

TÜRK İSTİKLÂL HARBİ'NİN
100. YILINDA

1922 YILI GELİŞMELERİ

EDİTÖR
ÖZLEM ARSLAN

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI
KATKILARIYLA

TÜRK OCAKLARI
İSTANBUL ŞUBESİ

Editör: Özlem Arslan

Yapım: Damla Acar

Grafik-Tasarım: Ceyhun Durmaz

Baskı Yeri-Ayı-Yılı: Aralık, 2022

Baskı: ŞenYıldız Yayıncılık Hediyeelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.
Gümüşsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 483 47 91 / Faks: 0212 483 48 23

Yayın Nu: 36

ISBN: 978-605-9443-62-3

"Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği hiçbir surette Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk Türk Ocakları İstanbul Şubesi'ne aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ - 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Askerî Harekât-Lojistik Hazırlık

**BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTININ KUVVET, PLANLAMA,
UYGULAMA VE SONUÇLAR YÖNÜNDEN KÜTAHYA-ESKİŞEHİR
MUHAREBELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI: BENZERLİK VE
FARKLILIKLAR**

Levent ÜNAL - 13

**AFYONKARAHİSAR'IN KURTULUŞUNDAN BAŞKOMUTAN
MEYDAN SAVAŞINA İKİNCİ ORDU TAKİP HAREKÂTI**

Ahmet ALTINTAŞ - 33

1. SÜVARİ TÜMENİ'NİN TAKİP HAREKÂTI

Çağlar ÖNGEL - 52

İKİNCİ BÖLÜM

Hava Harekâtı

**1922-BÜYÜK TAARRUZ'A İLİŞKİN HAVA HAREKÂTI, MUHAREBE EĞİTİMİ, LİDERLİK VE
DİPLOMASİ AÇILARINDAN BİR**

DEĞERLENDİRME

F. Rezzan ÜNALP - 77

KURULUŞUNDAN MİLLÎ MÜCADELE'YE TÜRK HAVACILIĞINA

GENEL BİR BAKIŞ

Ö. Kürşad KARACAGİL - 98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yunan Askerî Harekâtı

**BÜYÜK TAARRUZ VE
YUNAN ORDUSUNUN YENİLGİSİNİN SEBEPLERİ**

Nilüfer ERDEM - 111

**YUNANİSTAN'DA FELAKET ALGISI: BÜYÜK TAARRUZ'UN
SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK SONUÇLARI ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

Çiğdem Kılıçoğlu CİHANGİR - 126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Dış Politika

İNGİLTERE'NİN 1922 TÜRKİYE RAPORUNDA GELİŞMELER
Ali SATAN - 143

BÜYÜK TAARRUZ'A GİDEN SÜREÇTE
TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ
(1921-1922)
Fatih SELÇUK - 149

BEŞİNCİ BÖLÜM
Sosyal Hayat

MÜTAREKE DÖNEMİ TÜRK KADINININ KILIK KIYAFETİNDE
GÖRÜLEN DEĞİŞİME TEPKİLER
Müge AYDIN - 187

MÜTAREKE DÖNEMİNDE KARİKATÜRLERLE
SOSYAL HAYAT
Nesrin ERSİN - 209

ALTINCI BÖLÜM
TBMM ve Hükümetleri

KADER YILINDA (1922'DE)
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
İhsan GÜNEŞ - 235

BAŞKUMANDANLIK KANUNU VE UZATMALARI HAKKINDA
DEĞERLENDİRMELER
Cezmi ERASLAN - 255

YEDİNCİ BÖLÜM
İstanbul Hükümetleri

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
"1 MART 1922 MECLİS AÇIŞ KONUŞMASI"
HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME
Şerafettin Can ERDEM - 279

SON OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN BMM'NİN BAŞARILARINA
ORTAK OLMA ÇABALARI (1922)
Nurten ÇETİN - 289

SON HARİCİYE NAZIRI AHMET İZZET PAŞA'NIN
MONARŞİYİ KURTARMA ÇABALARI
Murat AYDOĞDU - 304

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Saltanatın Kaldırılması
ve
İstanbul Bürokrasisi

1922 YILINDA TÜRKİYE’NİN SİYASİ REJİMİ
Rıdvan AKIN - 329

“KURTULUŞ” SONRASI
İSTANBUL KADROLARININ TASFİYESİ
Eminalp MALKOÇ - 335

DOKUZUNCU BÖLÜM
Basın

1922 YILINDA ANADOLU BASINI
Nurettin GÜLMEZ - 359

1922 YILI İSTANBUL TÜRK BASINI
Nejdet BİLGİ - 408

ONUNCU BÖLÜM
Mudanya Mütarekesi
ve
Lozan Heyetinin Belirlenmesi

VELİD EBÜZZİYA’NIN KALEMİNDEN
MUDANYA MÜTAREKESİ
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
Yüksel Yıldırım - 447

MUDANYA GÖRÜŞMELERİNDE YUNANİSTAN
Çağla D. TAĞMAT - 459

DEĞERLENDİRME

KADER / ZAFER YILI 1922
ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
Cezmi ERASLAN - 481

ÖNSÖZ

Dr. Cezmi Bayram

Osmanlı vatanının paylaşımı maksadiyle, uzun yıllar hazırlıkları yapılarak ve ittifaklar kurularak girilen Birinci Cihan Harbi nihayetinde maksada ulaşıldığı zannedilerek dayatılan Serv idam fermanı ile bir milletin bin yıldır oturduğu coğrafyadan kovulacağı hesaplanmıştı. Mütarekenin ardından Yunanlılar tahrik edilerek savaş sırasında elde edilemeyen İzmir'in ve Batı Anadolu'nun işgali sağlanmıştı.

Esasen, Balkan Harbi'nden sonra önemli bölümü Anadolu toprakları olmak üzere yeni vatan coğrafyasında ve çağın şartlarında teşekkül eden millî devlet modeli ile ancak varlığımızın devamının mümkün olduğunu gören Türkçüler millî kimliğin tahkimi ve millî şuurun güçlenmesi ve her bakımdan devletin esas unsuru olan Türkleri kalkındırarak bu neticeyi sağlamak üzere Türk Ocaklarını kurmuşlar ve halkı irşada başlamışlardı.

İzmir'in işgali ile artık fiili mücadelenin de başlaması zarureti doğmuştu. İzmir Türk Ocağının öncülüğünde toplantılar yapılmış, Redd-i İlhak Cemiyetleri kurulmuş, ardından Redd-i İlhak beyannameleri yayımlanmış. İstanbul haberdar edilmiş ve orada da harekete geçilmesi sağlanmıştı.

Halbuki Payitaht işgal altındadır. Çanakkale'de kendilerini en fazla uğraştıran birliklere Türk Ocaklı subayların kumanda ettiğini gören İngilizler; Beyazıt Karakolundan sonra Türk Ocakları merkezini de işgal etmişler, neticede Ocağı faaliyet gösteremez hâle getirmişlerdir. Buna rağmen yine Türk Ocaklılarının öncülüğünde en muhteşemi Sultanahmet'te olmak üzere İstanbul'un muhtelif semtlerinde işgali protesto eden ve istiklâlden hiçbir şekilde vazgeçilemeyeceğini beyan eden mitingler düzenlenmiştir. Millî Mücadele'nin işaret fişeği olan bu mitingleri Anadolu'nun işgal edilmek istenen her bölgesinde; Batı'da, Güneyde halk direnişe geçmiş ve hür ve bağımsız kalmak iradesini ortaya koymuştur.

Bütün bunların neticesinde, Mustafa Kemal'in müfettiş sıfatı ile 19 Mayıs 1919 da Samsun'a çıkararak başladığı yolculuk, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra, İstanbul'daki Meclisin işgal güçleri tarafından çalışamaz hâle getirilmesi neticesinde, Ankara'da toplanılması kararı ile Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başlamıştır.

Artık istiklâli temin edecek meşru bir merci vardır: Büyük Millet Meclisi. Hükümeti de teşkil edilir. Ordusu da kurulur. Hazırlıklar yapılır. Milletin topyekûn kıyama kalkması sağlanır.

Meclis ve Ordu ilk imtihanını İnönü’de ve Sakarya’da verir. Parola “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır ve bu sath bütün vatandır”. Ama esas taarruz, yani vatani tamamen düşmandan temizlemek için yapılacak Büyük taarruz için hazırlık lazımdır ve zamana ihtiyaç vardır.

1922’ye böyle gelinir. Bu yıl gelişmeleri ile, hem vatan düşmandan temizlenir, hem de Ankara’da Meclis hükümeti olarak başlayan süreç bir devlet haline doğru ilerler. Bu yılın gelişmelerinin bir özeti bu kitapta mevcuttur. Önceki yıllar gelişmeleri de İstanbul Türk Ocağı tarafından 1919’dan itibaren her yıl yapılan sempozyumlarla gündeme getirilmiş ve kitaplaştırılmıştır.

1922 yılı gelişmeleri de bir Çalıştayla incelenmiş ve arkadaşlarımızın gayretleri ile kitap halini almıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bu projemize destek vermiştir. İlim adamlarımız yoğunluklarına rağmen faaliyetimize iştirak etmişlerdir. Hars Heyeti Başkanımız Prof. Dr. Cezmi Erarslan ciddi ve titiz gayretler göstermiştir. Asistanı Özlem Arslan başından kitaplaşma safhasına kadar hiç şikâyet etmeden, yorgunluğunu bile hissettirmeden çalışmıştır. Dr. Öğretim Üyesi Filiz Ferhatoğlu düzenlemede yardımını esirgememiştir. Her kitabımızda olduğu gibi Ötüken Neşriyatın değerli elemanları Damla Acar ve Ceyhun Durmaz kendilerinden istenileni, iç duygularını dışı vurmaktan yapmışlardır. Emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Biz bu çalışmalarını, sadece hatırlansın diye değil, aynı zamanda bugüne nasıl geldiğimiz iyi anlaşılın, kahramanlarına vefa borcumuzu ödeyelim ve aynı zamanda ders alalım diye yapıyoruz. İnşallah niyet ve arzumuz gerçekleşir.

BİRİNCİ BÖLÜM
Askerî Harekât-Lojistik Hazırlık

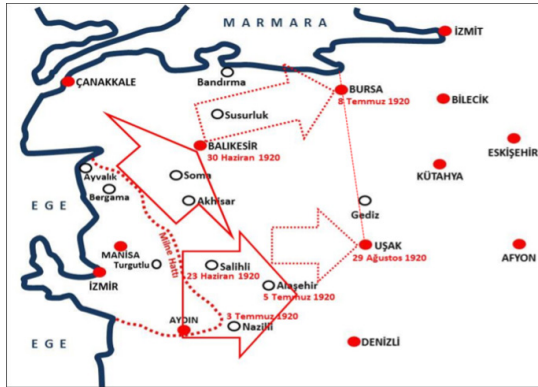
BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTININ KUVVET, PLANLAMA, UYGULAMA VE SONUÇLAR YÖNÜNDEN KÜTAHYA-ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI: BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Levent ÜNAL*

Giriş

Birinci Dünya Harbi sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi, çeşitli bahanelerle İtilaf devletlerine Anadolu'yu işgal hakkı veriyordu. Buna dayanarak İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri daha önce aralarında yaptıkları gizli antlaşmalara göre hızla Anadolu'nun çeşitli kesimlerini işgale giriştiler. Birbiri ardına gerçekleşen işgaller Türk milletini derinden üzdü ve İtilaf devletlerinin bu haksız tutumları karşısında bölgesel direniş faaliyetleri başladı. Ancak bardağı taşıran son damla Yunanlıların İzmir'i işgali oldu. Türk milleti o zaman kadar işgallerin geçici olduğunu düşünse de Yunanlıların İzmir işgali üzerine artık tüm işgallerin kalıcı olduğunu anladı.

15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktıktan sonra iki hafta gibi kısa sürede çevresini hızla işgal eden Yunan Ordusunun işgali kendiliğinden genişletmesini sakıncalı bulan İtilaf devletleri 12 Kasım 1919'da Milne hattını ilan ettiler. Bir yıla yakın süre bu hatta bekletilen Yunan ordusu, Sevr Antlaşması imzalanmak üzere Osmanlı Devleti'nin önüne konmadan önce baskı oluşturmak üzere 22 Haziran 1920'de harekete geçirildi.

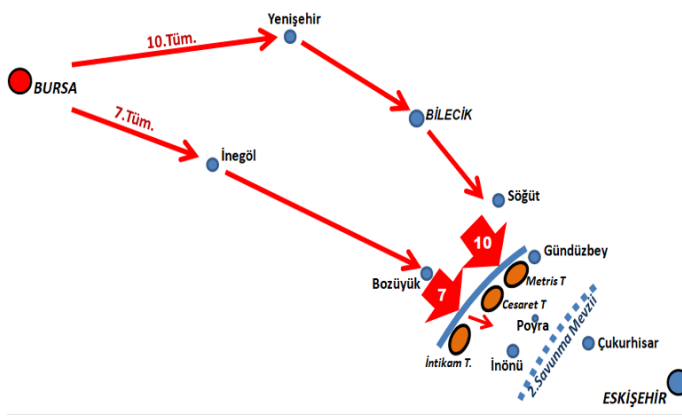

Yunan İleri Harekâtı

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, lunal@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4023-7064.

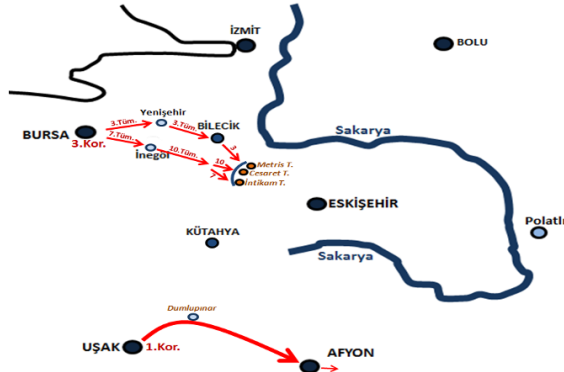
Düzenli ve üstün düzenli birlikler karşısında yetersiz kalan zayıf Kuvayı Milliye birlikleri Yunan ordusunun Batı Anadolu'yu işgalini önleyemedi. 1920 yılı Ağustos ayı sonuna kadar olan sürede Yunan Ordusu kuzeyde Bursa'ya, güneyde Uşak'a kadar ilerledi.

1920 yılı sonlarında düzenli ordu kuruluşuna geçilirken, buna tepki olarak Çerkez Ethem Ayaklanması baş gösterdi. Bu durumu fırsat bilen Yunan ordusu Bursa'daki 3.Kolordu ile Eskişehir istikametinde ilerlemeye başladı. Eskişehir'in batısında İnönü mevziinde ilk defa düzenli birliklerle muharebeye tutuşan Yunan Kolordusu yenilerek 10 Ocak 1921 akşamı Bursa istikametinde çekilmek zorunda kaldı.

Birinci İnönü Muharebesi

Birinci İnönü Muharebesi'nde prestij kaybeden Yunan ordusu 2,5 ay sonra bu kez hem Bursa hem de Uşak'taki kolorduları ile iki mihverde birden taarruza geçti. Güneyde 1'inci Kolordu Afyon'u işgal ederek Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlerken, kuzeyde 3'üncü Kolordu İnönü mevziinde bir kez daha yenilerek 1 Nisan 1921'de Bursa'ya geri çekildi.

İkinci İnönü Muharebesi

İki Yunan kolordusu arasında oluşan boşluktan istifade ederek Afyon'a kadar ilerleyen Yunan 1'inci Kolordusunun geri çekilme yollarını kesmek için Aslıhanlar ve Dumlupınar mevzilerine yapılan taarruzlarda netice alınamadı. Bu muharebeler Türk ordusunun henüz taarruz gücünde olmadığını gösterdi. Bununla birlikte Türk ordusu giderek güçleniyor, zaman Türk tarafının lehine ilerliyordu.

Bu gerçeğin bilincinde olan Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Papulas, Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri devam ederken Atina'ya gönderdiği raporda, Yunan kuvvetlerinin takviye edilerek 15 gün içinde yeni bir taarruz yapmak mecburiyetinde bulunduğunu belirtti.

Bu rapor Yunan hükümetini telaşlandırdı. Gerekli incelemelerin ardından yapılması gereken hazırlıkların 15 güne sığdırılmayacağı, Türk ordusuna kesin ve ezici bir darbe vurmak için daha esaslı bir hazırlığa ihtiyaç olduğu görüldü. Bu kapsamda hazırlıklar hızlandırıldı, pek çok silah, malzeme, aracın yanı sıra Anadolu'daki Yunan kuvvetleri dört tümenle daha takviye edildi. Takviye birliklerle Dumlupınar bölgesinde yeni bir kolordu teşkil edilerek, sıklet merkezi bu bölgede oluşturuldu. İzmit'teki 11'inci Tümen de, buradan çekilerek Bursa kesimine alındı.¹

Bu arada Papulas da, kendi taarruz planı hazırlamakla meşguldü. Bu defa, Bursa grubu ile Eskişehir istikametinde taarruz ederken, Uşak grubu ile Afyon ve Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma ile Eskişehir doğusuna düşerek Ankara yolunu kesmeyi ve Türk ordusunu imha etmeyi düşünüyordu.² Ankara Hükümeti bu dönemde bir yandan Yunan ordusunun hareketlerini takip ederken bir yandan da yokluklar ve imkânsızlıklar içerisinde toparlanmaya çalışıyordu.

Tarafların Kuvvet ve Tertipleri

Türk Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Genelkurmayı), Yunanlıların müteakip taarruzunun güneyden Kütahya-Eskişehir doğrultusunda yapılacağını değerlendiriyordu. Bu sebeple Batı Cephesi Komutanlığı'na, biri Kütahya civarında, diğeri Kütahya ile Eskişehir arasında olmak üzere güneye karşı iki savunma mevzii hazırlanmasını bildirdi.³ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ayrıca, İkinci İnönü Muharebesi'nde ortaya çıkan komuta ve koordinasyon sorunları sebebiyle tüm birliklerin tek elden sevk ve idare edilmesi gerektiğini değerlendirerek 3 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı'nı lağvetti ve tüm cepheyi Batı Cephesi Komutanlığı adı altında

¹ Sadi Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938, s. 46-48.

² General Nikalaos Trikupis-M. Papulas, *Yunan Generallerinin İtirafları*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 198.

³ *Türk İstiklâl Harbi (TİH) C. II, Batı Cephesi, Ks. IV, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 96-97.

birleştirdi.⁴ Bu gelişme üzerine Cephe Komutanı da, sevk ve idareyi kolaylaştırmak için iki veya daha fazla firkadan oluşan gruplar kurdu.⁵

Temas hattı Bursa doğusu-Kütahya doğusu-Murat Dağı ve Ahır Dağı'ndan geçiyor olsa da, kuvvet ve arazi durumu dikkate alınarak, Batı Cephesi birlikleri, İnönü mevziinin güneyinden itibaren Kütahya batısı-Altıntaş-Döğer-Afyon batısı hattına yerleşmek zorunda kaldı. Bu kapsamda savunma mevziinde kuzeyden güneydoğuya doğru 1'inci, 3'üncü, 4'üncü ve 12'nci gruplarla tertiplendi.

Örtme hattında;

- 1- Bursa'daki Yunan 3'üncü Kolordusu karşısında takviyeli 3'üncü Süvari Tümeni ile Süvari Tugayı, gerisinde emniyet kademesinde 1'inci Tümen,
- 2- Gediz istikametini kapatacak şekilde 1'inci Süvari Tümeni,
- 3- Altıntaş güneyinde 2'nci Süvari Tümeni,
- 4- Afyon batısında Mürettep Tümen ve Afyon kuzeyinde 57'nci Tümen görevlendirildi.

Başlangıçta cephe ihtiyatını 3'üncü ve 15'inci Tümenler ile 4'üncü Süvari Tümeni oluşturuyordu. Muharebe esnasında 5'inci Grup teşkil edilerek 15'inci Tümen ve 14'üncü Süvari Tümeni bu grup emrine verildi. Batı Cephesi Karargâhı Eskişehir'de bulunuyordu. Buna göre Batı Cephesi 15 Piyade Tümeni, 4 Süvari Tümeni ve 1 Süvari Tugayından oluşuyordu.

Yunan Ordusu'nun Tertibi

Yunan Ordusu taarruz için; Bursa bölgesinde 3'üncü Kolordu (4 Tümenli), Uşak doğusunda 1'inci Kolordu (4 Tümen ve 1 Süvari Tugayı) ve 2'nci Kolordu (3 Tümenli) tertiplenmişti. Yunan kuvvetleri 11 Piyade Tümeni ve 1 Süvari Tugayından ibaretti. Türklerin tümen sayıları Yunanlılardan fazla olmasına karşın bir Türk Tümeni, Yunan Tümeninin ancak yarısı kuvvetindeydi.

Türk ordusunun eğitimi zayıf, teçhizatı eksik, silahları eski ve özellikle cephanesi çok azdı.⁶

Türk Ordusu'nun Harekât Planı

Batı Cephesi Komutanının ana fikri; Yunan Ordusunun Bursa-Eskişehir istikametinde yapacağı taarruzda İnönü mevziini, Uşak Grubunun Kütahya-Döğer-Afyon istikametlerine doğru taarruzlarına karşı da bu hattı mevzi savunması esaslarına göre savunmaktı. Bu kapsamda, güneydoğudan-kuzeye 12'nci, 4'üncü, 3'üncü ve 1'inci

⁴ Nurettin Türsan, "Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler III*, ATASE Yayınları, Ankara, 1983, s. 72; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, (ATBD)*, S. 95, Belge: 2479, s. 9.

⁵ *TİH*, C. II, Batı Cephesi, Ks. III, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1994, s. 589.

⁶ Artuç, *age.*, s. 251.

Gruplar birinci hatta, kuvvet çoğunluğu Kütahya doğusunda olmak üzere bölgesini mevzi savunması esaslarına göre işgal, tahkim ve savunacak şekilde harekât planı hazırlandı.

Yunan Ordusu'nun Harekât Planı

Yunan Ordu Komutanının ana fikri; Türk Ordusu'nu İnönü mevzii-Kütahya hattında taarruzla tespit ederken, güneyden kuşatarak imha etmektir. Bu kapsamda; kuzeyden güneydoğuya 3'üncü, 2'nci ve 1'inci Kolordular taarruz kademesinde, asıl taarruz 1'inci Kolordu bölgesinde olmak üzere, Dumlupınar-Altıntaş-Seyitgazi istikametinde taarruzla, Eskişehir-Seyitgazi-Afyon hattına kadar olan bölgeyi ele geçirecek şekilde harekât planı hazırlandı.

Muharebenin İcrası

İleri harekâta ilk olarak Bursa'daki 3'üncü Kolordu geçti. Papoulas, İsmet Paşa'nın dikkatini Bursa grubuna çekmek için 3'üncü Kolorduyu diğerlerinden iki gün evvel, 8 Temmuz 1921'de harekete geçirdi.⁷

3'üncü Kolordunun iki tümeni İnönü, iki tümeni Kütahya istikametinde ilerleme-ye başladı. 10 Temmuz günü Uşak Grubundaki 1'inci ve 2'nci Kolordular da harekete geçtiler. Her iki kolordudan toplamda 4piyade tümeni ve 1 süvari tugayı ile Dumlupınar-Altıntaş genel mihverinden ilerliyordu. Ayrıca 2'nci Kolordunun 9'uncu Tümeni Gediz-Kütahya istikametine, 1'inci Kolordunun 12 ve 4'üncü Tümenleri Afyon istikametinde ilerliyordu. 11-12 Temmuz günleri örtme muharebeleriyle ilerledi. 13 Temmuz sabaha karşı önce 12'nci Yunan Tümeni Afyon'u ele geçirdi. Akşama doğru da Yunan 1'inci Kolordusunun 1 ve 2'nci Tümenleri 12'nci Gruba taarruza başladılar.

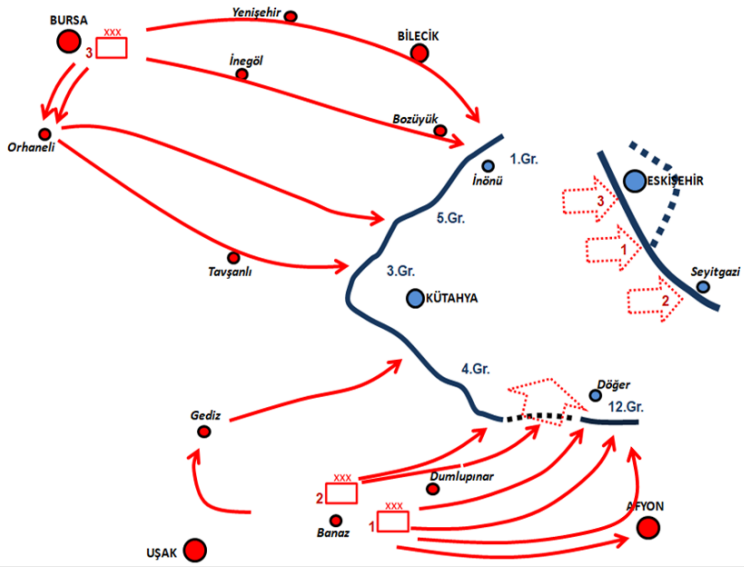
Cephede asıl kıyamet 14 Temmuz günü koptu. 12'nci Gruba taarruz eden Yunan tümenlerinin sayısı üç oldu. 4'üncü Grubun doğu kesimine de Yunan 2'nci Kolordusunun iki tümeni taarruza başladı. 12'nci Grup, kendinden çok üstün Yunan kuvvetlerinin taarruzları karşısında daha fazla tutunamayarak geri çekildi.

Bu durumda 15 Temmuz günü Yunan kuvvetleri büyük çoğunlukla 4'üncü Grubun doğu kanadına yüklendiler. Tüm Yunan taarruzlarına karşı 15 Temmuz günü bölgesini başarıyla savunan 4'üncü Grupta 16 Temmuz günü öğleden sonra çözülmeye başlarken Grup Komutanı çekilme emri verdi.

Bu durumda artık Türkmen Dağı bölgesinde savunmaya devam imkânı kalmamıştı. İnönü ve Kütahya mevzileri henüz sapsağlam durmasına rağmen cephenin güney doğu ucundaki yarma tüm kuvvetlerin geriden kuşatılması tehlikesi doğurdu. Batı Cephesi Komutanı zorunlu olarak 16 Temmuz gecesi saat 21.30'da tüm birliklere Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilme emrini verdi.

⁷ Artuç, *age.*, s. 251.

Çekilme devam ederken 17 Temmuz 1921 gün sabahı Mustafa Kemal Paşa Eskişehir’deki Batı Cephesi Karargahına geldi. Mevcut koşullar altında üstün Yunan taarruzu karşısında daha fazla direnmenin ordunun tamamen elden çıkmasına sebep olabileceğini anladı. Bu durumda askerî olarak yapılması gereken şey, orduyu güçlendirmek için zaman kazanmaktan ibaretti. Bu sebeple Cephe Komutanına, orduyu toparladıktan sonra kademe kademe Sakarya doğusuna kadar çekebileceği direktifini verdi.⁸

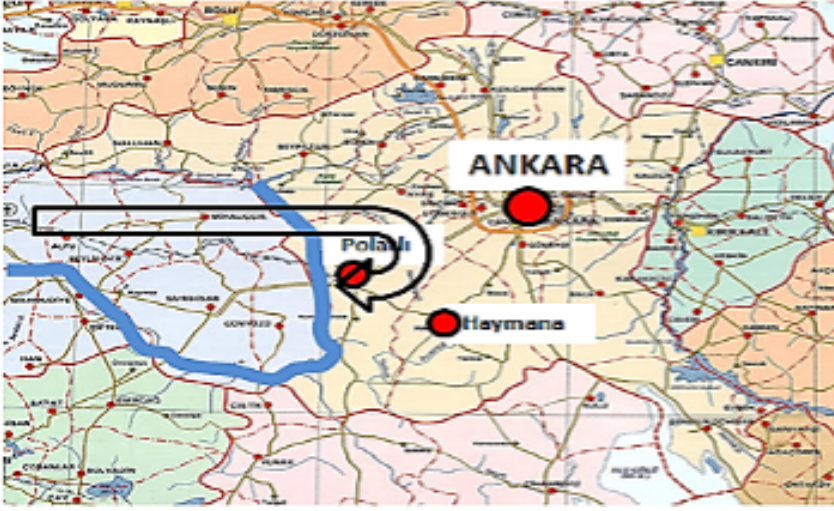
Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yunan Harekâtı

Eskişehir Muharebesi

Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilme 18 Temmuz 1921’de tamamlandı. Başlangıçta bu hat Eskişehir’in batısından geçiyordu. Örtme muharebeleri sonrası Yunan ordusu 19 Temmuz 1921’de yeni savunma hattına taarruza başladı ve Eskişehir’e girdi. Bunun üzerine savunma hattı kuzeyde Eskişehir doğusuna çekildi.

20 Temmuz’da Yunan taarruzları durdurulduktan sonra 21 Temmuz’da karşı taarruz yapıldı. Ancak Yunanlılar Türk karşı taarruzunu durdurup yeniden taarruza geçtiler ve Türk savunma hattının güneyinde Kırız Dağını ele geçirdiler. Bu durumda Türk birliklerinin yeniden güneyden kuşatılma tehlikesi olduğundan Batı Cephesi Komutanlığınca Sakarya nehri doğusuna çekilme emri verildi.

⁸ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 290.

Sakarya Nehri Doğusuna Çekilme

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Gelişmeler

Eskişehir-Seyitgazi hattından Sakarya Nehri doğusuna çekilme 22 Temmuz 1921’de başladı. Yaklaşık 120 kilometre mesafeyi birlikler üç günde yürüdü. 25 Temmuz 1921’den itibaren Sakarya Nehri doğusunda tertiplenmeye geçildi.

Eskişehir Muharebesi sonrası Türk ordusunun Eskişehir doğusunu terk ederek çekildiği anlaşılınca Papulas, harekâtın birinci safhasının tamamlandığını ve ikinci safha için emir beklendiğini Atina’ya bildirdi.⁹ Bunun üzerine, Yunan Başbakanı Gunaris durumu yerinde incelemek için 25 Temmuz 1921’de Kütahya’ya geldi. Kral, Başbakan, Savunma Bakanı ve üst rütbeli birlik komutanlarının katılımıyla 28 Temmuz’da Kütahya’da harp meclisi toplandı.¹⁰ Toplantıda, Türkler ezilinceye kadar taarruza devam edilmesi kararı alındı.

Bu esnada Türk tarafında Meclis’te muhalifler seslerini yükseltmeye başladı, karamsarlık hâkimdi. Milletvekilleri kimi iyi niyetle, kimi kötü niyetle düğümün çözümünü Mustafa Kemal Paşa’dan bekliyordu. Meclis 5 Ağustos 1921’de Mustafa Kemal Paşa’yı meclis yetkisiyle Başkomutan olarak görevlendirdi.

Mustafa Kemal Paşa görevi aldığı ikinci ve üçüncü günleri 7-8 Ağustos 1921’de kanun gücünde “Tekâlif-i Milliye” (Milli Yükümlülükler) emirlerini yayınladı. Bu suretle ordunun ihtiyaçları hızla karşılanmaya başlandı.

⁹ *TİH*, C. II, Batı Cephesi, Ks. V, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mezvi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22Ağustos 1922), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972, s. 19; Anastasios Papoulas, *General Papulas’ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, 1969, s. 7.

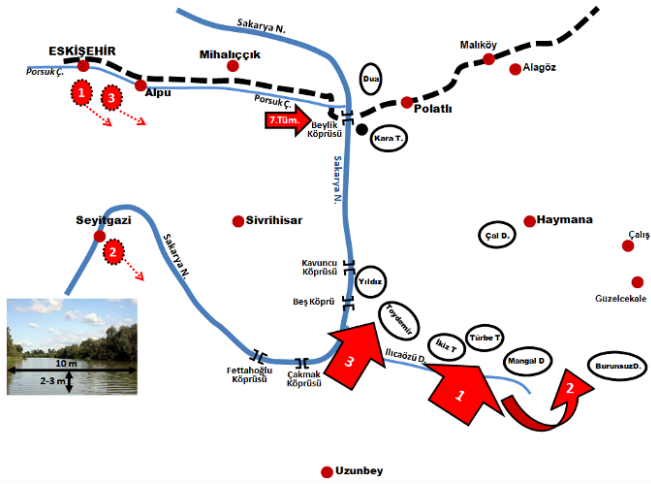
¹⁰ *TİH*, C. II, Batı Cephesi, Ks. IV, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 549-550.

Yunan Ordusunun Taarruz Bölgesine Yaklaşması

Yunan ordusu Ankara'ya kadar ilerletilecek taarruz için ikmal işleri ve diğer taarruz hazırlıkları sebebiyle üç hafta kadar duraklama süresi geçirdi ki bu süre Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusunda savunmayı tertiplemesi bakımından yararlı oldu.¹¹ 14 Ağustos 1921'de Eskişehir bölgesinden hareket eden Yunan ordusu 22 Ağustos 1921 günü Sakarya Nehri'nin Ilıcaözü Deresi ile birleştiği bölgede 3'üncü Kolordu ve 3'üncü Kolordunun doğusunda Ilıca özü deresi boyunca 1'inci Kolordu ile tertiplendi.

2'nci Kolordu yerini almamıştı, halen intikal halindeydi. (2'nci Kolordu ancak taarruzun ikinci günü 24 Ağustos 1921'de tertiplenmesini tamamladı ve taarruzun üçüncü günü 25 Ağustos 1921 günü taarruza katıldı.)

3'üncü Kolordu'nun üç tümeninden 7'nci Tümen bir alayla daha takviye edilerek Sakarya Nehri kuzeyinde Beylik Köprü bölgesinde taarruz mevziilerine yanaştırıldı.

Yunan Ordusunun Taarruz Tertibi

Muharebenin Safhaları

Sakarya Meydan Muharebesi üç safhada gerçekleşti:

Birinci safhada 23-30 Ağustos 1921 tarihleri arasında Yunan Ordusu tüm cephe hattı boyunca taarruz ederken Türk ordusunu güneyden kuşatmaya çalıştı.

¹¹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 408.

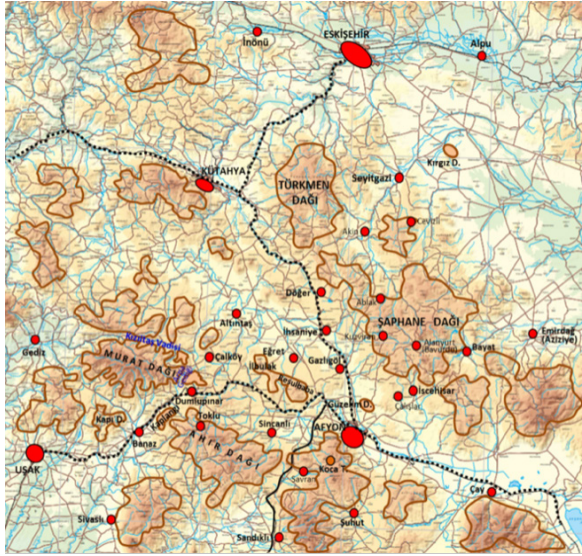
Kuşatma gerçekleşmeyince Yunan Ordu Komutanı 31 Ağustos 1921'den itibaren ikinci safhaya geçti, Türk savunma hattını Çal Dağı istikametinde yarmayı denedi.

2 Eylül 1921'de Çal Dağı'nı ele geçirmesine rağmen Türk cephesini yaramayınca, çekilme hazırlıklarının ardından 11-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Sakarya Nehri batısına, ardından Eskişehir ve Afyon hattına çekildi.¹²

Büyük Taarruz

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası iki ordu da yorgundu, kayıpları ağırdı. Bu nedenle önce bir toparlanma safhası yaşandı, sonra da müteakip harekât için hazırlık faaliyetlerine girişildi. Askeri alanda her iki taraf da kadro noksanlıklarını tamamlama yoluna giderken Yunan ordusu tahkimatın kuvvetlendirilmesi, Türk Ordusu taarruz eğitimlerinin pekiştirilmesine özel önem verdi.

Muharebe Bölgesinin Özellikleri

Muharebe Bölgesi

Cephenin genişliği Eskişehir-Afyon hattı 120 km, Afyon-Ahırdağı arasında 40 km olmak üzere yaklaşık 160 km uzunluğunda, derinliği Dumlupınar mevziine kadar 50 km civarındadır. Arazi yapısı bakımından Eskişehir-Afyon arasındaki Batı Cephe hattı, Afyon-Ahırdağı arasındaki Güney Cephe hattına göre taarruza daha elverişlidir.

¹² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 47.

Tarafların Durumu

Türk Ordusu

Batı Cephesi Komutanlığı; iki ordu, bir süvari kolordusu ile iki grup komutanlığı (Kocaeli ve Menderes) den müteşekkildi. Hazırlık döneminde kuvvetinin 1/3'ü ile cephe hattında, 2/3'ü ile geride tertiplenmişti.

Taarruz için tertiplenmede;

1- 1'inci Ordu; üçer tümenli 1 ve 4'üncü Kolordular ile dört bağımsız tümendenden (Bunlarda 6'ncı Tümen Uşak doğusundaki 2'nci Yunan Tümeni karşısında),

2- 2'nci Ordu; iki tümenli 6'ncı Kolordu ile dört tümen (biri süvari) ve bir bağımsız alaydan müteşekkil 3'üncü Kolordu'dan oluşuyordu.

3- Cephe ihtiyatını 5'inci Süvari Kolordusu ile 2'nci Kolordu teşkil ediyordu.

4- İzmit bölgesindeki 11'inci Yunan Tümenine karşı Geyve civarında Kocaeli Grubundan 18'inci Tümen ve Yunan Menderes Grubuna karşı Dinar-Denizli hattında da Mürettep Süvari Tümeni tertiplenmişti.

Yunan Ordusu

Üç kolordudan müteşekkildi.

1'inci Kolordu (dört tümenli) Döğër-Afyon Ahırdağı hattında, 3'üncü Kolordu (üç tümenli) Eskişehir-Seyitgazi hattında savunma için tertiplenmişti. 2'nci Kolordu (üç tümenli) Döğër-Eğret bölgesinde ihtiyattaydı.

Uşak doğusunda geri bölge emniyeti 2'nci Tümene bırakılmış, yine Uşak'ta bir süvari tümeni teşkil edilmekteydi. İzmit bölgesinde 11'inci Piyade Tümeni ile Menderes Vadisi uzanımı hattında altı bağımsız alay tertiplenmişti.

Yunan ordusu toplamda 12 piyade tümeni ve bir süvari tümeni ile bağımsız alaylar dâhil toplam 225 bin kişiden oluşuyordu. Kuvveti 6.565 subay, 218.432 er, 90.000 tüfek, 3.139 hafif ve 1.280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1.280 kılıç (süvari), 4.036 kamyon, 1.776 otomobil-ambulans ve 50 uçaktan oluşan kuvveti bulunmaktaydı.

Türk ordusu toplamda 18 piyade tümeni ve 5 süvari tümeni olmak üzere kuvveti 8.659 subay, 199,283 er 100,352 tüfek, 2.025 hafif ve 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.282 kılıç (süvari) ve 10 uçaktan ibaretti.¹³

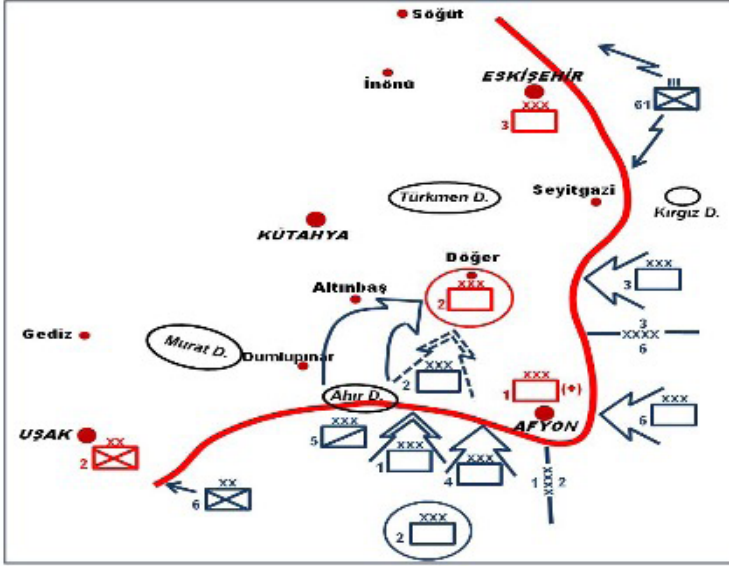
Tarafların Planları

1922 yılı Haziran ayı sonunda Batı Cephesi Komutanlığı tarafından hazırlanan plan gereğince düşmanın sağ kanadına büyük kuvvetler toplanarak güneyden kuzeye doğru taarruz edilerek düşmanın çekilme istikametleri kesilecek ve bir meydan mu-

¹³ *TİH*, C. II, Batı Cephesi, Ks. VI, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1968, s. 13.

harebesi ile düşman imha edilecekti.¹⁴ O zamanki şifre adı ile “Sad Harekâtı”¹⁵ adı verilen planın aslında Sakarya Zaferinden hemen sonra uygulanması düşünülüyordu.

Ancak ordunun hazırlık düzeyindeki eksiklikler planın bir süre daha bekletilmesi-ne ve olgunlaşmasına neden oldu. Plana göre, asıl taarruz kuvvetini oluşturan takviye-li 1’inci Ordu Afyon-Ahırdağı arasında taarruz edecekti. Taarruzun amacı düşmanı kuzeye atıp İzmir ulaşımından ayırmaktı. 2’nci Ordu Eskişehir-Afyon hattındaki düşmanın büyük kısmını taarruzla tespit edecek (karşısında tutacak) idi.

Taarruz Planı

Planın muvaffak olması taarruza başlamadan önce Afyon güneyinde yapılacak toplanmanın düşmandan gizlenerek taarruzun baskın tarzında yapılmasına, 1’inci Ordu’nun düşman cephesini ilk gün yarmasına ve 2’nci Ordu’nun üstün Yunan kuvvetleri karşısında tutunabilmesine bağlı idi.

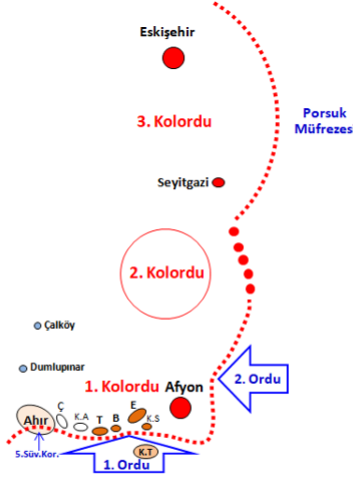
Taarruz planına göre 2’nci Ordu’ya verilen görev çok ağırdı. Geniş bir cephede 5 piyade ve 1 süvari tümeni ile 8 Yunan tümenine taarruz edecekti. Yakup Şevki Paşa bunu mümkün görmüyor, düşmanın Eskişehir Grubu’nun (3’üncü Yunan Kolordusu-nun) kendi yan ve gerisine saldırmasından endişe ediyordu.

Taarruz mevzilerine intikallere 14 Ağustos 1922’den itibaren başlandı. Planın başarısı için tüm intikaller gizlilik içerisinde, düşmana fark edilmeden yapıldı.

¹⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, yay. haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 283.

¹⁵ Özden Çalhan, “Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 70-71; Ayfer Özçelik, “Büyük Taarruz’a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)”, *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 97-101.

Yunan Ordu Komutanı savunma stratejisini; iki kolordu ile cephe hattını savunurken, ihtiyattaki bir kolordu ile Türk asıl taarruz kuvvetine karşı taarruz yapmak üzerine inşa etti. Bu kapsamda; Eskişehir-Seyitgazi güneyi uzanımında 3'üncü Kolordu, Döğür güneyi-Afyon-Ahır Dağı uzanımında 1'inci Kolordu savunma hattında, 2'nci Kolordu Döğür-Eğret bölgesinde ihtiyatta, kuvvet çoğunluğu 1'inci Kolordu bölgesinde olacak şekilde birliklerini tertipleledi.

Kısaltmalar: K.T (Kocatepe) – K.S (Kaleciksvirisi) – E (Erkmentepe) – B (Belentepe) – T (Tınaztepe) – K.A (Kırcaaslan) – Ç (Çiğiltepe)

Tarafların Tertiplenme Durumu

Taarruzun Başlaması (26 Ağustos 1922)

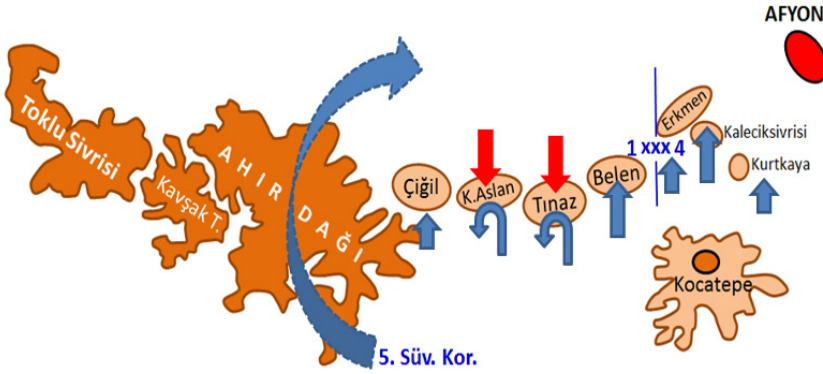
Büyük Taarruz'un birinci günü 26 Ağustos Cumartesi taarruz saat 05.30 da açılan ve yarım saat süren topçu hazırlık ateşi ile başladı. Topçu ateşi düşmanın ilk mevzilerinden gerisine doğru kaydırılırken tüm cephe hattı boyunca taarruza geçildi.¹⁶ 5'inci Süvari Kolordusu zaten 25 Ağustos gecesi Ahır Dağı'nı aşarak 26 Ağustos sabahı 20 kilometre derinlikteki Sincanlı ovasına inmeye başlamıştı. Asıl taarruz kuvveti olan 1'inci Ordunun 1'inci Kolordusunun karşısında Çiğiltepe, Kırcaaslan, Tınaztepe ve Belentepe, 4'üncü Kolordusunun karşısında Erkmentepe, Kalecik Sivrisi ve Kurtkaya bir duvar gibi uzanıyordu.

Taarruzun başarısı için 40 kilometre genişliğindeki cephede bu hâkim tepelerin bir an önce ele geçirilmesi gerekiyordu. Taarruzun başlamasından kısa süre sonra Kalecik Sivrisi'ni, ardından Tınaztepe ve Belentepe ile öğlene Kırcaaslan Tepe ele geçiril-

¹⁶ Ali Fuat Cebesoy, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 204.

mesine karşın, Yunan 1'inci Kolordu Komutanı elindeki ihtiyat alaylarını kullanınca önce Türk taarruz hızı yavaşladı, akşama doğru Tınaztepe ve Kırcaaslan Tepe yeniden Yunanlıların eline geçti.

26 Ağustos 1922 Günü Güney Cephesinin Durumu

Türk komuta heyetinde öğlene kadar ki sevinç ve coşku akşama doğru yerini tedirginliğe bıraktı. Taarruzun ilk günü bir başarı elde edilmiş fakat cephe yarılammıştı. Yunanlılar ihtiyat kolordusunu harekete geçirmeden cephe yarılmıyordu ki sonuç alınabilirdi. Aksi takdirde öngörülen Yunan ordusunun imhası mümkün olamazdı.

Taarruzun İkinci Günü (27 Ağustos 1922)

27 Ağustos 1922 sabahı ortalığın ağarmasıyla bütün cephede taarruzlar yeniden başladı. Türk birlikleri, pek çetin geçen ve üst üste yapılan süngü hücumlarıyla Yunan mevzilerini teker teker ele geçirmeye başladı. Öğleye doğru cephe yarıldı, Yunanlar geri çekilmeye başladı ve akşama doğru 4'üncü Kolordu, Afyon' u ele geçirdi.

27 Ağustos öğlen Yunan 1'inci Kolordusunun güney cephe birliklerinden 1 ve 7'nci Tümenler Ahır Dağının kuzeybatısına, 4'üncü Tümen Resulbaba Dağına, hava kararınca da 2'nci Ordu cephesinde bulunan 5'inci ve 12'nci Tümenler Resulbaba Dağı istikametinde çekilmeye başladılar. İhtiyattaki Yunan 2'nci Kolordusu da iki tümeni ile İlbulak Dağı istikametinde doğru ilerledi.

Taarruzun Üçüncü Günü (28 Ağustos 1922)

28 Ağustos'ta Cephe Komutanlığınca yayımlanan emirde; 1'inci Ordu'nun düşmanın İzmir, 2'nci Ordunun Kütahya ve Eskişehir istikametinde çekilmesini önleyecek şekilde hareket etmeleri emredildi. Buna göre 1'inci Kolordu ikinci mevzide tutunamayıp Dumlupınar istikametinde çekilmekte olan Franko Grubu (1'inci ve 7'nci

Tümenler)'nu takip ederken, 4'üncü Kolordu Yunan 1'inci Kolordusunun Resulbaba Dağı bölgesinde toplanmaya çalışan 4'ncü, 5'inci ve 12'nci Tümenlerinin peşindeydi. 5'inci Süvari Kolordusu Çalköy kuzeyinde Kütahya istikametini kapattı. Dolayısıyla 28 Ağustos günü çekilme ve takiple geçtiğinden ciddi bir çatışma yaşanmadı.

Taarruzun Dördüncü Günü (29 Ağustos 1922)

29 Ağustos'ta Yunan 1'inci ve 2'nci Kolorduları bir an önce Dumlupınar'a ulaşarak Franko Grubu ile birleşmek, Türk kuvvetleri de Trikopis kuvvetlerinin önünü kesip yakalamak için telaşla hareket ediyordu. Franko Grubu Dumlupınar mevziinde tertiplenmiş, kuzeyden büyük kısmın gelmesini bekliyordu.

Onu takip eden 1'inci Kolordunun 23'üncü Tümeni Dumlupınar kuzeyindeki Arap Gediği'ne doğru taarruzla ilerleyerek kuzeydeki Yunan asıl kuvvetlerinin Dumlupınar'a çekilme yolunu kapattı.

1'inci Kolordunun diğer üç tümeni Dumlupınar mevziine doğru ilerlemelerini sürdürdüler. Ordu ihtiyatı 2'nci Kolordu 1'inci Kolorduyu takip ediyordu. 4'üncü Kolordu Resulbaba Dağından Zafer Tepe istikametinde çekilmeye çalışan Yunan tümenleriyle ile gün boyu tesadüf muharebesine tutuştu. O gün 2'nci Ordu, önceki gün teması keserek hızla çekilen düşmanı yakalamak için batıya doğru ilerlemesini hızlandırdı.

Yunan Ordu Komutanı General Trikopis, kuvvetlerini Küçük Aslıhanlar yoluyla Dumlupınar'a çekeceğini umuyordu, fakat 2'nci Kolordu Komutanından aldığı rapordan, sağ kanatlarının çöktüğünü ve Dumlupınar yolunun kapandığını anlayınca daha kuzeydeki dağ yollarından batıya çekilme kararı aldı.

Çekilen birliklerin Çalköy'de toplanmalarını emretti. Buna göre tümenler Çalköy'e yönelmişlerse de 14'üncü Süvari Tümeninin kuzeyden başlattığı baskın tarzındaki taarruz, düşman yürüyüş kollarını şaşırıtı ve dağıttı. Bu yüzden geciken Yunan tümenleri ancak 30 Ağustosta Çalköy'de toplanabildi.¹⁷

Başkomutan Meydan Muharebesi (30 Ağustos 1922)

Batı Cephesi Komutanı tarafından 30 Ağustos 1922 günü saat 06.30'da ordulara özetle; *"1'inci ve 2'nci Ordunun bütün güçleriyle ve hızla taarruz ederek düşman çekilme yollarının kesilmesi, İzmir doğrultusunda aralıksız takiple dağıntık düşman kollarının tutsak edilmesi, gece gündüz demeden muharebe eden birliklerin durmadan harekâta devam etmeleri, 5'inci Süvari Kolordusunun da meydan muharebesinden sonra vakit kaybetmeksizin Kızıldağ Vadisi'nden Uşak'a yönelmesi"* emredildi.¹⁸

¹⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, C. IV, Ks. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 492-493.*

¹⁸ *TİH, C. II, Batı Cephesi, Ks. II, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve*

Başkomutan Batı Cephesi Komutanından Afyon'da karargâhta kalarak genel durumu idare etmesini istedi, kendisi de taarruzu güneyden izlemek üzere 1'inci Ordu Komutanlığı karargâhına giderek, saat 10.00'dan itibaren durumu yakından izlemeye başladı. Havanın yağmurlu ve sisli oluşundan yararlanarak Yunan kuvvetleri Adatepe bölgesinde savunma düzeni almışlardı. 4'üncü Kolordu Adatepe'deki bu son Yunan direnişini kırmak için hazırlıklara başladı. Saat 16.00'da Başkomutan, 1'inci Ordu ve 4'üncü Kolordu Komutanları, Zafertepe'deki 11'inci Tümen gözetleme yerine gittikleri zaman, Yunanların ağırlıkları ve topçuları ortalarına alarak birlikleriyle savunma düzeni almış olduklarını gördüler. Bu arada 12'nci ve 5'inci Yunan Tümenleri ile Kolordu bağlı birlikleri Allören üzerinden Kızıltaş Deresi'ne doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Bu hareket kuzeyden ilerleyen 16'ncı ve 61'inci Türk Tümenlerinin taarruzlarıyla durduruldu. Yunan Tümenleri de kuzeye cephe olarak mevziye girdiler. Böylece Yunan kuvvetleri üç taraftan çember içine girmiş oldular. Ancak batıda Allören-Keçiler-Kızıltaş Deresi yolunun iki tarafında dört, beş kilometrelik bir açıklık kalmıştı.

4'üncü Kolordu bütün gece muharebe ettiğinden birbirine karışan birliklerin taarruz hazırlıkları gecikti. Topçu ateşinin en yüksek düzeye ulaşmasının ardından 11'inci Tümen ile 5'inci Kafkas Tümeni ileriye atıldılar. Saat 18.30'da Başkomutan, "Süngü hücumuyla düşmanı atarak Adatepe'nin kısa zamanda ele geçirilmesini" emretti. Emir ağızdan ağıza bütün birinci hat birliklerine yayıldı ve birlikler birbirleriyle yarışmasına ilerlemelerini sürdürdüler. Zayıf olan düşman topçusu susturuldu. 11'inci Tümen ve 5'inci Kafkas Tümeni saat 19.25'te düşman mevzilerine girerek taarruzla Adatepe'yi ele geçirdi.¹⁹ Yunan ordusu, asıl kuvvetleri ile imha edilmişti. Yine de muharebelerden sıyrılan binlerce kaçak ile Uşak'a doğru çekilmeye çalışan Yunan birliklerinin derlenip toparlanmasına ve herhangi bir hatta tutunmasına engel olmak gerekiyordu. Yunanlılar Eskişehir Grubunu çekerek ve Yunanistan'dan getirecekleri kuvvetlerle takviye ederek Milne (Akhisar - Salihli - Ödemiş) hattında veya İzmir yakınında yeni bir savunma hattı kurabilir, harekâtı uzatmaya çalışabilirlerdi. Bunun için Yunanlıların Eskişehir Grubunu da yakalayıp mağlup etmek ve asıl kuvvetlerle durmadan şiddet ve süratle İzmir'e yürümek lazımdı. Alınan bu karar gereğince büyük takip başladı.²⁰

Büyük Taarruzun Sonuçları

Büyük Taarruz ve ardından Takip Harekâtı, yaklaşık 3,5 yıl süren İstiklal Harbi'nin sonunu getiren muharebe oldu. Zapt edilemez denilen mevziler iki günde aşıldı. Yunan ordusu Büyük Taarruzda sadece bir muharebe değil, savaşı kaybetti.

Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1999, s. 241-242.

¹⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 493-494.

²⁰ Zekeriyâ Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, 2010, s. 140.

Zafer, sadece askerî alanda kalmadı, siyasî ve sosyal bazı olayların hem Türkiye’de hem muhatabımız olan ülkelerde doğmasına, enteresan sonuçların ortaya çıkmasına sebep oldu. İngiltere, Türk zaferinin İslam dünyasında yarattığı tepkiden endişe duymaya başladı, Birinci Dünya Savaşı’nın bütün kazançlarını kaybedeceği korkusuna kapıldı.

Zafer, Türklerin İslam âleminde itibarını artırmakla kalmadı; İngiltere hükümetini gerek içeride gerek zor durumda bıraktı. Neticede Büyük Zafer, Birinci Dünya Harbi’nin galibi ve en güçlü devleti İngiltere’yi sarsarak kabinenin devrilmesine yol açtı, Lloyd George’nin doğu politikası iflas etti.

İtilaf Devletleri arasında ayrılıklar iyice su yüzüne çıkarak İtalyanlar ve Fransızlar İngilizleri yalnız bıraktılar.

Türk ordusunun zaferiyle neticelenen Büyük Taarruz, Yunanistan’ın iç siyasetinde büyük bir deprem meydana getirdi. Yunan Kralı Kostantin bir beyanname yayınlayarak felakete alışmalarını Yunanlara tavsiye etti.

Yunanlı Albay Plastinas ve Gonatas isyan edip mevcut hükümeti devirdiler, Kostantin tahttan indirildi. Kasım 1922’de kurulan ihtilal mahkemesi Büyük Taarruz sırasındaki kabine üyeleri ile Başkomutan Hacıanesti’yi yargıladı. Mahkeme sonucunda Başbakan Gunaris, beş bakan ve başkomutan idam edildi.²¹

Büyük Taarruz Harekâtının Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Karşılaştırılması

Büyük Taarruz Harekâtı ile Kütahya-Eskişehir Muharebeleri birbirlerine kuvvet ve planlama yönünden çeşitli benzerlikler, uygulama ve sonuçlar yönünden büyük farklılıklar göstermektedir. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yunan ordusu taarruzda, Türk ordusu savunmada iken, Büyük Taarruz Harekâtında Türk ordusu taarruzda, Yunan ordusu savunmada idi.

Kuvvet Yönünden

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri					Büyük Taarruz					
	Asker	Mk.Tf.	Top	Uçak		Asker	Mk.Tf.	Top	Uçak	Kamyon
Türk	125 bin	670	162	4	Türk	207 bin	2864	323	10	208
Yunan	136 bin	852	460	18	Yunan	225 bin	4419	418	50	4036
Fark	11 bin	182	298	14	Fark	18 bin	1555	95	40	3828
Fark Oranı	% 8	% 21	% 65	% 78	Fark Oranı	% 8	% 35	% 23	% 80	% 95

²¹ Hamit Pehlivanlı; “Türk İstiklâl Harbi İçerisinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi’nin Yeri”, *Büyük Taarruz 70 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1992, s. 295-305.

Kuvvet yönünden her iki muharebede de asker sayılarında Yunan ordusu %10 civarında üstündü. Bunun yanında her iki muharebede de silah sistemleri ve araç yönünden Yunan ordusu bariz üstünlüğe sahipti. Zaten muharebelerde nispi muharebe gücünü oluşturan esas unsurlar; makineli tüfekler, toplar, uçaklar ve kamyonlardı.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde, taarruz eden taraf Yunan ordusu olduğundan, kuvvet yönünden Yunan üstünlüğünün olması doğaldı. Ancak Büyük Taarruz harekâtında, kuvvet yönünden yine Yunan ordusu üstün durumdayken Türk ordusunun taarruz eden taraf olması şaşırtıcıydı.

Başta İngiltere olmak üzere diğer İtilaf devletleri ile Yunanistan'ı, Büyük Taarruz öncesi yanılığa götüren en önemli hususlardan biri, kuvvet yönünden Yunan ordusunun üstünlüğü oldu.

Planlama Yönünden

Planlama yönünden her iki muharebede de cephelerin güney yanına yarma taarruzu düşünülmüş, yarma bölgelerinde 1/4-5 üstünlük sağlanmıştı. Planlama açısından en bariz fark asıl ve tali taarruz kuvvetlerinin oranından kaynaklanmaktadır. Kütahya-Eskişehir muharebelerinde Yunan ordusu mevcut kuvvetlerinin yarıya yakın kısmını asıl taarruz bölgesinde kullandı. Büyük Taarruz'da Türk Ordusu ise %60'dan fazla kuvvetini asıl taarruz bölgesine tahsis etti.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri			Büyük Taarruz		
	Piyade Tümeni	Süvari Tugayı		Piyade Tümeni	Süvari Tümeni
Asıl Taarruz Bölgesinde	5	1	Asıl Taarruz Bölgesinde	11	3
Tali Taarruz Bölgesinde	6	-	Tali Taarruz Bölgesinde	7	2
Toplam	11	1	Toplam	18	5
Asıl Taarruz Kuvveti Oranı	% 45	% 100	Asıl Taarruz Kuvveti Oranı	% 61	% 60

Dolayısıyla asıl taarruz bölgesinde sıklet merkezi oluşturma ve tali taarruz bölgesinde kuvvet tasarrufu yapma konusunda Türk tarafı daha cesur bir plan tasarlamıştır.

Muharebe meydanında her tarafta kuvvetli olmaya çalışan komutan hiçbir yerde kuvvetli olmaz. Harekât planını oluştururken nerelerden kuvvet tasarrufuna gidileceğini, nerede sıklet merkezi oluşturulacağını tayin etmek bir komutanlık sanatıdır. Şüphesiz alınan risklerin hesaplı olması gerekir. Mustafa Kemal Paşa buna uygun planlama yapmış ve netice almıştır.

Yunan ordusu Kütahya-Eskişehri Muharebelerinde asıl taarruz bölgesine daha fazla kuvvet planlamış olsa idi cepheyi daha erken yaracağından, Türk ordusunun çekilmesi muhtemelen daha zor gerçekleşecekti.

Uygulama Yönünden

Uygulama yönünden, Kütahya Muharebesi'nde cephe yarılınca Türk ordusu bütünlük içinde Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilirken, Büyük Taarruz Harekâtında cephe yarılınca Yunan ordusu bütünlüğünü kaybetti. Kuzeyde 3'üncü Yunan Kolordusu mevzilerinde kalmaya devam etti, orta sektörde Yunan İhtiyat Kolordusu ile 1'inci Yunan Kolordusunun bir kısmı dağınık şekilde Çalköy istikametine doğru çekilmeye başladı, güneyde, Franko Grubu Uşak istikametine birbiri gerisindeki hatlarda savunmayapmaya çalıştı. Dolayısıyla üç sektörün her birinde Yunan kuvvetleri birbirlerinden kopuk ve farklı harekât neveleri ile bütünlüğü tümüyle yitirdiler.

Türk ordusu Eskişehir-Seyitgazi hattında da tutunamayınca, yine kuvvet kaptırmadan Sakarya Nehri doğusuna çekilerek savunma hazırlıklarına girişirken Yunan ordusu Büyük Taarruz Harekâtında çekilirken hiçbir bölgede ikinci savunma kademesi oluşturamadı. Kaçabilenler kendilerini Ege ve Marmara Denizi'nde bekleyen gemilere zor attı.

Uygulama yönüyle her iki muharebe arasındaki en önemli fark; yarma sonrası başarıdan faydalanma harekâtı ve takip harekâtı konularında oldu. Yunan ordusu cepheyi yardıktan sonra her iki harekâtı da etkili uygulayamadı. Başarıdan faydalanma yapamayınca Türk Ordusu Kütahya mevzilerinden Eskişehir mevzilerine, takip yapamayınca da Sakarya Nehri doğusuna kadar kuvvet kaptırmadan, emniyetle ve bütünlüğünü koruyarak çekilmeyi başardılar.

Büyük Taarruz'da cephe yarıldıktan sonra Türk ordusu derhal başarıdan faydalanma safhasına geçince Yunan ordusu hem bütünlüğünü kaybetti hem de geride yeni bir savunma hattı oluşturma şansını yitirdi. Başkomutan Meydan Muharebesi sonrası takip harekâtı da Yunan ordusunun İzmir civarında daha dar bir savunma kademesi inşasının önüne geçti.

Sonuçları Yönünden

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası Türk ordusu Sakarya Nehrine çekilince önemli oranda arazi ve Eskişehir gibi stratejik bir şehri kaybetti, halk umutsuzluğa düştü. Ancak bu muharebeler harbin sonucuna etki etmediği gibi Türk ordusunun savaşma azmini kamçılıdı. Bununla birlikte Büyük Taarruz Harekâtı kesin sonuçlu bir muharebe oldu. Muharebenin henüz ikinci gününde savaşma azmini yitiren Yunan ordusu bir daha toparlanamadı. Yunanlıların yaşadığı travma uzun yıllar sürdü, çeşitli iç çalkantılara yol açtı. Aksine Türk tarafı bu harekâta kazandığı askeri zaferi Lozan'da diplomasi ve siyasi zaferle taçlandırarak yoluna devam etti.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, (ATBD), S. 95, Belge: 2479.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.
- Artuç, İbrahim, *Yeniden Doğuş-Türk Kurtuluş Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Cebesoy, Ali Fuat, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.
- Çalhan, Özden, “Büyük TaarruzÖncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.
- Ener, Sadi, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938.
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- İsmet İnönü, *Hatıralar*, yay. haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- Özçelik, Ayfer “Büyük Taarruz’a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)”, *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 97-101.
- Papoulas, Anastasios, *General Papulas’ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 1969.
- Pehlivanlı, Hamit, “Türk İstiklâl Harbi İçerisinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi’nin Yeri”, *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1992, s. 295-305.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Türk İstiklal Harbi (TİH)*, C. II, Batı Cephesi, Ks. II, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul’un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cepheleğinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Gnkur. Basımevi, 1999.
- Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, Ks. III, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921), Gnkur. Basımevi, Ankara 1994.
- Türk İstiklâl Harbi* C. II, Batı Cephesi, Ks. IV, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Gnkur. Basımevi, Ankara 1974.

- Türk İstiklâl Harbi*, C. II, Batı Cephesi, Ks. V, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-Ağustos 1922), Gnkur. Basımevi, Ankara 1972.
- Türk İstiklâl Harbi*, C. II, Batı Cephesi, Ks. VI, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922, Gnkur. Basımevi, Ankara 1968.
- Türkmen, Zekeriya “Büyük Taarruz Harekâtı”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon 2010, s. 79-148.
- Trikupis, General Nikalaos ve M. Papulas, *Yunan Generallerinin İtirafı*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, C. IV, Ks. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.
- Türsan, Nurettin, “Atatürk’ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler III*, ATASE Yayınları, Ankara, 1983, s. 1-112.

AFYONKARAHİSAR'IN KURTULUŞUNDAN BAŞKOMUTAN MEYDAN SAVAŞINA İKİNCİ ORDU TAKİP HAREKÂTI

Ahmet ALTINTAŞ*

Giriş

Sakarya Zaferi'nin ardından uzun bir hazırlık dönemi yapılmış eksiklikler önemli ölçüde giderilmişti. Büyük ölçüde Sad Taarruz Planı çerçevesinde sürdürülen hazırlıkların ardından nihayet taarruz tarihi olarak 26 Ağustos 1922 tarihi kararlaştırılmıştı.¹ 25 Ağustos 1922'de Başkomutanlık ve Batı Cephesi komuta yeri Şuhut olmuş Batı Cephesi'nin 93 sayılı emri verilerek 25/26 Ağustos gecesi Başkomutan Mustafa Kemal ve üst komuta kademesi 1874 rakımlı Kocatepe'ye intikal etmişlerdi.² 26 Ağustos'ta 1. Ordu cephesinden başlayan taarruz harekâtında istenilen yarma ve yok etme amacına ulaşılammıştı.³ Taarruz harekâtında daha önce komutanlar toplantısında da dile getirilen Afyonkarahisar'ın kuzeydoğusunda bulunan Yunan 2. Kolordusunun serbest kalarak hareket etme imkânı ihtimal dâhiline girmişti. Bu ihtimallerden en kuvvetli olanı; Döğer-Altıntaş kısmında bulunan Yunan 2. Kolordusuna bağlı 9. ve 13. Tümenlerin asıl taarruz noktaları olan Kaleciksisivrisi-Çiğiltepe mıntıklarını savunan Yunan 1. Kolordusuna yardıma gelme ihtimaliydi. Aynı anda Yakup Şevki Paşa'nın komutanlar toplantısında dile getirdiği Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar'ın kuzeydoğusundan Çay-Akşehir hattına bir taarruz yapma seçeneği de belirmişti.

İkinci Ordu, Birinci Ordu ile eş güdümlü olarak Afyonkarahisar kuzeydoğu hatında büyük bir gayretle taarruza girişmiş Yunan kuvvetlerini Döğer-Altıntaş hattı üzerinde sabitlemiş daha sonrada geriye tazyik etmeye başlamıştı.⁴ İkinci Ordu taarruzun ilk gününde kendisine verilen Yunan 2. ve 3. Kolordularını sabitleyip Afyon-

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. aaltintas@aku.edu.tr

¹ *Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)*, İSH, 1789/18.

² Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 349; Ahmet Altıntaş, *Millî Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar, 2011, s. 310.

³ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, (Açıklamalı Dizin İlavesiyle)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 470.

⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 23, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 268; Altıntaş, *age*, s. 290.

karahisar'ın güneybatı istikametine yardıma gitme ihtimalini seçenek olmaktan çıkarılmıştı.⁵ 2. Ordu'nun Yunan Cephesine yapmış olduğu söz konusu şaşırtma taarruzu o kadar başarılı olmuştu ki, bir aralık cephenin bu kesimden yarılma ihtimali belirmişti.

Yunanlıların Eskişehir kesimindeki 3. Kolordusu ile Afyonkarahisar kesimindeki 1. Kolordusu arasındaki bölgeyi 2. Kolordusu savunmakta idi. Bu bölgeyi Karaböğürüklü (Karabüklü) Kolonkaya hattını örtme ve şaşırtma taarruzları yapma görevi Albay Hacı Mehmet Arif (Örgüç)'in Mürettep Süvari Tümeni'ne verilmişti. Tümenin 33. Süvari Alayı sabah saat 05.00'te Avcını ve Karataştepeleri doğrultusunda taarruza başlamıştı. Tümen'in 37. Alayı da Yunanlıların 2. Kolordusu hakkında bilgi almak ve keşif yapmak üzere Sarıcaova'nın 1,5 km kuzeybatısına kadar ilerlemişti. Alaya bağlı keşif kolları Teperoğlan gediğinden Yunanlıların ateşine uğramış fazla ilerleyememişti.⁶ Tümene bağlı kuvvetler bölgede Yunanlıların ateşine uğradığından dolayı Yunan ihtiyat grubu hakkında yeterli bilgi alınmadı. Karaören'de bulunan keşif bölüğü de önemli bir bilgi elde edememişti. 38. Alay Süvarileri ise tümen ihtiyatı olarak akşama kadar Bahşayışte kalmıştı. Bu kesimde Teperoğlan mevzilerinde Yunan birlikleriyle sıcak temas sağlamıştı. Tümen'in asıl görevi bu kısımlardaki gediği örtmek olduğu için hiçbir kesimde taarruz hareketini ilerletmemişti. Tümen kuzeyde 41. güneyde ise 61. Tümenlerle kanat irtibatını sağladıktan sonra geceyi savunmada geçirmişti.⁷

İkinci Ordu'nun güneydeki kesin sonuçlu çatışma sahasına komşu durumdaki kuvveti Albay Kazım (İnanç) komutasındaki 6. Kolordu idi. Kolordu'nun kuzeydeki 16. Tümeni Oyukluktepe-Tokurçal, güneydeki 17. Tümeni de Dedesivrisi-Güzelimdağı hatlarında 1. Ordu'yla eş zamanlı olarak gösteriş taarruzlarını yapmıştı.⁸

16. Tümen daha gecedan sabah topçu ateşinin ardından kuzeyde Çakmaktepe üzerinden Tokurçal, daha güneyde Yanıktepe istikametinde ilerlemeye çalışmıştı. Tümenin her iki alayı da şiddetli topçu ateşi ve siperlerdeki Yunan unsurlarının ısrarlı direnişleri nedeniyle dikenli tel hatlarına kadar ilerlemişler saat 15:00 ve 18:00'de taarruzlarını yenilemişlerse de istedikleri sonucu alamamışlardı.⁹ İkinci Ordu cephesinde ise, 61. Tümen Kazuçuran Tepe'sini, 17. Tümen de Kırantepe-Dedesivrisi bölgelerini ele geçirmişti.¹⁰ 17. Tümen'e bağlı 47. Alay Sivritepeler bloğuna, 62. Alay da daha güneyde bulunan Güzelimdağı'na taarruz etmişlerdi.¹¹ Yeterince topçu desteği alamadıklarından dolayı alaylar derinliği 50 mt'yi bulan tel örgü hatlarını aşamamışlardı. Yunanlılar Kabaçkıran ve Dedesivrisi tepelerini takviye ederek ateş etkisini arttırdık-

⁵ Erikan, *age*, s. 349-350.

⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kısım, Büyük Taarruz, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 117.

⁷ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 238; Erikan, *age*, s. 349.

⁸ Şenay Sezen Okay- M. Vedat Okay, *Büyük Taarruz'da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri*, Alaş Basımevi, İstanbul, 1983, s. 122; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 23, s. 268.

⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C.2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 118.

¹⁰ Altuntaş, *age*, s. 336.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 118-119.

larından taburlar ilerleyememişlerdi. Ortalık kararırken, cepheden ilerleyen tabur, tel örgülere kadar sokulmuş ise de Dedesivrisi'nden açılan yan ateşlerden dolayı hücumu kalkamadı. Bu durumda gece yarısına kadar ateş muharebesi devam etti.¹² Yunan 12. Tümeni Güzelimdağı- Dedesivrisi gerisinde kuvvetli bataryalar bulundurduğundan dolayı Topal Osman'ın Giresunlu gönüllülerden oluşan 47. Alayı'nı baskı altında tutmayı başarmıştı. Bu mınıtkada asıl amaç hiç şüphesiz Yunan kuvvetlerini oyalama önemli ölçüde gerçekleştirilmişti.¹³

26 Ağustos 1922'de İkinci Ordu'ya bağlı kuvvetlerin gösteri taarruzlarına direnen Yunan kuvvetlerinden birisi de Albay Rokas komutasındaki Yunan 5. Tümeni idi. Tümenin sol kanadı Oyuklutepe-Tokurçal hattında direnişini sürdürmüş Kazuçuran kesiminde sıkıntılı dönemler geçirmekteydi. Sözkonusu tümenin ilk savunma hattında tek tutunabildikleri Bozhüyüktepe'yi almak üzere Yarbey Salih Bey komutasındaki 174. 190. Alaylardan oluşan ortak bir kuvvetle tepeye taarruz ederek saat 11.20'de ele geçirmişti. Bu gelişmeler üzerine Yunan 5. Tümene bağlı kuvvetler bir kademe gerideki Asarlıktepe-Kızıltepe hattına geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁴

61. Tümen'in saat 13.00'te ele geçirdiği siperlere yerleşmeye çalıştığı sırada Yunan 5. Tümeni takviye almış iki yeni batarya ile birlikte karşı taarruza geçmişti. Yunan unsurlarının karşı taarruzlarına karşı bölgede bulunan 159. Alay'ın 3. Taburu Yunanlıların etkili piyade, makineli tüfek ve topçu ateşleri altında saat 15.00'e kadar direndiyse de sonunda çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Topçu cephanesinin yetersizliği, alayın arazi hâkimiyetine kaybetmesi nedeniyle Kazuçuran yaylası tekrar ele geçirilememişti. Yunan kuvvetleri takviye aldıklarından dolayı Bozhüyüktepe'ye de tekrar taarruz etmişler buradaki 174. Alay'ı da geri püskürtmeyi başarmışlardı. Her iki kısımda da 26 Ağustos akşamına kadar çatışmalar devam etmiş bu gelişmeler üzerine 61. Tümen Komutanı Yarbey Salih (Omurtak), alaylarını taarruz çıkış noktalarına çekerek 27 Ağustos günü yapmayı planladığı muharebeler için düzenlemeye çalışmıştı.¹⁵ Bölge derin vadilerin parçaladığı yayvan yapısından dolayı Yunan unsurlarının sızmasına elverişli olduğundan dolayı baskına uğramaya son derece uygun olduğundan ötürü teyakkuz halinde bir gece geçirilmişti.¹⁶

1921 Aralık ayından itibaren muhtemel bir Türk taarruzuna karşı alternatif bir cepheden karşı taarruz yapma esasına dayalı planlamalar Yunan ordusu tarafından yapılmış bu doğrultuda stratejiler oluşturulmuştu. Başkomutan Hacı Anesti bu doğrultuda kolordulara gönderdiği emirde 2. Kolordu'nun 12. Tümeni emrine almasını, 3. Kolordu'nun uygun birlikleriyle oluşturacağı mürettep tümeni acele 2. Kolordu'ya göndermesini bu şekilde oluşacak 5 tümenlik bir kuvvetle Emirdağ-Bolvadin istika-

¹² *Türk İstiklal Harbi*, C.2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 118.

¹³ Erdoğan, *age*, s. 239; Erikan, *age*, s. 349.

¹⁴ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 109-110.

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 116-117.

¹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 23, s. 268; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 437-438.

metinde Türk 2. Ordu cephesine taarruz edilmesini istemişti. Bu emir uyarınca 3. Kolordu Komutanı göndermesi gerektiği oluşturduğunu ancak 27 Ağustos akşamı harekete hazır olacağını bildirmişti. 2. Kolordu cephesine birlik kaydırma konusunda Trikopis'le Diyenis'te (Digenes) anlaşmazlığa düşmüştür. Trikopis elde yedek ve taze kuvvet kalmadığından dolayı bunun imkân dâhilinde olmadığını, kendi cephesinin büyük baskı altında olduğunu değerlendirerek karşı çıkmıştır.¹⁷

1. 27 Ağustos Takip Harekâtı

27 Ağustos Türk kuvvetlerinin yeniden tertiplenerek Afyonkarahisar'ın güneybatısından yapmış olduğu taarruzlar neticesinde Yunan 1. Kolordu Komutanı General Trikopis saat 10.30'da durumun kötüleştiğini fark etmiş saat 10.30'da çaresiz bir şekilde Afyonkarahisar'ı boşaltmaya birliklerini de Gazlıgöl-İlbulak Dağı-Köprülü-Toklusivrisi mevzilerine ikinci savunma hattına geri çekmeye karar vermişti. Afyonkarahisar'dan geri çekilme harekâtı başlamış 1. Kolordu Karargâhı saat 13.00'te Köprülü Köyü'ne geldiği sırada İzmir'de bulunan Hacı Anesti, III. Kolordu'nun Eskişehir kesiminde dört tabur bırakarak bütün kuvvetiyle Bavurdu, Bağımsız Tümeni de emrine alan II. Kolordu'nun da Çobanlar istikametinde taarruza geçmesini Trikopis'in de kaybettiği mevzileri geri almasını istemişti.¹⁸ Hacı Anesti'nin vermiş olduğu emirin uygulanma şansı kalmamıştı. Zira Trikopis'in emrindeki 1. ve 7. Tümenlerle irtibatı kesilmiş General Frangos kolordu emrini almadan savaşın genel seyri çerçevesinde iki tümenini ikinci savunma hattına çekmeye başlamıştı. Trikopis'e bağlı 1. Kolordu'nun içine düştüğü kötü durum doğal olarak Yunan 2. Kolordusu'nun da cephe hattında tutunmasını imkânsızlaştırmış bu durum Yakup Şevki Paşa'nın 2. Ordusu'na alan açmıştı. Yunan kuvvetleri 27 Ağustos'ta Afyonkarahisar'dan çekilirken saat 12.30'da 1. Kolordu telsizini taşıyan kamyon arızalanmış başka araç bulunmadığı için telsiz Eskişehir'e gidecek olan trene yüklenmişti. Telsiz Gazlıgöl'de yanlışlıkla unutulduğundan dolayı indirilmemişti. Bu nedenle Trikopis bütün bu geri çekilme esnasında telsiz irtibatını kuramamıştı. Trikopis ancak 28 Ağustos akşamı General Diyenis'le buluştuktan sonra akşam 2. Kolordu telsizi üzerinden iletişim kurabilmişti. General Trikopis 27 Ağustos akşamı Bayramgazi'ye geldiğinde Yunan 2. Kolordusu Komutanı General Diyenis'in Hacı Anesti'nin taarruz emrinin artık uygulanmasının mümkün olmadığını, kolordusunu demiryolunun batısına çekmeye karar verdiğini, karargâhının da Eğret'te olacağını bildiren mesajını almıştı.¹⁹ Telsiz bağlantısı olmadığından dolayı 2. Kolordu'yla ikinci teması 27 Ağustos akşam saat 23.00'te gerçekleşmişti. 2. Kolordu Komutanı General Diyenis'in göndermiş olduğu bir kurmay subay vasıtasıyla Hacı Anesti'nin emrinin artık uygulanamayacağını 13. Tümen'in Eğret, 9. Tümen ile karargâhının Olucak, 5. Tümen'in Resulbaba'ya çekildiğini bildirmiş-

¹⁷ Erdoğan, *age*, s. 265

¹⁸ Erdoğan, *age*, s. 273; Belen, *age*, s. 436-437.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 148-158.

ti. Bunun üzerine Trikopis ikinci savunma hattında yeniden mevzilenmek istemiş 27 Ağustos saat 23.30'da 12. Tümen'in Çatkuyu-Başkimse doğu sırtlarında, 4. Tümen'in Başkimse-Yıldırımkemal kesiminde kolordu ihtiyatında olacağını ve savunmaya geçeceğini ihtiva eden emrini yayınlamıştı.²⁰ Günün özeti Yunan kolorduları kendi aralarında irtibat kuramamışlar İzmir'de bulunan Başkomutanlarıyla gerekli haberleşmeyi zamanında sağlayamamışlar gerek 1. Kolordu 2. Kolordu bağlantısı gerekse 1. Kolordu Komutanı Trikopis, Toklusivrisi kesiminde bulunan General Frangos Grubu ile haberleşmemiştir. Yunan kuvvetleri arasındaki bağlantı bir türlü istenilen seviyede gerçekleştirilememiştir.

Taarruzun birinci gününde gösteriş taarruzlarını büyük bir başarıyla gerçekleştiren 2. Ordu Yunan ihtiyat tümenlerinin Afyonkarahisar'ın güneyine kaydırılmasını engellemiş özellikle 61. Tümen bunu büyük bir başarı ile gerçekleştirmiş karşısındaki bir Yunan tümenini sabitlediği gibi bir alayı eksik olmak üzere 13. Yunan Tümeni'ni de desteğe mecbur bırakmıştı.²¹ Yakup Şevki Paşa, 61. Tümen'den 27 Ağustos'ta da işgal etmiş olduğu Süklümçal-Çomaklıdede hattını savunmasını istemişti. 41. Tümen'in güneyinde Kazuçuran hattına kadar açıklıkta örtme görevi bulunan Mürettep Süvari Tümeni de kesin muharebeyi kabul etmeden 27 Ağustos günü vur- kaçlarla Yunan kuvvetlerini meşgul ve huzursuz etmişti.²²

İkinci Ordu Cephesi'yle Birinci Ordu'nun teması hattı olan Kazuçuran-Dedesivrisi-Güzelimdağı hattında 27 Ağustos günü oldukça kritik anlar yaşanmıştı. Taarruzun birinci gününde Yunan kuvvetlerini oyalamaya yönelik taktik saldırılar yapılmıştı. Yakup Şevki Paşa tarafından 27 Ağustos öğleye doğru 61. Tümen Komutanı Yarbay Salih Bey'e Afyonkarahisar'ın doğusundaki Yunan unsurlarının yanında bulunan Ayazın'e taarruz etmesi görevi verilmişti. Gece sabaha kadar yapılan keşiflerde Ayazın'de Yunan kuvvetinin olmadığı görülmüş sabah erkenden 174. Alay'ı buraya ilerleterek işgal ettirmişti. Tümen birliklerini Kazuçuran gerisinde toplamış, topçu taburunu Kazuçuran bölgesinde mevzilendirmişti.²³ Aynı anda Mürettep Süvari Tümeni de bu taarruzu kuzeyden Karaböğrüklü-Koroğlu hattına saldırarak desteklemişti.²⁴ 27/28 Ağustos gecesi 61. Tümen'e bağlı alaylar çeşitli hatlardan ilerlemelerini sürdürmüşler Bozhüyüktepe'ye geldiklerinde Yunan mevzilerinin boşaltıldığını görmüşlerdi. Gece yarısı 174. Alay kuzeybatıya doğru subay keşif kollarını ileriye sürmüş Yunan unsurlarının geriye çekildiğini tespit etmişlerdi. Yunanlıların 5. 12. 13. Tümenleri bölgeyi boşaltmışlardı.²⁵

Hâlbuki Uzungüney-Tokurçal mevzileri için gün boyu çok şiddetli çatışmalar olmuş 16. Tümen ancak saat 14.30'da Yanıktepe-Uzungüney sırtını ele geçirebilmişti.

²⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C.2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 148-149.

²¹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 136.

²² Belen, *age*, s. 435.

²³ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 183.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 186.

²⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 138

Bu taarruzun asıl yükünü çeken 64. Alay çok yıprandığından dolayı Albay Aşir Bey kuvvetlerini yeniden tanzim etmek için taarruz devam etme sürecini 28 Ağustos sabahına bırakmak zorunda kalmıştı.

Afyonkarahisar'ın ele geçirilmesi bile 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın aşırı ihtiyatlı tutumunda bir değişikli meydana getirmemişti. Batı Cephesi Komutanlığı'nın 27 Ağustos saat 15.30'da her iki ordu komutanlığına gönderdiği emirde Yunan birliklerinin çekilmekte olduğunu bundan dolayı şiddetle takip edilmeleri gerektiği doğrultusundaki emri 2. Ordu Komutanlığı tarafından geç uygulamaya konulabilmişti.²⁶ 2. Ordu Komutanlığı karargâhına göre 27 Ağustos günü itibarı ile 2. Ordu Cephesi'ndeki Yunan kuvvetleri hala geri çekilme emaresi göstermemişlerdi. Yunan kuvvetlerinin geri çekildiklerini takip edilmeleri gerektiği konusunda kendisini telefonla arayan Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz'e cephesindeki Yunan kuvvetlerinin geri çekilmek bir yana tam tersine takviye aldıklarını, sol kanadındaki 4. Kolordu'nun ilerlememesi halinde kendi birliklerinin de ilerlemeyeceğini sert bir şekilde belirtmişti.²⁷ Yakup Şevki Paşa bütün bu gelişmeler üzerine keşifler yaptırmış Akarçay'ın güneyindeki Yunan 1. Kolordusu'nun çekildiğini öğrenmiş saat 16.00'da 6. Kolordu Komutanı Kazım (İnanç) Paşa'ya kendi cephesindeki Yunan kuvvetlerine tüm kuvvetiyle taarruz etmesini emretmişti. Bunun üzerine Dedesivrisi mevzileri bir anda hareketlenmiş saat 17.00'de topçu desteğinde taarruza geçen Topal Osman'ın 47. Alayı birbuçuk saat sonra Kabaçkiran Tepesi'ni, sonra da Dedesivrisi'ni almıştı. 47. Alay geceyi bir taburu ile Kabaçkiran, iki taburu ile Dedesivrisi ve Evliye tepelerinde geçirmişti.²⁸

Aynı zaman dilimlerinde Batı Cephesi Komutanlığı 8. Tümen cephesinden Yunan kuvvetlerinin çekildiğini 2. Ordu'nun 6. Kolordusu ve bilhassa 61. Tümen ve Mürettep Süvari Tümenleriyle gece dahi şiddetle taarruz etmesini, her iki ordunun da topçu desteği eşliğinde takip müfrezeleri çıkararak çekilen Yunan unsurlarıyla teması korumasını, Yunan çekilişinin bozguna dönüştürülmesini istemişti. İsmet Paşa bu emrinin saat 19.00 itibarı ile tam anlamıyla 2. Ordu Komutanlığı'na uygulanmadığını düşündüğünden dolayı Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'dan bağlı tümenlerine konuyla ilgili gönderdiği emrin bir suretini cephe karargâhına da göndermesini istemişti.²⁹

İsmet Paşa söz konusu emrinin ardından telefonla saat 19.00'da bozulan Yunan kuvvetlerinin hep kuzey istikametinde çekildiğini, Yunan kuvvetlerinin nerede ve ne durumda olduğunun belirlenmesi gerektiğinin altını çizmişti. İsmet Paşa, ordu komutanlarından bu yönde bilgi beklediğini, gerekirse bütün süvari kuvvetlerinden ve tüm vasıtalarından yararlanabileceklerini belirtmişti. İsmet Paşa Yakup Şevki Paşa'dan Eskişehir kısmındaki III. Kolordu hakkında bilgi istemişti.³⁰

Yakup Şevki Paşa 27 Ağustos saat 21.45'te verdiği cevapta Yunanlıların çekildiği-

²⁶ Belen, *age*, s. 438

²⁷ Erdoğan, *age*, s. 267.

²⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 149.

²⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 195.

³⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 150.

ni, 1. Ordu cephesinden çekilen Yunan kuvvetlerinin önce kuzeye hareket etmesinin doğal olduğunu, bunun genel çekilme yönü olduğu anlamına gelmediğini, Yunanlıların Uşak demiryolundan kopmasının mantıksızlığını belirtmişti. Yakup Şevki Paşa vermiş olduğu cevabının devamında Yunan III. Kolordusu'na karşı bir Eskişehir Grubu oluşturduktan sonra bütün kuvvetleriyle Yunanlıların asıl kuvvetleri üzerine yürümenin doğru olduğunu dile getirmişti.³¹

Yakup Şevki Paşa bütün bu gelişmelerin ardından bağlı kolorduların raporlarını aldıktan ve cephe komutanlığı ile yaptığı uzun tartışmalardan sonra 27 Ağustos saat 23.05'te İsmet Paşa'nın dört saat önce istemiş olduğu emir teyidini göndermişti.³² Paşa vermiş olduğu emirde 1. Ordu cephesindeki Yunan kuvvetlerinin çekildiğini, takip yapıldığını, 2. Ordu'nun da 27/28 Ağustos gecesi cephesindeki Yunan unsurlarına taarruzla takip harekâtına katılacağını, 6. Kolordu'nun Afyonkarahisar doğusundaki mevzi hatlarını derhal işgal etmesini, 61. Tümen'in tüm kuvvetiyle Karakaya-Ayazın kesiminden Yunanlıların kuzey kanadına ilerlemesini, Mürettep Süvari Tümeni'nin keşif kolları çıkarmasını, Döğer-Kunduzlu hattına ilerleyerek Afyonkarahisar-Eskişehir demiryolunun birkaç yerinden tahrip edilmesini Yunanlıların Afyonkarahisar-Eskişehir grupları arasındaki irtibatı kesmesini istemişti.³³ Kolordu Komutanı orduya verdiği raporda cephesinden Yunan kuvvetlerinin çekilmediğini, 17. Tümen'in taarruz kolunun şiddetli bir ateşle karşılaştığını, kolordu cephesini bu gece Yunanlıların tahliye etmeleri halinde hemen takibe geçileceğini bildirmişti.³⁴

General Trikopis, Afyonkarahisar doğusunda, 2. Türk Ordusu karşısındaki 12 ve 5. Tümenlerin ise aynı günün akşamı karanlık basar basmaz gerideki 2. mevziye çekilmelerini emretmişti. 2. Mevzi, "Eğret-Resulbaba Dağı-Balmahmut ve Toklusivrisi'nden" geçen ve evvelce hazırlanmış iyi bir savunma hattıydı.³⁵ Taarruzun ikinci günü sonunda oluşan taktik tablo gereği, Batı Cephesi Komutanı, düşmanın İzmir ve Kütahya istikâmetinde çekilmesine mâni olmak amacıyla, 2. Ordu ile Kütahya, 1. Orduyla da Dumlupınar istikâmetini kapatarak, Yunanlıları çember içine almaya karar vermişti. Bu emrin tatbik edilebilmesi için, her iki Ordu birliklerinin süratle yanlara doğru kaydırılması gerekiyordu. Bu aşamada 2. Ordunun süratle hareket etmesini sağlamak için Batı Cephesinin emirleri doğrudan Kolordulara verilmişti.³⁶

2. 28 Ağustos Takip Harekâtı

28 Ağustos saat 00.30'da Batı Cephesi Komutanlığı ordu komutanlıklarına vermiş olduğu emirle Yunan kuvvetlerinin takip edilerek muharebeye mecbur edilmelerini

³¹ Erdoğan, *age*, s. 269.

³² *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 150.

³³ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 150

³⁴ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 150

³⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 152, 153.

³⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 154

amacın imha olduğunu Yunan kuvvetlerinin en yakın ve genel olarak Teperoğlan Geddiği-Çatalçeşme-Resulbaba-Bakırcık Tepesi-Çalışlar-Dumlupınar-Toklusivrisi hattını savunmasının beklendiğini buna göre her birliğin tertip almasını istemiştir.³⁷ Bu genel çerçevede 2. Ordu'nun Yunanlıların Eskişehir-Kütahya yönlerine çekilmesini önlemesini, bunun için 61. Tümeni'yle Muratlar güneyinde Çakırtepe doğrultusunda, 6. Kolordu ile Susuz-Hasanköy (Belce) hattına ilerlemesini, 1. Tümen'in gecedan yürütülerek süratle muharebeye sokulmasını emretmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı emrin devamında Mürettep Süvari Tümeni'nin Döğner-Altıntaş doğrultusunda, Süvari Kolordusu'yla birleşerek süratle ilerlemesini, Yunanlıların Eskişehir Grubu'na karşı ordunun sağ kanadını 41. Tümen'in emniyet altına almasını istemiştir.³⁸

Taarruzun üçüncü günü İkinci Ordu; Yakup Şevki Paşa'nın takip harekâtı için göstermiş olduğu isteksiz tavır, haberleşme eksiklikleri vb. nedenlerle yavaş hareket etmiş Yunan 5. 12., 13. Tümenlerine çok geniş bir sahayı muharebesiz kayıpsız çekilme fırsatı vermişti.

Bütün bunlara rağmen 2. Ordu'nun takip harekâtında görev alan 17., 22., 16., Tümenler 20 km, 61. Tümen ortalama 18 km yol yürüyerek 1. Ordu'nun takip kuvvetlerine yaklaşmışlardı.³⁹ 17. Tümen Gazlıgöl, 16. Tümen Tekeköy, 61. Tümen Akören-Tekeköy arasına ulaşmışlardı. Mürettep Süvari Tümeni ile Döğner güneyi, 61. Tümenle İhsaniye batısına, 4. Kolordu ise Gazlıgöl bölgesine ulaşmıştı. Bu safhada birlikler düşman mukavemeti olmadığı halde 15-20 km. kadar ilerlemişlerdi. Gün sonu değerlendirildiğinde Yakup Şevki Paşa'nın Afyonkarahisar kesimindeki kuvvetleri 28 Ağustos gününü hiç çatışmaya girmeden yürüyüşler geçirmişler 41. Tümen ise gün boyu hiç durmadan Yunan kuvvetleriyle çatışmış, görev alanı içindeki tel örgü engellerini aşamamış Yunan siperlerini ele geçirememiş, özellikle 16. Alay büyük zayıat vermesine rağmen saat 11.00'e kadar Yunan siperlerine girememiştir.⁴⁰

28 Ağustos günü birlikler 10 km. daha yürümüş olsalar Resulbaba Dağı kuzeyindeki düşmanla temas edecekler ve böylece düşman, 29 Ağustos sabahı, doğudan 2. Ordu, güneyden de 1. Ordu tarafından kuşatılmış olacaktı.⁴¹ Ayrıca batıda gerçekleşen süvari baskının da aynı şekilde yapılmış olması halinde, 29 Ağustos günü kesin sonucun alınması muhtemelen mümkün olacaktı.⁴² 2. Ordunun yavaş hareketi, ihtiyattaki 2. Kolordunun kısa yoldan Sinanpaşa Ovası'na yürütülmeyle, Afyonkarahisar'a getirilmesi ve Batı Cephesi emrinin geç alınması, düşmana çekilme fırsatı vermişti.⁴³

General Frangos'un Dumlupınar mevziisine çekilmesi, İzmir istikâmetini kapatmak açısından yararlı olmuşsa da İbulak Dağı'ndaki General Trikopolis Grubunun güney ka-

³⁷ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 154, 155.

³⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 155.

³⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 185.

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 182-183; Belen, *age*, s. 441.

⁴¹ Altıntaş, *age*, s. 349.

⁴² Belen, *age*, s. 444.

⁴³ Belen, *age*, s. 450.

nağı açık kalmıştı. Bununla beraber 2. Ordunun yavaş hareketi ve 1. Ordunun da cephe değiştirmesi, Trikopis'e Dumlupınar'a kadar çekilme fırsatı vermişti. İbulak bölgesinde gecelemeden 10 km'lik fazla bir yürüyüş yapmış olması halinde, Trikopis'in kendini kurtarabileceği düşünülebilirdi. Bu kapsamda bazı tarihçiler Trikopis Grubunun "Eğret-Olucak-Çatkuyu" bölgesinde gecelemesini "Gaflet Uykusu" olarak tanımlamışlardı.⁴⁴

28 Ağustos günkü çatışmalardan sonra Mustafa Kemâl Paşa, Yunanlıların uygun mevzilerde savunmadan daha çok, arka yollardan saparak, Dumlupınar mevzilerine gitmesi veya Uşak mevzilerini tutabileceğini öngörmüş yedi tümenlik bir kuvvetinin bulunduğunu tespit etmişti.⁴⁵

İkinci Ordu zayıf kuvvetlerle tespit taarruzu yapmıştı. Buna karşılık Yunan 2. Kolordusu'nun taarruz yapma ihtimali halen mevcut bulunmaktaydı. Bunun gerçekteşmesi halinde takip harekâtları konusunda önemli sorunların yaşanması ihtimali kuvvetle muhtemeldi. Birinci Ordu Komutanı kuzeye doğru bir takipten yana tavır alırken 2. Ordu Komutanı ihtiyatlı tavrını devam ettirmeyi sürdürmekteydi.⁴⁶ Bu genel çerçevede Batı Cephesi Komutanlığı 00.30'da verdiği emirle 2. Ordu'nun Yunan kuvvetlerinin Eskişehir-Kütahya doğrultusunda çekilmesini önlemesini istemişti. Ancak söz konusu emirler gerek Birinci Ordu gerekse İkinci Ordu tarafından gecikilerek yerine getirilmeye çalışılacaktır. Zira Birinci Ordu'ya bağlı kuvvetler Batı Cephesi Komutanlığı'ndan emir almadan önce kuzeye takip emri vermiş 28 Ağustos günü bağlı kolordularına Gazlığöl-Eğret-Olucak hattına yürüme, 5. Süvari Kolordu'ya da İbulak Dağı'nı aşarak Yunanlıların gerisine düşme, Afyonkarahisar-Eskişehir demiryolunu kesme görevini vermişti.⁴⁷ Emir geç alındığından dolayı Birinci Ordu'ya bağlı kuvvetler yönlerini kuzeyden batıya çevirmek durumunda kalmışlardı. Bu durumu nedeniyle Dumlupınar, Uşak yolu kısmen açık kalmıştı. Ancak Yunan kuvvetleri bu elverişli durumdan yeterince istifade edememişlerdi.

28 Ağustos günü 2. Ordu Cephesi'ndeki Yunan kuvvetlerinin Resulbaba Dağı'na doğru çekildiği haberi telsizle Yakup şevki Paşa'ya bildirilmiş olmasına rağmen Yakup şevki Paşa ileri harekete geçmekte tereddüt yaşamıştı.⁴⁸

3. 29 Ağustos Takip Harekâti

29 Ağustos günü gerek Türk kuvvetleri gerekse Yunan kuvvetleri açısından tam bir hareketlenmenin yaşandığı zaman dilimi olmuştu. Genel olarak Türk birikle-

⁴⁴ Trikopis raporunda gece yürüyüşleri için kılavuz bulamadığını ve gece yürüyüşlerinde birliklerin birbirlerine karışmalarından çekindiğini yazmakta ise de bunun geçerli bir mazeret olamayacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda akla gelen bir husus, Trikopis'in, General Frangos'tan kendi güney kanadını koruyacağını beklemiş olmasıdır. Hâlbuki General Frangos sert bir şekilde Dumlupınar'a çekilerek bu beklentiýi bořa çıkartmıştır. Belen, *age*, s. 452; Altıntaş, *age*, s. 352.

⁴⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 275.

⁴⁶ Belen, *age*, s. 444.

⁴⁷ Ahmet Yavuz, *Başkomutan Emsalsiz Lider*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 412.

⁴⁸ Belen, *age*, s. 444, 447.

ri arasında yaşanan muharebeler ve arazi şartları nedeniyle bütün kolorduların ordu komutanlıklarıyla irtibatında sorunlar yaşanmıştı. 1. Ordu Komutanı bütün gün 2. ve 5. Kolordularla haberleşmeye çalışmış başarılı olamayınca akşam saat 23.30'da ek-sik bir şekilde emrini göndermek zorunda kalmıştı. Aynı şekilde 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa da 6. Kolordu ile irtibat sağlayamamıştı. 1. Tümenle 3. Kolordu karargahının Yapıldak'ta 61. Tümen'in Akören-Tekeköy bölgesinde olduğunu Mürettep Süvari Tümeni'nin Hacıbeyli'ye vardığını, 3. Kolordu'nun durumunu geç saatlerde öğrenebilmiş raporunu 29 Ağustos sabahı saat 07.30'da gönderebilmiştir.⁴⁹

Batı Cephesi Komutanlığı'nın genel olarak yapmış olduğu değerlendirmelerde Yunanlıların asıl kuvvetleriyle Dumlupınar savunma hattına çekildikleri anlaşılmıştı. Batı Cephesi Komutanlığı cephe hareketlerinin hızlanması üzerine 28 Ağustos 1922 akşamı saat 23.15'te 96 sayılı emriyle hızlı hareket etme ihtiyacını hissetmiş bu nedenle 2. Ordu raporunu beklemenin zaman kaybettireceğini değerlendirdiğinden asıl takip kuvvetlerinin hareket etmesini istemişti.⁵⁰

Batı Cephesi Komutanlığı söz konusu emrinde; 2. Ordu Birlikleri 4 piyade tümeni ve Süvari Kolordusu ile kuzeyden, 1. Ordu'nun 4. Kolordusu ile de güneyden Trikopis grubunu kuşatmak ve 1. Kolordu ile de Dumlupınar istikâmetinde yürüme emrini vermişti. 2. Ordu birliklerinin geniş bir sahaya yayılmalarından dolayı ile irtibat sağlamakta güçlük çekilmekteydi. Bu nedenle 2. Ordu Komutanlığı'nın 29 Ağustos saat 02.30'da yazdırdığı emir birliklerine 07.30'da tebliğ edilebilmiş söz konusu emirlerin ulaşması ise öğleyi bulmuştu. Bu emre göre 6. Kolordu Genişler-Çalköy hattına hiç durmadan yürüyecek yolda rastladığı Yunan kuvvetlerine taarruz edecekti. 3. Kolordu 2. Ordu'nun sağ yanının emniyetini sağlayacaktı. 61. Tümen Altıntaş-Kurtköy, 1. Tümen Karaağaç-Hamidiye hatlarına ilerleyecekti. Mürettep Süvari Tümeni Meclis Muhafız Taburu'nu da emrine alarak Kütahya'yı ele geçirecekti. Ayrıca Yunan kuvvetlerinin Eskişehir'e çekiliş yolunu kesecekti.⁵¹

2. Ordu Komutanlığı'nın vermiş olduğu emirler doğrultusunda 29 Ağustos saat 23. 30'da 6. Kolordu Komutanı Kazım (İnanç) Paşa 17. Tümeniyle birlikte Beşkarış'a varmıştı.⁵² Zaman kaybedilmemesi için 2. Ordu Komutanlığı emri ulaşmadan doğrudan Batı Cephesi Komutanlığı Karargahı'ndan gelen bir subay şifahi olarak emri aktarmış cephe emri uyarınca 29 Ağustos saat 11.00'de verilen hedefler doğrultusunda daha önce hareket etmişti. 16. Tümen daha 6. Kolordu emrini almadan alacakaranlıkta Susuz-Akören istikâmetinde yola çıkmış saat 06.50'de geri çekilen Yunan kuvvetlerinin artçılarıyla sıcak temas sağlamıştı.⁵³ 16. Tümen gün boyu sıcak teması devam ettirmiş saat 19.00'da Genişler'e muharebe sahasının 10 km kuzeyine ulaşmıştı. 17. Tümen de saat 16.00'da İlbulak dağında iki, Emretepe'de bir alay kadar Yunan kuvvetini göre-

⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 193.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 193, 194.

⁵¹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 195.

⁵² Belen, *age*, s. 448.

⁵³ Erdoğan, *age*, s. 313-314.

rek çatışmaya girmiş çekilmeye çalışan Yunan unsurlarını topçu ateşiyle baskılamaya çalışmıştı.⁵⁴

3. Kolordu kesiminde takip hareketi istenilen seviyede olmamıştı. Şükrü Naili (Gökberk) Bey'in 61. Tümen'e gönderdiği irtibat subayı tümeni bulamadığından dolayı ordu emri alınamamıştı. Ancak sabah Batı Cephesi Komutanlığı'ndan gelen subayın şifahi tebliğ ettiği emir, 6. Kolordu aracılığıyla Yarbay Salih (Omurtak) Bey'e intikal etmişti. Bunun üzerine 61. Tümen sabah 08.00'de derhal Altıntaş istikametinde yürüyüşe geçmişti. Tümen yolda iken saat 15.30'da yeni bir cephe emri gelmiş Altıntaş'tan sonra Kurtköy-Allören istikametinde devam etmesi istenmişti. 61. Tümen saat 21.00'de büyük kısmı ile Altıntaş'a öncü müfrezeleriyle Kurtköy'e ulaşmıştı. 61. Tümen Süvari Bölüğü çatışma halindeki 14. Süvari Tümeni'yle de irtibat tesis etmişti.⁵⁵

29 Ağustos sabahı 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa kademesiyle Doğlat'tan hareket ederek öğle üzeri Ayazın'e gelmiş burada Batı Cephesi sabah vermiş olduğu emirleri almıştı. Bunun üzerine Anıtkaya yoluyla 6. Kolordu'nun gideceği Beşkarışhöyük doğrultusunda hareket etmişti. Ordu Komutanı 17. Tümene Hamurköy ve doğusundaki dağların 29/30 Ağustos sabahı taranmasını emretmişti.⁵⁶ 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa da Akçaşar'daydı. İki ordunun karargahları arasındaki mesafe 16 km'ye düşmüştü. Bu durum Yunan kuvvetlerinin etrafının sarıldığının önemli bir işareti olmuştu.⁵⁷

4. 30 Ağustos Takip ve İmha Harekati

Afyonkarahisar'da bulunan Başkomutanlık Karargahı'nda heyecanlı bir bekleyiş söz konusuydu. 30 Ağustos saat 02.00'de karargaha gelen raporlarda 1. Ordu'nun Yunanlıları durdurup çekilme yolunu güneyden ve batıdan kestiğini, 2. Ordu'nun ise kuzeyden gelerek çemberi kapattığını göstermekteydi. Bunun üzerine Harekat Şube Müdürü Yüzbaşı Tevfik ile Kurmay Başkanı Albay Asım Bey heyecanlı bir şekilde İsmet Paşa'ya Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildirmişlerdi. Durumun ciddiyetini farkederek komutanlar Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa harita başlarında durumu değerlendirdikten sonra 30 Ağustos saat 06.30'da 1. ve 2. Ordu komutanlıklarına Yunan ordularının imha edilmesi emrini vermişlerdi. Söz konusu emirde; düşmanın en az iki tümen tahmin olunan bir kuvvetinin Kozluca tepeleri-Hamurköy güneyi-Aslıhanlar mıntıkasında güneye cephe aldıkları 1. Ordu birlikleriyle muharebe halinde ve kuzeyde ilerlemekte olan 2. Ordu birlikleriyle muharebe temasında oldukları belirtilmişti. Emirde cephe komutanlığının tahminlerine göre düşmanın açık görünen Çalköy-Kızıлтаş deresi yolu her nevi düşman kuvvetleri ile

⁵⁴ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 218.

⁵⁵ Belen, *age*, s. 454; *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 195, 197, 227, 229.

⁵⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 230.

⁵⁷ *ATASE*, İSH, 1802/19; 1802/20.

dolu olacağı bildirilmişti.⁵⁸ Emirde orduların vazifesinin Aslıhanlar meydan muharebesinin her iki ordu tarafından bütün kuvvetleriyle süratle sonuçlandırılması, Dumlupınar'ın tamamen kesilmesi, İzmir doğrultusunda takibin aralıksız devam etmesi, kurtulması muhtemel olan Yunan kuvvetlerinin durmaksızın muharebeye mecbur edilmeleri istenmişti.⁵⁹ Söz konusu emirler 30 Ağustos saat 06.30'da 1. 2. Ordulara yazılmış durumun hasassiyeti nedeniyle Mustafa Kemal, 1. Ordu cephesine, 2. Ordu ve Süvari Kolordusu cephesine de Fevzi Paşa'nın bizzat gitmesini istemişti.⁶⁰

Fevzi Paşa 30 Ağustos saat 10'da Beşkarış'ta Süvari Kolordusu ve 2. Ordu Karargahlarını gelmiş komutanların hareket tarzlarını izah etmişti. 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa 61. Tümen Allıören, 16. Tümen Çalköy, 17. Tümen'e Hamurköy doğrultusunda ilerlemeleri emrini vermişti. Kuzeyden muharebe sahasına yaklaşarak sıkışmış Yunan unsurlarına geriden taarruz edecek olan üç tümen, yürüyüşe geç başladıkları için cepheye ancak öğleden sonra ulaşabilmişlerdi.⁶¹

61. Tümen Akpırım tepelerine vardığında kalabalık bir Yunan kuvvetinin Allıören'e doğru yürüyüşte olduğunu görmüş bunun üzerine Yarbay Salih Bey, 159. Alayın hızlanarak Eydemir güneyindeki ormanlık sırtları tutmasını, 174 ve 190. Alayların da onun doğusunda mevzi almasını emretmişti. Saat 14.30'da 159. Alayla beraber ilerleyen dağ bataryası Yunan koluna ateşe başlamıştı. Çekilmek için bu yola şiddetle ihtiyaç duyan Yunan 12. Tümeni yürüyüşü keserek kuzeye dönmüş, karşı taarruza geçmişti. 190. Alay da 159. Alay'a destek vermiş Akpırım Tepesi'nde mevzilenmiş diğer bataryalar da ateş desteği vermişlerdi.⁶² Bu çatışmalar esnasında saat 16.30'da 61. Tümen'in solunda bulunması gereken 16. Tümen yerinde olmadığından dolayı 190. Alayın Bileyik Tepesi'ni savunan taburu Akpırım Tepesi'ne çekilmek durumunda kalmış bölgedeki Yunan kuvvetleri de çatışma güçlerinin sonuna gelmişlerdi. 16. Tümen de 61. Tümen'in soluna yanaşmaya çalışmaktadır. Böylece 61. Tümen Yunan Yunan 12. Tümeni, 16. Tümen de Yunan 5. Tümeni'ni muharebeye mecbur bırakmış Trikopis'in gündüz Kızıldaş vadisinden kaçmasını engellemiştir.⁶³ 17. Tümen muharebesiz bir şekilde Hamurköy'e gelmiş 4. Kolordu tümenleriyle karşılaştığı için bir türlü cepheye yaklaşmamıştır. Sevk ve idare açısından günün en sorunlu olayı da bu olmuş, çok ihtiyaç duyulduğu halde muharebeye iştirak edememiştir.⁶⁴

Yunanlılar Çal-Allıören arasında vadi yolundan batıya yürüyüşe devam ediyorlardı. Taarruz eden 12. Yunan Tümeni Bileyiktepe-Eriklitepe-Allıören Köyü kuzey hattını işgal etmişti. Karşısında Akpırımtepe-Keletepe-Danakalesi güneyi hattındaki 61. Tümenle karşılıklı piyade ve topçu ateşleri şiddetle devam etmişti. 16. ve 61. Tü-

⁵⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 241.

⁵⁹ *ATASE*, İSH, 1789/27-1/ 27-2.

⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 233-236.

⁶¹ Erdoğan, *age*, s. 321.

⁶² *ATASE*, İSH, 1789/27-1; 1789/27-2.

⁶³ *ATASE*, İSH, 1789/27-3.

⁶⁴ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 265-266, 269; *ATASE*, İSH, 1786/157; 1787/157.

menlerin sekiz bataryadan oluşan topçuları saat 17.30'da atış güçlerini son kademesine çıkarmışlardı. Piyadeler de Yunan mevzilerine 300-400 metre mesafesine kadar yaklaşmışlardı.⁶⁵

30 Ağustos saat 17.00'de kuzeyden 61. ve 16. Tümenler Akpırım-Akyol Tepeleri hattından ateşlediği sekiz bataryaya Aslıhanlar ovasının güneyindeki 4. Kolordu topları da katılmıştı. Adatepeler, Bileyiktepe, Allıören hattı yoğun bir ateş altına alınmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal de bu sırada 11. Tümen cephesine giderek Yarbay Ahmet Derviş Bey'in gözetleme yerinde Zafertepe'de komutayı ele almıştı.

Başkomutan Mustafa Kemal bizzat ilgili komutanlara Yunan kuvvetlerinin imha edilmesi talimatını saat 17.30'da vermek için 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Bey, diğer karargah subaylarıyla Zafertepe'de 11. Tümen muharebe idare yerindedir. 30 Ağustos günü akşamı ve gece 4. Kolordu'nun yaptığı taarruzlara 2. Ordu birlikleri katılmamışlardı. Saat 21.00'de Akpırım Tepesi'nden 16. Tümen komutanının vermiş olduğu emirde ertesi gün sabah taarruza devam edileceği, birliklerin buldukları durumda istirahat etmeleri istenmiş Yunanlıların bir çıkışı teşebbüsüne karşı dikkatli bulunulması gerektiği bildirilmişti. 2. Ordu cephesinde saat 24.00'e kadar karşılıklı ateş muharebesi yapılmakla yetinilmiş 4. Kolordu birlikleriyle karışık bir yanlışlığa meydan verilmemek için taarruz edilmemişti.⁶⁶ 3000 metre batısında ise ağırlıkları, kamyonları, bataryaları olduğu halde dört bir yana mevzi almış binlerce Yunan askeri yedi Türk tümeni tarafından kuşatılmıştı. 11. Tümen taarruza başlamış ardından diğer kuvvetler kendilerine verilen emirler doğrultusunda imha hareketine iştirak edeceklerdir. 30 Ağustos saat 23.30'a gelindiğinde imha hareketi önemli ölçüde sonuçlanmıştı.⁶⁷ Trikpois liderliğinde az sayıda parakende Yunan kuvvetleri Kızıldaş vadisinden gece karanlığından yararlanarak kaçmayı başarmıştı.⁶⁸

Sonuç

Eskişehir-Kütahya Muharebelerinin ardından Yunanlılar tarafından işgal edilen Afyonkarahisar, Sakarya Zaferi'nin ardından yapılan takip harekâtı sonucu Türk ordusu tarafından geri alınamamıştı. Afyonkarahisar Güzelimdağı Savaşları olarak bilinen geri alma çabaları yeterli olamamış bunun üzerine Türk ordusu yeniden yapılanmış Sad Taarruz Planı hazırlanmıştı. Sad Taarruz Planı'nın esası baskın taarruz, sıklet merkezi, yarma harekâtı, süvarilerin etkin kullanımı, vb. hususları ön plana çıkarmıştı. Bu doğrultuda Afyonkarahisar'ın güneybatı istikametinde Birinci Ordu'ya bağlı kuvvetler yığınaklanmalarını yaparak büyük bir gizlilik çerçevesinde hazırlıklarını tamamlayarak 26 Ağustos'ta taarruza geçmişlerdi.

⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 270.

⁶⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 272.

⁶⁷ *ATASE*, İSH, 1789/27-3; 1789/27-4; *ATASE*, İSH, 1789/27-3; 1786/158.

⁶⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 279,280; *ATASE*, İSH, 1789/27.

Başkomutan Mustafa Kemal'in 26 Ağustos 1922'de Kocatepe'den vermiş olduğu taarruz emriyle saat 05.30'da topçuların atışlarıyla harekete geçen Birinci ve İkinci ordu eş güdümlü bir şekilde Yunan mevzilerine atılmışlardı. Birinci Ordu asıl taarruz hedeflerine yönelirken İkinci Ordu tali taarruz, karşısında konuşlanmış olan Yunan İkinci Grubu'nu sabitleyerek Yunan Birinci Grubu'nun yardımına gitmeyi engelleme görevini üstlenmişti.

Yakup Şevki Paşa komutasındaki İkinci Ordu'ya bağlı kuvvetler 26 Ağustos günü kendisine verilen söz konusu emri büyük başarı ile gerçekleştirmişti. 27 Ağustos'ta Afyonkarahisar'ın Birinci Ordu'ya bağlı kuvvetler tarafından alınmasına rağmen Yakup Şevki Paşa karşısında duran Yunan kuvvetlerinin geri çekilebileceğine ihtimal vermemiş ihtiyatlı bir tutum sergileyerek birliklerinin Yunan kuvvetlerine taarruzlarında çekimser bir tutum takınmıştı. Yakup Şevki Paşa'nın bu tutumu başta Batı Cephesi Komutanı'nın dikkatini çekmiş bu doğrultuda İkinci Ordu kuvvetlerinin daha seri ve geriye doğru çekilmekte olan Yunan kuvvetlerinin daha ısrarlı takip edilmesini istemişti. Batı Cephesi Komutanlığı bu amaçla emirlerini bizzat İkinci Ordu'ya bağlı kuvvetlere vererek zaman kaybını en aza indirmek istemişti. 28 Ağustos günü İkinci Ordu cephesindeki Yunan kuvvetlerinin kesin olarak çekildiklerinin tespit edilmesi üzerine Yakup Şevki Paşa takip harekâtının hızlandırılmasını istemişti. Bu doğrultuda İkinci Ordu'ya bağlı 61. Tümen Kazuçuran'ın batısına 6. Kolordu da Gazlıgöl batısına ulaşmışlar ancak çok kritik olan Resulbaba dağı kuzeyindeki Yunan kuvvetleriyle sıcak teması bir türlü sağlayamamıştı. İkinci Ordu'nun takip harekâtında çekimser davranmasının da etkisiyle bu bölgedeki Yunan kuvvetleri Dumlupınar hattına doğru çekilişlerini büyük ölçüde tamamlamışlardı. 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da gerçekleştirilecek olan Yunan kuvvetlerinin çember içine alınmasında İkinci Ordu'ya bağlı kuvvetler gecikmişler istenilen zaman dilimi içinde görev mahallerine intikal edememişlerdi. Bu durum Yunan kuvvetlerinin yarma harekâtına girişmelerine neden olmuştu. General Trikopis bu durumdan yararlanarak beraberindeki Yunan kuvvetleriyle Kızıltaş vadisinden kaçarak Banaz istikametine çekilmeyi başarmıştı. Ancak daha geniş bir yay çizen Türk ordusu Trikopis ve beraberindeki Yunan kuvvetlerini Göğem Köyü yakınlarında esir almayı başarmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal'in vermiş olduğu emirler doğrultusunda Türk ordusunun takip harekâtı sonucunda 9 Eylül 1922'de İzmir'i Yunan işgalinden kurtarmayı başarmış 18 Eylül 1922'de Anadolu'da hiçbir Yunan askeri kalmamıştı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, (Açıklamalı Dizin İlavesiyle)
Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Kitaplar

Altıntaş, Ahmet, *Millî Mücadele 'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği, Ankara, 2011.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020.

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Haz: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

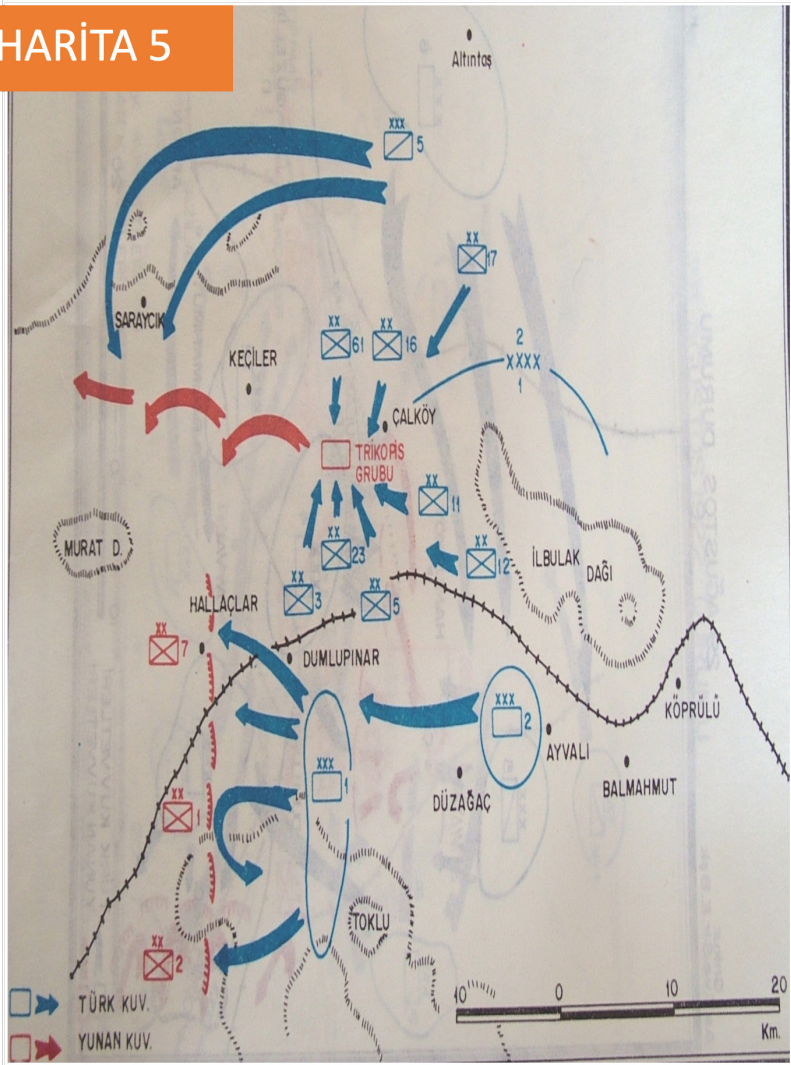
Sezen Okay, Şenay, Okay, M. Vedat, *Büyük Taarruzda Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri*, Alaş Basımevi, İstanbul, 1983.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi: Büyük Taarruz, C. II, Kısım VI, 2. Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Yavuz, Ahmet, *Başkomutan Emsalsiz Lider*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021.

30 Ağustos 1922

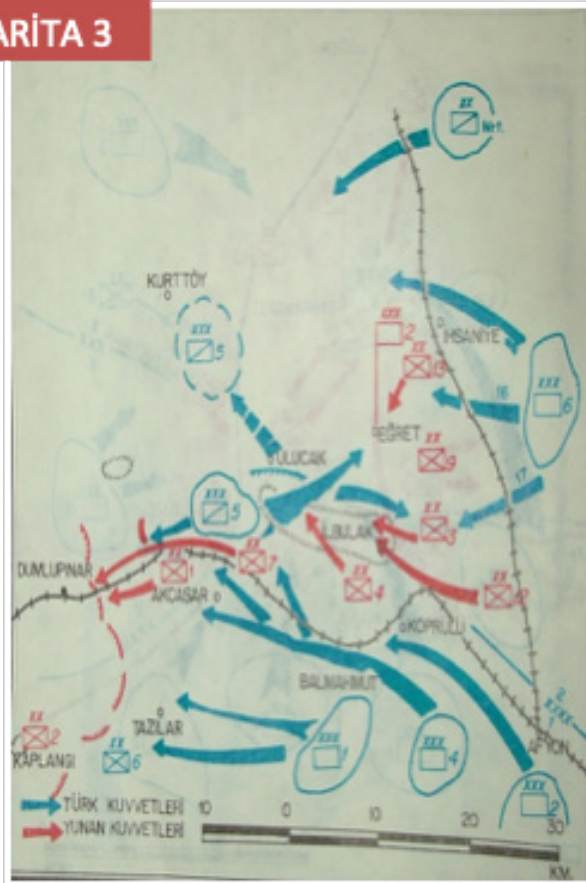
HARİTA 5

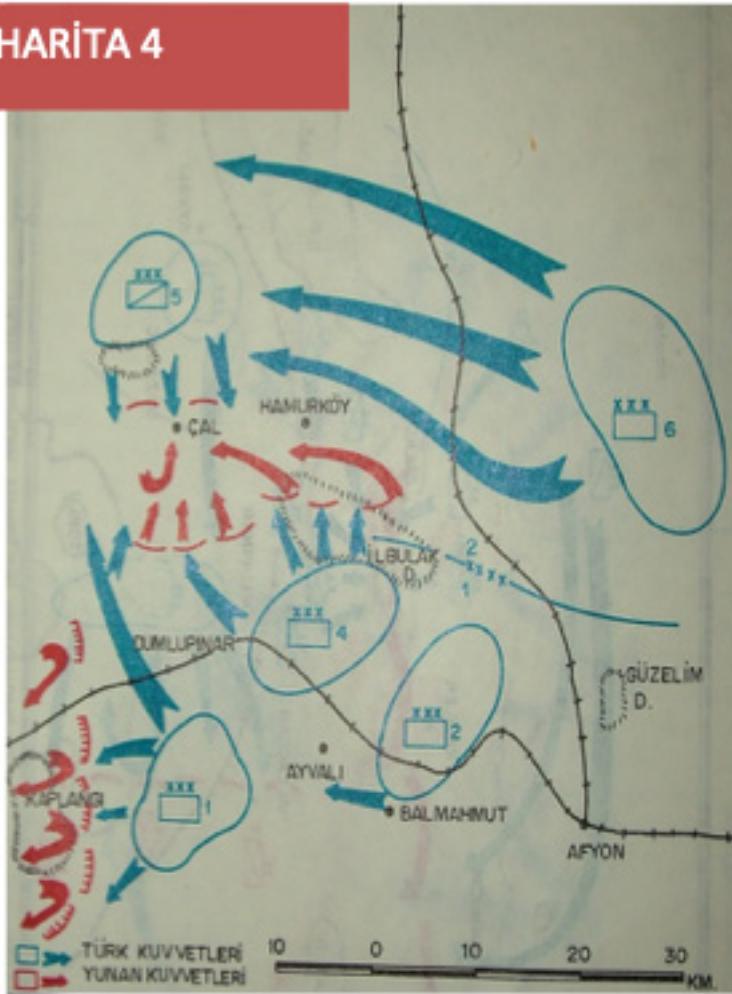
28 Ağustos 1922

HARİTA 3

29 Ağustos

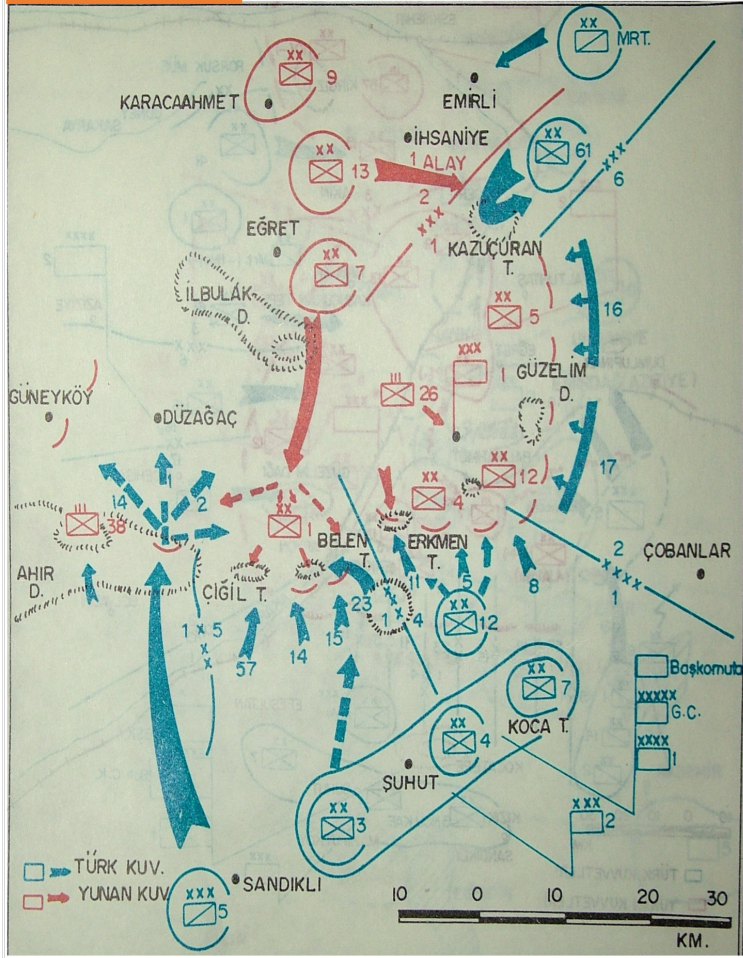
HARİTA 4

“(Kadın Elbiseleriyle Mücadele Cemiyeti hafiyesi)
kezzap kullanıyormuş”
“Ve bu suretle elbiseler sessiz sedasız dökülüyormuş”

26 Ağustos 1922

HARİTA 1

1. SÜVARİ TÜMENİ'NİN TAKİP HAREKÂTI

Çağlar ÖNGEL*

Giriş

Tarihte Türk Milleti, askerlik vasfıyla ön plana çıkmıştır. Atın ilk defa bir savaş aracı haline getirilmesi Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir¹. Türk devletlerinin ordu sistemine göre çoğunluğu süvarilerden meydana gelmiştir. Diğer milletlerde ise ordular yaya birliklerinden oluşturulmuştur. Türk tesirinden dolayı da diğer milletlerin ordusuna süvarilik sonradan dahil edilmiştir. Bu sebeple muharebe taktikleri, hazırlık eğitimleri ve yetiştirilme tarzı diğer devletlere göre Türk Ordusu'nda farklılık göstermiştir.²

Tarihsel sürecin teknolojik anlamda ilerlemesi, savaş sırasında kullanılan malzemelerinde gelişmesine neden olmuştur. Özellikle süvarilerin önemi topun gelişmesiyle birlikte büyük ölçüde azalmıştır.³

1920'de meydana gelen gelişmelerde Lloyd George, San Remo Konferansı'nda Sevr'i Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek için Yunan Devletini destekledi. Yunan Ordusu, buna dayanarak 22 Haziran 1920 tarihinde Milne hattı boyunca harekete geçti. Fakat Bursa, Nazilli ve Uşak'a yönelik saldırı karşısında Kuvayı Milliye birlikleri geri çekildi.⁴ Gediz taarruzundan sonra düzenli Yunan Ordusu'na karşı Kuvayı Milliye'nin yetersiz kalacağı düşünülerek düzenli orduya geçilme kararı alındı.⁵ 26 Aralık 1920 tarihinde ise Anadolu'da düzenli ordu oluşturuldu.⁶

Düzenli Türk Ordusu, I., II. İnönü Muharebelerinde Yunan Ordusu'na karşı başarı göstermiştir. 1 Temmuz 1921 tarihine gelindiğinde Batı Cephesi Komutanlığının aldığı düzen ve silah durumuna göre; 1'nci Süvari Tümeni, 3. Grup Komutanlığının emri

* Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, caglarongell@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0169-7236.

¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizamının, Milli, İslami ve İnsani Esasları*, Ötügen Neşriyat, B. 23. İstanbul, 2014, s. 131.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyat, B. 46, İstanbul, 1998, s. 282.

³ Teoman Engin, "Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 229.

⁵ Rıdvan Bal, "Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı'na Etkileri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İnönü Savaşları'nın 100. Yılı Dönümü Özel Sayısı, C. 21, Yıl:2021, s. 31.

⁶ Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, Açıklamalı Kronoloji, TBMM'den Sakarya Savaşı'na 23 Nisan 1920- 22 Ağustos 1921*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 341.

altında, Sazak, Gediz, Köklen civarında konuşlandığı, komuta heyetinin ise Gediz bölgesinde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Tümen'in tüfek sayısı 872 iken ağır ve hafif makineli tüfek sayısı 13'tür. Ayrıca 2 adet top mevcudu bulunmaktadır.⁷

5'nci Süvari Grubu, Albay Fahrettin Bey komutasında 16 Temmuz 1921 tarihinde kurulmuştur. Grup, Batı Cephesi Komutanlığı bünyesinde görev yapmıştır. Türk Ordusu, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin bitişinde, Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir. Bu süreçte Türk süvari birlikleri sayesinde zayıtsız bir çekilme sağlanmıştır. 23 Ağustos 1921 tarihine kadar süvariler keşif görevlerinde bulunmuş, nadiren Yunan birlikleriyle de çatışmalar gerçekleşmiştir.⁸

Askeri safahat olarak nitelendirilen 1921 ve 1922 yılları arasında 1'nci Süvari Tümeni aktif faaliyet göstermiştir. Ayrıca Tümen, Yunan Ordusu'nu takip etme görevini de üstlenerek 11 Ekim 1922 tarihindeki Mudanya Ateşkes Antlaşması'na kadar görevler almıştır.

Süvari Tümeni'nin Takip Harekâtı

1 Eylül 1922

1920 yılında 1'nci Süvari Tümeni kurulmuştur. Cephe Komutanlığına 1920 yılının 25 Aralık'ında Güney Cephesi Komutanlığı tarafından gönderilen yazıda; Tümen'in 4 alaydan oluştuğu ve bunların 3'ncü, 4'ncü, 1'nci ve 2'nci Süvari alayları olduğu bildirilmiştir. 1'nci Süvari Tümen komutanlığına Rafet Bey getirilmiş, ayrıca 1.100 kadar atlının Tümen'in bünyesinde olduğu belirtilmiştir.⁹

Türk Ordusu Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde başarı sağlayarak, Yunan perakende kuvvetleri takip etme ve İzmir'i geri almak amacıyla harekete geçmiştir. *1 Eylül 1922 tarihinde*¹⁰ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "*Akdeniz*"i göstermiş,¹¹ Fahrettin Paşa da aynı tarihte geri çekilmekte olan kılıç artığı olarak nitelendirilen Nikolaos Trikoupis kuvvetlerinin yakalanması için İzmir doğrultusuna harekete geçmiştir. 1'nci Tümen, 1 Eylül'de saat 9.00'da Gediz civarında bulunan Yunan kollarına taarruz etmiştir. Bu kuvvetler 9'ncü ve 5'nci Yunan Tümen kuvvetlerine ait birinci kolun birlikleriydi. Yunan Ordusu ile Türk Ordusu arasında karşılıklı çatışmalar hava kararına kadar sürmüştür. Akşam ise Yunan kuvvetleri batıya istikametine hareket etmiş ancak Simav yolunu açamamıştır. Ancak 21'nci Türk Süvari Alayı'nı

⁷ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 166-168.

⁸ Necdet Hayta-Tuğba Belenli, "Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar". *Belleten*, C. LXXX, S. 287, 2016, s. 283.; Mehmet Kayıran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, s. 639.

⁹ ATASE Arşivi, K:690, D:5.

¹⁰ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-1.

¹¹ *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, Yıl:16, S. 61, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Eylül 1967, s. 310.

geriye atarak Güney istikametinde çekilmiştir. Bu çatışmalarda Yunan birliği yüzden fazla ölü ve bir top ile dört makineli tüfek bırakmışlardır.¹²

Fahrettin Paşa'nın akşam raporunda; Murat Çayı'nı takip ederek batı istikametine ricat eden Yunan birliklerinden bir kısmı Gediz Çayı'nı takip ederek batıya çekilmişse de Şaphane güneyinde Ilıca mevkiini tutan 1'nci Süvari Tümeni tarafından karşılandığı ve çok fazla kayba uğrayarak tekrar doğuya çekildiği ifade edilmiştir. Yunan kuvvetine, Belve Gediği batısında 31 Ağustos 1922 tarihinde çok fazla kayıp verildiği vurgulanmıştır. Yunan esirleri arasında 1'nci Yunan Kolordu Levazım Başkanı Kurmay Albayın da bulundu ayrıca ölenlerin arasında ise birçok subay olduğu tespit edilmiştir. Yunan kuvvetine ait cephanelerin Belve Gediği batısında ve doğusunda toplandığı dile getirilmiştir. 5'nci Süvari Kolordusunun 1 Eylül 1922 tarihinde İncegiz, Muhipler, Altıntaş ve Çomaklar hattında Yunan kuvvetiyle çatışma halinde olduğu bilgisi verilmiştir. Bu kuvvet teslim olmazsa muharebe yapa yapa Alaşehir güzergahını hızlıca takibe devam edileceği ifade edilmiştir.¹³

Nurettin Paşa'nın emri altında bulunan Süvari Kolordusuna 1 Eylül'de saat 2.30'da Kızıtaş Vadisi yönünde çekilen Yunan kuvvetinin takip edilmesi ve Alaşehir bölgesine varması emredilmiştir.¹⁴ Fahrettin Paşa ise bu emri gelmeden 31 Ağustos-1 Eylül 1922 gecesi süvari tümenlerini harekete geçirmiştir. 1'nci Tümen'e, Gediz yolundan Şaphane istikametine giderek Simav güzergahını kapamak ve Yunan birliklerinin Simav güzergahından çekilmesini engellemesi istenmiştir. Tümen, saat 7.00'de Muhipler'e yanaşmış ve Efendi Köprüsü'nden saat 2.00'de hareket eden 5'nci Süvari Kolordu Topçu Taburu ile bir alay gerisinden yürümüştür. Çeltikçi, Muhipler yoluyla hareket eden 1'nci Süvari Tümeni, öncüsü 10'ncü Süvari Alayı ile saat 1.00'de Çeltikçi'ye vardığında Gediz'den güney istikametine doğru perakende 5'nci Yunan Tümeni'nin gittiklerini görerek 10'ncü Alay Çeltikçi güney doğusunu kapatmıştır. Bu sırada 14'ncü Alay da 10'ncü Alay'ın batısında mevzilenerek Yunan birlikleriyle çatışmaya katılmıştır. 14'ncü Alay Şaphane Dağları güney istikameti hattına, ayrıca diğer bölüğünü de Simav güzergahına göndermiştir. Abide kuzeyindeki alan ise 1'nci Tümen'in karargâh yeri olmuştur. 11'nci ve 21'nci Alaylar Abide civarında, 14'ncü Alay'ın gerisinde 1'nci Tümen'in yedeğiydi.¹⁵

1'nci Tümen topçusundan bir batarya ile 5'nci Kolordu'dan bir dağ bataryası mevziye yerleşerek ateş açmışlardır. 10'ncü ve 14'ncü Alayların makinalı tüfek ateşleri ile de şose kapatılmış ve Yunan birliklerine hayli kayıplar verdirilmiştir. Yunan birlikleri Gümüşlü köy güzergahından güneye geçmek istemiş ve 10'ncü Alay'ın sol kanadından taarruz ederek 10'ncü Alay 500 metre kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır.

¹² İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Sakarya Meydan Muharebesi ile Başlayan Zaferlerimizin Belgesel Öyküsü*, Kastaş Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 180-181.

¹³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl:43, S. 97, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Ocak 1994, s. 138-140.

¹⁴ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, (31 Ağustos – 18 Eylül 1922)*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 41-42.

¹⁵ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 42-43.

1'nci Tümen Komutanı Mürsel Bey, durum karşısında 11'nci Alay 14'ncü Alay kesiminden, 21'nci Alay 10'ncü Alay'ın batısından taarruz etmiştir. Bu taarruz iki topçu bataryasıyla takviye edilmiştir. 11'nci Alay, Simav yolu üzerinden, 21'nci Alay da Gediz şosesi hattından taarruza başlamışlardır. Yunan kuvvetleri fazla kayıp vererek yolun güneyindeki dağlara geçerek yol kapanmıştır. Abide kuzeyindeki tepeler tekrar 1'nci Tümen'in eline geçmiştir.¹⁶

Yukarıda bahsi geçen durum 5'nci Kolordu'ya bildirilmiştir. Yunan kuvvetleri 1 Eylül akşama doğru 21'nci Alay'a taarruz ederek mevzileri ele geçirmişlerdir. Bundan dolayı Tümen komutanı Albay Mürsel Bey, birliklerini geriye almak zorunda kalmıştır. Simav şosesi üzerinden 11'nci Alay ve Gediz şosesi üzerinden 10'ncü ve 21'nci Alaylar Gediz Vadisi'ndeki Yunan birliğine atlı hücum yapmışlardır. Yunan kuvvetleri fazla zayıat vererek şosenin doğu ve güneyindeki tepelere dağınık bir şekilde çekilmişlerdir. Yunan birliğinden, on sekiz er, bir subay esir edilmiş, yüz kadar er ve bir subay ölmüştür. 1'nci Tümen'in 1 Eylül'deki zayıatı, sekiz er, bir subay şehit ve on sekiz er ve bir subay yaralıdan ibarettir. Tümen, Çeltikçi köyünde gecelemiştir. 21'nci Alay Abide kuzey tepelerinde ileri karakol tertibatı olarak gecelemiştir. 2'nci Süvari Tümeni de 1'nci Süvari Tümeniyle irtibat halinde olmuştur. Fahrettin Paşa, 1 Eylül'de öğle vakti Gediz'e geldiğinde Nurettin Paşa'dan henüz bir emir almamıştı. Fahrettin Paşa'nın, saat 14.00'te tümenlerine verdiği emirde; 1'nci Tümen'in Selendi Çayı istikametinden ilerleyerek 2 Eylül sabah saatlerinden itibaren hareket ederek akşama Dirazındamı, Eskin bölgesine varması istenmiştir.¹⁷

1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın verdiği emri Fahrettin Paşa alamayınca kendi emri ile tümenlerini harekete geçirmiş, 1'nci Tümen'in öncüsü 10'ncü Alay Çeltikçi bölgesinde Yunan askerleriyle temas sağlamış ve 14'ncü Alay da yardıma gelmiştir. 11'nci ve 21'nci Alaylar da yedek kuvveti olarak geride tertiplenmiştir.¹⁸

5'nci Kolordunun 1 Eylül 1922 tarihinde saat 14.00'de verdiği emirle; 1'nci Tümen 2 Eylül 1922¹⁹ sabahı saat 8.00'de Çeltikçi'den Gaipler, Sofular, Orhanlar yoluyla hareket etmiş ve 21'nci Alay'ı yancı olarak İncesu, Körkuyu, Sorgun Yaylası yoluyla yürütmüştür.²⁰

2 Eylül 1922

1'nci Tümen, Hamam, Gaipler, Yakuplar, Orhanlar istikametini takip ederek 2 Eylül'de saat 8.00'de yürüyüşüne devam etmiştir. Saat 18.00'de Yakuplar köyüne gelmiş ve kısa bir dinlenmeden sonra gecede yürüyüşüne devamla Eskin köyüne gelmiştir.

¹⁶ TİH, age, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 42-43.

¹⁷ TİH, age, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 43-45.

¹⁸ Rıdvan Bal, "Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 45.

¹⁹ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-2.

²⁰ TİH, age, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 67.

3 saatlik dinlenmeden sonra Selendi Vadisi boyunca ilerlemeye devam etmiştir. Tümen'e 2'nci Süvari Tümeni ile haberleşmesi istenmiştir. 2 Eylül akşamında ise Tümen Keskin'de konuşlanmıştır.²¹

5'nci Kolordu, 2 Eylül'de tümenlerini Alaşehir'e ileterek Yunan birliklerinin gerisini kesmesi için hareket ettirmiştir. 1'nci Tümen engebeli arazilerden yaklaşık 45 kilometre ilerlemiştir. Porsuk Müfrezesi 2 Eylül sabahı iki gündür yanmakta olan Eskişehir'e girmiştir. Eskişehir'in Yunan kuvvetlerinden geri alınmasından sonra Trikoupis ve mahiyetindekilerin esir edildiği bilgisi verilmiştir.²²

2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkomutanı Trikoupis, 2'nci Yunan Kolordu Komutanı General Kimon Digenis, 2'nci Yunan Kolordu Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13'ncü Yunan Tümen Komutanı Albay Vandelis ile birlikte toplam üç yüz kadar Yunan subayı ve beş binden fazla Yunan eri esir alınmıştır. Trikoupis;esir edilmeden önce durumun gidişatını anlayınca makineli tüfek ve topların tahrip edilmesini emretmiştir. Muharebe etmek istemeyen askerlerden imza toplanmış ve Mazarakis'e gönderilmiştir. Trikoupis; Türk süvarilerinin, eğer teslim olunmazsa bertaraf edeceklerini bundan dolayı teslim olduklarını bildirmiştir.²³

Türk birlikleri 31 Ağustos'tan sonra Yunan perakendelerin arkasından saldırmışlardır. Dumlupınar bölgesinde muharebe sürerken, Alayunt ve Kütahya güzergahına giden kuvvetler, o bölgede tesadüf ettikleri Yunan kuvvetlerini dağıtmışlardır. Bursa güzergahından ise Kocaeli Grubu baskı yapmıştır. 2'nci Ordu birlikleri, Murat Dağı kuzeyinden Manisa'a ilerlemiştir. Daha sonra güneyde Uşak, Alaşehir, Salihli yönüne ilerlemişlerdir. 5'nci Kolordu ise Yunan perakendelerini takip etmiştir.²⁴

Diğer yandan 31 Ağustos'ta şafakla Türk taarruzu Kaplangı Dağı'na doğru başlamış ve sonuç olarak Kaplangı Dağı Muharebeleri'nde, Kaplangı Dağı Yunan ve Türk kuvvetleri arasında 3 kez el değiştirmiştir. Yunan kuvveti 31 Ağustos saat 8.30'da dağınık bir halde Uşak güzergahına çekilmiştir. Akşam Türk birlikleri, 20 kilometrelik bir ilerleyişle Uşak Yunan kuvvetlerinden kurtarılmıştır. 2 Eylül'de Batı Cephesi ve Başkomutanlık karargâhı Uşak'a nakledilmiştir. Dumlupınar bölgesinden çekilen Frangou'un emrinde otuz bin piyade, iki bin süvari ve altmış sekiz top varken, bunlardan beş bin kişi zayıatı anlaşıldığına göre ve Dumlupınar'dan kaçan General Trikoupis Grubu'nun da katılmasıyla toplam olarak otuz beş, kırk bin kişilik bir Yunan kuvveti hareket halinde olmuştur. Yedi bin beş yüz kişilik 15'nci Yunan Tümeni de Gediz'e istikametine ilerlemiştir. Afyonkarahisar ve Eskişehir cephelerinden Bursa güzergahına çekilen elli bin kadar Yunan kuvveti vardır.²⁵

²¹ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 88.

²² Yunan komutanlarının yakalanışı sırasında geçen diyaloglar için bkz. Abdurrahman Özgen, *Millî Mücadele'de Türk Akıncıları*, TİSA Matbaacılık, Ankara, (y.y), s. 110-111.

²³ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 73-74.; Bal, *a.g.t.*, s. 45-46; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, s. 1015.

²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Remzi Kitabevi, C. II, 17. Baskı, İstanbul, 1999, s. 489-490.

²⁵ Aydemir, *age*, s. 489-490.

3 Eylül 1922

5'nci Kolordu, 1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın direktiflerine göre hareket etmiştir. Fahrettin Paşa, Yunan Ordusu'nun gerilerine düşmek için, 1'nci ve 14'ncü Tümenleriyle Selendi yönüne ilerlemiştir. Süvari Kolordusunun 1'nci Tümen'i 3 Eylül 1922 tarihinde²⁶ Selendi'ye gelmiştir. 1'nci Tümen, Fahrettin Paşa'ya durumu bildirmiş ve Papuçlu'a gelerek 3 Eylül gecesini burada geçireceğini, eğer 5'nci Kolordudan başka bir emir gelmezse 4 Eylül'de Sandal üzerinden Alaşehir Ovası'na gideceğini bildirmiştir. 1'nci Tümen; 3 Eylül 1922 tarihinde saat 19.00'da Papuçlu'ya gelerek konuşlanmıştır. Tümen, Sirke'ye gelen 2'nci Süvari Tümeniyle de haberleşme bağlantısını sağlamıştır. 1'nci Tümen Komutanı Mürsel Bey, 2 ve 3 Eylül'de herhangi bir Yunan kuvvetine rastlamamıştır. Sadece Kula'ya giden keşif kolunun çetelerden ve halktan aldığı brifinglere göre Kula civarında az sayıda Yunan kuvvetinin bulunduğu ve Kula'nın etrafını çeviren Türk çetelerin verdiği 24 saatlik boşaltma süresine Yunan kılıç artıklarının uydukları anlaşılmıştır. Bu bilgi 1'nci Tümen'e geç geldiğinden Kula'nın işgali 4 Eylül'e sarkmıştır.²⁷

4 Eylül 1922

1'nci Kolordu Komutanı İzzettin Bey'in 4 Eylül 1922 tarihinde²⁸ saat 13.30'da 57'nci Tümen Komutanlığına gönderdiği emirde; Kula'nın 10 kilometre güneybatısında 1.055 rakımlı Tepeyle Kuruca'nın güneyindeki sırtlarda saat 23.00'e kadar Yunan kuvvetinin zayıf birliklerinin bulunduğu, Türk birliklerine hücum ettikleri bildirilmiştir. 5'nci Kolordunun Mersinli üzerinden Salihli Ovası'na hareket halinde olduğundan bahsi geçen Yunan kuvvetini imha etmek üzere hemen 57'nci Tümeni'nden bir takım topçu, 1, 2 tabur piyadenin sevk edilmesi istenmiştir.²⁹

Fahrettin Paşa, 4 Eylül sabahı Papuçlu köyüne gelmiştir. 2'nci Tümen ile birlikte 1'nci Tümen'in keşif bölüğü Kula'ya girmiştir. Fahrettin Paşa, Kula'nın Yunan kuvvetlerinden temizlendiğini 4 Eylül'de saat 7.40'da Batı Cephesi Komutanlığına bildirmiş ve Yunan kuvvetinin Alaşehir hattında da beklemeyerek Milne Hattı'na kadar çekileceğini düşünmüştür. Bu nedenle 4 Eylül'de saat 8.30'da 1'nci Tümen'e Kula, Sandal, Gökçeören istikametinden Salihli ve Alaşehir'in orta kısmında kalan ovalara inmesini ve Salihli'ye doğru yavaşmasını emretmiştir. 2'nci Tümen'inde Mantarlı istikametinden Alaşehir Çayı'na hareketle 1'nci Tümen'e yavaşmasını istemiştir. Bunun üzerine 1'nci Tümen, saat 11.15'te Kula istikametinden Gökçeören istikametine hareket etmiş ve Salihli-Alaşehir istikametlerine birer keşif bölüğü göndermiştir. Saat

²⁶ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-2.

²⁷ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 91-92; Bal, *agt*, s. 47.

²⁸ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-3.

²⁹ İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007, s. 96.

14.00'te Gökçeören'e ve saat 17.30'da Mersinli'ye geldiği zaman, 21'nci Alay'ı Salihli'nin doğusunda tesadüf edeceği Yunan birliğini esir veya imha etme, ayrıca Alaşehir, Salihli arasındaki yolu kapatma görevi verilmiştir. Diğer yandan Albay Mürsel Bey, saat 18.30'da hareket etmiştir. Koğuk Deresi istikametinden sonra Alaşehir ve Salihli'nin arasında kalan ova köylerinin yandığını görmüştür. 1'nci Tümen kolbaşısı ile saat 23.30'da Durasilli'nin 1,5 kilometre doğusuna geldiğinde, 21'nci Alay'ın Durasilli'de Yunan kuvvetleriyle çatışmaya girdiğini ve Yunanlıları kuşatmak üzere taarruz etmekte olduğunu görmüştür. 1'nci Tümen'in takviye birlikleri yetişmeden, 21'nci Alay taarruzuna devam ederek Yunan kuvvetlerini püskürtüp köyü işgal etmiş ve köyü yanmaktan kurtarmıştır. Yunan kuvvetleri köyde sadece iki evi yakabilmişlerdir. 1'nci Tümen komutanı Albay Mürsel Bey, geceyi Durasilli'de geçirmeye karar vermiştir. Durasilli'yi yakmak isteyen Yunan kuvvetlerinin arasında Çerkes Ethem çetesinden kırk, elli kadar süvariden meydana gelen bir grubun da bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlar da Taytan köyüne çekilmiştir. Yunan kuvvetleri ise iki süvari bölüğüyle takip edilmiştir. Kısa bir muharebeden sonra Taytan köyü de kurtarılmıştır. Bölükler, geceyi Taytan'da, 1'nci Tümen de Durasilli'de geçirmiştir.³⁰

4 Eylül 1922 tarihi, takip harekâtının en zorlu günlerinden birisi olmuştur. Salihli civarında şiddetli çarpışmalara yaşanmıştır. 1'nci Tümen, bölgede Yunan kuvvetinin dinlendiği haberini alınca Yunan süvari tümenine baskın planlamıştır. Mürsel Bey'in birlikleri kayıp vermesine rağmen, Yunan birliklerine sokak muharebelerinde ağır zayıat verdirmiştir. Ancak Plastiras Müfrezesi ve bir grup süvari ile Çerkez Ethem kuvvetlerinin istasyon tarafına taarruza geçmesiyle zor durumda kalan 11'nci Alay geriye çekilmek zorunda kalmış ve 1'nci Tümen'in diğer birlikleri takviyede yetersiz kalmıştır. Yunan kuvvetlerine yeni birlikler getirilmiş, 1'nci Tümen birlikleri ise Yunan taarruzlarına karşı koyamamıştır. Elinde yedek kuvveti bulunmayan 1'nci Süvari Tümen komutanı Albay Mürsel Bey, 14'ncü Süvari Tümeni'nden takviye istemiş ve bunun üzerine 14'ncü Tümen'e bağlı 54'ncü Alayı gönderilmiştir.³¹

4 Eylül akşamı 5'nci Kolordu karargâhı Kula'da, 1'nci Tümen Taytan ve Durasilli'de konuşlanmıştır.³² Yunan Güney Grubu, 4 Eylül akşamı büyük kısmı ile Alaşehir doğusunda bulunmakta, yancılarıyla da Kula, güneyde Buldan istikametlerini korumaktadır. 5'nci Kolordu, 4 Eylül 1922 sabahı Kula'yı alarak, 1'nci Tümen'in öncü alayı ise 5 Eylül öğleden sonra Salihli'ye girerek Yunan kuvvetinin geri çekilme yollarını kapatmıştır.³³

³⁰ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 93-94.; Artuç, *age*, 2005, s. 202.

³¹ Bal, *agt*, s. 47-48.; Özgen, *age*, s. 113.

³² TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 116.

³³ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, MEB Basımevi, İstanbul, 1970, s. 88-89; Atilla Kollu, "Büyük Zafer (öncesi ve sonrası ile)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Ankara 1992, s. 547; TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 126.

5 Eylül 1922

1'nci Kolordu Komutanı Albay İzzettin Bey, 5 Eylül 1922 tarihindeki³⁴ 49 numaralı Kolordu emrinde; Salihli'nin 1'nci Tümen tarafından işgal edildiğini ifade etmiştir. 5'nci Kolordunun, iki Yunan tümeninden fazla tahmin edilen Yunan yürüyüş koluna Alaşehir'den batıya doğru çekilirken taarruz ettiğini bildirmiştir. Yunan birliğinin bazı kuvvetleri güneydeki dağlara atıldığını belirtmiştir.³⁵

Süvari Kolordusunun karşısından çekilen Yunan kılıç artıklarını esir veya yok etmek, bütün kuvvetiyle İzmir istikametine yürümek görevini bildiren Batı Cephesi emrini, 5'nci Kolordu 4 Eylül 1922 tarihinde saat 23.00'te Kula'da almıştır. Kula'nın 10 kilometre güneyindeki Gökdere, Taşlı Tepe hattında 23'ncü Yunan Alayının olduğu tespit edilmiştir. 23'ncü Yunan Alayı, 2'nci Tümen'in zayıf kuvvetleriyle çatışmaya girmiştir.³⁶ 4 Eylül gecesi 1'nci Tümen Durasilli'de, 2'nci Tümen Kemaliye'de, 14'ncü Tümen Gökçeören'de geçirmişlerdir. Tümenler Fahrettin Paşa'dan 4 Eylül'de aldıkları emre göre, 1'nci Tümen Salihli'ye, 2'nci Tümen Mantarlı'ya kadar inerek oradan 1'nci Tümen'e yanaşacak ve 14'ncü Tümen de 1'nci Tümen'i takip edecektir.

Albay Mürsel Bey, Salihli doğusunda bulunan Yunan Süvari Tümeni'ne baskın yapmak için Karaoğlanlı üzerinden Salihli'ye 5 Eylül'de saat 00.15'de hareket etmiştir. Önde 11'nci Alay ile 10'ncü ve 14'ncü Alaylarla ilerlemeye başlamışlardır. 21'nci Alay sol taraftan, Yenipazar köyünün doğusundaki sırtları tutup demir yolunu tahrip etmek ve Alaşehir istikametini örtmek için görevlendirilmiştir. 5 Eylül'de saat 7.30'da Kirveli köyüne geldiğinde Salihli'nin boşaltılmakta olduğu görülünce öncü 11'nci Alay, yürüyüşünü hızlandırarak, saat 8.15'te Salihli'ye girmiştir. Sokak muharebesi başlamıştır. Bu sırada 1'nci Tümen Komutanı Albay Mürsel Bey, Karaoğlan köyünün batı kısmına varmıştır. Buradan, Yenipazar istikametine giden 21'nci Alay'a; sağ kısmını Salihli'ye doğru uzatmasını ve doğu istikametini keşif ettirerek yedeğini doğuda bulundurmasını emretmiştir. Salihli'ye giren 11'nci Alay, 3'ncü ve 1'nci Yunan Süvari Alaylarının ateşleriyle karşılaşmıştır. 11'nci Alay, zayıya aldırılmadan istasyona kadar gelmiştir. İstasyonda karşılaştığı 5/42'nci Evzon Alayı'nın bir taburu ile Yunan Kolordu İstihkam Taburu'na taarruz ederek istasyonu geri almıştır. Saat 9.00'da Salihli güneyindeki bağlardan 5/42'nci Evzon Alayı ve Yunan kuvvetinin bir süvari alayından meydana gelen Plastiras Müfrezesi'nin iki taburu, bağlarda bulunan Çerkes Ethem çetesinin adamları istasyona taarruza başlamışlardır. 1'nci Tümen'den 1'nci Tugay'a 10'ncü Alay gönderilmiş ancak henüz Tugaya katılamamıştır. Takviye alamayan 11'nci Alay muharebe ede ede doğu istikametine çekilmeye başlamıştır. 11'nci Alay beş saat kadar istasyon civarında Yunan kuvvetleri tarafından sarılı kalmıştır. Yunan kuvvetleri, 11'nci Alay'ın şiddetli ateşleri karşısında fazla zayıyat vermelerine rağmen taarruzlarına devam etmişlerdir. Albay Mürsel Bey, elindeki yedek kuvveti

³⁴ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-4.

³⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl:43, S. 98, Genelkurmay Basımevi, Ankara (Haziran) 1994, s. 15-17.

³⁶ *TIH, age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 119-120.

olan 14'ncü Alay ile Karaoğlanlı batı kenarında olduğu halde, 11'nci Alay'ı zamanında destekleyememiştir. 21'nci Alay, Yenipazar istikametinde ilerlemiş, demir yolunda muharebeye tutuşmuştur. 1'nci Tümen'in üç toptan oluşan bataryası da Karaoğlanlı batısında mevzilenmiş ve her iki tarafa yardım yapmıştır.³⁷

Yukarıda ifade edilen gelişmeler olurken 10'ncü Alay, 1'nci Süvari Tugayı'na katılmıştır. 1'nci Tugay, 10'ncü Alay'ı, 11'nci Alay'ın güneyinden, istasyona istikametine hareket ettirmiştir. Fakat Yunan kuvvetinin şiddetli ateşi karşısında ilerleyememiştir. Yunan kuvvetinin kalabalık olmasından dolayı Mürsel Bey, yanındaki 14'ncü Alay'ın bir süvari bölüğü ve makineli tüfek bölüğünü 1'nci Tugay'ın sol yanına 1'nci Tugay emrine, alayın diğer iki süvari bölüğünü de 21'nci Alay ile 1'nci Tugay arasındaki boşluğu örtmeye göndermişse de üstün Yunan kuvvetleri karşısında bunların da bir faydası olmamıştır. Yenipazar civarında 21'nci Alay da demir yolu civarında rastladığı Yunan kuvvetine taarruza başlamıştır. Ancak, zaman geçtikçe Yunan kuvvetleri desteklendiğinden 21'nci Alay'ın taarruzu durmuştur. Bununla beraber, Salihli'ye giden Yunan kuvvetlerini ateş altına alınmıştır. 1'nci Süvari Tümen Komutanı 5 Eylül'de saat 9.30'da durumu Fahrettin Paşa'ya rapor ederek, 2'nci Tümen'in Salihli'ye hemen gönderilmesini istemiştir. 21'nci Alay saat 10.05'te 1'nci Süvari Tümeni'ne Yunan kuvvetinin Salihli'ye ilerlediğini bir kısmının güneydeki dağlara doğru gittiğini ve diğer bir kısmının demir yolu üzerinde mevzilediğini, bir katarın ise Alaşehir istikametinden Salihli'ye gittiğini bildirmiştir. Bu katar, Salihli de muharebe eden Yunan kuvvetine destek olmuştur. Bunun üzerine 1'nci Tugay, Salihli'nin doğusuna çekilmiş ve 1'nci Tümen topçusu piyade ateşi altında kalmıştır. Yunan kuvveti 21'nci Alay ile 1'nci Tugay arasında meydana gelen boşluğa girmiştir. Salihli'nin doğusunda bulunan 1'nci Tugay, saat 11.00'de Salihli ve istasyonu tekrar ele geçirilmesi için 1'nci Süvari Tümeni'nden topçu ateşi yardımı istemiştir.

Yukarıdaki raporu alan Albay Mürsel Bey, saat 11.40'ta 5'nci Kolorduya, 2'nci ve 14'ncü Tümen Komutanlarına yazdığı raporda; 21'nci Alay'ının eski yerinde, 1'nci Tugayı'nın Salihli'de 14'ncü Alay'ının ise 1'nci Tugay ile 21'nci Alay arasında olduğunu ifade etmiştir. Yunan kuvveti önünü açmak için en az iki piyade alayı ve iki bataryayla 14'ncü Alay'ın yanına taarruz ettiğini bildirmiştir. Yunan kollarından Alaşehir'den batıya hareketle 21'nci Alay'ın sol yan ve gerilerine ilerlediğini belirtmiştir. 14'ncü Süvari Tümeni'nin Durasilli'ye geldiğini ve 21'nci Alay'ı emrine aldığını ifade etmiştir. 1'nci Süvari Tümeni emrine 2'nci Süvari Tümeni'nin verilmesinin uygun olacağını bu sayede Yunan kuvvetinin yan ve gerilerine taarruz edileceğini vurgulamıştır. Kolordu Sahra Topçu Taburu'nun acilen 1'nci Tümen emrine verilmesini istemiştir.³⁸

5 Eylül'de saat 10.00'da Fahrettin Paşa, Durasilli'ye gelmiş saat 12.00'de Mürsel Bey'in raporunu alınca, Alaşehir istikametinden gelen Yunan kuvvetinin önemli bir kuvvet olduğunu belirtmiştir. 1'nci Tümen'in büyük kuvvetiyle muharebeye girdiğini

³⁷ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 120-121.

³⁸ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 121-122.

ve yedek kuvvet kalmadığından bunu bile 14'ncü Tümen'den istediğini vurgulamıştır. Bunun üzerine, 14'ncü Tümen'den sadece bir süvari alayının 1'nci Tümen emrine verilmesini kararlaştırmış ve 14'ncü Tümen Durasilli'ye geldikten sonra Karaoğlan'a bir alayının göndererek 1'nci Tümen emrine gönderilmesini emretmiştir. 14'ncü Tümen, 5 Eylül 1922 tarihinde saat 5.00'te Gökçeören'den, önde 54'ncü Alay, Topçu, 34'ncü Alay, 5'nci ve 3'ncü Alayları sırasıyla Mersinli, Durasilli, Salihli yolundan ilerlemiştir. 14'ncü Tümen saat 12.30'da Durasilli'ye gelmiştir. 14'ncü Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey, 1'nci Tümen Komutanı Mürsel Bey'in saat 11.40'ta yazılmış raporunu almıştır. Hemen 54'ncü Alayı'nı 1'nci Tümen emrine Karacaoğlan'a göndermiştir. Bu sırada Mehmet Suphi Bey, saat 12.35'te Fahrettin Paşa'dan emir almıştır. Bu emirde; 14'ncü Tümen'in geç kalmasından dolayı 1'nci Tümen'in Salihli'deki kazandığı başarının tamamlanmadığını ifade etmiştir.³⁹

14'ncü Tümen Komutanı Mehmet Suphi Bey, 1'nci Tümen'in raporunu baz alarak, 54'ncü Alay'dan sonra, 14'ncü Tugay Komutanlığı emrindeki 5'nci ve 34'ncü Alayları, 21'nci Alay'ı desteklemek üzere, Yenipazar güzergahına göndermiştir. Yenipazar'a yönelen 14'ncü Tugay Komutanı, 34'ncü Alay'ı 21'nci Alay'a yanaştırmıştır. 5'nci Alay'ı yedekte bulundurmuş ve 21'nci Alay'ı da emrine almıştır. 1'nci Tümen emrine giden 54'ncü Alay önce Salihli kuzeyinde yedek olarak bulundurulmuştur. Daha sonra, bölükleri ayrı ayrı ileriye gönderilerek alaylar arasındaki boşluklar kapatılmıştır. 1'nci Tümen'in elinde yedek olarak yalnız bir bölük kalmıştır. Tümen cephesinde akşama kadar önemli bir olay meydana gelmemiştir. Saat 17.30'dan itibaren 1'nci Süvari Tümeni cephesinde önemli bir Yunan kuvveti kalmadığından, saat 19.10'da 5'nci Kolordu Komutanlığının emri üzerine Tümen Salihli kuzeyinde Taytan, İhsaniye, Havlı civarında toplanarak geceyi orada geçirmiştir. 14'ncü Tümen, saat 17.30'da Fahrettin Paşa'ya verdiği raporda; Yunan kuvvetinin 14'ncü Süvari Tugayı ile 1'nci Süvari Tümeni'nin arasına girdiğini, bundan dolayı da Salihli'ye karşı zayıf bir kuvvet bırakarak kuzeye çekilmeyi teklif etmiştir. Fahrettin Paşa ise 14'ncü Süvari Tugayı'nın geri çekilmemesini ve zikredilen Yunan kuvvetine karşı taarruz edilmesini istemiştir. Ancak 14'ncü Tümen'in birlikleri dağınık yerlerde olduğundan taarruz gerçekleşmemiştir.⁴⁰

5 Eylül'de 1'nci Tümen'in öncü alayı Salihli'yi ele geçirmiş, 50 kilometre yol kat ettiğiinden dolayı dinlenmeye geçmiştir. Ancak güvenlik ihmal edildiğinden dolayı doğudan gelen bir Yunan birliğinin saldırısına uğramış, Makinelî Tüfek Üsteğmen Ermenekli Şükrü Ali Bey ile Tabip Yarbay Osman Bey ve yirmi iki er şehit düşmüştür.⁴¹

5 Eylül'deki olaya bakılacak olursa; 1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 31 Ağustos'ta saat 20.30'da 5'nci Kolordunun Alaşehir'e hareket etmesini emretmiştir. Verilen bu emir İngiliz telsizlerine yakalanmış ve Yunan karargahına "İzmir"e haber

³⁹ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 122-123.

⁴⁰ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 122-124.

⁴¹ Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul, 1970, s. 347.

edilmiştir. Bunun üzerine 3'ncü Yunan Grup Komutanı Frangou, Türk süvari birliklerine tuzak kurmuştur. Salihli'de Albay Nikolaos Plastiras Grubu'nu saldırı için hazırlayıp Alaşehir'de bulunan Türk süvari tümenlerine yandan taarruz ederek çekilmesi planlamıştır. Fakat 1'nci Tümen'in erkenden Salihli'ye varması üzerine plan uygulanamamıştır. 1'nci Tümen'in dinlenme sırasında oluşturduğu güvenlik eksikliği ve fazla mola vermesinden dolayı General Frangou Grubu'nun kolayca çekilmesine yol açmıştır.⁴²

6 Eylül 1922

1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın 6 Eylül 1922 tarihinde⁴³ 1'nci Kolordu Komutanı İzzettin Bey'e gönderdiği telgrafta; birliklerin saat 13.00'dan sonra 37 ve 38 numaralı Ordu emri gereğince yürüyüşüne devam edeceğini bildirmiştir.⁴⁴

Fahrettin Paşa, 6 Eylül'de saat 8.00'de birliklerine verdiği emirde; 1'nci Tümen'in Ahmetli İstasyonu'nun 5 kilometre kuzeyinde bulunan Ataköy güzergahına gideceğini, 1'nci Tümen'in Ahmetli civarında Yunan kuvvetinin direnişiyle karşılaşarsa 2'nci Tümen'in 1'nci Tümen'e yardım etmesini emretmiştir. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, saat 9.30'da Taytan'da konuşlanmışken, saat 10.00'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği raporda ise Yunan kuvvetlerinde zayıflığın büyük olduğunu, elli esir ve iki top alındığını ifade etmiştir. Ayrıca süvarilerden yaralı olanların köylerde bırakıldığını, bu yaralıların acilen hastaneye gönderilmesinin gerekli olduğunu bildirmiştir.⁴⁵

1'nci Süvari Tümeni, saat 10.00'da Taytan, Karayahşi, Ataköy istikametinden ilerlemiştir. Salihli ve Ahmetli demir yolunu takiben 10'ncü Alay'ı yancı olarak yürütmüştür. Saat 14.05'te öncüdeki 14'ncü Alay Aptal'a gelmiştir. 14'ncü Alay, Aptal bölgesinden Bin Tepeler'in güney eteklerinde, Karayahşi kuzeybatısında ve güneyinde Gediz Çayı kenarında Yunan kuvvetlerinin bulunduğunu tespit etmiştir. Bu kuvvetin bir alay kadar olduğu görülmüştür. 1'nci Tümen, Aptal'a yanaşmıştır. Yunan birliklerinden zayıf bir topçu ateşi açılmıştır. 1'nci Tümen Komutanı Mürsel Bey, 10'ncü Alay'a Sart İstasyonu'ndan daha ileriye gitmemesini emretmiştir. 14'ncü Alay'a da Karayahşi'den Yunan birliğine taarruz etmesini istemiştir. 14'ncü Alay taarruzuna başlamadan, saat 17.30'da Karayahşi batısından ve Bin Tepeler'den bir alay kadar Yunan kuvvetinin çekildiği görülmüştür. 6 Eylül akşamı 1'nci Tümen Salihli'ye varmıştır. Tümen, 6 Eylül gecesini Aptal ve Karayahşi civarlarında geçirmiştir.⁴⁶

⁴² Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 604.; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 496.

⁴³ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-5.

⁴⁴ ATBD, Yıl: 43, S. 98, s. 32-34.

⁴⁵ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 126-127.; Aruç, *age*, 2005, s. 218.

⁴⁶ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 128; Belen, *age*, 1983, s. 497.

6 Eylül akşamında 5'nci Kolordu, Yunan birliklerinin Marmara Gölü, Bin Tepeler, Karayahşi, Sarıkaya bölgesindeki önceden hazırlamış olduğu kısma 14'ncü ve 1'nci Tümenlerle hücum etmiştir. Yunan birliklerinden bir kolun Bin Tepeler, Belen köy ve iki kolun ise Turgutlu güzergahına doğru ricat etmekte olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine 5'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, Turgutlu ile Manisa ve Turgutlu ile Kemalpaşa istikametlerinden Yunan kollarına taarruz etme görevi almıştır. 5'nci Kolordu 6 Eylül akşamını 1'nci Tümen ile beraber Karayahşi'de geçirmiştir.⁴⁷ 6 Eylül'de 5'nci Kolordu, Salihli batısında, Yunanlıların önceden tahkim ettikleri Milne Hattı'na taarruz etmiştir. Yapılan taarruz neticesinde Milne Hattı'nın sadece artçı kuvvetler tarafından tutulduğu anlaşılmıştır. Kısa bir direnişten sonra bu Yunan artçıları da batıya doğru çekilmiştir.⁴⁸

7 Eylül 1922

1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 7 Eylül 1922 tarihinde⁴⁹ 1'nci Kolordu Komutanı İzzettin Bey'e gönderdiği sabah raporunda; 1'nci Tümen'in Sart ve Karayahşi İstasyonu'nda olduğunu bildirmiştir.⁵⁰

Fahrettin Paşa, Yunan birliklerinin artçılarıyla Milne Hattı'nı tutmayıp Menemen Boğazı, Sabuncubeli, Manisa Dağı, Kemalpaşa hattını savunmak üzere ricat ettiklerini ve İzmir'i boşaltmaya karar vermiş olsalar bile, bir iki gün bu hatta zaman kazanmak isteyeceklerini düşünmüştür. 5'nci Kolordunun harekâtı için Gediz Vadisi elverişli değildir. Vadi, hem ilerleme istikametini paralel kesen dereler hem de dar olmasından dolayı Yunan artçıları 5'nci Kolordu birliklerini fazlaca oyalayabilirlerdi. Esasen Süvari Kolordusunun güneyine 1'nci Kolordunun Atlı Takip Müfrezesi yansıttığında, bir tümeni ile Gediz Vadisi'nden, diğer iki tümeniyle de Bin Tepeler, Büyükbelen'den Manisa'ya inmeye karar vermiştir. Saat 5.00'te 1'nci Tümen'i Musaçalı, Tepeköy yoluyla Sinirli'ye ilerletmiştir.⁵¹

7 Eylül'de ilerleme sorunsuz geçmiştir. Tümenler akşam istenilen bölgelere varmışlardır. Köylüler ise Yunan birliklerinin Menemen Boğazı'nda tahkimatla uğraştıklarını söylemişlerdir. Süvari bölüğünden gelen bilgilerde, büyük bir Yunan kolunun Dikili istikametine geçmiş olduğu ve bu birliğin demir yolunda bulunan köprüleri tahrip ettiği bildirilmiştir. Fahrettin Paşa, 7 Eylül akşamı verdiği emirle, 8 Eylül'de 1'nci Tümen'in Manisa'ya ilerlemesini istemiştir.⁵²

1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Yunan Ordusunun artık savunma gücünün kalmadığını ve takibin İzmir'e kadar devam edeceğini ifade etmiştir. 1'nci Ordu ka-

⁴⁷ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 142.

⁴⁸ Kollu, *agm*, s. 547.

⁴⁹ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-6.

⁵⁰ *ATBD*, Yıl: 43, S. 98, s. 41-44.

⁵¹ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 144-145.

⁵² TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 145.

ragâhı 6 Eylül'de saat 20.00'de Salihli'ye gelmiştir. Halktan yapılan soruşturmada ve 5'nci Kolordu'dan 6 Eylül akşamı gelen rapordan; Yunan kuvvetlerinin Alaşehir'de mezalim yaptıkları, 1'nci Tümen'in Salihli'de Yunan kuvvetleriyle muharebe ettiği ve birçok Yunan askerinin öldürüldüğü bildirilmiştir.⁵³ 1'nci Tümen, Sinirli mevkesine ulaşarak dinlenmeye geçmiştir.⁵⁴

8 Eylül 1922

Fahrettin Paşa, 8 Eylül 1922 tarihinde saat 6.00'dan sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu akşam raporunda; 1'nci Tümen'in, Bornova üzerinden 8/9 Eylül 1922 gecesini ilerleyerek devam edeceğini iletmiştir.⁵⁵

7/8 Eylül gecesini Sinirli'de bulunan Fahrettin Paşa, aldığı haberlere göre Yunan kılıç artıklarının panik halinde İzmir yönüne doğru kaçtıklarını, kaçanların vapur beklediklerini, yabancı devlet donanmalarının İzmir Limanı'nda bulduklarını öğrenmiştir. Paşa bu manzara karşısında vakit kaybetmeden takibe devam edilmesine karar vermiştir. Yunan perakendelerinin, en azından Menemen Boğazı, Manisa Dağı, Kemalpaşa Boğazı'nı tutup zaman kazanmak isteyeceklerini düşünmüştür. 5'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, yukarıdaki bilgiler ışığında daha kuzeyden Menemen Boğazı ile Sabuncubeli hattına ilerleme kararı almış ve 7 Eylül'de saat 23.30'da; 1'nci Tümen'in 8 Eylül öğlene kadar Manisa'ya varmasını, Tümen'den bir alayın Yenikale'ye keşfe gitmesini ve emir komutayı direk kolordu ile sağlamasını emretmiştir.⁵⁶

1'nci Süvari Tümeni, 8 Eylül 1922 tarihinde⁵⁷ saat 5.00'te Sinirli'den hareket ederek 10'ncü Alayı'nı Kemalpaşa yönüne ilerletmiştir. Tümen, büyük kısmıyla da Manisa'ya doğru harekete geçmiştir. 1'nci Tümen'in öncüsü olan 14'ncü Alay saat 10.05'te Manisa'nın hemen doğusunda muharebe girişiminde bulunan bir bölük kadar Yunan piyadesini ortadan kaldırmıştır. Yunan birlikleri tarafından Manisa tamamen yakılmıştır.⁵⁸ 1'nci Tümen, saat 10.30'da Manisa'nın doğu kısmında dinlenmeye geçmiştir. Tümen'in öncüsü 14'ncü Alay, Sabuncubeli'nin doğu sınırlarını işgal etmiştir. Fahrettin Paşa da 1'nci Tümen ile beraber Manisa'ya gelmiştir. Fahrettin Paşa saat 14.00'te; 1'nci Tümen'in Manisa, Sabuncubeli, Bornova güzergahından İzmir'e ilerleme emrini vermiştir. Ayrıca İzmir'de Yunan kuvveti olmasa bile Tümen'in hemen şehre girmeyeceğini vurgulayarak 2'nci ve 14'ncü Tümenlerinde beklemesini istemiştir. Buna ilaveten Fahrettin Paşa, Kemalpaşa istikametine gönderilen 10'ncü Alay'a, 2'nci Kolordu Atlı Takip Müfrezesiyle bağlantı kurmasını emretmiştir. 1'nci Süvari Tümeni, Manisa'dan Sabuncubeli, Bornova istikameti için saat 19.00'da yürüyüşe geçmiştir.

⁵³ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 147.

⁵⁴ Bal, *agt*, s. 49.

⁵⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 17, S. 63, Genelkurmay Basımevi, Ankara Mart 1968, s. 65-68.

⁵⁶ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 153.

⁵⁷ 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-7.

⁵⁸ Artuç, *age*., 2005, s. 222.

1'nci Süvari Tümeni yürüyüşüne devam ederek Sabuncubeli'ne yanaşmış ve 8 Eylül gecesini Sabuncubeli'nin kuzey yamaçlarında geçirmiştir.⁵⁹

“Yunanistan Türkiye'den Ateşkes İstiyor” başlıklı 8 Eylül 1922 tarihindeki The Daily Mirror Gazetesi'nde; Yunan Ordusunun elli bin zayıat verdiğini, on beş bin Yunan askerinin esir edildiğini ve Türk Ordusunun İzmir'e 41 mil uzaklıkta olduğunu yayımlamıştır. Ankara'dan alınan başka bir telgrafta ise Başkomutan Trikoupis'in ve mahiyetindeki generallerin Türk kuvvetleri tarafından esir alındığını, Mustafa Kemal'in misafiri olarak karargâhlarında tutulduğu bilgisi yer almıştır. Haberin devamında: iki bin kişilik süvari birliğinin İzmir'e doğru ilerlediğini, birkaç gün içerisinde İzmir'e gireceklerini belirtmiştir.⁶⁰

8 Eylül tarihine bakıldığında; 5'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 7 Eylül gecesinden 8 Eylül öğleye kadar 1'nci Tümen'e Manisa'da toplanmasını emretmiştir. Kolorduya bağlı tümenler bu maksatla 8 Eylül'de saat 6.00'da harekete geçmişlerdir. Fahrettin Paşa, 1'nci Tümeni'ni Manisa, Kemalpaşa, Bornova istikameti yönünde İzmir'e sevk etmiştir.⁶¹

9 Eylül 1922

2'nci Tümen Komutanı Ahmet Zeki Bey'in, 20'nci Alay'dan 9 Eylül'de saat 5.00'te aldığı rapora göre Yunan kuvvetinin çekildiğini öğrenmiştir. Buna göre de 2'nci Tümen hemen harekete geçmiştir. 2'nci Tümen'in öncüsü olan 4'ncü Alay ve 1'nci Tümen'in öncüsü olan 14'ncü Alay'ın aynı yol güzergahında olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine bahsi geçen 4'ncü Alay, 14'ncü Alay'ın peşinden harekete devam etmiştir. Bununla birlikte 20'nci Alay da İzmir istikametine yürüyüş başlamıştır. Bu şekilde 2'nci ve 1'nci Tümenler karışık halde Bornova istikametine ilerlemişlerdir. 14'ncü Alay Bornova'nın 600 metre doğusundan ve güneydeki sırtlardan direnmek isteyen zayıf bir Yunan kuvvetinin ateşiyle karşılaşmış ve muharebe başlamıştır. Bunun neticesinde 2'nci ve 1'nci Tümen Komutanları fikir alışverişinde bulunarak 1'nci Tümen'in şosenin güneyinden, 2'nci Tümen'in de şose kuzeyinden taarruz etmesine karar verilmiştir. 9 Eylül 1922 tarihinde⁶² saat 7.45'de 14'ncü Alay'ın 1'nci Bölüğü Bornova'ya taarruz ederken, 3'ncü Bölüğü ise atlı hücumla kalkmış ve Yunan perakendelerini yok etmiştir. Saat 9.00'da Bornova'ya girilmiştir. Akabinde 3'ncü Bölüğü İzmir'e ilerlemeye başlamıştır.⁶³

⁵⁹ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 155-156.

⁶⁰ Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yansımaları (1919-1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 193-194.

⁶¹ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 168-169.

⁶² 1'nci Süvari Tümeni'nin Harekâtı için Bkz: EK-8.

⁶³ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 172-173.

14'ncü Alay'dan Yüzbaşı Zeki Bey'in uç bölüğü kışlaya gelerek Türk bayrağını göndere çekmiştir. 2'nci ve 1'nci Tümenler civardan gelen Ermeni ve Rumların tacizlerine aldırmadan İzmir'e girmişlerdir. 1'nci Süvari Tümen Komutanı General Mürsel Paşa, 14'ncü Alay Komutanı Zeki Bey'i Merkez Komutanlığına tayin etmiş ve şehrin güvenliğini sağlamakla görevlendirmiştir. Mürsel Paşa, 1'nci Tümen'e bağlı 21'nci ve 11'nci Alaylarını, 1'nci Tugay Komutanlığı emrine vererek Kadifekale'ye göndermiştir. Ayrıca, 2'nci Tümen'i de 1'nci Tümen Komutanlığı emrine almıştır. Diğer yandan Hükümet Meydanı'na gelen 2. Tümen'e bağlı 4'ncü Alay'ın iki bölüğü ile 20'nci Alay'ı Güzelyalı'ya göndermiştir. Bu gelişmeler yaşanırken birçok Ermeni ve Rum evlerinden ateş açıldığı için Güzelyalı ve civarında güvenliği sağlamak kolay olmamıştır. Ortalık durulunca 20'nci Alay, kışlada toplanmıştır. 4'ncü Alay, 2'nci Alay ile beraber Alsancak'tan sola saptırılarak kestirme yoldan Kadifekale istikametine hareket ettirilmiştir. 4'ncü Alay'dan önce, saat 13.00'te 3'ncü Kafkas Tümeni Süvari Bölüğü'nden Asteğmen Besim Bey Kadifekale'yi işgal etmiş ve Türk bayrağı çekilmiştir.⁶⁴

4'ncü Alay'ın önünde giden ve 4'ncü Alay Komutanı yardımcısı Yüzbaşı Şerafettin Bey'in emri altında bulunan iki bölük Mersinli kuzeyinden hareket etmiştir. 2'nci Tümen Komutanı Ahmet Zeki, 13'ncü Alay'ı güney istikametine çevirerek Mersinli güzergahında karşılaştığı yirmi bir subayla bin beş yüz erlik Yunan birliğini teslim almıştır. Ayrıca Yüzbaşı Zeki komutasındaki 3'ncü Bölük ise İzmir'e girmiştir.⁶⁵

David Valder, "Çanakale Olayı" adlı eserinde Türk süvarilerinin İzmir'e girerken birkaç günlük sakallı olduğu, giyimlerinin iyi olmadığı ancak dirayetli olmalarına karşılık yorgun olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca atlarının yanında sazdan seccadeye kadar birçok eşya taşıdıklarını ancak her şeye rağmen disiplinli olduklarından bahsetmiştir.⁶⁶

İzmir'in asayiş görevi Binbaşı Reşat Bey komutasındaki 4'ncü Alay'a verilmiştir. 4'ncü Bölük subaylarından Teğmen Celal Bey, Türk bayrağını Kadifekale'ye çekmiştir. Bunun ardından 2'nci Tümen Komutanı Albay Zeki Bey de Konak Meydanı'na gelerek, Düyun-u Umumiye Kurumu eski müdürü Abdülhalim Bey'i geçici olarak İzmir Vali Vekili olarak atamıştır.⁶⁷

Kaspes; Bornova'dan ayrılıp İzmir'e giren Türk süvarisinin sadece iki yüz, üç yüz kişiden oluştuğunu bildirmiştir. İzmir'de muhtelif Yunan kuvvetleri olmasına rağmen direniş için cesaret edemediklerini vurgulamıştır. Bununla birlikte İzmir'e ilk olarak 2'nci Türk Tümeni ve ardından da 1'nci Türk Tümeni'nin geldiğini belirtmiştir.⁶⁸

⁶⁴ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 174.

⁶⁵ Bal, *agt*, s. 50.

⁶⁶ David Walder, *Çanakale Olayı*, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 211.

⁶⁷ TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 174-175.; Bal, *agt*, s. 53-54.

⁶⁸ Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002, s. 119.

Mürsel Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 9 Eylül 1922 tarihinde saat 10.30'da İzmir'e girdiklerini haber etmiştir.⁶⁹

1 Eylül'de başlama emri verilen takip harekâtı 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasıyla sona ermiştir. Mürsel Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya İzmir'in kurtarılışını şu şekilde ifade etmiştir; Yunan kılıç artıklarının kaçtıklarını ve direnenlerin önemli bir kısmının esir alınarak, kalanların da yok edildiğini bildirmiştir. Ayrıca 1'nci Tümen'in Kadifekale ve Yenikale'de olduğunu belirtmiştir⁷⁰. Diğer taraftan Fransız basını da Türk taarruzunun Yunan Ordularını hezimete uğrattığını yazarak süvarilerin İzmir'e girmesini haber yapmıştır.⁷¹

Büyük Taarruz, Takip Harekâtı ve devamında askeri safahat sürecinin sonucunda 1'nci Tümen'den şehit er sayısı yetmiş üç, şehit subay sayısı ise beş kişidir. Bunun yanı sıra yaralı er sayısı doksan yedi, subay sayısı ise on bir olarak tespit edilmiştir. Son olarak 11 Ekim 1922 tarihinde 1'nci Tümen'in genel mevcuduna bakılacak olursa 164 subay, 3.014 er ve 1.416 adet piyade tüfeği olarak belirlenmiştir.⁷²

Sonuç

1'nci Süvari Tümeni 1920'de düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte meydana gelmiştir. Rafet Bey 1'nci Süvari Tümeni'nin ilk komutanı olmuştur. Türk İstiklal Harbi'nin devam eden süreçlerinde ise Yarbey Derviş Bey, Yarbey Osman Zati Bey, Albay Mürsel Bakü görev yapmışlardır.

Türk Ordusu'nda süvari kuvvetleri hem manevra hem hız anlamında önem arz etmiştir. Özellikle 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz sırasında görülmüştür. 26 Ağustos'ta 5'nci Süvari Kolordusuna bağlı olan 1'nci Süvari Tümeni Ahır Dağları ve Çiğiltepe arasından sızarak Sinanpaşa Ovası'na inmiş ve Yunan kuvvetlerinin arkasına sarkarak onları rahatsız etmiştir. Ayrıca İzmir-Uşak-Afyonkarahisar demir yolunu ve Yunan Ordusu'nun telgraf ve telefon hatlarını kesmiştir. Buna ilaveten Yunan kuvvetlerinin ikmal ve iaşelerine de zarar vererek yıpratmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922 tarihinde "Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri!" sözüyle de 1'nci Süvari Tümeni, üzerine düşen görevi yerine getirerek Yunan perakende kuvvetlerini İzmir'e kadar takip etmiştir. Bu süreç içerisinde Türk Ordusu, Uşak Gögem köyünde 2 Eylül 1922 tarihinde Yunan Başkomutanı General Trikoupis ve komuta heyetini esir almıştır. 1'nci Süvari Tümeni, İzmir'e doğru kaçan Yunan kılıç artıklarını vakit kaybetmeden takip etmeye devam etmiştir.

⁶⁹ BCA, 4937M/30.10.0/54.354.37; Uğur Üçüncü, "Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz", Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, s. 96-97.

⁷⁰ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 319; TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 175.

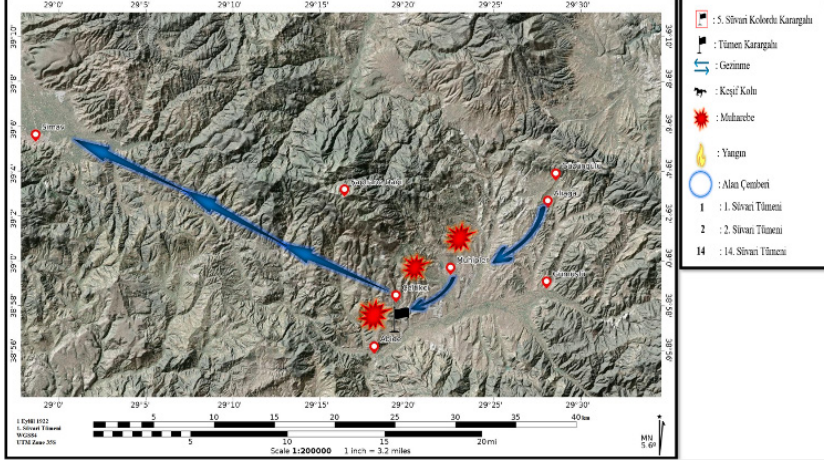
⁷¹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, B. 2, Ankara, 1988, s. 291; Yel, *age*, s. 319.

⁷² TİH, *age*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, s. 313-314.

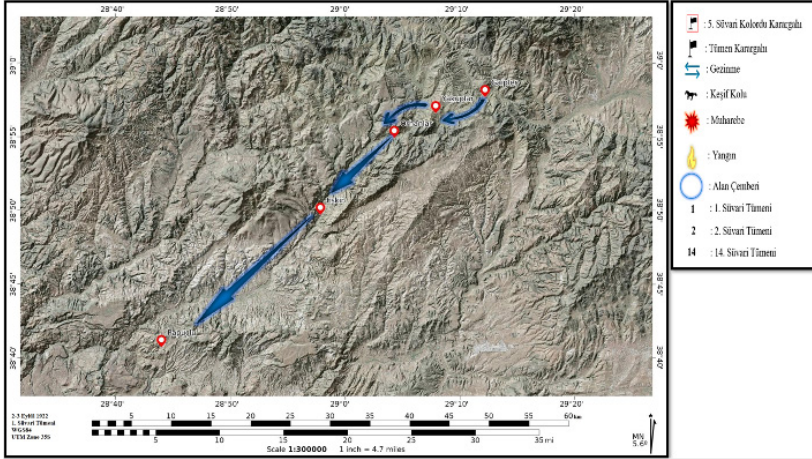
1'nci Süvari Tümeni, 1 Eylül'de Çeltikçi'den Simav'a hareket etmiştir. 2-3 Eylül'de Gaipler – Pabuçlu, 4 Eylül'de Kula üzerinden Durasilli'ye gelerek karargahını kurmuştur. 5 Eylül'de Salihli'yi Yunan kuvvetlerinden kurtarmış ve karargahını bu sefer burada konuşlandırmıştır. 6 Eylül'de Taytan – Ataköy, 7 Eylül'de Tepeköy – Musacallı – Siniri'ye, 8 Eylül'de ise Manisa'yı alarak karargahını burada konuşlandırmıştır. 2'nci Süvari Tümeni ile birlikte senkronize bir şekilde hareket ederek 9 Eylül 1922 tarihinde saat 10.30'da İzmir'e girmiş ve Yunan işgalinden kurtarmıştır. 1'nci Süvari Tümeni 9 Eylül'den 17 Eylül'e kadar Urla Yarımadası'nda faaliyet göstermiştir.

EKLER

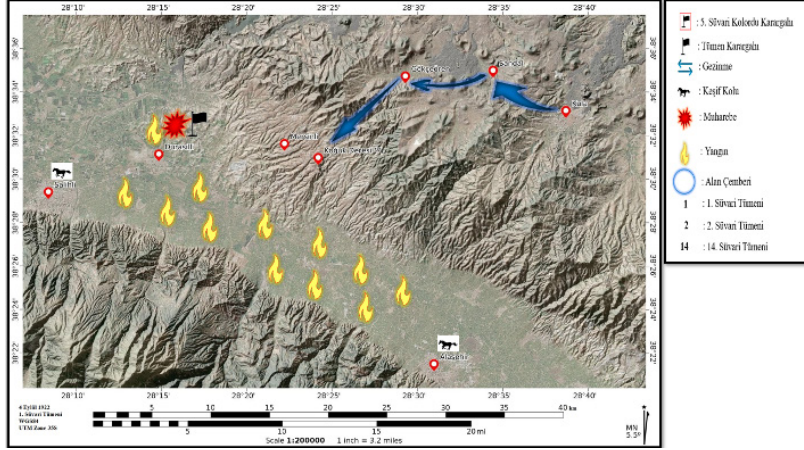
EK-1: 1'nci Süvari Tümeni'nin 1 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

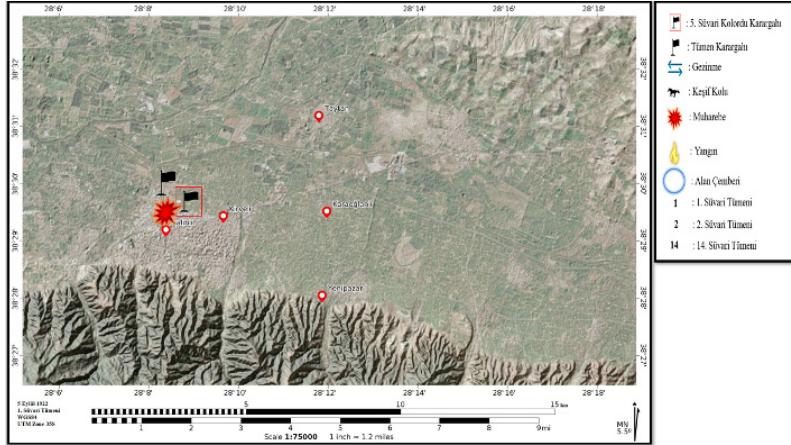
EK-2: 1'nci Süvari Tümeni'nin 2-3 Eylül 1922 tarihleri arasındaki harekâtı

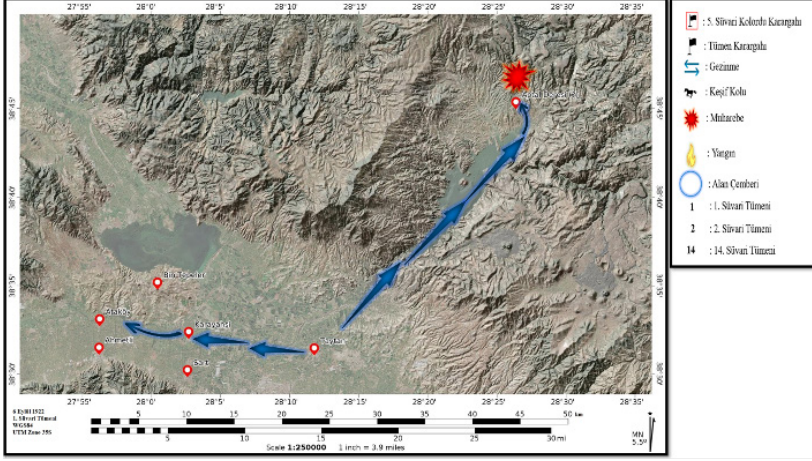
EK-3: 1'nci Süvari Tümeni'nin 4 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

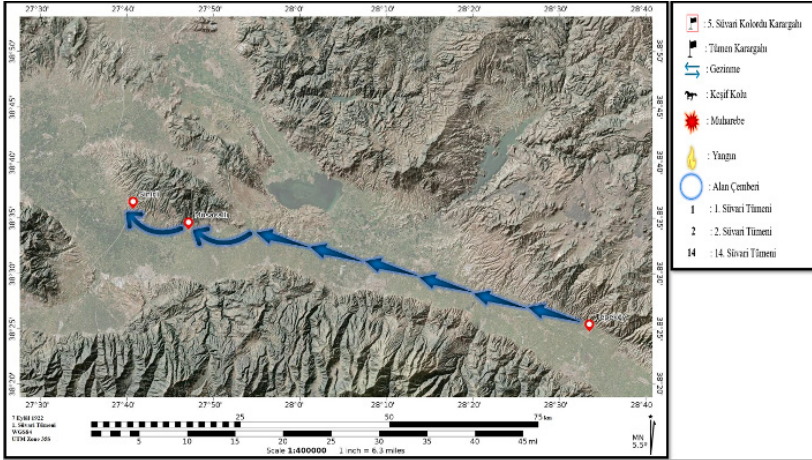
EK-4: 1'nci Süvari Tümeni'nin 5 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

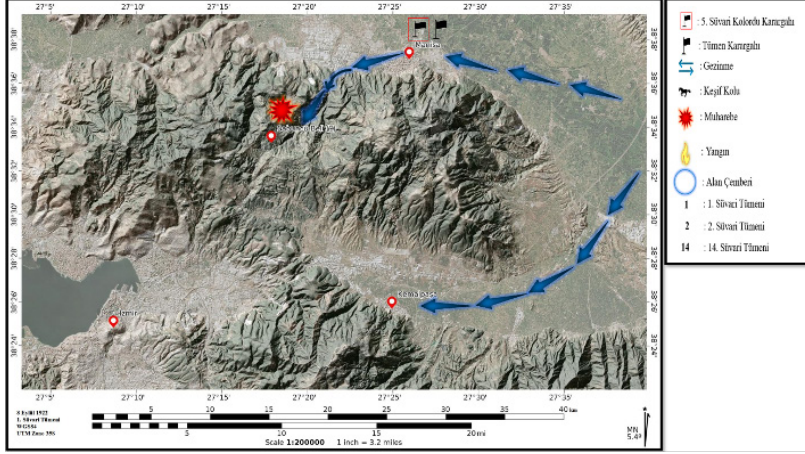
EK-5: 1'nci Süvari Tümeni'nin 6 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

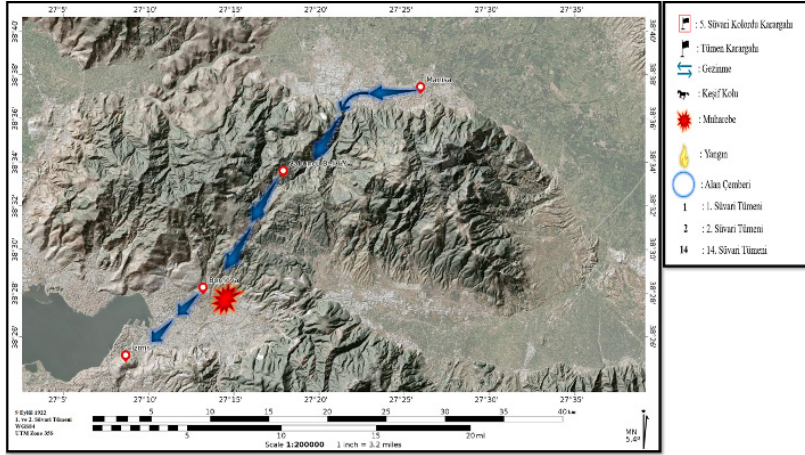
EK-6: 1'nci Süvari Tümeni'nin 7 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

EK-7: 1'nci Süvari Tümeni'nin 8 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

EK-8: 1'nci Süvari Tümeni'nin 9 Eylül 1922 tarihindeki harekâtı

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Kitap, Dergi ve Tez

- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, B. 2, Ankara, 1988.
- Altay, Fahrettin, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul, 1970.
- Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Sakarya Meydan Muharebesi ile Başlayan Zaferlerimizin Belgesel Öyküsü*, Kastaş Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl:43, S. 97, Genelkurmay Basımevi, Ankara (Ocak) 1994.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl:43, S. 98, Genelkurmay Basımevi, Ankara (Haziran) 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Remzi Kitabevi, C. II, 17. Baskı, İstanbul, 1999.
- Bal, Rıdvan, “Kuva-yı Milliye’den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı’na Etkileri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İnönü Savaşları’nın 100. Yıl Dönümü Özel Sayısı, C. 21, Yıl: 2021, s. 25-42.
- Bal, Rıdvan, “Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006.
- Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon’dan İzmir’e*, İstanbul, 1970.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.
- Çalışlar, İzzettin, *Sakarya’dan İzmir’e Kadar 1’inci Kolordu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007.
- Engin, Teoman, “Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007.
- Erikan, Celal, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Hacihanıfoğlu, Aylin, “Millî Mücadele’nin İngiliz Basınındaki Yansımaları (1919-1922)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkelere ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2019.

- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 16, S. 61, Genelkurmay Basımevi, Ankara (Eylül) 1967.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 17, S. 63, Genelkurmay Basımevi, Ankara (Mart) 1968.
- Hayta, Necdet. Belenli, Tuğba, “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”. *Belleten*, C. LXXX, S. 287, 2016, s. 283, s. 279-306.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, B. 46, İstanbul 1998.
- Kayıran, Mehmet, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, s. 639-664.
- Kollu, Atilla, “Büyük Zafer (öncesi ve sonrası ile)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Ankara 1992, s. 481-560.
- Özgen, Abdurrahman, *Millî Mücadele’de Türk Akıncıları*, TİSA Matbaacılık, Ankara, (y.y).
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, Açıklamalı Kronoloji, TBMM’den Sakarya Savaşı’na 23 Nisan 1920- 22 Ağustos 1921*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi, Türk Dünya Nizamının, Millî, İslami ve İnsani Esasları*, Ötüken Neşriyat, B. 23. İstanbul, 2014.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, *Büyük Taarruz (1- 31 Ağustos 1922)*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, *Büyük Taarruz’da Takip Harekâtı, (31 Ağustos – 18 Eylül 1922)*, C. II, Ksm, VI, Kitap 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Umar, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002.
- Üçüncü, Uğur, “Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz”, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010.
- Walder, David, *Çanakkale Olayı*, Çev. M. Ali Kayabal, Baha Matbaası, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

İKİNCİ BÖLÜM
Hava Harekâtı

1922-BÜYÜK TAARRUZ'A İLİŞKİN HAVA HAREKÂTI, MUHAREBE EĞİTİMİ, LİDERLİK VE DİPLOMASİ AÇILARINDAN BİR DEĞERLENDİRME

F. Rezzan ÜNALP*

“Biz, bu harekâtı, neticesini tamamen bilerek yaptık. Bütün bunlar; belki bütün dünyaya hayret verecek niteliktedir. Onun için, ordumuzun kudretini anlamayan ve anlamaktan aciz olanlar; bu muazzam eseri beklenmedik bir tesadüf eseri gibi göstermek isliyorlar; fakat hiçbir vakit öyle değildir. Harekât bütün teferruatına kadar tamamen düşünülmüş, tespit olunmuş, hazırlanmış, idare edilmiş ve neticelendirilmiştir.”

4 Ekim 1922- Mustafa Kemal
Başkomutan

Giriş

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra yaklaşık bir yıl orduyu güçlendirmek ve iç cephe dediği toplumsal birliği sağlamak için büyük çoğunluğu dış kaynaklı etnik ve dinsel kışkırtmalar, işbirlikçi İstanbul basını ve meclis içindeki siyasi muhalefete, sundukları ve Sevr'den bir farkı olmayan barış önerisiyle ulusal direnci kırmaya çalışan İtilaf Devletleri'ne karşı büyük çaba göstermiştir. Millî unsurları yok edici tüm girişim ve çabalar Millî Mücadele'ye güç veren bir gelişmeye dönüştürülmüştür.

1922 yazında Büyük Taarruz'a ilişkin hazırlıklar tam bir gizlilik içinde yürütülürken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Hamdullah Suphi (Tanrıöver), “Kuva-yı Milliye bir cinnet-i mukaddesedir” yorumunu yapınca, Mustafa Kemal, hemen sert bir şekilde yanıt vermek suretiyle, “Ne demek, cinnet-i mukaddesedir? Kuva-yı Milliye hesaptır, hesap...” şeklinde tepkisini göstermiştir.¹ Bu sözleri ile Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'de atılan her adımın tüm olasılıklarının değerlendirildiğini, kazanılan zaferlerin tesadüf olmadığını ortaya koymuştur.

Türk İstiklâl Harbi'nin sonucunu tayin eden Büyük Taarruz, geniş çaplı bir harekât olarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki Türk ordusunun birlikleri gizlice taarruz bölgesine intikal ettirildikten sonra üç safhada icra edilmiştir. İlk

* Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye, rezzanunalp@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1728-046X.

¹ Celal Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, der. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 1998, s. 22.

safhada 26 Ağustos 1922’de baskın şeklinde taarruza başlanmış ve 27 Ağustos günü Yunan cephesi güneyde yarılmış, ikinci safhada Yunan ordusunun çekilmesine fırsat verilmeden büyük kısmı Çalköy güneyinde çembere alınmış ve 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi ile imhası sağlanmıştır.² Son safha da Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından Dumlupınar’dan TBMM Ordularına verilen, “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!*” emri ile diğer istikametlerde çekilmekte olan düşman kuvvetlerine takip harekâtı yapılarak³ 9 Eylül 1922’de İzmir kurtarılmış, Batı Anadolu işgalcilerden temizlenmiştir.

Büyük Taarruz’a Doğru...

1921 Ekim ayı ortalarından itibaren Büyük Taarruz’a hazırlık maksadıyla Batı Cephesi’nde bulunan ordunun yeniden yapılandırılarak noksanlıklarının giderilmesine çalışılırken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetleri karşısındaki Türk birliklerinin Batı Cephesi Komutanlığı emrinde iki ordu halinde düzenlenmesini uygun gördü ve bu konudaki emri 18 Kasım 1921 tarihinde yayımlandı. Malta’dan dönen Ali İhsan (Sabis)^{4*} ve Yakup Şevki paşalar Başkomutanlık emriyle bu orduların komutanlıklarına atandılar. Daha sonra I. Ordu Kumandanlığına 29 Haziran 1922’de Mirliya (Sakallı) Nurettin Bey atanacaktır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın düşündüğü imhayı başaracak ve asıl taarruzu I. Ordu yapacak idi. I. Ordu bölgesinden yapılacak taarruzla Ahır Dağı doğusunda cephe süratle yarılacak, Ahır Dağını gizlice aşacak olan 5. Süvari Kolordusu düşmanın çekilme yollarını kesecekti.⁵

Başkomutan, taarruz için karar verdiğinde; bu taarruzun, ancak stratejik bir baskın ile mümkün olacağını düşünüyordu. Son durumu bir kere daha komutanlarla müzakere etmek için 20 Ağustos 1922’de gizlice Akşehir’e geldi. Batı Cephesi karargâhında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi 1. Ferik (Korgeneral) Fevzi Çakmak, Batı Cephesi Kumandanı Mirliya (Tuğgeneral) İsmet (İnönü), Cephe Kurmay Başkanı Miralay (Albay) Asım (Gündüz), I. Ordu Kumandanı Mirliya (Sakallı) Nurettin ve

² Levent Ünal, “Millî Mücadele Stratejisi, Uygulanması ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 55, Eylül 2022, s. 67.

³ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, S. 129, Ankara, Ağustos 2012, s. 215-216.

⁴ * Batı Cephesi Komutanlığı’na karşı Aralık 1921’den beri uyumsuz davranan ve askeri disiplin kuralları dışında hareket eden ve aynı zamanda Ankara’da BMM içinde ve dışında karşıt gruplarla bağlantı kuran, bunlardan başka ast kademelere karşı aşırı olumsuz tavırlar sergileyen ve hatta bu yüzden 1. Kolordu Kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) ile anlaşmazlık halinde bulunan Mirliya Ali İhsan Paşa 18 Haziran 1922 de Başkomutanlıkça Bakanlık emrine alınmış, yerine vekâleten Mirliya Fahrettin (Altay) Paşa verilmiş, bir süre vekâletle idare edilen I. Ordu Kumandanlığına 29 Haziran 1922’de Mirliya Nurettin (Sakallı) Paşa atanmıştır. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C. II, I. Kitap 6. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 192.

⁵ Sadık Erdaş, “Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 415.

Kurmay Başkanı Miralay Mehmet Emin (Koral), II. Ordu Kumandanı Mirliva Yakup Şevki (Subaşı) ve Kurmay Başkanı Miralay Hüseyin Hüsnü (Erkilet) beyler ve Kolordu Komutanları ile yapılan toplantıda 26 Ağustos 1922 sabahı saldırıya geçilmesi kararlaştırıldı.^{6*}

Taarruz, 26 Ağustos'ta Afyon'un güney bölgesine baskınla başlayacak, II. Ordu iki kolordusunu-2. ve 4. Kolordular- gece yürüyüşleri ile gizlice I. Ordu emrine aktaracak, Süvari Kolordusu da gece yürüyüşleri ile Sandıklı'ya giderek piyadelerin düşman cephesini yarmasını müteakip içeri dalarak Yunan ordusunu bozguna uğratmaya çalışacaktı.⁷

Taarruz cephesinde; *-Afyon'un güneyinden itibaren-* Kaleciksvirisi, Erkmentepe, Belentepe, Tınaztepe ile Kırcaaslan, Çiğiltepe Yunan kuvvetleri tarafından tahkim edilerek tutulmuştu. Bununla birlikte Yunan kuvvetleri tahkimat alanı bazı bölgelerde iki hatlı olmasına rağmen asıl muharebe alanının ilerisinden ileri karakolları olmadığı için Türk keşif kolları Yunan asıl muharebe alanına kadar sokulabilmişlerdi.⁸

Yunan ordusu lojistik imkânlar açısından büyük avantaja sahipti. İzmir-Afyon demiryolu hattı, lojistik ikmalin kesintisiz, kolay gerçekleşmesini sağlıyordu. Motorlu araç, her sınıf ikmal maddesinin ana depolardan en uzak birliklere kadar süratle taşınmasına olanak veriyordu. Türk ordusunun elinde ise Yunan ordusunun mevcudunun yüzde beşi kadar oranda vasıtası vardı. Lojistik faaliyetler çoğunlukla kağnılarla yürütülüyordu.

Her iki tarafın bütün muharebe imkânlarını düşünerek Başkomutan Mustafa Kemal Paşa muharebe stratejisini; düşmanı ihtiyatlarını kullanmada kararsız bırakmak maksadıyla kuvvetlerini tüm cephe hattı boyunca taarruz ettirirken, asıl taarruzu düşmanın beklemediği Afyon mevziinin güneyinden yapmak, cepheyi Ahır Dağı doğusundan süratle yardıktan sonra düşmanı Dumlupınar-Döğner-Afyon üçgeninde imha etmek üzerine kurguladı.⁹

İki tarafın asker ve silah mevcutları karşılaştırıldığında; Türk ordusunda 200 bin asker, 99 bin tüfek, 2000 hafif, 839 ağır olmak üzere toplam 2839 makineli tüfek, 323 top ve 10 uçak vardı. Yunan ordusunda ise 225 bin asker, 90 bin tüfek, 1280 ağır olmak üzere 4419 makineli tüfek, 419 top ve 50 uçak bulunmaktaydı. Asker mevcudu birbirine yakın olmakla beraber silah bakımından Yunan ordusu üstün durumdaydı. Türk tümenlerinde 7-8 bin asker varken, Yunan tümenlerinde bu sayı 10 binin üstündeydi.¹⁰

⁶ * Metindeki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi, Mirliva, Miralay ve Kumandan kelimeleri yerine bundan sonra Genelkurmay Başkanı, Tuğgeneral, Albay ve Komutan ifadeleri kullanılacaktır.

⁷ Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022, s. 310-311.

⁸ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 19-20.

⁹ Ünal, *agm.*, s. 66.

¹⁰ Fahri Belen, *Büyük Türk Taarruzu*, Yeni Gün Yayıncılık, 1999, s. 8.

Taarruzu başlatmak için Başkomutan ve cephe karargâhları önce 24 Ağustos günü Afyon'un Şuhut kasabasına ve 25 Ağustos günü Kocatepe'nin güneyindeki çadırlı ordugâha taşındı, o akşam Anadolu'nun bütün muhaberatı kesildi. 26 Ağustos sabahı Türk topçusunun saat 04.30'da açtığı ateşle başlayan Büyük Taarruz sırasında Mustafa Kemal Paşa, emrindeki bütün komutanlarına birliklerini cephe hattından yönetmelerini emretti. Bu taarruzu yapacak her bir Türk tümeni, yokuş yukarı yapılacak bir hücumla hedef gösterilen sarp ve kayalık tepeleri ele geçirecekti. Taarruz başladığında Yunan ordusunun Başkomutanı Hacı Anesti, muharebeleri İzmir'den telsizle idare etmeye çalışırken, Mustafa Kemal Paşa cephede ve kıtalarının başında bulunuyordu.¹¹

Büyük Taarruz Zaferinin Kazanılmasında Havacıların Rolü

Türk hava gücünün ilk kaynağını, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Anadolu'da toplanan pilot, rasıt, makinistlerle birlikte Konya, Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır istasyonlarındaki uçaklar teşkil etmiştir. Havacılar, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçtikleri zaman, mütareke süresince uçuşlara son verilmiş olması dolayısıyla iki yıldan beri hem eğitimden ve hem de uçuşlardan uzak kalmışlardı. Bundan başka uçakların yedek parçalarının temin edilememesi ve emayit (koruyucu maksatla sürülen cila, astar boya) boyanın bulunamaması önemli bir sorun teşkil etmiş, bu yüzden çok sayıda kaza ve kırım yaşanmıştır. Çare olarak uçakların gövde ve kanatları kaput bezleriyle kaplanırken, yurt sathında bulunmayan benzinin yanı sıra yedek parça ve malzeme eksikliği de mevcutlardan tadilat yapılmaya çalışılarak halledilmeye çalışılmış, tecrübeli makinistlerin hepsi Anadolu'ya geçemediği için bakım-onarım işlerinde hayli güçlüklerle karşılaşmıştır.¹²

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduktan sonra eldeki mevcut tayyare ve personel ile Eskişehir'deki Batı Cephesi Kumandanlığı emrinde 2 av ve 2 keşif uçağından oluşan 1. Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir. Ayrıca aynı cephenin 12. Kolordu (Komutanı Albay Fahrettin), 23. Tümen emrine de 3 av ve 1 keşif tayyaresinden kurulu bir müfreze gönderilmiştir.

Uşak'ta konuşlanan ve önceleri Kartal Müfrezesi olarak anılan bu birlik daha sonra 2. Bölük adını almıştır. 2. Bölük tayyarelerine komutanı Pilot Yüzbaşı Fazıl'ın isteğı ile gövdelerinin her iki yanına pençelerinde bomba taşıyan uçar vaziyette birer Kartal resmi çizilmiştir. Bu nedenle bölüğe "Kartal Müfrezesi" adı verilmiş ve bu birlik, Türk Hava Kuvvetleri'nde amblem kullanan ilk birlik olmuştur. İşte bu iki bölük, TBMM ordularının ilk hava gücünü teşkil etmiştir.¹³

¹¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Kitapevi, C. I, İstanbul, 1966, s. 312-313.

¹² F. Rezzan Ünalp, "Türk İstiklâl Harbinde Batı Cephesi Tayyare Bölükleri", *Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Dergisi*, S. 105, C. 38, Ankara, Mayıs 2022, s. 60.

¹³ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler II*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Etimesgut, 2006, s. 50.

30 Haziran 1921 de Batı Cephesi Komutanlığı'nın 1337 sayılı emri ile Tayyare Bölükleri geçici olarak birleştirilmiş ve komutanlığına Yüzbaşı Fazıl^{14*} atanmıştır.

¹⁴ * Kartal Müfrezesi Komutanı Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey (*Şehit Plt. Bnb. Fazıl Bey*) Milli Mücadele sırasında üstün vazife anlayışı ile temayüz eden Kartal Müfrezesi Komutanı Yüzbaşı (Şehit Binbaşı) Fazıl Bey (Hv.1326-41) 1889 İşkodra'da dünyaya gelmiştir. Subay şahsi dosyasındaki bilgilere göre 1906 yılında Fransız Mektebi'nden Kuleli Askerî Lisesi'ne geldi. 1907 yılında başladığı Harp Okulu'ndan 29 Mart 1910'da mezun oldu. İlk olarak 21'nci Fırka 78'nci Alay 2'nci Tabur 6. Bölüğü'ne atandı. 25 Temmuz 1912'de hava sınıfına geçti ve İngiltere'ye Bristol Havacılık Okulu'na gönderildi. Balkan Harbi'nin çıkması üzerine eğitimi tamamlayamadan yurda dönen Fazıl Bey'in, bu sırada ataması Edirne Tayyare Müfrezesi'ne oldu. Balkan Harbi'nde pilot olarak çeşitli keşif uçuşlarına iştirak etti, Balkan Harbi'ni müteakip Mehmet Fesa (Evrensev) liderliğinde gerçekleştirilen ilk kol uçuşunda görev aldı. 14 Kasım 1913 tarihinde Fesa ve Fazıl beyler tarafından yapılan bu ilk kol uçuşu, Yeşilköy-Edirne ve Edirne Yeşilköy arasında gerçekleşti. Balkan Harbi sona erdikten sonra sırasıyla önce İstanbul Numune Tayyare Bölüğü'ne, daha sonra 1914 yılında Yeşilköy Tayyare Mektebi Baş Öğretmenliğine atandı. Türk Hava Kuvvetleri'nde ilk akrobasi uçuşu, Fazıl Bey tarafından 5 Mart 1914'te gerçekleştirildi. Bu uçuş sırasında Fazıl Bey 400 metre irtifada viril (*Burgulu İniş*) hareketini denemiş ve başarıyla tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne katılmasını müteakip 5. Türk Ordusu Çanakkale Boğazı'nı savunmak üzere Gelibolu ve Çanakkale bölgelerinde toplandığı sırada, Çanakkale Cephesi'ne ayrılan sadece bir tayyare vardı. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine girmek üzere Yeşilköy'den Ağustos 1914 ortalarında havalanan bu uçak, motorunda çıkan arızadan dolayı bölgeye ulaşamadığından, bir başka tayyare Çanakkale'ye gönderildi. Pilot Üsteğmen Fazıl Bey'in kullandığı bu uçak (Nieuport Deniz Uçağı), Nara'daki alana inmeyi başardı¹³. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında bir taraftan Nara Burnu yakınında deniz tayyareleri için bir üs yapımı devam ederken, Üsteğmen Fazıl Bey bu dönemde yaptığı uçuş görevlerinde kullandığı tayyare sık sık motor arızası yapsa da 5 ve 10 Eylül ile 2 Ekim 1914 tarihlerinde Bozcaada-Limni Adası bölgesinde yaptığı keşif uçuşlarında düşman donanması hakkında çok önemli bilgiler toplamayı başardı. Çanakkale'den Suriye-Filistin Cephesi'nde yer alan 4'ncü Ordu bünyesindeki Birü's-sebi (Beersheba) Tayyare Müfrezesi Komutanlığı'na atanan Fazıl Bey, 25 Eylül 1915'de Birü's-sebi'den ayrılarak Irak Tayyare Grubu'na katıldı. 2'nci ve 3'ncü Tayyare bölüklerinde pilot olarak bulundu. Elcezire ve Irak Cephelerinde Kutül-amâre ve Medine muharebelerine katılarak üstün yararlılıklar gösterdi. Kasım 1917'de Berlin'deki satın alma komisyonu tayyare kısmına, Temmuz 1918'de de Yeşilköy 9. Tayyare Bölüğü'ne tayin edildi. 25 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'a hücum eden beş İngiliz uçağıyla tek başına savaşıyan Fazıl Bey, bu hava muharebesinde İngiliz uçaklarını püskürtmüş, ağır yaralı bir halde hasar almış olan uçağını istasyona indirmeyi başarmıştır. Yaklaşık iki ay hastanede tedavi gördükten sonra Yeşilköy Tayyare İstasyon Komutanlığı'nda tekrar göreve başlayan Fazıl Bey, müteakip döneminde Yeşilköy'den İstanbul'un Anadolu yakasındaki Maltepe istasyonuna nakledilen uçakların Anadolu'ya kaçırılmasını sağlamak için çalıştı; ancak söz konusu uçakları kaçırma işinde başarı sağlanamadı. Bunun üzerine kendisi kara yoluyla Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele hareketine katıldı ve Tayyare Müfreze (Kartal Müfrezesi) Komutanı olarak görev yaptı. Bkz. Ünalp, *agm.*, s. 62-63. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Malıköy'deki Tayyare Müfrezesi'nin komutanı olarak büyük yararlılıkları görülen ve fedakârca savaşıyan, Büyük Taarruz dan sonra rütbesi Binbaşılığa yükseltilmiş olan Fazıl Bey, 27 Ocak 1923 gününü, öğrencisi Dz. Astsb. Mehmet Emin ile yaptıkları eğitim uçuşu sırasında birlikte düşerek şehit olmuşlardır. Gerek Birinci Dünya Harbi'nin son günlerinde İstanbul üzerine gelen düşman tayyarelerini yalnız başına kovalayan ve gerekse İstiklal Harbi'nin başından sonuna kadar büyük cesareti, enerjisi ve kahramanlığı sayesinde bütün havacı arkadaşlarına örnek olacak bir surette çalışan Fazıl Bey'e, arkadaşları tarafından büyük bir cenaze merasimi yapılmıştır. Cenazesi önce İzmir'de bir türbe civarında defnedilmiş, daha sonra Kadifekale'de yapılan şehitliğe nakledilmiştir. Bkz. *Hv.K.K.İği Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi*, Fazıl Bey Dosyası.

Temmuz 1921 başlarında Kütahya meydanında birleşen Mürettep Bölük (Yunan Ordusu 29 Ağustos 1920 de Uşak'ı ele geçirince 2. Bölük Afyon'a çekilmiş idi.), 16 Temmuz 1921 de önce Eskişehir'e, 22 Temmuz'da Polatlı'ya, 12 Ağustos 1921 tarihinde de Polatlı'dan Malıköy'e intikal etmiştir.¹⁵

Bir yıl süre ile Malıköy'de konuşlanan Cephe Tayyare Bölüğü, Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra önce Malıköy'den Sarıköy'e, Ekim 1921'de Sivrihisar civarında Akviran köyüne ve Aralık 1921'de Akşehir civarındaki Maarif Köyüne nakledilmiş,¹⁶ Büyük Taarruz'a kadar bütün uçuşlarını buradan yapmıştır.¹⁷

Büyük Taarruz için yapılan hazırlıklar devam ederken Millî Müdâfaa Vekâleti 5 Temmuz 1922 tarihinde hava teşkilatında değişikliğe gitmiştir. Kuva-yı Havaiyye Müdüriyet-i Umûmiyesi lağvedilmiş, yerine Konya'da Kuva-yı Havaiyye Müfettişliği kurulmuş, 22 Temmuz 1922 de bu müfettişliğin başına Kurmay Yarbay Muzaffer (Ergüder) atanmıştır.¹⁸ Adana'daki Tayyare Mektebi'ne eski pilotlardan Binbaşı Salim (İlkuçan) Bey, Konya'da Tayyare İstasyonuna yine eski pilotlardan Binbaşı Tahsin, Cephe Tayyare Bölüğüne ise Yüzbaşı Fazıl komuta ediyorlardı.¹⁹

Büyük Taarruz öncesinde Cephe Tayyare Bölüğü cepheye daha yakın olmak amacıyla Akşehir'den Çay'a intikal etmiştir. Buradaki tayyare meydanı yer olarak Bolvadin-Çay istasyonu arasındaki şosenin doğusunda ve Çay'a üç dört kilometre mesafede bulunuyordu. Bölüğün cepheye çok yakınlaştırılmasının sebebi, kara birliklerinin harekâtına göre cephe derinleşeceğinden keşif tayyarelerinin daha uzaklara gidebilmesini ve aynı zamanda av tayyarelerinin cephe üzerinde mütemadiyen uçuşlarını temin etmek idi. Bu maksatla bölük, taarruzdan üç dört gün evvel bütün malzemesi ile Maarifköy'den Çay'a nakledilmiş ve nakil Akşehir'den trenle yapıldığı için zorluk çekilmemiş idi.²⁰

Yunan uçakları ise 1922 yılı Şubat ayından Ağustos'a kadar devam eden süreçte Türk ordusunun mevzileri üzerinde keşif ve bombardıman faaliyetlerine devam etmekteydiler. Bu süre içinde 25 Temmuz 1922 günü Döğer yönünde bir Brequet 14 tayyaresi ile keşif uçuşunda bulunan rasit Yüzbaşı Bahattin ve sivil pilot Cemal Bey, Afyon civarında bir Yunan av tayyaresi ile karşılaşmış, yapılan hava muharebesi ne-

¹⁵ Kaymaklı, *age.*, s. 63-65.

¹⁶ *ATASE Arşivi*, K.1461, D.1, F.2-13,14. 1921 yılı Eylül ayı sonunda Yüzbaşı Fazıl kumandasındaki Cephe Bölüğü, Malıköy'den Sarıköy'e intikal ettikten sonra 27 Eylül günü Sarıköy meydanına zorunlu iniş yapan Brequet 14 B-II tipi Fransız yapısı bir Yunan uçağı sağlam olarak ele geçirilmiş ve mürettebatı esir alınmış idi. Daha sonra Cephe Bölüğü emrine verilen bu ganimet uçağa, zaferden dolayı "Sakarya" adı verilmiş ve bu uçak Cephe Bölüğünde uzun süre hizmet görmüştür. Bkz. Kaymaklı, *age.*, s.76.

¹⁷ Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s.73.

¹⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, C. I, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara, 2020, s. 463-464.

¹⁹ Muzaffer Ergüder, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 48-49.

²⁰ Okar, *age.*, s. 91.

ticesinde şehit olmuşlardı. Cephe Tayyare Bölüğü Çay'a konuşlandıktan sonra Batı Cephesi Komutanlığı ile muhaberatla bulunarak vakit geçirmeksizin cephe üzerinde devriye uçuşlarına başlamışlar, Yunan tayyarelerinin Türk cephesine girmesine izin vermemişlerdir, dolayısıyla Yunan tayyareleri Batı Cephesi Komutanlığı'nın Büyük Taarruz için yaptığı yürüyüşleri görememiştir.²¹

Nitekim Yunan ordusu mağlup olduktan sonra başkomutanları General Hacı Anesti, Atina'da harp divanında yargılandığı sırada "*Son zamanlarda Türklerin takip tayyareleri yüzünden tayyarelerimiz Türk yığınaklanmasını ve taarruz hazırlıklarını görememişlerdir.*" sözlerini sarf ederek kendini savunmaya çalışmıştır.

25 Ağustos akşamı geç vakit yapılan son bir keşif çok önemlidir. Bu uçuşta Alıntaş-Eğret (*Anıtıkaya*) mıntıkasında toplu ve istirahat halinde bulunan Yunan ihtiyat kuvvetlerinin ordugâhında hiçbir değişiklik olmadığı tespit edilmiş ve üst komutanlara taarruz başlamadan önce en son bilgiler verilmiştir.²²

25 Ağustos günü Batı Cephesi Kumandanlığından İsmet Paşa'nın imzasıyla Cephe Tayyare Bölüğü Kumandanlığı'na gönderilen 5 maddeli emirde, öncelikle Türk ordusunun güneşin doğuşundan itibaren genel taarruza başlayacakları bildirilmiş ve Cephe Tayyare Bölüğü'ne verilen görevler 2., 3. ve 4. maddelerde şu şekilde sıralanmıştır.

"2. Yarın öğleden evvel saat 6 ile saat 8 arasında düşman ihtiyat grubunun durumu keşif ve tespit edilecektir. Aynı şekilde öğleden evvel saat 6 ile 8 arasında Afyon'un güneybatı bölgesindeki düşman birliklerinin vaziyeti keşfedilecektir. Harp tayyarelerimiz bilhassa Afyon cenub ve Batı mıntıkası üzerinde uçarak düşman keşif ve faaliyetine mâni olacaklardır.

3. Saat 10 da ikinci defa olarak aynı vazifeler tekrar olunacaktır. Seyitgazi mıntıkası ve bu mıntıkadan Döğer istikametine giden yollar da keşfedilmelidir.

4. Öğleden sonraki keşif vazifesi ayrıca tebliğ olunacaktır."²³

Bu emirden de anlaşıldığı üzere Yunan cephe hattının keşfi Cephe Tayyare Bölüğünden beklendiği gibi Yunan tayyarelerinin de Türk tarafına hiçbir surette geçilmesine izin verilmeyecekti.

Büyük Taarruz başlamadan önce uçuşa hazır olan tayyare sayısı sadece dokuz olmasına rağmen 26 Ağustos sabahına kadar 18 tayyarenin uçuşa hazırlanması için çalışılmış, tayyare sayısı kadar pilot bulunmadığından her pilotun günde birkaç sefer yapması kararlaştırılmış idi. Bu süreçte pilotlar, rasıtlar ve makinistler birlikte olağanüstü bir gayretle tayyareleri tamir işine koyulmuşlar ve sonuçta 26 Ağustos sabahı 17 tayyare uçuşa hazır hale getirilebilmiştir.²⁴

²¹ F. Rezzan Ünalp, "Türk İstiklal Harbinde Batı Cephesinin Cesur Kanatları: Türk Tayyare Bölükleri", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Cedit Yayınları, Ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, S. 150, Bahar 2022, s. 177.

²² Okar, *age.*, s. 90-91.

²³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 129, Ağustos 2012, s. 117-118.

²⁴ Ergüder, *age.*, s. 36-37.

Taarruz başlar başlamaz keşif tayyareleri evvelce kısıtlı atılan ve miktarı az olan bombalarını keşif vazifeleri ile beraber düşmanın özellikle ihtiyat kuvvetleri üzerine yağdırmışlar ve av uçakları da karadan taarruza geçen birliklere, ihtiyat ve malzeme nakliye kollarına düşman tayyareleri tarafından zarar gelmemesi için günün ışımamasından itibaren akşam karanlığına kadar nöbetleşerek bütün gün uçmuşlar, Yunan tayyarelerini vazife görmekten men etmişlerdir. 27 Ağustos günü Yüzbaşı Fazıl tarafından bir Yunan tayyaresi Sinanpaşa ovası üzerinde ve Garipçe köyü civarında yakalanmış ve tayyare^{25*} bir tarla içine mecburi iniş yaptırılmak suretiyle indirilmiştir.

Batı Cephesi Tayyare Bölüğü'nün en büyük faaliyeti 28-29 Ağustos günlerinde yaşanmıştır. Bu tarihten önce geri çekilmeye başlayan Altuntaş ve Eğret mıntkasında bulunan Yunan ihtiyat kuvvetlerinin hareketini paniğe döndürmek ve kara birliklerinin işini kolaylaştırmak için o gün Türk tayyarelerinin attığı bombalardan ve alçaktan yapılan makineli tüfek ateşiyle yol kolunda bulunan eşya yüklü birçok kamyon tahrip edilmiş, devrilmiş ya da dolu olarak terk edilmek zorunda bırakılmıştır. Bu durum aynı zamanda Yunan kıtalarının gayri muntazam bir surette çekilmelerinde çok etkili olmuştur.²⁶

Yüzbaşı Fazıl Bey ve kumandasındaki Cephe Tayyare Bölüğü'nün pilot ve rasisatları 26 Ağustos günü için kendilerine verilen emir gibi diğer günlerde de verilen emirleri eksiksiz yerine getirmişler, keşif sonuçlarını Cephe Karargâhı'na göndererek gerekli bilgilendirmenin yapılmasını sağlamışlardır. Büyük Taarruz öncesinde ve sonrasında yerine getirilen uçuş görevleri ile Cephe Karargâhı ile yapılan yazışmalara bakıldığında Tayyare Bölüğü'nün bu süre zarfında karadan harekâtı yürüten kuvvetlerin gözetleyicisi ve koruyucu oldukları çok açıktır.^{27*}

9 Eylül günü Türk birlikleri İzmir'e girerken, önce Uşak²⁸, daha sonra Salihli'ye intikal eden Cephe Tayyare Bölüğü 14 Eylül günü İzmir'e ulaşmıştır. Müteakiben Seydiköy civarında Grup Komutanlığı ve Hava Okulu, Alsancak civarında ve Halapınar mevkiinde de Tayyare İstasyonu konuşlanmıştır. Tayyare Grup Komutanlığı emrinde kalmak şartıyla bu mektebin uçuş başöğretmenliğine rütbesi binbaşılığa yükseltilen Fazıl Bey atanmıştır.²⁹

Havacıların Başkomutan Tarafından Taltif Edilmesi

Tayyare Bölüğü Çay'dan Uşak'a intikal ederken Başkomutanlık karargâhı henüz Uşak'ta bulunuyordu. Bu sırada Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bölüğün gördüğü ba-

²⁵ * Türklerin eline geçen ve sağlam durumda olan Brequet 14B-2 tipi bu uçağa düştüğü yerden dolayı "Garipçe" ismi verilmiştir. Bkz. Kaymaklı, *age.*, s. 99.

²⁶ Okar, *age.*, s. 91-92.

²⁷ * ATASE arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan Askeri Tarih Belgeleri Dergisi'nin 129. sayısı (Ağustos 2012), Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ne ilişkin emirleri ve hava keşif raporlarını içermektedir.

²⁸ ATASE Arşivi, K:1 312, D:14, F:1-39.

²⁹ Okar, *age.*, s. 101-104.

şarılı hizmetlerden dolayı başta Yüzbaşı Fazıl Bey olmak üzere bütün tayyarecileri tebrik etmek üzere karargâha davet etmiştir. Burada Fazıl Bey'e kendisini binbaşılığa terfi ettirdiğini bildirmiştir. Müteakiben Fazıl Bey'i alarak Başkomutanın huzuruna çıkan Cephe Kumandanı İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Fazıl Bey'i binbaşı olarak takdim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa görüşmede tebrik, takdir ve teşekkürlerini dile getirdikten sonra Fazıl Bey ile birlikte bu muharebede fevkalâde hizmetleri görülenlerin derhal bir üst rütbeye terfi ettirilmelerini emretmiştir.

Bunun üzerine Başkomutanın bulunduğu salonun yanındaki küçük odada Bölük Kumandanı hizmetleri görülenlerin listesini hazırlamış, Cephe Komutanı'nın onayını aldıktan sonra Başkomutana terfi listesini takdim etmiştir. Başkomutanın onayından geçen terfi listesi, işlem yapılmak üzere hemen Müdâfaa-i Millîye Vekâleti'ne telgraf ile iletilmiştir. Bu suretle 31 Ağustos 1922 günü Batı Cephesi Tayyare Bölüğünde bulunan bütün rasıt ve tayyareciler (pilotlar) bir üst rütbeye terfi etmişlerdir.³⁰

Kurmay Subayların Eğitime İlişkin Yakup Şevki Paşa'nın Raporu ve Muharebe Etkinliği

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra aradan geçen on aylık zaman içinde diğer hazırlıklar yanında Türk ordusu, askeri eğitim faaliyetlerini ele almış, yapılacak taarruz öncesinde eğitime büyük önem vermiştir. Bu konuda amaçlanan ordunun muhariplik niteliğini yüksek bir dereceye çıkartmak, harekât kabiliyetini arttırmaktır. Bu yönde son derece sıkı ve aralıksız çalışılmış, her seviyede, kurslar ve talimğâhlar açılmış, manevralar yapılmıştır.³¹

Büyük Taarruz öncesinde ordu bünyesinde söz konusu hazırlıklar sürdürülürken taarruzun sevk ve idaresi hakkında Genelkurmay Başkanlığının "Taarruz Muhtırası" önem taşıyordu. Taarruzun yürütülmesi ve zaferle sonuçlandırılmasında en büyük sorumluluk hiç şüphesiz ordu, kolordular ve tümenlerdeki kurmay subayların üzerindediydi. Bu konuda Cephe Komutanlığı'nın görüş talep eden emrine dayalı olarak II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın Bolvadin'den Batı Cephesi ve I. Ordu komutanlıklarına gönderdiği 22 Mart 1922 tarihli rapor, önemli tespitler içermektedir.

Bu raporda; bir kurmay subay, kurmaylık eğitimi nasıl olmalıdır hususları ile kurmaylık için yapılacak sınavlar ve seçim esasları hakkındaki görüşlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.³²

Yakup Şevki Paşa bu raporunda, öncelikle kurmay subayın ordunun en önemli işlerini, sevk ve idaresini düzenlemek, hesaplamak ve yönetmeye memur yüksek düşünceli biri olmasından başka kumanda heyetinin de kaynağı olduğu için bunu ıslah etmenin ordunun dimağ ve ruhunu düzeltmek olacağını, geçirecek her günün her saatin ziyan olacağını belirtmektedir. Ayrıntılı bir şekilde düşüncelerini ve önerilerini

³⁰ Okar, *age.*, s. 95.

³¹ Görgülü, *age.*, s. 4-5.

³² *ATASE Arşivi*, K:258, D:145; F:1-105eg

paylaştığı raporun devamında mevcut durum ve ihtiyaçlar göz önünde tutularak düşündüklerini sıralamıştır.

Bir kurmay subay adayının her şeyden önce düzgün, enerjik, ketum, zeki, faal, sağlıklı, ahlaklı, araştırmaya ve incelemeye meraklı bir subay olması gerektiğini söyledikten sonra bu konuda tam bir kanaat oluşmuş ise aday subayın sınava girmesine müsaade olunmalıdır demektir. Bu sınavlarda subayların zekâ ve muhakeme kudretlerini yoklayacak, düşündüklerini serbestçe kâğıda dökebilecek sorular hazırlanmalıdır diyerek önemli bir konuya dikkat çekmiştir.³³

Yakup Şevki Paşa, raporun ilerleyen sayfalarında; düşünce ve önerilerini sadece kurmaylık eğitimine başlama şartlarıyla sınırlamamış, üç senelik eğitim sonunda her subayın bütün ahval ve kabiliyetlerinin tek tek tespit edilerek ona göre ne şekilde mezun ve istihdam edileceklerine ilişkin görüşlerini de sunmuştur.³⁴ Müteakiben şu nokta üzerinde ayrıntılı durmuştur ki bu da kurmay subayların hangi sınıftan ve hangi vazifelerle yükümlü olması gerektiği hususudur:

“...Bir nokta daha kalıyor ki, heyet-i erkân-ı harbiyemizin kabiliyet, kudret ve faziletli ruhundan geri dönmemesi için arz ve izahtan sarfi nazar etmek mümkün olamaz. O da bugün erkân-ı harbiye ümeramızın bir kısm-ı mühimminin erkân-ı harbiye vezâif-iyle asla ve kat’a münasebetdar olmayan vezâifte istihdam olunmaları ve bunların işbu vezâifte istihdam olunmaları ve bunların işbu vezâifte erkân-ı harbiye üniformasını giyerek ve diğer erkân-ı harbiye ümerası derecesinde ve belki daha fazla terfi ve tefeyyüz görerek ilerleyip sivrilmeleri keyfiyetidir ki bugün buna misal olmak üzere Levazımat-ı Umûmiye Riyâseti, Muamelat-ı Zâtiye Şube ve Dairesi Riyasetleriyle, Şimendifer Müdür-i Umûmilikleri vesair devair hizmeti gibi vezâifte müstahdem erkân, erkân-ı harbiye ümeramızı gösteririm.”

Raporun devamında Yakup Şevki Paşa, kısaca personel, levazım ulaştırma gibi muharip olmayan sınıflarda kurmay olunamayacağını söylemektedir.

Bu ve emsali vezâifde istihdamlarına ihtiyaç görülen zevatin isimleri artık erkân-ı harbiye sınıfından silinmiş ve bunların sınıf-ı aslilerine veya bil-fil istihdam oldukları sınıflara intisab etmiş olmaları ve bir daha erkân-ı harbiye vezâifine ve büyük kumanda makamâtına avdetleri önüne sed çekilmiş ve miralaylık ve mirlivalık gibi rütbelere bunlar için tamamen kapanmış olmak lazım gelir.

Birkaç sene Levazım Riyâseti yapmış veya ahz-ı askerde bulunmuş bir zabitanın artık neresinde erkân-ı harplik kalır ki, mumaileyhimin ismi halen erkân-ı harpler defterinde bulunsun ve erkân-ı harp üniformasını giysin. Bu suretle günün birinde tekrar erkân-ı harbiye vezâif-i mühimmesinin başına getirilmek caiz olsun.

Bu sebeple ya erkân-ı harbiye zabitanı mahdut ve muayyen olan vezâif-i erkân-ı harbiyenin haricinde ve kıta kumandanlığından gayri olan hiçbir vezâifte bir mahall-i

³³ ATASE Arşivi, K:258, D:145; F:1-105-106eg-eh.

³⁴ ATASE Arşivi, K:258, D:145; F:1-111eh devamı.

istihdam bulmamalı veyahut mumaileyhimin böyle vazifelerde istihdamları lazım gelir ise erkân-ı harbiye sınıfından ihraç olunmalıdır."³⁵

Yakup Şevki Paşa, kurmay subay ve kurmaylık eğitiminin bütün aşamaları hakkındaki görüşlerini sıraladıktan sonra bir kurmay subayın amacının ve arzusunun kumandanlık, kıta subaylığı olması gerektiğine, "*Hülasaten erkân-ı harbiye kayd-ı hayatla intisab olunur bir ocak değildir. Bir devletin erkân-ı harbiye heyeti yalnız erkân-ı harbiye vezaifinde istihdam edilmekte olanlara ıtlak olunur ve bir erkân-ı harp zabitanın gayesi ve hevesi de kumandanlıktır.*"³⁶ diyerek işaret buyurmaktadır.

Sözlerine kumandanlık haricinde her heves ve her müsaade ve her kayıtsız davranışın orduya zararı dokunacağını, iyi yetişmemiş ve yetiştirilmemiş bir kurmay subayın gün gelir de kurmaylık vazifesinde yer tutmasının, orduya düşünülenden daha fazla zarar verebileceğini eklemiştir.³⁷

Yakup Şevki Paşa'nın kaleme almış olduğu bu rapor, bütünüyle incelendiğinde içinde ordunun kumanda heyetinin kaynağı olan kurmay subayların seçilmesi, eğitimi ve kıta tecrübesinin tescilinde liyakat kavramının ve askerliğin vazgeçilemez önceliklerinin ve temel prensiplerinin neler olduğu çok açık şekilde açıklanmıştır. Nitekim bu liyakat ve tecrübe, Millî Mücadele'yi yürüten kumanda heyetinde hayat bulmuştur.^{38*}

Nitekim son derece milliyetçi söyleme sahip Yunanlı yazar ve tarihçiler dahi, Türk komutanların eğitim düzeylerinin ve deneyimlerinin çok iyi olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlar, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehasını, savaştaki stratejisini ve etkinliklerini övmüşler, bunun yanında zaferde Türk diplomasisinin büyük payı olduğuna işaret etmişlerdir.³⁹

Büyük Taarruz plânı kesinleştiğinde, asıl taarruz bölgesinde I. Ordu'ya ait 8. Tümen (Albay Kazım Sevüktekin) ve 14. Tümen (Kurmay Yarbay Ethem Necdet Karabudak) bulunuyordu. Asıl taarruz bölgesinde kullanılması plânlanan 2. Kolordu (Kurmay Albay Ali Hikmet Ayerdem) Aziziye bölgesinde, 4. Kolordu (Kurmay Albay Kemalettin Sami) Bolvadin bölgesinde, 1. Kolordu (Kurmay Albay İzzettin Çalışlar) Çay bölgesinde, 5. Süvari Kolordusu da (Tuğgeneral Fahrettin Altay) Ilgın bölgesinde bulunuyordu. Plan gereği bu dört kolordunun, (Toplam 12 tümen), Afyon güneyinde 25 kilometre genişliğinde bir sahaya toplanması gerekiyordu. Bu toplanma için 2. Kolordu 120 kilometre, 4. Kolordu 110 kilometre, 1. Kolordu 130, Süvari Kolordusu ise 150 kilometrelik yol kat edecekti. Süvari hariç diğer üç kolordu bu intikali yaya yapacaklardı.

³⁵ ATASE Arşivi, K:258, D:145; F:1-111eh devamı.

³⁶ ATASE Arşivi, K:258, D:145; F:1-111el-em.

³⁷ ATASE Arşivi, K:258, D:145; F:1-111em devamı.

³⁸ * (YN) Millî Mücadele'de adı geçen Türk komutanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Görgülü, *Türk Harp Tarihinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.

³⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2017, s. 535.

Bu kadar fazla birliğin Yunan kuvvetlerine hissettirilmeden 100-150 kilometrelik yer değiştirmeleri son derece önemli bir konu idi. Çünkü Büyük Taarruz plâni, baskın esasına dayandırılmıştı. Yunan Komutanlığı durumu öğrenirse, o da aynı zaman içinde İhtiyat Kolordusunu güneye kaydırabilir ve Türk planını uygulanamaz hale getirebilirdi veya dört kolordu da güneye hareket halinde iken batıdan doğuya yapacağı bir taarruzla Türk ordusunu en zayıf anında yakalar ve Türk ordusu için son derece tehlikeli bir durum yaratabilirdi. İşte bu nedenlerle yığınaklanma çok önemli ve hassas bir dönemdi. Bu dönem Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın en korkulu anları, tedirginlik duyduğu dönem olmuştu. Bu sebepten yığınaklanma safhasında sürekli olarak Yunan İhtiyat Kolordusunun durumunu sormuş, Yunan 2. Kolordusunun yerinde durduğunu bilmekten büyük bir rahatlık duymuştu.

Cephe Komutanı İsmet Paşa, yığınaklanma faaliyetini, birliklerin kaydırılmasını farklı emirlerle bizzat kendisi idare etmiştir.⁴⁰ Daha önceden intikal yolları keşfedilmiş, düzeltilmiş, toplanma yerleri seçilmiştir. İntikallerin sadece karanlık vakitte olacak şekilde yürüyüş cetvelleri düzenlenmiş ve lojistik bakımdan gerekli hazırlıklar yapılmıştır. 14 Ağustos gecesi başlanan yığınaklanma faaliyeti, 24 Ağustos gecesinde bitirilmiştir.⁴¹ Bu nedenle Türk ordusunun yığınaklanmasının gizlilik içinde yürütülmesi ve Yunan tayyarelerince görülmemesi için Cephe Tayyare Bölüğü'nün bölge üzerindeki ve cephe hattındaki keşif ve av faaliyetleri büyük önem taşımıştır.

Harekâtın yürütülmesine ilişkin olarak Türk ve Yunan orduları karşılaştırıldığında; İzmir'de bulunan Yunan Başkumandanı, Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlayan taarruzunda kararlaştırdığı karşı taarruzları yaptırılmamış, ihtiyatlarını kullanamamıştır. General Hacı Anesti, taarruz başladığında Yunan mevzilerinin birkaç gün dayanacağını düşünerek yanılmıştı. Oysaki bu taarruz ağır ve kuvvetli bir taarruz idi. 30 kilometrelik bir cephede üç Yunan tümeni Türk taarruzu karşısında sadece bir gün dayanabilmiştir. Türk ordusunun taarruz baskısı beklenmeyen durumlar doğurmuş, Türk taarruz baskısı karşısında tereddütte kalan ve birbirine bağlı olmayan Yunan kolordu kumandanları ne Hacı Anesti'nin planını uygulayabilmiş ne de sonraki aşamaları yönetme beceresi gösterebilmişlerdi. Nitekim Yunanlar 27 Ağustos'tan itibaren panik içinde geri çekilmeye başlamışlar, dolayısıyla Dumlupınar mevzilerinde toplanmayı sağlayamamışlardı.

Türk Başkumandanlığının Yunan geri çekilmesini önleyip, Yunan ordusunu muharebeye mecbur etmekteki karar ve uygulamaları en doğru ve büyük sevk ve idare dersi olmuştur. Türk ordusu takip harekâtında hız ve şiddeti, en yüksek düzeyde sağlamış, bu hız Yunan ordusunun kalıntılarının bir yerde toplanıp dirilmesine ve Rumlul'den başka kuvvetlerle desteklenerek İzmir'in doğusunda (Yamanlar dağı-Manisa dağı-Torbalı dairesinde) bir savunma yapmasına imkân vermemiştir. Sonuçta Türk

⁴⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, C. 1, haz. Sabahattin Selek, Ankara, 1985, s. 283.

⁴¹ Görgülü, *age.*, s. 18-19. Komutanların ayrıntılı biyografisi için bkz. *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

ordusundaki yüksek sevk ve idare gerek savunma ve gerekse taarruzda Yunan ordusundan çok üstün olduğunu açıkça göstermiştir.⁴²

Mudanya Ateşkes Antlaşması: Liderlik ve Diplomasi

Türk ordusunun kazandığı zafer, 1922 Eylül ayı başında Avrupa başkentlerinde büyük tesir yaratmıştı. Zaferin uyandırdığı tesiri ortaya koyan telgraflar, Osmanlı hükûmeti elçileri tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Bu telgraflardan, Avrupa başkentlerinde Türk taarruzunun bu kadar hızla ilerlemesinin şaşkınlık ve takdirle karşılandığı anlaşılıyordu. Fransa ve İtalya sonucu takdirle karşılamışlar, Sovyetler Birliği de aynı şekilde tebrik telgrafları çekmişti. Türk zaferi İngiliz hükûmetini istemeyerek de olsa geri adım attırılmış, barış sürecine katılmasını sağlamıştı. Nitekim İngiliz basınının yayınladığı makalelerde, Türk ordusunun gerek askerlerinin ve gerekse kumandanlarının savaşı yönetmedeki kabiliyetlerinden bahsedilmekteydi. Yine aynı şekilde bu makalelerde Türk zaferinin Lloyd George siyasetini iflas ettirdiğini ve acilen kalıcı bir barışın yapılması hususu da yer almaktaydı.⁴³

Mudanya Konferansı öncesinde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ile Londra arasında yapılan yazışmalar incelendiğinde İngiliz hükûmetinin İtalya ve Fransa ile iş birliği içinde bulunarak Çanakkale ve İzmir mevzilerinden çekilmemek konusunda ısrarcı oldukları, bu mevzileri korudukları sürece müzakerelerde bu durumun ellerinde önemli bir koz olacağını düşündükleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İtalya ve Fransa'nın çekişen tutumları bir yana Mustafa Kemal'in kararlılığı karşısında endişe duydukları yapılan yazışmalara da yansımıştır. Nitekim 14 Eylül'de İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporda,

“Tez elden bir konferans toplanması önem taşımaktadır. Savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağrısı için şimdi en uygun zamandır. Yoksa Mustafa Kemal rahat durmaz. Ordularına, ‘İlk Hedefiniz Akdeniz’dir’ diyen Mustafa Kemal’in, ikinci hedefi Trakya’dır. Konferans olmazsa Trakya’ya geçmeye çalışacaktır. Gecikirsek güç durumda kalırız. Konferansın amacı, mütareke, Trakya, Boğazlar ve azınlıklar sorunu olmalıdır.”

diyordu. General Harington da Fransız ve İtalyanlarla birlikte hareket edilirse Mustafa Kemal'in saldıramayacağını ve istediklerinin çoğunu elde edemez ise kuvvet yoluyla elde etmeye kalkışacağını söylüyordu.⁴⁴

⁴² Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün, Gün, Saat, Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, haz. İzzettin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 447-448.

⁴³ Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012, s. 290-295.

⁴⁴ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2016, s. 439-443.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington, Türk Ordusunun Çanakkale'den çekilmesini Mustafa Kemal'den istedikten sonra 26/27 Eylül'de Londra'ya gönderdiği telgrafta; Mustafa Kemal'den süvarisini Lapseki ve Erenköy'den çekmesini istediğini, kendisine 48 saatlik bir süre tanıdığını istediğini bildirmişti. Aynı telgrafta; kendisine takviye gönderilip gönderilmeyeceğini bilmek istediğini, Mustafa Kemal'in ciddi saldırıya geçmeyeceğini sandığını, ilk ateş etmeye kendisini zorladığını, bundan kaçındığını, ama kendilerini kuşatmasına ve Boğazlara toplar yerleştirmesine göz yummayacağını söylüyordu.

Mustafa Kemal Paşa ise 27 Eylül günü verdiği cevapta,

“Aramızda bir tarafsız bölge bulunduğundan haberim yoktu. Birliklerimiz Yunan ordusunu kovalıyor. Olay çıkarmaktan kaçınıyoruz. Yunan uçakları Ezine civarında uçtu. Yunan donanması İstanbul'da demirledi. Çanakkale'deki silah ve mühimmat depolarımız İngilizlerce imha ediliyor ve birliklerimizin yakınında top atışları yapılıyor. Boğazların serbestliğini kabul ediyoruz. Yanlış anlaşılma meydan verilmemesini dilerim.”

sözleriyle kısaca Mustafa Kemal İngilizlere tarafsız bölgeyi tanımadığını bildiriyordu.⁴⁵

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon 1 Ekim'de H. Rumbold'a gönderdiği telgrafta bu konudaki kaygılarını dile getiriyor, Türklerin tarafsız bölgeye ve İstanbul Boğazı'nı geçmesini istemiyordu. Yüksek Komiser Rumbold da gecikmeksizin Londra'ya gönderdiği telgrafta, “*Mustafa Kemal'in 50 bin tüfekte İzmit Yarımadası üzerinden tarafsız bölgeye saldırma niyetinde olduğunu öğrendiklerini, zaman kaybetmeden Mudanya toplantısının gerçekleşmesi için müttefik hükümetlerin 3 Ekim günü Mudanya'da hazır bulunacağını ilettiğini*” bildiriyordu. Açıkçası İngiltere bir yandan ateşkes yapmak isterken, diğer yandan elindeki kazanımları bırakmadan bu süreci tamamlama düşüncesini sürdürüyordu.⁴⁶

Uzun süren gerginlik ve karşılıklı yazışmalar nihayetinde taraflar 3 Ekim günü Mudanya'da bir araya gelme konusunda mutabakat varmışlardı. Sıcak bir harbe girmeden anlaşma için diplomasi yoluna başvurulması konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği gerilim siyaseti başarılı olmuş, Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ayırmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği elçisi Aralov Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya, “Türkiye İtilaf Devletlerini bir oldubitti karşısında bırakabilir mi” diye sorduğunda bu konudan şöyle bahsedecektir:

“Ankara gerçekten de Boğazları, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hatta askerî harekât olma-

⁴⁵ Şimşir, *age.*, s. 457-459.

⁴⁶ Mahmut Akkor, *İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019, s. 62-63.

sa bile ki olması çok muhtemeldi. Türkiye belirsiz bir süre için, bütün Avrupa ile savaş halinde olmuş olacaktı. Memleket savaş halinde bulunacak, her gün biraz daha güçten düşecekti. Oysa halk yorgun düşmüştü, barışa ihtiyacı vardı. Bu durum uzayabilirdi, çünkü Lloyd George'un istediği de bu idi. Öte yandan İstanbul ve Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu. Çünkü o zaman ordumuz, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Bundan başka Anadolu'yu ordusuz bırakmak ta doğru olmazdı. Biz sakıncalı manevralarımızla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz, bu durumda onları birleştirdik. İstanbul ile Trakya'yı işgal etmemiz, müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek olur, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye'den yanadır."⁴⁷

Sonuçta üç Müttefik Generali Mudanya'ya geldi, ama ne Mustafa Kemal ne de Yunan delegeleri hazırды. Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'in toplantılara katılmayacağı, yerine en güvendiği yardımcısı, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yı gönderdiği öğrenildi. İngiliz hükümeti bu değişikliği öğrendiğinde, az daha bir yeni bunalım patlak verecekti, ama artık çok geçti. Harington, Mustafa Kemal'in kendisini Devlet Başkanı olarak kabul ettiğini ve görüşmelere İngiliz delegesinin düzeyinde bir başkasını göndermesini normal karşılamıştı. Mustafa Kemal'in bu kararında elbette bir lider olarak gurur ve geleceğe yönelik birtakım hesaplar rol oynamıştı.⁴⁸

Sonuç

Yaklaşık üç buçuk yıl devam eden Millî Mücadele içinde düşmana son ve en büyük darbenin vurulduğu Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi ile kazanılan zafer ve devamında sürdürülen takip harekâtı sonunda Batı Anadolu Yunan ordusundan temizlenmiş; İstanbul, Boğazlar ve Trakya'nın kurtarılması ise diplomasi yoluyla halledilmiştir.

Bu süreçte Türk ordusunun yaptığı muharebelerde kara birlikleri asli unsur olsa da söz konusu muharebelerin kazanılmasında -özellikle Sakarya Meydan Muharebesi ve sonrasında- hava gücü olarak tayyareler stratejik bir rol oynamıştır. Pilot Yüzbaşı Fazıl'ın kumandasındaki Cephe Tayyare Bölüğünün cesur ve fedakâr havacıları yaptıkları keşif uçuşları ile kara birliklerinin sevk ve idaresinde büyük önemi olan bilgileri Cephe Komutanlığına bildirmiş, havadan karada savaşan birliklerin gözetleyicisi ve koruyucusu olmuşlardır. Ordunun sağladığı istihbaratı teyit eden ya da reddeden en önemli kaynak, hava keşif raporları olmuştur.

Tayyareler uzun mesafeli uçuşlarda sürekli motor arızası gösterdiğinden bu duruma karşı bir tedbir olarak, meydanların cepheye yakın olmasına özen gösterilmiş ve

⁴⁷ Aralov, S. İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2021, s. 145-146.

⁴⁸ David Walder, *Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 388

cephenin durumuna göre uçak birliklerinin yeri değiştirilmiştir. Uçak sayısının azlığı, *-bu sayı Sakarya Meydan Muharebesi sırasında 2 uçaktır-* muharebelerde keşif ve bombardıman işlerinin buna uygun olmayan uçaklarla yapılmasına yol açmış, pilotlar uçağı kullanmanın yanı sıra makineli tüfek kullanmışlar ve bombalama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bütün olumsuz şartlara rağmen pilot ya da rasıtlar büyük cesaret ve kabiliyetle keşif uçuşları yapmışlar, kara harekâtının keşif desteğini sağlamışlardır.

Büyük Taarruz'un hemen öncesinde ve sonrasında yüklendikleri büyük sorumlulukla Büyük Taarruz'un keşif emniyetini sağlamışlar, taarruzun baskın tarzında yapılmasına destek sağlamışlar, Yunan uçaklarının Türk cephe hattına geçmesine imkân vermemişler, kazanılan zaferde önemli payları olmuştur. Millî Mücadele süresince büyük bir cesaret, fedakârlık ve azimle savaşan, önce Kartal Müfrezesi daha sonra Cephe Tayyare Bölüğü komutanı olan, Türk askeri havacılığının müstesna, iyi yetişmiş subaylarından Binbaşı Pilot Fazıl Bey ne yazık ki zaferden hemen sonra 27 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de bir eğitim uçuşu sırasında şehit düşmüştür.

Harp prensipleri açısından değerlendirildiğinde kara-hava iş birliği ile yürütülen Büyük Taarruz harekâtında, hedef iyi seçilmiş, harekât prensibi uygun olarak tatbik edilmiş, yeteri kadar kuvvet toplamak sureti ile kat'i netice yerinde üstünlük sağlanmıştır. Yarma bölgesi ve kuşatma istikameti uygun seçilerek, kısa zamanda büyük bir başarı temin edilmiştir. Taktik ve stratejik sahada tam bir baskın sağlanmıştır. 10-11 günde 300 kilometre aşılarak, yürüyerek başarılı bir takip yapılmıştır.

Üst komutanlar siklet merkezi bölgesinde bulunarak harekâtı bizzat yakından sevk ve idare ile takip ve kontrolde bulunmuşlar, emirler zamanında, çok açık ve kısa emirler şeklinde verilmiş, harekât sadelikle yürütülmüştür.

Tüm sınıflar (Piyade, Topçu, vs.) ve silahlar birbiriyle büyük bir uyum içinde savaşmışlar, muharebenin iyi tesis edilmesi, ikmal işlerinde alınan tedbirler, karşı taraf üzerinde ciddi tesir yaratmıştır. Birliklerdeki moral ve eğitim üstünlüğü, bilhassa yüksek yürüyüş kabiliyeti ile fedakârlık ve tahammül kudretinin yüksekliği başarıyı perçinlemiştir.

Millî Mücadele'yi muharebe alanlarında yürüten kurmay subayların iyi yetişmiş, disiplinli, dimağı kuvvetli, kıtada geniş tecrübeler edinmiş kabiliyetli subaylar olduğu çok açıktır. Bu husus, Büyük Taarruz safhası için de geçerli olup; gerek kolordular, tümenler ve gerekse ast kumandanlıklarda görev yapan subaylar, iyi tahsil görmüş, kıtalarda yetişmiş üstün niteliklere sahip subaylardı.

Zaferin elde edilmesinde en önemli hususun yüksek sevk ve kumanda olduğu düşünülecek olursa; üst komutanlardan verilen emir ve talimatların eksiksiz ve zamanında yerine getirilmesinde, tüm harekât prensiplerinin eksiksiz uygulanmasında, birlik komutanı olan subayların rolü büyük olmuştur. Bu husus, Cephe Tayyare Bölüğü Komutanı için de geçerlidir.

Kolordu komutanları Birinci Dünya Harbi'nde ordu kurmay başkanlıkları, tümen ve kolordu komutanlıklarında başarılı olan ve İstiklâl Harbi'nin bundan önceki safhalarında kendilerini göstermiş olan kişilerdi. Tümen komutanlarının çoğu Birinci Dün-

ya Harbi'nde genç yaşta tümen komutanlığına yükselmiş subaylardı. Kurmay heyeti olarak genç subaylardı, iyi eğitim almışlar ve yetişmişlerdi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da Harp Akademisi'nde öğretimlerini tamamlayanlar kurmaylar, Birinci Dünya Harbi'nin meydana çıkardığı yenilikleri öğrenmiş olarak Anadolu'ya gelmişlerdi. En önemlisi başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere zafere inanmış, çalışkan, fedakâr bir neslin temsilcileri idiler ve asker olarak harp sanatına vakıflılar ve sonuçta zafer onların oldu.

Top-yeğin harbin tüm unsurlarının devreye sokulduğu, memleketin tüm imkânlarının sonuna kadar kullanıldığı Büyük Taarruz sonrasında bir daha bu gücü yaratılmak çok zordu. Bundan sonra Boğazlar ve İstanbul ile Trakya'nın boşaltılması için İngilizlerle yeni bir savaşa ramak kalındığında; Mustafa Kemal Paşa krizi zekice yürütmüş, Başbakan Lloyd George'un buyruğunu dinlemeyen General Harington'ın sabırlı tutumları ve davranışları ile ve ayrıca Fransa hükümetinin görevlendirdiği Franklin Bouillon'un diplomasisiyle taraflar arasında yaşanan bunalım giderilmiş ve Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922'de imzalanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, lüzumsuz bir harbi diplomasiyi kullanarak önlemiş, aynı zamanda kendi askeri zaferini diplomatik bir zaferle de taçlandırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, (Türk İstiklal Harbi Katalogu).
Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi.

Resmî Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, S. 129, Ankara, Ağustos 2012.
Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, C. II, 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz, C. II, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), C. I, haz. Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara, 2020.

Kitaplar ve Makaleler

....., "Türk İstiklal Harbinde Batı Cephesinin Cesur Kanatları: Türk Tayyare Bölükleri", Türkiye Günlüğü Dergisi, Cedit Yayınları, ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, S. 150, Bahar 2022.
Akkor, Mahmut, İngiliz Tutanaklarında Mondros ve Mudanya, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.
Altay, Fahrettin, On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1923), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2022.
Aralov, S.İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2021.
Bayar, Celal, Atatürk Gibi Düşünmek, der. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 1998.
Belen, Fahri, Büyük Türk Taarruzu, Yeni Gün Yayıncılık, 1999.
Çalışlar, İzzettin, Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün, Gün, Saat, Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

- Erdaş, Sadık, “Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler”, Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Erdem, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923), Derlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2017.
- Ergüder, Muzaffer, Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları 1922-1930, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Görgülü, İsmet, Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- İnönü, İsmet, Hatıralar, Bilgi Yayınevi, C. 1, haz. Sabahattin Selek, Ankara, 1985.
- Kaymaklı, Hulusi, Havacılık Tarihinde Türkler II, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Etimesgut, 2006.
- Okar, Avni, Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 2021.
- Oral, Atilla, Charles Harington, Demkar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.
- Selek, Sabahattin, Anadolu İhtilali, Burçak Kitapevi, C. I, İstanbul, 1966.
- Şimşir, Bilal N., İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1923, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2016.
- Üçüncü, Uğur, Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012.
- Ünal, Levent, “Milli Mücadele Stratejisi, Uygulanması ve Sonuçları”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S. 55, Eylül 2022.
- Ünalp, F. Rezzan, “Türk İstiklal Harbinde Batı Cephesi Tayyare Bölükleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 38, S. 105, Ankara, 2022.

KURULUŞUNDAN MİLLÎ MÜCADELE'YE TÜRK HAVACILIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

Ö. Kürşad KARACAGİL*

Giriş

Eskiçağlardan itibaren uçmayı hayal eden insanoğlu bu amacını uzun süre ertelemek durumunda kalmış, ancak bunu 20. asırda başarmıştır. 16. asırdan sonra Leonardo da Vinci gibi kişiler, bu hayallerini çizimlerle tasvir etmişse de insanoğlunun uçmasını sağlayacak bir araç henüz yapılamamıştı. Bilim insanları tarafından hareketli ve sabit kanatlarla yapılan birçok deneme sonuç vermemiştir. Bu durum bilim insanlarını daha hafif bir araç icat etmeye itmiştir.

Sıcak hava ile doldurulmuş ilk balon uçuşu Fransız Montgolfier kardeşler tarafından Paris yakınlarında gerçekleştirilmiştir (4 Haziran 1783). Aynı sene Jacques Charles hidrojen gazıyla uçmayı denese de gazın genişlemesi sebebiyle düşmüştür. Montgolfier kardeşler tarafından insan uçurmak için yapılan balon, 15 Ekim 1783 tarihinde halata bağlı olduğu halde yaklaşık dört buçuk dakika havada kalarak dünya tarihinde yerini almıştır.¹

Osmanlılarda bu yöndeki girişimlerin en dikkat çekenini 17. asırda Hezarfen Ahmet Çelebi'ye aittir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Hezarfen'in Galata kulesinden atlayarak 3200 metre mesafe kat ederek Doğancılar Meydanına indiğini yazmıştır.² Balonla ilk uçuşun Osmanlı topraklarında hangi tarihte gerçekleştiği hakkında kesin bir bilgi sahibi değiliz. Ancak, bu konuda, 18 Mayıs 1785 tarihli *The Times* gazetesinde, 26 Mart 1785 tarihli yayımlanan bir mektupta, "Osmanlı Devleti'nin bilim ve sanatta geri kaldığı fikri kabul edilse de ilk havacılık tecrübesinin başarıyla gerçekleştirildiği" yazmaktadır. Habere göre uçuş İstanbul-Bursa arasında gerçekleşmiştir. Ancak bu bilgi şüphelidir. Dönemle alakalı çalışan Pierre Oberning'e göre, Osmanlı Devleti

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. o.karacagil@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6543-7786.

¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Havacılığına Genel Bir Bakış", *Çağımı Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s. 498.

² Stuart Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul, 2002, s. 44.

böyle bir uçuşu gerçekleştirecek teknik bilgiye sahip değildir. Ayrıca bu kadar uzun mesafeyi balonla kat etmenin o zamanın şartlarına göre çok zor olduğu düşüncesindedir.³ Bununla birlikte, Osmanlı toprakları üzerinde kesin olarak bildiğimiz ilk balonla uçuş, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali sırasında Fransız baloncu Nicolas-Jacques Conte tarafından, 30 Kasım 1789 tarihinde Kahire'nin Özbekiye Mahallesinde gerçekleştirilmiştir.⁴

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında balonla tespit edilen ilk deneme III. Selim döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu bilgi sadece Câbî tarihinde yer almıştır. Uçuşun tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Aslen İngiliz asıllı olup ihtida etmiş olan Selim Ağa isimli bir mühendis tarafından gerçekleştirilen uçuş, Osmanlı belgelerinde “çadır denginde bir nesne” ve “kebir (büyük) küre” tabirleriyle yer almıştır. 1801 senesinin sonbaharında birkaç deneme daha gerçekleştiren Selim Ağa kuşatma altındaki bir kaleden haber ulaştırmanın imkânsız olduğu durumlarda kullanmak üzere hazırladığını belirtmiştir.

II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı topraklarında birçok balon uçuşu gerçekleştirilmiştir. Ancak 1876-1909 arasında balon uçuşuna rastlanmamıştır. Türk tarihinde, balonla uçan ilk subay ise, 1894 yılında, Almanya'da Potzburg Garnizonu'ndan havalanan Mehmet Rüştü Bey'dir. Daha sonra, Türk havacılığına büyük katkısı olan Salim Bey de 1910 yılında bir uçuş gerçekleştirmiştir. Salim Bey bu uçuşunu, Summerfeld adlı Alman subayı ile birlikte yapmış ve 4,5 saat kadar sürmüştür.⁵

Tayyareler (Uçaklar)

1900'lerin başında İngiliz, Fransız ve Almanlar, o zamanın koşullarına göre mükemmel diyebileceğimiz birçok balona sahiptiler. Bunlar 60 km hıza ulaşmakta ve saatlerce hatta günlerce havada kalabilmekteydiler. Bütün bunlara karşın balonla uçmanın oldukça masraflı ve zahmetli olması, insanları yeni bir arayışa itmiştir. Nitekim, 17 Aralık 1903 tarihinde Wilbur ve Orville Wright kardeşler, ilk kez motorlu uçakla uçmayı başardığından, havacılık alanında yeni bir çığır açılmıştır.⁶ Wright kardeşlerin bu uçuşu kısa sürede Avrupa'yı da etkilemiştir. 1906 senesine gelindiğinde, Avrupa'da Fransa başta olmak üzere birçok ülkede uçuşlar yapılmaya başlanmıştır.⁷

Uçaklara karşı giderek artan ilgi, bazı özel girişimcilerin bu yeni icadı ticari bir meta haline getirerek imalathaneler kurmaya başlamasına da sebep olmuştur. İlk olarak 1906 yılında Voisin kardeşler daha sonra da Bleriot ve Henry Farman, kendi uçak fabrikalarını kurmuşlardır. Bu fabrikalarla birlikte uçak sayısının da giderek artma-

³ İhsanoğlu, *agm*, s. 499-500.

⁴ Süleyman Beyoğlu, “Osmanlı Havacılığı ve İlk Havacılık Teşkilatı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul, 1999, s. 143; İhsanoğlu, *agm*, s. 501.

⁵ Orhan Aydar, *Uçan Süvariler*, Ankara, 1948, s. 35-36.

⁶ Mazlum Keyüsk *Türk Havacılık Tarihi I (1912-1914)*, Eskişehir, 1951, s. 9-10.

⁷ İhsanoğlu, *agm*, s. 524-525.

sına, bir yandan da uçuş okullarının açılmasına ve profesyonel pilotların yetişmesine olanak sağlamıştır. Diğer taraftan, teşvik amaçlı konan ödüller de havacılığın gelişimini hızlandırmıştır. 1908 senesinin sonunda sadece Avrupa’da kırk civarında teşvik ödülü konmuştur. 1909 senesinde de “*The Daily Maile*” gazetesi Manş Denizi’ni aşarak İngiltere’ye ulaşacak ilk pilota 25 bin frank ödül koymuş ve bunu Bleriot kazanmıştı. Bleriot’un alçak bir irtifadan Manş Denizi’ni yarım saat gibi bir sürede geçerek İngiltere’ye ulaşması, uçaklarla uzun mesafeler kat etmenin mümkün olduğunu göstermiştir.⁸ 1910 senesine gelindiğinde, bin metre irtifaındaki uçakların birkaç yüz kilometre kat etmesi, uçakların geleceğinin parlak olacağını ortaya koymuştur.⁹ Nitekim, 1911 yılında, Fransa’da 353, İngiltere’de 57, Almanya’da 46, İtalya’da 32, Belçika’da 27 ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 26 lisanslı pilot bulunmaktaydı.

Bu yeni hava aracını askeri alanda ilk kez kullanan, Fransız Ordusu olmuştur. Fransa, on kadar subayı havacılıkla ilgili eğitim alması için sivil havacılık okuluna yollamıştı. 1910 yılının sonlarında ise Fransız ordusunda 39 pilot ve 29 uçak bulunuyordu. Almanya ve İtalya orduları da yine aynı yıl içerisinde hava kuvvetlerini kurmuşlardı. Bu süreçte İngiltere 1911’de, Avusturya ve Rusya da 1912’de hava kuvvetlerini oluşturmuşlardır. İtalyanlar hava kuvvetlerini kurduktan kısa bir süre sonra, dünya tarihinde ilk kez Trablusgarp Savaşı’nda, uçaktan atıkları bombalarla bu hava aracını silah olarak kullanmışlardır.¹⁰

Osmanlı Devleti’nde Havacılık Teşkilatının Kuruluşu

20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, içeride idari reformlar dışında ise politik meselelerle uğraşmaktaydı. Bu durumun bir sonucu olarak, II. Meşrutiyet’in ilanıyla beraber orduda da reform hareketleri hız kazandı. Söz konusu dönemde Harbiye Nezareti’ne, yenilikçiliği ile tanınan Mahmut Şevket Paşa getirilmişti.¹¹ Mahmut Şevket Paşa, 9 sene süreyle Almanya’da bulunmuş ve bu süre zarfında özellikle Avrupa’da askerî alandaki teknolojik gelişmeleri yakından takip etme fırsatını da bulmuştu.¹² Paşa, bu göreve başlar başlamaz Avrupa’daki havacılık faaliyetleri hakkında bilgi almak için gayret göstermiştir. Nitekim söz konusu alanda Avrupa’da öncü diyebileceğimiz Fransa ve Almanya’daki havacılık faaliyetleri hakkında, Paris askerî ataşesi Ali Fethi (Okyar) ile Berlin askerî ataşesi Enver (Paşa) Bey’den bilgi istemiştir. O dönemde Kurmay Binbaşı rütbesinde olan Enver Bey’in balon ve balon topları hakkında 26 Eylül 1909 tarihli raporundaki görüşler Harbiye Nezaretince de

⁸ Pierre Oberling, “The State As Promoter of Technology Transfer: The Early Years of Ottoman Aviation” *Jurnal of Turkish Studies*, 8, 1984, s. 209–210.

⁹ Süreyya İlmen, *Türkiye’de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, İstanbul, 1947, s. 18-19.

¹⁰ Orhan Koloğlu, “Gözlem Uçuşundan Saldırıya Dünya’da İlk Hava Savaşı”, *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 50, Şubat 1988, s. 16-18.

¹¹ Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi I (1910–1914)*, Ankara, 2009, s. 27.

¹² Oberling, *agm*, s. 210-211.

benimsenmiş ve bu durum, havacılık tarihimizin başlangıcı açısından olumlu bir gelişme olmuştur.¹³

1909 senesi Osmanlı havacılığı için oldukça hareketli bir yıldır. İlk olarak Mayıs ayında Fransız Baloncu Mösyö Barbote'nin İstanbul'da balonla gerçekleştirdiği gösteri uçuşunun akabinde¹⁴ Baron De Catters, uçakla gösteri yapmak üzere *Voisin* marka uçağı ile İstanbul'a gelmişti. Catters, ilk uçuş denemesinden önce Mahmut Şevket Paşa'yı da ziyaret etmişti. Paşa, Catters ile yakından ilgilenmiş, hatta uçuşu takip etmek üzere bir komisyon da kurmuştu.¹⁵ Baron, ilk uçuşunu 30 Kasım günü Hürriyet-i Ebediye tepesinde gerçekleştirmeyi planladıysa da gerek hava muhalefeti gerekse yaşanan bazı aksaklıklardan dolayı gösteri ertelenmişti.¹⁶ Bu yüzden Baron De Catters, İstanbul'da ilk uçuşunu, 2 Aralık tarihinde gerçekleştirebilmiştir. Catters, uçağıyla Hürriyet-i Ebediye tepesinden havalanmış, fakat kısa bir süre sonra Bulgar Hastanesinin bulunduğu yere zorunlu iniş yapmıştı.¹⁷ Gösteriyi izlemek üzere yaklaşık iki bin kişi toplanmıştı.¹⁸ Baron, 3 Aralık 1909 tarihinde bir uçuş daha yapacağını ilan etmişse de bu kez havanın uygun olmaması sebebiyle gösterisini iptal etmek zorunda kalmıştı.¹⁹ Son gösterisini 5 Aralık günü saat üç sıralarında yaklaşık on bine yakın bir izleyici kitlesi önünde gerçekleştirmişti. Ancak bu gösteri de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Nitekim Catters, uçağıyla birlikte Kâğıthane deresinin yoluna zorunlu ve sert bir iniş yapmak zorunda kalmıştı.²⁰

Catters'in, İstanbul'dan ayrılmasından birkaç gün sonra Fransız pilot Bleriot İstanbul'a gelmiştir. 10 Aralık tarihinde yapacağı uçuşa dair gazetelere ilanlar vermiş,²¹ ayrıca aynı günün akşamında bir konferans vererek, Manş Denizi'ni geçişini gösteren bir film de oynatmıştır.²² Ertesi gün yaklaşık 10 bin kişi gösterinin yapılacağı Taksim Talimhane'de toplanmıştır. Bleriot, saat 11'de uçağıyla havalanmış, ancak bir süre sonra şiddetli rüzgârın da etkisiyle Dülger Andon isimli kişinin evine çarparak bahçesine düşmüştür.²³ Bleriot'un bu uçuşunu izlemek üzere, Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliğinden dört subay da görevlendirilmişti.²⁴ Bu subaylar hazırladıkları 20 Aralık 1909 tarihli raporda; uçağın gövde, makine, kalkış, denge kanatları ve kuyruk gibi başlı-

¹³ Fethi Kural, *Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913)*, Ankara, 1974. s. 1, 10-13.

¹⁴ İhsanoğlu, *agm*, s. 527.

¹⁵ Kurter, *age*, C. I, s. 29.

¹⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 1 Kânun-ı Evvel 1909.

¹⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 3 Kânun-ı Evvel 1909; İhsanoğlu, *agm*, s. 528.

¹⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 3 Kânun-ı Evvel 1909; Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler I*, Ankara 1971, s. 115-116.

¹⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 4 Kânun-ı Evvel 1909; İhsanoğlu, *agm*, s. 528.

²⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 6 Kânun-ı Evvel 1909; İhsanoğlu, *agm*, s. 528.

²¹ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Kânun-ı Evvel 1909; İhsanoğlu, *agm*, s. 528; Kansu vd., *age*, s. 116.

²² *Tasvir-i Efkâr*, 13 Kânun-ı Evvel 1909; İhsanoğlu, *agm*, s. 528.

²³ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Kânun-ı Evvel 1909; İhsanoğlu, *agm*, s. 528; Kansu vd., *age*, s. 116.

²⁴ Bu subaylar muhtemelen Baron De Catters'in İstanbul'da uçuşu takip eden subaylardır.

ca kısımlarının tanıtımı ile uçuşun teknik yönleri hakkında bilgiler vermişti. Ayrıca “*Tayyare*” ismi de ilk kez, aynı raporda resmi olarak yer almıştır.

1910 yılında havacılıkla ilgili çalışmalar giderek artma eğilimi göstermiştir. Balon alımı çalışmaları Enver Bey’in raporu çerçevesinde daha da hız kazanmıştır. Aynı sene gerek balon gerekse uçak alımı için teşebbüste bulunulmuşsa da maddi imkânsızlıklar yüzünden gerçekleşmemiştir.²⁵ Ancak bir sonraki yıl (1911), iki subayın pilotluk eğitimi almak üzere Avrupa’ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶

1911 yılında, Avrupa’da hava araçları üzerine düzenlenen konferansı Osmanlı Hariciyesi de dikkatle takip etmişti. Konferansta Osmanlı Devleti’ni Paris askerî ataşesi Fethi Bey temsil etmiş, konferans ve havacılık hakkında Harbiye Nezaretine bir rapor sunmuştur.²⁷ Bunun yanında Osmanlı Hariciyesi, Fransa’nın 1910 yılı Eylül ayında düzenlediği Pikardy (Pikardi) manevralarını da yakından izlemiş ve havacılıkla ilgili bir rapor hazırlamıştı. Bu manevraları o zaman Kurmay Yüzbaşı olan Mustafa Kemal de takip etmişti.²⁸

1911 senesi, Türk havacılığı için fikriyattan fiiliyata geçiş yılı olmuştur. 1910 yılında alınan kararlar hızlı bir şekilde uygulamaya konmuştur. Buna en büyük etken ise, Osmanlı-İtalyan Savaşı’dır. Zira İtalyanlar, 22 Ekim 1911 tarihinden itibaren Trablusgarp’ta uçaklar vasıtasıyla düzenli olarak keşif faaliyetlerinde bulunmuşlardır.²⁹ Dünya tarihinde ilk defa bu savaşta, 1 Kasım 1911 tarihinde, İtalyan Pilot Gavotti, biri Ayn Zara’ya, üçü de Tacura’ya olmak üzere uçaktan bomba atmıştır. İlk gece bombardımanı da 1912’de Bingazi bölgesindeki bir Türk askeri kampına güdümlü bombalarla yapılmıştır.³⁰

Paris Askerî ataşesi Fethi Bey’in raporu çerçevesinde, pilotluk eğitimi için iki subay, yine 1911 yılında, Bleriot fabrikasına gönderilmişti. Bu subaylarda, deniz ve salıncakta başlarının dönmemesi, cesaret, sebat, yaratıcılık, resim kabiliyeti ve Fransızca ile Almanca bilmeleri gibi özellikler aranmıştır.³¹

Osmanlı’da havacılık alanında yaşanan önemli bir diğer gelişme de Miralay Süreyya Bey (İlmen)’in askeri havacılık çalışmalarını yürütmek üzere görevlendirilmesidir. Süreyya Bey’in bu göreve getirilmesinde en önemli sebep yeniliğe açık, teşkilatçı ve ileri görüşlü bir kişi olmasıdır. Kendisi askeri havacılık faaliyetlerini yürütmek üzere

²⁵ Kural, *age*, s. 1-2.

²⁶ *Age*, s. 18-21.

²⁷ *Age*, s. 66-74.

²⁸ Pikardi manevraları sonunda, katılan yabancı subaylardan isteyenlerin uçaklara bindirileceği söylenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal de uçaklardan birine binmek istemiştir. Ancak Ali Rıza Paşa Mustafa Kemal’in bileğini tutarak “*bilmediğin aş ya karın ağrıtır ya da baş*” diyerek Atatürk’ün uçağa binmesini engellemiştir. Bu uçak havada dönüş yaptıktan sonra yere çakılmıştır. Mustafa Kemal ölümden dönmüş ve bir daha da hayatı boyunca uçağa binmemiştir. Kline, *age*, s. 53.

²⁹ *Ceride-i Askeriye*, nr: 154, Haziran 1328, s. 247.

³⁰ Koloğlu, *agm*, s. 14-16.

³¹ Kural, *age*, s. 21-23. Avrupa’ya gönderilmek üzere Fransızca bilen iki subay, Yüzbaşı Fesa ve İstihkâm Mülazımı Kenan Bey seçilmişti.

görevlendirildikten kısa bir süre sonra Paris, Berlin ve Viyana askeri ataşeliklerine birer mektup göndererek havacılık konusunda yazılmış kitapları ve Avrupa ordularındaki havacılık çalışmaları hakkındaki raporları istemiştir.³² Ayrıca, havacılık çalışmalarının bir düzen içinde devam etmesi için, bir memur olarak kendisinin tek başına bunun üstesinden gelemeyeceğini belirterek, Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliğine bağlı bir komisyon kurulmasını da teklif etmişti.³³ Bu teklifi Harbiye Nezaretince uygun bulunarak kendisinin başkanlığında İstihkâm Kaymakamı Refik ile İstihkâm Binbaşılar Mehmet Ali ve Zeki Beylerden oluşan ve Türk havacılığının ilk teşekkülü olarak kabul edilen bir komisyon kurulmuştu.³⁴ Komisyon kurulduktan sonra çalışmalarına hızlı başlamış; ilk olarak havacılık işlerinde kullanılmak için para temini ile Fransa'dan alınması kararlaştırılan iki uçak ve havacılık merkezi arayışı içerisinde olmuştur. Komisyon, İstanbul'da kurulması düşünülen havacılık okulu ve merkezi hakkında Avrupa'daki askeri ataşelerle bilgi alışverişinde de bulundu ve Avrupa'dan gelen teklifleri değerlendirdi. Bütün bu çalışmalar neticesinde, Fransız Rober-Esnolt-Pleteri (R.E.P) uçak fabrikasının havacılık merkezi ve okul teklifi uygun bulunmuş ve direktörü Simone ile 18 Mart 1912 tarihinde bir mukavele imzalanmıştır. Yapılan mukavele uyarınca İstanbul'da havacılık merkezi tamamlanmaya kadar on subay ve on beş uçak makinesine Fransa'daki fabrikada ücretsiz olarak eğitim verilmesi ve ayrıca İstanbul'da kurulacak okul için de bir mühendis ile bir pilotun gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵

Diğer taraftan Mahmut Şevket Paşa, Yarbay Süreyya ve İstihkâm Binbaşı Mehmet Ali Beyler'den oluşan bir komisyon Avrupa'ya gönderdi. Komisyonun görevi; İtalyanlara karşı kullanılmak üzere uçak ve güdümlü balon temini ayrıca havacılık merkezi için gerekli araç-gereç ile personel sağlanması ve Avrupa'daki havacılık endüstrisini yerinde incelemektir.³⁶ Heyet, 6 Mayıs 1912 tarihinde İstanbul'dan hareketle yaklaşık iki ay süren bir Avrupa seyahatine çıktı. Bu seyahatte komisyon; Avusturya, Almanya, Fransa ve İngiltere'de havacılıkla ilgili incelemelerde bulundu.

Süreyya Bey'in, İstanbul'a dönmesinden sonra havacılık okulu projesi çalışmaları daha da hızlandı. Ancak bu dönemde yaşanan kabine değişikliği nedeniyle Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığına Nazım Paşa getirildi. Paşa, Mahmut Şevket Paşa kadar ileri görüşlü olmaması sebebiyle havacılık okulu projesi akamete uğradı. Süreyya Bey de görevden alındı.³⁷

Balkan Savaşları başladığı sırada Yeşilköy'deki havacılık Merkezinde sadece uçakların bulunduğu iki hangar vardı. Pilotlar ise eğitime çadırlarda devam etmek zorunda kalmıştı. Bu dönemde Yeşilköy'de pilot olarak Yüzbaşı Fesa (Evrensev), Ko-

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Kürşad Karacagil, *Süreyya Paşa (İlmen)*, İstanbul, 2021.

³³ İlmen, *age*, s. 21

³⁴ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE), Balkan Harbi Kataloğu (BHK), K: 179 G: 92, F:1; ATASE, BHK. K:179 G:92 F: 1 lef: 10-15.

³⁵ Keyüsk, *age*, s. 16-18.

³⁶ Kurter, *age*, s. 92.

³⁷ İlmen, *age*, s. 104-108.

lağası Cemal, Yüzbaşı Refik, Yüzbaşı Fevzi, Yüzbaşı Salim (İlkuçuran) ve Teğmen Nuri Beyler bulunmaktaydı. Eğitimlerini, tamamlayarak yurda dönen bu pilotların tamamına yakını yeterli derecede deneyime sahip değildi. Eğitimlerini, Yeşilköy havacılık okulunda belli bir program olmadan ve kendi çabalarıyla sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca İngiltere de Bristol fabrikasında bulunan subaylar, savaşın başlamasıyla birlikte eğitimlerini tamamlayamadan ülkeye dönmüşlerdir.³⁸ Osmanlı Devleti, bu eksikliğini gidermek için yurtdışından pilot kiralamak zorunda dahi kaldı.³⁹

Balkan Savaşlarından Mondros'a kadar Türk Havacılığı

3 Ekim 1912'de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek üç gün içinde eski Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e muhtariyet verilmesini talep ettiler. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilânıyla Balkan Savaşlarının birinci safhası başladı.⁴⁰ Savaşın ertesi günü Osmanlı Ordusu Başkomutanlık Vekaleti 3. Şubesinin emriyle, Kıtaat-ı Fenniye ve Mevaki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umumiliği tarafından ikişer uçaktan oluşan üç uçak müfrezesi hazırlandı. Bunlar Doğu Trakya Ordugahı, Batı Rumeli Ordugahı ve Edirne Kalesi için vazifelendirildi.⁴¹

Batı Rumeli Ordugahına Yüzbaşı Fesa, Üsteğmen Nuri, Fethi ve Teğmen Abdullah Beyler beraberinde bir Bleriot ve REP uçağıyla görevlendirildi. Hazırlanan bu uçak müfrezesi kısa süre içerisinde ilk olarak Selanik ve oradan da Köprülü'ye ulaştı. Fethi Bey, Köprülü'de düşman üzerinde birkaç keşif uçuşu yaptı. Ancak Kumanova Savaşı'nda Osmanlı ordusunun bozguna uğraması üzerine Selanik'e geri döndü. Burada da birkaç uçuş yapma imkânı bulsa da şehrin işgale uğraması üzerine uçaklar ve malzeme düşman eline geçmemesi için yakıldı.⁴²

Bulgarlara karşı Doğu Rumeli Ordusunda Kolağası Cemal Bey komutasında bir uçak müfrezesi görevlendirildi. Burada Alman pilotları da görev aldı. Bu müfrezenin vazifesi düşman hakkında bilgi toplamak olsa da herhangi bir keşif faaliyetinde bulunulmadı.⁴³

Osmanlı Devleti'nin askeri amaçla kullandığı bir diğer hava aracı Edirne balonudur. Almanya'dan satın alınan bu balon Osmanlı hazinesinde yeterli para olmadığından yaklaşık bir sene Almanya'da bir depoda bekletildi. Burada balon çürüme ve kırılmalar sonucunda harap bir vaziyete gelse de Birinci Balkan Savaşı sıralarında tamir ettirilerek İstanbul'a getirildi. Bulgarların Edirne kuşatmasında birkaç defa kul-

³⁸ Kansu vd., *age*, s. 129; Kurter, *age*, s. 118-119.

³⁹ Kural, *age*, s. 243.

⁴⁰ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 23-25,

⁴¹ Keyüsk, *age*, s. 75-76.

⁴² Aydar, *age*, s. 27.

⁴³ Keyüsk, *age*, s. 77; Kurter, *age*, s. 122-123; İlmen, *age*, s. 112.

lanıldı.⁴⁴ Edirne kalesine yollanmasına karar verilen uçaklar ise trene yüklendi; ancak Bulgar ordusunun ileri harekâtı sebebiyle İstanbul'a geri döndü.⁴⁵

Birinci Balkan Savaşı 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında imzalanan antlaşmayla sona erdi. Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı olarak kabul edildi. Daha sonra Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nden ele geçirdikleri topraklar konusunda anlaşmazlık yaşadı. Buna Dobruca meselesi yüzünden Romanya da dahil oldu. 29 Haziran 1913 tarihinde İkinci Balkan Savaşı başladı.⁴⁶

Osmanlı Devleti, Balkan devletleri arasında çıkan anlaşmazlıktan yararlanarak Doğu Trakya'yı kapsayan bir taarruza 1 Temmuz 1913'te başladı. Bu bağlamda havacılık merkezinde aldığı emir üzerine hazırlıklara başladı. İleri hareketla birlikte uçaklar keşif faaliyetine katıldı. İkinci Balkan Savaşında Türk havacılığı Birinci Balkan Savaşına göre daha iyi konumda bulundu. Özellikle Edirne'nin geri alınmasından sonra hava keşif ve gözlem faaliyetleri daha düzgün bir hal aldı. Bu dönemdeki keşiflerde pilotların yanında rasıdılar da düzenli olarak görev yaptı.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde askeri havacılık çalışmaları, Balkan Savaşlarından sonra hız kazandı. Nitekim 1914'te Kıtaat-ı Fenniyye Mevâki-i Müstahkeme Müfettişliğinin sorumluluğundan alınan havacılık teşkilatı, Muharebe ve Muvasala Şubesine bağlandı. Teşkilatın başına Binbaşı Veli Bey, Tayyare Mektebi Müdürlüğüne de Fransız Binbaşı Marquis de Goys de Mezeyrac getirildi. De Goys, ilk olarak Kahire seferinde uğranan büyük kayıplar dolayısıyla azalan pilot ve tayyare sayısını arttırmak için yoğun bir çaba içerisine girdi.⁴⁸ Fakat De Goys Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra Fransız hükümetinin çağrısıyla ülkesine döndü. Havacılık teşkilatı da havacılık kısmıyla birlikte genel karargâha bağlandı. De Goys'un görevde bulunduğu dönemde havacılık teşkilatı için bir de üniforma tespit edildi. Buna göre kalpak üzerine ay yıldızlı kanat takılacak, üniformanın yakası ve pantolon zih (şerit) kırmızı renkte olacaktı.⁴⁹ De Goys'un, ülkesine dönmesiyle birlikte Havacılık Okulu Müdürlüğüne kısa süreliğine Topçu Binbaşı Abdüllatif Bey atandı.⁵⁰

Bu dönemde havacılığa ait bazı düzenleme çabalarının olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak askeri havacılığa ait ilk nizamname, 6 Haziran 1914 tarihli Sefâin-i Havaiyye'ye Ait Menâtik-ı Memnua Nizamnamesi'dir. Bu nizamname adından da anlaşılacağı üzere, hava araçlarının girmesi yasak olan bölgeleri düzenlemekteydi ve askeri amaç taşımaktaydı.⁵¹

⁴⁴ İhsanoğlu, *agm*, s. 521.

⁴⁵ Keyüsk, *age*, s. 76.

⁴⁶ Küçük, *agm*, s. 25.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Kürşad Karacaçil, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nde Havacılık Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 200, Ekim 2012, s. 73-90.

⁴⁸ Kansu vd., *age*, s. 158-159.

⁴⁹ *Age*, s. 171.

⁵⁰ Kurter, *age*, 21.

⁵¹ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Memurin Kalemi (DH. EUM. MH)*, 86/107; *Düstur*, II. Tertip, İstanbul

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na 29 Ekim 1914 tarihinde girdi. Başkomutan Vekili Enver Paşa savaş ilanından birkaç gün önce Alman Genelkurmayı'na başvurarak iki Alman hava birliğinin gönderilmesini talep etti. Bu birlikler Suriye ve Kafkas ordularında vazifelendirilecekti. Almanya'nın hava gücü henüz yeni kurulduğu için bu taleplerin hepsini yerine getirebilecek durumda değildi. Böylece deneyimli uçuş subayı Erich Serno⁵² ve ayrıca 12 Alman sivil pilot, 32 montör ve makinist Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi.⁵³ Alman ordusunda teğmen rütbesiyle görev yapan Serno 3 Ocak 1915'te Yüzbaşılığa terfi ettirilerek Tayyare Mektebi Müdürlüğüne atandı.⁵⁴ Yaklaşık bir sene sonra Binbaşı oldu.⁵⁵

Serno mektep müdürlüğüne atandıktan sonra buranın gelişmesi için büyük çaba sarf etti. Ayrıca bulduğu Türk makinist, demirci, dökümcü, dülger ve marangozları hizmete alarak bu merkezi faal hale getirdi. Öte yandan Osmanlı Havacılığı Çanakka- le savaşları sırasında bazı rasat ve keşif uçuşları dışında önemli bir varlık göstereme- di. Kafkas Cephesi'ne gönderilen hava bölüğü de Ruslara esir düştü.⁵⁶ Osmanlı hava- cılığı 1916 yılında Almanların desteği ile harp sahalarında kendini daha fazla gösterdi. Nitekim Osmanlı hava kuvvetlerinin mevcudu 90 tayyare, 81 pilot, 58 râsıda ulaşmış- tır. Havacılık teşkilatı ise biri Deniz Tayyare Bölüğü ve biri de tamamen Almanlardan oluşmuş Üçüncü Paşa Bölüğü ile 10 ayrı yerde bulunan 12 bölüğe ayrılmıştır.

1917 senesinde Osmanlı ordusundaki bütün hava birliklerini doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere Umûr-ı Havaiyye Müfettişliği ile Umûr-ı Ha- vaiyye Şubesi teşkil edilmiştir. Bu düzenlemeyle Umûr-ı Havaiyye Müfettişi, statü bakımından bir tümen kumandanı yetkisine sahip olmuştur. Hava kıtaları, tayyare, balon, fotoğraf ve fotogrametri, rasadat-ı havaiyye şubelerinden oluşmuştur. 13 Ocak 1917 tarihli ve 21 maddelik nizamname ile Osmanlı havacılığı ciddi bir müesseseleş- me sürecine girmiştir.

1918 yılı ortalarında İngilizler, İstanbul'da birçok mevkiî havadan bombalamış çok sayıda resmî ve gayri resmî bina zarara uğramıştır. Uçakların bombardımanları ise stratejik yerlerin korunması konusunu gündeme getirmiştir. Nitekim, Topkapı Sa- rayı ve Hazine-i Hümayûn'un hava saldırılarından korunması için 3 Eylül 1918 tarih- li bir rapor hazırlanmıştır.⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Ordusunda 150 pilot olmak üzere 1500 Alman teknik personel görev almıştır. Bu dönemde Osmanlı

1334, VI, 765-766.

⁵² Serno, hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erich Serno, *Osmanlı Hava Gücü*, (Çeviren ve notlandıran Emir Üngören, Emin Kurt), İstanbul, 2022.

⁵³ Kansu vd., *age*, 181.

⁵⁴ BOA, *Bâbîali Evrak Odası (BEO)*, 4330/324700.

⁵⁵ BOA, *BEO*, 5393/329441.

⁵⁶ Kürşad Karacagil, "Osmanlı Havacılık Teşkilatı'nın Kuruluşuna Dair Nizamnameler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 27, İstanbul, 2012, s. 53.

⁵⁷ Beyoğlu, *agm*, s. 144.

Ordusu askeri hava araçları yanında uçak saldırılarına karşı Almanlardan temin edilen def'i tayyare topları yani uçaksavarlardan da istifade etmiştir.⁵⁸

İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı topraklarını işgale başladı ve denetimi ele geçirerek savunma mekanizmasını ortadan kaldırmayı amaçladı. Bu bağlamda Osmanlı hava kuvvetleri dağıtıldı. Ateşkes antlaşması gereğince Alman havacı personelde Türkiye'yi terk etti. İngiliz Donanma Komutanlığı, 8 Kasım 1919 tarihinde verdiği bir talimatla Yeşilköy istasyonun üç gün içerisinde boşaltılmasını istedi. Taşınma bir müddet ertelendiyse de iki ay sonra İngilizlerin kesin tahliye emriyle 31 av, 3 eğitim ve 11 kesif uçağından oluşan 45 uçak Maltepe'de kurulan hangarlara nakledildi. İtilaf Devletleri, Yeşilköy uçak istasyonunu işgal ederek buradaki malzemelere el koydu.

İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilmesi üzerine Maltepe'deki istasyon da İtilaf Devletlerince yakın takibi alındı. Burada bulunan Türk havacılar, Anadolu'da başlayan kurtuluş mücadelesine katılmak amacıyla hazırlıklara başladı. Nitekim Vecihi, Kazım, Rıdvan, İsmail Zeki, Şakir Hazım ve sivil makinist Eşref Beyler 6-7 Haziran 1920 gecesi bir Foker av ve üç Albatros keşif uçağından meydana gelen filoyu Anadolu'ya kaçırma girişimde bulduysa da başarı sağlanamadı ve uçaklar da hasar gördü. Bu olay İngilizlerin şiddetli misillemesine sebep oldu. 8/9 Haziran gecesi altı İngiliz zabiti kumandasında bulunan Hint askerleri, Maltepe Tayyare İstasyonu'nu basarak tüm uçakları ve malzemeleri yaktı. Dört adet uçak hangarı ile bir bomba deposu da imha edildi.⁵⁹

Sonuç

Osmanlı'da havacılık faaliyetleri neredeyse Avrupalı devletlerle eş zamanlı başlamışsa da ne yazık ki sadece teknoloji transferiyle sınırlı kalmış, yeterli alt yapı kurulamamıştır. Bunun sebepleri arasında tayyare ve balonların öneminin yeterince kavranamamış olması ile bu yöndeki çalışmaların uzun süre plansız ve programsız bir şekilde sürdürülmesi gibi etkenler yer almıştır. Bir diğer faktör ise hiç şüphe yok ki Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardır. Bütün bunlara rağmen özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ortamda Harbiye Nazırı Enver Paşa'yla birlikte bazı düzenlemelere gidildi. Bunun neticesinde Türk havacılığı sonraki senelerde sağlam temeller üzerine oturdu.

⁵⁸ Mustafa Yeni, "Hava Kuvvetleri" *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Editör Gültekin Yıldız), İstanbul, 2017, s. 229-247.

⁵⁹ Abdurrahman Bozkurt, "Türk Hava Sahasının Belirlenmesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, Haziran 2013, s. 262-264.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Resmi Yayınlar

Düstur, II. Tertip.

Ceride-i Askeriye.

Sürelî Yayınlar

Tasvir-i Efkâr

Kitap ve Makaleler

Aydar, Orhan, *Uçan Süvariler*, Ankara, 1948.

Beyoğlu, Süleyman, “Osmanlı Havacılığı ve İlk Havacılık Teşkilatı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 1999, s.139-150.

Bozkurt, Abdurrahman, “Türk Hava Sahasının Belirlenmesi” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1. Haziran 2013, s. 251-278.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Havacılığına Genel Bir Bakış”, *Çağımı Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s. 497-597.

İlmen, Süreyya, *Türkiye’de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, İstanbul, 1947.

Kansu, Yavuz, Şensöz, Sermet, Öztuna, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler I*, Ankara, 1971.

Karacagil, Kürşad, *Süreyya Paşa (İlmen)*, İstanbul, 2021.

_____, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti’nde Havacılık Faaliyetleri” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 200, Ekim 2012, s. 73-90.

_____, “Osmanlı Havacılık Teşkilatı’nın Kuruluşuna Dair Nizamnameler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 27, İstanbul, 2012, s. 53.

Keyüsk, Mazlum, *Türk Havacılık Tarihi I (1912–1914)*, Eskişehir, 1951.

Kline, Stuart, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul, 2002.

Koloğlu, Orhan, “Gözlem Uçuşundan Saldırıya Dünya’da İlk Hava Savaşı”, *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 50, Şubat 1988, s. 16-19.

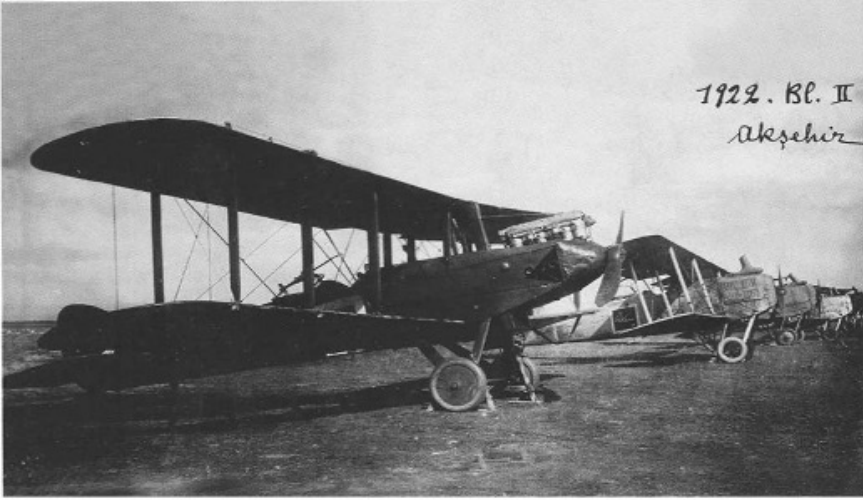
Kural, Fethi, *Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909–1913)*, Ankara, 1974.

- Kurter, Ajun, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi I (1910–1914)*, Ankara, 2009.
- Küçük, Cevdet, “Balkan Savaşı”, *DİA*, Cilt: 5, İstanbul, 1992, s. 23-25.
- Oberling, Pierre, “The State As Promoter of Technology Transfer: The Early Years of Ottoman Aviation” *Jurnal of Turkish Studies*, 8, 1984.
- Serno, Erich, *Osmanlı Hava Gücü*, (Çeviren ve notlandıran Emir Üngören, Emin Kurt), İstanbul, 2022.
- Yeni, Mustafa, “Hava Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Editör Gültekin Yıldız), İstanbul 2017, s. 229-247.

EKLER

26 Ağustos 1922-Kocatepe
ATASE Arşivi

Hv.K.K.lığı Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Yunan Askerî Harekâtı

BÜYÜK TAARRUZ VE YUNAN ORDUSUNUN YENİLGİSİNİN SEBEPLERİ

Nilüfer ERDEM*

Giriş

Başbakanlarının Eleftherios K. Venizelos¹ olduğu bir dönemde, Yunanlar² 15 Mayıs 1919'da Batı Anadolu'ya çıkmalarının³ akabinde işgallerini İzmir çevresini de içine alacak şekilde genişletmişlerdir.⁴ Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışından iki ay sonra Milne Hattı'ndan taarruza geçmişler ve 1920 yazında Balıkesir'den sonra Bursa'yı da işgal etmişlerdir.⁵ 1920 yazında yaşanan gelişmeler bununla sınırlı olmayıp Trakya da kısaca alınmış ve Bursa gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış Edirne de Yunanların eline geçmiştir.⁶

1920 yılı sonbaharında yaşanan birtakım gelişmeler neticesinde Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı'nın seyri değişmiştir. Yunan Kralı Aleksandros 25 Ekim 1920⁷ tari-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, nilerdem@istanbul.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0003-1393-7655.

¹ Yunancanın Türk Alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiçbirini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimelerin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

² Çalışmamızda Ortodoks olan ve Yunanca konuşan Osmanlı mensuplarını "Rum" ifadesiyle anдық. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde "Yunan" kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda "Hellen" sözcüğünü tercih ettik.

³ Rahmi Apak, *İstiklâl Şavaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 3-5.

⁴ Κώστας Χατζηαντωνίου [Kostas Hacıantoniyu], *Μικρά Ασία - Ο Απελευθερωτικός Αγώνας [Anadolu – Özgürleştirme Mücadelesi] 1919-1922*, Εκδόσεις Πελασγός [Pelagos Yayınları], Αθήνα [Atina], 1994, s. 48.

⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 619.

⁶ Κώστας Χατζηαντωνίου [Kostas Hacıantoniyu], *Θεόδωρος Πάγκαλος [Theodoros Pagkalos]*, Εκδόσεις Ιωλκός [Iolkos Yayınları], Αθήνα [Atina], 2004, s. 190-191.

⁷ Yunanistan 13 Şubat 1923'e kadar eski, yani Julius takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Grego-

hinde vefat etmiş,⁸ 14 Kasım'da Yunanistan'da oldukça sert bir ortamda gerçekleşen seçimlerde Antivenizelistler iktidarı ele geçirmişlerdir. Bu iktidar değişikliği sonrasında Anadolu'daki Yunan ordusunun başkomutanı dahil⁹ tüm birlik komutanları değiştirilmişlerdir.¹⁰ Diğer taraftan 1920 Kasım'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kuvvetli, disiplinli ve eğitilmiş bir ordu kurulmasına, Kuva-yı Milliye birliklerinin de ordu içerisinde yer almasına karar vermiştir. Bir diğer ifadeyle orduda yeni yapılanmaya ilişkin karar çerçevesinde bundan sonra işgal orduları ile mücadele düzenli Türk ordusu ile gerçekleştirilmiştir.¹¹ Düzenli Türk ordusuna geçilmesini takiben 1921 yılında I. ve II. İnönü Zaferlerinin ardından Sakarya Zaferi elde edilmiştir. Türklerin Sakarya Zaferi sonrası Yunan ordusunun Anadolu'daki bir yıllık bekleyişi başlamıştır.¹²

1. Büyük Taarruz'da Türk ve Yunan Orduları

Türk ordusu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle "*Büyük bir önemle dünya önünde vereceği sınava hazırlanırken*", Yunan ordusu büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Eskişehir bölgesinde de Yunan ordusunun bir başka kuvvetli grubu bulunmaktaydı. İki grup arasında yedek kuvvetleri olup, sağ yanını Menderes bölgesinde bulundurduğu kuvvetiyle, sol yanını da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Bir diğer ifadeyle Yunan cephesi Marmara'dan Menderes'e kadar ulaşıyordu. Yunan ordusu üç kolordu ve birtakım bağımsız birliklerden oluşmakta, üç Yunan kolordusunda on iki tümen bulunmaktaydı. Yunan ordusunun bağımsız birlikleri de ayrıca üç tümene eşitti. Diğer taraftan iki ordu olarak yapılandırılmış Türk kuvvetleri on sekiz tümeden oluşmaktaydılar. Bunun haricinde üç tümenlik bir süvari kolordusu ve ayrıca er sayıları daha az olan iki Türk süvari tümeni daha vardı. Taarruz edecek ordunun gücünün, taarruz edilecek olan karşısında en az iki, üç kat olması gerekirken, Büyük Taarruz öncesi Türk ordusu, Yunan ordusu ile hemen hemen denk duruma getirilebilmişti.

---

rius takvimini kullanmıştır. Julius takvimi, Gregorius takviminin 13 gün gerisindedir. Biz çalışmamızda, Julius Takvimine ait verileri parantez içinde verdik.

⁸ Έλενα Βενιζέλου [Elena Venizelu], *Στη Σκιά του Βενιζέλου [Venizelos'un Gölgesinde]*, Εκδόσεις Ωκεανίδα [Okeanida Yayınları], Αθήνα [Atina], 2002, s. 40.

⁹ Bujak, 1918-1922 *Yunan Ordusu'nun Seferi*, çev. İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s. 15.

¹⁰ Χρ. Εμ. Αγγελομάτης [Hr. Em. Aggelomatis], *Χρονικό Μεγάλης Τραγωδίας [Büyük Trajedinin Tarihi]*, 2^e Έκδοση [2. Baskı], Εκδόσεις Εστία [Estia Yayınları], Αθήνα [Atina], 1971, s. 108-110.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, III. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 41-42.

¹² Χαράλαμπος Δ. Τριανταφυλλίδης [Haralambos D. Triantafyllidis], *Η Μικρασιατική Εκστρατεία και το Ημερολόγιον Ενός Οπλιτού [Anadolu Harekâtı ve Bir Silahşoron Günlüğü]*, Βιβλίον Δεύτερο [İkinci Kitap], Εκδόσεις Δωδώνη [Dodoni Yayınları], Αθήνα [Atina] 1984, s. 425-435.

	Subay	Er	Tüfek	Makineli Tüfek Hafif	Makineli Tüfek Ağır
Türk Ordusu	8659	199.283	100.352	2025	839
Yunan Ordusu	6565	218.432	90.000	3139	1280
	Top	Kılıç	Uçak	Kamyon	Otomobil ve Ambulans
Türk Ordusu	323	5282	10	198	33
Yunan Ordusu	418	1280	50	4036	1776

Tablo 1: Türk Kaynaklarına Göre Büyük Taarruz Öncesinde Türk ve Yunan Ordularının Mevcutları¹³

Türk İstiklal Harbi serisinin ilgili cildinde, taarruz öncesinde Türk ve Yunan ordularının mevcutları yukarıdaki şekilde verilmekle birlikte, Türk ordusunun elindeki tüfek, makineli tüfek ve topların cinslerinin değişik ve bazı cins silahların cephanesinin çok az olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı sadece subay ve kılıç üstünlüğü bulunmaktaydı. İki ordu makineli silahlar, top, uçak, kamyon, otomobil ve ambulans olarak kıyaslandığında, Yunan ordusunun Türk ordusuna karşı açık bir üstünlüğü söz konusuydu.¹⁴

Türk ordusu taarruz için hazırlanırken, bir yandan da batı dünyasının ruh ve düşüncelerini, bunlardan lehimize bir sonuç çıkarma ümidi olup olmadığını anlamak üzere önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, ardından İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar) Bey Avrupa'ya gönderilmiştir. 1921 yazında Yunanların ileri harekâtına karar veren Kütahya'daki savaş meclisinde hazır bulunanlardan¹⁵ General Stratigos'a göre bakanları Avrupa'ya gönderen Mustafa Kemal Paşa, Türklerin barış konferansına hazır olduklarına inanılmasını sağlamayı amaçlamıştır.¹⁶

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun ihtiyaç ve eksikliklerini tamamlamak üzere olduğu günlerde Büyük Taarruz kararını vermiş, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile görüşükten sonra Adapazarı ve İzmit yöresine yapacağı gezi için Ankara'dan ayrılmıştır. Kocaeli Grubu'nu denetlemek amacıyla 11-12 Haziran 1922 gece yarısından sonra özel bir trenle Ankara'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa'yı da beraberinde Sarıköy İstasyonu'na kadar götürmüş, buraya davet ettiği cephe komutanı İsmet Paşa'nın da katılımıyla yapılan görüşmede, genel taarruzun Ağustos sonlarında yapılabileceği anlaşılmıştır.¹⁷

¹³ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968, s. 13.

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal, *age*, s. 863-889.

¹⁵ Kütahya'da toplanan Yunan savaş meclisi için Bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 405-413.

¹⁶ Ξενοφώντας Στρατηγός [Ksenofontas Stratigos], *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία [Yunanistan Anadolu'da]*, Εκδόσεις Α. Χάρσις [A. Harisis Yayınları], Αθήνα [Atina], 1999, s. 407-408; Nikolaos Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*, çev. Ahmet Angın, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967, s. 403.

¹⁷ Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 245-281.

Yunan cephesinin geniş olduğu, cephenin her yerine taarruz ederek başarı elde etmenin ve kesin sonuç almanın mümkün olmadığı, bunun savaşı uzatacağı görülerek, Yunan ordusunun sağ kanadına büyük kuvvetler toplayarak güneyden kuzeye doğru taarruz ederek Yunanların çekilme yönünün kesilmesine ve bir meydan muharebesi ile Yunan ordusunun imha edilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Türk ana kuvvetleri, Yunanların Afyon yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına kadar olan yerde toplanmıştır.¹⁸

Türk ordusu verilen karara göre yığılmak yapmaya ve kuvvet kaydırmaya başladığında, olabildiğince dikkatli hareket ederek taarruz planını Yunanlardan gizli tutmaya çalışmıştır. Kıtaların kaydırılmasında büyük bir dikkat gösterilmiş, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya göre Yunanlar bir şeyler sezmişlerse de Türklerin aldıkları önlemleri asla anlayamamışlardır.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa gizliliğe büyük önem vermiş, ketum davrandığı gibi çevresindekilerin de ketum davranmalarını istemiştir. Örneğin başkomutanın Ankara'dan cepheye gidişini gizleyebilmek için gazete ve ajanslarda Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bulunan kordiplomatiğe ziyafet vereceği yayınlanmıştır.²⁰ Asıl taarruz öncesi Yunanların savunma düzenini bozmak amacıyla 19 Ağustos'ta Buldan ve 24 Ağustos'ta Bilecik mevkilerinde olduğu gibi Türk kuvvetleri tarafından Yunan cephesinin iki yanında yanıltıcı taarruzlar gerçekleştirilmiştir. Gerek taarruz edilecek yerin ve zamanın gizlenmesi başarısı, gerekse yanıltıcı taarruzlar Türk zaferindeki etkenlerdendir.²¹

Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922'de şafak vakti topçu ateşiyle başlamış, aslında 27 Ağustos'tan itibaren Yunan ordusunda çözümler görülmüştür. 30 Ağustos'ta Çalköy-Adatepe-Aslıhanlar bölgesinde yapılan ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından yönetildiğinden dolayı "*Başkomutan Meydan Savaşı*" olarak anılacak olan imha muharebesi ile Yunan ordusu her taraftan sarılarak hezimete uğratılmıştır.²²

2. Yunan Ordusunun Anadolu'daki Bozgunu Üzerine Değerlendirmeler

1922 Eylül'ü itibarıyla Yunan ordusunun yenilgisinin sebepleri mensupları tarafından çok fazla irdelenmiş, subaylarla askeri uzmanlar konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin küçük rütbeli bir subay olarak Anadolu Harekâtı'nda bulunmuş ve sonrasında generalliğe kadar yükselmiş olan Kondilis, İsmet Paşa'ya Yunan birliklerinin mevcutlu ve hantal olmaları sebebiyle sevk ve idarelerinin güç olduğunu ifade etmiştir. Kondilis Yunan birliklerinin hantallığı konusundaki değerlendirmesini, "... Özellikle herhangi bir yanlış hesaba dayanarak bir tümen yanlış bir istikamete, yanlış bir hedefe sevk olunursa hata çok ağır neticeler veriyor, yanlış bir

¹⁸ Gazi Mustafa Kemal, *age*, s. 895-897.

¹⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 283-285.

²⁰ Ali İhsan Gencer & Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, 8. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 190.

²¹ Τριανταφυλλίδης [Triantafyllidis], *age*, s. 548-549.

²² Gazi Mustafa Kemal, *age*, s. 899-901.

hedefe sevk edilmiş ve başlangıçta muharebe için bir defa lüzumlu yerden ayrılmak gibi bir hata işlemişse, bilahare bunun farkına varılsa bile tamir etmek için çok zamana ihtiyaç oluyor ve ekseriya tamiri mümkün olmuyordu...” cümlesiyle sürdürmüştür. Kondilis’e göre Türk birlikleri az mevcutlu ve gayet çevik olduklarından, lüzum hasil oldukça her tarafa kolayca sevk edilebilmekteydiler. Herhangi birinin yanlış bir istikamete sevk edilmesi halindeyse mevcudu az olduğundan dolayı az kayıp verildiği gibi birliğin doğru bir yere getirilmesi de süratle mümkün olabiliyordu.²³

Yunanistan’ın Anadolu’daki ordusunda “4. Kurmay Dairesi” amirliğini yürütmüş olan Spiridonos, Türk süvari kolordusunu “*Türklerin en önemli silahı*” olarak değerlendirmiştir. Gerçekten de süvari kolordusunun Türk zaferindeki payı büyüktür.²⁴ Süvari kolordusu, Yunan ordusunun gerisine sarkmayı başararak demiryolu ulaşımını ve iletişim hatlarını kesmiş, Yunan ordusunun dengesini bozmuştur.²⁵ Spiridonos ayrıca 150 Türk taburuna karşı 120 Yunan taburunun konuşlandığını, ancak Yunan taburlarının seyrekleşmiş olduklarından dolayı tam savaş yeteneğinde olmadıklarını ifade etmiştir. Türklerde durumun tam tersi olduğunu iddia eden Spiridonos’a göre, Mustafa Kemal Paşa’nın uyguladığı seferberlik sayesinde Türk taburlarındaki eksiklikler süratle giderilmiştir. Spiridonos Türklerin Rusya, Fransa ve İtalya sayesinde cephane bolluğuna sahip olduklarına da değinmiştir. Özellikle Türkiye-Fransa yaklaşmasını Yunan ordusunun Anadolu’da aldığı yenilginin başlıca sebepleri arasında saymış, Türklerin Sakarya Zaferi sonrası imzaladıkları Ankara Antlaşması sayesinde demiryolu ile Afyon’a bağlanan Mersin ve İskenderun limanlarından ikmal yapabilme olanağına kavuştuklarına işaret etmiştir.²⁶ Türklerin cephane konusunda batı devletleri tarafından desteklendikleri General Stratigos tarafından da dile getirmiştir.²⁷

Bu değerlendirmeleri yapan Spiridonos ve Stratigos, Anadolu Rumlarının Sakarya Savaşı sonrası Yunan ordusunu destekleme girişimlerini gözden kaçırmaktadırlar. Anadolu Rumları Yunanistan’ın Anadolu’yu terk edeceği söylentilerinden duydukları tedirginlik neticesinde, 1921 Ekim’inde Anadolu Rumlarının direnişini amaçlayan “Hellen Anadolu Savunması [Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA)]” isimli bir örgüt kurmuşlardır. Bizce bir parantez açarak bu örgüt ve faaliyetleri hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Söz konusu örgüt, İzmir Metropoliti Hrisostomos liderliğinde İzmir’in Rum ileri gelenlerince kurulmuş, diğer bölgelerdeki aynı paralelde çalışan örgütlerle de diyalog halinde olmuştur. EMA’ya mensup olanlar 18-50 yaş arasındaki Anadolu Rumlarının Yunan ordusunun saflarını sıklaştırmasına karar verdikleri gibi, servetlerinin 1/5’ine el konulmasını, Rum cemaate ait arazi varlıklarının, hatta kili-

²³ İnönü, *age*, s. 300.

²⁴ Büyük Taarruz’da süvari kolordusunun rolü konusunda bkz. Hüseyin Börekçi, “Büyük Taarruz’da Süvariler: 5’inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi, 2022.

²⁵ Ahmet Yavuz, *Büyük Taarruz*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2022, s. 162.

²⁶ Γεωργ. Λ. Σπυρίδωνος [Georgios L. Spiridonos], *Πόλεμος και Ελευθερία [Savaş ve Özgürlük]*, Αθήνα [Atina]: 1957, s. 215-222.

²⁷ Στρατηγός [Stratigos], *age*, s. 403.

sedeki birtakım gereçlerin satılmasını düşünmüşlerdir. Aynı amaçlar doğrultusunda Anadolu'daki Rum izciler örgütlenmiş ve askeri uzmanlarca eğitilmişlerdir. Anadolu-lu Rum kadınlar da “Anadolulu Rum Kadınlar Savunma [Amina Ellinidon Mikrasi-as (AEM)]” çatısı altında örgütlenmişler ve EMA'nın faaliyetlerini desteklemişlerdir. Hatta EMA, Batı Anadolu'da otonom devlet kurulması için çaba ortaya koymuştur. EMA yetkilileri Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) temaslarda bulunmuşlardır.²⁸ Rumların bu faaliyetleri Patrik Meletios tarafından da desteklenmiş, Yunan ordusuna Rum ve Ermenilerden gönüllüler sağlanmış, bağışlar toplanmıştır.²⁹ Nitekim Yunan ve İzmir Rum basın organlarından örgütün gönüllü ve bağış toplama girişimleriyle bağışların ne şekilde toplandığı açık bir şekilde görülebilmektedir.³⁰

Büyük Taarruz öncesi Yunan askerlerinin yorgunluğu günlüklerinden ve gönderdikleri mektuplardan hissedilmektedir. Esasen bu yorgunluk Türklerin II. İnönü Zafere sonrası başlamıştı.³¹ Kaldı ki 31 Temmuz 1921'de Eskişehir'de Yunan Kralı Konstantin, Yunan ordu birliklerini teftiş ettiği asker saflarından “*Terhis! Terhis!*” sesleri işitilmişti.³² Anadolu bozgunundan sorumlu tutulanların yargılanması aşamasında tanık olarak dinlenmiş olan Binbaşı Panagakos da ifadesinde, 1921 yazından itibaren Yunan askerlerinin aşırı yorgunluğundan ve askerler üzerinde komünizm propaganda-sının negatif etkilerinden söz etmiştir.³³ Diğer bir tanık Tümgeneral Eksadaktilos ise Yunan askerlerinin bir an önce evlerine gitmek istediklerine, bazılarını zapt etmenin ancak askeri yasalarla olabileceğine dikkat çekmiştir.³⁴

Diğer taraftan kendisi de Anadolu'da savaşmış ve sonrasında Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı ile ilgili bir kitap kaleme almış olan Triantafillidis, “*Erlerin maneviya-*

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Erdem, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 29, 2014, s. 97-140; Nilüfer Erdem, “Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü ve Faaliyetleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. IX, S. 2, 2020, s. 331-361.

²⁹ *Μουσείο Μπενάκη [Benaki Müzesi]*, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Eleftherios Venizelos Arşivi] 354-26.

³⁰ “Η Ελληνική Εξέγερση εν Σμύρνῃ [İzmir'deki Yunan Ayaklanması]”, *Εμπρός [Embros]*, 7 Μαρτίου [Mart] (22 Φεβρουαρίου [Şubat]) 1922, s. 4; “Ερανοὶ δια τὴν Ἀμυναν [Amina (Örgütü) İçin İlaneler]”, *Μακεδονία [Makedonia]*, 30 Απριλίου [Nisan] (17 Απριλίου [Nisan]) 1922, s. 3; Ἀμυνα Ἑλληνίδων Μικρασίας [Anadolulu Rum Kadınlar Savunma], *Ἀμόλθεια [Amalthiya]*, 30 Μαρτίου [Mart] (17 Μαρτίου [Mart]), 1922, s. 2.

³¹ Χαράλαμπος Πηλιζιώτης [Haralambos Pliziyotis], *Ανομνήσεις του Μετώπου [Cepheden Hatıralar]*, Εκδόσεις Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών [Anadolu Araştırmaları Merkezi Yayınları], Αθήνα [Atina] 1991, s. 193-214; Γιώργος Ζεβελάκης [Yorgos Zevelakis], “Γράμματα από το Μέτωπο του Ποδόσφαιριστή Μήτσου Βλαστου [Futbolcu Miços Blastos'un Cepheden Mektupları]”, *Η Λέξη [İ Leksi]*, Τεύχος [S]. 112, Νοέμβριος-Δεκέμβριος [Kasım-Aralık] 1992, s. 830-840.

³² Βασίλης Ι. Τζανακάρης [Vasilis İ. Canakarıs], *Δακρυσμένη Μικρασία [Gözü Yaşlı Anadolu]*, Εκδόσεις Μεταίχμιο [Metehmio Yayınları], Αθήνα [Atina] 2007, s. 329.

³³ Νίκος Βασιλικός [Nikos Vasilikos], *Ημερολόγιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Anadolu Harekati Günlüğü]*, Εκδόσεις Γνώση [Gnosi Yayınları], Αθήνα [Atina] 1992, s. 332-333.

³⁴ *Age*, s. 350-351.

tunun etkilendiğine şüphe yoktur” demekle birlikte, bunun Yunan subay ve erlerinin savaşkanlığını etkilemediğini iddia etmiştir. Triantafillidis, savaşan erleri hoşnutsuzluğa götüren sebepler içinde komünizm propagandasının gösterilmesini de hata olarak yorumlamış, bunun ateş hattındakiler için söylentiden ibaret kaldığını ifade etmiştir.³⁵ Günümüzde Türkiye’de dahi Milli Mücadele döneminde Yunan saflarındaki komünistlerin ve Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi’nin yayın organı “*Rizospastis*”in savaşı karşıtı ve antiemperyalist yayınlarının Yunanistan’ın Anadolu bozgununda payı olduğunu iddia edenler çıkmaktadır.³⁶ Biz bunların Anadolu Harekâtı’nın genel seyrini etkileyecek düzeye ulaştıkları kanaatini taşıyor, bu tip söylemleri romantik söylemler olarak değerlendiriyoruz.

Yunanların Anadolu’daki bozgununda, Yunanistan’da Kasım 1920’deki seçim ile gerçekleşen iktidar değişimi ve Kral Konstantin’in Yunanistan’a dönüşünün ardından İstanbul’a sığınan Yunan subaylarının payına değinenler de olmaktadır. Farklı kaynaklarda sayıları 60 ila 500 arasında verilen, ancak genelde 150 kadar oldukları üzerinde uzlaşılan Yunan subayları içinde Dimitris İoannu, Epaminondas Zimvrakakis, Konstantinos Mazarakis, Georgios Kondilis ve Georgios Katehakis gibi Yunan toplumunun yakından tanıdığı son derece deneyimli isimler de vardı.³⁷ Bu subaylar içinde yer alan Albay Georgios Kondilis, İstanbul’da *Proia* gazetesindeki makaleleri ile Venizelos’un geri dönmesi için Yunan hükümetini istifaya çağırmış, hatta Yunan askerlerinin ayaklanmasını istemiştir. Kondilis’in makalelerinden Türklerin yararlandıkları, hatta bunların uçaklarla Yunan hatlarına atıldıkları dile getirilen iddialar arasındadır.³⁸ Spiridonos, İstanbul’a sığınan ve içlerinde generallerin de bulunduğu bu subayların akıl almaz davranışlarının Yunan ordusunun prestijini ve gücünü sarstığı inancındadır.³⁹ Triantafillidis ise bu değerlendirmelere katılmamakta ve Kondilis ile onun az sayıdaki taraftarlarının İstanbul’daki rejim karşıtı söylem ve eylemlerini

³⁵ Τριανταφυλλίδης [Triantafillidis], *age*, s. 541-542.

³⁶ Βλάχης Αγτζίδης [Vlasis Agcidis], “Αριστερά και Μικρά Ασία [Sol ve Anadolu]”, https://athens.indy-media.org/media/old/aristera_m.asia.pdf [Erişim Tarihi: 23.09.2022];

Serdar Nazım Yüce, “Emperyalist İşgale Karşı Direnişin Hiç Bilmediğimiz Yunan Kahramanları”, <http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/dusunce-balonu-meraklisina/izmir-ısgal-yunanistan-asker-komunist-idam> [Erişim Tarihi: 23.09.2022];

Seyit Aldoğan, “200 Yunan Askerinin Hikayesini Doğru Okumak”, <https://www.evrensel.net/haber/101288/200-yunan-askerinin-hikayesini-dogru-okumak> [Erişim Tarihi: 23.09.2022].

³⁷ Δημήτρης Καμουζής [Dimitris Kamuzis], ““Από Σωτήρας της Φυλής”, “Ευργέτης των Τούρκων”: Ο Βενιζέλος και η Εθνικιστική Ηγετική Ομάδα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης [“Ulusun Kurtarıcısından”, “Türklerin Bağışçısına”]: Venizelos ve İstanbul Rumlarının Milli Lider Grubu”, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών [Anadolu Araştırmaları Merkezi Bülteni]*, Τόμος [C]. 17, 2011, s. 160.

³⁸ Χρήστος Βουρτσάς [Hristos Vurças], “Γεώργιος Κονδύλης (1879-1936): Ο Στρατιώτης που Έγινε Αντιβασιλέας [Georgios Kondilis (1879-1936): Kral Naibi Olan Asker]”, *Μεταπτυχιακή Διατριβή [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου [Peloponnes Üniversitesi], 2021, s. 55-56.

³⁹ Σπυρίδωνος [Spiridonos], *age*, s. 108.

büyütmemek gerektiğini vurgulamaktadır. Triantafillidis'e göre Yunan erleri, Kasım 1920'deki seçimlerin ardından İstanbul'a sığınmış subayların varlığından haberdar olmamışlardır.⁴⁰ Esasen Yunan ordusu ve toplumundaki bölünmüşlük Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren süregelmekteydi.⁴¹

Diğer taraftan Türk ordusunun mensupları, erlerden genelkurmay başkanına kadar nice fedakârlıklara katlanmış, birlik ve beraberlik içinde nice kahramanlık örnekleri sunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa 4 Ekim 1922'de yaptığı konuşmada, Büyük Taarruz'dan söz ettiğinde her kademedeki komutanın maharet ve cesaretle birliklerini idare ettiklerine dikkat çekmiştir.⁴² 26 Ağustos 1922'de Türk topçularının mevzilere gece gelerek karanlık içinde mevzi almalarını ve şafakla beraber ateşe başlamalarını "Bütün dünya topçuları için örnek olacak mahiyettedir" sözleriyle değerlendirmiş ve "Hayat-ı askeriyemde bu kadar mükemmel bir topçu ve bu kadar mükemmel idare edilmiş bir topçu ateşi nadiren gördüm" demiştir.⁴³ Çiğiltepe'yi ele geçirmek için istediği yarım saatlik sürede başarılı olamaması üzerine intihar eden Reşat Bey'e temas ettiğinde⁴⁴ ise "Ordumuzda zabitan ve komutanların kendilerine verilen vazifeyi ifada gösterdiği tehlikü [çok istemeyi] ve hissî namusu göstermek isterim. Ordumuzdaki zabitan ve kumanda heyeti âliyesi yekdiğerine karşı böyle bir muhabbetle, hürmetle ve itimatla merbuttur [bağlıdır] ve mafevkten [üstten] aldıkları emri bir namus telakki ederek ifa ederler" demiştir.⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, "Milletin mukadderatını doğrudan doğruya deruhte ederek [üstlenerek] yeis yerine ümit, perişanlık yerine intizam, tereddüt yerine azim ve iman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkararak meclisimizin, civanmert ve kahraman orduların başında bir asker sadakat ve itaatiyle emirlerinizi yerine getirmiş olduğumdan dolayı, bir insan kalbinin nadiren duyabileceği bir memnuniyet içindeyim. Kalbim bu meserretle [sevinçle] dolu olarak pek aziz ve muhterem arkadaşlarımı bütün dünyaya karşı temsil ettikleri hürriyet ve istiklal fikrinin zaferinden dolayı tebrik ediyorum" cümlelerine yer vermiştir.⁴⁶ Türk

⁴⁰ Τριανταφυλλίδης [Triantafillidis], *age*, s. 541-542.

⁴¹ Bkz. Nilüfer Erdem, *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset (1919-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 46-80.

⁴² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 282; Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz'la ilgili değerlendirmeleri için bkz. Cezmi Eraslan, "Atatürk'ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2008, s. 15-27.

⁴³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 270.

⁴⁴ Büyük Taarruzun kaderini belirleyecek yerlerden biri olan Çiğiltepe'yi kuşatma vazifesi 57. Tümen Komutanı Miralay Reşat Bey'e bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa muharebenin ikinci gününde Çiğiltepe'nin düşmandan temizlenmeden muharebede üstünlük sağlamanın zor olacağını saptamıştır. Reşat Bey'e niçin hedefe ulaşamadığı sorulduğunda yarım saat süre istemiştir. Reşat Bey yarım saat içinde tepeyi alamayınca, sözünü yerine getiremediği düşüncesiyle intihar etmiştir. İbrahim Baş, "Reşat Çiyiltepe", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/resat-ciyiltepe-1879-1922/> [Erişim Tarihi: 23.09.2022]; Kemal Arı, "Çiğiltepe Efsanesi Miralay Reşat Bey", *Bütün Dünya*, S. 8, 2016, s. 45-48.

⁴⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 271.

⁴⁶ *Age*, s. 265.

zaferini değerlendiren Spiridonos da Türk komutan ve kurmaylarının deneyimli ve eğitilmiş olduklarına dikkat çekerek, “*Türk ordusunun değerli mensupları olduğunu katıldığımız savaşlardan biliyoruz*” demiştir.⁴⁷

Büyük Taarruz’dan birkaç ay önce istifa eden Papulas’ın yerine Hacıanestis’in Yunanistan’ın Anadolu’daki ordusunun başkomutanlığına getirilmesi, en başından itibaren Yunan subaylar arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Anadolu’daki bozgundan sorumlu tutulanların yargılanması aşamasında tanık olarak dinlenmiş olan Yarbay Kimisis, daha Hacıanestis gelmeden askerler arasında Anadolu’yu boşaltacağı söylentisinin dolaşmaya başladığına dikkat çekmiştir. Hacıanestis kendine özgü ve huysuz olarak tanınmakta, bu sebeple de ordudaki üst rütbelilere güven telkin etmemekteydi. Kimisis’e göre Hacıanestis etrafında olup bitenlere karşı da ilgisizdi.⁴⁸ Dosyaları incelemesi halinde Türk ordusunun güçlendiğini görebilecekken bunu yapmamış, tam tersine Afyon’dan Trakya’ya kuvvet aktarımına gitmiş ve İstanbul’a doğru bir harekâtı düşlemiştir. Yunan Genelkurmayı’nın hazırladığı tarih kitabında Hacıanestis’in Trakya’daki 4. Yunan Kolordusu’nu desteklemek amacıyla Anadolu Ordusu’na ait birlikleri Trakya’ya göndermesi ile ilgili olarak “*Bu kuvvetin savaş alanında bulunmasının pek bir önemi olmazdı*” denilse⁴⁹ de Yunan literatüründe genellikle “*ölümcül bir hata*” olarak değerlendirilmiş ve muharebede bu kuvvetlerin eksikliğinin hissedildiğinin altı çizilmiştir.⁵⁰

Yunan Kolordusu’nun kurmaylarından ve Anadolu Harekâtı döneminde yüzbaşı rütbesinde olan K. Kanellopulos yaşananları, “... *1. Kolordu tarafından askeri durumla ilgili bir saat, bazen yarım saat aralıklarla raporlar verilmekteydi. Bu şekilde ordu karargâhı muharebeyle ilgili bilgilendirilmekteydi. Bu raporlar şifrelenmekte ve telgrafla İzmir’e ulaştırılmaktaydı. Bu, bir zaman gerektirmekteydi. Olası en büyük hızla, iki saatten daha hızlı bir sürede gerçekleştirilemezdi. Ordu o anda bir harekete karar verecek olursa, bu karar Afyon’a aynı yöntem ve olanaklarla ulaştırılacaktı. Bu da iki saati daha gerektirecekti. Ancak durum dört saat içinde asla aynı kalmamaktaydı. Anbean değişmekteydi*” cümleleriyle ve basit bir matematikle ortaya koymuştur.⁵¹ Triantafillidis’e göre bu durumla mücadele edebilmek için başkomutanın savaş alanında bulunması ya da acil durumlarda İzmir’deki karargâha sormadan karar alabilmesi için komuta yetkisini 1. Kolordu Komutanı Trikupis’e devretmesi gerekirdi.⁵² Hacıanestis ise yargılandığı mahkemede kendisine yöneltilen suçlara karşı

⁴⁷ Σπυρίδωνος [Spiridonos], *age*, s. 273.

⁴⁸ Βασιλικός [Vasilikos], *age*, s. 248-250.

⁴⁹ Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Υποχωρητική Αγώνες τον Α’ και Β’ Σωμάτων Στρατού [Harekâtın Sonu 1922, 1. ve 2. Kolordu’nun Gerileme Mücadeleleri], Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού [Ordu Tarih Müdürlüğü Yayınları], Αθήνα [Atina], 1962, s. 2-3.

⁵⁰ Τριανταφυλλίδης [Triantafillidis], *age*, s. 525-535.

⁵¹ Κ. Δ. Κανελλόπουλος [K. D. Kanellopulos], *Η Μικρασιατική Ήττα Αύγουστος 1922 [Anadolu Yenilgisi Ağustos 1922]*, Εκδόσεις Ελευθέρη Σκέψης [Eleftheri Skepsis Yayınları], Αθήνα [Atina], 2009, s. 128-129.

⁵² Τριανταφυλλίδης [Triantafillidis], *age*, s. 563.

savunmasında, tek olduğu için başkomutanın hayatını kaybetmeye hakkı olmadığına, savaş içinde daha yetenekli biriyle değiştirilmesinin dahi son derece tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine işaret etmiştir. Hacıanestis'e göre başkomutan savaşın yakınında olmamalı, her türlü duygusallıktan ve her yerden eşit uzaklıkta olan bir yarım dairenin ortasında bulunmalıydı.⁵³

Oysa Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos sabahı Kocatepe'deydi.⁵⁴ Esasen Türk tarihinin en önemli başarılarından biri olan Büyük Taarruz planının hazırlanmasında, Yunan ordusuna taarruz edilecek noktanın ve taarruzda uygulanacak stratejinin belirlenmesinde, Türk kuvvetlerinin toplanma bölgelerinin ve taarruz zamanının düşmandan gizlenmesinde, en nihayet 30 Ağustos'ta Çalköy – Adatepe – Aslıhanlar bölgesindeki imha muharebesinin yerinden sevk ve idaresi ile zaferin elde edilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın rolü büyüktür. Buna rağmen üst satırlarda da işaret ettiğimiz gibi elde edilmiş zaferi TBMM'ye, kurmay heyetine, Türk ordusuna ve her türlü fedakârlığa katlanmış olan Türk milletine mal etmiştir. Şahsına çıkardığı pay, görevini yapmış olmaktan duyduğu mutluluktur.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tevazuuna rağmen Yunan subaylar ve askeri uzmanlar, Türk zaferindeki rolü üzerinde fazlasıyla durmuşlardır. Örneğin Spiridonos, Mustafa Kemal Paşa için "*güçlü bir asker ve öngörüye sahip bir diplomat*" olduğunun altını çizerek "*Türk zaferindeki en önemli faktör*" demiştir. Askeri ve siyasi yetkileri şahsında toplayarak ülkesini Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin iştahından ve entrikalarından kurtardığına dikkat çekmiştir.⁵⁶ Stratigos, Yunan askerlerinin tüm gayretlerine rağmen Türk Ordusu Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa ve tüm Türk topraklarından gelerek onun etrafında kenetlenmiş olan subayların, son siperleri savunarak Türkiye'yi kurtarmayı amaçladıklarını ve bunu başardıklarını kaydetmiştir.⁵⁷

Yunan generali Bulalas, Mustafa Kemal Paşa'nın meclis yetkilerini şahsında toplamış olarak son derece hızlı ve işlevsel olacak şekilde kendisini Yunan ordusu ile mücadeleye hazırlama işlerine verdiğiğine, aldığı önlemlerin firarların önlenmesinde ve geniş seferberlik açısından olumlu sonuçlar getirdiğine dikkat çekmiştir. Bulalas'a göre Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu türden etkinlikleri Yunan komutanların hayal etmeleri dahi olası değildir. Yunan komutanlar durumun gerektirdiği fedakârlığı yapmamışlar ve Türk komutanların aksine muharebeler hiçbir zaman Yunan başkomutan ve kolordu komutanlarınca idare edilmemişlerdir.⁵⁸ Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa'ya göre de en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş, tespit edilmiş, hazırlanmış, idare edilmiş ve neticelendirilmiş olan taarruz, hiçbir şekilde tesadüfi değildir.⁵⁹

⁵³ Βασιλικός [Vasilikos], *age*, s. 364.

⁵⁴ Gazi Mustafa Kemal, *age*, s. 899.

⁵⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 265.

⁵⁶ Σπυρίδωνος [Spiridonos], *age*, s. 273.

⁵⁷ Στρατηγός [Stratigos], *age*, s. 265-266.

⁵⁸ Κλέανθος Κ. Μπουλαλάς [Kleanthos K. Bulalas], *Η Ελλάδα και οι Σύγχρονοι Πόλεμοι [Yunanistan ve Çağdaş Savaşlar]*, Αθήνα [Atina] 1965, s. 302.

⁵⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 282.

3. Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan Çekilişi ve Çekilirken Anadolu'da İşlediği Suçlar

Yunan askerleri savaş meydanından çekilirken üç koldan birini takip etmişlerdir. Gerileyiş esnasında oluşan bu kollardan birincisi General Dimaras ve tümen komutanlarından Albay Kallidopulos, ikincisi General Trikupis ve Digenis, onları takiben de tümenlerden birinin komutanı olan Albay Kaybalis tarafından yönetilmiştir. Üçüncü kola ise tümen komutanlarından Gardikas liderlik etmiştir. Bunlardan bir kısmı Türklerle esir düşmüştür. Esir düşenler içinde General Trikupis ve Digenis de yer almıştır.⁶⁰ Trikupis'in esir düşmesi önemlidir. Çünkü Yunan hükümeti tarafından birlik komutanlarının memnuniyetsizliği sebebiyle başkomutanlıktan alınan Haciasenitis'in yerine Trikupis, 4 Eylül'de Anadolu'daki Yunan ordusunun başkomutanlığına atanmıştır. Oysa Trikupis'in Türklerle esir düştüğü tarih 2 Eylül'dür. Trikupis başkomutan olarak atandığını Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenmiştir.⁶¹ Trikupis'in esir olduğu Yunan hükümeti tarafından 5 Eylül'de öğrenilince başkomutanlık Polimenakos'a verilmiştir.⁶²

Yunan ordusu İzmir'e doğru gerilerken, geçtiği her yerde yangınlar çıkarmıştır. İsmet Paşa anılarında bunu "*Topları ile, tüfekleri ile düşman kıtaları geliyor. Uğradıkları yerleri, bir şey bırakmaksızın yakıyorlar...*" sözleriyle ifade etmiştir. İsmet Paşa, Afyon'dan yol açıldığından itibaren İzmir'e kadar yalnız muharebe meydanlarından değil, dört tarafta bitip tükenmeyen yangın sütunları arasından geçerek ilerlediklerinden söz etmiştir.⁶³ Yunan ordusu bu yangınları çıkarmak için benzin ve bombalarla donatılmış tahrip taburları oluşturmuş, EMA mensuplarının birçoğu bu taburlarda görev almışlardır. Yunanlar bu yangınları çıkarmak için tahrip taburları yanında Rum ve Ermeni çetelerinden de yararlanmışlardır.⁶⁴ Yunan ordusunun gerileyişi esnasında Manisa, Turgutlu (Kasaba), Alaşehir, Salihli ve Uşak ateşe verilmiştir. Bu yangınlardan İzmir de nasibini almıştır.⁶⁵

7 Eylül'de askeri hastanelerde tedavi görmekte olan tüm Yunan yaralıları, Patris adındaki transatlantiğe bindirilmişlerdir. Ayrıca tüm küçük dereceli memurlar iki buharlı gemiyle Yunanistan'a hareket etmişlerdir.⁶⁶ 8 Eylül sabahı Yunan idaresindeki üst düzey memurlar da gemilere binmişlerdir. 8 Eylül'de güneşin batmasından kısa bir süre önce Yunan yetkilileri taşıyan tüm gemiler hareket etmişlerdir. Yunanlar Ana-

⁶⁰ Στρατηγός [Stratigos], *age*, s. 407-408; Trikupis, *age*, 101-102.

⁶¹ Αγγελολομάτης [Aggelomatis], *age*, s. 371-372.

⁶² *To Τέλος της Εκστρατείας 1922, Υποχωρητική Αγώνες τον Α' και Β' Σωματίων Στρατού [Harekâtın Sonu 1922, 1. ve 2. Kolordu'nun Gerileme Mücadeleleri]*, s. 311-312.

⁶³ İnönü, *age*, s. 295-300.

⁶⁴ Mehmet Asım Us, "Yunan Ordusu'nun ve Hükümeti'nin Sorumluluğu", *İzmir'den Bursa'ya*, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty, s. 119-123.

⁶⁵ Mustafa Kırıışman, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. X, S. 22, 2011, s. 77-93.

⁶⁶ *To Τέλος της Εκστρατείας 1922, Υποχωρητική Αγώνες τον Α' και Β' Σωματίων Στρατού [Harekâtın Sonu 1922, 1. ve 2. Kolordu'nun Gerileme Mücadeleleri]*, s. 318-319.

dolu'yu terk etmeden önce tüm askeri mağazaları, kışlaları, hastaneleri ve Türklerin işine yarayabilecek her şeyi imha etmişlerdir. Tahrip edemediklerini ve taşıyamadıklarını denize atmışlardır.⁶⁷ Yunan ordusu geldiği gibi giderken, Yunanlara yardım etmiş Rumlar, bundan böyle Anadolu'da yaşayamayacaklarını düşünerek kıyılara akmışlardır. Öyle ki İzmir, gemilerle Anadolu'yu terk etmeye çalışanlarla dolmuştur.⁶⁸ Türk kuvvetleri tarafından İzmir 9 Eylül'de kurtarılmıştır.⁶⁹

Sonuç

Yunanlar emperyalistlerin teşviki ve desteğiyle çıktıkları Anadolu'da hezimete uğramışlardır. Dönemin Yunan devlet adamları, başta Venizelos olmak üzere "Megali İdea" rüyasına kapılmışlar ve Anadolu'ya düzenlenen bu harekâtın Yunanistan'ın maddi ve manevi gücünün çok üzerinde olduğunu görememiş veya görmek istemişlerdir. Bunun sebebi belki de müttefiklerin kendilerini sonuna kadar destekleyeceklerine duydukları güvendi. Ancak öyle olmamış ve birbiri ardı sıra gelen Türk zaferleri neticesinde yalnız bırakılmışlardır.

Yunanların Anadolu'daki başkomutanları sürekli değişmiş, harekât boyunca Yunan toplumu ve ordusundaki bölünmüşlük devam etmiştir. Türk milleti Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası hemen başlayan işgaller karşısında derhal örgütlenerek direniş ortaya koymuştur. 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren de Mustafa Kemal Paşa etrafında kenetlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa iyi bir asker olduğu gibi konjonktürdeki gelişmeleri de iyi değerlendiren bir diplomattı. Çevresini saran tüm komutanlar da çetin mücadelelerden çıkmış deneyimli subaylardı. Nice Türk toprağının kaybına tanık olmuş her Türk ferdi ve ailesi, bundan böyle bir karış toprağın dahi kaybedilmesini istemeyerek bağımsızlık mücadelesine elinden gelen desteği sunmuştur. Elde edilen zafer, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklal fikrinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğundan ilelebet mesut ve bahtiyarım*" sözleriyle de işaret ettiği gibi "*Türk evlatları*" nındır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

*Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi*⁷⁰

⁶⁷ Αγγελομάτης [Aggelomatis], *age*, s. 208-215.

⁶⁸ Τριανταφyllίδης [Triantafyllidis], *age*, s. 644-645.

⁶⁹ İnönü, *age*, s. 298-300.

⁷⁰ Dosya numarası metin içinde verilmiştir.

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

Αμόλθεια
Εμπρός
Μακεδονία

Türkçe Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- Apak, Rahmi, *İstiklâl Şavaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Arı, Kemal, “Çiğiltepe Efsanesi Miralay Reşat Bey”, *Bütün Dünya*, S. 8, 2016, ss. 45-48.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Börekeçi, Hüseyin, “Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Milli Savunma Üniversitesi, 2022.
- Bujak, 1918-1922 *Yunan Ordusu'nun Seferi*, çev. İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939.
- Eraslan, Cezmi, “Atatürk'ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2008, ss. 15-27.
- Erdem, Nilüfer, “Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü ve Faaliyetleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. IX, S. 2, 2020, ss. 331-361.
- ....., “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 29, 2014, ss. 97-140.
- ....., *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset (1919-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- ....., *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Gencer, Ali İhsan & Özel, Sabahattin, *Türk İnkılap Tarihi*, 8. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, C. 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- Kırışman, Mustafa, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. X, S. 22, 2011, ss. 77-93.
- Özel, Sabahattin, *Millî Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.
- Trikupis, Nikolaos, *General Trikupis'in Hatıraları*, çev. Ahmet Angın, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967.
- Türk İstiklâl Harbi*, C. II, Batı Cephesi, III. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

- Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968.
- Us, Mehmet Asım, “Yunan Ordusu’nun ve Hükümeti’nin Sorumluluğu”, *İzmir’den Bursa’ya*, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul, ty, ss. 107-136.
- Yavuz, Ahmet, *Büyük Taarruz*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2022.

Yunanca Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- Αγγελομάτης, Χρ. Εμ., *Χρονικό Μεγάλης Τραγωδίας*, 2ι Έκδοση, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1971.
- Βασιλικός, Νίκος, *Ημερολόγιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1992.
- Βενιζέλου, Έλενα, *Στη Σκιά του Βενιζέλου*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα, 2002.
- Βουρτσάς, Χρήστος, “Γεώργιος Κονδύλης (1879-1936): Ο Στρατιώτης που Έγινε Αντιβασιλέας”, *Μεταπτυχιακή Διατριβή*, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, 2021.
- Ζεβελάκης, Γιώργος, “Γράμματα από το Μέτωπο του Ποδοσφαιριστή Μήτσου Βλαστού”, *Η Λέξη*, Τεύχος: 112, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1992, ss. 830-840.
- Καμούζης, Δημήτρης, ““Από Σωτήρας της Φυλής”, “Ευργέτης των Τούρκων”: Ο Βενιζέλος και η Εθνικιστική Ηγετική Ομάδα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης”, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, Τόμος: 17, 2011, ss. 151-193.
- Κανελλόπουλος, Κ. Δ., *Η Μικρασιατική Ήττα Αύγουστος 1922*, Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, 2009.
- Μπουλαλάς, Κλέανθος Κ., *Η Ελλάδα και οι Σύγχρονοι Πόλεμοι*, Αθήνα, 1965.
- Πληζιώτης, Χαράλαμπος, *Αναμνήσεις του Μετώπου*, Εκδόσεις Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 1991.
- Σπυρίδωνος, Γεωργ. Λ., *Πόλεμος και Ελευθερία*, Αθήνα, 1957.
- Στρατηγός, Ξενοφώντας, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Α. Χάρισης, Αθήνα, 1999.
- Τζανακάρης, Βασίλης Ι., *Δακρυσμένη Μικρασία*, Εκδόσεις Μεταίχιμο, Αθήνα 2007.
- Το Τέλος της Εκστρατείας 1922, Υποχωρητική Αγώνες τον Α' και Β' Σωμάτων Στρατού*, Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1962.
- Τριανταφυλλίδης, Χαράλαμπος Δ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία και το Ημερολόγιον Ενός Οπλιτού*, Βιβλίου Δεύτερο, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, 1984.
- Χατζηαντωνίου, Κώστας, *Μικρά Ασία - Ο Απελευθερωτικός Αγώνας 1919-1922*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα, 1994.
- ....., *Θεόδωρος Πάγκαλος*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα, 2004.

Internet Kaynakları

- Αγτζίδης, Βλάσης, “Αριστερά και Μικρά Ασία”, https://athens.indymedia.org/media/old/aristera_m.asia.pdf [Επίσημο Τάριχι: 23.09.2022]

Aldoğan, Seyit, “200 Yunan Askerinin Hikayesini Doğru Okumak”, <https://www.evensel.net/haber/101288/200-yunan-askerinin-hikayesini-dogru-okumak> [Erişim Tarihi: 23.09.2022]

Baş, İbrahim, “Reşat Çiyiltepe”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/resat-ciyiltepe-1879-1922/> [Erişim Tarihi: 23.09.2022]

Yüce, Serdar Nazım, “Emperyalist İşgale Karşı Direnişin Hiç Bilmediğimiz Yunan Kahramanları”,

<http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/dusunce-balonu-meraklisina/izmir-isgal-yunanistan-asker-komunist-idam> [Erişim Tarihi: 23.09.2022]

YUNANİSTAN'DA FELAKET ALGISI: BÜYÜK TAARRUZ'UN SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Çiğdem Kılıçoğlu CİHANGİR*

Giriş

6 Mayıs 1919'da Paris'te İngiltere, Fransa ve ABD tarafından alınan, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali kararı,¹ hem Yunanistan hem de Türkiye açısından bir dönüm noktasıydı. Yunanistan'ın kuruluşundan itibaren neredeyse bir asırlık hayali ve hedefi olan *Megali İdea*'nın gerçekleştirilmesine yönelik bir adımdı bu. Türkiye için ise bağımsızlık mücadelesini yerelden ulusala taşıyan, topyekûn bir savaşa dönüştüren olaydı.

Söz konusu kararın hemen ardından Yunanistan İzmir'e asker çıkarırken, bu harekât Yunan siyasi ve askeri kadroları tarafından *Küçük Asya Harekâtı* olarak adlandırıldı. Paris Barış Konferansı'nda yalnızca İzmir'in işgaline karar verilmiş olduğu halde, harekâtın adının 'İzmir harekâtı' olarak belirlenmemesi, aslında sınırları belli olmayan *Megali İdea* politikasının bir yansımasıydı. *İki kıta ve beş denize* yayılan büyük bir Yunan devleti yaratma fikrini ikame eden *Megali İdea*, Trakya'dan İstanbul'a, Anadolu'nun Batı kıyılarından Karadeniz bölgesine kadar bilhassa Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan Rumların yaşadığı her bölgenin Yunanistan'a bağlanmasını hedefliyordu. *Megali İdea*'nın yaratıcısı olmasa da iktidara geldiği 1910 yılından itibaren bu ideali adım adım hayata geçiren Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal hareketinin mimarıydı.

Her ne kadar Yunan halkı yıllardır savaş içinde olmanın verdiği bıkkınlıkla Venizelos'u 1920 Kasım'ında iktidardan düşürdüyse de Venizelos'un yerine kurulan Kral yanlısı hükümet de Anadolu'daki işgal politikasının sürdürülmesi noktasında bir değişikliğe gitmedi. Aslında Kral ve Kral yanlılarının Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren Venizelos'un politikalarına karşıtlıkları söz konusuydu ve bu durum Yunan

* Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, kilicoglu@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8596-7215.

¹ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914- 1924)*, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, 1972, s. 157-163; Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 70-71.

siyasetinde ve toplumunda derin bir kamplaşma yaratmıştı.² *Megali İdea* Yunan resmi ideolojisi olarak bütün Yunan halkının ortak hayali olsa da, Venizelos ile Kral Konstantinos arasındaki ihtilafın yarattığı toplumsal ve siyasal kamplaşma, ortak gayeye ulaşma noktasında farklı yorum ve mücadeleleri de beraberinde getirmişti.³ Bundan dolayı Yunan halkı, Venizelos'un düşmesinin ardından, 1917'den beri yurtdışında sürgünde olan ve seçimlerden sonra ülkesine dönen Kral Konstantinos'a, savaşın sona ereceği umuduyla ve terhis beklentisiyle kucak açtı. Ancak kısa süre içinde Kral'ın ve kurulan Kral yanlısı hükümetin de dış politikada bir değişikliğe gitmeyerek Venizelos'un yayılcı siyasetini devam ettirdiği görüldü.

Aslında Kral yanlısı hükümetin Anadolu'daki savaş kampanyasını sürdürmesinin birçok iç ve dış etkeni bulunmakla beraber, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması⁴ gibi Yunan çıkarları açısından önemli bir kazanımın uygulama alanı bulması ve bu aşamada savaşı yarıda bırakıp geri çekilmenin, siyasette ve orduda psikolojik bir travmaya yol açacağı endişesi savaşa devam kararında önemli bir etken olarak düşünülebilir. Bir diğer öne çıkan etken ise İngiltere başta olmak üzere Müttefiklerin Yunanistan'a verdiği finansal desteğin kesilmesi endişesiydi ki, bu desteği kaybetmemek için yeni Yunan hükümetinin ilk icraatlarından birisi dış politikada hiçbir değişikliğe gidilmeyeceğini belirtmek olmuştu.⁵ Böylece aslında Yunan halkı, savaş bıkkınlığını Venizelos'u iktidardan düşürerek gösterirken, Kral'ın dönüşüyle kendini, büyük bir yayılgının içinde ve daha saldırgan bir savaş politikasının kucağında buluyordu.

Diğer yandan Türk tarafı da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde örgütlenerek Yunan işgaline 1921 yılının başlarından itibaren düzenli bir orduyla karşılık vermeye başlamış, hatta kısa süre içinde Yunan ordusunu yıpratmak seviyeye gelmişti. 1921 Eylül'ünde Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Yunan ordusu ciddi bir yıpranma ve çözülme sürecine girdi. Bu süreçte Yunan komuta kademesi bir taraftan ordu içindeki firarilerle uğraşırken, diğer taraftan askerler arasında güç kazanmaya başlayan komünist propagandayla da savaşıyordu.

² Söz konusu siyasal ve toplumsal kamplaşma Yunan tarihyazımına "Ulusal Bölünme/Ethnikos Dihasmos" adıyla geçmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Dokuz Eylül Üniversitesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, (Ed. Mustafa Daş, Türkmen Törel, vd.), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, s. 347-360.

³ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Yunan Kamuoyunun Tutumu: Beklentiler, Yorumlar, Tepkiler", *Türk ve Batı Basınında Sevr Antlaşması*, (Ed. Mehmet Okur), Akçağ Yayınları, Ankara, 2022, s. 360.

⁴ Sevr Antlaşması maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 525-691; Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Baraklaşması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 45-185.

⁵ Çağla D. Tağmat, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metak-sas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 31.

Zaten Venizelosçu-Kralcı ayrılığında ötürü ordu içindeki kamplaşma hat safhadaydı, bu durum emir-komuta zincirinde ciddi aksamalara neden oluyordu. Tüm bunların yanında Yunan hükümetinin dış finansal destek bulmakta güçlük çekmesi ve buna bağlı olarak savaş strateji ve politikalarını geliştirmekte zorlanması da hükümeti yeni arayışlara yöneltmişti. Örneğin bu süreçte bir taraftan İstanbul üzerine yürünmesi fikri gündeme gelirken, Anadolu'da İzmir merkezli olmak üzere özerk bir devlet kurma düşüncesi de Yunan tarafının savaş politikalarındaki belirsizliğini ve bir bakıma çaresizliğini gözler önüne sermekteydi.⁶

Böyle bir ortamda, 26 Ağustos 1922'de Yunan ordusu Türk taarruzuyla karşılaştı. 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasında gerçekleşen ve Yunan kaynaklarına *Türk Taarruzu* veya [Yunan] *Geri Çekilme Muharebeleri* olarak yansıyan Büyük Taarruz,⁷ Türk ordusunun tek taarruz hareketi olmakla birlikte, Yunan ordusunun nihai yenilgisiyle sonuçlandı. Bu son muharebe neticesinde üç yıldan fazla bir süre Batı Anadolu'yu işgali altında tutan Yunan ordusu, ağır bir yenilgi olarak Anadolu topraklarını tümüyle terk etti. Sonraki yıllarda Yunan toplumsal belleğine *felaket/katastrofi* olarak yerleşen bu olay ve ardı sıra ortaya çıkan gelişmeler, yaşandığı dönemde Yunan siyasetinde ve kamuoyunda adeta bir şok etkisi yarattı. Yunan yenilgisi ve beraberindeki Türk zaferini herhangi bir mecrada dile getirmek ilk günlerde neredeyse bir tabu olarak görüldü, yenilgi algısının Yunan kamuoyunda yerleşmesi zaman aldı. Bununla birlikte Yunan ordusunun peşi sıra Anadolu'dan Yunanistan'a binlerce Rum'un göç etmesi de Yunanistan'da demografik, toplumsal ve ekonomik birtakım dönüşümlerin yaşanmasına neden oldu.

Bu çalışmada Türk-Yunan Savaşı'nın son evresi olan Büyük Taarruz ve sonuçlarının Yunanistan'daki yansımaları, Yunan kaynakları ekseninde ele alınmış; savaşın, kısa ve uzun vadede Yunan siyasal, sosyal ve ekonomik yaşantısındaki etkileri değerlendirilmiştir.

Büyük Taarruz'un Yunan Kamuoyundaki Yankıları

26 Ağustos 1922'de, Yunan ordusunun beklenmedik bir şekilde Türk taarruzuyla karşılaşması, Yunan basınına ilk etapta küçük bir askeri hareketlilik şeklinde yansıdı, zira bir yıla yakın bir süredir Anadolu'da askerî açıdan bir sükûnet hâkimdi ve Yunan tarafı, Türklerin tam bir gizlilik içinde planladığı bu taarruz hareketine aslında hazır-

⁶ Yunan asker ve siyasilerinin İstanbul ve İzmir konusundaki fikir ve eylemleriyle ilgili olarak bkz. Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 395-401.

⁷ Yunan Genelkurmayı'nın hazırladığı ve "Küçük Asya Harekâtı" adını taşıyan kitaplar serisinin Büyük Taarruz ile ilgili kısmında, yukarıda sözü edilen adlandırmalar kullanılmıştır. Bkz. Genikon Epiteleion Stratou, *İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922)*, *Ta pro tis Tourkikas Epitheseos Gekonota, Septemvrios 1921-Avgoustos 1922*, Tomos Ektos, Ekdotis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1960; Genikon Epiteleion Stratou, *İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922)*, *To Telos tis Ekstrateias 1922, İpohoritikoi Agones ton A' kai B' Somaton Stratou*, Tomos Evdomos: Meros Proton, Ekdotis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1962.

lıksız yakalanmıştı. İstanbul ve İzmir konuları gündemdeyken, Yunan komuta kademeleri ve hükümet mensupları, Türk tarafından bir taarruz hareketini, hatta Afyon üzerinden gerçekleştirilecek bir taarruz hareketini pek hesaba katmamışlardı. Dolayısıyla taarruzun ilk günlerinde Yunan basınından Türk taarruzuna dair net bilgi edinmek pek mümkün olmamıştır, zira gerek hükümet yanlısı gerekse Venizelos yanlısı gazeteler bu muharebeyi başlangıçta oldukça önemsiz gördüler. Gazetelerde Anadolu’da her şeyin yolunda olduğuna dair haberler aktarılırken, ‘Yunan zaferinin’ pek yakında ilan edileceği ifade ediliyor, gerçekçilikten uzak ve abartılı bir yaklaşım sergileniyordu.

Ancak bu dönemde Yunan basınında yer alan haber ve yorumları doğru değerlendirebilmek için bir konunun altını çizmek gerekir ki, o da Yunan siyaseti ve toplumu Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren etkisi altına alan fikrîsel kamplaşmanın [Ulusal Bölünme], basını da etkisi altında bıraktığı gerçeğidir. Bir tarafta Venizelosçu gazeteler, diğer tarafta Kralcı gazeteler, Anadolu’daki Yunan işgali süresince hem savaş haberlerini kamuoyuyla paylaşıyor hem de birbirlerine karşı kamplaşmayı körükleyici yazılar yayınlıyorlardı. Diğer yandan bir istisna olarak her iki tarafa da dâhil olmayan Yunan sol basını bu dönemde tutumu ilginçtir ki, bu kesim esasen *Megali İdea* karşıtı propagandalarıyla dikkati çekmekteydi. Sol basının en önemli temsilcisi konumunda olan *Rizospastis* gazetesi, Anadolu’daki Yunan işgali sırasında, diğer Yunan gazeteleri tarafından sürdürülen işgal ve savaş propagandasına karşı, emperyalizme, Yunan yayılmacı siyasetine ve savaşa ‘hayır’ kampanyasını yürütüyor, Yunan hükümetlerini, emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet etmekle itham ediyordu.⁸

Millî Mücadele boyunca Yunan gazeteleri, sol basın istisnasıyla ister Venizelosçu ister Kralcı olsun hep işgal yanlısı bir tutum içinde oldular. Büyük Taarruz sırasında da bu işgal yanlısı gazeteler Türk tarafını küçümseyerek muharebeyi genel olarak önemsiz bir çatışma olarak tanımladılar. Örneğin Kralcı *Politeia* gazetesi, 27 Ağustos 1922 tarihli haberinde “*Kemal’in saldırısı*” olarak adlandırdığı Türk Büyük Taarruzu için “*önemsiz bir girişim*” nitelimesinde bulunuyor, Kemal’in “*şanlı Yunan ordusu karşısında*” mutlak başarısızlığa uğrayacağı ve geri çekileceğini iddia ederek Türk taarruz hareketini küçümsüyordu.⁹ Venizelosçu *Patris* gazetesinin aynı tarihli haberindeyse “*Kemal dikkat çekmek istiyor, Kemal’in saldırılarına her yerde direnilir ve karşılık verilir.*” şeklindeki ifadeler dikkati çekiyordu.¹⁰

Taarruza dair ilk resmî açıklama 27 Ağustos’ta Yunan gazetelerinde yer alırken, 28’inde de hükümet açıklamaları devam ediyor, ancak bu duyurularda yalnızca muharebenin ne zaman başladığı bilgisi aktarılıyordu. Söz konusu duyuruların içeriği o kadar sığ ve yetersizdi ki, muharebenin nasıl gelişim gösterdiğine yönelik bir bilgi bulunmamakla birlikte, okuyucu, Türk taarruzunun büyük çaplı bir girişim olmadığı, hatta bu çarpışmanın bir muharebe niteliği bile bulunmadığı izlenimine kapılıyordu.¹¹

⁸ Kılıçoğlu Cihangir, “Mondros Mütarekesi’nden Sevr Antlaşması’na...”, s. 367, 386.

⁹ *Politeia*, 14 Augoustou [27 Ağustos] 1922, s. 7.

¹⁰ *Patris*, 14 Augoustou [27 Ağustos] 1922, s. 4.

¹¹ *Skip*, 15 Avgoustou [28 Ağustos] 1922, s. 4.

Aslında Yunan hükümetinin bu dönemde halkı yanıltıcı açıklamalar yaptığını, bilgi sakladığını ve gerçekleri halka aktarmadığını söylemek mümkündür. Basın üzerinde de sıkı bir denetim ve sansür uygulaması söz konusu olduğu için gazeteler de resmi tebliğlerden yola çıkarak bilgi aktarımında bulunuyordu. Ancak göz ardı edilmemesi gereken nokta, Yunan gazetelerinin sansüre rağmen bütün gerçeklerin farkında olarak yalan haber aktarımında bulunmasıdır. Zira haber alma kaynakları yalnızca hükümet açıklamalarından oluşmuyordu, yabancı basın faktörü ile cephede bizzat bulunan savaş muhabirlerini unutmamak gerekir. Ancak gazeteler, kamuoyunu aydınlatmak yerine gerçekleri saklamayı tercih ediyorlardı.

Patris gazetesi, 27 Ağustos 1922 tarihli haberinde Türklerin ‘zayıflığından’ söz ediyor ve hatta gündemde olan muharebeden ziyade, Yunan ordusunun İstanbul’a ilerleme projesinden bahsederek Türk taarruzunu hafife aldığını gösteriyordu.¹² Daha da ilginç, hayal dozu yüksek, hatta tümüyle gerçekdışı olarak nitelendirilebilecek haberler de gazete sütunlarında yer buluyordu. Örneğin çarpışma sırasında Yunan ordusunun gerilemesinden hiç söz edilmezken, Türk tarafının geri çekildiği, Yunanların *kahramanca* savaştığı ve Türkleri püskürttüğü, zaferin çok yakın olduğu şeklinde haberler yapılıyor, halk adeta hayal dünyasında uyutuluyordu. Haberlerinde Türklerle yönelik genellikle küçümseyici ve hakaret dolu ifadeler kullanan, fanatik kralcı gazete *Proini*, Kral Konstantinos’un yakında İstanbul’u da *alacağını* ve Ayasofya’da taç giyeceğini iddia ediyor, deyim yerindeyse *Megali İdea*’cılık oynamaya devam ediyordu.¹³

Bu hayalperestliğin yanında, yalnızca sol *Rizospastis* gazetesinin sütunlarından nispeten doğru haberler yakalamak mümkündür, ancak o da bu dönemde yoğun bir sansüre uğruyordu. Diğer gazetelere göre daha gerçekçi bir yaklaşım içinde olan *Rizospastis*, Türklerle yönelik de daha naif bir dil kullanıyordu. Diğer bütün gazeteler Türklerden *düşman* olarak söz ederken, *Rizospastis*, Türk ordusunu aşağılayıcı ve karalayıcı bir dilden uzak duruyordu. Bu bağlamda gazeteyi tümüyle tarafsız olarak nitelendirmek doğru olmasa da *Rizospastis*’in Türk tarafından da haberler aktarmaya çalışması, diğerlerine göre daha gerçekçi bir tutum içinde olduğunu gösteriyor denilebilir.

30 Ağustos’ta muharebe nihai Türk zaferiyle sonuçlandıktan sonra, Yunan gazetelerinin bir kısmının hala bir *Yunan zaferi* olasılığında bahsetmesi dikkat çekiciydi. Yunan ordusunun aldığı kesin yenilginin ardından geri çekilmesi, kralcı *Politeia* gazetesinin sütunlarına “*Düşman hüsrana uğrayacaktır*” ve “*Yunan ordusu düşmanın planlarını kesin olarak boşa çıkaracaktır, bütün millet ordunun çelik iradesinin arkasında durmaktadır*” şeklinde yansıyor, ne yenilgi ne de geri çekilmeye dair bir ifadeye rastlanıyordu.¹⁴ *Proini* gazetesi, yenilgiden sonra bile hala Türk ordusunun bu kadar

¹² *Patris*, 14 Augoustou [27 Ağustos] 1922, s. 4.

¹³ *Proini*, 15 Avgoustou [28 Ağustos] 1922, s. 1.

¹⁴ *Politeia*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 1; 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, s. 1.

çok tümeni nasıl bir araya getirdiğini ve nasıl güçlendiğini sorgularken, bu muharebeyi, “*Kemal’in kendisini Avrupa’ya kanıtlama isteği*” olarak değerlendiriyordu.¹⁵

Yunan gazeteleri, muharebenin neticelenmesinin ardından, belli ki yaşanan ağır yenilginin yarattığı şokun da etkisiyle yenilgiyi ilk etapta gizlemeye çalışıyorlar, *yenilgi* kavramını başlangıçta kullanmadıkları gibi, *geri çekilme* ifadesine de pek yer vermiyorlardı. Yenilginin kabulünde bile “*önemsiz bir mağlubiyet*”, “*hala güçlü olan Yunan ordusu*”, “*kahraman Yunan ordusu*” gibi ifadeler gazete sütunlarında yer buluyor, Yunan ordusunun dağılmadığından söz ediyorlardı.¹⁶ *Proini* gazetesine göre Yunan ordusu ‘biraz’ çekilmek zorunda kalmıştı, ama asla yenilmemişti, dağılmamıştı.¹⁷ Hatta aynı gazete, “*Bugün bize Küçük Asya’dan ayrılmanızı tavsiye edenler, bunu iki yıl önce tavsiye etme cesaretini göstermeliydi. O zaman Anadolu’yu terk edebilirdik, ama artık çok geç...*”¹⁸ şeklindeki ifadeleriyle hem yenilgiyi kabul etmek istemiyor hem de bu konudaki sorumluluğu Venizelistlerle birlikte Müttefiklere yıkmaya çalışıyordu. Zira işaret edilen iki yıl öncesi, Yunanistan’da iktidar değişikliğinin yaşandığı ve Kral’ın Yunan tahtına geri dönerek Anadolu’daki savaş kampanyasının devamını onayladığı süreçtir.

Kısacası muharebenin sonuçlanmasının hemen ardından Yunan basınında genel olarak asılsız haberlerle gündemin meşgul edildiği kaotik bir ortam söz konusuydu. İşgal karşıtı ve muhalif *Rizospastis* gazetesi ise Türk zaferinin ardından, yani 31 Ağustos tarihli sayısında neredeyse tamamıyla sansüre uğramış, birinci sayfa boş çıkmıştı.¹⁹ Dolayısıyla Yunan halkının ‘doğru haber’ alma konusunda seçeneği neredeyse yok gibiydi.

Savaşın sonucu belli olduktan sonra Yunan gazetelerinin, yenilgi gerçeğini kabul etmeleri zaman aldı. Muharebenin ilk günlerinde *önemsiz bir çatışma* olarak değerlendirdikleri Türk taarruzunu, yenilginin hemen ardından, yine paradoksal bir biçimde, “*Küçük Asya’daki dev savaş*”²⁰ olarak nitelendirmeye başlayan Yunan gazeteleri, aslında küçümsedikleri bir savaşı kaybetmenin moral açısından daha büyük bir travmaya yol açacağını düşünmüş olmalı ki, yenilgiyi kabul etmenin ve bu gerçekle başa çıkmanın bir yolu olarak söylemlerini “*kahramanca savaşılan büyük bir savaş*” şeklinde değiştirmeye çalıştılar. Bir çeşit savunma mekanizmasının devreye girmesi olarak kabul edilebilecek olan bu durum, belki de Yunan kamuoyunu yenilgi algısına hazırlamanın bir yoluydu.

Yenilginin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra, henüz Yunan ordusunun geri çekilmesi devam ederken, Venizelosçu cephenin, yenilgiyi artık kabullenmeye başladığını ve hükümeti, gelişmeler karşısında etkisiz ve sessiz kalmakla suçladığı dik-

¹⁵ *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 1.

¹⁶ *Skrip*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 4; *Proini*, 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, s. 6.

¹⁷ *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 1.

¹⁸ *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 1.

¹⁹ *Rizospastis*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 1.

²⁰ *Patris*, 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, s. 4.

kati çekmektedir. *Patris*, *Empros*, *Ethnos* gibi gazeteler Anadolu'daki harekâtın iyi yönetilemediğini, bunun da başlıca sorumlusunun hükümet olduğunu dile getiriyor, hükümetin istifasını talep ediyorlardı. *Patris* gazetesinin 4 Eylül tarihli başyazısı, “*Tanrı Yunanistan’a yardım etsin*” başlığını taşıyor ve haberde, hükümetin, savaşla ilgili gelişmelerin üstünü örttüğü, gerçekleri kamuoyuyla paylaşmadığı, halkı bilgilendirmekten özenle kaçındığı şeklinde birtakım tespitler yer alıyordu. Savaşın başlamasından bu yana on gün geçtiğini belirten gazete, hükümetin sistematik bir gizleme taktiği izlediğini öne sürüyor ve Anadolu’daki durumun son derece ciddi olduğunu dile getiriyordu. “*Bizi ancak Yunanistan’ın Tanrısı kurtarabilir*” sözleriyle biten yazı, birkaç gün içinde *felaket/katastrofi* olarak nitelendirilecek olan Yunan yenilgisini, aslında örtülü de olsa kamuoyuyla paylaşıyordu.²¹ Hatta gazetenin 6 Eylül’deki başyazısı “*Cehenneme Gidin*” başlığıyla ve sansürsüz olarak yayınlanıyor, yazıda bu defa yalnızca hükümete değil, ordunun kaderinin, *savaş kabiliyetinden yoksun ve akli dengesi yerinde olmayan* bir insana emanet edildiğinden bahsedilerek Yunan ordusunun yenilgiden sonra görevden alınan kumandanı Hatzianestis’e ateş püskürülüyordu. Hükümeti vatana ihanetle suçlayan yazının devamında, “*...Neden gitmiyorsunuz? Hepiniz suçlusunuz, görmüyor musunuz? Halk gitmenizi istiyor, gidin artık, cehenneme gidin, nereye giderseniz gidin. Ama Yunanistan yaşayacak... Ve gelecek nesiller tarihte isimlerinize buluştuğunda, nefretle ve kinle dolacaklar. Bu, tarihin sizin için hazırladığı ödül olacak...*” sözleriyle hükümetin istifası talep ediliyordu. Aynı yazıda, “*Biz Kemal tarafından değil, suçlu ve aciz politikacılar yüzünden yenildik*” ifadesi de ayrıca dikkate değerdir.²² Bu sözler esasen hükümete bir gönderme amacı taşısa da Anadolu’daki savaş yenilgisinin kabulünü de bizzat yansıtıyordu.

Savaş karşıtı Yunan sol basını da bu süreçte, hükümet politikalarının ‘yanlışlığı’ ve gerçeklerin kamuoyuyla paylaşılmaması konularında Venizelosçu gazetelerle benzer bir tutum sergiliyordu. *Rizospastis* gazetesi, kamuoyunun bilgilendirilmeye ihtiyacı olduğunu her fırsatta dile getirerek hükümeti gerçekleri saklamakla itham ediyor ve yenilginin sebebi olarak da Yunan hükümetinin yanlış politikalarını gösteriyordu. 6 Eylül tarihli köşe yazısında *Rizospastis*, Anadolu’daki Yunan ordusunun yenilgisinde sadece Kralcı hükümetleri sorumlu tutmuyor, Yunan ordusunun İzmir’e çıkmasına sebep olan Venizelos’a da yükleniyordu. Gazeteye göre, emperyalist devletlerle iş birliği yapıldığı için başından beri izlenen politika yanlıştı. Yunanistan’ın emperyalizmin kurbanı olduğu ve bu süreçteki Yunan hükümetlerinin her birinin de bu ‘suçta’ payı olduğu değerlendirmesinde bulunan gazete, Rumların trajik sonunu hazırlayanın, emperyalizm ve emperyalizmle iş birliğine giden Yunan hükümetleri olduğuna dikkati çekiyor, izlenen politikaların ‘milli’ olmadığını vurguluyordu. Savaş yılları boyunca gerçek bir barış yapılması için sık sık çağrıda bulunduğunu hatırlatan *Rizospastis*,

²¹ *Patris*, 22 Avgoustou [4 Eylül] 1922, s. 1.

²² *Patris*, 24 Avgoustou [6 Eylül] 1922, s. 1.

yenilginin faturasını Müttefiklerle -dolayısıyla emperyalizmle- iş birliği yapan Yunan hükümetlerine çıkarıyordu.²³

8 Eylül itibarıyla *Patris* gazetesinin manşeti ise artık yenilginin açıkça kabulü anlamını taşıyordu: “*Yunanistan’ın cenaze töreni...*” Yazıda geçen ifadelerle bakılırsa gerçek bir umutsuzluk ve hayal kırıklığı söz konusuydu:

“... *Yunanistan’ın cenaze töreni yapıldı. Şanlı bayrağı artık iki kıtada ve beş denizde gururla dalgalanmıyor... Ege rüzgarları artık tatlı tatlı esmiyor. Ege eskisi gibi mavi değil artık. Bu büyük bir ulusal yas, onuru kırılmış Yunanistan’ın ölümünün yası... Artık Küçük Asya özgür değil. Artık parlak zaferler yok. ... Artık hiçbir ses bize mavi beyaz bayrağın İzmir semalarında ve Küçük Asya’nın derinliklerinde dalgalandığını duyurmayacak. ... Bize bu kıydan gözyaşı geliyor; Ege’nin dalgaları bize artık bir Yunan Küçük Asya’sı olmadığını duyurmaya geliyor; İzmir’imizin artık bizim olmadığını, Kemal’in İzmir’i olduğunu duyurmaya geliyor...*”²⁴

Yazının devamında ise yine hükümet suçlanıyor, iktidardaki hükümetin, Venizelos’un *Büyük Yunanistan* rüyasını anlayamayacak kadar kötü bir yönetim olduğundan, Venizelos iktidarda olsaydı eğer, Yunanistan’ın [şimdi] bütün rüyalarına kavuşmuş olacağından bahsediliyordu. Ayrıca yazıda ilk kez, terminolojik bağlamda, *zafer* kelimesinin kullanıldığı dikkati çekmektedir: “*Zafer Kemal’in değil, Yunanistan’ı iki sene yönetenlerindir.*” Her ne kadar Yunan zihninde, *Türk’ün zaferi* şeklinde bir algıyı kabullenmek zor olsa da ilk kez zafer ve Türk [Kemal] kavramları metaforik bir ifadeyle de olsa yan yana geliyordu. Yazıda geçen bir diğer ifade ise “*Yunanistan’ı öldüren Kemal değil, Yunanistan’ı iki sene yönetenlerdir.*” şeklindeydi.²⁵ Her ikisinde de aslında, yenilginin artık tümüyle kabul edildiği ve örtülü de olsa Türk zaferinin, Mustafa Kemal’in zaferinin kabul edildiği dikkati çekmektedir.

Ancak diğer yandan, kral yanlısı gazetelerin, muharebenin üzerinden günler geçmesine ve Yunan ordusu artık neredeyse Anadolu’yu tümüyle boşaltmasına rağmen, yenilgiyi dile getirme konusunda hala tereddüt yaşıyor olmaları ve kibirli tutumlarını sürdürmeleri ilginçti. 9 Eylül’de *Proini*, yaşanan yenilgiyi bir mağlubiyet olarak değil, “*kaza*” olarak adlandırıyor ve “*halkımız kazalarla kaybetmez*” diyerek yenilgi gerçeğiyle yüzleşmeyi reddediyordu.²⁶ 11 Eylül’de “*Ordumuz kaza geçirdi, ama mağlup olmadı*” manşeti, yine, bu reddiyeyi ispatlar nitelikteydi. Aynı gün Kral Konstantinos’un Yunan halkına yönelik yayınladığı mesaja da yer veren *Proini* gazetesi, Kral’ın bir nevi yenilginin kabulü anlamına gelen açıklamalarından dahi etkilenmiyor, hayali yaklaşımlar sergilemeye devam ediyordu.²⁷ Gerçi Kral’ın mesajında da yenilgiden ziyade “*kaza*” vurgusu dikkati çekmekle birlikte, ifadelerinden hiç değilse artık Yunanistan’ın bir Küçük Asya politikasının var olmadığı ve Anadolu rüyasının

²³ *Rizospastis*, 24 Avgoustou [6 Eylül] 1922, s. 1.

²⁴ *Patris*, 26 Avgoustou [8 Eylül] 1922, s. 1.

²⁵ *Agy*.

²⁶ *Proini*, 27 Avgoustou [9 Eylül] 1922, s. 1.

²⁷ *Proini*, 29 Avgoustou [11 Eylül] 1922, s. 1.

tarihe karıştığı anlaşılıyordu. Mesajında Yunan ordusunu ve halkını *cesaretleri ve kahramanlıkları* dolayısıyla takdir eden Kral, halka yönelik birlik çağrısında bulunarak ülkenin sürüklendiği kaotik ortamdan çıkmanın yollarını arıyordu.²⁸

Kral'ın birlik çağrısının Yunan halkı üzerinde ne derece etkili olduğu tartışılır olmakla birlikte, en azından kral yanlısı gazeteler bu çağrıya kulak vermişti. Her ne kadar *Proini* hayalperest tutumunu sürdürse de *Politeia* gazetesi bu süreçte daha ılımlı bir çizgiye kaymaya başlamıştı. 14 Eylül'de *Politeia* gazetesinin sahibi ve müdürü olan Theologos Nikoloudis, Venizelosçu *Patris* gazetesine bir röportaj veriyor ve kamuoyuna yönelik birlik çağrısında bulunuyordu. Savaş süresince çok sayıda diplomatik ve askeri hata yapıldığını kabul ederek Yunanistan'ın [şimdi] askeri bir *felaketle* karşı karşıya olduğunu dile getiren Nikoloudis, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının yolu olarak kralcıların ve Venizelosçuların birleşmesini öneriyordu.²⁹ Böylece *felaket/katastrofi* kavramı da artık Yunan algısında yer edinmeye başlıyor, hatta bundan sonraki süreçte yalnızca askeri yenilgi değil, yenilginin sebep olduğu, birbiriyile iç içe geçmiş bir dizi siyasal, toplumsal ve ekonomik buhran bu kavramla karşılanıyordu. Yunan tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen *felaket* olgusu, Yunan toplumunda derin izler bırakırken, siyasetten ekonomiye, tarih, edebiyat ve sanata kadar kolektif hafızayı oluşturan her alana sirayet edecekti.

Çeşitli Boyutlarıyla Yunanistan'da Büyük Taarruz'un Sonuçları

Kısa vadede yaşanan bu gelişmelerin ardından, yenilginin bir de uzun vadede Yunanistan'daki sonuçlarına bakmak gerekir. Yenilgi kavramı Yunan algısına başlangıçta hemen yerleşmedi. Ancak uzun vadede Büyük Taarruz'un sonuçları Yunan siyasetinde ve toplumsal yaşamında tartışmasız çok büyük etkilere yol açtı. Her şeyden önce Anadolu'da Yunan ordusunun yaşadığı yenilgi, Yunanistan'da bir rejim değişikliğine yol açtı. Başka bir ifadeyle bu olay, ülkede cumhuriyetin kurulması açısından önemli bir kırılma oldu. Cumhuriyet rejimine geçiş sürecinin en önemli halkası ise Anadolu yenilgisinden yaklaşık iki-üç hafta kadar sonra gerçekleşen Venizelos yanlısı bir askeri darbeydi.

Yunan siyasetinde aslında gelenekselleşmiş bir olgu olan askeri müdahale, her siyasi istikrarsızlık döneminde olduğu gibi bu defa da sahneye taşındı. Büyük Taarruz'un ardından, Yunanistan'da 10 Eylül itibarıyla bir hükümet değişikliği yaşanmıştı. Yenilgiden dolayı kamuoyu desteğini kaybeden Petros Protopapadakis hükümetinin istifasının ardından Nikolaos Triantafyllakos hükümeti kurulmuştu. Ancak bu hükümet, kısa bir süre sonra, savaşın ardından Anadolu'dan çekilen Yunan birliklerinin toplandığı Midilli ve Sakız adasında Venizelosçu subaylar önderliğinde bir askeri darbe girişimiyle düşürülecekti. Albay (Nikolaos) Plastiras, Albay (Stylios) Gonatas ve Amiral (Dimitrios) Fokas öncülüğünde bir ihtilal komitesi oluşturularak 26 Ey-

²⁸ Agy.

²⁹ *Patris*, 1 Septemvriou [14 Eylül] 1922, Arith. 239, s. 1-2.

lül'de Atina'ya bir uçaktan Kral Konstantinos'un tahttan çekilmesi, hükümetin istifası, Meclis'in dağıtılması ve Trakya cephesinin güçlendirilmesi taleplerini içeren bildirimler atıldı. 27 Eylül'de ise Kral Konstantinos ikinci kez³⁰ tahttan ayrılmaya zorlandı ve yurtdışına sürgüne gönderildi.³¹

Söz konusu ihtilal komitesinin öncelik verdiği ilk mesele, Anadolu'daki yenilgiden sorumlu tutulanların yargılanmasıydı. Her ne kadar İngiliz ve Fransız elçileriyle yaptıkları görüşmelerde ihtilal liderleri gerçekleştirdikleri darbenin ölçme amacı taşımadığını ve ön yargılı olmadıklarını dile getirseler de³² bilhassa Kral ve Kral hükümetlerinin yargılanmasına öncelik vermişlerdi. Darbeyi gerçekleştiren albaylar arasında Büyük Taarruz sırasında tümen komutanlığı yapmış olan Plastiras'ın savaş esnasında birtakım strateji hataları bulunmasına karşın³³ savaş suçlusu olmaması, benzer şekilde *Ankara Harekâtı* [Sakarya Meydan Muharebesi] sırasındaki Küçük Asya Ordusu Komutanı Papoulas'ın yargılamalar sırasında sanık koltuğunda oturması gerekirken tanık konumunda yer alması, ilginçtir ki, söz konusu yargılamaların askeri nedenlerden çok siyasi nedenlerle yapıldığını göstermekteydi. İhtilal komitesine göre savaş yenilgisinin tek sorumlusu Kral ve Kral yanlısı hükümetlerdi; Büyük Taarruz sırasında emir-komuta zincirindeki aksamalar, iletişim kopuklukları ve strateji hataları, tamamıyla Kral yanlılarının suçuydu.

Yenilgiden sorumlu tutulan üst düzey siyasi ve askeri kadronun yargılanma süreci Yunan tarihine "*Altular Davası/İ Diki ton Eksi*" olarak geçti. Ekim ve Kasım aylarında devam eden duruşmalar sonucunda altı sanık ölüm cezasına çarptırılırken, iki sanığa da ömür boyu hapis cezası verildi.³⁴ Ölüm cezasına çarptırılanların sayısıyla anılan davada sanıklar, kendilerine yöneltilen on beş temel suçtan yargılandılar, bu suçlar arasında Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz sırasında Yunan hükümetinin ve Küçük Asya Ordu Komutanlığının aldığı ve uyguladığı kararlar geniş yer tutuyordu. İdam cezası alan Georgios Hatzianestis [Küçük Asya Ordusu Komutanı], Dimitrios Gounaris [Başbakan], Georgios Baltatzis [Dışişleri Bakanı], Nikolaos Stratos [İçişleri Bakanı], Nikolaos Theotokis [Savaş Bakanı], Petros Protopapadakis [Gounaris Hükümetinde Maliye Bakanı ve 1922'de -Büyük Taarruz sırasında- Başbakan]'ın infazı, Lozan Barış Konferansı'nın başladığı dönemde gerçekleştirildi ki bu durum Yunanistan'ın yurtdışındaki itibarını da zedeledi. Zira infazların ardından İngiltere, İtalya, ABD gibi müttefiklerinin tepkisiyle karşılaşan Yunanistan, bilhassa İngiltere'nin baskısıyla Ocak 1923'te genel af ilan etmek durumunda kaldı.³⁵

³⁰ Konstantinos'un tahttan ilk ayrılışı Ulusal Bölünme'nin doruk noktada yaşandığı 1917 yılındadır.

³¹ Smith, *age*, s. 440-445.

³² Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 507.

³³ Smith, *age*, s. 416.

³⁴ Stylianos Gonatas, *Apomnimonemata 1897-1957*, Athinai, 1958, s. 252-253, 260.

³⁵ Gonatas, *age*, s. 262.

Küçük Asya macerasında uğradığı başarısızlığın bedelini içeride askeri müdahale ile dışarıda ise yalnızlaşmaya başlayarak ödeyen Yunanistan, yaşanan yenilginin sorumluluğunu birilerinin üzerine yıkma eğilimiyle bir iç bunalımdan kurtulma çabasındaydı. Savaş suçlusu olarak gördüklerini cezalandırma yoluyla bir nevi iç hesaplaşmasını yerine getirmişti. Bu bağlamda 1922 yenilgisinin, siyasi hesaplaşmaları daha da alevlendirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu başarısızlık, iç politikada monarşi-cumhuriyet çekişmesini daha belirgin hale getirerek Yunan siyasetindeki derin ayrışmayı yeniden gün yüzüne çıkardı.

Monarşi-cumhuriyet çekişmesi aslında Yunanistan'ın kuruluşundan itibaren Yunan siyasetinde var olan bir durumdu. Ancak özellikle Venizelos'un iktidara taşındığı 1910 yılından itibaren bu çekişme ülke siyasetinde daha görünür bir hale bürünmüştü. Zira Venizelos'un iktidara gelişiyle Yunanistan'ın zengin ailelerine mensup olan eski tip politikacılar [muhafazakârlar da denilebilir] büyük bir hezimete uğramışlar ve Venizelos'a karşı Saray'ın yanında yer almışlardı. Bu da Venizelos'a karşı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında kralcı/antivenizelist olarak nitelendirilen cephenin oluşmasına yol açmıştı. Her ne kadar Venizelos iktidarda olduğu süre içinde ülkede anayasal monarşi devam etse de Venizelos ülke siyasetinde muhafazakâr monarşiye karşı cumhuriyetçi-liberal kanadı temsil eden bir konumda yer aldı. Kısacası 1922'den önce Kralcı-Venizelosçu şeklindeki siyasal bölünme, 1922'den sonra Kralcı-cumhuriyetçi ayrımı olarak kendini gösterdi. Hatta İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan Yunan iç savaşıyla ilgili siyasal bir çözümleme yapılırsa, dönemin uluslararası konjonktürü ve değişen dengeler bir yana, temeldeki ayrışmanın yine monarşi-cumhuriyet çekişmesiyle ilgili olduğu ve iç savaşın 1922 yenilgisinin kalıntılarını taşıdığı söylenebilir.

1922 darbesinin ardından yurtdışına giden Konstantinos'un yerine Yunan tahtına oturan oğlu II. Georgios da kısa bir süre sonra Yunanistan'dan ayrılmak zorunda kaldı. Zira Yunan halkının bu dönemde yenilginin suçlusu olarak gördüğü Kral ve kraliyet kurumuna karşı güven kaybı söz konusuydu. Neticede bir halk oylamasıyla 1924'te monarşi kaldırılırken cumhuriyet rejimine geçildi.³⁶ Bu halk oylamasında göz ardı edilmemesi gereken bir husus da oylamaya katılanlar arasında Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş yaklaşık 1 buçuk milyonluk nüfusun da yer almasıdır. Büyük çoğunluğu Venizelos'a aşırı bağlı olan bu göçmenler, daha Anadolu'da savaş devam ederken bile Kral-Venizelos bölünmesinde Venizelos tarafını tutuyorlardı. Savaşın kaybedilmesi ve sonucunda yurtlarından olmalarının sorumlusu olarak Kral ve hükümetlerini gören göçmenler, bu nedenle halk oylamasında monarşi karşıtlıklarını göstermişlerdi.

Büyük Taarruz sonucundaki nihai yenilginin yol açtığı bir diğer önemli sorun ise yukarıda sözü edilen göç sorunuydu. Bu konu Lozan Konferansı sırasında da gündeme gelmiş, nüfus mübadelesiyle meseleye bir çözüm sunulmuştu, ancak mübadele-

³⁶ Nikos Svoronos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yayınları, İstanbul, 1988, s. 94.

den önce Yunanistan'ın hâlihazırda almış olduğu 1 buçuk milyonluk insan nüfusu,³⁷ Yunanistan'ı hem ekonomik açıdan hem göçmenlerin barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması hem de sosyal adaptasyon bağlamında ciddi bir çıkmaza sokmuştu. Lozan görüşmeleri devam ederken bu göçmenlerin büyük kısmı Anadolu'ya tekrar döneceklerini düşünüyorlardı. Ancak mübadele sözleşmesi imzalandıktan sonra bu geri dönme umudunu yitirmeye başladılar. Bu nedenle 1922 yenilgisi, yalnızca Yunanistan'da yaşayanlar için değil, Yunanistan'a Anadolu'dan göç edenler için de tartışmasız büyük bir travmaydı. Bilhassa göçmenler için bu bir yenilgi değil, felaketin ta kendisiydi; o yüzden göçmen algısında yenilgi, felaket demektir.

Göçmenler barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarıyla ilgili sorunların yanı sıra tifo, sıtma gibi salgın hastalıklarla da uğraşıyorlardı. Ancak özellikle sosyal adaptasyon sorunu önemli bir boyuttaydı. Her şeyden önce göçmenler, anakara Yunanistanlı olanlar tarafından dışlanıyorlar, bilhassa Orta Anadolu'dan gelen göçmenlerin Yunanca bilmeyişi gündelik hayatta veya devletle ilişki kurulması gereken konularda sorunlara yol açıyordu. Karamanlılar ya da Karamanlı Ortodokslar³⁸ olarak bilinen, Türkçe konuşan Orta Anadolu göçmenlerinin ilk kuşağı hayatlarının sonuna kadar neredeyse tek kelime Yunanca öğrenmediler. Bir aşağılama ifadesi olarak bu göçmenlere Yunanlar, *Türk tohumu* ya da *yoğurtla vaftiz edilmişler* gibi dışlayıcı nitelermeler yakıştırdılar.³⁹

Öte yandan göçmenlerin yerleştirildikleri yerler, genellikle şehrin dışında yer alıyordu, kırsal alanda yerleşmeler söz konusuydu. Bu durum, Yunanistan'da banliyö kültürünün ortaya çıkmasına sebep oldu. Göçmenler, yerleştirildikleri hemen her yere yeni isimler verdiler, genellikle Anadolu'dan göç ettikleri yerlerin isimlerini başına 'yeni' kelimesi ekleyerek Nea Smyrni [Yeni İzmir], Nea İonia [Yeni İyonya] kolektif hafızalarını diri tuttular, aidiyetlerini, Anadolu kimliklerini yaşatmaya çalıştılar. Yunanlar tarafından ötekileştirilmelerine rağmen, göçmenler kendi aralarında bir dayanışma ağı kurdular, bir nevi Osmanlı'dan edindikleri cemaat kültürünü Yunanistan'da da devam ettirdiler ve bu sayede ayakta kalmayı başardılar. Ancak uyum meselesi ve toplumsal ayrışma Yunan siyasetinde de etkisini hissettirdi. Örneğin hala tartışılır

³⁷ Yunanistan'a göç eden Rum nüfusuyla ilgili çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar verilmekle birlikte, bu rakamın 1-1,5 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Clogg, Yunanistan'a giden Rum göçmen sayısını mübadeleyle birlikte 1 milyon 100 bin olarak aktarmaktadır. Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 127. Smith, bu rakamı mübadele öncesinde 1 buçuk milyon olarak vermektedir. Smith, *age*, s. 448. Yunan istatistiklerine göre Anadolu'dan Yunanistan'a sığınan göçmenler, Aralık 1922 itibarıyla 868.186 kişiye ulaşmıştı. Vasilis Tzankaris, *Sto Onoma tis Prosfygias*, Ekdoseis Metaihmio, Athina, 2009, s. 61-62. Bir başka kaynağa göre resmi mübadele uygulaması başlamadan önce, Ağustos 1922-Mart 1923 arasında Yunanistan'a ulaşan Rum göçmenlerin sayısı 1.150.000'i bulmuştu. Stathis Pelagidis, "Metra kai Antimetra meta tin Ellinotourkiki Symvasi tis Antallagis", *Makedonika*, 27 (1), 1989, s. 137.

³⁸ Karamanlı Ortodokslarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Meryem Orakçı, *Karamanlıca Kaynakların Işığında Türkçe Konuşan Ortodokslar ve Türk-Yunan İlişkileri*, Libra Kitap, İstanbul, 2020.

³⁹ Clogg, *age*, s. 127; Orakçı, *age*, s. 250.

olmakla birlikte, Yunan solunun güçlenmesinde göçmenlerin ve mübadillerin ayrı bir yeri olduğu iddia edilir, zira göçmen grubunun temsil ettiği dışlanmış ve yoksul halk kitlesinin önemli bir kısmı Yunan Komünist Partisi'ni desteklemiştir.

Toplumsal meselelerin yanı sıra, 1922 yenilgisinin Yunan ekonomisinde yarattığı tahribat da *felaketin* bir başka boyutunu oluşturuyordu. Anadolu harekâtını finanse etmek için İtilaf Devletlerinden alınan krediler, orduya yapılan aşırı harcamalar ve savaş sonunda yaşanan göçmen ve mübadil kriziyle Yunan ekonomisi büyük bir çöküş içine girdi. Göçmenlerin beslenme, barınma ve istihdam sorunları, ekonominin üzerinde aşırı bir yüke sebep oldu. Lozan görüşmeleri sırasında Yunanistan yeni kredi arayışına girerken, drahminin değeri sürekli düşüyor, enflasyon ciddi boyutlara ulaşıyordu.⁴⁰

1923-1927 yılları arasında Yunan ekonomisindeki kötü gidişat devam etti. Bu süre içinde Milletler Cemiyeti'nden sürekli kredi talebinde bulunan Yunanistan, 1929 yılındaki dünya ekonomik krizinden de oldukça olumsuz etkilendi. Bu krizle birlikte zaten bozuk olan Yunan ithalat ihracat dengesi önemli ölçüde zarar görürken, ülke 1933 yılında dış borçlarının faizlerini bile ödeyemeyecek duruma geldi.⁴¹ Ekonomideki kötü gidiş, Yunan siyasetinde de istikrarsız bir dönemi başlattı ve sonucunda monarşinin yeniden tesis edilmesinin yolu açıldı.

Başka bir ifadeyle ekonomik çöküş, toplumsal huzursuzluğu ve siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirdi. Neticede Yunan siyasi tarihinde alışlagelmiş bir durum olan rejim değişikliği yaşandı.⁴² Kısacası, 1922 yenilgisi bu durumun bir döngü haline gelmesinde en önemli olgulardan birini teşkil etti.

Sonuç

1919-1922 yılları arasında cereyan eden Türk-Yunan Savaşı'nı noktalayan Büyük Taarruz, nihai Türk zaferiyle sonuçlanırken, aldığı ağır yenilgiyle Yunan ordusu üç yıllık işgal döneminin ardından Batı Anadolu'dan çekildi. Savaşın sonucu, yepyeni bir devletin -bağımsız Türkiye'nin- doğuşunu müjdelerken, Yunanistan açısından da *Megali İdea* rüyasının tarihe karıştığı bir süreci başlattı.

Bu süreçte, Büyük Taarruz ile ilgili haber ve gelişmeleri Yunan halkı, tek haber alma kaynağı olan Yunan basınından takip etti, ancak gerek Büyük Taarruz sırasında gerekse sonrasında Yunan kamuoyu genel olarak doğru bilgiye ulaşma noktasında sıkıntı yaşadı. Zira Yunan algısında büyük bir hayal kırıklığı yaratacak olan yenilgi

⁴⁰ Çağla Derya Tağmat, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Yunanistan'daki Etkileri", *Balkanlar ile Anadolu Arasında Bir Köprü: Lozan Nüfus Mübadelesi ve Kara Ailesinin Moralar'dan Ardıçlı'ya Göçü*, (Ed. Mustafa Kılınc), Pegem Akademi, Ankara, 2022, s. 36.

⁴¹ Tağmat, *agm*, s. 43.

⁴² Ekim 1935'te yapılan halk oylaması neticesinde 1924'ten beri yurtdışında olan Kral II. Georgios Yunanistan'a dönmüş ve Yunanistan'da yeniden monarşi tesis edilmiştir. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58, Bahar 2016, s. 112-113.

ve beraberindeki Türk zaferi, ilk etapta Yunan kamuoyundan gizlenmeye çalışıldı. Yunan basınında konuyla ilgili yoğun sansüre rağmen üstü örtülü değerlendirmelere yer verilse de yenilgi algısının Yunan kamuoyunda yerleşmesi zaman aldı. İlerleyen süreçte ise gazete sütunlarında “Türk zaferinden” ziyade “Yunan yenilgisi” ifadesi, daha kabul edilebilir bir yaklaşım olarak öne çıktı.

1922 yenilgisinin Yunan kamuoyu tarafından algılanması ve kabullenilmesi oldukça sancılı gerçekleşti. Bu olay yalnızca Yunanistan içinde bir kaosa neden olmadı, aynı zamanda Türkiye’deki Rumlar açısından *katastrofi* [felaket] kavramıyla özdeşleştirilecek bir süreci başlattı. Rum halkının büyük kısmı Yunan ordusunun peşi sıra Anadolu’dan ayrıldı. Ayrıca uzun vadede 1922 yenilgisi, Yunanistan’da, birbirine çok sıkı sıkıya eklenmiş bir dizi siyasal, sosyal ve ekonomik buhrana yol açtı.

Hem Türkiye hem de Yunanistan açısından bir dönüm noktası olan 1922 yılı, yeni Türkiye’nin doğuşunu simgelediği kadar, Yunan toplumsal hafızasında *Megali İdea*’nın çöküşünü ve felaketi çağrıştıran bir imge olarak yer etti. Daha açık bir ifadeyle Büyük Taarruz’un sonucu, birbirlerine karşı verdikleri savaşlar neticesinde kurulan iki devletin, birbirlerinin tarih dizgisinde önemli yer kaplayan iki toplumun kolektif hafızalarında farklı algılandı.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Patris

Politeia

Proini

Rizospastis

Skrip

Kitaplar, Kitap Bölümleri ve Makaleler

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Evans, Laurence, *Türkiye’nin Paylaşılması (1914- 1924)*, (Çev. Tefik Alanay), Milliyet Yayınları, 1972.

- Genikon Epiteleion Stratou, *Ī Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), To Telos tis Ekstrateias 1922, Ypohoritikoi Agones ton A' kai B' Somaton Stratou*, Tomos Evdomos: Meros Proton, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1962.
- Genikon Epiteleion Stratou, *Ī Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Ta pro tis Tourkikis Epitheseos Gekonota, Septemvrios 1921-Avgoustos 1922*, Tomos Ektos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1960.
- Gonatas, Stylianos, *Apomnimonevmata 1897-1957*, Athinai, 1958.
- Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikalari: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58, Bahar 2016.
- Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, "Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Yunan Kamuoyunun Tutumu: Beklentiler, Yorumlar, Tepkiler", *Türk ve Batı Basınında Sevr Antlaşması*, (Ed. Mehmet Okur), Akçağ Yayınları, Ankara, 2022.
- Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Dokuz Eylül Üniversitesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, (Ed. Mustafa Daş, Türkmen Törel, vd.), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015.
- Meray, Seha L., Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Orakçı, Meryem, *Karamanlıca Kaynakların Işığında Türkçe Konuşan Ortodokslar ve Türk-Yunan İlişkileri*, Libra Kitap, İstanbul, 2020.
- Pelagidis, Stathis, "Metra kai Antimetra meta tin Ellinotourkiki Symvasi tis Antallagis", *Makedonika*, 27 (1), 1989.
- Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.
- Svoronos, Nikos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tağmat, Çağla Derya, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Yunanistan'daki Etkileri", *Balkanlar ile Anadolu Arasında Bir Köprü: Lozan Nüfus Mübadelesi ve Kara Ailesinin Moralar'dan Ardıçlı'ya Göçü*, (Ed. Mustafa Kılınc), Pegem Akademi, Ankara, 2022.
- Tağmat, Çağla D., "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, yay. haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2015.
- Tzanakaris, Vasilis, *Sto Onoma tis Prosfygias*, Ekdoseis Metaihmio, Athina, 2009.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Dış Politika

İNGİLTERE’NİN 1922 TÜRKİYE RAPORUNDA GELİŞMELER

Ali SATAN*

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden, İkinci Dünya Savaşı’nın bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde 29 Mart 1944 tarihinde yaptığı açıklamada, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın 1919-1939 yıllarına ait dosyalarının iki seri halinde (I. 1919-1929, II. 1929-1939) yayınlanacağını duyurdu. Böylece Birinci Dünya Harbi sonrasında yeni dünya düzenini kuran Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Trianon ve Sevr Barış Antlaşmaları hakkında İngiliz yaklaşımını ortaya koyan geniş literatürü bilinen kılmak amaçlanmış idi. Nitekim bu belgeler büyük ciltler halinde resmi yayın olarak neşredilmiştir. Esasen bu tür resmî belge yayını ABD 1934 yılından itibaren “*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States of America*” başlığıyla seri olarak yayınlıyordu. 10 Şubat 1966 tarihinde ise İngiltere Başbakanı Harold Wilson, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, 1922 yılı sonuna kadar olan İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivine dair evrakın araştırmacılara açıldığına dair hükümetçe karar alındığını duyurdu.¹

Bu tarihten sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivinde araştırmacılara açılan ve tarafımızdan yayına hazırlanan 1922 Yılı Türkiye Yıllık Raporunda önemli bilgiler verilmektedir.² Bu bildiri 1922 Yılı Türkiye Yıllık Raporu’na dayanılarak hazırlanmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1922 Yıllık Raporu gecikerek hazırlanmış olduğu görülüyor. Mesela, 1920 Türkiye Yıllık Raporu 27 Nisan 1921’de, 1921 Türkiye Yıllık Raporu 15 Mayıs 1922’de merkeze ulaşmışken 1922 Raporu ancak 12 Kasım 1923 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nın eline geçmiştir. Bunun sebebi Kasım 1922 itibarıyla Lozan Barış Konferansı’nın başlamış olması dolayısıyla İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin bu konferansa verdiği uzman desteği dolayısıyla yıllık rapora zaman ve personel ayırlanamış olmasıdır.

İstanbul’da İngiliz Yüksek Komiseri Nevile Henderson’un İstanbul’daki İngiltere askeri ve sivil misyonunun birlikte hazırladıkları Türkiye Raporu dönemin İngiltere

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü. ali.satan@marmara.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9637-547X.

¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. XI.

² *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, Der. Ali Satan, Çev. Ayşegül Angı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Dışişleri bakanı olan Lord Curzon'a sunulmuştur. Raporun üst yazısından öğrendiğimize göre bu tip ülke raporları dışişleri bakanlığının yönergesi gereği hazırlanmaktadır ve İstanbul'da hazırlanıp Londra'ya sunulan 1922 Türkiye Raporu şu cümleler ile takdim ediliyor;

"1922 senesinin gözden geçirilmesi amacıyla hazırlanan bu rapor, Türkiye'de yaşanan belli başlı olayların yanı sıra Lozan'daki son müzakere öncesi Müttefiklerin aralarında bu kritik yıl boyunca yaptığı bir dizi karmaşık görüşmeleri de açık ve eksiksiz izah etmektedir."

1922 Raporunda Türkiye, Giriş, Tarihi Bakış, Dış İlişkiler, İç Siyaset, Panislamizm, Türkiye'de Hristiyan Azınlıklar, İstanbul'da Ruslar, Ekümenik Patriklik, İktisadi ve Ticari İlişkiler, İş Gücü, Adli Meseleler, Askeri Olaylar ve Deniz Kuvvetleri başlıkları altında incelenmektedir. Bunun esasen standart bir şablon olduğunu ve hemen her sene bu başlıklar altında gelişmelerin takip edildiğini söyleyebiliriz.

İstanbul'da bulunan İngiliz sivil ve askeri uzmanlar, 1922 Türkiye Yıllık Raporunda şöyle bir manzara çizerek başlıyorlar:

"1922 başında Anadolu'daki meseleler çözümsüz gibi görünüyordu. 1921'de Yunanlılar Anadolu'nun iç kısımlarına doğru epeyce ilerlemişti. Sakarya Savaşı'nda engellenseler de Türkler bu başarıdan yararlanacak kadar güçlü değillerdi. Bir önceki yaz yaptıkları yoğun çarpışmalar, her iki tarafı bitkin düşürdü. Asker sayıları yaklaşık olarak aynıydı ve hiçbirinin bu sayıya yeni bir ekleme yapma gücü yoktu. Türkler yurtlarında saldırıya devam edebilirse, Yunan Ordusu'nun parçalanacağı görüşünü usta gözlemciler ifade etmekteydiler ama Türkler de elinden geleni yapmış gibiydi. Hiçbir taraf, aslında, savunmada kalmanın dışında daha fazlasını yapabilecek durumda değildi. Ama burada çok önemli bir fark vardı. Türklerin kesin bir hedefi vardı yani Yunanlıları koymak. Oysa diğer tarafın bir ordu görünümüne hali hazırda sahip olduğu tartışılırdı. Bu görünüm Paris'teki Mart kararlarından sonra bir yargıya dönüştü."³

Askeri Olaylar

1922 senesi Millî Mücadelenin askeri alanda zaferle sonuçlandığı yıl olması dolayısıyla Raporda askeri gelişmelerle ilgili tespit ve yorumlara temas etmek istiyoruz. 1922 yılı Raporu'nun askeri olaylar ve Deniz Kuvvetlerine dair bölümleri İngiliz Ateşemiliteri Albay A.Baird ve Komutan Macdonald tarafından yazılmıştır. Raporunda bu süre zarfında Yunan kuvvetlerinin komuta kademesinde ve teşkilatında birtakım değişiklikler gerçekleştirildiğini, Haziran ayının ilk günlerinde, artık Yunan Hükümeti tarafından açıkça kabul edilen Anadolu'yu tahliye politikasını doğru bulmadığı bilinen Anadolu'daki başkomutan General Papoulas'ın yerine General Hadjianestis getirildiği ve çok geçmeden şimdiye kadar Trakya'da ayrı bir komuta altında bulunan

³ Age, s. 27.

Yunan kuvvetlerinin de doğrudan General Hadjianestis'in emrine verildiğine değiniliyordu.

Rapora göre; Yunan üst komutasındaki bu değişiklik ve Trakya'daki Yunan birliklerinin, Anadolu'daki kuvvetlerle yeni başkomutan emrinde birleştirilmesiyle bağlantılı olarak, bir süredir gelmekte olan Yunanlıların İstanbul'u işgalini tasarladığını bildiren raporlarla da aynı zamanda uyumlu olduğu vurgulanıyor. Temmuz ayı boyunca Yunan birliklerinin Anadolu'dan Trakya'ya sevk edilmesi ve Trakya'daki askeri hareketliliğin, gerçekten Yunanlıların İstanbul'u işgal etme amacına açıklık getirdiği şeklinde yorumlanan raporda;

"Temmuz ayının sonuna kadar bu hareketler o kadar genişletilmişti ki, Yunan kuvvetlerinin hali hazırdaki gücü ve durumu, gerçek niyetleri ne olursa olsun, Müttefik Güçlerinin işgali altındaki İstanbul'un güvenliğine doğrudan tehdit oluşturdu. Müttefik Güçlerinin başkomutanı Sir Charles Harington bundan dolayı İstanbul'un Avrupa yakasındaki savunmasının emanet edildiği Fransız birliklerini İngiliz ve İtalyan yedek kuvvetleri ile takviye etti ve aynı zamanda bütün ilgililere karşı Müttefik Güçleri'nin işgali altındaki bölgelerin tarafsızlığını sürdürmedeki kararlılığı konusunda umumi bir uyarı yayımladı. Atina'daki diplomatik temsilcilikler tarafından da desteklenen bu uyarı, Yunan Hükümetinin Müttefik Güçlerinin izni olmadan İstanbul'a doğru ilerlemeyeceği konusunda kesin bir taahhüt vermesi ile sonuçlandı."

şeklinde değerlendirilmektedir.⁴

Büyük Taarruz

İngiliz yıllık raporu Millî Mücadele'nin nihai askeri başarısını sağlayan 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz hakkında şu ilgi çekici yorumu yapıyor:

"Siyasi sonuçlarını bir yana bırakırsak askerî açıdan Türklerin taarruzu takdire şayan bir başarıydı ve hem düşünce hem de uygulamada Lord Allenby'in Filistin'deki askerî harekâtına birçok bakımdan benzerlik gösterdiğini fark etmek oldukça ilgi çekicidir. Her iki durumda da taarruzun gerçek hedefini gizlemek için dikkatlice atılan adımları ve eş zamanlı olarak düşman kuvvetlerinin dağıtılmasını ve hayati bir noktada onların direncinin azaltılmasını, daha sonra mümkün olan bütün kuvvetle, ki süvariler bunda önemli bir rol oynayacaktı, doğru ve iyi seçilmiş hedefe karşı, ilk zaferden yararlanmak için etkin bir ilerlemenin takip ettiği şiddetli bir darbeyi ve sonunda tamamen morali bozulmuş düşmanın insafsızca kovalanmasını, herkes gözlemleyebilir"⁵.

Ankara'nın askerî harekâtını takdir eden İngiliz askeri ve sivil gözlemciler 1922 yılı boyunca TBMM Hükümetinin takip ettiği dış politikayı da Londra'ya şöyle değerlendiriyorlardı:

⁴ Age, s.180-181.

⁵ Age, s.186.

“1922 senesi boyunca Milli Hükümet’in dış siyaseti tamamen deneme yanılmaya ve gözleme dayalı bir siyasetti. Hedefi, öncelikle sadece ve sadece Misak-ı Milli’nin eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi ve buna ilave olarak Yunanlıların İzmir’den çıkarılması ve Müttefik Güçleri’nin Türkiye’nin tek hükümeti olarak Ankara Hükümeti’ni tanınması idi. Diğer bütün hususlar sonradan geliyordu ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde Milli Hükümet, sadece yabancı ülkelerin kendi amaçlarına ne kadar engel olabileceği veya hizmet edebileceği ilkesine göre yönetildi.”

Bu çerçevede Raporda bazı devletlere özel başlık açılarak ikili ilişkiler ele alınmaktadır. İlk olarak İngiltere başlığı altında şunlar ifade ediliyordu:

“Baş düşman Büyük Britanya’ydı. Büyük Britanya, Sevr Antlaşması’ndan, Yunanlıların İzmir’e gönderilmesinden ve tüm bunlardan dolayı Türkiye’nin yaşadığı felaketlerden, İstanbul’un 1920 Mart’ında işgalinden, Malta sürgünlerinden ve işgal sırasında gösterildiği iddia edilen şiddetten sorumlu tutuldu. Paris Mart Önerileri’nde yapılabilecek değişikliklerin engelleyicisi, azınlıkların münasebetsiz savunucusu ve hatta 1922 senesinde kaldırılması Mustafa Kemal’in amaçlarından biri haline gelmiş olan saltanatın destekçisi olarak görüldü.”⁶

Raporun devamında ise madalyonun diğer yüzüne de bakılmaya çalışıldığı görülüyor. Büyük Britanya’ya amansız bir nefret duyulmasına rağmen belirli bir korku ve saygının varlığının da kesin olduğunu yazan Rapor, bu konuda Kemalistlerin Anadolu’da Yunanlılara karşı aldıkları galibiyetin, Büyük Britanya’ya karşı bir zafer olduğunu ilan ettiklerine dikkat çekiyorlar. Gerçekten de Yunanlıların bu mağlubiyetinin, Sevr Antlaşması’yla Müslüman Türkiye’ye dayatılan ağır şartlar ve ateşkesten beri İngilizlerin Yunanlıların tarafını tutması sonucunda Doğu ülkelerinde zaten azalmış olan İngilizlerin itibarına ciddi olarak zarar verdiğine kuvvetle vurgu yapılıyor. Rapor, şartlar ne derece ağır olursa olsun, eğer İngiltere kendi başına zorlasaydı Türkleri şimdiye kadar mağlup ettirebilirdi iddiasında da bulunuyor. Türklerin, Yunanlıların bu iş için kullanılmasına çok öfkelenediklerine dikkat çeken Rapor, İngiltere’nin paralı askerlerini felaketten kurtarmakta aciz olduğunu anladıklarında da Türklerin benzer şekilde çok sevindiklerini ileri sürüyor. Rapor, Türkiye’deki Hıristiyan azınlıkların akıbetinin de İngilizlerin itibarına ağır bir darbe indirdiğini de belirtmektedir.⁷

Panislamizm

İngiliz diplomatların uzun zamandır Osmanlı/Türkiye üzerine hazırladıkları her belgede “Panislamizm” başlığına hep özel bir yer ayırırlar. Bu dönemdeki raporlarda da Panislamizm başlığı altında değerlendirmeler sıkça görülmektedir. Nitekim 1922 Yıllık Raporunda da Panislamizm başlığı altında şu tespitlerle başlıyor ve akabinde ayrıntılara giriliyor:

⁶ Age, s.97-98.

⁷ Age, s.98.

*“Arap ülkelerinin savaş sonucunda Türk hâkimiyetinden kurtuluşu, İslam dünyasını bölmüş gibi görünüyordu. Şimdiye kadar Panislamizm düşüncesi, Milliyetçi Türkiye'nin Doğu devletlerini kendine bağlama çabasında ona en önemli silahı sağladı. 1921 senesinde Türkiye'nin Afganistan ile imzaladığı antlaşma ile Afganistan Türkiye'nin İslam dünyasındaki önderliğini tanıırken, 1922 senesinin başında İran, Hindistan ve Mısır'da da bu yönde birtakım başarılar zaten elde edilmişti.”*⁸

Yunanistan İtirafı

Bizce, 1922 Raporunda belki en dikkat çekici cümle parantez içinde verilmiştir. O da İngiltere'nin işbirlikçisi Yunanistan'ın Anadolu'daki Rumları kıskırttığı ve onları Türklere karşı ayaklanmalarını sağladığına dair itiraf cümlesidir. Türkiye'nin iddiasında haklı olduğunu istemeden kabul eden cümle Raporda şöyle geçmektedir;

*“...Ankara Hükümeti ne katliamların ne de sürgünlerin olduğunu kabul etmediğini ve meydana gelmiş olan her türlü taşkınlığa Yunanistan'ın Pontus'taki ayaklanmayı kıskırtma girişiminin sebep olduğunu – ki gerçekte Yunanistan bunu yaptı – iddia ettiği için, Ankara bu komisyonu redetmeyeceğine dikkat çekti.”*⁹

1922 Türkiye Raporu, yılsonu itibariyle, artık Yunanların panhelenizm hayalinin yıkılmış olduğuna ve Sevr Antlaşması'nın yırtıldığına ve hatta yabancılara tanınan kapitülasyonların yürürlükten kaldırılmak noktasında olduğunu değerlendirmektedir. Yaklaşık 650 yıldır hüküm süren Osmanlı hanedanlığının, saltanatından ve dünyevi gücü olan Müslüman halifelikinden mahrum bırakıldığını belirttikten sonra Türkiye'nin kendi küllerinden tekrar doğduğunu ve bir kez daha **“Panislamizmin muzaffer başkahramanı”** olarak meydana çıktığına dikkat çekmektedir. Rapor 1922 yıl itibariyle Mustafa Kemal Paşa'yı şöyle değerlendiriyor;

*“Mustafa Kemal'in iradesi, Ankara'ya yıl boyunca yön vermeye devam etti. Somutlaştırdığı başarılı politika faaliyetleri desteklendi. Ancak o hırs çarkının her dönüşü düşmanlarının sayısını artıracaktır. Türkiye, ülke dışından gelen tehlikelere maruz kaldığı sürece, içerideki sorunları bastırmak mümkün görünüyordu. Yine de bir çatışmadan kaçınılabileceğine veya bu çatışmanın sonucunun önceden tahmin edilebileceğine inanmak zor. Kemal hakkında söylenecekler bu kadardır. Kendisinin olduğu gibi Türkiye'nin de kaderini tayin eden dört dörtlük bir yönetici olarak kendini ispatlamıştır. Türklerin anlayacağı tek hükümet biçimi, tek kişinin liderliğinde bir hükümettir ve eğer Türkiye tek bir kişi tarafından yönetilecekse, onu yönetmek için Mustafa Kemal'den daha uygun olan bir rakip yoktur.”*¹⁰

Sonuç olarak; İngiliz askeri ve diplomatik mütehasıslarınca hazırlanan 1922 Türkiye Yıllık Raporu, diğer yıllık raporlar gibi soğukkanlı, gelişmeleri bütünüyle görüp değerlendirme kaygısı taşıyan, elbette İngiliz menfaatlerini önceleyen ve İngiltere'nin

⁸ Age, s.119.

⁹ Age, s.43.

¹⁰ Age, s.117-118.

Türkiye politikalarında hata yapmasını önlemeye matuf hazırlanmış diplomatik metindir. Dolayısıyla o günlerin Türkiye'si hakkında şüphesiz çok fazla bilgi vermektedir. Olay ve gelişmeler hakkında farklı açılardan bizi zenginleştirmektedir. Karşının gözü ile bakma fırsatı sunmaktadır. Son sözü 1922 yılının özeti olarak yine Rapordan alalım:

“1922 olaylarının sonucu, Türkiye'nin kendi çabası ile ve Büyük Britanya'ya rağmen toparlanmasıdır.”

KAYNAKÇA

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922, Der. Ali Satan, Çev. Ayşegül Angı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

BÜYÜK TAARRUZ'A GİDEN SÜREÇTE TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ (1921-1922)

Fatih SELÇUK*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte mağluplara dikte edilecek olan antlaşmaları tayin etmek üzere Paris'te toplanan müttefikler, Osmanlı Devleti ile yapılacak barışı en sona bırakmışlardı. Osmanlı topraklarında geniş bir nüfuzla sahip olan Fransa, daha önce müttefikleriyle imzaladığı gizli antlaşmalara göre Suriye, Musul ve Kilikya olarak tabir edilen Güney Anadolu illerini alacaktı. Fakat savaşın sonunda bu bölgeler İngilizler tarafından işgal edilmişti. Doğu'da nüfuz sahibi bir Fransa istemeyen İngiltere, mütarekenin ilk gününden beri Fransızlara zıt bir tutum takınıyordu. Neticede bir yıllık bir sürenin ardından İngiltere, Fransa ile anlaşarak, daha önce vaat ettiği yerlerden çekildi. Fakat bu sefer Fransa, Türk nüfusun çoğunlukta olduğu güney illerinde beklenmedik ve yoğun bir direniş ile karşılaştı. Bu durum, Fransız kamuoyunun Doğu'daki gelişmelere bakışını değiştirdi. Buna, Yunanistan'ın İzmir'i işgali ve bunun yarattığı tepki de eklenince Fransızlar, Doğu'daki İngiliz politikasını sorgulamaya başladılar. Fakat Almanya karşısında İngiltere'nin desteğine olan ihtiyaç, Paris'teki siyasilere Doğu'daki gelişmelere eğilmesini geciktirdi. Nihayet 1920 yılı itibarıyla Fransızlar, Anadolu'nun hâkimi haline gelmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki direnişi muhatap almaya başladı. Uzun süren diplomatik yoklamaların ardından 1921 yılına geldiğinde Aristide Briand hükümeti gerek İngilizler ile olan rekabet gerek İslam dünyasının tutumu gerek Bolşevizm tehlikesi gerekse ekonomik sebepler yüzünden, bir bataklık gibi saplandıkları Suriye ve Kilikya defterini kapatmaya karar verdi. Ankara'nın Yunan ordusu karşısında kazandığı Sakarya zaferi (Eylül 1921), Fransız hükümetinin sahadaki gerçekliği tam anlamıyla kavramasını sağladı. Bu saikle iki hükümet arasında başlayan görüşmeler, 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Bu antlaşma ile Fransa, prestijini koruyarak Kilikya ve diğer güney illerini terk ediyor ve Bağdat demiryolu Türkiye-Suriye sınırı olarak tayin ediliyordu. Ankara da birtakım tavizler karşısında Fransa

---

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatihselcuk35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0505-0539.

gibi önemli bir devleti yanına çekiyor ve artık tamamen Batı cephesine odaklanabiliyordu. En önemlisi, Sevr'in geçersizliği Fransızlarca da kabul edilmiş oluyordu.¹

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından Büyük Taarruz'a kadar geçen süreçte Türk-Fransız ilişkilerinin ele alınacağı bu bölümde, Fransa'nın Türk zaferine kadar olan süreçte Ankara'yu desteklediği tezi işlenecektir. Bu bağlamda Fransa'nın Ankara'ya sağladığı silah, malzeme ve istihbarat, Fransız hükümetinin ve kamuoyunun İngiliz planlarına karşı ileri sürdüğü Türk tezleri ve Ankara'nın Fransa'nın dostluğuna verdiği önem üzerinde durulacaktır.

Fransa'nın Güney İllerinden Çekilmesi

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Ankara hükümeti ile Fransa arasındaki çatışma resmen sona ermişti. Aslında II. Londra Konferansı'nın ardından Güney Cephesi'ndeki çatışma fiili olarak bitmiş durumdaydı; bu antlaşma, kalan pürüzlerin giderilerek işin resmîyete dökülmesinden ibaretti. Karşılıklı tavizler verilse de her iki taraf Antlaşmanın uzun vadeli getirilerine adeta muhtaçtı. Ankara, Güney Cephesi'ni kapatarak birliklerini Batı Cephesi'ne kaydırmak ve İtilaf bloğunu parçalamak; Fransa da Ankara hükümeti ile uzlaşarak Suriye'deki sorunlarına odaklanmak, yenilmiş bir görüntü vermeden meseleyi halletmek ve İngiltere'nin Doğu siyasetine bir darbe vurmak niyetindeydi. Kısacası Ankara Antlaşması her iki taraf için de bu getirileri sağlamıştı.

Antlaşmanın imzalanmasının ardından Ankara hükümeti ile Fransa arasındaki ilk mesele, Fransız işgali altındaki güney illerinin boşaltılması oldu. Bu amaçla Henry Franklin Bouillon, 29 Ekim 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile bu konunun ayrıntılarını görüşmek üzere onu Adana'ya davet etmiş; fakat Paşa'nın yoğunluğu sebebiyle bu görüşme gerçekleştirilememişti. Bu görüşmenin gerçekleşmemiş olmasına rağmen beş gün sonra, 4 Kasım 1921'de güney illerinin tahliyesine başlandı.² Fransızların bu noktada aceleci davranmaları, bölgeden çekilmek için adeta can atıklarını göstermesi bakımından dikkat çekiciydi.³ Son Fransız askeri 4 Ocak 1922'de bölgeyi terk edecekti.

¹ Bu konu hakkında bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994; Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 57 vd.; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 68-208; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 69-291; Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 28-42.

² Yavuz, *age*, s. 155-157.

³ Fransız ordusunda onca mücadeleden sonra çekilmeyi gurur meselesi yapan komutanlar da yok değildi. Örneğin General Dufieux, Kilikya'yı boşaltacak olmayı gururuna yediremeyerek Adana'dan hızlıca ayrılmış ve ayrılmadan önce Fransız askerlerinin mezarlarına giderek, "Ey Fransız askerleri, kan-

Fransızların güney illerini terk etmeleri, 1915'teki tehcirin ardından tamamen rövanş ve intikam duygularıyla Türklere karşı iş birliği yapan Ermenileri büyük bir hayal kırıklığına uğratmış ve yüzüstü bırakıldıkları hissine kapılmalarına neden olmuştu. Korkuya kapılan Ermeniler, Fransızların çekileceğini anlayınca Kilikya'yı hızla terk etmeye başlamışlardı.⁴ Ermenileri yatıştırmak isteyen Fransız yönetimi bu yönde bazı adımlar atmıştı. İlk olarak Fransa'nın Beyrut Yüksek Komiseri General Gouraud, 9 Kasım 1922 tarihinde Kilikya Ermenilerine, "Mustafa Kemal'in ne kadar büyük bir devlet adamı olduğunu" ifade ettiği bir bildiri ile seslenmiş, fakat endişeleri yatıştıramamıştı. Akabinde Franklin Bouillon 19 Kasım 1922 tarihinde Adana'ya gelmiş ve Ermeni temsilcilerle bir görüşme gerçekleştirmişti. Onlara Mustafa Kemal'in kendisinde bıraktığı olumlu intibadan bahseden Bouillon, endişeye mahal olmadığını dile getirmiş; fakat Ermeniler bunun kendilerine resmi bir güvence sağlamadığını dile getirerek bir kere daha ikna olmamışlardı.⁵ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 5 Aralık 1921 tarihinde Adanalılara bir bildiri ile seslenerek, hükümetin Hristiyanlara kötü davranacağı yönündeki dedikoduları yalanlamış ve genel af çıkarıldığını belirtmişti.⁶ Aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Fransızlar tarafından boşaltılan yerlerde işlenmiş olan tüm suçlara genel af ilan eden kanunu kabul etmişti.⁷ Buna rağmen yaklaşık 60.000 Ermeni kısa sürede bölgeyi terk etmişti.⁸

Fransa'nın Çekilirken Bıraktığı Silahlar

Fransızların çekilme sürecinin bir diğer önemli sacayağı silahların devri meselesiydi. Her ne kadar İngiltere ile kâğıt üzerinde müttefik olsa da İngiliz politikalarına tamamen zıt bir çizgide bulunarak Ankara ile anlaşan Fransa, Alman yanlısı olarak bilinen Kral Konstantin idaresindeki Yunan ordusunun Anadolu'dan kovulmasını ve böylelikle Llyod George'un politikalarına bir darbe indirilmesini içten içe istiyordu.⁹ Bu amaç doğrultusunda Fransa, Mustafa Kemal Paşa'nın da talebi üzerine, çekilme-

---

larımızı boş yere akıttık!" demişti. Bkz. Zeki Sarıhan, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 160.

⁴ *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome I (1 Janvier-30 Juin), P.I.E. Peter Lang, Paris, 2007, s. 358-359. (Belge no: 198. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'den Fransa'nın İstanbul, Beyrut ve Adana temsilciliklerine telgraf. 13.03.1922). Bu kaynak daha sonraki dipnotlarda şu şekilde gösterilecektir: DDF I. Mersinli Ermenilerin kaleminden çıkan 27 Aralık 1921 tarihli bir mektup için bkz. "Lettre de Cilicie", *Istanboul*, 05 Ocak 1922, s. 1. Ayrıca bkz. Der Nerses Babayan, *Günlüğünden Sayfalar*, (Çev. ve Der. Ümit Kurt), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017, s. 62-66

⁵ Sarıhan, *age*, s. 156-157.

⁶ "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Beyannameleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Aralık 1921, s. 1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 442-444. (Belge no: 437) Bu kaynak daha sonraki dipnotlarda şu şekilde gösterilecektir: ATTB.

⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, C. 15, İçtima: 122, Celse: 1, 5 Aralık 1921, s. 19-21. Bu kaynak daha sonraki dipnotlarda şu şekilde gösterilecektir: TBMMZC.

⁸ Yavuz, *age*, s. 156-157.

⁹ Selçuk, *age*, s. 221 vd.

ye başladığı ilk günden itibaren Ankara'ya silah ve askeri malzeme tedarik etmiş ve bunu gizli bir şekilde yapmıştır. Fransızların çekilirken bıraktıkları silahlar üzerine mukayeseli bir okuma, bize aşağı yukarı ne kadar malzeme bırakıldığı hakkında fikir vermektedir.

Kazım Özalp'ın anılarında yayımladığı bir belgeye göre Fransızlar yalnızca Adana'da 10.000 bin civarı tüfek ve 1.500 sandıktan fazla cephaneyi Ankara hükümetine bırakmıştı. Bunların yanında, aynı belgeye göre yine Adana'da 10 savaş uçağı, 10 uçak hangarı, 4 yedek uçak motoru ve 3 telsiz istasyonunun da Fransızlar tarafından, bazıları ileride ödenmek üzere Ankara hükümetine bırakılması düşünülmüştü.¹⁰ Fakat bu silahların verilmesi birkaç ay sürdü. Bunun temel sebebi, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İngiltere ile gerilen ilişkilerin bu devir teslimi bir kılıfa uydurma ihtiyacının doğmasıydı. Örneğin Suriye'deki Fransız makamları, 29 Aralık 1921'de Türk tarafında verdikleri bir yanıtta, “silah ve cephane vermeme emri aldıklarımı” ve “200 hayvanın teslim işinin (o tarihte Türkiye'de temaslarda bulunan) Franklin Bouillon'un Paris'e hareketinden sonra belli olacağını” ifade etmişlerdi.¹¹

Silah devri ve çekilme meselesi Bouillon'un daha önce Ankara'da verdiği sözlerin tutulamayacağı intibasını uyandırıyor. Bu sebeple Bouillon, 11 Aralık 1921 tarihinde Adana'dan hareket etti ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Akşehir'e geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında İsmet Paşa, Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Türk dostu Fransız Albay Mougin'in de katıldığı görüşmelerde Ankara'ya verilecek olan silahlar ve ileriye dönük olarak barış şartları üzerinde duruldu.¹² Mustafa Kemal Paşa Bouillon ile görüşürken, İsmet Paşa da tedarik edilecek silahların listesini hazırlamak görevini üstlendi. Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasında Ankara'da başlayan samimi ilişkiler Akşehir'in gergin ve yoğun gündemi arasında da kendisini gösteriyordu. Albay Mougin'in tuttuğu notlar üzerinden bir değerlendirme yapan Fransız tarihçi Paul Dumont'a göre Akşehir'deki görüşme o kadar sıcak ve renkli bir havada geçmişti ki, Mustafa Kemal Paşa ve Franklin Bouillon eğlenceli bir yemek eşliğinde hoşça vakit geçirmişler, dostluklarını pekiştirmişlerdi.¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya döndükten sonra Rauf Bey'e görüşmelerin güzel geçtiğini söylemesi de bu bakımdan tamamlayıcı görünüyordu.¹⁴

Franklin Bouillon 27 Aralık 1921 günü İstanbul'dan ayrılmış ve Paris'in yolunu tutmuştu. Bouillon'un düşüncesi silahların “usul dairesinde” bir an önce devredilmesi şeklindeydi. Fransa'nın Adana Konsolosu Osmin Laporte da 3 Ocak 1922'de Paris'e

¹⁰ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 221. Bir kısmının para ile satın alındığı hakkında bkz. “Fransız Başvekili ve Ceneral Goro'nun Hariciye Encümenindeki Beyanatu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Şubat 1922, s. 1.

¹¹ *Türk İstiklâl Harbi, (Batı Cephesi:10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2, Kısım: 6, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 260. Bu kaynak daha sonraki dipnotlarda şu şekilde gösterilecektir: TİH.

¹² Yavuz, *age*, s. 157-158.

¹³ Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, İnönü Vakfı, Ankara, 1991, s. 12-13.

¹⁴ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s. 345.

gönderdiği yazıda, Franklin Bouillon ve Kilikya’da kurulan komisyonun üyesi Albay Pettelet ile mutabık bir şekilde, silahların tesliminin geciktirilmemesi noktasında uyarıda bulunuyordu. İki gün sonra, Fransız istihbaratının Türkiye’deki kaynaklarıncı 5 Ocak 1922 tarihinde gönderilen bir raporda da “*Kemalistlerin şiddetle silah ve cephaneye ihtiyaç duyduğu, bu yardımı alamadıkları takdirde Bolşeviklerin kucağına düşebilecekleri, bu sebeple İngiltere’ye karşı verdiği mücadelede Ankara’nın desteklenmesi*” yönünde görüş bildiriliyordu. Bunun üzerine Savaş Bakanı Louis Barthou, Başbakan Aristide Briand’a gönderdiği 7 ve 9 Ocak 1922 tarihli yazılarda Suriye’deki Fransız ordusunun Türklere silah bırakmasında yaşanan güçlükler dikkat çekiyor ve doğrudan başbakandan talimat bekliyordu. O sırada müttefikler arasında düzenlenen konferans sebebiyle Cannes’da bulunan Başbakan Briand, 11 Ocak 1922 tarihli cevabında, Türklere 10.000 civarında üniforma ve ayakkabı, 2.000 at, 10 uçak, 10 uçak motoru, 10 hangar ve telsiz istasyonlarının bırakılmasının ön görüldüğünü; fakat o tarihe kadar yalnızca 10.000 adet üniforma, 4.000 adet *mauser* tüfek, yaklaşık 2.000.000 (?) adet mermi ve 373 at bırakılabildiğini; bu malzemelerin tamamen fazlalık olduğunu ifade etti. Bu cevabın ardından Savaş Bakanı Barthou, ilgili birimlere gönderdiği 16 Ocak 1922 tarihli yazıda, Türkler tarafından talep edilen malzemenin teslim edilmesini emretti.¹⁵ Fransızların ön gördükleri malzemelerin önemli bir kısmı Savaş Bakanı’nın bu talimatının ardından Ankara’ya bırakıldı. Fakat *Bréguet* marka uçaklar, “Gruenblatt et Comby” adlı bir şirket üzerinden daha sonra Ankara’ya teslim edilecekti. Bu, Franklin Bouillon tarafından önerilen çözümlerden biriydi. Bu konuda Bouillon, Adana’daki 10 adet savaş uçağını Ankara’ya teslim etmek amacıyla paravan bir havacılık şirketi kurulmasını önermişti.¹⁶

Fransızların Kilikya’dan çekilirken bıraktıkları silah ve malzeme hakkında farklı kaynaklardan da bilgi edinmek mümkündür. Örneğin Franklin Bouillon, daha sonra İngilizlerle yapacağı görüşmelerde Türklere silah, üniforma ve 10 uçak bıraktıklarını ifade etmiştir.¹⁷ Bölgede dört ay kadar görev yapmış olan Hamza El Gouth adlı bir İngiliz casusu da Fransızların Adana’da bulunan uçaklarını (9 rakamını zikretmektedir) ve çok sayıda tüfeği Ankara’ya bıraktıklarını üstlerine rapor etmiştir.¹⁸ Bazı ikinci el kaynaklar da bu bilgileri teyit etmektedir.¹⁹ Fransa’nın Ankara’ya silah ve cephane tedariki ilerleyen zamanlarda da devam edecektir.

¹⁵ *DDF I*, s. 70-71. (Belge no: 36. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Aristide Briand’dan Savaş Bakanı Louis Barthou’ya telgraf. 11.01.1922); Yavuz, *age*, s. 158.

¹⁶ Yavuz, *age*, s. 158.

¹⁷ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 204.

¹⁸ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Haz. Bilâl N. Şimşir), C. 4, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 371. (Belge no: 146. İngiltere’nin Şam Konsolosu Palmer’dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gizli yazı. 29.08.1922)

¹⁹ Selçuk, *age*, s. 313.

2. Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Diplomasi ve Fransa

2.1. Ferit (Tek) Bey'in Paris'e Temsilci Olarak Atanması

Kilikya'da görev yapan İngiliz istihbarat elemanlarına göre Fransa ile anlaşmak Mustafa Kemal'e adeta nefes aldırmişti.²⁰ Cephenin boşaltılmasındaki pürüzlerin de giderilmesiyle, iki hükümet arasındaki ilişkiler rayına oturmaya başlamıştı. Fransa'nın varlığı, Ankara'nın kendine olan güvenini artırıyor; hükümetin sesi olarak görülen *Hâkimiyet-i Milliye*, Aristide Briand'ın Doğu siyasetinin Fransız meclisinde alkışlarla karşılandığı şeklindeki haberi, tüm dünyaya duyurmak istercesine, ana sayfadan yayımlıyordu.²¹ Doğu'da yeni bir rol üstlenen Fransa'yı yanında tutmak, Ankara açısından gerek İngilizleri yalnız bırakmak gerekse dış politikadaki prestijini artırmak bakımından çok önemliydi. Bu amaç doğrultusunda Ankara, Fransa'nın bir adım atmasını beklemeden, ayağının tozuyla, Paris'e diplomatik temsilcilik açtı ve Ferit (Tek) Bey'i Paris'e temsilci olarak gönderdi. 3 Aralık 1921 günü Paris'te resmi makamlar tarafından karşılanan Ferit Bey,²² basına yaptığı açıklamada, görevinin Ankara Antlaşması'nın uygulanmasından doğan bazı sorunları ele almak olduğunu ve Fransa ile Ankara arasındaki yakınlığı artırmak için elinden geleni yapacağını dile getirdi.²³ Eşi Müfide Hanım ile birlikte Ankara'nın tezlerini Avrupa kamuoyuna anlatmak için büyük bir çaba sarf edecek olan Ferit Bey, aynı zamanda Ankara'nın Avrupa'daki irtibat elemanı vazifesi görecektir.²⁴

Ankara Paris'e yeni bir el uzatırken, 1922'nin ilk ayına gelindiğinde Fransız siyasetinde dengeler değişmeye başlamıştı. Ankara Antlaşması'nın ve Türk-Fransız dostluğunun mimarı olarak görülen Aristide Briand 3 Ocak 1922 günü başbakanlıktan istifa etmişti. Türk yanlısı Briand'ın koltuğunu kaybetmesi, doğal olarak Ankara'yı endişeye sevk etmişti. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın *L'Intransigant* muhabirine verdiği demeçte "*Misak-ı Milli'nin tüm dünya tarafından bilindiğini*" vurgulaması manidardı.²⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın bu mülakatının ertesi günü, 12 Ocak 1922'de Fransa'nın eski cumhurbaşkanı ve senato üyesi Raymond Poincaré Briand'ın yerine başbakanlık koltuğuna oturdu.²⁶ Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa kısa süre önce

²⁰ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 371. (Belge no: 146. İngiltere'nin Şam Konsolosu Palmer'den Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gizli yazı. 29.08.1922)

²¹ "Mösyö Briand'ın Şark Siyaseti Fransız Meclisi Tarafından Alkışlar İle Kabul Edildi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ocak 1922, s. 1.

²² Sarıhan, *age*, s. 173.

²³ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 205.

²⁴ Selçuk, *age*, s. 316-317; Sarıhan, *age*, s. 331.

²⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 3, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961, s. 30. Bu kaynak daha sonraki dipnotlarda şu şekilde gösterilecektir: ASD. Mustafa Kemal Paşa aynı günlerde *Le Petit Parisien*'e de benzer bir röportaj vermiş ve bu röportaj gazetesinin 18 Mayıs 1922 tarihli nüshasında ana sayfadan yayımlanmıştır. Bkz. Jean Schlicklin, "Une Interview de Mustapha Kemal", *Le Petit Parisien*, 18 Mayıs 1922, s. 1-2.

²⁶ "Punkare Kabinesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Ocak 1922, s. 1.

Poincaré'ye gönderdiği mektupta samimi ve dostane bir dil kullanmışsa da;²⁷ Ankara Poincaré'nin Doğu politikasının ne yönde olacağını kestiremiyordu. *Hâkimiyet-i Millîye* Poincaré'nin İngiltere'ye boyun eğmeyeceğini ve Türk-Fransız ilişkilerinde değişiklik beklenmediğini dile getiredursun,²⁸ Ankara çevreleri büyük bir endişe içerisindeydiler.²⁹

Ankara, alelacele Poincaré'nin politikaları hakkında fikir sahibi olmalıydı. Aslında Poincaré, 1920 yılında Sevr Antlaşması ortaya çıktığı zaman antlaşmayı uygulanabilir bulmayarak Sevr'in meşhur porselenlerine gönderme yapmış ve antlaşma hakkında "kırılmak üzere olan bir vazo" tanımlamasını yapmıştı.³⁰ Buna rağmen Ankara, işini şansa bırakmayarak Paris'teki yeni hükümeti yoklamak üzere çalışmalarına başladı. Bu amaç doğrultusunda Paris temsilcisi Ferit Bey, Aristide Briand ve Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Peretti de La Rocca ile görüştü ve Ankara'nın ileriye dönük endişelerini dile getirdi. İkilinin Ferit Bey'e verdikleri cevaplar, Fransa'nın politikalarını anlamak bakımından oldukça dikkat çekiciydi. Öncelikle daha birkaç gün önce mecliste Fransa'nın Doğu siyasetini bir kere daha savunmuş olan³¹ Aristide Briand, Fransa'nın Avrupa'da ve bölgede önemli roller oynayabilecek güçlü bir Türkiye istediğini ve Türkiye'nin "siyasi ve askeri anlamda yinelenebilmesi için" barışın hızlı bir şekilde tesis edilmesi gerektiğini dile getirdi. Rocca ise Fransa'nın Türkiye'ye yönelik tutumunun yeni dönemde de değişmeyeceğini ifade etti. Son olarak Briand, şu ifadeleri kullandı: "İngiliz ve Yunan tekliflerini Türkiye için yetersiz görürsem, bu teklifleri kabul etmemeyi ve böylece Türkiye'ye dayatılacak olan böylesi bir arabuluculuğun önüne geçmeyi üzerime alacağım."³²

Ferit Bey'in Paris'te gerçekleştirdiği bu görüşme Fransa'nın politikalarını anlamak bakımından önemlidir. Fransa'nın Ankara için ne kadar önemli olduğu su götürmez; fakat Briand'ın ifadeleri de Ankara'nın Fransa için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Fransa için harita artık oturmuş gibidir; Suriye'de manda rejimini tesis etmek isteyen Paris gerek İngiltere gerek İslam dünyası gerekse Bolşevizm konularında kendisine yakın olmak kaydıyla, dengeleri gözetken bir Anadolu Türkiye'sini arzulamaktadır. Bu gerçek, yeni Başbakan Poincaré'nin politikalarının

²⁷ *Atatürk ile Yazışmalar*, C. 1, (Haz. Bilâl N. Şimşir), 1. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 162-163. (TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Fransız Senatörü Raymond Poincaré'ye mektup. 23.12.1921); Selçuk, *age*, s. 320.

²⁸ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Maceraları (1915-1922)*, (Çev. Orhan Azizoğlu), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 122.

²⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 323. Paris'e gönderilen 14 Ocak 1922 tarihli bir raporda, Fransa'daki hükümet değişikliğinin Ankara çevrelerinde büyük bir endişe yarattığına dikkat çekiliyordu. Bkz. *DDF I*, s. 112. (Belge no: 57. Laforçade'dan Paris'e telgraf. 14.01.1922); Ayrıca bkz. Selçuk, *age*, s. 317.

³⁰ Akyüz, *age*, s. 159.

³¹ Sarıhan, *age*, s. 230.

³² *DDF I*, s. 112. (Belge no: 57. Peretti de La Rocca tarafından kaleme alınan not. 18.01.1922); Selçuk, *age*, s. 317-318.

da bu yönde şekillenmesini sağlamıştır. 23 Ocak 1922 tarihli açıklamasında Poincaré, “Fransa’nın Türkiye’ye beslediği dostlukta bir değişme olmayacağını” ifade etmiş ve adeta “devam” demiştir. Poincaré’nin bu açıklamasının Ankara’da yarattığı rahatlatma tahmin edilebilir. Poincaré bu ifadeleriyle müttefiki İngiltere’yi o denli şaşırtacaktır ki, İngilizler kendisini “*Briand’dan daha Türk yanlısı*”³³ olmakla itham edeceklerdir. Fransızların dostluğuna büyük önem veren Mustafa Kemal Paşa da Poincaré’nin iktidarda olduğu 1922 yılı boyunca Fransa’yı yanında tutmayı en önemli dış politika amaçlarından biri haline getirmiştir. Bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa’nın yabancı kimseler ile olan yazışmaları incelendiğinde, bu isimlerin çoğunun Fransız olduğu görülmektedir ve yazışmalar oldukça sıkır: Gazeteci ve yazar Berthe Georges-Gaulis, gazeteci ve yazar Pierre Loti, diplomat ve siyasetçi Franklin Bouillon ve Fas’tan Sorumlu Mareşal Lyautey.³⁴ Gerçekten de Lozan Barış Konferansı öncesindeki 1922 yılı boyunca Türk-Fransız ilişkileri pek çok ülkeyi kışkıracak ve endişelendirecek ölçüde iyi ve istikrarlı bir çizgide seyredecektir.³⁵

2.2. Fransa’da Hükümet Değişikliği ve İngiltere ile Olan İlişkiler

Türk-Fransız ilişkileri olumlu bir seyir izlerken İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerde beklenmedik gelişmeler yaşanmaktaydı. Ankara Antlaşması’nın imzalanmasının ardından İngiltere ile Fransa arasında kopan fırtına, birkaç ay süren karşılıklı notalaşmaların ve en nihayetinde Londra’nın ikna olmuş “görünmesiyle” yatıştır gibi olmuştu.³⁶ Türklerin Sakarya’da aldıkları zaferden sonra Yunan ordusunun mutlak bir taarruz ile galibiyete ulaşamayacağı noktasında iki müttefik de hemfikir görünüyordu.

³³ Sonyel, *Dış Politika*..., s. 245.

³⁴ *Atatürk ile Yazışmalar*, s. 149-161, 168-169, 188-189, 191-198, 214-214, vd.; *Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, C. 1, Kültür Bakanlığı, Eskişehir, 1992, s. 471. (Belge no: 7. Fas Umumi Valisi Mareşal Lyautey’den TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya mektup. 20.03.1922). Mustafa Kemal Paşa bu süreçte Paris’teki “Çanakkale Muharipleri Derneği” üyeleri ile de yazışmış ve bir zamanlar kendisine karşı savaşmış olan Fransız muhariplerin övgü ve desteğine mazhar olmuştur. Çanakkale’de savaşmış olan sekiz Fransız muharip imzalı ve 12 Mart 1922 tarihli mektup için bkz. “Başkumandanımıza Bir Selam ve İhtiram”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1922, s. 1; Sarıhan, *age*, s. 319. Mustafa Kemal Paşa da 19 Nisan 1922 tarihli cevabında Fransız muhariplere şöyle demiştir: “Şiddetli bir harbin en şiddetli hengâmında bile Fransız ve Türk kalpleri, birbirlerini asla sevmekten feragat etmedi”. Bkz. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, s. 206-208. (TBMM Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa’dan Paris’te Eski Çanakkale Muharipleri Cemiyeti Reisine mektup. 19.04.1922)

³⁵ İngilizlerin hazırladığı 1922 yılı raporundaki dikkat çekici noktalardan biri de Ankara-Paris arasındaki ilişkilerin yıl boyunca “neredeyse dostça” bir seyir izlemiş olmasıdır. İngilizler, Paris’e yakın duran Ankara’nın Londra’ya karşı “tam aksi bir istikamet” izledikleri üzerinde durmaktadırlar. Bkz. *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)*, Der: Ali Satan, Çev: Ayşegül Anđı, Tarihiçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 24.

³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 112. Ankara Antlaşması’nın ardından yaşanan İngiliz-Fransız gerilimi için bkz. Selçuk, *age*, s. 307-309; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1923)*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016; s. 212-225.

Fransızlar gibi Ankara ile anlaşmamış olmasına rağmen İngiliz hükümeti de Misak-ı Milli'nin İngilizce çevirisini masanın bir kenarında bulundurmaya başlamıştı. Bir başka ifadeyle Sevr Antlaşması'nın tam anlamıyla uygulanamayacağı anlaşılmıştı.³⁷

Batı'da bunlar olurken Ankara, tıpkı Fransa ile olan ilişkilerden şüphe duyan Bolşeviklerin endişelerini gidermiş ve Ukrayna İçtimai Şura Hükümeti adına General Frunze, yanında çok sayıda subayla Ankara'ya gelmişti. Frunze'nin Ankara'ya gelmesiyle 2 Ocak 1922 tarihinde iki ülke arasında bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanmıştı.³⁸ Sakarya zaferinden sonra mutlak bir Yunan zaferinden umudu kesen İngilizler, özellikle de Dışişleri Bakanlığı, Bolşeviklerle yakınlaşmakta olan Ankara üzerinde ortak bir baskı kurarak antlaşmanın ufak değişikliklerle kabul ettirilebileceğini düşünüyordu.³⁹ Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un bu düşüncesi Londra hükümetinden de destek görüyordu. İngilizlere göre Fransa ile ilişkilerin rayına oturuyor olması ortak bir cephe kurulmasını sağlayabilirdi.⁴⁰ Bu amaçla Londra, Paris'e gönderdiği 31 Aralık 1921 tarihli bir notayla niyetini izah etti: 1921'in Şubat'ında Londra'da yapılana benzer bir şekilde, dışişleri bakanlarının katılacağı yeni bir konferans yapılacaktı.⁴¹ 6 Ocak 1922 günü uzlaşmaya varan İngiliz ve Fransız hükümetleri 12 Ocak 1922 günü Cannes'ta toplandılar ve bir iş birliği antlaşması imzaladılar. Buna göre İngiltere, olası bir saldırı (Almanya kastediliyor) karşısında Fransa'yı savunacak; Fransa da Doğu'da İngiliz tezini destekleyecekti⁴². Burada Fransa, daha önce de olduğu gibi, en büyük korkusu olan Alman tehlikesi karşısında bir kere daha İngiltere'ye taviz verir görünüyordu.

İngiltere ile Fransa arasındaki pürüzler giderilmiş, ilişkiler rayına oturmuş görünüyordu. Fakat Doğu'daki Fransız politikasının yarattığı denge, tek bir söz ile geri dönemeyecek kadar kök salmıştı. Bir başka ifadeyle, İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Francis Osborne 9 Ocak 1922 tarihli yazısında mutlu bir edayla "*Mustafa Kemal mütefekkerleri bölmekte başarısız oldu*" derken aslında yanılıyordu. Nitekim üç gün sonra, 12 Ocak 1922'de Raymond Poincaré'nin iktidara gelmesinin İngiliz Dışişleri'nin tüm planlarını alt üst etmesi uzun sürmedi. Zira Poincaré diplomaside konferansları değil, notalaşmayı tercih ediyordu ve 27 Ocak 1922 tarihli ilk notasında İngilizlerin Sevr'i kabul ettirecek yeni bir konferans toplama ve bu yolla Türklere karşı baskı kurma fikrine karşı çıktı. Artık sahadaki şartların tümüyle değiştiğini (hatta Ermenistan'ın dahi kurulamayacağını) dile getiren Poincaré, Fransa'nın ve Fransız kamuoyunun Türkiye üzerinde bir baskı kurma fikrini benimsemeyeceğini, çünkü Fransa'da Yuna-

³⁷ DDF I, s. 65. (Belge no: 33. Dışişleri sorumlularından Paul Bergeton'un yazısı. 10.01.1922); Şimşir, *Sakarya...*, s. 200.

³⁸ Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar: Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 296-297; *THİ*, 143; "Muahedename Bugün İmzalanıyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ocak 1922, s. 1.

³⁹ Şimşir, *Sakarya...*, s. 336-337.

⁴⁰ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 245.

⁴¹ DDF I, s. 404-412. (Belge no: 230. 3 numaralı dipnot)

⁴² *THİ*, s. 111-120.

nistan Kralı Konstantin ve Başbakan Gunaris'ten hiç haz edilmediğini ve Yunanlılara müttefikten çok düşman gözüyle bakıldığını ifade etti. 30 Ocak 1922 tarihli sert cevabında Lord Curzon, antlaşmanın baskı kurmak yoluna giderek kabul ettirilmesinde ısrarcı olsa da, Fransa'nın Londra Büyükelçisi, 2 Şubat 1922 tarihinde doğrudan Curzon'a hitaben, "*Türkler barışı reddetse de Fransa'nın onlara karşı güç kullanmayacağını*" kesin bir dille ifade etti.⁴³ Paris tavrını kesin olarak koyarken, aynı gün *Le Temps*'in "*Türklerin bağımsızlıklarını istediklerini ve onu korumayı bildiklerini gösterdiklerini*" söylemesi oldukça manidardı.⁴⁴ Esasında *Le Temps*, son birkaç aydır yayımladığı başyazılarda İngiliz politikalarına şiddetle karşı çıkıyordu. Poincaré'yi haklı çıkarırcasına "*Kral Konstantin ve Bakanları bütün Küçük-Asya'yı boşaltmadan (...) Doğu'da barış yoktur*"⁴⁵ diyen *Le Temps*'a göre Türkiye 1918'de Franchet d'Esperey'in mağlup ettiği o zayıf Türkiye değildi ve Türkler haklı olan istekleri yerine getirilmedikçe dövüşmekten vazgeçmeyeceklerdi.⁴⁶ Yahya Akyüz'e göre *Le Temps*'ın bu ifadeleri Fransız kamuoyunun genelinde karşılık buluyor ve paylaşıyordu.⁴⁷

Fransa'nın direnişi karşısında İngiltere, aynı tarihlerde İtalya'da İngiliz yanlısı Bonomi iktidarının düşmesiyle, düşündükleri konferansı ertelemek durumunda kaldı.⁴⁸ İngilizler yalnız kalmış görünüyorlardı. Poincaré'nin 30 Ocak 1922 günü Fransa'nın Türkiye'ye yönelik siyasetinde bir değişme olmayacağını açıklaması da bu ayrılığı gün yüzüne çıkarıyordu.⁴⁹ Müttefiklerin ayrılığı Ankara için o denli önemliydi ki, *Hâkimiyet-i Milliye* bu yöndeki en ufak bir habere dahi başyazı olarak yer veriyor ve İngiliz-Fransız ayrılığını vurguluyordu.⁵⁰

Müttefikler arasındaki sürtüşme devam ederken, İngiltere'nin 30 Ocak 1922 tarihli sert notasına yanıt veren Poincaré, 2 Şubat 1922 tarihli cevabında, pek çok konuda Curzon ile benzer fikirlerde olduğunu fakat bazı noktalarda ayrıştıklarını itiraf etti. Ona göre artık ne Doğu'da ne de Kilikya'da bir Ermenistan kurulması söz konusu olamazdı. Fransa ne Yunan ne de Türk tarafını tutuyordu; fakat barışı Türklere kabul ettirmek için silah kullanmayacaktı. Nitekim İngiliz kamuoyu dahi böyle bir durumda asker göndermeye taraftar olmayacaktı. Dahası, askeri müdahalede bulunulsa dahi Türkler baskıya boyun eğmeyeceklerdi. Poincaré'nin tek endişesi, Türklerin Yunanlılara taarruza geçtikten sonra başka yerlere de yönelme ihtimalleriydi ve Poincaré, barışı sağlamak üzere üç müttefik dışişleri bakanının en kısa sürede toplanmasını arzu

⁴³ *TİH*, s. 121-123; *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 192. (Belge no: 75. Dışişleri Bakanı Curzon'dan Paris Büyükelçisi Lord Harding'e yazı. 02.02.1922)

⁴⁴ Akyüz, *age*, s. 280; Sarıhan, *age*, s. 249, 253.

⁴⁵ "La Paix de L'Orient", *Le Temps*, 4 Aralık 1921, s. 1.

⁴⁶ "Comment Faire La Paix En Orient", *Le Temps*, 10 Ocak 1922, s. 1; "Les Deux Conférences", *Le Temps*, 21 Mart 1922, s. 1.

⁴⁷ Akyüz, *age*, s. 280.

⁴⁸ Sonyel, *Dış Politika...*, 246; *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 29-30.

⁴⁹ Sarıhan, *age*, s. 255.

⁵⁰ "İngiliz-Fransız İhtilafı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Ocak 1922, s. 1; "İngiliz-Fransız İhtilafı ve Şark Meselesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Şubat 1922, s. 1.

ediyordu.⁵¹ Poincaré bu ifadeleri kullanırken ertesi gün hükümetin yarı resmi yayın organı *Le Temps*, ana sayfasında şöyle diyordu: “*Tüm Batı Anadolu Türk egemenliğine bırakılmalıdır*”.⁵²

2.3. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in Paris’teki Diplomatik Temasları

Avrupa’da notalaşmalar sürerken İngiliz-Fransız ihtilafının ortaya çıktığını gören Mustafa Kemal Paşa gerek konferans söylentileri gerekse çıkan ihtilaflardan yararlanmak amacıyla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’i Avrupa başkentlerine göndermeye karar verdi.⁵³ 7 Şubat 1922 günü heyetiyle birlikte Ankara’dan ayrılan Yusuf Kemal Bey, 15 Şubat 1922 tarihinde İstanbul’a vardı ve gerek İstanbul çevreleri gerekse Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile kısa görüşmeler gerçekleştirdi. Türk istihbaratınca çevresine “*İngilizler bizi maymun gibi oynatıyor*”⁵⁴ dediği kaydedilen General Pellé’nin görüşme sırasında Yusuf Kemal Bey’e anlattıkları oldukça önemliydi. Konuşmasının başında Pellé, iki gün önce Paris’te eski Başbakan Millerand, mevcut Başbakan Poincaré, Mareşay Lyautey ve General Gouraud ile görüştüğünü söyleyerek, Paris’teki hava hakkında önemli bilgiler verdi. Buna göre Poincaré’nin iktidara gelmesi mevcut Türk-Fransız ilişkilerini zedelemeyecekti. Fransa, yüzlerini Türkiye’ye dönmüş olan Müslüman sömürgelerini tatmin etmek ve Türklerin Bolşeviklerin kucağına düşmesine engel olmak için Türkiye’nin “yenileşmesini” önemli buluyordu. Bu sebeple Fransa, Yunanistan’ın avukatlığını yapan İngiltere’ye karşı Türkiye’yi sonuna kadar savunacaktı. Fakat Almanya meselesinde İngiltere’ye muhtaç olunması, Fransa’nın elini kolunu bağlıyordu. Buna rağmen Fransa, Türkiye’ye karşı sert bir müdahaleye daima karşı çıkacaktı.⁵⁵ “İngilizlerin kendileriyle maymun gibi oynamasından” yakınan Pellé’nin ifadeleri aslında İngiliz tazyikine karşı direnen, fakat buna karşın açıkça bir tavır alamayan Poincaré hükümetinin içinde bulunduğu çıkmazı gösteriyordu. Fransa İngiltere’nin şantajı altındaydı; ya Doğu’da İngiltere’ye yakın olacak ya da Alman korkusu ile yaşamaya devam edecekti.

⁵¹ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 194-197. (Belge no: 76. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré’den İngiltere’nin Paris Büyükelçisi Lord Harding’e yazı. 02.02.1922)

⁵² “Les Conditions de La Paix Turco-Grecque”, *Le Temps*, 3 Şubat 1922, s. 1.

⁵³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. 16, İçtima: 2, Celse: 2, 2 Şubat 1922, s. 672. Bu kaynak daha sonraki dipnotlarda şu şekilde gösterilecektir: TBMMGCZ. Burada açıklamada bulunan Yusuf Kemal Bey, 1921 Mart’ında Londra’da birtakım anlaşmalar imzalayıp Ankara’ya döndükten sonra Meclis’in ağır hücumuna maruz kalan Bekir Sami Bey’i hatırlamış olacak ki, bu ağır görev öncesinde sözlerini şöyle bitirmiştir: “*Her ne surette olursa olsun, bir gün beni itham ederseniz, bana sormadan etmeyiniz*”. Bkz. *Age*, s. 675. Yusuf Kemal Bey’in gönderilme sebebi olarak Celal (Bayar) Bey’in hükümet adına ifadeleri için bkz. *TBMMGCZ*, C. 18, İçtima: 3, Celse: 3, 6 Mart 1922, s. 15.

⁵⁴ Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. 2, 1. Baskı, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 254.

⁵⁵ *Atatürk’ün Milli Dış Politikası*, s. 397-400. (Belge no: 67. Yusuf Kemal Bey’den Hariciye Vekâleti’ne “acele” telgraf. 18.02.1922); Selçuk, *age*, s. 325-236; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, 1. Baskı, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 254-258; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 205.

Bu temasların ardından Yusuf Kemal Bey, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi, Kızılay Müdürü –ve Fransızlarla da çok az kişide görülebilecek kadar dostane ilişkilere sahip olan- Hamit Bey'i de yanına alarak bir Fransız vapuruyla Marsilya'ya gitti.⁵⁶ 6 Mart günü Marsilya'ya varan Yusuf Kemal Bey ve heyeti burada Franklin Bouillon tarafından karşılandı.⁵⁷ Kendisini selamlayan Bouillon, ona esprili bir ifadeyle, “*Suç ortağım!*” dedi. Yani Bouillon, Ankara Antlaşması'na imza koyduklarından dolayı İngilizlerin gözünde suçlu olduklarını dile getiriyordu. Marsilya'daki karşılaşmanın ardından trenle Paris'e geçen Yusuf Kemal Bey, Paris temsilciliğinden Nihat Reşat Bey tarafından karşılandı ve ayağının tozuyla Ferit Bey ile görüştü.⁵⁸ Gazetecilerin de yoğun bir ilgisi ile karşılaşan Yusuf Kemal Bey, o günlerde “*Türkiye'de tek söz hakkı Ankara'nındır*”⁵⁹ diyen *Le Temps*'a verdiği demeçte destekleri için teşekkür etti ve şu ifadeleri kullandı: “*Misak-ı Millimize dayanarak yalnız Türkler ve Türk çoğunlukları tarafından meskûn araziden ibaret olacak serbest ve bağımsız bir Türkiye'de yaşamak istiyoruz. Umumi bir barışı arzuluyoruz. Biz yalnızca, çoğunluğu Türk olan toprakları zalim ve acımasız bir düşmandan özgürleştirmek için savaşıyoruz*”.⁶⁰

Paris'e geldikten sonra ilk temaslarının ardından Albay Mouglin ile birlikte, başkanlığı yeni bırakmış olan Aristide Briand'ın oturduğu köye giden Tengirşenk, burada Briand ile yemek yedi. Yemekte Briand'a “*Londra'ya gideceğim. Büyük Britanya nazırlarına karşı nasıl bir harekette bulunmamı tavsiye edersiniz?*” diye sormuş ve şu cevabı almıştı: “*Doğu'da kuvvet olarak yalnız siz varsınız. Balkanların, Rusya'nın vaziyeti göz önünde... (İngiliz nazırları) Benden daha ilerisini görürler*”.⁶¹ Briand'ın güven telkin eden bu ifadeleri aslında, Yunan ordusunun Anadolu'yu eninde sonunda terk edeceğini düşünen Fransa'nın yeni düzende Türkiye'ye olan bakışını bir kere daha ortaya koymuş oldu: Fransa'nın çıkarları açısından bir tehdit oluşturmayan, Bolşevizm ve Balkan istikrarsızlıkları arasında bir denge unsuru gören yeni bir Türkiye.

Bu görüşmenin ardından Yusuf Kemal Bey, 13 Mart günü General Gouraud, 14 Mart günü de Başbakan Poincaré ile görüştü. Görüşmede Hamit Bey ve Franklin Bouillon da vardı.⁶² Bu görüşmelerin ardından Londra'ya hareket eden ve 16-18 Mart tarihlerinde Lord Curzon ile görüşen Yusuf Kemal Bey, buradaki temaslarının ardından 22 Mart sabahı Paris'e döndü. Paris'te bir kez daha Bouillon tarafından karşılanan Tengirşenk, Mouglin'in de katıldığı bir öğle yemeğinde onlarla bir arada bulundu. Fakat Paris'e yeni gelen Tengirşenk'i bir sürpriz bekliyordu; onun Paris'e vardığı gün müttefikler aylardır üzerinde tartıştıkları ateşkes ve barış şartları üzerine Türk

⁵⁶ Tengirşenk, *age*, s. 260; Himmetoğlu, *age*, s. 266; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 222; Sarıhan, *age*, s. 300.

⁵⁷ “Hariciye Vekilimizi Marsilya'da İstikbal”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1922, s. 1; Sarıhan, *age*, s. 308.

⁵⁸ Tengirşenk, *age*, s. 260-261.

⁵⁹ “Le Voyage de Youssouf Kemal Bey”, *Le Temps*, 7 Mart 1922, s. 1; Sarıhan, *age*, s. 312.

⁶⁰ “Déclarations de Youssouf Kemal Bey”, *Le Temps*, 8 Mart 1922, s. 4.

⁶¹ Tengirşenk, *age*, s. 260-261.

⁶² Sarıhan, *age*, s. 320; Yavuz, *age*, s. 160.

ve Yunan taraflarına birer ateşkes notası göndermişlerdi.⁶³ Bu haber karşısında arkadaşlarının da fikirlerini alan Tengirşenk, Paris'ten ayrılma kararı aldı. Bunun üzerine ertesi gün Başbakan Poincaré, Yusuf Kemal'i görüşmeye davet etti ve onun Paris'te kalmasını rica etti. Görüşme sırasında Ankara'nın devamlı bir barış istediğini, fakat ilkelerinden taviz vermeyeceğini ve bu tür bir ateşkesi kabul edemeyeceklerini dile getiren Tengirşenk'in kararlılığı karşısında Poincaré, adeta İngilizlerin şantajı altında olduğunu belli edercesine "Fransa'nın da kendi meseleleri olduğunu" söyledi ve şöyle devam etti: "(Peki.) *Büyük Millet Meclisi'ne benden hürmet götürün. (Ateşkese dair) Cevabı biraz uzatın. Kabul etmezseniz etmeyin. Yalnız ibarelerini mülayim yazın. Sizi müdafaa edebileyim. Selametle gidin...*"⁶⁴

2.4. Paris Görüşmeleri ve Müttefiklerin Arabuluculuk Çabalarında Fransa

1922'nin Mart ayına gelindiğinde Batı Anadolu'da herhangi bir askeri hareketlilik görünmüyordu. Dünya Savaşı'nın İttifak Devletleri'nin hesabı kesilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin kaderi henüz tayin edilememişti. Sevr'in 1920'deki haliyle uygulanamayacağı konusunda artık en ufak bir şüphe görünmüyordu. Fransa, açıkça zikretmekten çekinse de Misak-ı Milli'yi tanıyordu.⁶⁵ İtalya da her ne kadar nüfuz bölgelerinde ısrar etse de İngiliz ve Yunan politikalarına karşı çıkıyordu. İrlanda ve Hindistan sorunlarının yanında çok sayıda sıkıntıyla baş eden İngiltere⁶⁶ de Doğu'daki sorunu öyle ya da böyle çözmek istediğini kamuoyuna ilan ediyordu. Yukarıda da dikkat çekildiği üzere İngiliz dışişleri, 1918'deki Batı Cephesi'ni andırır biçimde⁶⁷ kilitlenmiş olan Anadolu'daki meseleyi, Türkler üzerinde baskı kurarak halletmek ve bunu Sevr'i, tatbiki artık imkânsız görünen meseleleri (örneğin Ermenistan'ın kurulmasını) dışarıda bırakarak ve antlaşmayı biraz hafifleterek, fakat bunu İngiltere'nin temel çıkarlarını koruyarak yapmak derindeydi. Anadolu'da kapsamlı bir istihbarat ağı kuran⁶⁸ Londra'da diplomatik masaları dolduran raporların çoğu, Ankara'nın büyük bir sıkıntı içerisinde olduğunu, halkın ve askerlerin savaş durumundan bıktığını ve Mustafa Kemal'e karşı büyük bir muhalefetin başladığını yazıyordu.⁶⁹ İngilizlerin bu

⁶³ Tengirşenk, *age*, s. 263-264.

⁶⁴ *Age*, s. 272-273; *TBMMGCZ*, C. 18, İçtima: 3, Celse: 2, 4 Nisan 1922, s. 173-175, 180.

⁶⁵ Tengirşenk, *age*, s. 261. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922 tarihli Meclis konuşmasında, Fransa'nın Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını hukuken kabul ettiğini ve böylelikle "Sevr Antlaşması'nı vücuda getiren İtilaf Devletleri'nin en önemli parçası olan Fransa'nın" adeta saf dışı bırakılmış olduğunu belirtiyordu. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, s. 228. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusunun hiç olmadığı kadar güçlü olduğunu vurguladığı bu konuşması 10 Mart 1922 tarihli *Le Temps*'ta yer buldu. Bkz. "Le Discours de Moustapha Kemal Pacha", *Le Temps*, 10 Mart 1922, s. 2.

⁶⁶ "L'Avertissement du Vice-Roi de L'Indie", *Le Temps*, 10 Mart 1922, s. 1.

⁶⁷ Bayur, *age*, s. 106.

⁶⁸ Şimşir, *Sakarya...*, 331-332; Himmetoğlu, *age*, s. 254.

⁶⁹ Sâlahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1.

raporları bir kenara bırakılırsa, cephenin öbür yanında da durum pek iç açıcı değildi. Yunanistan, 1920 sonlarında Konstantin'in iktidara gelmesinin ardından Fransa'nın desteğini kaybetmiş,⁷⁰ Sakarya mağlubiyetinin ardından mutlak bir zaferden ümidini kesmiş, siyasi ayrılıklar kamuoyunu ve orduyu adeta ikiye bölmüş ve tüm bunlardan önemlisi, günlük yüzlerce milyon drahmiye mal olan Anadolu macerasının ekonomik sonuçlarını derinden hissetmeye başlamıştı.⁷¹ Başbakan Gunaris, 12 Ocak 1922'de Cannes'taki toplantıda İngilizlerden yardım istemiş; fakat İngilizlerin cevabı, tüm sonuçlara hazırlıklı olmaları yönünde olmuştu.⁷² Bu görüşmenin ardından Yunanistan artık eskisi gibi destek bulamayacağına kanaat getirmişti.⁷³ Mali yardım sağlamak amacıyla 1921 sonlarından beri Avrupa başkentlerini turlayan fakat Fransız kamuoyu tarafından “*Atina kaldırımlarında hala bahriyelilerimizin kanları*” var denerek tepkiyle karşılanan Yunan hükümeti,⁷⁴ yalnızca İngiliz piyasasından ufak krediler bulabilmişti. 5 Mart 1922 günü Yunanistan'a dönen hükümet, parlamentodan güvenoyu alamayarak 11 Mart'ta istifa etmiş ve Yunanistan'da kısa süreli bir hükümet krizi baş göstermişti.⁷⁵ Fakat yeni hükümetin kurulamaması üzerine Gunaris, 18 Mart 1922 günü güvenoyu alarak yeniden hükümeti kurdu.⁷⁶

Gelinen noktada Yunanistan'ın Batı Anadolu'da uzun süre kalamayacağı anlaşılıyordu. Bu sebeptendir ki, Batı Anadolu'daki Rumlar, Yunanistan'ın çekilebileceğini düşündüklerinden kendi kaderlerini kendileri tayin etmek amacıyla, mütarekenin ilk dönemlerinde Anadolu'daki “Kongre İktidarları'na” benzer bir şekilde yerel hükümetler ve direniş örgütleri kurmak amacıyla kolları sıvamışlardı.⁷⁷ Müttefikler ise

---

Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 250, 254-255. *The Times*'in o günlerde Anadolu'nun “Mustafa Kemal'in diktatörlüğünden” bıkmış olduğunu yazması bu bilgilerle birleşince manidar görünmektedir. Bkz. Sarıhan, *age*, s. 254; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 174.

⁷⁰ Fransa'nın değişen politikası Yunanlıları o denli kızdıyordu ki, İzmir'deki Yunan bahriyelileri, 2/3 Ocak 1922 gecesi, bugün de aynı yerde bulunan Fransız konsoloslüğünü taş yağmuruna tutmuşlardı. Bkz. *TİH*, s. 124. Bir ay sonra Yunanlılar, *Espoir* (kaynaklarda “*Espuvar*”) adlı bir Fransız gemisini de alı koymuşlardı. Bkz. Sarıhan, *age*, s. 293.

⁷¹ Yunanistan'daki ekonomik ve siyasi sıkıntılar için bkz. A. Mazakaris-Ainian, *Mémories*, Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, 1979, s. 267-270; İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 298, 300-301; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 246; Sonyel, *Kayıtlı Yıllar*, s. 296-297; *TİH*, s. 124; *TBMMGCZ*, C. 18, İçtima: 3, Celse: 2, 6 Mart 1922, s. 5. *Hâkimiyet-i Milliye*, Yunanistan'da Venizelosçu subayların tutuklanıyor olmasını ana sayfadan “Birbirlerini Yiyorlar” başlığı ile başköşeden duyuruyordu. Bkz. “Birbirlerini Yiyorlar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Mart 1922, s. 1.

⁷² “Yunan Hülyası”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Ocak 1922, s. 1; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 246; Sarıhan, *age*, s. 229.

⁷³ Bayur, *age*, s. 107-108.

⁷⁴ Akyüz, *age*, 281.

⁷⁵ “Yunan Kabinesi Meclis-i Mebusan'da Pek Şiddetli Bir Müzakereden Sonra Sükût Etti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1922, s. 1; Sarıhan, *age*, s. 306.

⁷⁶ Sarıhan, *age*, s. 317.

⁷⁷ *Age*, s. 236, 251; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 256. Kongre iktidarları kavramı hakkında bkz. Bülent Tanör,

uzun süren bir sessizliğin içindeydi. Mutlak bir Yunan galibiyetinden umudu kesen İngiltere ile Fransa arasında üç ay süren karşılıklı notalaşmaların ardından müttefikler nihayet 22 Mart 1922’de, Yusuf Kemal Bey’in o sırada temaslarını sürdürdüğü Paris’te toplanmayı başardılar. Aynı gün müttefikler, her iki tarafa da acil bir ateşkes önerisinde bulundular. Buna göre silahlar üç ay boyunca susacak, barış antlaşması imzalanıncaya kadar bu süre kendiliğinden uzayacak, saldırıya geçmek isteyen taraf İtilaf Devletleri’ne 15 gün öncesinden bilgi verecekti. Bir sorun çıkmaması adına da her iki taraf ileri karakollarını geri çekecek, ateşkes koşullarını gözetmek üzere de İtilaf Devletleri’nce ortak bir komisyon kurulacaktı.⁷⁸ Yunanistan ateşkesi hemen kabul etti.⁷⁹ Ateşkes şartlarını ciddiyetle inceleyen Ankara ise, ateşkesi esas olarak kabul etmekle beraber, o sırada yola olan Yusuf Kemal Bey’in Paris’ten gelmesi ve görüşlerinin alınması için bekledi.⁸⁰

Ateşkes teklifinin ardından müttefikler, barış şartları üzerinde görüşmeye başladılar. Her iki taraf da Anadolu’nun tahliye edilmesini esas olarak kabul etmişti.⁸¹ Fakat Fransızlar, İngilizlerin kafasındaki barış şartlarının Türklere kabul ettirme çabalarının beyhude olduğunu düşünmeyi sürdürüyordu.⁸² 23 Mart tarihli oturumda Poincaré, özetle şöyle diyordu: “*Anadolu’ya boşaltmaya hazır olduğumuzu açıklayalım. Fransız ve İngiliz imparatorluklarında Müslümanları tatmin etmek için de bu gereklidir.*”⁸³ Anadolu’yu boşaltmak konusunda pek bir fikir ayrılığı olmasa da Boğazlar, Doğu Trakya ve diğer konularda İngiltere ve Fransa derin bir fikir ayrılığı yaşıyordu. Fransa Doğu Trakya’nın Türklere bırakılmasını savunurken, “Curzon’un ısrarıyla” Yunanistan’a verilmesini kabul etmek zorunda kaldı.⁸⁴ Fakat bu, İngiltere’nin baskı ve şantajı ile alınmış bir karardı; zira o günlerde Fransız kamuoyunun çok büyük bir kısmı, “Hain Konstantin’in” ve İngilizlerin karşısındaki Ankara’nın tezlerini destekliyordu.⁸⁵

Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920), 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

⁷⁸ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 249-250; *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 33-34.

⁷⁹ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 33; Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 2, 9. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 647.

⁸⁰ *Age*, s. 648-649. “Mütareke Teklifi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1922, s. 1; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 1107. (TBMM Reisi Mustafa Kemal’den Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerine Şifreli Telgraf. 27.03.1922)

⁸¹ Bayur, *age*, s. 107.

⁸² *DDF I*, s. 404-412. (Belge no: 230. 3 numaralı dipnot); Laurance Evans, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, (Çev. T. Alaya, N. Uğurlu ve Ö. Uğurlu), 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 370.

⁸³ Sarıhan, *age*, s. 337.

⁸⁴ *Age*, s. 341-342.

⁸⁵ Kral Konstantin başa geldiği zaman Fransa’da Yunanistan aleyhine yoğun bir kampanya başlatılmış, Fransız gazeteleri Yunanistan için tek bir Fransız askerini dahi feda etmeyeceklerini dile getirmişlerdi. Başbakan Leygues de mecliste yaptığı konuşmasında Fransa’nın Yunanistan’ı desteklemeyeceğini açıkça beyan etmişti. Daha da ilginç, tam da Konstantin’in iktidara geldiği dönemde Fransa’da “*Konstantin’in İhaneti*” adlı bir kitap dahi yayımlanmıştı. Bkz. Selçuk, *age*, s. 221-224.

Le Temps, İngiltere'nin politikalarını bir kere daha eleştiriyor⁸⁶ ve Boğazların Türkiye'ye verilmesi gerektiğini savunuyordu.⁸⁷ Gerçekten de bu ateşkes teklifi, Fransız kamuoyunda Lord Curzon'un bir projesi olarak görülmüştü. 24 Mart 1922 tarihli nüshasında bu konuda eleştirilerde bulunan *Le Temps*, bu savaşın İngiltere ile Türkiye arasında bir savaş olduğunu belirtiyor⁸⁸ ve ertesi gün, “*Müttefiklerin şerefini küçük düşüren*” Paris konferansı oyunuyla “*Türklerin zekâsıyla dalga geçildiğini*” ifade ediyordu.⁸⁹ *Le Petit Journal* de aynı fikirdeydi; Türkler İngilizlerin oyununa gelmeyecek kadar zekiymi ve Fransa Doğu'da İngiliz politikalarını desteklememeliydi.⁹⁰

Tarihler 26 Mart 1922 gününü gösterdiğinde, İngilizlerin baskısı ile şekillenen Paris konferansı, henüz Ankara ateşkese yanıt vermemiş olmasına rağmen, barış şartlarını açıkladı. Buna göre öncelikle Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin refakatiyle (dört ay içerisinde) Batı Anadolu'yu terk edecek ve burada mutlak bir Türk hâkimiyeti sağlanacaktı. İmzalanacak barışın yürürlüğe girmesinin ardından İstanbul'daki tüm itilaf güçleri çekilecek, Doğu Trakya'nın büyük bir kısmı Yunanistan'a bırakılacak, boğazlar silahsızlandırılacak ve geçiş serbestisi konacak, azınlıkların hakları garanti altına alınacak, Türk ordusunun mevcudu Sevr'e göre biraz artırılacak ve kapitülasyonların yerini alacak bir yargı reformu için de çalışmalar yapılacaktı. Bu şartları sunarken müttefikler, imzalanacak barışın ardından, başkenti İstanbul olan, kendi sınırları dâhilinde “güçlü ve bağımsız bir Türkiye'nin” tesis edilmesini arzularıklarını dile getiriyorlar; Müslümanların tutumunu göz önünde tutarak halifenin dini ve dünyevi otoritesini muhafaza etmek istediklerini de beyan ediyorlardı.⁹¹

İngilizler tarafından “akla yatkın ve adil” olarak tanımlanan bu şartların, Yunanlıların şartsız ve derhal çekilmesini isteyen⁹² Ankara tarafından kabul edilmesi zordu. Zira Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar gerekli şartlar oluştuğu takdirde diplomasiye açık olsa da neticede tam bağımsız bir Türkiye'yi arzuluyordu. 27 Mart 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'deki şu ifadeler, Ankara'nın o günkü görüşünü yansıtıyordu: “*Mütareke etrafında üç senedir icra olunan hile ve fesat, maskaralık halini aldı. Ya misak-ı milli ya hiç. Hatta yaşayış bile. İştiyor musunuz efendiler!*”⁹³

⁸⁶ “L'Avertissement du Vice-Roi de L'Indie”, *Le Temps*, 10 Mart 1922, s. 1; “Qui Empêche La Reconstitution?” *Le Temps*, 11 Mart 1922, s. 1.

⁸⁷ “Le Probleme de Détroits”, *Le Temps*, 26 Mart 1922, s. 1; “Boğazlar Hakkında Mühim Mütalaat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1922, s. 1.

⁸⁸ “Le Project Curzon”, *Le Temps*, 24 Mart 1922, s. 1.

⁸⁹ “Quelques Obstacles A La Paix Orientale”, *Le Temps*, 25 Mart 1922, s. 1; Akyüz, *age*, s. 282.

⁹⁰ Marcel Ray, “A La Conference d'Orient”, *Le Petit Journal*, 24 Mart 1922, s. 1; Akyüz, *age*, s. 282.

⁹¹ *DDF I*, s. 404-412. (Belge no: 230. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré'den Fransa'nın İstanbul, Atina ve Sofya temsilciliklerine “çok acil” telgraf. 27.03.1922); *Age*, s. 421-423. (Belge no: 237. Siyasi ve Ticari İşler Direktörü Peretti de La Rocca'dan Beyrut Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri Robert de Caix ve Fransa'nın Adana Konsolosu Laporte'a telgraf. 02.04.1922); Sonyel, *Dış Politika...*, s. 250; *TIH*, s. 351-358.

⁹² *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 35.

⁹³ “Mütareke Etrafında”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart 1922, s. 1.

Ateşkes ve barış şartları gerek Ankara gerekse İstanbul kamuoyunda olumsuz yorumlandı.⁹⁴ 28 Mart günü Anadolu'nun dört bir yanında başlayan mitingler, İstanbul'daki yabancı temsilcilikler için endişe verici olmalıydı.⁹⁵ Yunan tarafında da durum pek farklı değildi. Özellikle iktidara muhalif çevreler, -ki kamuoyunda hatırı sayılır bir güce erişmişlerdi- barış teklifini oldukça olumsuz yorumlamışlardı.⁹⁶ Gerçekten de Yunanistan hükümeti, iç kamuoyundaki tepkiden çekinerek antlaşma şartlarına hemen yanıt vermek istememişti.⁹⁷ Fransız kamuoyuna bakıldığında da benzer bir manzara ile karşılaşmak mümkündü. *L'Humanité* barış şartlarını “*Savaş çıkaracak bir barış teklifi*” olarak okurlarına sunarken,⁹⁸ Paris'in önde gelen gazetelerinde *L'Écho de Paris* de “*Sevr Antlaşması'nın yeni bir baskısı*” ifadelerini kullanıyordu.⁹⁹ Bir Lyon gazetesi olan *Lyon Républicain*'e göre nasıl ki Fransızlar 1918'de cephe kilitlendiği zaman Alsace-Lorraine'i vermeyi kabul etmemişse, Türkler de şimdi cephe hede avantajlı oldukları bir durumda topraklarından taviz vermeyecekti.¹⁰⁰ Bir diğer önde gelen gazete olan *Le Journal*'in bilindik simalarından Saint-Brice ise şu ifadeleri kullanıyordu: “*Dövüşe azimli bir halk başkentini ve vatan parçalarını kurtarmadan silahını bırakır mı?*”¹⁰¹

Ankara barış şartlarını uzun uzadıya incelerken, konferansta İngiliz baskısı altında hareket ettiği görülen Fransızlar, Türkler için olumlu bir tutum takındıklarının Ankara'da anlaşılmasını istiyordu. Bu amaçla Peretti de La Rocca, Fransa'nın Beyrut ve Adana temsilciliklerine gönderdiği 2 Nisan 1922 tarihli telgrafta, Türklere antlaşma şartlarını tek tek açıklamalarını ve onları ikna etmelerini, bunu yaparken de “Fransa'nın payını” vurgulamalarını istedi.¹⁰² Fakat aynı gün *Hâkimiyet-i Milliye*, “*İnsanlık huzurunda, böyle bir mütareke sulhu kolaylaştırılabilir mi?*” diye soruyordu.¹⁰³ Nitekim Ankara, Paris'ten dönmüş olan Yusuf Kemal Bey'in düşüncelerini açıklamasından hemen sonra, 5 Nisan 1922 günü verdiği yanıtta, Türk ordularının yabancılarla denetlenmesini ve tahliye süresini reddetti. Bunun yerine, Yunanlıların ateşkes im-

⁹⁴ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 232-235. (Belge no: 96. İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı. 04.04.1922)

⁹⁵ Sarıhan, *age*, s. 347.

⁹⁶ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 235-237. (Belge no: 96. İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı. 04.04.1922); Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s. 133; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 250-251.

⁹⁷ Ediz, *age*, s. 306-307.

⁹⁸ Paul Louis, “*Une Paix Prépare La Guerre*”, *L'Humanité*, 29 Mart 1922, s. 3; Akyüz, *age*, s. 284.

⁹⁹ Pertinax, “*Une Nouvelle Edition de Sevres*”, *L'Echo de Paris*, 25 Mart 1922, s. 3; Akyüz, *age*, 284.

¹⁰⁰ *Age*, s. 284. Bu gazetenin ilgili nüshasına arşivde ulaşamadık.

¹⁰¹ Saint-Brice, “*Faites La Paix!*”, *Le Journal*, 23 Mart 1922, s. 1; “*La Conference de Paris...*”, *Le Journal*, 27 Mart 1922, s. 1; Akyüz, *age*, s. 284.

¹⁰² *DDF I*, s. 421-423. (Belge no: 237. Siyasi ve Ticari İşler Direktörü Peretti de La Rocca'dan Beyrut Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri Robert de Caix ve Fransa'nın Adana Konsolosu Osmin Laporte'a telgraf. 02.04.1922).

¹⁰³ “*İnsanlık Huzurunda, Böyle Bir Mütareke Sulhu Kolaylaştırılabilir Mi?*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1922, s. 1.

zalandıktan sonra on beş gün içinde cephe hattından başlamak üzere dört ay içinde Anadolu'yu terk etmesi gerektiğini ve eğer bu şartlar sağlanırsa Ankara'nın genel barışı görüşmek üzere bir heyet gönderebileceğini ifade etti.¹⁰⁴ Ankara'nın bu yönde bir yanıt vereceği, bir gün öncesinde *Hâkimiyet-i Milliye*'de şu şekilde yer bulmuştu: "*Türk'ün bu mütareke teklifine cevabı: 'İstemezük! 'tür.'*"¹⁰⁵

Ankara'nın 5 Nisan 1922 tarihli yanıtı müttefikler (bir başka ifadeyle İngilizler) tarafından 15 Nisan 1922 tarihli bir notayla reddedildi. 22 Nisan günü yanıt veren Ankara, mütareke şartlarında anlaşılmasa dahi İzmit'te bir barış konferansı toplanabileceğini ifade etti.¹⁰⁶ İngilizler tarafından "baştan savma ve küstahça" bulunan 22 Nisan günkü nota,¹⁰⁷ Fransızlar tarafından memnuniyetle karşılanmış, böylelikle İngiltere ile Fransa arasındaki ayrılık bir kez daha açığa çıkmıştı. Yunan ordusunun çekilmesinin öne alınabileceğini ifade eden (fakat ani tahliyeye karşı çıkan) Poincaré'ye göre Ankara ile bir ön görüşme yapılması faydalı olabilirdi ve İzmit bu görüşme için uygundu. Ayrıca Poincaré, Ankara'ya sürekli ultiमत verilmesine de karşı çıkıyordu.¹⁰⁸ İstanbul'da da durum farklı değildi. Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, Ankara'nın taleplerinin mümkün olduğunca hızlı karşılanmasını önerirken,¹⁰⁹ İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ise İzmit'te görüşme teklifini "tuzak" olarak değerlendiriyordu.¹¹⁰ İki müttefik arasındaki çelişki o denli belirgin bir hal almıştı ki, İngiltere'nin en önde gelen yayın organlarından *The Times*, ortak çıkarlar göz önüne alınarak bu çekişmeye bir an önce son verilmesini öneriyordu.¹¹¹ Ankara'nın bu "geciktirme" siyasetinde fazlasıyla rahatsız olan Curzon ise, bunun Fransızlardan kaynaklandığını düşünüyor ve Fransızların "uslu oturmalarını" sağlamak amacıyla konferanstaki tüm yazışmaları kamuoyuna açıklama tehdidinde bulunuyordu.¹¹² Her ne olursa olsun, İngilizlere bakılırsa, Lord Curzon'un yaşadığı sıkıntılar, Fransızların Türklere anlaşmış olmaları, Başbakan Poincaré'nin "sanki talimat almışçasına Türklere savunması" ve İtalyanların onu destekleyen tutumu yüzünden Paris görüşmeleri sonuçsuz kalıyordu.¹¹³

Konferansın sonuçsuz kalmasının ardından Fransa Başbakanı Poincaré, Ankara'nın taleplerinin bir an önce kabul edilmesini ve İzmit'te toplanılması gerektiğini dile getirmeyi sürdürüyordu.¹¹⁴ Paris kararları açıklanalı altı hafta olmuştu, fakat bir

¹⁰⁴ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 252.

¹⁰⁵ "İstemezük", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1922, s. 1.

¹⁰⁶ Atatürk, *age*, s. 652; Tengirşenk, *age*, s. 274-279; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 253.

¹⁰⁷ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 37.

¹⁰⁸ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 253.

¹⁰⁹ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 248. (Belge no: 100. İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf. 25.04.1922).

¹¹⁰ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 253.

¹¹¹ Ediz, *age*, s. 304.

¹¹² Sonyel, *Dış Politika...*, s. 254.

¹¹³ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 32. İtalyanların tutumu hakkında bkz. Sonyel, *Dış Politika...*, s. 258.

¹¹⁴ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 249. (Belge no: 101. Paris Büyükelçisi Lord Harding'ten Dışişleri

sonuç elde edilememiştir.¹¹⁵ 18 Mayıs 1922’de Yüksek Komiser Rumbold’a yazan Lord Curzon, Fransa ile fikir ayrılıklarını yaşadıklarını belirtmiş ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini sormuştu. Gelen telgrafta, hiçbir diplomatik çabanın Ankara’yı dize getiremeyeceği, Mustafa Kemal’in konumunun sağlam olduğu, Fransız meslektaşının da (General Pellé) ne pahasına olursa olsun barışın bir an önce sağlanması fikrinde olduğu cevabını almıştı.¹¹⁶ Görüşmelerin kesilmesi tehlikesine karşı Curzon, her ne kadar Ankara’ya karşı sert bir tutum takınılmasına taraftar olsa da, Fransızların ve İtalyanların Ankara ile ayrı bir şekilde görüşmesi ihtimalini de göz önünde bulundurarak, bir ön görüşme yapılma fikrini destekler görünmeye başladı. Bunun için Paris kararlarına bağlı kalacak şekilde Beykoz ya da İstanbul’a yakın bir yeri öneriyordu ve şart olarak da Yunanistan’a, Ankara’ya silah taşıdığı düşünülen gemilere arama yapma hak ve yetkisinin verilmesini koşuyordu. Fransızlar bu şarta özellikle karşı çıkıyorlardı.¹¹⁷ Zira Fransa, müttefiki İngiltere’den gizli olarak Ankara’ya silah sağlıyor ve İstanbul’daki silah kaçırma faaliyetlerine de göz yumuyordu.

3. Büyük Taarruz’a Giden Süreçte Fransa’nın Askeri, Siyasi ve İstihbari Rolü

3.1. Fransızların Silah ve Mühimmat Desteği

1922’nin Mayıs ayı bittiğinde Paris’teki görüşmelerden umut kesilmişti. Bu tarihten itibaren Fransa, müttefiki İngiltere’ye belirli aralıklarla çok sayıda nota gönderecek ve Ankara’nın 22 Nisan 1922 tarihli taleplerinin kabul edilerek görüşmelere başlanmasını isteyecekti. Bunun dışında Paris ile Ankara arasındaki ilişkiler, Yunan ordusunun ancak kuvvet yoluyla Anadolu’dan atılabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa’nın bu yönde attığı adımlarda önem arz edecekti. Paşa, Fransa’nın siyasi desteğinin farkında olmakla birlikte, silah desteğinin de artmasını istiyordu. Bilindiği üzere Fransa, Ankara Antlaşması’nın ardından çekildiği yerlerde çok sayıda mühimmatı ve savaş malzemesini Ankara’ya bırakmıştı. Bunu müttefiklerinden gizli bir şekilde yapmaya gayret eden Fransa, bu doğrultuda çeşitli bahaneler üretmiş ve müttefiklerini atlatmayı bilmişti. Fransa’nın silah desteği, Ankara’nın beklentilerine cevap verircesine, Paris kararlarının ardından da devam etti. Bir kısmı hibe usulü, büyük çoğunluğu ise para karşılığı verilen bu silahların sevkiyatı, çoğunlukla Fransız bandıralı gemilerle Mersin ve (kısmen) İskenderun limanlarına geliyordu. Bunun yanında İstanbul’daki Fransız işgal yönetimi de Anadolu’ya silah kaçırma oluşumlara destek

---

Bakanı Lord Curzon’a telgraf. 02.05.1922)

¹¹⁵ *Age*, s. 255-259. (Belge no: 105. Dışişleri Bakanı Lord Curzon’dan Paris Büyükelçisi Lord Harding’e yazı. 10.05.1922).

¹¹⁶ *Age*, s. 262-264. (Belge no: 108. Dışişleri Bakanı Lord Curzon’dan İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold’a telgraf. 18.05.1922); *Age*, s. 264-267. (Belge no: 109. İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold’dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a telgraf. 22.05.1922)

¹¹⁷ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 258.

oluyor; yine çoğunlukla Fransız bandıralı gemilerle yapılan bu sevkiyat Karadeniz kıyılarına (İnebolu, Akçakoca, Ereğli gibi) yapılıyordu.

Sakarya zaferinin ardından Ankara, zayıflamış olan Yunan ordusu karşısında kış gelmeden önce genel bir taarruza kalkarak hızlı bir şekilde İzmir'e girmeyi planlıyordu. Bu amaç doğrultusunda 15 Ekim 1921'de birliklere gönderilen tamimde, gerekli hazırlıkların yapılması isteniyordu.¹¹⁸ Taarruz, "asıl kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinden ve daha başlangıçtan itibaren Yunanlıların İzmir'le olan ulaşımını kesecek surette" yapılacaktı. "Sad" kod adı verilen bu plan, başta malzeme eksikliği, iklim şartları ve lojistik sıkıntılar olmak üzere birtakım hususlar nedeniyle hayata geçirilemedi. Fakat bir taarruz fikri daima canlı tutuldu ve hazırlıklar daima bu yönde yapıldı.¹¹⁹

1922 yılı boyunca diplomatik ilişkiler yoğunlukta olsa da Türk ordusu bir taarruz için hazırlık yapıyor ve eksiklerini gidermeye çalışıyordu. Bu noktada Sovyetler Birliği'nin yanında, Fransa'dan alınan destek de büyük önem arz ediyordu.¹²⁰ En acil ihtiyaçlardan biri kıyafetti ve nitekim Ankara, 1921'in Ekim ve Kasım ayında Fransızlardan 100.0000 takım askeri kıyafet istemişti.¹²¹ Benzer bir talebin 13 Aralık 1921'de Akşehir'de gerçekleşen Mustafa Kemal Paşa-Franklin Bouillon buluşmasında da gündeme geldiği anlaşılıyor. Hazırlıkların devam ettiği dönemde Mustafa Kemal Paşa, Mart 1922 tarihli günlüğüne şunları yazıyordu: "*Ordunun giydirilmesi, silah ve donatımının tamamlanması için 45-50 milyon lira. Akşehir'de gönderilecek para olsa idi, çok ayırabilecektik. Belki 2 hafta(ya) gelecekti.*"¹²²

Fransa'nın Ankara'ya doğrudan silah satması söz konusu olamazdı. Müttefikler, 10 Ağustos 1921'de aldıkları kararla Türk ve Yunan tarafına doğrudan silah vermeme kararı almışlardı.¹²³ Bu sebeple çok sayıda silah tüccarı, Ankara'ya satılan silahlarda aracı oldu. Bu durum, 1921'in ikinci yarısından itibaren artış gösterdi. Öyle ki, Yunanistan Başbakanı Gunaris, kendi ifadesiyle "*Sevr'i yok sayan*" Fransa Başbakanı Briand'dan hiç olmazsa Mustafa Kemal'e silah gönderilmesine engel olmasını istiyor; Briand da Ankara hükümetine satış yapmamaları için iş adamlarını ikna edeceğini belirterek Gunaris'i geçiştiriyordu.¹²⁴ Briand söz vermiş olmasına rağmen, Fransızların silah satmaya devam ettikleri İngiliz istihbarat raporlarına yansımaya devam ediyordu. Öncelikle Fransızlar, ismi belgelerde zikredilmeyen bazı paravan firmalar ve İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé ve Franklin-Bouillon'un bilgisi dâhilindeki sivil isimler üzerinden Ankara'nın temsilcilerine silah öneriyor; hatta silahları

¹¹⁸ *TİH*, s. 51.

¹¹⁹ *Age*, s. 56, 60, 62, 68; *TBMMGCZ*, C. 18, İçtima: 3, Celse: 2, 6 Mart 1922, s. 3.

¹²⁰ *Atatürk'ün Not Defterleri*, C. VIII, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 39.

¹²¹ *TİH*, s. 260.

¹²² *Atatürk'ün Not Defterleri*, s. 38.

¹²³ *Yavuz, age*, s. 155-156.

¹²⁴ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara, 2006, s. 107. (Belge no: 25. Başbakan Gunaris'ten Dışişleri Bakanlığı'na çok gizli telgraf. 26.10.1921); *TİH*, s. 14.

test edebileceklerini de söylüyorlardı. İngiliz istihbaratının “güvenilir kaynaklardan” elde ettiği bilgilere göre General Pellé adına hareket eden sivil bir Fransız Türklerle bu yönde bir teklifte bulunmuş ve 14 Ekim 1921 tarihinde anlaşmaya varılmıştı. 100.000 adet Alman tüfeği olduğu belirtilen bu silahlar, 15 Kasım 1921 tarihine kadar Anadolu’ya ulaştırılmış olacaktı. Bir başka örnekte ise bu Gabriel de Lesta adında bir Fransız, General Pellé’nin ilişki içerisinde olduğu bir Fransız silah şirketi adına Ankara’nın temsilcileri ile görüşmüş ve 30.000 tüfek satımı için anlaşmıştı. Üçüncü bir örnekte ise İngiliz raporlarına Paris’te bazı kimselerin Ankara’ya çok sayıda İngiliz tüfeği önerdiği yansıyor. ¹²⁵ Ayrıca Luis Erren adlı dışında bir başka Fransız da ve “*General Pellé’nin referansıyla*” 50 bin tüfek satmak için İstanbul’daki gizli teşkilat ile temas kuruyordu. ¹²⁶

Gerçekten de Ankara, Büyük Taarruz’a giden süreçte Fransa’dan (ya da Fransızlar üzerinden) binlerce tüfek, binlerce hafif makineli tüfek, yüzlerce top, yüzlerce kamyon, otomobil, az sayıda uçak, yağ, kömür, çok sayıda hayvan ve savaş malzemesi tedarik ediyordu. Tüm bunlar, yukarıda da zikredildiği üzere, genellikle Mersin ya da Karadeniz kıyıları üzerinden Anadolu’ya sokuluyordu. ¹²⁷ Fransa, bu gizli tedariki gerçekleştirirken, müttefiklerine yakalanmamaya büyük özen gösteriyordu. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere Fransızlar, Lord Curzon’un Yunanistan’a Anadolu’ya giden gemileri arama hakkı verilmesine açıktan karşı çıkmışlardı. Bu konudaki bir yazışma, Fransızların yakalanmaktan ne kadar çekindiğini göstermesi bakımından ilginçtir. General Gouraud, Haziran 1922’de Ankara’ya gelecek olan Fransız temsilci Albay Mougin’in Kemalislere iletilecek olan Fransız ve İtalyan savaş malzemelerinin İskenderun’a çıkarılmasına izin verilmesi yönündeki telgrafını 5 Temmuz 1922 günü Paris’e ilettili. Mougin’in talebine verdiği 8 Temmuz 1922 tarihli yanıtta Başbakan Poincaré, “*Fransa’nın daha önce müttefikleriyle beraber Türk veya Yunan tarafına silah satışı yapmayacaklarını taahhüt ettiklerini*” hatırlatarak, Kemalislere verilecek olan silahların Suriye’ye (İskenderun’a) bırakılmasının Yunanistan için meşru bir şikâyet unsuru olabileceğini dile getirdi ve hâlihazırda indirilen teçhizatın da geri yüklenmesini istedi. ¹²⁸ İngiliz istihbarat raporlarına sıklıkla yansdığı üzere İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé’nin silah ticareti ile olan ilişkisi de “İngilizlere yakalanmamak kaydıyla” geçerliydi.

¹²⁵ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 205; Sonyel, *İngiliz İstihbarat Servisi...*, s. 226-227.

¹²⁶ Himmetoğlu, *age*, s. 266.

¹²⁷ Sonyel, *İngiliz İstihbarat Servisi...*, s. 227, 283; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz. Samih Nafiz Tansu), byy, 1969, s. 511; *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 347. (Belge no: 142. İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold’dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a telgraf. 21.08.1922); *TİH*, s. 270, 275, 281, 300, 320; *ATTB*, s. 469. (Belge no: 469. Başkumandan Mustafa Kemal’den Demir Yollar Müdürüyeti Umumiyesine şifreli telgraf. 22.08.1922); Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele*, C. 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 414; Tansel, *age*, s. 147.

¹²⁸ *Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II (1 Juillet-31 Decembre), P.I.E. Peter Lang, Paris, 2007, s. 26-27. (Belge no:18. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré’den Fransa’nın Beyrut Yüksek Komiseri General Gouraud’ya telgraf. 08.07.1922).

Fransızlar silah satmak dışında İstanbul'daki depolardan silah kaçırarak gizli teşkilat üyelerine de göz yumuyor ve hatta fiili destek oluyordu.¹²⁹ Örneğin 17 Eylül 1922 tarihinde Fransız bandıralı *Penay* vapuru ile İstanbul'dan Zonguldak'a çok sayıda silah kaçırılmıştı.¹³⁰ İngilizlerin 1921'in Ekim ayında Fransız *Vera* vapuru ve *Adana* vapurlarında silah ve cephane yakalamaları, Fransızların en azından 1921 sonlarında dahi silah kaçırmalara göz yumduklarını gösteriyordu. O tarihte İngiliz istihbaratına çalışan yazar Armstrong da 1922'nin ilk aylarında Haliç'te bir Fransız gemisinin durdurulduğunu ve içerisinde Türklere gönderilmek üzere çok sayıda silah ve cephane bulunduğunu belirtiyordu.¹³¹ Burada en önemli rol Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye düşüyordu.

Doğrudan bu faaliyetlerin içerisinde bulunan Hüsnü Himmetoğlu'nun ifadeleri ve yayımladığı belgeler bu bakımdan oldukça önemlidir. İstanbul'daki gizli teşkilatın (Müdafaa-i Milliye ve Felah grupları) elemanlarından olan Himmetoğlu'nun aktardığına göre Fransız iş insanı "Marsel Savva",¹³² İstanbul'daki direniş teşkilatı ile temas kurmuş ve General Pellé'nin de onayını alarak ücret karşılığında silah kaçırılmasına aracılık etmişti. Ücrette anlaşılması ve teşkilatın önde gelen isimlerinden Topçu Kaymakam Eyüp Bey'in de bazı Fransız nakliye şirketleri ile görüşerek vapur kiralamasıyla, Fransız kontrolünde bulunan Zeytinburnu'ndaki silah deposundan silah ve mühimmat kaçırmaya işlemleri başladı. Depolardan çıkarılan silah ve mühimmatlar, İngilizlere yakalanmayacak şekilde hızlıca *Movano*, *Moryark* ve *Mersin* adlı Fransız vapurlarına yükleniyordu. Vapurlar İstanbul boğazından geçerek yaklaşık 2-3 günlük bir yolculuğun ardından silahları Karadeniz kıyısındaki Akçakoca, İnebolu, Ereğli ya da Zonguldak limanlarından uygun olanına bırakarak makbuz alıyor ve birkaç gün içinde Zeytinburnu'na geri dönüyordu. Sırasıyla 11 Nisan, 17 Nisan, 22 Nisan, 29 Nisan, 5 Mayıs ve 16 Mayıs 1922 tarihlerinde yapılan altı seferde binlerce sandık mermi, çeşitli ebatlarda yüzlerce top, binlerce top mermisi ve çeşitli malzemeler Fransızların yardımıyla Anadolu'ya aktarılmıştı. Silah ve mühimmat yüklemeleri sırasında onlarca amele çalışıyor ve Fransız subayları da yüklemelere eşlik ediyordu. Hatta bazı düşük rütbeli Fransız subayları sefer sırasında vapurlarda bulunuyorlardı. Tüm bunlar,

¹²⁹ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 186-187. Fevzi Çakmak bu konuda şöyle demektedir: "Büyük Taarruz için şiddetle muhtaç olduğumuz silah ve cephaneye de Fransızların göz yummaları, hatta kolaylık göstermeleri sayesinde İstanbul'dan Fransız bandıralı vapurlarla İnebolu ve Zonguldak limanlarına taşımak, buradan da Garp Cephesine nakletmek mümkün olmuştur". Bkz. Fevzi Çakmak, *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi-II*, (Haz. Ali Birinci ve Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul, 2019, s. 83.

¹³⁰ Himmetoğlu, *age*, s. 81-83.

¹³¹ *Age*, s. 139; H.C. Armstrong, *Turkey In Travail*, Londra, 1925, s. 244; Yavuz, *age*, s. 141.

¹³² Bu kişinin eski bir bankacı olan Marcel Savoy olması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Savoy, mütarekeden hemen önce Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından Fransızlardan mütareke istemesi rica edilen kişidir. Daha sonra Savoy, 1920'nin mart ayında Beyrut Yüksek Komiserliği ile Ankara arasında bir aracılık görevinde bulunmuştu. Kısacası bu kişi, Yüksek Komiserlik nezdinde gerek İstanbul'da gerekse Beyrut'ta nüfuzlu bir Fransız'dı. Bkz. Selçuk, *age*, s. 186-187.

Yüksek Komiser General Pellé'nin, İngilizlere yakalanmamak kaydıyla, verdiği gizli destek sayesinde oluyordu.¹³³

3.2. Büyük Taarruz Öncesinde Siyasi ve İstihbari Bakımdan Fransa

1922'nin Mayıs ve Ağustos ayları daha çok İngilizlerle Fransızlar arasındaki karşılıklı notalaşmalarla geçti. Fransa üst üste verdiği yedi notayla Ankara'nın taleplerinin kabul edilmesini istiyor, İngiltere ise reddediyordu.¹³⁴ Diplomasinin tıkanıdığı bu süre zarfında Ankara, 1921'in Ekim ayında gerçekleştiremediği taarruz planını yaz ayında hayata geçirmek için hazırlıklarını sürdürüyordu.¹³⁵ Bunu yaparken de Fransızlarla olan ilişkileri diri tutmaya özen gösteriyordu.¹³⁶ Aynı durum Fransa için de geçerliydi. İngiltere'ye verdiği barış notaları sürekli reddedilen Fransa Ankara'ya üstü kapalı olarak destek oluyordu. Ankara'ya verdiği önemi göstermek adına Fransa hükümeti ilk olarak 30 Mayıs 1922 günü Ankara'nın Paris'teki temsilciliğine Türk bayrağının çekilmesine izin veriyor;¹³⁷ akabinde “*Türklerden daha çok Türk dostu*” olarak tanımlanan ve Türkleri çok iyi tanıyan Kuzey Afrika asıllı Albay Mougin'i, İngiltere'nin bu konudaki ciddi uyarısına rağmen, Ankara'ya temsilci olarak gönderme kararı alıyordu. Resmiyette Mougin, Beyrut Yüksek Komiserliği'nin bir temsilcisi olarak, Suriye sınırındaki meseleleri halletmek için gelecekti; fakat asıl görevi Ankara'yı Bolşevik nüfuzundan olabildiğince kurtarmak ve Fransız nüfuzunu artırmaktı. 8 Haziran'da Ankara'ya varan Mougin, resmi bir temsilci muamelesi görenek oldukça sıcak karşılandı ve burada dostane ilişkiler kurması uzun sürmedi.¹³⁸ Mougin'in Anka-

¹³³ Burada çalışmamızın kapsamı açısından süreci özet bir biçimde anlatmaya çalıştık. Himmetoğlu, silah sevkiyatı sırasında çekilmiş olan 9 fotoğrafa da yer vermektedir. 9 numaralı fotoğrafta, silah ve mühimmatın gemilere yüklendiği esnada Fransız komisyoncu Marcel Savoy ve iki Fransız subayının da orada bulunduğu görülür. Ayrıntılar için bkz. Himmetoğlu, *age*, s. 155-174. Himmetoğlu'nun bu çalışmasında yayımladığı belgeler Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından kurulan bir komisyon tarafından incelenmiş ve doğruluğu onaylanmıştır. İlgili raporların görselleri kitabın giriş kısmında bulunmaktadır.

¹³⁴ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 49.

¹³⁵ *TİH*, s. 157-159.

¹³⁶ Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey TBMM'nin gizli oturumunda şöyle diyordu: “*Hariciye Vekilimiz de siyaseti hariciye noktai nazarından Fransızlara karşı şu zamanlarda fevkalâde cemilekâr bulunma- lığımızı arzu ve teklif buyuruyorlar. Hakikaten memleketin menafîi âliyesi de bunu amirdir*”. Bkz. *TBMMGCZ*, C. 20, İçtima: 3, Celse: 2, 15 Haziran 1922, s. 414. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, başına verdiği demeçlerde İngilizleri eleştirir ve Bolşevikler ile olan ilişkileri ısrarla vurgularken, Fransa ilişkilerine pek değinmiyor, Fransa'nın desteğinden bahsetmemeyi tercih ediyor görünüyor. Örnek bir demeç için bkz. Sabahattin Özel, “Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmir Gezisi (12-124 Haziran 1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, 2012, s. 150. “*İngilizler muhtelif hare- keleriyle milletin azmini kuvvetlendiriyorlar. Rusya ile dostluğumuz daima kuvvetli esaslara maliktir*”.

¹³⁷ Sanyel, *age*, s. 453.

¹³⁸ “Miralay Mujen”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Haziran 1922, s. 1; “Miralay Mujen”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Haziran 1922, s. 1. *DDF I*, s. 358-359. (Belge no: 198. 4 numaralı dipnot); Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde...*, s. 7; Paul Dumont, “A L'Aube du Rapprochement Franco-Turc: Le Colonel Mougin

ra'ya gelişi İngilizleri o denli rahatsız ediyordu ki,¹³⁹ o sırada Ankara'dan Londra'ya dönen gazeteci Ellison'a sürekli Mougin hakkında sorular soruluyordu. Mougin'in Ankara'daki varlığı Bolşevikler için de son derece endişe verici olmuştur. Öyle ki, Bolşevikler, elçiliklerinde çıkan yangın da dâhil olmak üzere her türlü olumsuzluğun arkasında Mougin'i arar olmuşlardı.¹⁴⁰ Bolşevikler endişe etmekte pek de haksız değildi; zira Mougin'in Paris'e gönderdiği ilk raporlar Ankara'daki Bolşevik nüfuzuna dikkat çekiyordu.¹⁴¹

Paris ile Ankara arasındaki yakınlaşma sürerken, İngilizlerden de istediğini bulamayan Yunanistan artık Batı Anadolu'da kalamayacağını iyice anlamış ve çeşitli çözümler düşünülmüş olmuştur.¹⁴² Bu çöküntü arasında Yunan kamuoyunun moralini yükseltmek ve Ankara'ya gözdağı vermek amacıyla 7 Haziran 1922'de Samsun'u bombalayan Yunanistan¹⁴³ ne yapacağını bilemez bir halde, büyük bir krizin eşiğinde bulunuyordu. Son çare olarak Atina, Türkleri dize getirmek için Anadolu'daki birliklerinin bir kısmını Trakya'ya taşıyarak İstanbul'un işgalini planlıyor; fakat durumun hassasiyetini gören müttefiklerin karşı çıkmasıyla bu plan da akamete uğruyordu.¹⁴⁴ Bunun üzerine Yunanlılar, çaresizlik içerisinde olduklarını belli edencesine, Anadolu'dan çıkarılmaları riskine karşı Batı Anadolu'da özerk bir Yunan devleti kurmak

---

Premier Représentant de La France Aupres du Gouvernement d'Ankara (1922-1925)", *La Turquie et La France A L'Époque d'Atatürk*, Association Pour Le Développement Des Etudes Turques, Paris, 1981, s. 75-79; Hülya Baykal, "Kurtuluş Savaşında Türk Fransız İlişkileri Ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 2, S. 7, 1991, s. 489-490; Yavuz, *age*, s. 162; *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 100; *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 359. (Belge no: 143. İngiliz İstihbaratının Nisan-Ağustos 1922 Türkiye Genel Raporu. 23.08.1922)

¹³⁹ İngilizler, Mougin'in gazetelere verdiği şu ifadeleri "düşmanlarımıza verilen canavarca bir demec" olarak değerlendirmişti: "Fransa'da Türkiye'nin ulusal emelleriyle bağdaşan bir barış isteniyor". Bkz. Sonyel, *Dış Politika...*, s. 196.

¹⁴⁰ Grace M. Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, (Çev. İbrahim S. Turek), Milliyet Yayınları, 1973, s. 119; Semyon Ivanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (1922-1923)*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 128; Selçuk, *age*, s. 327-328; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 147-148.

¹⁴¹ Yavuz, *age*, s. 162.

¹⁴² *TİH*, s. 136-137; Tansel, *age*, s. 132. *Le Matin*, Yunanistan'ın durumu hakkında, "Yunan ordusu tam bir çöküş içindedir" ifadesini kullanıyordu. *Le Temps* da aynı günlerde, Yunan ordusu Anadolu'yu terk etmezse Yunan limanlarının abluka altına alınmasını öneriyordu. Bkz. "Les Mirifiques Projets de Constantin", *Le Matin*, 8 Ağustos 1922, s. 1; "Agir En Orient", *Le Temps*, 1 Ağustos 1922, s. 1; Sarhan, *age*, s. 572.

¹⁴³ Tansel, *age*, s. 135; "Samsun Bombardımanı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Haziran 1922, s. 1.

¹⁴⁴ Öztoprak, *age*, s. 129. (Belge no: 33); *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 323. (Belge no: 135 İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Bentick'ten Arthur Balfour'a telgraf. 28.07.1922); Tansel, *age*, s. 138-140; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, (Haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 177; *TİH*, s. 227; Criss, *age*, s. 212-214; Bayur, *age*, s. 112; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 259-260; *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 47-48; Evans, *age*, s. 376; Şimşir, *Sakarya...*, s. 323-324; "L'Attitude de La Grece", *Le Figaro*, 30 Temmuz 1922, s. 1. (Yunanistan'ın Londra Büyükelçisi'nin beyanati).

için kolları sıvıyorlar, fakat istedikleri desteği yine bulamıyorlardı.¹⁴⁵ Fransız kamuoyu da Atina'nın tüm bu adımlarına olumsuz gözle bakıyor, Yunanistan'ı bir an önce Anadolu'yu terk etmeye davet ediyor ve eğer İngilizler isterse barışın hemen gelebileceğine dikkat çekiyordu.¹⁴⁶ Fransız kamuoyunun tutumuna rağmen İngiltere Başbakanı Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı 4 Ağustos 1922 tarihli dikkat çekici konuşmada Atina'yı destekleyici ve Anadolu içlerine ilerlemelerini teşvik edici ifadeler kullanarak Yunan kamuoyunu adeta sevince boğuyordu. Ankara için ise bu konuşma, yaklaşık bir yıldır büyük bir sabır ve gizlilikle hazırlanan taarruzun artık başlaması gerektiği anlamına geliyordu.¹⁴⁷ Fransız kamuoyu da Lloyd George'un bu konuşmasının yaratabileceği sonuçları öngörmüştü. *Le Temps*, olabilecekleri tahmin edercesine, şöyle diyordu:

*"Fransa Türklerle bir çatışma içerisine girmek istememektedir. Eğer İngiltere 26 Mart kararlarını delecek ve Türklere ne İzmir'in ne de İstanbul'un verilmeyeceğini dile getirecekse, o zaman barışa ihtiyaç duyan tüm Avrupa milletlerinin önünde bunun sorumluluğunu üstlenmiş olur. Fransa'ya gelince, Fransa, Lloyd George'un, sorumluluğundan usulca ve boş yere sıyrılmaya çalıştığı İzmir'e Yunan çıkarmasının kötü sonuçlarına ortak olmak istememektedir. Aynı Fransa, geçtiğimiz sene temelleri atılan Türkiye ile Suriye arasındaki sınırı ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeyi arzulamaktadır."*¹⁴⁸

1922'nin Ağustos ayına geldiğinde Türk ordusu, yaklaşık bir yıllık bir hazırlığın ardından Yunan ordusuyla denk bir güce ulaşabilmişti. Bu süre zarfında cephedeki sessizlik gerek meclisi gerekse iç kamuoyunu fazlasıyla rahatsız ediyor, sabırları taşıyordu.¹⁴⁹ Hazırlıklar o denli gizli yürütülüyordu ki, İngilizler Türklerin taarruz gücünden mahrum olduklarını düşünüyor, Fransız kamuoyu da sessizliğe bürünmüş olan cephe hattında yeni bir hareketlilik beklemiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise bu tür yorumları bilerek yanıtlanmıyor ve taarruz yapılmayacakmış hissini uyandırmaya gayret ediyordu.¹⁵⁰ Bu durgunluğun içerisinde İngiliz istihbaratı, Suriye sınırındaki meseleler yüzünden Paris'in Ankara'ya karşı olan tutumlarının değişeceğini umarken,¹⁵¹ Ankara ile yakın ilişkileri bulunan Fransızlar İngilizlerin Doğu politikasına bir darbe olacak Türk zaferini içten içe umuyorlardı.

Büyük Taarruz'un hemen öncesinde Fransız devlet adamları bir Türk taarruzunun kapıda olduğunu hissediyorlar ve bu konuda çok sayıda "yoklamada" bulunuyorlar-

¹⁴⁵ *TİH*, s. 171-174; Sonyel, *Dış Politika...*, s. 255, 260; Şimşir, *Sakarya...*, s. 320-321.

¹⁴⁶ "Les Projects du Roi Constantin", *Le Temps*, 30 Temmuz 1922, s. 1; "Le Roi Constantin Veut Farder Smyrne", *Le Temps*, 31 Temmuz 1922, s. 1; "Agir En Orient", 1 Ağustos 1922, s. 1; "Après L'Allerte de Thrace", *Le Temps*, 2 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁴⁷ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye...*, s. 50-51.

¹⁴⁸ "M. Lloyd George Contre La Paix de L'Orient", *Le Temps*, 6 Ağustos 1922, s. 1; Sarıhan, *age*, 469-470.

¹⁴⁹ Sonyel, *İngiliz İstihbaratı...*, s. 245; Özalp, *age*, s. 228-229.

¹⁵⁰ *TİH*, s. 228; Şimşir, *Sakarya...*, s. 348; Akyüz, *age*, s. 290.

¹⁵¹ *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, s. 361. (Belge no:143. İngiliz İstihbaratının Nisan-Ağustos 1922 Türkiye Genel Raporu. 23.08.1922)

dı; ki bunu yapacak bağlantıları da çoktu.¹⁵² Ankara hükümetinin yabancı çevrelerde en yakın oldukları isimler Fransızlardı.¹⁵³ Yusuf Kemal Bey Paris'te iken Londra'ya gitmeden önce Aristide Briand'a danışmıştı.¹⁵⁴ Kazım Özalp'ın “*Bizim hakiki dostumuzdu*” dediği¹⁵⁵ Franklin Bouillon ve Mustafa Kemal Paşa birbirlerine “dostum” diye hitap ediyorlardı.¹⁵⁶ İngiliz politikalarına daima karşı çıkan Türk dostu Fransız temsilci Albay Mougin de Ankara'da çok sevilen bir isimdi. 14 Temmuz 1922 tarihinde Fransa'nın ulusal günü münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği yemekte ona, “*Sizin de böyle günleriniz olacak!*” demişti.¹⁵⁷ Bunların dışında Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'in Fransızlarla ve de özellikle General Pellé ile o denli yakın ilişkileri vardı ki, bu durum onun İngilizlerce “Fransız ajanı” olmakla suçlanmasına neden oluyordu.¹⁵⁸ Hâlbuki Hamit Bey, Fransızlarla ilişkileri çok iyi olmasına rağmen, İstanbul'daki Fransız karargâhına bir Türk casusunu sokacak kadar Ankara'ya bağlı bir kimseydi.¹⁵⁹ Tüm bu ilişkiler, Fransızların taarruz öncesinde Ankara ile olan temaslarını anlamak bakımından önemlidir.

Fransız temsilciler, Ankara ile olan yakın ilişkilerini kullanarak olası bir Türk taarruzu hakkında bilgi edinmek istiyorlardı. Fransız kaynaklarına dayanan bir Atatürk biyografisine göre “mebuslardan daha iyi haber alabilen” Franklin Bouillon, Mustafa Kemal'den taarruzun bahardan önce olmayacağını öğrenmişti¹⁶⁰. Bu bilgi doğruysa,

¹⁵² Mütareke döneminde Türkiye'deki Fransız nüfuzu ve sempatisi hakkında bkz. Selçuk, *age*, s. 259-263.

¹⁵³ Selçuk, *age*, s. 320-321; Fuat Pekim, “Atatürk ve Lyautey”, *Bellekten*, C. XX, S. 80, 1956, s. 633-658; *ATTB*, s. 439. (Belge no: 433). 1922 yılı boyunca Berthe George Gaulis, Jean Schilik ve Claude Farrère'nin tirajı milyonları bulan *Le Petit Parisien*, *Le Matin* ve *Le Figaro* gibi gazetelerde yazdıkları 1922'nin ikinci yarısında Türkiye hakkında oldukça olumlu intibalar yarattı. Bkz. Akyüz, *age*, s. 285-288. Üç gazeteci de Mustafa Kemal Paşa ile tanışan kimselerdi. Özellikle Claude Farrère'in 1922 Haziran'ındaki ziyareti oldukça dikkat çekiciydi. İstanbul'da iki hafta geçirdikten sonra 18 Haziran 1922'de İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile tanışan ve günler boyunca şerefine çok sayıda programın düzenlenmesi Farrère, ülkesine döndüğü zaman gerek yazılarında gerekse mülakatlarında Mustafa Kemal Paşa'ya olan hayranlığından, Türkiye'de Fransa'nın ne kadar çok sevildiğinden ve Türk ordusunun gücünden bahsetmiş ve kamuoyunu yönlendirmede etkili olmuştu. Bkz. Gilbert Charles, “Un Entretien Avec M. Farrère”, *Le Figaro*, 29 Haziran 1922, s. 1-2; Claude Farrère, “Constantinople Multilée”, *Le Gaulois*, 2 Temmuz 1922, s. 1.

¹⁵⁴ Tengirşenk, *age*, s. 260-261.

¹⁵⁵ Özalp, *age*, s. 236.

¹⁵⁶ Selçuk, *age*, s. 340-341.

¹⁵⁷ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası...*, s. 434-435. (Belge no: 77. Ankara'daki Fransız temsilci Albay Mougin'in Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben söylediği nutuk. 14.07.1922). Ayrıca bkz. Cemal Güven, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 1. Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012, s. 162-163.

¹⁵⁸ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 160; Ekrem Baydar, *Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı*, (Haz. Sami Karaören), 1. Baskı, Destek Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27, 108; Sonyel, *İngiliz İstihbarat Servisi...*, s. 237, 269-270; *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 360. (Belge no: 143. İngiliz İstihbaratının Nisan-Ağustos 1922 Türkiye Genel Raporu. 23.08.1922)

¹⁵⁹ Baydar, *age*, s. 57, 107-113.

¹⁶⁰ Alexandre Jevakoff, *Kemal Atatürk: Batı'nın Yolu*, (Çev. Zeki Çelikkol), İnkılap Kitabevi, İstanbul,

bu konuşma 13 Aralık 1921’de Akşehir’de yapılan görüşmede gerçekleşmiş olmalı; zira o tarihte Ankara gerek eksiklikler gerekse kışın gelmesi sebebiyle taarruz düşüncesini bahara ertelemişti. İlerleyen dönemlerde ise Mustafa Kemal Paşa’nın en yakınlarının dahi Fransızlar tarafında bir taarruz ihtimaliyle ilgili olarak “yoklandığı” anlaşılıyordu. O günlerin Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Bey, Albay Mougin’in 1922 Temmuz’unun sonlarında, pek çok kişiyle olduğu gibi, kendisiyle de görüştüğünü belirterek şöyle diyordu:

*“Fransız delegesi Miralay Mougin hemen her gün Meclise geliyor, muhalif mebuslarla temas ediyor ve durum ile yakından ilgileniyordu. Bir gün bana Mecliste dedi ki: ‘Beyanatınızdan ve her taraftan şayi olan rivayetlerden Yunanlılara yakında taarruz edeceğiniz anlaşılıyor. Acaba bana durumu açıklayabilir misiniz?’. ‘Tabi, emelimiz düşmanı memleketten çıkarmaktır. Acaba siz bu taarruzu mahsurlu görür müsünüz?’ cevabını verdim. Biraz düşündü ve bir şey söylemeden konuyu değiştirdi.”*¹⁶¹

Mougin’in de dikkat çektiği üzere o günlerde Ankara’nın bir taarruzda bulunabileceğine dair dedikodular dolanıyordu. Ankara’nın Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey, tam da Mougin’in bu konuşmayı yaptığı günlerde, 17 Temmuz 1922 tarihli telgrafında, Yunanlıların Türklerin 15 Ağustos’ta taarruza geçeceklerini söyleyerek İngilizlerden yardım istediklerini bildiriyordu.¹⁶² Burada dikkat çekici olan, taarruz dedikodularının yayıldığı ve gerçekten de taarruzun yaklaştığı o günlerde Kâzım Bey’in de Mougin’e “*Taarruzu mahsurlu görür müsünüz?*” diye sorarak ağzını aramasıydı. Ankara’nın önde gelen isimlerinin Fransa’nın olası bir taarruzdaki tutumunu merak etmeleri için pek çok sebep vardı. Aynı günlerde İngiliz istihbaratı da Ankara’nın bir taarruz öncesinde Fransa’nın tutumunun ne olacağını merak ettiğine dair bilgiler ediniyordu. İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği’ndeki elemanlarından elde ettikleri bilgilere göre Hamit Bey, General Pellé’ye, Lloyd George’un 4 Ağustos’taki kışkırtıcı konuşmasından sonra Ankara’nın “olası bir hareketinin” nasıl karşılanacağını soruyor; cevabında Pellé, “*beklememenin iyi olacağını*” söyleyerek, “*Fransa’nın sempatisine güvenebilirsiniz*” diyordu.¹⁶³ Bu görüşme Lloyd George’un Avam Kamarası’ndaki konuşmasından (4 Ağustos’tan) kısa bir süre sonra olmuş olmalı. Nitekim Pellé, Paris’e gönderdiği 14 Ağustos 1922 tarihli iki sayfalık yazıda, Türklerin Lloyd George’un Yunanlıları teşvik edici demeçlerinin ardından yakında harekete geçeceklerini ifade ederek Paris’i uyarıyordu. Pellé’nin yazının yanına eklediği derkenardan anlaşıldığı kadarıyla Ankara’yı bu konuda teşvik edenler arasında Franklin Bouillon da vardı.¹⁶⁴

1998, s. 192.

¹⁶¹ Özalp, *age*, s. 231.

¹⁶² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 59, Yıl: 16, Mart 1967, s. 103-105. (Belge no: 1358. Roma Mümessili Celaleddin Arif Bey’in telgrafı. 27.07.1922)

¹⁶³ Sonyel, *İngiliz İstihbaratı...*, s. 266-277.

¹⁶⁴ Selçuk, *age*, s. 332. Gerçekten de General Pellé, Türk zaferinin ardından, Mustafa Kemal’in taarruza geçiş sebebinin Yunanistan’ın Batı Anadolu’da özerk bir idare ilan etmesi ve Lloyd George’un bunu destekleyici demeçlerine bağlayacaktı. Bkz. Şimşir, *Sakarya...*, s. 349.

Görünen o ki, müttefikleri Fransızlardan pek haber alamayan İngilizler de farklı kaynaklar aracılığıyla Ankara'nın bir taarruz hazırlığında olduğunu sezinlemişlerdi. İngiltere'nin İzmir Konsolosu H. Lamb'a göre Ankara'ya uçak satan İtalyan bir komisyoncu, Mersin'den İzmir'e geldiği 17 Ağustos 1922 günü, Yunanlıları kış bastırmadan püskürtmek isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz hazırlığında olduğunu ve başarı şansının bulunduğunu açıkça söylemişti. Ayrıca Fransızların Mersin üzerinden silah ve mühimmat sağladığını ve burada çok sayıda Fransız subayı gördüğünü de sözlerine eklemişti. Konsolos Lamb, bu haberi ivedilikle İstanbul Yüksek Komiserliği'ne iletmişti.¹⁶⁵ Sina Akşin'e göre Londra bu istihbaratı ciddiye almış olmalıydı. Zira aylardır Fransızların Ankara'nın taleplerinin kabul edilmesi yönündeki notalarını reddeden İngiltere, bu istihbarattan iki gün sonra, 19 Ağustos 1922'de¹⁶⁶ Fransa'nın yedinci ve son notasını kabul ederek Venedik'te bir konferans yapılması kararını alıyordu.¹⁶⁷ Fakat bu sefer Fransa, 23 Ağustos günü verdiği yanıtta İngiltere'nin rotasını reddederek Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasında ısrar ediyor ve konferans fikri, taarruzdan birkaç gün önce bu kez Fransa tarafından akamete uğrattılıyordu.¹⁶⁸

Fransızların beklentilerini haklı çıkaran Türk taarruz planı, görünenin aksine, büyük bir gizlilik içerisinde tamamlandı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türk ordusu Afyonkarahisar bölgesinden 26 Ağustos 1922 sabahı genel taarruza geçti. Harekât, bir Türk taarruzunun gelebileceğini sezinlemesine rağmen¹⁶⁹ taarruzun yerini, yönünü ve gününü öğrenemeyen Yunan ordusunun kısa sürede inisiyatifini kaybetmesi ile sonuçlandı ve Türk ordusu hızlı bir ilerlemeyle 9 Eylül 1922 günü İzmir'e girdi.¹⁷⁰ Yukarıda da dikkat çekildiği üzere Fransızlar taarruz hakkında kuvvetli ipuçları edinseler de ne taarruzun tarihi ne de diğer askeri ayrıntılar hakkında net bir bilgiye sahip olamamışlardı. Yusuf Hikmet Bayur'a göre Ankara (ya da Ankara adına konuştuğunu dile getiren kimseler) Albay Mougin üzerinden Başbakan Poincaré'nin olası bir taarruz hakkında fikirlerini öğrenmek istediği zaman, Poincaré'nin "*Afyon-*

¹⁶⁵ *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s. 347. (Belge No: 142. İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf. 21.08.1922)

¹⁶⁶ Jaeschke, *age*, s. 189.

¹⁶⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele V: Büyük Zafer (1921-1922)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 104.

¹⁶⁸ Sonyel, *Dış Politika...*, s. 261; Şimşir, *Sakarya...*, s. 351; Sarıhan, *age*, 586-587.

¹⁶⁹ Yunan Kolordu Komutanı General Trikupis, Türk taarruzundan kısa bir süre önce yayımladığı gizli emirde, düşmanın dikkatle gözlenmesini ve teyakkuzda olunmasını emretti. Bkz. Nikolaos Trikupis, *General Trikupis'in Hâtraları*, Ar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 87-88; Sarıhan, *age*, s. 592. Birkaç gün sonra esir bir Türk erinin Yunanlılara verdiği bilgiler de yaklaşan bir taarruza işaret ediyordu. Nilüfer Erdem'in aktardığı Yunan askerlerinin günlükleri de Yunanlıların o günlerde bir Türk taarruzunu beklediklerini göstermektedir. Bkz. Sarıhan, *age*, s. 593; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliği Gözüyle Batı Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 467-469.

¹⁷⁰ Şunu da eklemek gerekir ki Türk zaferi Fransız kamuoyunda memnuniyetle karşılanmış ve İngiltere'ye karşı kazanılan bir zafer olarak görülmüştü. Pek çok gazete, Türklerin kendi adaletlerini kendilerinin sağladıklarını dile getiriyor, Lloyd George ve Kral Konstantin'in politikalarının son bulduğuna işaret ediyorlardı. Bkz. Akyüz, *age*, 291-297; Selçuk, *age*, s. 333-338.

karahisar'da 15 gün tutunabilirlerse başarı sansınlar” demesi, Yunan ordusunu bir günde Afyon'dan çıkaran Türk ordusunun taarruz gücü ve planlarının Paris tarafından bilinmediğini ortaya koymaktadır.¹⁷¹

Kısacası Fransızlar, diplomasi kapısının kapanması ve Londra ile Atina'nın tahrikleri neticesinde Ankara'nın taarruzda bulunacağına dair bilgiler edinmiş; fakat ayrıntılara vakıf olamamışlardı. Buna rağmen Fransızların, en azından Fransız temsilcilerin, bir Türk zaferini arzuladıkları ve hatta -yukarıda da örneklerini sunduğumuz şekliyle- kendilerine yakın kimseleri bir taarruz için teşvik ettikleri de açıktı. Örneğin Yusuf Kemal Bey, Paris'teki temaslarında, orta düzey Fransız devlet adamlarının kendisine Ankara'nın ileri atılması yönünde öneri ve vaatlerde bulduklarını görmüştü.¹⁷² Taarruz dedikodularının yayıldığı günlerde Albay Mougin de Mustafa Kemal Paşa'yı birkaç defa makamında ziyaret etmiş¹⁷³ ve 20 Temmuz 1922 günkü ziyaretinde, İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé'den aldığı gizli bir telgrafi ona sunmuştu. Telgrafta yazdığına göre Yunanlılar, bir barış konferansı öncesi müttefiklere hoş görünmek için Sevr hattına geri çekileceklerdi. Telgrafi okuduktan sonra Mougin, Mustafa Kemal Paşa'ya “*barış konferansından önce taarruza geçmenin pek kıymetli neticeler vereceğini*” söylemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Mougin'den Yunan ordusunun Anadolu'dan Trakya'ya kaydırıldığı kuvvetleri hakkında bilgi elde etmesini rica etmiş ve Mougin bunu seve seve kabul ederek General Pellé'ye yazacağını ifade etmişti.¹⁷⁴

Mougin'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği bilgiler, kimi Fransızların Ankara'ya istihbari bilgi sağladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Gerçekten de Türklerle yakınlık (veya İngilizlere düşmanlık) duyan Fransızların, silah satışı ve kaçakçılığında olduğu gibi, istihbarat alanında da yardımlarda buldukları söylenebilir¹⁷⁵. Yunan ordusunun durumu hakkında yaptığı bir konuşmada “*Düşman ordusunda, her orduda olduğu gibi, adamlarımız vardır. Onlarda bizim murinin haricinde bir memuriyette bulunuyorlar. (...) Şunu da arz edebilirim ki bu mâlumatın mühim bir aksamu Fransızlar tarafından bize veriliyor, hafi olarak. Fakat bize hizmet ediyorlar*”¹⁷⁶ diyen Fevzi (Çakmak) Paşa'nın beyanatına bakılırsa, Fransızlardan istihbarat alınabilmekteydi. O dönem Yunan ordusunda görev yapan emekli bir Tümgeneral'in Yu-

¹⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, “26 Ağustos 1922 Büyük Zaferin Dünya Tarihi Üzerindeki Etkileri”, *Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan*, 1973, s. 79.

¹⁷² Bayur, *age*, s. 107.

¹⁷³ “Ziyaretler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1922, s. 2. (Ziyaret tarihi 17 Temmuz 1922)

¹⁷⁴ *TIH*, s. 211-212. (Mustafa Kemal Paşa'dan Garp Cephesi Kumandanı İsmet, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşalara ve Vekiller Heyeti Riyasetine, Meclis Riyaseti Umumiyeti'ne telgraf. 20.07.1922). İngiliz istihbaratına göre Albay Mougin Mustafa Kemal Paşa'yı sürekli kışkırtıyordu. Bkz. Sonyel, *İngiliz İstihbaratı...*, s. 266.

¹⁷⁵ Bu tür örnekler Yunan ordusunun İzmir'e çıktığı günlerde de rastlanabiliyordu. Paris'teki politikacılar Yunan ordusunu İzmir'e çıkarırken, İngiliz politikalarından rahatsız olan kimi Fransız ileri gelenleri Batı Anadolu'daki Kuvva-i Milliye gruplarına bilgi veriyordu. Bkz. Selçuk, *age*, s. 135-136.

¹⁷⁶ *TBMMGCZ*, C. 15, İçtima: 2, Celse: 2, 12 Aralık 1921, s. 454-455.

nan ordusunda organizatör/gözlemci görevinde bulunan Fransız General Grammat'ın "Kemalistlere" istihbarat sağladığından dem vuruyor olması bu bakımdan dikkat çekicidir.¹⁷⁷ İstanbul'daki gizli teşkilatın içerisinde bir kaynak da Türkleri yakından tanıyan Fransız Binbaşı Sarrou'nun Yunanlıların aldıkları silahlar ve teşkilatlanmaları hakkında bilgi verdiğini aktarmaktadır.¹⁷⁸

Şunu da eklemek gerekir ki, her ne kadar Fransızların bir Türk zaferini arzuladığına dair çokça emare bulunsa da Ankara'ya yakın olan kimselerin bu yönde verdiği bilgiler, mukayeseli bir incelemeye tabii tutulmadığı zaman yer yer yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin Albay Mougin, Türk zaferinden haftalar sonra, 7 Ekim 1922'de General Gouraud'ya gönderdiği telgrafta, Türk taarruzunun 1921 sonlarında General Buat'ın kendisi ile paylaştığı ve kendisinin de Akşehir'deki (13 Aralık 1921) görüşmede en ince ayrıntılarına kadar İsmet Paşa'ya, daha sonra da Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu plana göre yapıldığını iddia etmektedir. Fevzi Paşa tarafından da benimsenen plana göre kuvvetler tek bir yerde toplanarak oradan taarruz edilecek, süvariler de yarma harekâtı yapacaktı. Cephe ve arazi şartları da bu görüşmede uzun uzadıya masaya yatırılmıştı.¹⁷⁹ Dışarıdan bakıldığında Büyük Taarruz planı ile uyuşan ve belki de bu sebeple kimi kaynaklarca doğrudan alıntılanan¹⁸⁰ bu telgrafa bazı noktalardan şüphe ile yaklaşmakta fayda vardır. Her şeyden önce Ankara, bu yönde bir taarruz planını, "Sad" kod adı altında Akşehir'deki görüşmeden aylar önce yapmış ve uygulamak üzere de hazırlıklara başlamıştı.¹⁸¹ Ayrıca 1921 Aralık'ında, yani karşılıklı güvenin tam olarak sağlanmadığı bir dönemde Türk genelkurmayının bu tür bir teklifi benimsemesi, istihbari zaaf yaratacak olması bakımından, oldukça güçlü. Dahası, Akşehir'deki görüşmede Mustafa Kemal Paşa da vardı ve Mougin'in planı Akşehir'de İsmet Paşa, Ankara'da ise Mustafa Kemal Paşa ile ayrı ayrı masaya yatırması olağandışı görünmektedir. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın tüm yakınları başta olmak üzere o günlerin tanıkları, harekât planının çok büyük bir gizlilik içerisinde yapıldığı konusunda mutabıktır.¹⁸² Nitekim yukarıda da örnekleriyle üzerinde durduğumuz üzere, Fransa Başbakanı dahi taarruzdan kısa bir süre önce Türk ordusunun gücünden ve planlarından habersiz görünmektedir. Dahası, o günkü görüşmelere katılan ya da katılanlardan bilgi alan hiç kimse (Atatürk, İnönü, Çakmak, Tengirşenk,

¹⁷⁷ Yorgos Spiridonos, *Harp ve Hürriyetler*, Atina, 1057(1957?), s. 138-139'dan aktaran; *TİH*, s. 178.

¹⁷⁸ Himmetoğlu, *age*, s. 296.

¹⁷⁹ Dumont, *agm*, s. 104; Baykal, *agm*, s. 507.

¹⁸⁰ Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde...*, s. 12; Güven, *age*, s. 166.

¹⁸¹ *ASD*, C. 3, s. 228; *TİH*, s. 51.

¹⁸² Atatürk, *age*, s. 671-676; Okyar, *age*, s. 299; 30 Ağustos Hatıraları, (Haz. Nursel Uğurlu vd.), Sel Yayınları, byy, bty, s. 20, 41-42, 24-26, 63, 67 (Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Yunus Nadi, Cevat Abbas Gürer ve Fevzi Çakmak'ın anlattıkları); Çakmak, *age*, s. 84; Baydar, *age*, s. 119, Aralov, *age*, s. 175-176 (güncelle), Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1958)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 229; Rauf Orbay, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, (Haz. Feridun Kandemir), Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965, s. 68; Sonyel, *İngiliz İstihbaratı...*, s. 280.

Şimşir, *Sakarya...*, s. 351.

Özalp, Okyar, Sabis, Orbay, Karabekir, Cebesoy vd.) anılarında ya da günlüklerinde Fransızlardan bu tür bir planın alındığını zikretmemektedir. Son olarak, Mougin'in 7 Ekim 1922'de bu tür bilgiye sahip olması bir sürpriz değildir; çünkü Mustafa Kemal Paşa 21 Eylül 1922'de İzmir'de basına verdiği demeçte taarruz planını anlatmıştı¹⁸³. Eğer Mougin "Taarruz bizim verdiğimiz plana göre yapıldı" dediği 7 Ekim 1922 tarihli telgrafi Mustafa Kemal Paşa taarruz planını kamuoyuna açıkladıktan sonra değil de taarruzdan ya da Paşa'nın demecinden önce göndermiş olsaydı, o zaman şüpheye daha az yer vermek gerekirdi. Kısacası, 1921 Aralık'ında Akşehir'de askeri meselelerin tartışılmış olduğu düşünülse dahi, Mougin'in Büyük Taarruz planını Fransızların hazırladığı ya da hazırlanmasına destek olduğu yönündeki iddiasına şüpheyle yaklaşmak gerekir. Fakat Albay Mougin'in Fransa'nın onca desteğinden sonra Türk zaferini bir Fransız zaferi olarak görmesi¹⁸⁴ için de pek çok sebep vardır; zira bu zafer İngilizlerin Doğu politikasına ağır bir darbe indirmiştir.

Sonuç

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Yunanistan ve İngiltere karşısında Türk tezlerini savunan bir pozisyonda bulunan Fransa ile Ankara arasındaki ilişkiler 1922 yılı başından Büyük Taarruz'a giden sürece değin oldukça dostane bir şekilde seyretmiştir. Cephenin sessizliğe büründüğü ve diplomasinin yoğunlaştığı bu dönemde Fransa, Doğu sorununun çözümünde İngiltere'ye yer yer taviz vermek durumunda kalsa da neticede kendi politikasını tayin etmesini bilmiştir. Fransa'nın Yunanistan'ın destek taleplerini geri çevirmesi ve İngiltere'ye Ankara'nın taleplerini kabul etmesi yönünde çok sayıda nota vermesi bu bakımdan anlamlıdır. Fransız kamuoyu da Yunanistan karşısında Türk tezlerini savunmuş ve İngiliz politikalarına karşı çıkmıştır. Ankara Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak amacıyla taarruz hazırlıkları yaparken de Fransa'dan destek görmüştür. Bu destek birkaç yönlü olmuştur. Fransızlar, Ankara'ya çok sayıda silah sattığı gibi, İstanbul'dan silah kaçırarak oluşumlara da destek olmuştur. Bunun yanında bazı Fransız yetkililer de Ankara'ya istihbarat sağlamışlardır. 1922'nin Temmuz ayında Ankara'nın taarruz hazırlığında olduğuna dair çıkan söylentiler Fransızları meraklandırmıştır. Ankara'ya yakın olan Fransız temsilciler, bu konuya fazlasıyla eğilmişlerdir. Ankara'yı temsil eden kimselerin de Fransızların olası bir taarruzdaki tutumlarını merak ettikleri ve Fransız yetkilileri yokladıkları görülmektedir. Her halükârda Fransızlar, 1922 Ağustos'unun ilk yarısında Türk ordusunun yakın zamanda bir taarruza kalkacaklarına dair bilgiler edinmişlerdir. Fakat planlar o denli gizli tutulmuştu ki, Fransızlar Türk ordusunun gücünü, taarruz tarihini ve istikametini öğrenememişlerdir. Bu bağlamda, Ankara'nın taarruz planlarının Fransızlar tarafından hazırlandığına dair birtakım bilgilere de şüphe ile yaklaşmak gerekir. Her halükârda Fransızlar, İngiliz politikalarına darbe vurulmasını arzu etmişlerdir.

¹⁸³ ASD, C. S3, s. 37-38.

¹⁸⁴ Sonyel, *İngiliz İstihbaratı...*, s. 283.

Türk zaferini bir Fransız zaferiymiş gibi kutlayacak olan Fransız kamuoyunun Büyük Taarruz'a giden süreçteki olumlu tutumu, Lozan Barış Konferansı'nda konu Fransız çıkarlarına geldiği zaman değişecektir. Bu bakımdan 1922 yılındaki Türk-Fransız ilişkileri, uluslararası ilişkilerde daimî dostluğun değil, çıkar ilişkisinin baki olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

- Atatürk ile Yazışmalar*, C. 1, (Haz. Bilâl N. Şimşir), 1. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, C. 1, Kültür Bakanlığı, Eskişehir, 1992.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome I (1 Janvier-30 Juin), P.I.E. Peter Lang, Paris, 2007.
- Documents Diplomatiques Français (1922)*, Tome II (1 Juillet-31 Decembre), P.I.E. Peter Lang, Paris, 2007.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 59, Yıl: 16, Mart 1967.
- İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Haz. Bilâl N. Şimşir), C. 4, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)*, (Der: Ali Satan), (Çev: Ayşegül Angı), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara, 2006.

Resmi Yayınlar

- Atatürk'ün Not Defterleri*, C. VIII, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 3, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961.
- Türk İstiklâl Harbi, (Batı Cephesi:10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2, Kısım: 6, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları*

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

Istanboul

L'Écho de Paris

L'Humanité

Le Figaro

Le Journal

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Temps

Kitaplar, Kitap İçinde Bölümler, Makale ve Bildiriler

30 Ağustos Hatıraları, (Haz. Nursel Uğurlu vd.), Sel Yayınları, byy, bty.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, (Haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele V: Büyük Zafer (1921-1922)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Aralov, Semyon Ivanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (1922-1923)*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Armstrong, H.C., *Turkey In Travail*, Londra, 1925.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. 2, 9. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Babayan, Der Nerses, *Günlüğümden Sayfalar*, (Çev. ve Der. Ümit Kurt), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017.

Baydar, Ekrem, *Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı*, (Haz. Sami Karaören), 1. Baskı, Destek Yayınları, İstanbul, 2010.

Baykal, Hülya, "Kurtuluş Savaşında Türk Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 2, S. 7, 1991, s. 455-511.

Bayur, Yusuf Hikmet, "26 Ağustos 1922 Büyük Zaferin Dünya Tarihi Üzerindeki Etkileri", *Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan*, byy, 1973, s. 76-94.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), 1. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

- Charles, Gilbert, “Un Entretien Avec M. Farrère”, *Le Figaro*, 29 Haziran 1922, ss. 1-2.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çakmak, Fevzi, *Rumeli’de Son Demler ve Ötesi-II*, (Haz. Ali Birinci ve Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap, İstanbul, 2019.
- Dumont, Paul, “A L’Aube du Rapprochement Franco-Turc: Le Colonel Mougin Premier Représentant de La France Aupres du Gouvernement d’Ankara (1922-1925)”, *La Turquie et La France A L’Époque d’Atatürk*, Association Pour Le Développement Des Etudes Turques, Paris, 1981, s. 75-106.
- Dumont, Paul, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, İnönü Vakfı, Ankara, 1991.
- Ediz, İsmail, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali (1919-1922)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Ellison, Grace M., *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, (Çev. İbrahim S. Turek), Milliyet Yayınları, 1973.
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliği Gözüyle Batı Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Erkin, Behiç, *Hâtrât (1876-1958)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz. Samih Nafiz Tansu), byy, 1969.
- Evans, Laurance, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, (Çev. T. Alaya, N. Uğurlu ve Ö. Uğurlu), 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Farrère, Claude, “Constantinople Multilée”, *Le Gaulois*, 2 Temmuz 1922, s. 1.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.
- Güven, Cemal, *Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 1. Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.
- Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. 2, 1. Baskı, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Jevakoff, Alexandre, *Kemal Atatürk: Batı’nın Yolu*, (Çev. Zeki Çelikkol), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.
- Louis, Paul, “Une Paix Prépare La Guerre”, *L’Humanité*, 29 Mart 1922, s. 3.
- Mazakarıs-Ainian, A., *Mémories*, Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, 1979.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2020.
- Orbay, Rauf, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, (Haz. Feridun Kandırmir), Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.
- Özalp, Kâzım, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C. 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

- Özel, Sabahattin, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmir Gezisi (12-124 Haziran 1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, 2012, s. 145-175.
- Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Maceraları (1915-1922)*, (Çev. Orhan Azizoğlu), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Pekim, Fuat, “Atatürk ve Lyautey”, *Bellekten*, C. XX, S. 80, 1956, s. 633-658.
- Perinçek, Mehmet, *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- Pertinax, “Une Nouvelle Edition de Sevres”, *L’Écho de Paris*, 25 Mart 1922, s. 3.
- Saint-Brice, “Faites La Paix!”, *Le Journal*, 23 Mart 1922, s. 1.
- Sarihan, Zeki, *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Schlicklin, Jean, “Une Interview de Mustapha Kemal”, *Le Petit Parisien*, 18 Mayıs 1922, s. 1-2.
- Selçuk, Fatih, *Dengeler Değişirken: Millî Mücadele’de Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.
- Sonyel, Salâhi R., *Kaygılı Yıllar: Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Sonyel, Sâlahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1923)*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016.
- Tanör, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tansel, Selâhattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, 1. Baskı, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967.
- Trikupis, Nilkolaos, *General Trikupis’in Hâtıraları*, Ar Matbaası, İstanbul, 1967.
- Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

BEŞİNCİ BÖLÜM
Sosyal Hayat

MÜTAREKE DÖNEMİ TÜRK KADINININ KILIK KIYAFETİNDE GÖRÜLEN DEĞİŞİME TEPKİLER

Müge AYDIN*

“Zannederiz ki kadın kıyafetlerine bir çare bulursak bu derdin önünü alabileceğiz. Halbuki dert esvablarda değil ruhlardadır...”

Giriş

Muhafazakâr bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti, uzun yıllar boyunca kadınların sokakta nasıl davranacaklarından hangi kıyafetleri giyeceklerine kadar kadınlara ait birçok şeyi kanunlarla belirleyerek kadınların yaşamına birtakım müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahaleler sonucunda Türk kadınları zamanla toplumsal hayattan soyutlanarak geri planda kalmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme hareketleriyle birlikte Avrupalı kadınların sahip oldukları haklar Müslüman Türk kadınlarına da tanınmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren kadınlar sosyal hayatta aktif bir şekilde rol oynamaya başlamıştır. Kadınların sosyal hayatta görünür hale gelmeleri ve kılık kıyafet konusunda Batı modasını takip ederek gelenekselleşen giyim tarzından uzaklaşmaya başlamaları kadınların kıyafetlerine yönelik eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirilerin temelini moda düşkünü haline gelen kadınların *“açık saçık, adaba ve ahlaka aykırı”* bir tarzda giyinmeleri ve diğer kadınlara kötü örnek olmaları oluşturmuştur.

Bir ülkenin coğrafi yapısı ve iklim şartları kadar o ülkede yaşayan toplumun dini inançları, gelenek ve görenekleri de insanların kendilerine özgü giyim tarzı belirlemede etkili olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslam coğrafyasında Müslüman bir kadının kıyafetinin elleri ve yüzü hariç olmak üzere vücudunun geri kalan kısımlarını kapatan halde, hatta kadının yüzünü örten peçelerin kullanılması şeklinde yaygın bir anlayış vardır.¹ Bu anlayışın kadınların günlük yaşantısını etkilemesi ise kaçınılmazdır. Tarih boyunca birçok toplumda kadın kıyafetlerinin düzenlenmesine yönelik birtakım uygulamalar yapılmakta hatta kanunlar çıkarılmaktadır. Böylece kadınların

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı, muge.aydn1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2078-8179.

Hüseyin Cahit, “Kadın Meselesi”, *Vakit*, 2 Ağustos 1922, s. 1.

¹ Leyla Kaplan, “Türk Bedai’iyini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 49, 2001, s. 159.

kiyafetlerinde kullanacakları kumaşların türü ve kalınlığı başta olmak üzere kumaşın renginden uzunluğuna kadar birçok husus kanunlarla belirlenmiştir. Osmanlı Devleti de zaman zaman bu tarz uygulamalara başvuran devletler arasında yer almaktadır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nde kadın kıyafetine yönelik yapılan düzenlemeler ve getirilen yasaklar zamanla rutin bir hâl almıştır. Bu yasaklardan bazıları şöyledir: Lale Devri'nde 1725 tarihli bir ferman ile kadınların süslenip sokakta gezmeleri ahlaksızlık olarak görülmüş, bu yüzden “*bu garip kıyafetler*” tabiriyle kadınların feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerit kullanması ve büyük yakalı ferace ile sokağa çıkması yasaklanmıştır. Fermana yasağa uymayan kadınların feracelerinin yakasının o anda kesileceği ve bu tür davranışların devamı halinde bu kadınların İstanbul'dan sürgün edilecekleri yer almaktadır. I. Mahmut kadınların ferace giymesini, II. Mustafa yakası açık kıyafetlerle sokağa çıkmalarını yasaklamıştır. III. Selim Dönemi'nde ise ince kumaştan yapılan feracelerin giyilmesi ve dikilmesi yasaklanmış, bu yasağa uymayanların cezalandırılacağına dair emirname yayınlanmıştır. Buna benzer uygulamalar IV. Mustafa, I. Abdülhamit ve II. Abdülhamit dönemlerinde de devam etmiştir.² Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadınlar sosyal hayatta daha fazla görünür hale gelmiş, bu durum kadınların kıyafetlerine de sirayet etmiştir. Öyle ki kadınlar artık Batı modasını yakından takip etmeye ve moda uygun giyinmeye başlamışlardır. Kadınların kıyafetlerinde görülen bu değişim Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir.

Biz bu bölümde başta Anadolu kadınları olmak üzere kılık kıyafette modern bir görünüm kazanmak isteyen Müslüman Türk kadınlarının kıyafetlerinde görülen değişime dair tepkileri izah etmeye çalışacağız.

1. İstanbul'da ve Anadolu'da Kadın Kıyafetlerine Yönelik Tepkiler

Karikatür 1: Ayine, 05 Temmuz 1922, nu.46.

Asrilerde Aile Hayatı
Sokakta - Evde

Osmanlı Devleti'nde Müslüman Türk kadınının kılık kıyafeti genel olarak tek tiptir. Çarşaf, ferace ve şalvar gibi kıyafetler giyen kadınların yüzlerini örten peçe koyu renkli ve kalın kumaştan yapılmaktadır. Ayrıca dış kıyafetleri gösteriştense uzak gayet mütevazı bir biçimde iken ev içi kıyafetleri tam aksine daha şık ve gösterişlidir.³ Dolayısıyla kadın kıyafetlerinin belirlenmesinde toplumun gelenekleri ve inanışları ağır basmaktadır. Ancak bu durum zamanla değişime uğramış ve kıyafet modası ortaya çıkmıştır. Böylece siyah renkli ve kalın kumaşlardan dikilen çarşaf yerini renkli, ince kumaşlardan dikilen çarşafı bırakmıştır.⁴ Çarşafıta görülen bu değişim sade-

² Kaplan, *agm*, s.159-160; Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 75-78.

³ Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967.

⁴ Bkz. Ek-1.

ce kumaşın rengi ve kalınlığı ile sınırlı kalmamış çarşaf zamanla boyu kısalan ve giderek daralan bir hal almıştır.⁵ Öyle ki çarşaf ismen varlığını sürdürmüş olsa da şeklen uzun yıllar boyunca kullanılan klasik, gelenekselleşmiş görüntüsünden uzaklaşarak bir süre sonra demode olarak görülmeye başlamıştır. Oysa ki 1918 yılının Haziran ayında 16 yaşındaki bir genç kız çarşafsız tiyatroya gittiği için Şam'da bulunan ailesinin yanına gönderilerek İstanbul'dan sürgün edilmiştir.⁶ Bu dönemde eşkıyalık ve casusluk yapanların yanı sıra toplumun asayişini bozmaya yönelik hareketlerde bulunanlar da sürgün edilmektedir.⁷ Dolayısıyla bir kadının çarşaf giymeyerek sokağa çıkması eşkıyalık ya da casusluk yapmakla aynı derecede toplum için sakıncalı görülmektedir.

Toplumları etkisi altına alan her türlü sosyal değişimin aynı hızda gerçekleştiğini ve insanlar tarafından aynı şekilde benimsendiğini söylemek pek mümkün değildir. Öyle ki yaşanan bu değişimin yapısı, şekli ve hızı gibi birçok unsur ülkeden ülkeye hatta ilçeden ilçeye farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında İstanbul'da ve Anadolu'da yaşayan kadınların gerek çağın modasına ayak uydurma hızları gerekse kılık kıyafetlerinde görülen değişim aynı değildir. İstanbul kadınları Anadolu kadınlarına kıyasla Batı modasını daha yakından takip etmiş ve daha hızlı benimsemişlerdir.

Batılılaşma hareketleri kapsamında kadın giyiminde etkisini gösteren değişim zamanla daha da görünür hale gelmiş ve bu değişim sokağa yansımıştır. 1910'lu yıllardan itibaren kadınlar özellikle de kız çocukları sokaklarda şapka giyerek dolaşmaya başlamış bu durum toplum tarafından pek hoş karşılanmamıştır.⁸ Bu tarz başlıkların kullanılmasının İslam'a aykırı olması ve bu durumun sosyal hayatı olumsuz etkilemesi gerekçesiyle Polis Müdürlüğü tarafından aileler uyarılmış ve aksi davranışların cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁹ Kadınların şapka giymesinde bir sakınca görmeyip bunu destekleyenler de vardır. Örneğin Kılıçzâde Hakkı Bey, 1915 yılında Düzceli Yusuf Suad tarafından yazılan "*Akvamü's Siyer*" adlı esere cevap mahiyetinde yazdığı risalesinde Türkiye'de esaslı ve milli bir kıyafet şeklinin olmadığına ve Müslümanlığa özel bir kıyafet şekli olmadığı için şapka giyilmesinde herhangi bir mahsur olmadığına değinmiştir. Kılıçzâde Hakkı yazısının devamında kadınların açık olmasının "*terakkیات-ı beşeriyeyi*" sağlamaktaki önemini inkar edenleri "*sersemeler*" olarak nitelendirmiştir.¹⁰

⁵ Bkz. Ek-2.

⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Kalemi (DH. EUM. VRK.)*, nr.16/46, lef 1.

⁷ Bkz. BOA, *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube*, nr.31/46, lef 1; BOA, *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube*, nr.21/33, lef 1; BOA, DH. EUM. VRK., nr.28/50, lef 3.

⁸ BOA, *Dahiliye Nezâreti Muhaberat-i Umumiye İdaresi*, nr.96/38, lef 1.

⁹ BOA, *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH. EUM. THR.)*, nr.35/45, lef 1; BOA, DH. EUM. THR., nr.35/66, lef 3; BOA, DH. EUM. THR., nr.37/6, lef 1; BOA, DH. EUM. VRK., nr.3/32, lef 1; BOA, DH. EUM. VRK., nr.3/50, lef 1.

¹⁰ Kılıçzâde Hakkı Bey, *Son Cevap: Akvemü's Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa*

Beyoğlu'nda gece vakti açık saçık kadınlarla dolaştığı gerekçesiyle İbrahim Paşa Medresesi öğrencilerinden Osman Efendi'nin 1914'te Medreseden kaydı silinmiştir.¹¹ Eylül 1917'de İstanbul duvarlarına yapıştırılan bir ilanda bütün Müslüman kadınların eteklerini uzatmaları, korse giymekten kaçınmaları ve kalın bir peçe takmaları istenmiş ve bu emirlere uymaları için 2 gün süre tanınmıştır. Ancak sokaklarda utanç verici modaların görüldüğünden bahseden bu ilan etkisini göstermemiştir. Hatta kısa bir süre sonra bu emirnamenin aslında “yaşlı ve geri kalmış kadınların, Müslüman kadınların eski modaya geri dönmelerini emreden bir bildiri yayınlaması için genç bir çalışmanı kandırmaları” sonucu ilan edildiği, bu yüzden emirnamenin geçersiz olduğuna dair yeni bir bildiri yayımlanmıştır.¹²

Bazı kadınların tüm eleştirilere rağmen modaya uygun giyinmeye devam etmeleri polisin müdahalesini de beraberinde getirmiştir. 04 Mayıs 1919'da şapka takan Nuriye Hanım Kumkapı İstasyonu'nda, 07 Mayıs 1919'da şapka takan Saime Hanım Kadıköy İskelesi'nde polis tarafından adaba uygun davranmayıp açık giyindikleri gerekçesiyle gözaltına alınarak Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdir.¹³ Benzer bir olay 1920 yılında da meydana gelmiştir. Osmanlı tebaasına mensup Marika Delamiçe adındaki bir kadın evine davet ettiği Müslüman kadınlara şapka giydirdiği gerekçesiyle Konya'ya sürgün edilmiştir.¹⁴ 1924 yılında İstanbul Kalamış'ta kadınlara özel bir hamama girdikleri için karakola sevk edilen Mehmet Cevat ve Mehmet Hikmet adındaki iki öğrencinin verdikleri ifade dikkate değerdir. Kendilerini “Efendim biz esbab tevkifimizi anlamıyoruz. Filhakika kadınlara mahsus olan deniz hamamına girdik. Fakat bundan ne çıkar?.. Kadınlarımızı hamamda sokaktaki kıyafetlerinden daha kapalı gördük... Başlarındaki lastik şapka, ince siyah tülden daha kalındı... Arkalarındaki ipek mayo çarşaflarından daha sıktı. Kolları daha az çıplak göğüsleri, enseleri daha az açıktı...” sözleriyle savunan öğrencilerin bu davranışları *Akbaba* dergisi yazarlarının haklı bulunmuştur.¹⁵ *Akbaba* dergisinde yer alan başka bir yazı da oldukça şaşırtıcıdır. Buna göre Mehmed Akif ve Tâhirü'l-Mevlevi tarafından kaleme alınan “Avret Kişilerinin Tarz-ı Telebüsü” adlı kitapta kadınların açık saçık gezmeleri yasaklanıyorsa hiç olmazsa elli yaşından küçük, yedi yaşından büyük kadınların sokağa çıkarken el, yüz, kol ve bacaklarının siyah mürekkeple boyanması önerilmiştir.¹⁶

21 Nisan 1919'da İstanbul'da bir polis memuru, köprüde bir kadınla beraber yürümelerinin yasak olduğu gerekçesiyle iki kişiyi dinsizlikle suçlamıştır. Polis memuru

---

Efendilere Tamimen, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul, 1331, s. 49-50.

¹¹ *BOA, DH. EUM. THR.*, nr.59/51, lef 2.

¹² Jean Melia, *Mustapha Kemal ou la Renovation de la Turquie*, Paris, Charpentier, 1929, s. 102.

¹³ “Polis Müdüriyeti: Açık Gezen Hanım”, *Tasvir-i Efkâr*, 06 Mayıs 1919, s. 1; “Şapkalı Hanımlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 07 Mayıs 1919, s. 1; “Şapkalı Hanımlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 08 Mayıs 1919, s. 2; “Adabi Gözetmeyen Kadınlar”, *Hadisat*, 08 Mayıs 1919, s. 2.

¹⁴ Marika Delamiçe'nin Konya'ya sürgün edilmesindeki bir diğer neden de kadınları fuhuşa sevk etmesidir. *BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube*, nr.25/53, lef 3.

¹⁵ “Kadınlar Hamamında Erkekler”, *Akbaba*, 26 Haziran 1924, s. 3.

¹⁶ “Tesettür Hakkında Bir Kitap”, *Akbaba*, 03 Kasım 1923, s. 2.

runun bu keyfi davranışı karşısında Polis Müdüriyeti ertesi gün “*muhadarat-ı islamiyenin ahval ve hareketine katiyen müdahale edilmemesine*” ve bu gibi müdahalelerde bulunan polislerin derhal cezalandırılacağına dair bir bildiri yayımlamıştır.¹⁷ Polis Müdürlüğü’nün bu kararı Büyük Mecmua’da memnuniyetle karşılanmıştır. Öyle ki kadınların adaba uygun olmayan kıyafetlerle sokakta dolaştıkları gerekçesiyle karakollara götürülmeleri, memurların kendi görüşlerine göre hareket ederek kadınlara adi bir suçlu gibi davranmaları ve ahlak bekcılığı yapmaları eleştirilere neden olmuştur.¹⁸ Ancak Polis Müdüriyeti’nin bildirisini bir işe yaramamış ve benzer bir olay 24 Nisan günü tekrar yaşanmıştır. Bu defa ahlak zabıtasında görevli bir sivil polis memuru Kadıköy Vapur İskelesi’nde bir erkekle bir kadının konuştuğunu görünce bu kişileri önce sorguya çekmiş ardından Eminönü Polis Merkezi’ne sevk etmiştir. Kadının kocasının gelmesiyle gerçek anlaşılmış ve kadının konuştuğu kişinin aslında erkek kardeşi olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁹ Süleyman Nazif, *Hadisat* gazetesindeki bir yazısında bu olaya değinerek böylesine küçük bir olayın aslında zamanın toplumsal hastalıklarından birini acı verici bir şekilde ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Öyle ki en yakın akrabasıyla dahi sokağa çıkan her Müslüman kadının özgürlüğünün ve haysiyetinin tehlikede olduğuna dikkat çeken Nazif, polisin bu hareketini doğru bulmamakla birlikte aslında kadınlarında suçlu olduğunu düşünmektedir. Ona göre güya Müslüman olan bazı kadınların sokakta uygunsuz kıyafetlerle ve hafif meşrep tavırlarla dolaşmaları polislerin bu şekilde davranmasına yol açmaktadır.²⁰ Dolayısıyla bazılarına göre kadınların kıyafetinde görülen bu değişimi terakki ve tekamül olarak kabul etmek doğru değildir çünkü bu değişim ahlaki çöküntüden başka bir şey değildir.²¹

Kadınların kıyafetinde görülen bu değişim yabancıların da dikkatini çekmiştir. 1921 yılında Türkiye’ye tekrar gelen bir yazar Galata Köprüsü’nde yüzü açık bir kadınla bir erkeğin konuştuğunu görünce “*Demek ki farklı bir Türkiye’ye gelmişim*” yorumunda bulunarak kadınlarda görülen bu değişim karşısındaki şaşkınlığını dile getirmiştir.²² Yakup Kadri on sene sonra tekrar İstanbul’a gelen bir madama “*Nasıl buldunuz? Epeyce terakki etmişler değil mi?*” diyerek kadınlarda meydana gelen değişimi sorduğunda Madam’dan “*Terakki mi? Ne tarzda, ne de?*” cevabını almıştır. Bunun üzerine Kadri, Avrupalı bir kadından farklı görünmeyen Türk kadınlarının asri hayatı benimsemelerinden, yüzlerini örten peçelerin “*vivalet*”lerden daha ince olmasından ve manto ile sokağa çıkmalarından bahsetmiştir. Ancak Madam’a göre Yakup Kadri’nin bahsettiği şeyler terakki sayılamazdı. Ona göre bu değişim savaş nedeniyle

¹⁷ “Bir Polisin Münasebetsizliği”, *Hadisat*, 22 Nisan 1919, s. 1; “Polis ve Hanımlar”, *Akşam*, 22 Nisan 1919, s. 1.

¹⁸ “Haftanın Tarihi: Kadınlığa Hürmet”, *Büyük Mecmua*, S.8, 28 Mayıs 1919, s. 128.

¹⁹ “Çirkin Bir Tecavüz”, *Akşam*, 25 Nisan 1919, s. 1.

²⁰ Süleyman Nazif, “Derece-i Selahiyet”, *Hadisat*, 27 Nisan 1919, s. 1.

²¹ “Manevi Kolera: Kadınların Tedenni ve Sukûtu”, *Sebülürreşad*, C. 19, S. 485, 25 Haziran 1921, s. 182-184.

²² Demetra Vaka, *İstanbul’un Peçesiz Kadınları*, Çev. Serpil Çağlayan, Yay. Haz. Nihal Boztekin, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, s. 10-11.

ortaya çıkan zorunlu gelişmelerden başka bir şey değildi ve terakki sayılamazdı. Üstelik bu gelişmeler asrileşmek için yeterli olmadığı gibi kadınlar Avrupa'dan gelen hazır kıyafetleri sırf ucuz olmaları sebebiyle giymek zorunda kaldıkları için de farkında olmadan Avrupalılaşımlardır.²³ Dolayısıyla Madam'a göre terakkinin zorla gerçekleşmesi mümkün değildir terakki içten gelmelidir. Tokyo'dan Türkiye'ye gelen Darülfünun-ı Asr-ı Hâzır Tarihi profesörüne göre İstanbul kadınları kılık kıyafette gereksiz bir lüks içinde ve moda peşinde koşarken Ankara ve Anadolu'nun bazı kesimlerinde kadınlar tesettüre riayet etmektedir.²⁴ 1922 yazı İstanbul'u ziyaret eden Romanya Hermannstadt Ticaret Mektebi öğrencilerinden bir kız öğrenci İstanbul'a gelmeden önce kendi kıyafetlerinden farklı kıyafetler görecekleri için heyecanlı olduklarını ancak Türk kadınlarının kendileri gibi giyindiklerini görünce sukutuhayale uğradıklarını ifade etmiştir.²⁵ *İkdam* gazetesi yazarlarından Ali Naci "*Zamane Musahabaları*" adlı makalesinde bir bayram günü Kadıköy vapurunda başından geçen bir olayı okuyuculara aktarmıştır. Vapurda moda uygun şık giyimli kadınların olmasından rahatsızlık duyan bir ihtiyar, kılık kıyafette gelinen son noktaya "*Muharebe değil ya, başımıza taş yağmadığını, dünyanın kubbesi yıkılıp da altında kalmadığımızı şükredelim!... Nedir efendim bu kadınlarımızın hali?... İnsan bunları seyrettikçe dünyaya geldiğine utanıyor, kadınlık namına yerin dibine geçiyor... Bu ne biçim modadır, bu ne biçim kıyafettir?*" sözleriyle serzenişte bulunmaktadır.²⁶

Tesettürün ve ahlakın birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiğini savunanlar da vardır. Hüseyin Cahit kıyafetin bir ahlak göstergesi olmadığına dair yazılar kaleme almış

Karikatür 2: Aydede, 27 Şubat 1922, nu.17.

Çaya Giderken
İstanbul'da-Anadolu'da

ve "*Kadın Meselesi*" adlı makalesinde namus ve ahlak terimleri üzerinde durarak meselenin insanların kafasında bittiğini ifade etmiştir. Ona göre "*dert esvablarda değil ruhlardadır*". Ayrıca kıyafette yaşanan tesettür sorunu taşrada görülmemektedir ve bu sorun İstanbul'un bazı semtleri ile sınırlıdır. Fatih, Aksaray civarında yaşayan kadınlarla Büyükkada, Kadıköy, Şişli taraflarında yaşayan kadınların kıyafetleri birbirinden farklıdır. Ayrıca modanın etkili olduğu bir ortamda devletin getireceği katı kuraların hiçbir anlamı yoktur. Çünkü Müslüman Türk kadınları kanuna uymak yerine moda uymayı seçecektir.²⁷ Suad Derviş, *İkdam* gazetesinde yayımlanan "*Kadınlık ve Kadınlarımız*" adlı makalesinde

²³ Yakup Kadri, "Müşâhede ve Mülâhaza: Kadınlığın Terakkisi", *İkdam*, 12 Ocak 1921, s. 2.

²⁴ "İstanbul ve Kadınları: Bir Japon Profesörünün Mütâlaatı", *Sebilürreşâd*, C. 21, S. 540-541, 28 Haziran 1923, s. 167-168.

²⁵ "Bizi Masalda Görenler", *Akşam*, 11 Temmuz 1922, s. 1.

²⁶ Ali Naci, "Zamane Musahabaları-2", *İkdam*, 06 Ekim 1917, s. 1-2.

²⁷ Hüseyin Cahit, "Kadın Meselesi", *Vakit*, 02 Ağustos 1922, s. 1.

İstanbul kadınlarının modaya uygun giyinmesine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Kadınların kıyafetlerinde eski zevklerinden eser kalmadığına değinen Derviş, kadınlara birer deli gömleği giydirmekle ya da kadınların bellerini, bacaklarını örtmekle bir sonuca varılamayacağını savunmaktadır. Ona göre kadınlar Avrupa'yı taklit etmiyordu çünkü kadınların kılık kıyafetinde görülen bu değişim İstanbul'un kendisiydi. Nasıl ki siyah ve matemli çarşaf lar giyen kadınlar eski İstanbul'un esrarlı ve karanlık ruhunu yansıtıyorsa günümüz kadınlarının kıyafeti de yeni İstanbul'u temsil ediyordu.²⁸

Mütareke Dönemi'nin getirmiş olduğu ekonomik buhran ve yaşam mücadelesi nedeniyle Anadolu kadını kıyafeti sadece temel ihtiyaç olarak görebilmiştir. Bu nedenle İstanbul'da yaşayan kadınları etkisi altına alan moda rüzgarından Anadolu kadınlarının çok fazla etkilendiğini söylemek pek de mümkün değildir. Ancak modaya ayak uyduran ve Batılı tarzda giyinen kadınlar hiç yoktur demek de doğru olmaz. Örneğin 1910 yılında İzmir'de Müslüman kadınlardan bazılarının İslam'a ve adaba uygun olmayan kıyafetlerle dolaşmaları tepkiye neden olmuştur.²⁹ Mudanya'da Necmeddin Bey'in eşine uygunsuz kıyafetlerle sokağa çıktığı gerekçesiyle sarkıntılık yapılmıştır.³⁰ 1922'de Yusuf Bin Mahmud adlı bir kişi başka bir adamın yanında açık saçık oturmalarından gücendiği gerekçesiyle eşini ve baldızını öldürmüştür.³¹ 1924'te Mersin İskelebaşı'nda yüzleri "boyalı kadınlar" şarkı söyledikleri için Mersin Belediyesi'ne şikayet edilmiştir.³² 1925 yılında Hapishane Genel Müdürlüğü tarafından hapishane bahçesine bakan evlerde oturan kadınların pencere karşısında açık saçık dolaşmaları yasaklanmıştır.³³ Aynı yıl Maarif Nezâreti dini ve milli değerlere aykırı görülen kadın kıyafetlerinin adaba uygun bir hale getirilmesine yönelik tedbirler alınmasına karar vermiştir.³⁴

Hüseyin Avni, eskiden Manisa Türk Ocağı'na giden bir genç ile sohbeti esnasında gence neden Ocak'a gitmeyi bıraktığını sorduğunda almış olduğu cevap dikkate değerdir. Genç, günümüz Üsteğmen rütbesinde bir zabitanın tiyatro gösterisi hazırladığını ancak muallimlerin ve zabitanların gösteride açık saçık sahneye çıkmalarının ve birbirlerine sarılmalarının uygunsuz bulunmasından dolayı gösterinin tepki topladığını bu nedenle Türk Ocağı'na gitmeyi bıraktığını söylemiştir.³⁵ 1925 yılında ise Çorum'da ve Çankırı'da Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına modern kıyafetler giyerek katılan kadınlar ertesi gün tekrar eski tarz giyinmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kadın kıyafetlerinde görülen modernleşmenin bütün kadınlar arasında koşulsuz kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Öyle ki bu iki olay

²⁸ Suad Derviş, "Kadınlık ve Kadınlarımız", *İkdam*, 12 Ağustos 1922, s. 4.

²⁹ *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, nr. 3394/254513, lef 1.

³⁰ *BOA, Dahiliye Nezâreti Hukuk Kalemi*, nr. 29/39, lef 3,4.

³¹ "Mahkemelerde: Anadolu Kavağı Cinayeti Mahkemesi", *Tanin*, 09 Ocak 1923, s. 3.

³² "Çalgılı Kahve", *Yeni Adana*, 17 Şubat 1924, s. 3.

³³ *BOA, Dahiliye Nezâreti Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti, Mütferrik*, nr. 50/71, lef 1.

³⁴ *BOA, BEO.*, nr. 4723/354172, lef 1.

³⁵ Hüseyin Avni, "Manisa Türk Ocağı", *Saruhan*, 09 Haziran 1923, s. 2.

aslında toplumun belli bir kesimin hala değişime hazır olmadığını bizlere göstermektedir.

Anadolu’da yayımlanan gazete ve dergi sütunlarında kadın kıyafetlerine yönelik eleştiri yazıları kaleme alınmıştır. Edirne’de yayımlanan *Trakya Paşaili* gazetesinde kadınlar arasında geleneksel çarşaf algısının değiştiğine daha kısa ve açık çarşaf lar kullanıldığına, bu nedenle de İstanbul kadınlarının cemiyet hayatına daha en başından yanlış başladığına değinilmiştir. Bu durum kendini bilen Müslüman kadınlar için felaket olarak görülmüştür. Sosyal hayatta yükselmek demek çarşaf ların mümkün olduğunca açık hale getirilmesi demek olmadığından ve bunu göz ardı eden kadınların ise acınacak halde olduklarından bahsedilmiştir.³⁶ *Trakya Paşaili* gazetesinde yayımlanan bir başka yazıda İstanbul kadınları kocalarından kopardıkları paralarla Beyoğlu, Şişli mağazalarında gezerken Anadolu kadınları cepheye mühimmat taşıdıkları ifade edilmiştir.³⁷ İnsanların yaşlarına uygun bir biçimde giyinmesinin önemli olduğuna dikkat çeken İskeçeli Sıdkı Bey’e göre süs meselesi milletin zevkine hatta buldukları muhite göre değişen bir meseledir. Herhangi bir milletin süse dair uygulamalarının birebir Türk milletine tatbik etmek doğru değildir. Öyle ki Türk’ün süsü bile Türk olmalıdır. Hatta süse dini bir zarafet ve incelik katılırsa süs daha şahsi bir mahiyet kazanır. Bu nedenle kadınların süs ve güzelliği moda diye tabir edilen “*Paris’in Bulvar*” kıyafetlerini taklit etmekten ziyade dinimize ve şahsımıza yakışacak şekilde kıyafetlerimizi çağa uygun hale getirmeliyiz. Edirne’ye ilk geldiğinde “*yüzü badana, dudakları boyalı*” bir kadını gördüğünde utancından yüzünü kapadığını söyleyen Sıdkı Bey, “*Zavallı, ma’sûm muhîtim... Seni de mi zehirliyorlar? Seni de mi bu zihniyetle yetiştiriyorlar?*” yorumunu yapmıştır.³⁸

Adana’da yayımlanan *Halk* gazetesi yazarlarından Mehmet Samim “*İstanbul Mektûbları*” adlı yazısında İstanbul kadınlarının kıyafetinde değişim karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirmiştir. İlk bakışta bu değişimi genel hatlarıyla anlamakta güçlük çeken Samim için kadınların kısa çarşaf lı ve kış ortasındaki ipek çorap lı görüntüleri bu değişikliğe yeterli cevap vermemektedir. Samim kadınların yüzlerinin açık olmasına rağmen gözlerindeki manayı anlayamadığını hatta görünüşlerinin konuşmasına engel olduğunu ifade ederek değişime yönelik tepkisini dile getirmiştir.³⁹ Ahmed Hamdi, “*Memer ve mecmu’u nâs olan mahallerde dolaşan, elleri kolları mekşûf, Müslümanlığa gayr-i lâıyk kıyafetlerde görünen Müslüman kadınlarını setr edelim*” diyecek kadar ileri gitmiştir.⁴⁰ *Trakya Bilgi Demeti* dergisinde kadınların kıyafetlerinde görülen değişime farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Öyle ki kadınların, kıyafetlerinde zarafet ve incelik görmek istemesinin sebebini erkeklerin ruha değil cisme önem

³⁶ “İstanbul Mektupları: Bizim Alem Sergisi Münasebetiyle”, *Trakya Paşaili*, 22 Temmuz 1923, s. 2.

³⁷ Gamsız, “‘Mu’terizlerime Cevab’ Diyen Hanıma Cevab”, *Trakya Paşaili*, 11 Temmuz 1923, s. 3.

³⁸ İskeçeli Sıdkı Bey, “Süs”, *Trakya Paşaili*, 10 Mart 1923, s. 2.

³⁹ Mehmed Samim, “İstanbul Mektûbları: İstanbul’a Avdet İdenlerin İhtisâsları”, *Halk*, 11 Ocak 1924, s. 3.

⁴⁰ Ahmed Hamdi, “Zafer, Sa’âdet Müslümanlarıdır”, *Yozgad*, 28 Nisan 1915, s. 1.

vermeye başlamaları olarak göstermektedir. Bu yüzden kadına moda “mikrobu” aşılanmış ve kadınlar arasında moda düşkünlüğü başlamıştır. Yazının devamında Avrupa’dan gelen turistlerin Türk kadınlarını Batılı kıyafetler içinde gördüklerinde hayret ettiklerini, karşılarında şalvar giyen Türk kadınlarını bulamadıkları için teessüflerini gizleyemediklerine değinilmiştir.⁴¹ Açık saçık kıyafetlerle tiyatroya giden kadınları “yapma bebek”lere benzeten Hüseyin Rahmi, “başımıza taş yağmadığına şükürler olsun” diyerek kılık kıyafette gelinen son noktaya isyan etmiştir.⁴²

İrade-i Milliye gazetesinde Hayri imzasıyla yayımlanan “Ananata Doğru” adlı makalede kılık kıyafette görülen değişim sert bir dille eleştirilmiştir. Öyle ki medeniyet namına Avrupa’dan aldığımız şeyler (tiyatro, sinema, şıklık, tuvaletler, eldivenler vb.) sefillik, yoksulluk, namussuzluk gibi binlerce felaketi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Medeniyet diye kabul edilen şeyler “ariyet giyinmiş” elbiselere benzetilmektedir. Bu elbiseleri giyenler halkın nazarında gülünç karşılanmaktadır. Ayrıca yazara göre milletler sosyal hayatlarındaki medeni kıyafetlerini milli ruhuna ve vicdanına uygun seçmelidir. Bu noktada Anadolu’nun kendine has milli ve medeni bir kıyafet tarzı vardır. Hem içinde milliyete, geleneklere ait bir ruh ve güzellik bulunmayan kıyafetleri giymek asrileşmek değildir. Bu kıyafetler karnaval kıyafetinden başka bir şey değildir.⁴³ “Taşrada İslam Kadını” adlı makalesinde İstanbul ve Anadolu kadınları arasında karşılaştırma yapan Mustafa Nafi’ye göre açık saçık giyinen İstanbul kadınları moda peşinde koşmaktan ailelerini iktisadi açıdan felakete sürüklerken Anadolu kadınları sade ve dine uygun bir şekilde giyinerek tesettüre riayet etmektedirler.⁴⁴

Yakup Kadri’ye göre kadınlar evde giymeleri gereken kıyafetleri güzel görünebilmek için sokakta giymekte ev kıyafeti ile sokak kıyafetinin ayrımını yapamamaktadır. Halbuki kadın sadece ailesine güzel görünmeli, ev içinde şık ve gösterişli olmalı ve dışarı çıkarken ise süsten arınmış sade ve basit kıyafetler giyinmelidir.⁴⁵ Yakup Kadri’nin İstanbul kadınları ile kıyaslandığında Anadolu kadınına yaklaşımı çok daha farklıdır. İstanbul kadını moda uğruna kendini gösterişe ve süse adayan sözde modernleşmiş bir kadın tipine bürünmüşken Anadolu kadını için bu durum söz konusu değildir. Öyle ki Anadolu kadını saflığın, doğallığın ve çalışmanın bir simgesidir.⁴⁶ 25 Ekim 1919’da Sivas’ta Atatürk ile görüşen Ruşen Eşref Ünaydın ise İstanbul’dan gelirken karşılaştığı manzarayı “Anadolu’nun hayli yerlerinden geçtik... Çuval giyen kadınlar gördük ki, kıyafetlerinde cinslerinin zarafetinden eser yoktu. Belinden aşağı

⁴¹ Emine Semiye “Edebiyatta Kadın Mı Tefavvuk Eder Erkek Mi?”, *Trakya Bilgi Demeti*, S. 1, 1 Nisan 1339, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1923-1339, s. 5.

⁴² Hüseyin Rahmi, “Hakk’a Sığındık”, *Selâmet*, 23 Şubat 1921, s. 2.

⁴³ Hayri, “Ananata Doğru: Ters Akınlar”, *İrade-i Milliye*, 16 Şubat 1920, s. 4.

⁴⁴ Mustafa Nafi, “Taşrada İslam Kadını”, *Sebülürreşâd*, C. 16, S.410-411, 1 Mayıs 1919, s. 194-195.

⁴⁵ Yakup Kadri, “Müşâhede ve Mülâhaza: Süs ve Zerafet”, *İkdâm*, 13 Ocak 1921, s. 2.

⁴⁶ Yakup Kadri, “Müşâhede ve Mülâhaza: Hanımlarımızla Hasbihal – ‘Kadınlığın Terakkisi’ Unvanlı Makale Münasebetiyle”, *İkdâm*, 26 Ocak 1921, s. 2.

çıplak, şiş karınlı sıska çocuklar gördük...Peştamal eskilerine sarılmış kız çocukları sabah ayazında titreşiyorlardı" sözleriyle dile getirmiştir.⁴⁷

21 Haziran 1922'de *Takvim-i Vekayi*'de kadınların kıyafetine dair bir emirname yayımlanmıştır. Müslüman kadınların açık saçık giyinmelerinden hareketle çıkarılan bu emirnamede kadınların evlerinde istedikleri şekilde giyinebileceklerinden ancak sokağa çıkarken "*şer-i şerife ve adâb-ı islamiye'ye*" uygun kıyafetler giyinmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir.⁴⁸

Atatürk'ün Batılılaşma yolundaki temel hedefleri arasında Türk halkının gelenek-selleşmiş kıyafetleri bir kenara bırakarak modern bir görünüme kavuşmasını sağlamak yer almaktadır. Öyle ki bu düşüncesini yurt gezilerinde de sık sık dile getirmiştir. Atatürk, 1923'te İzmir'de Eski Gümrük binasında yapılan toplantıda "*şekli tesettür kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır*" sözleriyle bizlere bu değişimin ilk ipucunu vermektedir.⁴⁹ Konya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kadınlar Şubesi'nin düzenlediği çay ziyafetinde kadınlarla bir araya gelen Atatürk, modernleşme yolunda kadınların kılık kıyafetinin ikinci planda olduğunu asıl meselelerin kadınların ilim irfan yoluyla gelişmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte kadınlar giyim konusunda ikiye ayrılmaktadır. Bir taraf ne oldukları anlaşılamayacak kadar çok kapalı giyinerek kendilerini yeniliklere tamamen kapatırken diğer taraf aşırıya kaçacak kadar açık giyinmektedir. Bu iki giyinme şekli de dine uygun değildir. Aşırıya kaçıp kapananlar dinin gereği olan örtünme şeklini yanlış anlamışlardır. Çünkü İslamiyet'te kadınların örtünmesi gündelik hayatlarını kolaylaştıracak basit bir görünüme sahiptir. Modernleşmek adına aşırıya kaçan kadınlar ise Avrupa'ya birebir taklit etmek yerine kendilerine özgü, kültürümüzden izler taşıyan bir giyinme tarzı benimsemelidirler.⁵⁰ Kadınların peçe kullanmayı bırakmasını "*Onlar yüzlerini cihana göstürsinler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur*" sözleriyle destekleyen Atatürk'e göre modern kıyafetler giymenin ahlaka ve adaba aykırı görülmesi yanlış bir düşüncedir.⁵¹ "*Şapka giyelim mi, giymeyelim mi*" tarzındaki söylemleri de anlamsız bulan Atatürk, "*Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz*" diyerek erkeklerin yanı sıra kadınların da şap-

⁴⁷ Ruşen Eşref, "Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi Nezdinde İhtisâs ve Müşâhedat: Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülâkat 3", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Kasım 1919, s. 2.

⁴⁸ *Takvim-i Vekayi*, 21 Haziran 1922, s. 1; "Kadınların Kıyafeti Hakkında Yeni Bir Emirname", *İkdam*, 22 Haziran 1922, s. 4.

⁴⁹ "İzmir'de Halk ile Konuşma", 31 Ocak 1923, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Der. Nimet Arsan, 5. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006, s. 89.

⁵⁰ "Gazi Paşa Konya Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesinde İrâd Buyurdıkları Nutukta", *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Mart 1923, s. 1; "Gazi Paşanın Konya'da Üçüncü Nutku", *Tanin*, 30 Mart 1923, s. 3.

⁵¹ "Reis-i Cumhur Hazretlerinin Yaz Seyahatleri", *Ayın Tarihi*, C. 6, No. 18, Eylül, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1341, s. 471. 1916 yılında kullanılan bir kartpostalda peçesiz üç Osmanlı kadını yer almıştır. Atatürk'ün eşi Latife Hanım'ın peçesiz bir fotoğrafı 1925 yılında Kadın Yolu dergisinde kapak olarak kullanılmıştır. Bkz. *Kadın Yolu Dergisi*, S. 1, 16 Temmuz 1925.

ka giymesi gerektiğini söylemiştir.⁵² Burada dikkat edilmesi gereken husus Atatürk'e göre herkes istediğini giyinmekte özgürdür. Bu nedenle kanunlar yoluyla kadınların kıyafetlerine yönelik düzenlemeler yapılması Atatürk tarafından doğru bulunmamış ve devlet memuru olarak görev yapan kadınlar haricinde kadınların kıyafetlerine dair herhangi bir kanun önerisinde bulunmamıştır.⁵³

2. Türk Bedai'yini Koruma Cemiyeti

Kadınların tesettüre uygun giyinmesi sadece mahremiyetin korunması açısından değil aynı zamanda toplumsal düzenin devamı açısından da önemli görülmesi cemiyetlerin ve derneklerin kuruluş gayeleri arasında kılık-kıyafet düzenlemesine dair maddelerin yer almasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde faaliyet gösteren cemiyetler bu doğrultuda hareket ederek kadınların kıyafetlerine yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda kadınlarda modern bir giyim tarzı oluşturmak isteyen kurumlar ve kuruluşlar basın yoluyla halka mesajlar vermeye başlamıştır. Ayrıca bu cemiyetler, sosyal hayatta giderek aktif rol almaya başlayan kadının bu duruma uygun giyinmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁵⁴ 27 Mayıs 1913'te kadınların harici kıyafetlerinin düzenlenmesi amacıyla Nuriye Ulviye Hanım tarafından Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Nisvan Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet'in kadınların harici kıyafetine yönelik önerisi şöyledir: Kadınların harici kıyafetleri şeri hükümlere uygun, sade, süsten uzak, iş yapmalarına mani olmayacak bir tarzda olmalıdır. Böylece kadınlar moda belasından kurtarılacak ve modanın neden olduğu israfın önüne geçilmiş olunacaktır.⁵⁵

Toplumunu yönlendirmek amacıyla kurulan cemiyetlerden bir diğeri 1922 yılında kurulan Türk Bedai'yini Koruma Cemiyeti'dir. Başta kadın kıyafetleri olmak üzere ev içi dekorasyon, edebiyat, sanat gibi pek çok alanda Türk millileşmesini savunan bu Cemiyet ile ilgili ilk habere 11 Haziran 1922 tarihli *İkdam* gazetesinde rastlamaktayız. “*Kıyafet Meselesi*” başlıklı bu haberde 10 Haziran'da bazı kadınların ve erkeklerin kadın kıyafetlerinin ıslahı amacıyla Yerebatan'da Biçki Yurdu'nda bir araya geldiklerini ve “*Milli İntibah Cemiyeti*” ya da “*Türk Güzelliklerini Siyanet Cemiyeti*” adında bir cemiyet kurma kararı aldıkları bilgisi verilmektedir.⁵⁶ Bu haberden yola çıkarak Cemiyet'in kuruluş kararının 10 Haziran 1922 tarihinde alındığını söyleyebiliriz. Cemiyet'in ilk toplantısına Meclis-i Maarif azalarından Mehmed Ziya başkanlık etmiş-

⁵² “İzmir Yollarında Gazi ve Halk”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Ekim 1925, s. 1; “Reis-i Cumhur Hazretlerinin Yaz Seyahatleri”, *Ayın Tarihi*, C. 6, No. 18, Eylül, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara, 1341, s. 471; “Gazi Paşa Dün Akşam Yedide Bursa'ya Muvâsalat Ettiler”, *Vakit*, 23 Eylül 1925, s. 1.

⁵³ “Reis-i Cumhuriyetimiz”, *Necat*, 03 Eylül 1925, s. 2; Cezmi Eraslan, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, 2013, s. 154.

⁵⁴ Kaplan, *agm*, s. 161.

⁵⁵ Ruşen Zeki, “Bizde Hareket-i Nisvân”, *Nevsâl-i Milli*, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330, s. 346; Kadınlar Dünyası, “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Nisvan Cemiyeti Faaliyette”, *Kadınlar Dünyası*, S. 64, 06 Haziran 1913, İstanbul, 1913, s. 1.

⁵⁶ “Hanımların Bir İctimâî: Kıyafet meselesi”, *İkdam*, 11 Haziran 1922, nu. 9064, s. 2.

tir. Üyeleri arasında Mehmed Ali Tevfik, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Mustafa Şekip, Sanayi Nefise azalarından Ressam Ruhi, İnas Sanayi Nefise Müdürü Ressam Adil, Ressam Hikmet, Emekli Erkan-ı Harp Miralayı İsmail Hakkı, Miralay Hafız Reşid, Miralay Halid, Enis Behiç, Hakkı Süha, Falih Rıfki, Saime Vesim, Bahire Hakkı, Hamiyet, Sabiha, Naciye Faham, Nezihe Muhiddin, Münevver ve Zekiye Hanımlar gibi çok sayıda bilindik isim yer almaktadır. Cemiyet, Heyet-i Merkezi ve Heyet-i İdari olmak üzere iki heyetten oluşmaktadır. Heyet-i Merkezi, Genel sekreter hariç olmak üzere 30 kişiden oluşmaktadır. Görev süresi 1 yıldır. Heyet-i İdari ise Heyet-i Merkezi üyeleri arasından seçilen 12 kişiden oluşmaktadır.⁵⁷

Cemiyet'in açıklamasına göre Türk toplumu son zamanlarda kozmopolitizme yani taklitçiliğe kapılmıştır, bu yüzden din ve millet hususiyetleri göz önünde bulundurulurken kadınların kıyafetleri ihya edilmeli ve Bedai'yi evi kurulmalıdır. Bu doğrultuda kılık kıyafete modern ve milli bir şekil vermek, Türk kadınının güzelliğini öne çıkarmak ve gereken düzenlemeleri yapmak Cemiyet'in nihai amacı olarak belirlenmiştir.⁵⁸ Cemiyet'in kurucu üyelerinden emekli Miralay İsmail Hakkı Bey'e göre kadınların uygunsuz giyinmeleri sonucunda kurulan bu Cemiyet, kadınların kıyafetini eski görünümüne kavuşturmaktan ziyade modern kıyafetlere adaba uygun yeni bir şekil vermeye çalışacaktır.⁵⁹ Dolayısıyla temel amaç bu cemiyet vasıtasıyla çarşafa toplumun tepkisine neden olmayacak şekilde dine ve ahlaka uygun yeni bir görünüm kazandırmaktır.⁶⁰ Böylece Batı modasının kadınlar tarafından taklit edilmesinin önüne geçilerek Türklere özgü modern bir giyim tarzı oluşturulacaktır. Ayrıca iffetini ve namusunu korumak isteyen insanlar Müslüman kadınların açık saçık giyinmelerinden son derece rahatsız olmaktadır ve kadınların tesettürle bağdaşmayan şekilde sokakta dolaşmalarını dine ve adaba aykırı olduğu, Türk milli gelenekleriyle örtüşmediği için uygun görmemektedir. Bunun yanı sıra kıyafetlerde görülen bu değişimin moda ve taklitten başka bir şey olmadığına inanılmaktadır.⁶¹ Üstelik bu değişim zamanla toplumun milli değerlerine ve insanların haysiyetine zarar verir hale gelmiştir. Bu nedenle sapkınlık içinde olan "günahkâr kadınların" İslam'a uygun giyinmedikleri herkese duyurulmalı ve bir an evvel gereken önlemler alınmalıdır.⁶²

Kıyafetlerde görülen bu "laubaliliğe" bir an önce son verilmelidir gerekçesiyle hareket eden devlet yöneticileri Cemiyet'in oluşturacağı komisyona Maarif Nezâreti ve Meşihat makamlarından birer temsilci göndermek suretiyle Cemiyet'in çalışmalarını desteklemiştir.⁶³ Çarşafa milli bir görünüm kazandırılmasına yönelik yapılan çalışmaların İstanbul Hükümeti tarafından destek görmesi ise bazı yazarlar tarafından

⁵⁷ "Türk Bedai'yini Koruma Cemiyeti", *İkdam*, 26 Haziran 1922, nu. 9079, s. 4.

⁵⁸ "Bizde Kıyafet ve Zevk Meseleleri", *İkdam*, 16 Haziran 1922, s. 3.

⁵⁹ "Kadınların Kıyafeti Bir Cemiyet Tarafından Tespit Edilebilir Zannolunuyor", *İkdam*, 26 Haziran 1922, s. 3.

⁶⁰ *BOA, Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye*, nr. 19/ 1, lef 1,3.

⁶¹ *BOA, Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi.*, nr. 1244/31, lef 1.

⁶² *BOA, Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti*, nr. 59/12, lef 1.

⁶³ *BOA, BEO.*, nr. 4713/353443, lef 1; *Takvim-i Vekayi*, 21 Haziran 1922, s. 1.

hükümetin muhafazakâr bir toplumun dini duygularını sömürerek kaybettiği itibarını geri kazanmaya çalışması olarak görülmüş ve bu nedenle eleştirilmiştir. Hüseyin Cahit'e göre devletin çarşafıla ilgili çalışmalar yapması irtica hareketinden başka bir şey değildir. Halkın takdirini kazanmak amacıyla yapılan bu çalışmalarla kadınların kıyafetleri siyasi propagandalara alet edilmektedir.⁶⁴

Kadınların kıyafetlerine yönelik eleştiri yazıları kaleme alan Mimar Sedat Bey, kadın ruhunun Batı modası ile zehirlendiğine, inançsız bazı yayıncıların “*kadınlarımızımıza naçizane hizmet*” sloganıyla onlara ihanet ettiklerine inanmaktadır. “*Ben bu kisve ile Türk kadınının elinde şampanya kadehi görüyorum*” diyen Sedat Bey'e göre yaşlı bir kadın gençlerin giyebileceği kıyafetleri giyerse genç olmak istediği anlaşılır, çarşafa bürünen kadında ise ağırbaşlılık vardır. Bu yüzden kıyafet ve ruh bir bütündür. Kadın aynaya baktığında gördüğü güzelliğin esiri olur ve o güzellik neyi emrediyorsa kadın onu yapar. Sokağa çıkarken giyimine özen gösteren kadın ben “*frenginin*” kadınıym diyorsa fark etmeden Batılı olma yoluna girmiştir. Dolayısıyla Cemiyet'in milli bir kıyafet oluşturma girişimi sayesinde topluma eski ahlakının ve ulviyetinin tekrar kazandırılmış olacağına inanan Sedat Bey, Cemiyet'in millileştirme çalışmalarını desteklemiştir.⁶⁵ Tasvir-i Efkâr yazarlarından Velid Ebuzyazade, Hükümet'in kadınların kıyafetine müdahale etmesi gerektiğine inananlar arasında yer almıştır. Ona göre Amerika, İngiltere gibi büyük devletler dahi kadın kıyafetlerine yönelik birtakım düzenlemeler yapmaktadır. Dört yıldır süren savaşın beraberinde getirdiği ahlaki çöküntü ve modaya uygun giyinme arzusu kadınlarda kıyafet sorununu ortaya çıkarmıştır.⁶⁶

Cemiyet'in millileştirme çalışmalarına destek verenlerin yanı sıra tepki gösterenler de olmuştur. Peyami Safa'ya göre kimseye giyeceği kıyafet zorla kabul ettirilemez. Üstelik kadınların kıyafetlerinin millileştirilmesine ihtiyaç yoktur. Avrupa'da en milli kıyafet Türk kadınlarının kıyafetleridir. Millileştirmeyi maddileştirmek sanan insanlar “*müstehâse*” yaşamaya razı olanlardır. “*Biz insanız kadınlarımız eşya mıydı?*” sorusundan hareketle yola çıkan Falih Rıfkı, kıyafetten ziyade kadınların terbiyesiyle uğraşılması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre bugünkü kıyafetler kadınların eski zevklerinin ve terbiyelerinin bir ürünüdür ve kendilerine özgü bir giyim tarzı benimseyemeyen kadınların Avrupa modasına uymaktan başka çaresi yoktur.⁶⁷

Türk Bedai'yini Koruma Cemiyeti'nin kadın kıyafetlerinin millileştirilmesine yönelik faaliyetleri kapsamında hazırlamış olduğu çizimler “*Dünkü ve Yarınki Kıyafet*” başlığıyla dergi sayfalarında yerini almıştır. “*Bugünkü Asri Kıyafet*” adı altında sunulan kıyafetlerin aslında Avrupaî tarzdaki kıyafetlerden pek farklı olmadığı anla-

⁶⁴ Hüseyin Cahit, “Kadın Meselesi”, *Vakit*, 02 Ağustos 1922, s. 1.

⁶⁵ Mimar Sedat, “Türk Kadınlarının Milli Kisvesi”, *İkdam*, 07 Nisan 1922, s. 3.

⁶⁶ Ebuzyazade, “Siyasiyat: Tesettür Değil Ahlak Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 09 Şubat 1919, s. 1.

⁶⁷ “Kıyafet Meselesi: Hanımlarımızın Kıyafeti Nasıl Olacak?”, *Hilâl-i Ahmer*, 06 Ağustos 1922, s. 2.

şılmaktadır.⁶⁸ Cemiyet'in hazırladığı yeni çarşaf modeli *Akbaba* dergisinde “*Abide-i Hürriyet*” adı altında karikatürize edilerek eleştirilmiştir.⁶⁹

Karikatür 3: *Aydede*, 06 Temmuz 1338 (1922), nu.54.

“1- Dünkü ve Yarınki (Milli Kıyafet)”
“2- Bugünkü (Asrı) Kıyafet!”

Kadınların modaya uygun giyinme hevesleri zamanla aile bütçesine zarar vermiştir. Kadınlar kıyafetleri için ciddi harcamalar yapmış ve bu durum “*kadın ailenin en pahalı uzvudur*” şeklindeki söylemlere zemin hazırlamıştır.⁷⁰ Kadınların şık görünmek adına kıyafetlere daha fazla harcama yapmalarının aile ekonomisini kötü etkilemesi ve savaş yıllarının getirdiği ekonomik sıkıntılar kadınların daha sade bir giyime ve tasarrufa yönelmeleri gerektiği fikrini ortaya çıkmıştır.⁷¹ Böylece Men-i İsrifat Kanunu ile bir nevi kadınların moda uğruna yaptıkları israfın önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁷²

3. Kadınların Kıyafetine Yönelik Tepkilerin Karikatürlere Yansması

Karikatür 4: *Aydede*, 06 Temmuz 1338 (1922), nu.54.

Eski Fikir
“Bacı: (Vantilatörü pervane sanıp)
hah, zaten uçmanız için bir bu eksikti!..”

Basın, yeniliklerin ve farklı düşüncelerin toplum tarafından daha kolay benimsenmesinde, toplumun aydınlatılmasında ve bilinçlendirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dönemin mizah dergileri kadınların kıyafetlerinde görülen değişime karşı iki görüş etrafında toplanmıştır. Bazı dergiler bu değişimi desteklerken bazıları bu değişime şiddetle karşı çıkmışlardır.

Değişim yanlısı dergilerde, kadınların yeni kıyafet tarzlarının resmedildiği karikatürler vasıtasıyla Avrupalı giyim tarzı özendirilerek Batılılaşma hareketleri halka benimsetilmeye çalışılırken geleneksel yaşam tarzı da eleştirilmiştir. *Aydede* dergisinde “*Eski Fikir*” adı altın-

⁶⁸ “(Bedai’yini Koruma Cemiyeti) Kadın Kıyafetleri”, *Aydede*, 06 Temmuz 1922, s. 2-3.

⁶⁹ Bkz. Ek-3.

⁷⁰ M. Vehbi, “Kadın Ailenin En Pahalı Uzvudur”, *Resimli Ay*, S. 5, Haziran 1924, s. 9.

⁷¹ “Kadınlık Şunu: Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti”, *Türk Kadını*, C. 1, S. 3, 20 Haziran 1918, İstanbul, 1918, s. 44-45.

⁷² *Aydede*, “Nakş-ı Ber-Âb: Men-i İsrifat Kanunu”, *Aydede*, 03 Nisan 1922, s. 1.

da iki kadın karikatürize edilmiştir. Bu kadınlardan genç ve şık olanın yüzü aydınlık resmedilirken, çarşaf giyen kadının yüzü çirkin ve karanlık resmedilmiştir.⁷³ Benzer bir yaklaşım Nurullah Cemal tarafından da sergilenmiştir. Karikatürlerinde Batılılaşmayı teşvik eden Cemal modern giyimli kadınları, kürk mantolu, diz altı ince çoraplı, topuklu ayakkabılı ve Avrupaî tarzda yapılmış saçlarıyla genellikle genç, güzel ve aydınlık yüzlü tasvir etmektedir. Geleneksel giyimli kadınları ise kara çarşafı, yaşlı, çirkin, mutsuz ve karanlık yüzlü bir şekilde karikatürize etmiştir.⁷⁴ Karikatürlerde göze çarpan husus çarşaf giyen kadının modern ayakkabı giymiş olmasıdır. Bu şekilde çarşaf giyen kadının aslında modaya uygun giyinmemiş olsa da modanın etkisinde kaldığını hatta şık ve modern giyinen kadına özenip içten içe onun gibi giyinmeyi istediği algısı yaratılmıştır. Ayrıca geleneksel bir yaşam tarzı benimseyen ve buna uygun giyinen insanların yoksulluk, mutsuzluk ve tükenmişlik içinde oldukları mesajı verilmek istenilmiştir.

Karikatür 5: Alay, 13 Mart 1920, nu.10.
“-Haspelere bakındı! 1 Mayıs'ı [evlenme mevsimi] işitmişler, (Terzizâde Osmân Zekî)'de de tayyörlerini yaptırmışlar diye keyiflerinden geçilmiyor.”

Karikatür 6: Alay, 20 Mart 1920, nu.11.
“-Â! Ayol, şu şılığın kıyafetine bak! Hay moda! Burnundan aşağı yuvarlanası hay?”

Kadınların kıyafetlerinde görülen bu değişime karşı olan dergiler de karikatürler yoluyla bu değişimi ahlaksızlık olarak yorumlamıştır.⁷⁵ *Aydede* dergisinde “*kışlık kıyafetten şikayet*” başlığı altında kış olmasına rağmen dizlerinin üzerinde kısa bir etek giyen kadının “*yaz gelse de biraz açılısak!*” söylemi üzerinden hareketle kadınların daha ne kadar açık giyinecekleri sorgulanmaktadır.⁷⁶ Derginin başka bir sayısında geleneksel giyimli erkek ve açık giyimli bir bayan “*İki Düşman*” başlığı altında karikatürize edilmiştir.⁷⁷

⁷³ Bkz. Karikatür 4; Benzer bir karikatür için bkz.: “Taviz Belli”, *Aydede*, 20 Nisan 1922, s. 2.

⁷⁴ Bkz. Karikatür 5 ve 6.

⁷⁵ Bkz. “Azizim! Bunlara Hoca Değil, Koca Lazım”, *Alay*, 14 Şubat 1920, s. 6; “Gelip Geçici Akrabalar: -Dayı zadem sadık... Selanik'ten yeni geldi! -Tanışıyoruz... Selanik'e gitmeden evvel benim dayı zadem idil”, *Aydede*, 12 Ocak 1922, s. 4; “Hem Para ile Hem Sıra ile: -Hanım Efendi, bundan sonra otomobil sizin emrinize amadedir. -Zannedersen sonra bende sizin!”, *Aydede*, 23 Mart 1922, s. 3.

⁷⁶ Bkz. Karikatür 8.

⁷⁷ “İki Düşman”, *Aydede*, 20 Şubat 1921, s. 3.

Karikatür 7: *Aydede*, 23 Mart 1922, nu.24.
Kabahat Aynalarda Olsa Gerek
"Bütün halk bizim kıyafetimizle meşgul...
Bilmem ki daha kapalı gezmek mümkün müdür?"

Karikatür 8: *Aydede*, 23 Ocak 1922, nu.7.
Kıskık Kıyafetten Şikayet
"Yaz gelse de biraz açılısak!"

Karikatürlere yansıyan diğer bir konu kendilerini Modaya Karşı Mücadele Cemiyeti hafiyesi⁷⁸ olarak tanımlayan erkeklerin modaya uygun giyinen kadınların kıyafetlerine asit veya tuz ruhu dökmeleridir.⁷⁹

Karikatür 9: *Akbaba*, 03 Mayıs 1923, nu.43.

Akbaba dergisinde yer alan bir karikatürde genç ve şık giyimli bir kadını boynuna inci kolye takarken gören yaşlı bir kadın "Zamane gençleri için açık saçık diyorlar ama, maşallah bizim kız tesbihi boynunda gezdiriyor" yorumunu yapmıştır.⁸⁰ Derginin başka bir sayısında ise geleneksel giyimli iki Osmanlı erkeğinden biri diğerine "İstanbul kadınları için çok serbesttir diyorlardı. Meğer ne kadar yalanmış; geldim geleli meydanda daha bir tane Müslüman Hanım görmedim!" diyor. Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere bu kişi aslında etrafında gördüğü modern giyimli Türk kadınların Müslüman değil de Gayrimüslim olduklarını düşünmektedir.⁸¹ Benzer bir ifade Mehmet Akif tarafından da

dile getirilmektedir. Savaşın sonra İstanbul'a dönen Akif, bir Ramazan günü akşamı arkadaşı ile beraber Direklerarasını görmek için dışarı çıktığında karşılaştığı manzarayı "Hasbihal" başlıklı yazısıyla okuyucuya aktarmaktadır. Moda düşkününe haline gelen kadınların İslam'a yakışmayacak şekilde açık saçık giyindiklerinden ve hafif meşrep tavırlarından bahsederek kadınların adeta kendi hürriyetlerini ilan ettiklerini söyleyen Akif gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Öyle ki "Ben bun-

⁷⁸ Kirpi, "Kadınlara Dair: Kadın Manto ve Elbiseleri ile Mücadele Cemiyeti", *Aydede*, 16 Mart 1922, s. 2; Fahrünnisa Fahrettin, "Kısa Hikâye: Tuzak", *Aydede*, 27 Mart 1922, s. 4.

⁷⁹ Bkz. Ek-4.

⁸⁰ *Akbaba*, 21 Şubat 1924, s. 2.

⁸¹ Bkz. Karikatür 9.

ları önce aktrist ya da Rus kızları zannetmiştim. Eğer arkadaşım bunların Müslüman kızları, Müslüman kadınları olduğunu söylemeseydi katiyen de inanmayacaktım” yorumunda bulunarak da kılık kıyafette gelinen son noktayı eleştirmektedir.⁸²

Sonuç

Kişinin içinde bulunduğu toplumun kültürel yapısı giyim tarzını belirleyen unsurlardan biridir. Bu açıdan bakıldığında Müslüman Türk kadınının kılık kıyafetinin dine, ahlaka ve milli değerlere uygun olması toplum tarafından bir gereklilik olarak görülmüştür. Bu nedenle kadınlar uzun yıllar boyunca bu değerlere dikkat ederek giyinmeye çalışmışlardır. Aksi davranışta bulunan kadınlar ise toplumun ahlakını bozduğu gerekçesiyle cezalandırılmış ve benzer bir davranışın ortaya çıkmasını engellemek için kanunlar çıkarılmıştır. Ancak 2. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gelen özgürlük ortamı kadınların kıyafet konusunda daha serbest hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Buna bağlı olarak bazı kadınların çarşaf giymemesi, peçe takmayı bırakması hatta şapka kullanmaya başlaması kadınların özgürleşmeye başladığının göstergesi olmuştur. Ancak bu değişimin ülkenin her yerinde aynı hızda gerçekleştiğini ya da toplumun genelinde kabul görebileceğini söylemek pek mümkün değildir. İnsanlar moda karışığında üç gruba ayrılmıştır. Bir taraf kadının modaya uygun giyinmesini doğru bulup bunu desteklerken diğer taraf bunu geleneksellikten ve milli değerlerden uzaklaşma olarak görmüştür ve ahlaksızlık olarak yorumlamıştır. Belli bir kesim ise kadınların kıyafetlerinde modernleşmenin olması gerektiğini, ancak bunun taklitçilikten ziyade dini ve milli değerlere uygun bir şekilde yapılması gerektiğini savunmuştur.

Kadınların giyim tarzlarında görülen değişim Cumhuriyet Dönemi'nde de artarak devam etmiştir. Bu değişim sadece kadınların giyim tarzları ile sınırlı kalmayıp insanların modaya olan bakış açılarını da geliştirmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kılık kıyafette ibre tamamen tersine dönmüştür. Dine ve ahlaki değerlere uygun olmaması nedeniyle bazı kıyafetlerin yasaklandığı, kadınların ahlak zabiteleri tarafından karakollara götürüldüğü eski dönemden geleneksel kıyafetlerin modern bir görünüm sağlamadığı gerekçesiyle yasakların konulduğu, kanunların çıkarıldığı yeni bir döneme geçilmiştir. Böylece çarşaf ve peçenin kullanımının yasaklanması, şapka takmanın zorunlu hale getirilmesi ile beraber kılık kıyafette daha modern bir görünüm elde edilmiştir.

Giyim kuşam bir bireyin temel ihtiyacı olmasının yanı sıra zamanla onun düşünce dünyasını da yansıtan bir araç haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle kıyafet insanların sahip oldukları zihniyeti ifade etmeleri açısından önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki bireyin dış görünüşü onun kişiliği, yaşayış tarzı ve düşünce tarzının yanı sıra dinine, mesleğine hatta sahip olduğu statüye kadar birçok konuda bizlere ipuçları vermekte-

⁸² “Hasbihal”, *Sebülürreşâd*, 16 Mayıs 1923, C. 21, s. 64-65.

dir. Bu nedenle insanların giyim tarzları ile zihniyetleri arasında yakın bir ilişki vardır. Böylece bir zamanlar yalnızca temel ihtiyaç olarak algılanan kıyafet bir süre sonra insanların toplumsal tercihlerini yansıttıkları bir sembol haline dönüşmüştür. Diğer bir deyişle Batılılaşma taraftarı olduğunu ifade etmek isteyen kadınlar daha modern, süslü ve modaya uygun kıyafetler giyinirken aksi düşüncede olanlar şiddetle tesettürü savunmuş ve buna uygun giyinmişlerdir. Öyle ki zamanla kadınların fikirlerinden ve kişiliklerinden ziyade onların dış görünüşleri üzerinden modernleşme anlayışı yorumlanmaya başlanmıştır. Yani açık giyinmek Batı'nın, özgürlüğün simgesi iken tesettüre uygun giyinmek tutuculuğun, gericiliğin simgesi haline gelmiştir. Bu düşünce tarzının örneklerini günümüzde dahi bulmak mümkündür. Dolayısıyla insanların sahip oldukları zihniyet hala değişmemiştir. Kadınların Batı modasına uygun kıyafetler giyerek modernleşebileceğini düşünen insanlar kendi değer yargılarına göre kadınları kıyafetleri üzerinden eleştirmeye devam etmektedir. Günümüzde yapılan eleştirileri Mütareke Dönemi'ndeki eleştirilerden farklı kılan bu düşüncelerin dile getiriliş şeklidir. Eskiden bu tarz söylemler hiçbir çekince olmaksızın açıkça dile getirilmekteyken günümüzde tamamen olmasa da insanlar artık bu düşüncelerini eskisi kadar yüksek sesle ve sert bir dille ifade etmekten sakınmaktadır. Yine de tüm bunlara rağmen bu tarz düşünceler ne yazık ki insanların zihinlerinde varlığını hala devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Der. Nimet Arsan, 5. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006.

Sürelî Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akbaba

Akşam

Alay

Aydede

Ayın Tarihi

Ayine

Büyük Mecmua

Hadisat

Hâkimiyet-i Milliye

Halk
Hilâl-i Ahmer
İkdam
İrâde-i Millîye
Kadınlar Dünyası
Necat
Resimli Ay
Saruhan
Sebilürreşâd
Selamet
Tanin
Tasvir-i Efkâr
Trakya Bilgi Demeti
Trakya Paşaili
Vakit
Yeni Adana
Yozgad

Kitaplar, Kitap İçinde Bölümler ve Makaleler

- “Kadınlık Şuunu: Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti”, *Türk Kadını*, C. 1, S. 3, 20 Haziran 1918, İstanbul, 1918, s. 44-45.
- Eraslan, Cezmi, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, 2013, s. 129-162.
- Kaplan, Leyla, “Türk Bedai’iyini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 49, 2001, s. 159-170.
- Kılıçzâde Hakkı Bey, *Son Cevap: Akvemü’s Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen*, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul, 1331.
- Coçu, Reşad Ekrem, *Tarihimizde Garip Vakalar*, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- Coçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967.
- Melia, Jean, *Mustapha Kemal ou la Renovation de la Turquie*, Charpentier, Paris, 1929.
- Nafi, Mustafa, “Taşrada İslam Kadını”, *Sebilürreşâd*, C. 16, S. 410-411, 1 Mayıs 1919, s. 194-195.
- Semiye, Emine, “Edebiyatta Kadın Mı Tefavvuk Eder Erkek Mi?”, *Trakya Bilgi Demeti*, S. 1, 1 Nisan 1339, İkdam Matbaası, İstanbul, 1923-1339, s. 5-13.

- Vaka, Demetra, *İstanbul'un Peçesiz Kadınları*, Çev. Serpil Çağlayan, Yay. Haz. Nihal Boztekin, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003.
- Vehbi, M., "Kadın Ailenin En Pahalı Uzvudur", *Resimli Ay*, S. 5, Haziran 1924, s. 9-11.
- Zeki, Ruşen, "Bizde Hareket-i Nisvân", *Nevsâl-i Milli*, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330.

EKLER

Ek-1:

Uzun Çarşaf

“Terzi: Küçük Hanım, malum ya şimdi
çarşafların boyları uzun olacak!..

Küçük Hanım: Evet, evet,
diz kapaklarıma kadar yapınız!..”
Ayine, 12 Temmuz 1922, nu. 47.

Alırken Nasıl Beğenirler

“Ben sıkıntılıym rica ederim
en incisini ver...”

Ayine, 07 Kasım 1338 1922, nu. 68.

Ek-2:

Taviz Belli

Memâlik-i Şahane'de 1320 senesinden itibaren kadın ayaklarının
inkişafını gösterir grafikdir.

Aydede, 20 Nisan 1922, nu. 32.

Ek 3:

Ratip Tahir, "Abide-i Hürriyet", *Akbaba*, 22 Ocak 1923, nu.14.

Ek-4:

"Kadın Elbiseleriyle
Mücadele Cemiyeti hafiyesi)
kezzap kullanıyormuş"

"Ve bu suretle elbiseler sessiz
sedasız dökülüyormuş!"

MÜTAREKE DÖNEMİNDE KARİKATÜRLERLE SOSYAL HAYAT

Nesrin ERSİN*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın yıpratıcı yılları sonrası Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 13 Kasım 1918'de işgal kuvvetleri İstanbul'a gelmiştir. İstanbul Hükümeti'nin işgale kayıtsız kalması sonucu Millî Mücadele Hareketi, Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının liderliği üstlenmesiyle birlikte Anadolu halkı tarafından coşkuyla desteklenmiştir. Mütareke yıllarında, Türk halkı hem bireysel olarak cepheye sağladığı katkılarla hem de gün geçtikçe artan tüm yurdun topyekûn kurtarılabilmesine dair inançla kurtuluş ateşini yakmıştır. Bu zorlu yıllarda halkın büyük bir kısmı sefalet içerisinde yaşamış, ülke içerisinde huzur ve asayiş uzun bir müddet sağlanamamıştır. İtilaf Devletleri'nin ülke üzerindeki baskısı hem siyasi hem de sosyal hayatın her alanında görülmüştür. Bu dönem işgal kuvvetleri keyfi uygulamalarını önemli ölçüde artırmış gerek memurlar gerekse halk ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüştür. Mütareke yıllarında sosyal hayatı yansıtan karikatürlerde de bu durum görülmektedir. Gündelik hayatın işlendiği karikatürlerde Türk halkı çeşitli sıkıntılarla boğuşurken, eğlence hayatını yansıtan karikatürlerde etkin olan taraf mülteci Ruslar ve zengin kesimden olan bazı Türk erkekleridir. Bu dönem özellikle İstanbul'daki sosyal hayat adeta iki farklı dünyayı yansıtmaktadır.

Bu bölümde Mütareke yıllarındaki sosyal hayatı; gündelik hayat, eğlence hayatı ve kadınların sosyal hayattaki yeri noktalarında ele alarak karikatürler çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağım.

1. Osmanlı'da Sosyal Hayat

Osmanlı toplumunda yaşayan Müslüman-Türk olan halk, geçimini çoğunlukla tarımsal üretimden sağlayan, dinine bağlı, geleneklerini ön plana çıkaran bir topluluktur. Bu dönem halkın gündelik yaşantısı, dini temelli olan çok sayıda normla şekilleniyordu. Anadolu'da bulunan çoğu insan tarla ve ev arasında mütevazı bir şekilde yaşamını sürdürüyordu. Hayatında var olan her şeye kanaatkârlık gösteriyor, bugünkü

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Bilim Dalı, nesrinersinn@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4587-5321.

anlayışla “lüks” olarak betimleyeceğimiz türden bir tüketimi ancak önemli kültürel ve dini değerler olan düğün, sünnet, bayram gibi törenlerde kullanıyordu.¹

Toplumun ekonomik ve politik yapıları bireyselleşmeyi teşvik edecek nitelikte değildi. Zaten böyle bir anlayışı oluşturabilecek bir zemin de yoktu. İnsan davranışlarını belirleyen gelenekler halkın geçmişle olan bağını kuvvetlendiriyordu. Bu durum yeni düşünce ve fikirlerin ortaya çıkmasını engelliyor, aynı zamanda halkın devlet kurumları ve padişaha boyun eğmesine neden oluyordu. Şehirlerde hayat ise ev içinde ve dışında geçen kısımlarıyla dengeli bir şekilde bölünmüştü. İş alanları, Müslüman-Türk nüfus için neredeyse net bir şekilde belirlenmişti. Bu dönemde meslekler büyük ölçüde dini veya etnik temellere göre ayrılıyordu. İstanbul gibi bir büyük şehirde bile mahalleler, kendi içlerine dönük köylü yapılarıyla, hayatın büyük kısmının geçtiği mekânlardı.² Fakat, İstanbul, kozmopolit bir şehir olduğundan Anadolu şehirlerinden çok daha farklı yaşamları da içinde barındırıyordu. İstanbul; kalabalığı, eğlence hayatının çeşitliliği, imkânların fazla olması sebebiyle yenileşme ve Batılılaşmanın ayak seslerinin başladığı yegâne mekân olmuştur.

Geleneksel dönemde toplum yaşantısında eğlence hayatı, saray eksenli olarak gerçekleşmekteydi. Devletin kudretini ön plana çıkarmak amacıyla dini günlerde, bayramlarda şenlikler yapılır, bu gösterilere halkın katılmasına olanak tanınırdı. Padişahın tahta çıkışı, şehzade ve sultanların doğumu ve şehzadelerin sünnetleri ve derse başlamaları, sefer ve zafer hazırlıkları nedeniyle de şenlikler düzenlenirdi. Geleneksel dönemde halk eğlencelerinde ise dış mekânda spor, iç mekânda helva sohbetleri yapılmaktaydı. Kahvehaneler de erkeklerin bir araya gelmeleri için yaygın olarak gidilen mekânlardan biriydi.³

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı geleneksel yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler sadece devlet yönetimi ile ilgili değil toplum hayatını da kapsamıştır. Bu dönem ve sonrasında Batılı devletlerle kurulan ekonomik ve siyasi ilişkilerin kültürel bir yansıması da söz konusu olmuştur. Avrupai hayat tarzı hem sarayı hem de toplumun üst tabakasında bulunan kişilerden başlayarak halkı etkilemeye başlamıştır.⁴ Bu dönemin getirdiği kurumlar, kıyafet tarzları, yaşam biçimleri, eğlence anlayışları Müslüman kesim içinde de yeni bir sınıf ortaya çıkarmıştır. Müslüman halk bu dönem ne geleneksel doğu kültürünün etkisinden çıkabilmiş ne de tam manasıyla Batılı olabilmiştir.⁵ Tanzimat ile birlikte halkın gündemine birçok yeni sosyal etkinlik de girmiştir.

¹ Murat Belge, “Türkiye’de Günlük Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 838.

² Murat Belge, *age*, s.839.

³ Nevin Meriç, *Osmanlı’da Günlük Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 140-141.

⁴ İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ve Batılılaşma: İstanbul’da Sosyal Değişimler*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 24.

⁵ Çağatay Sarp, “Tanzimat Hareketlerinin Osmanlı-Türk Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-1*, Ed. Ümmü Habibe Şengül, İstanbul, 2013, s. 214.

2. Mütareke Yıllarında Sosyal Hayat

Mütareke döneminde İstanbul'da bilhassa Beyoğlu'nda eğlence ve gece hayatı işgal kuvvetlerinin etkisindedir. Beyoğlu; öncesinde de müzik, tiyatro, sinema gibi çeşitli aktivite ve gösterilerin izlenebileceği bir mekandı. Fakat bu yıllarda bu gibi eğlencelerin yanında bölgede kumar, alkol tüketimi, fuhuş, uyuşturucu gibi İslam inancına uymayan çeşitli eğlence ve alışkanlıklar işgal kuvvetlerinin etkisiyle daha da yaygınlaşmıştır. Bu aykırı durum İstanbul Hükümeti'nin kontrol edebileceği bir durum olmaktan çıkmıştır. Zaten işgal kuvvetlerine söz geçirebilme düşüncesi akla dahi gelmediğinden bu dönem eğlence hayatı üzerindeki kontrol sadece Türk halkı ve önemli görevlerde yer alan memurlar için olmuştur. Bu yıllarda asayişin sağlamakta yetkili polis memurlarının eğlence mekânlarında yanlış faaliyetlerde bulunması engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin, görevli polis memurları ve müdürlerinin kanunen yasaklanmış veya halk tarafından kötü görülen filleri işlemeleri veya eğlence ve talih oyunları oynamaları yasak olduğundan bu tür filleri işlemeleri halinde azledileceklerini⁶ belirtilen bir düzenleme bulunmaktadır. Hatta Galata ve Beyoğlu cihetinde eğlence yerlerine giderek gayrinizamî davranan zabitan ve askeri ümeranın takip edilmesine yönelik belgeler de mevcuttur.⁷

İstanbul'a 1919'da ilk dalga olarak gelen Rusya'dan kaçan göçmenler, varlıklı ailelerden oluşmaktadır. Kısa süre içerisinde sosyal hayatın birçok alanında varlık göstermişlerdir. İstanbul'da kendilerine özel bir hayat kurabilmeyi başarmış ayrıca eğlence ve gece hayatında söz sahibi olmuşlardır. Bu durumla ilgili olarak *Daily Telegraph* gazetesinde yayımlanan bir makalede, Rusların gece eğlenceleri için kendilerine özel sinema ve tiyatrolar açtıkları, Beyoğlu civarında gece 4-5'lere kadar açık olan eğlence kulüplerini işlettikleri, kendileri için ayrı oteller açma girişiminde buldukları ve İstanbul'da Rusça gazete çıkarmaya başladıkları belirtilmiştir.⁸

Rusların bu denli eğlenceye düşkün olması birçok Türk gazetesi tarafından eleştirilirken *İkdam* gazetesinde "*Şehrimizdeki Ruslar*" başlıklı yazıda bu durum desteklenmiştir. Yazıda, İstanbul'un her yerden ve her zaman gelen birçok yabancı misafire misafirperverliğini gösterdiğini buradaki Rusların eğlence hayatında varlık göstermesinin de memnuniyetle karşılanması gerektiği savunulmuştur. Fakat gelen mülteciler bazı olumsuz gelişmelere de neden olmuştur.⁹

Gece hayatında Rus etkisinin artmasıyla birlikte içkili eğlence mekanlarının sayısının da yükselme görülmüştür. Mütareke döneminde sayısı gün geçtikçe artan barlar bir müddet sonra huzurun ve asayişin bozulmasına yol açmıştır. Bu dönem Beyoğlu'nun kimliği oldukça çeşitlenmiştir. Kadıköy, Moda gibi yerlerdeki Rus lokantalarında ka-

⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. MEM (Dahiliye Memurin Kalemi)*, nr. 7/86, 28.06.1916.

⁷ *BOA, Y.PRK.AZJ (Yıldız Arzuhal Jurnal)*, nr. 23/61, 28.06.1916.

⁸ Bülent Bakar, *Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri*, 2. Baskı, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 200.

⁹ Bülent Bakar, *age*, s.197-198.

dınların aktif olarak garsonluk yapması mekanlara ilgiyi arttırmıştır. Lokanta, konser, kabare ve kumarhane gibi mekânlar da Rus etkisi altına girmiştir. Bu mekânlar bir taraftan İstanbul'un sosyal hayatına renk katarken bir taraftan da fuhuş sektörünü canlandırmıştır.¹⁰ Bu durum üzerine İstanbul'da yaşanan başıbozukluğun önüne geçmek adına fuhuş yapan ve fuhuşla ilgili kişilere verilecek cezaları belirlemek üzere bir nizamname yayımlanmış,¹¹ fuhuş gayesi ile kullanıldığı tespit edilen bazı evler kapatılmıştır.¹²

Fuhuş için kullanılan alanlar özellikle İstanbul'un üç bölgesindedir. Bunlar Beyoğlu'nda, Abanos ve Ziba mıntıkları, Galata mıntıkası ve Üsküdar'dır. Pera ve Galata mahallelerinde ise Hristiyan ve Yahudilere ait kayıtlı evler ve pansiyonlar bulunmaktadır. Buralarda Müslüman kadınların çalışması yasaklansa da bazı istisnalar görülmüştür. Üsküdar ve Kadıköy'de bulunan evlerin sahipleri ise Müslüman'dı. Bu nedenle yabancıların bu evleri ziyaret etmesi mümkün olmamıştır. Kadıköy'de genel evlerin çevresinde yaşayan bazı kişiler bu evlerin kapatılmasını ve başka bir bölgeye taşınmasını isteseler de bu gerçekleşmemiş fakat halkın rahat bir şekilde istirahatinin sağlanması için genelevlerde içki ve çalgı yasaklanmıştır.¹³

Mütareke yıllarından itibaren sinema ve tiyatro yaygınlaşmaya başlamıştır. Sinema yüzyıl başından beri var olsa da tek makaralı kısa filminden ibaretti. Halk için bir diğer eğlence aracıysa Ramazan ve bayramlarda oynatılan yerli bir tiyatro formu olan Karagöz oyunu olmuştur. Karagöz, savaş yıllarına kadar sinemaya direnmeyi başarabilmiştir. Savaş esnasında Britanya elçiliği yakınında açılan sinema salonu ise önemli siyaset adamları, iş adamları ve yüksek rütbeli subayların sıklıkla uğradığı mekân haline gelmiştir. Salonlarda yapılan film gösterimlerinde ilk zamanlarda kadın ve erkek izleyiciler arasında paravan bulunmaktadır. Fakat sonraki dönemlerde seyirciler salonlarda kadınlı-erkekli oturabilmeye başlamıştır. Sinema salonlarının yaygınlaşmasıyla birlikte Fox, Paramount, MGM gibi yapım şirketlerinin dağıtımına sunduğu Fransız, İtalyan, Amerikan filmleri daha modern salonlarda izlenmeye başlamıştır.¹⁴ Bu dönem İstanbul'da yaklaşık 40 salon mevcuttur. Eğlence hayatında ise Ruslar etkindir. Rus baletler, balerinler, opera sanatçıları, aktör ve aktrislerinin sergilediği sahneler bu yıllarda yaygınlaşmıştır.¹⁵ Bu durum en çok buna alışık olmayan halkı şaşkınlığa uğratmıştır.

Mütareke yıllarında İstanbul, iki farklı dünyayı yansıtmaktaydı. Pera, eğlence diyarı, tiyatroların, Avrupa tarzı içkili mekânların, loş ve hizbe meyhanelerin bulunduğu

¹⁰ Sabit Duman, "Mütareke Döneminde İstanbul", 29 Mayıs Üniversitesi, *Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu*, 2014, s. 334.

¹¹ BOA, DH. EUM. VRK (Dahiliye Evrak Odası Kalemi), Dosya No: 24, Gömlek No: 21, 23.08.1922.

¹² BOA, DH. EUM. AYŞ (Dahiliye Asayiş Kalemi), nr. 74/67, 4.11.1919, BOA, DH. EUM. AYŞ. (Dahiliye Asayiş Kalemi) nr. 67/11, 21.10.1919.

¹³ İlbeyi Özer, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 203, C. 14, S. 14, s. 256-257.

¹⁴ Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı Modern İstanbul'un Doğuşu*, 3. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 150.

¹⁵ Sabit Duman, *agm*, s. 335.

bir yerken, Müslümanların yoğunlukta olduğu eski İstanbul mahalleleri daracık sokakları, kışın çamurlu yollarıyla çok daha sınırlı bir dünyayı yansıtıyordu.¹⁶

Bu dönem Müslüman halk eğlence hayatının içerisinde pek de var olamamıştır. Müslüman mahallelerde çeşitli kumar oyunlarının oynanması yasaklanmış,¹⁷ kendi mekânında kumar oynattığı tespit edilen kişilerinse elinde bulunan oyuna ait eşyalar polis merkezleri tarafından toplanmıştır¹⁸. Eğlence hayatının bu denli İslam inancına aykırı bir hal alması üzerine Teali İslam Cemiyeti ve Konya Valiliği tarafından işret, kumar, fahişe oynamak gibi gayri resmi hallerin men'i için gerekli kanun tanzim edilerek yürürlüğe konulması talep edilmiştir.¹⁹

İşgal devletleri ise etkin oldukları bölgelerde eğlence hayatını düzenlemek üzere harekete geçmişlerdir. İtilaf Devletleri Başkumandanı General Wilson, Beyoğlu'ndaki sinema, birahane ve lokantalar için kapatılma saati belirlemiş ayrıca bu dönem sinemalarda Almanya, Avusturya, Macar ve Bulgar yapımı filmlerin oynatılmaması gerektiği de General Wilson tarafından Harbiye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir.²⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki Mütareke yıllarında sosyal hayatta, eğlence hayatında asıl varlık gösteren yabancı unsurlardır. Eğlence hayatının bu denli kontrolsüz hale gelmesi sosyal ve ahlaki çöküntünün yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönem Türkler eğlence hayatının içerisinde var olamamıştır. Fakat Cumhuriyet'e geçişle birlikte bu durum farklılaşmıştır. Halkın çok daha geniş kesimini kapsayan yeni aktiviteler; balolar, Batı usulü danslar, gece eğlenceleri, müzikhol, kafe, pastane, lokanta gibi mekânlar, sinemalar, tiyatrolar yaygınlaşmıştır. Eğlence merkezlerinin halk tarafından yaygın olarak tercih edilmesi, şehir ve kasabalarda düzenin sağlanması adına birtakım kuralların koyulmasına neden olmuştur. 1933 tarihli bir belgede halkın medeni ihtiyaçlarının, sıhhatlerinin korunması, vakit ve zamanında iş başında olabilmelerinin sağlanması amacıyla, tiyatro, sinema, konser ve çalgılı kahve, gazino, karagöz, orta oyunu oynatılan ve meddahlık edilen yerlerin kapanma saatlerinin 23:00'e alınması kararlaştırılmış, bar gibi yerlerin ise kapanma saati gece 02:30 olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet ile birlikte hem Türk halkının sosyal hayattaki varlığı hem de devletin sosyal hayatın düzenlenmesindeki etkinliği artmıştır.²¹

2.1. Karikatürlerle Mütareke Yıllarında Gündelik Hayat

Gündelik hayatı yansıtan dönem karikatürlerine bakıldığında esnafı, memurları, dilencileri ve kadınları yaygın olarak görmek mümkündür. İstanbul ve Anadolu'da

¹⁶ İlbeyi Özer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", Ed. Salim Koca vd., *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara, 2002, s. 153-164.

¹⁷ BOA, MV (Meclis-i Vükela Mazbataları), nr. 221/102, 4.06.1921.

¹⁸ BOA, DH.EUM.AYŞ(Dahiliye Asayiş Kalemî), nr. 13/57, 24.06.1919.

¹⁹ BOA, DH.EUM.AYŞ(Dahiliye Asayiş Kalemî), nr. 34/59, 9.03.1920.

²⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ(Dahiliye Asayiş Kalemî), nr. 2/7,24.03.1919.

²¹ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, nr.30-10-0-0/88-581-13, 13.12.1933.

savaş ve sonrası mütareke döneminde halkın büyük bir yoksulluk içinde olması karikatürlerde en çok şikâyet edilen noktalardan biridir. Bu yoksulluktan en çok etkilenen dar gelirli, muhtaçlar, dullar, yetimler ve memurlar olmuştur.

Bu dönem azınlıkta kalan zengin kesim, dar gelirli aksine aradıkları birçok ürünü bulabilmekteydi. Fiyatların yüksek olması ürünlere olan talebi sınırlandırsa da yine de kaynaklar mevcuttu ve ihtiyaç duyulan ürünler az sayıda da olsa bulunabilmekteydi. Diğer yandan savaş döneminden itibaren kazançlarına kazanç ekleyen spekülâtörler de mevcuttu. Bu kesim aktif bir şekilde eğlence hayatının içindeydi.²²

Mütareke yıllarında hayat pahalılığı halkın çoğunluğunu etkilediğinden çözülmesi elzem olan ve kolay kolay çözülemeyecek olan bir sorun haline gelmişti. Geçim sıkıntısı asayiş bozukluğunun artmasına da sebep olmuş, bu dönemde hırsızlık faaliyetleri çoğalmıştı. Karikatürlerde geçim sıkıntısı ve hırsızlık vakaları sık işlenen konulardan olmuştur.

23

*Karikatür: -Mahkûm: Reis Bey bir teneke gaz çaldım diye on lira ceza kesilir mi, bir defa daha çalmıştım o zamanki mahkeme iki yüz kuruşa karar vermişti.
-Reis: Evet ama oğlum o zamandan beri her şey fırladı.*

24

Karikatür 2: “Şimdiki Kazanılan Paralar”- Bir varmış, Bir yokmuş...

²² Mehmet Aydın, “Mütareke Döneminde İstanbul’da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)”, *History Studies Dergisi*, S. 2, C. 2, 2010, s. 444.

²³ *Güleryüz*, 12 Mayıs 1921, S. 2, s. 8.

²⁴ *Aydede*, 2 Şubat 1922, S. 10, s. 2-3.

Karikatür 3: “Hayat Pahallığı” -Eskiden bir erkek dört kadını geçindirebiliyordu. Şimdi dört erkek bir kadını geçindirmekten aciz.

Karikatür 4: “Soygunlar münasebetiyle” -Efendi aklını mı bozdun? Bu soğukta niye soyunuyorsun? – Ben gece elbise ile sokağa çıkacak kadar aptal mıyım hanım?

Karikatür 5: “Hırsızlara dair” -Vallahi birader, ben tamam on beş senedir uğraşıyorum, geç kaldığım geceler bizim hanıma duyurmadan evden içeri giremiyorum... Bu hırsızlar nasıl yapıyorlar anlamıyorum!

Mütareke yıllarının zorlu ekonomik koşullarından en çok etkilenen kesimlerden biri memurlardır. Özellikle Türk nüfusu tarafından tercih edilen memurluk mesleği ile ilgili karikatürlerde, memurların maaşlarını zamanında ve tam olarak alamamaları vurgulanmıştır. Öncesinde avantajlı bir meslek kabul edilen memurluğun mücadele yıllarında bu özelliğini yitirdiği görülmektedir. 1922 yılında yayımlanan karikatürlerde Tenkihat Kanunu nedeniyle memur maaşlarında yapılan yüzde yirmilik kısıntılar bu meslek grubunun içine düştüğü ekonomik sıkıntıyı anlatmaktadır.

²⁵ Aydede, agy.

²⁶ Aydede, 6 Mart 1922, S. 19, s. 3.

²⁷ Aydede, 11 Mart 1922, S. 21, s. 3.

28

29

Karikatür 6: "Eskiden bakkallar hesap verirdi, şimdi biz bakkallara hesap veriyoruz."

-Tebrikinizi tebrik ederim! -Teşekkür ederim ama, bilmiş ol, maaş eski fiyattan, yüzde yirmisi de noksan!

Karikatür 7: -Babamın yüzde yirmisini de böyle mi kesecekler?

30

31

Karikatür 8: -Bulgur var mı? -Aman beyim pirinç dururken bulgur aranır mı?

-Ne yaparsın oğlum, artık hayatı yüzde yirmi azaltmak mecburiyetindeyiz.

Karikatür 9: -Baba: Kızım ver o elindeki ekmeğin yüzde yirmisini keseyim.

Bu dönem İstanbul nüfusunun aldığı göçlerin de etkisiyle oldukça fazla olması, halkın kullandığı şehir içi ulaşım araçlarından tramvayların çok kalabalık olmasına sebep olmuştur. Ayrıca sıklıkla görülen tramvay kazaları ve tramvayların yayaalara

28 *Aydede*, 29 Mart 1922, S. 27, s. 3.

29 *Aydede*, 12 Mart 1922, S. 22, s. 3.

30 *Aydede*, agy.

31 *Aydede*, 12 Mart 1922, S. 22, s. 4.

çarpması birçok kişinin yaralanmasına ve hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştur.³² Karikatürlerde bu acı durumun da vurgusu yapılmıştır.

Karikatür 10: Kare: -Kolu elinde bileği bende zavallılar görürseniz, gaziler sanmayınız. Tramvaydaki kişilerin adedini ancak Allah bilir. Kare 2: Gece çarpık çarpık adamlar görürseniz, iyi saatte olsunlar diye korkmayınız. Bunlar tramvaya binmek cesaretine nail olmuşlardır.

Karikatür 11: Eskiden engizisyon mahkemeleri halkı böyle ezerdi. Şimdi de tramvay şirketleri böyle eziyor.

³² BOA, DH.EUM.AYŞ (Dahiliye Asayiş Kalemi), nr. 63/79, H-9.02.1341, BOA, DH.EUM.AYŞ (Dahiliye Asayiş Kalemi), nr. 26/41, H-20.02.1338.

³³ Aydede, 20 Şubat 1922, 22.06.1340, S. 15, s. 3.

³⁴ Aydede, 11 Mart 1922, 12.07.1340, S. 21, s. 3.

Karikatür 12: -Tramvaylar adam öldürmekte benimle rekabete başladılar.

Karikatür 13: “Tramvayların Faydası” -Doktor: Bebek’e taşınınız ve her akşam evinize Eminönü’nden tramvaya binip gidiniz, senesine kalmaz mum gibi erir ve incelirsiniz.

2.2. Karikatürlerle Mütareke Yıllarında Eğlence Hayatı

Mütareke dönemi eğlence hayatı karikatürlerde daha çok erkeklerin ön planda tutulduğu bir alan olmuştur. Her ne kadar halkın büyük çoğunluğu sefalet içinde yaşasa da azınlığı temsil eden varlıklı erkek nüfusu dönem sosyal hayatının eğlence kısmında aktif olarak yer almıştır. Dönem karikatürlerinde bir aile babasının dışarıda arkadaşlarıyla içkili mekânlarda eğlenip gece geç vakitlerde eve gelmesi en çok işlenen meselelerdendir. Ayrıca bu dönem alkol tüketimindeki artış karikatürlere de yansımıştır. Dönemin meşhur rakı markası olan “Baküs” rakısına da karikatürlerde sıklıkla yer verilmiştir.

³⁵ *Kelebek*, 17 Ocak 1921, S. 41, s. 5.

³⁶ *Aydede*, 16 Ocak 1922, S. 5, s. 1.

Karikatür 14: Nerden böyle yine müsibet herif, içip içip nereden geliyorsun?
– İçkinin İstanbul'da manasını kararlaştırmak için toplanılan helali ahzar
cemiyetinin kongresinden geliyorum.

Karikatür 15: -Baküs rakasının tadı, verdiği neşe damağımdan bir türlü çıkmıyor.

Karikatür 16: -Alo! Alo! Beni merak etmeyin. Bu akşam eve biraz geç
geleceğim... -Sarhoş olup da yine yolları kaybedeceksin! –
Merak etme! Bu sefer baküsten içiyorum.

³⁷ Güleriyüz, 21 Aralık 1922, S. 88, s. 4.

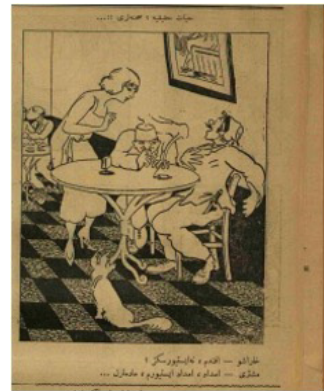
³⁸ Güleriyüz, 14 Temmuz 1921, S. 11, s. 4.

³⁹ Güleriyüz, 4 Ağustos 1921, S. 66, s. 8.

Karikatür 17: "Müskirat kanunu tatbik edildi"
Dervişin fikri ne ise zikri de odur.

Mütareke yıllarında eğlence hayatında baskın iki unsur bulunmaktadır. İşgal kuvvetleri ve Rusya'dan gelen mülteciler. Fakat dönem karikatürlerine baktığımızda işgal kuvvetlerinin izini görememekteyiz. Bu dönem mizah dergileri daha çok zengin Türk erkeklerinin gece hayatına yönelik maceralarını konu alan karikatürlere yer vermeyi tercih etmişlerdir. Tabi Rus mültecilerinin etkisi de karikatürlerde oldukça fazladır. Özellikle Rus kadınları eğlence hayatını yansıtan karikatürlerde yaygın olarak yer almıştır. Lokanta ve kafelerde o döneme kadar kadınların servis yapması görülen bir durum olmadığından mülteci Rus kadınlarının buralarda çalışması Türk erkeklerinin bu mekânlara yoğun ilgi göstermelerine neden olmuş bu durum da karikatürlere yansımıştır.

Karikatür 18: "Barların seyyar satıcıları" -Şokola!... Haraşo...!

Karikatür 19: "Hayat-ı Hakikiye sahneleri!.. Haraşo: Efendim, ne istiyorsunuz?
Müşteri: İmdad, imdad istiyorum, matmazel!..

⁴⁰ *Güleryüz*, 7 Aralık 1922, S. 86, s. 4.

⁴¹ *Aydede*, 11 Mart 1922, S. 21, s. 4.

⁴² *Aydede*, 9 Ocak 1922, S. 3, s. 4.

Karikatür 20: “Temaşa Vergisi, eğlenti mahalleri müdavimleri ve Haraşolar.”
Karikatür 21: -(Fransızca) Afedersiniz matmazel Fransızca biliyor musunuz?
-(Ruşça), hayır’ Fakat her lisandan (lira) demesini öğrensin!

Gece hayatının yanı sıra Beyaz Rusların İstanbul’a yeni kazandırdığı bir diğer alışkanlık özgürce denize girebilmektir. Öncesinde halk denize girebilmek için deniz hamamlarına giderdi. Deniz hamamları kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı kurulmuş ve yaz ayları sona erdiğinde kaldırılırdı. Hamamlarda dört tarafı perdelerle çevrilmiş dar bir alanda yüzülürdü. Kadınlar ve erkekler birlikte denize girmezlerdi.⁴⁵ Mütareke yıllarında ise, Yeşilköy ve Florya civarına yerleştirilen zor durumdaki Rus mültecilerin daha çok temizlenmek amacıyla kadınlı-erkekli denize girmeleri başta Türk halkı tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu dönem bazı gazeteciler yazılarında bu durumu kıyamet alameti olarak değerlendirdiler de bazı Türk erkekleri ve işgal kuvveti askerleri Yeşilköy ve Florya’da denize girme fırsatını değerlendirmek üzere bölgeye akın etmişlerdir. İlginin yoğun olduğu sahillerde açık hava meyhaneleri de açılmıştır. Bu durum karikatürlere de yansımıştır.

Karikatür 22: “Florya’da Haraşolarla yazı geçirenlerin kış rüyası...”⁴⁶

⁴³ *Gülyüz*, 16 Mart 1922, S. 46, s. 8.

⁴⁴ *Aydede*, 22 Haziran 1922, S. 50, s. 3.

⁴⁵ Nevin Meriç, *age*, s. 145.

⁴⁶ *Aydede*, 9 Mart 1922, S. 20, s. 3.

Dönem sosyal hayatının en önemli unsurlarından olan Beyaz Rusların İstanbul'dan gidişinin gündeme gelmesi bu konuda birçok karikatürün yayımlanmasına sebep olmuştur.

Karikatür 23: -Ah Haraşocuğum, demek beni böyle bir başıma bırakıp gidiyorsun ha? -Ağlama, ağlama... Kucağını boş bırakmıyorum ya!

Karikatür 24: "Haraşolar İstanbul'a veda ediyorlarken" -Rum: Ah canım haraşocum ağlama, yakında bize de yol düşecek galiba, Kaf dağımın arkasında buluşuruz, bol bol görüşürüz.

Karikatür 25: Florya'da kız hamamlarında yalnız kalan Beyoğlu çiçekleri" -Bir çiçek: Çok şükür, bu sene Ruslar gitti, meydan bizlere kaldı. Kaç senedir Rus haraşoları yüzünden bize metelik veren yok idi.

⁴⁷ *Aydede*, 15 Nisan 1922, S. 32, s. 4.

⁴⁸ *Güleryüz*, 5 Haziran 1923, S. 112, s. 4.

⁴⁹ *Güleryüz*, 31 Temmuz 1923, S. 120, s. 1.

3. Kadınların Sosyal Hayattaki Yeri

Osmanlı son döneminde yaşanan birçok yenilik ve gelişme sosyal hayatta değişiklikler yaratsa da değişimin en yavaş olduğu nokta kadınların toplum içerisindeki varlıklarının kabullenışı olmuştur. Uzun yüzyıllar İslam dininin yanlış yorumlanması, birçok alanda anlayış darlığına sebep olmuş özellikle kadınların ev hayatı dışındaki yaşamı oldukça kısıtlanmıştır.

Osmanlı'da gündelik hayatta, sosyal yaşam içerisinde kadınlara yönelik en yoğun kısıtlama alanı giyim kuşam konusundaydı. Bir diğer kısıtlama alanıysa kadınların sosyal hayatta tek başına ya da başka kadınlarla birlikte dışarı çıkabilmesinin belirli koşullara bağlanmasıydı. Bu dönem kadınların yanlarında yakını olan bir erkek olmadan istedikleri yerlere gidebilmeleri pek de mümkün değildi.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası kadınların toplum içerisindeki durumu birçok sosyal tartışmaya neden olmuştur. Bu dönem, görece Batılılaşmış sayılan Müslümanlar bile hala kadın ve erkeğin birlikte sosyalleşebilmesini şaşkınlıkla karşılamışlardır.⁵⁰ Hatta 1915 yılında İslam kadınlarının tiyatro sahnelerinde tiyatro gösterisi ve şarkılı eğlence edilmesine müsaade olunmaması hakkında bir tahrirat bulunmaktadır.⁵¹

Kadınlara yönelik olumsuz bakış açılarının yanında, II. Meşrutiyet itibarıyla kadınlara yönelik yayınlar artmış, kadın dergileri daha özerk ve sürekli hale gelmiştir. Kadınlar yazdıkları yazıları, erkeklerin çıkardığı edebiyat dergilerinden ziyade kendilerinin çıkardığı dergilerde ya da kadınlara özel tertiplenen dergilerde toplayarak bir varlık ortaya koymaya başlamışlardır. Bu dönem çok çeşitli alanlarda kadın dernekleri kurulmuştur. En yaygın olanları; yardım dernekleri, eğitim amaçlı dernekler, kültür amaçlı dernekler, ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri, siyasal amaçlı kadın dernekleri olmuştur.⁵²

Kadınlar, Millî Mücadele'nin örgütlenmesi ve yürütülmesi sürecinde de etkin rol almışlar, Osmanlı donanmasını ve ülke savunmasını destekleyici yardım faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. İzmir'in işgalini protesto amacı ile 19 Mayıs 1919'da Fatih'te yapılan mitingde kadınlar da katılmış, Halide Edip, Meliha ve Naciye Hanımlar ise mitingde işgal karşıtı konuşmalar yapmışlardır. Aynı şekilde 22 Mayıs 1919'da yapılan Kadıköy mitinginde de Halide Edip ve Münevver Saime konuşmacı olarak bulunmuştur. Münevver Saime'nin konuşmasında İstanbul ve Anadolu'da bulunan işgal kuvvetlerinin amaçlarını sorgulama cesaretini göstermesi onun işgal kuvveti askerleri tarafından tutuklanmasına sebep olmuştur.⁵³

⁵⁰ Carter V. Finley, *Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 235.

⁵¹ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), KB.MAA. FE(Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı*, nr. 1/7, 08-01-1915.

⁵² Serpil Çakır, *Osmanlı'da Kadın Hareketi*, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 43.

⁵³ Şefika Kurnaz, "Millî Mücadele'de Türk Kadını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 259.

Türk kadınları, 1919 yılında Konya, Sivas, Giresun, Trabzon, Zonguldak ve Denizli’de işgal karşıtı yürüyüşler düzenlemişler, beş bin kadın adına bildiri yayınlamışlardır. 1921 yılında Eskişehir’de gerçekleşen mücadelede aktif rol oynayan 12 kadına madalya verilmiştir. Kadınlar çeşitli yardım kuruluşlarında özellikle de Kızılay’da aktif çalışmalar içerisinde bulunmuş, savaşa büyük katkı sağlamışlardır. Ayrıca bu dönem kız çocukları çeşitli meslek dallarında yetişme çabası göstermiş, yetişkin kadınlar ise cephede aktif mücadelede bulunan erkeklerinin yerlerine memuriyetlere girmişlerdir.⁵⁴

Mütareke yıllarında kadınların cephede ve gerisinde gösterdiği mücadele hareketi onların değerlerinin anlaşılmaya başlanmasına sebep olsa da kadınların sosyal hayatın her alanında var olması ancak Cumhuriyet ile birlikte başlayacaktır. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ün kadınların eğitim hayatında, sosyal hayatta, iş hayatında aktif olarak yer almasını vurgulayan sözleri kadınlara yönelik bakış açısının değişmesi açısından çok değerlidir. Atatürk, İzmir’de yaptığı konuşmada kadınların yükselmesini sağlamak için bilime ve ilme açık olmaları gerektiği ve erkeklerin geçtiği bütün öğrenimlerden geçerek, sosyal hayatta da birlikte ilerlemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre artık kadınlar ve erkekler hayatın her alanında birbirlerinin yardımcısı ve destekçisi olmalıdır.⁵⁵ Cumhuriyetin ilk zamanlarında erkekler ve kadınların hayatta eşit olarak var olması hedefi hızlı bir şekilde uygulanmaya çalışılsa da ne yazık ki hâlâ kadınların sosyal hayattaki yerini sınırlandırmaya çalışan kesimler mevcuttur.

3.1. Mütareke Yıllarında Kadınların Sosyal Hayattaki Yeri ve Kadın-Erkek İlişkilerini Yansıtan Karikatürler

Mütareke yıllarında kadınlara yer verilen karikatürlerde onların yurt savunması için gösterdiği özverili davranışlar, ev geçimine sağladığı katkılar görmezden gelinmiştir. Bu dönem karikatürlerdeki ortak kadın imajına bakıldığında; kadınların parayı seven, gereksiz eşyalar satın alan, giyimine önem veren, Batılı bir kadın gibi görünmeye çalışan, sosyal hayata katılmaya oldukça istekli oldukları göze çarpmaktadır. Kadınlar aynı zamanda eş veya arkadaş tercihlerinde karşı cinsin maddi varlığa sahip olmasını önemseyen, paragöz kişiler olarak yansıtılmıştır.

⁵⁴ Selman Yaşar, *Basındaki Bilgiler Işığında 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi (18-26 Nisan 1935)*, İksad Yayınları, Ankara, 2020, s. 19.

⁵⁵ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 5.b, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 280.

56

57

Karikatür 26: “Şairanenin manası”- Erkek: bu kır gezintileri ne kadar hoş ne kadar şairane... -Kadın: Yani masrafsız, züğürt işi demek mi?

Karikatür 27: -Hemşire bu müsamere bana tam elli liraya patladı! Kırk beş lira çarşaf, dört lira eldiven, bir lira da duhuliyeye.

58

Karikatür 28: “Olağan İşler”, 1. Kare: -Bütün gün evdesin ya. -Aman babacım, bilirsin ki evden dışarı adım atmam. 2. Kare: -Neyse be sefer pederi çabuk atlattık. 3. Kare: Eyvah! felaket, babama rast geldik, hem bize baktı. -Fakat tanıyamadı. 4. Kare: -Yarabbi ne günlere kaldık... Şu sokak süpürgelerine baktıkça benim kız gözüme giriyor. -Kabahat onlarda değil, müsaade eden babalarında.

Karikatürlerde çoğunlukla şehirde yaşayan, aktif hayatı olan kadınlara yer verilmiştir. Dönemin köy hayatı çok da değişmediğinden bu dönem şehirli kadına vurgu yapılması normal görülebilir. Kadınların kutsal yönü olan annelik, aileyi bir arada tutmak adına yaptığı fedakârlıklar dönem karikatürlerinde ön plana çıkarılmamıştır. Kadınların sosyal hayatta istedikleri gibi var olmaya çalışmasının eleştirilmesi yanında bu dönem erkeklerin eleştirisi bile kadınlar üzerinden yapılmıştır.

56 Aydede, 28 Mart 1922, S. 26, s. 4.

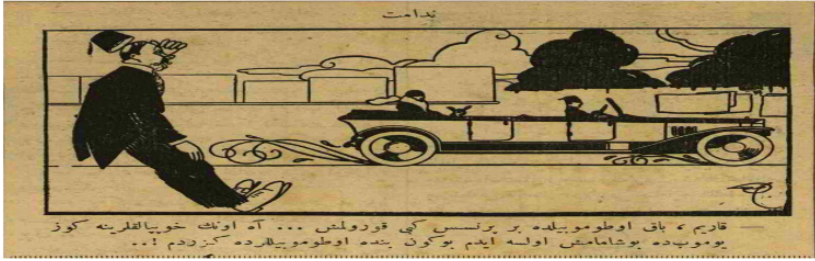
57 Gülleryüz, 16 Haziran 1921, S. 7, s. 4.

58 Aydede, 2 Şubat 1922, S. 10, s. 2-3.

Karikatür 29: -Kadınların gece kocalarıyla sinemalara ve tiyatrolara gitmeleri lehinde gazetelere makale yazdım ise tiyatroya gittikçe seni de kuyruğuma takmayı taahhüt etmedim ya!

Karikatür 30: “Mazhariyeti Nisvan” -Bey! Ben sinemaya gidiyorum. Sen mangalı yaktıktan sonra çocuğun bezini de değiştirirsin olmaz mı?⁶⁰

Karikatür 31: “Nedamet” -Karım, bak otomobilde bir prenses gibi kurulmuş... Ah onun hoppalıklarına göz yumup da boşamamış olsaydım bugün ben de otomobillerde gezerdim.

⁵⁹ *Güleryüz*, 4 Ağustos 1921, S. 64, s. 4.

⁶⁰ *Aydede*, 19 Ocak 1922, S. 6, s. 4.

⁶¹ *Aydede*, 23 Şubat 1922, S. 16, s. 4.

Karikatür 32: “Bir Zevk Gecesinin Sabahı”, -Karına ne yalan uydurup söyleyeceksin? -Onun bana tekrarladıklarından.

Dönem karikatürlerinde erkeklerin kadınları takip etmesi ile ilgili örnekler sıkça rastlanmaktadır. Bunlara bakıldığında sosyal yaşama yeni alışmaya başlayan kadınların dışarıda rahatça kendi başlarına gezmeleri mümkün gözükmemektedir. Fakat karikatürlerde vurgulanan nokta kadınların bu durumdan pek de şikâyetçi olmadığı yönündedir.

Karikatür 33: -Artık sokağa çıkamaz oldum. İki adım atınca insanın arkasına erkekler üşüşüyor. -Amma da mübalağa ediyorsun kızım! Ben de yalnız sokağa çıkıyorum ama dediğin gibi kimse takılmıyor.

Karikatür 34: -Hanımefendi sizi takip etmeme müsaade eder misiniz? -Affedersiniz, meşgulüm.

Kadınların sosyal hayat içerisinde yer almasıyla birlikte gençlerin görüciye ihtiyaç duymadan kendi aralarında tanışmaya ve evliliğe karar vermesi yeni adet olduğu öne sürülerek karikatürlerde eleştirilen noktalardan biri olmuştur. Her ne kadar aile onayı olmadan resmi karar verilemese de bazı karikatürlerde, kadınların ve ailenin kararını etkileyen noktalardan biri yine erkeğin sahip olduğu mal varlığı olmuştur.

⁶² *Aydede*, 2 Ekim 1922, S. 79, s. 4.

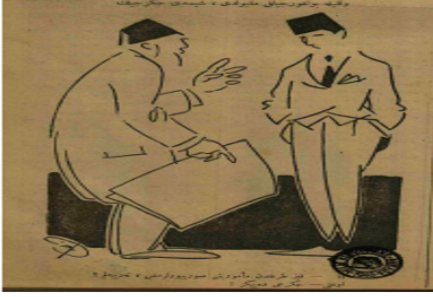
⁶³ *Gülyüz*, 7 Şubat 1923 (20.06.1341), S. 95, s. 4.

⁶⁴ *Kelebek*, 6 Aralık 1923 (26.04.1342), S. 35, s.4.

65

Karikatür 35: “Eski, Yeni İzdivaçlar”, Birinci kare: -Hanım kızımızın nikâhını kısmet olursa ne zaman yapalım? İkinci kare: Hayatım, şu zamana kadar birbirimizle tam manasıyla anlaştık zannederim. Artık ne vakit izdivaca muvafakat edeceksiniz?

66

67

Karikatür 36: “Vaktiyle bulgurculuk makuldü şimdi çiğercilik”

-Baba: Kız tarafı memuriyetini soruyorlarmış, ne diyelim?

-Oğul: çiğerci diyiniz!

Karikatür 37: “Medeniyet Dünyası”, -Size bu güzel gerdanlığı takdim

ettikten sonra pederinize gitsem, desti izdivacınızı talep etsem,

elbette hayır demez. -Hayır demez ama evet demek için de gerdanlığın

kaç lira ettiğini öğrenmek ister.

65 *Aydede*, 16 Şubat 1922, S. 14, s. 3.

66 *Aydede*, 20 Şubat 1922, S. 15, s. 1.

67 *Güleryüz*, 25 Nisan 1923, S. 106, s. 4.

Karikatür 38: -Bendeniz gayet zenginim, herhalde bir zenginın zevcesi olmayı elbette istersiniz. Hayır... Daha ziyade ondan dul kalmayı tercih ederim!

Sonuç

Mütareke yıllarındaki sosyal hayatı incelendiğimizde iki farklı yaşam biçimi görüyoruz. Bir tarafta Türk halkı yokluk ve sefalet içinde hayatını sürdürürken, diğer tarafta Anadolu'ya ve özellikle İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri günlerini zevk ve eğlence içinde geçiriyorlardı. Bu dönem gündelik hayatında Türk halkı cepheye katkıda bulunmak ve geçimlerini sağlamak gibi dertlerle uğraşüyor, eğlence hayatında Rus mülteciler ve işgal kuvvetleri ahlaki olmayan türlü alışkanlık ve davranışlar gösteriyorlardı. Dönem karikatürlerini ele aldığımızda; gündelik yaşamın sıradanlığı, halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılar, şehrin ve tramvayların kalabalık olması yoğunlukla işlenmiştir. Eğlence hayatına yönelik karikatürlerde Türk halkı neredeyse yer almaz. Sadece azınlıkta kalan zengin Türk erkekleri bu eğlencenin içerisindeydi. Karikatürlerde alkol tüketimi yaygın olarak vurgulanmıştır. Mekân olarak ise Beyoğlu merkez alınmış, meyhane, bar gibi çeşitli eğlence yerleri kullanılmıştır. Zengin Türk erkekleri ile mülteci Rus kadınlarının iletişimi karikatürlerde sıklıkla görülmektedir. Bu dönemde eğlence hayatının başat unsurlarından biri olan işgal kuvvetleri askerlerine ise karikatürlerde yer verilmemiştir. Mütareke yıllarındaki gece ve eğlence hayatını yansıtan karikatürler bu yüzden çok sınırlı bir kesiminin yaşam tarzını ele almıştır. Mütareke yıllarında Türk kadınlarının yurt savunmasında kazandığı başarılar ve günlük hayata olan katkıları, toplumun kadına olan bakış açısını az da olsa değiştirmeye başlamıştır. Bu dönem itibarıyla kadınların dışarı çıkıp sosyalleşebilmesi söz konusudur. Karikatürlerde, kadınların sokakta yalnız başına yürüebilmesi ve erkeklerin onların peşlerine takılmaları sıklıkla işlenen konulardan biridir. Aynı zamanda bu dönem kadın ve erkek görücü olmadan kendi başlarına tanışabilmeye de başlamıştır. Fakat kadınların görece daha özgür olmaya başlaması Anadolu'nun her yerinde geçerli olmamış karikatürlerde şehirli ve sosyalleşmeye istekli kadınlara yer verilmiştir. Ayrıca kadınların

⁶⁸ *Aydede*, 12 Ocak 1922, S. 4, s. 3.

sosyal hayatta aktif olarak var olmaları da tam olarak desteklenmemiş hatta belirli noktalarda eleştirilmiştir. Dönem karikatürlerinde kadınlara karşı bazı önyargılar da mevcuttur. Bunlardan en çok vurgulananı kadınların paraya olan düşkünlüğüdür. Her ne kadar kadınlar objektif olarak dönem karikatürlerinde yer almasa da mütareke yıllarındaki karikatürler kadınların sosyal hayattaki varlığının kabul edilmesi için önemli bir geçiş dönemi oluşturmuştur. Kadınlar cumhuriyetle birlikte sosyal ve siyasi olarak elde ettikleri haklarla daha büyük destekler görecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Aydede

Güleryüz

Kelebek

Kitaplar, Kitap İçinde Bölümler ve Makaleler

Aydın, Mehmet, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)", *History Studies Dergisi*, S. 2, C. 2, 2010, s. 441-451.

Bakar, Bülent, *Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri*, 2. Baskı, Tarihiçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.

Belge, Murat, "Türkiye'de Günlük Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 836-876

Çakır, Serpil, *Osmanlı'da Kadın Hareketi*, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Duman, Sabit, "Mütareke Döneminde İstanbul", 29 Mayıs Üniversitesi, *Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu*, 2014, s. 323-338.

Finley, Carter V. *Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

- King, Charles, *Pera Palas'ta Gece Yarısı Modern İstanbul'un Doğuşu*, 3. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Kurnaz, Şefika, "Millî Mücadele'de Türk Kadını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 257-268.
- Meriç, Nevin, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- Özer, İlbeyi "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", ed. Salim Koca vd., *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara, 2002, s. 153-164.
- Özer, İlbeyi, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 203, C. 14, S. 14, s. 247-271.
- Özer, İlbeyi, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ve Batılılaşma: İstanbul'da Sosyal Değişimler*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sarp, Çağatay, "Tanzimat Hareketlerinin Osmanlı-Türk Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri", II. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-1*, ed. Ümmü Habibe Şengül, İstanbul, 2013, s. 205-221.
- Selman Yaşar, *Basındaki Bilgiler Işığında 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi (18-26 Nisan 1935)*, İksad Yayınları, Ankara, 2020.

ALTINCI BÖLÜM
TBMM ve Hükûmetleri

KADER YILINDA (1922'DE) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

İhsan GÜNEŞ*

1922 yılı, Türk halkının kaderini tayin eden, yeni devletin temellerini sağlamlaştıran, demokratik sisteme gidişatın önündeki monarşiyi kaldıran bir yıl olmuştur. 26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos'ta Yunan güçlerinin ezilmesi ile kazanılan zafer diplomatik başarının da belirleyicisi olmuştur. Her ne kadar bu gelişmelerde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanı olduğu Milli Ordu önemli rol oynamış ise de son sözü söyleyen halkın oylarıyla seçilen egemenliği tek kişiden alıp millete geçiren, kendi gücünün üstünde herhangi bir güç tanımayan, milletin temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisinin olduğunu vurgulamak gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün de belirttiği gibi 20. yüzyılda halk egemenliğine dayanan demokrasi kabaran bir denizi andırmaktadır. Bu sistemin en belirgin özelliği seçilmiş parlamento ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır.

Demokrasilerin olmazsa olmazlarından parlamentoların gelişim sürecine baktığımızda genellikle iki tip meclisle karşılaşırız. Bunlardan birincisi siyasi iktidarın yetkilerini sınırlandıran, ülkenin ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeleri yapan çoğunlukla seçimle belirlenmiş belli bir süre için oluşturulan yasama meclisleridir. Genellikle ülkelerin parlamentolu yaşamında hep bu meclisler üzerinde durulur. Bu meclislerin yanında bir de Kurucu Meclisler vardır. 1789 Fransız devrimiyle ortaya çıkmış bir meclis tipidir. Çoğu kez bağımsızlık savaşı sırasında, devletlerin kuruluş aşamasında ya da bir devlette var olan sistemin bozulması üzerine sistemi düzeltmek toplumun önünü açmak amacıyla oluşturulan kısa süreli meclislerdir.

Türk toplumu yasama meclisi ile 1877'de tanışmıştır. 23 Nisan 1920'ye kadar Türkiye'de oluşturulmuş meclisler yasama meclisleridir. 23 Nisan 1920'de oluşturulan meclis ise Kurucu Meclistir. Bu Meclis, Kurucu Meclis olarak tasarlanmış fakat bazı kişilerin karşı çıkışları nedeniyle Selahiyat-ı Fevkalade-i Haiz bir meclis olarak adlandırılmıştır. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı günden başlayarak görev süresini bitirinceye kadar hem yasa yapmış hem o yasaları uygulamış ve hem de onları denetlemiştir. Dolayısıyla yurdu çığneden, evi barkı dağılan, can güvenliği başta olmak üzere insan olmaktan kaynaklanan haklarını kullanamayan halk ile birleşerek kendi içinden çıkardığı milli ordusunun arkasında sarsılmaz, yıkılmaz bir kale

---

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi (Emekli Öğretim Üyesi), ihsan@igunes.com.

gibi durmuştur. Kendi içinden çıkardığı ve İcra Vekilleri Heyeti olarak adlandırdığı hükümete yol göstermiştir. Korkmamış, sinmemiş, parçalanmamış amaca ulaşmak için büyük bir çaba içine girmiştir. Yasama meclislerinin yaptıklarını aynen yapmıştır. Kurucu Meclis olmaktan hiç vazgeçmemiştir. Hem yeni bir devletin kuruluşunu başlatmış ve halkıyla birlikte bunu gerçekleştirmiş hem de ülkesini işgal eden emperyalist güçlere ve onlarla iş birliği içinde olan güçlere karşı amansız bir mücadele sergilemiştir. Milli amaçlarla savaşılan güçlerin karşısında emperyalizmin de yenilebileceğini ezilen uluslara göstermiştir. Bu nedenle hem Türkiye’de kendinden sonrakilere örnek bir Meclis olmuş hem de sömürge yönetimi altında inim inim inleyen tutsak ulusların bağımsızlıklarını kazanmalarında yol gösterici olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1922’de meclis çalışmaları olarak neler yapmıştır? Tabii ki yasalar yapmıştır. Yasa iki türlü yapılır. Ya milletvekili teklif verir ya da hükümet tasarır. 1922’de milletvekillerinin 144 teklifi, hükümetin ise 205 layiha/kanun tasarısı sunduğunu görüyoruz. Layiha ve teklif olarak Meclis başkanlığına verilen belgeler içtüzüğe uygun olarak meclis başkanı tarafından içeriğine göre milletvekillerine haber verilerek ilgili komisyona gönderilir. Komisyon bu belgeyi inceler gerekli düzeltmeleri yapar, varsa eksikliklerini gidererek bir rapor hazırlar ve bunu Meclis başkanlığına sunar. Komisyonun hazırladığı bu belgeye de mazbata denir. Dâhiliye Encümeni Mazbatası, Adliye Encümeni Mazbatası, Kanun-ı Esasi Encümeni Mazbatası vs. gibi. 1922’de Meclis Başkanlığına 475 mazbata sunulmuştur. Milletvekilleri herhangi bir konuda bir öneride bulunurlar ise bu öneri (takrir) meclis tarafından kabul edilir ise Meclis Başkanlığı bu öneriyi Layiha Encümenine göndererek yasa önerisine dönüştürülmesini isteyebilir. Çeşitli konularda Meclis Başkanlığına 289 Takrir sunulmuştur. Hükümet üyeleri yaptıkları kimi işler konusunda zaman zaman meclisi bilgilendirmek üzere Meclis Başkanlığına açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu belgelere de tezkere denilmiştir. Örneğin: “Hiyanet-i vataniyeden idama mahkûm Akviran karyesinden Yorgi hakkında Adliye Vekâleti tezkeresi, Mebuslardan yedi zatın vezaifi vataniye ile memur edildiklerine dair Başkumandanlık tezkeresi” gibi. 1922’de 256 tezkere meclise sunulmuştur.

Meclis ülkenin kaderine hükmettiği için toplumun çeşitli kesimlerinden farklı konularda Meclis Başkanlığına başvurular olmuştur. Bu tip belgeler Muhtelif Evrak adı altında toplanmış ve her toplantıda milletvekillerinin bilgisine sunulmuştur. Örneğin “mütareke teklifi münasebetiyle muhtelif yerlerden mevрут telgraflar, İzmir işgalinin sene-i devriyesi münasebetiyle muhtelif mahallerden gelen telgraflar. Trakya’nın sene-i devriye-i işgali münasebetiyle muhtelif yerlerden gelen telgraflar, Roma Mümessili Celâleddin Arif Bey’in bayram tebrikine dair telgrafi, Muzafferiyet münasebetiyle muhtelif yerlerden mevрут tebrik telgrafları, Samsunluların orduya hediye edilmek üzere sigara hazırladıklarına dair Canik Mutasarrıfı ile Belediye Reisinin telgrafi, Mudanya Mütarekesi neticesinde Trakya’nın Anavatana ilhakı münasebetiyle Erzurum Belediye Riyasetinden mevрут telgraf, Zafer münasebetiyle Tuna Rahova Müftülü-

ğünden mevzut tebrik telgrafı” vb. 1922’de 142 Muhtelif Evrakın Meclis Başkanlığına gönderildiğini görüyoruz.

Genellikle İcra Vekilleri Heyeti üyelerinin, Meclis Başkanının, Başkomutanın zaman zaman yaptığı açıklamalar da beyanat/beyanname olarak meclis gündemine alınmış ve milletvekillerinin bilgisine sunulmuştur. 1922’de 36 beyanat/beyanname meclis gündeminde yer almıştır. Örneğin, “Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Vaziyeti askeriye hakkında beyanâtı, Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in Londra seyahati ile alâkalı zabıtların muvakkaten tehiri neşri hakkındaki beyanat, vaziyet-i askeriye hakkında Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey’in beyanâtı, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey’in düşmandan kurtarılan mahallerde muamelât-ı maliyeyi tetkik etmek üzere seyahate çıkacağına dair beyanâtı, Heyet-i Murahhasanın Lozan’da takip edeceği hatt-ı hareket hakkında Hariciye Vekili İsmet Paşa’nın beyanâtı, Amasya İstiklâl Mahkemesine lüzum kalmadığına dair Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey’in beyanâtı, seyahatten avdet etmiş olan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey’in memalik-i müstahlasa ahvaline dair beyanâtı, İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Rauf Bey’in ahval-i hariciye hakkında beyanâtı” vb.

Milletvekillerinin, izinleri, komisyonlara seçilmeleri, komisyonlardan istifaları, ceza almaları, alınan cezanın uygulanması bireysel konular olarak meclis gündeminde yer almıştır. Örneğin; “mebuslardan bazılarına mezuniyet verilmesine dair Divan-ı Riyaset kararı, mezuniyetini tecavüz ettirmiş olan Mardin Mebusu Esad Bey hakkında Divan-ı Riyaset kararı, Ankara Mebusu Hilmi Bey’in mezuniyeti hakkında Divan-ı Riyaset kararı, İzmit Mebusu Fuad Bey’in Mebusluktan istifasına dair takriri, Kurban Bayramı’nı tebrik etmek üzere cepheye gidecek olan heyetin Divan-ı Riyasetçe intihabı, Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey’in, Amasya İstiklâl Mahkemesi Riyasetinden istifası, Bursa Mebusu Osman Nuri Bey’in Amasya İstiklâl Mahkemesi azalığından istifası” vb.

Meclis çeşitli sorunlara ilişkin 121 karar almıştır. “Sakarya Muharebesinde fedakârlık gösteren bazı kişilere (25 kişi) takdirname verilmesi, Başkumandanlık Kanunu’na dayanılarak atanan İstiklal Mahkemeleri üyelerinin görevlerine son verilmesi, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Savaşlarında fedakârca hizmet eden 446 kişiye takdirname, 574 kişiye İstiklal Madalyası verilmesi, Batı Cephesinden 28 kişiye İstiklal Madalyası verilmesi, Afgan Emirine teşekkür yazılması, milletvekillerinin avukatlık, müteahhitlik yapabilecekleri, Yunanlıların yaptığı mezalimin dünya parlamentolarına bildirilmesi, Aydın Mebusu Camii Bey’in müstafi sayılması” vb.

1922 yılında meclis 113 yasa çıkarmış¹, 9 yasa tefsiri/yorumu yapmıştır. Ayrıca 1 fetvayı görüşmüş ve halife seçimini gerçekleştirmiştir. Hatta meclisin Ankara'dan Bursa, Konya, İzmir gibi kentlere bile taşınmasını tartışmıştır.²

Meclislerin en önemli görevlerinden biri de hükümeti denetlemesidir. Denetleme işlemi Anayasada belirtilen ilkelere ve Meclis İç Tüzüğünde belirtilen kurallara göre yapılır. Uygulanan iç tüzüğe göre milletvekilleri soru önergeleriyle ya da istizah/gen-soru takrirleriyle bu denetim işini gerçekleştirmiştir. Birinci Meclis bu görevini kendinden öncekiler bir yana kendinden sonrakileri bile imrendirecek derecede başarıyla yaparak tarihe iz bırakmıştır. Milletvekillerinin hükümet üyeleri hakkında verdikleri soru önergesi sayıları şöyleydi:

Vekaletler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Agustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam	Yanıt
İcra Vek. He.Riy	2			1		4	1		3	1	7	2	21	3
Dahiliye	11	5	5	3	5	8	8			1	7	3	56	24
Hariciye	3	1	3	1	2	3	2		3	1	7	1	27	9
Adliye	3	2	2				1		1				9	4
Maliye	3	2	4	2	1	6			5			4	27	10
Müdafai Milliye	5	1	2	2	2	8	3		2			2	27	9
Sıhhiye	4		1			6					1	1	13	1
Nafia	2		3	1		1			1		1	1	10	2
İktisat	6	2	2	3		4	3		1		2	2	25	5
Şeriye	1		1	1		1	1					1	6	1
Maarif	1		1			1	1					1	5	5
Erkân-ı Harbiye	1					2							3	
	42	13	24	14	10	44	20		16	3	25	18	239	73

Sorular yazılı ve sözlü olarak veriliyor ilgili vekil de yazılı ve sözlü olarak yanıtlıyordu. 9 Aralık 1922'de bir celsede şu sorular sorulmuştur:³

1— Denizli Mebusu Yusuf Bey'in, Tavas kazası dâhilinde icrayı faaliyet eden eşkıyanın neden derdest edilmediğine dair sualine İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in tahriri cevabı. 2— İstanbul Mebusu Neşet Beyin Tiflis'te şehid edilen Cemal

¹ Bu yasalar içinde; Türkiye Ukrayna Muhadenat ve Uhuvvat Ahitnamesi (19 Mart 1338), Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Muahedenamesi (16 Mart 1338), Divan-ı Askeri Teşkilî Kanunu (20 Mayıs 1338), İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun (8 Temmuz 1338), Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkanmandalık Tevcihi Hakkında Kanun (20 Temmuz 1338), İstiklal Mahkemeleri Kanunu (31 Temmuz 1338), Belediye Reislerinin İntihabına Dair Kanun (30 Ekim 1338), Ziraat mekteplerinin Ziraat Bankası Tarafından İdare Edilmesine Dair Kanun (24 Ağustos 1338), Boğazlıyan Kaymakamının, Yahya Kaptanın ailesine maaş bağlanmasını öngören kanunlar vardı.

² Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM. Zb. C.)*, C. 24, s. 25-31.

³ *TBMM. Zb. C.*, C. 25, s. 153.

Paşa'ya dair sualine Hariciye Vekâleti Vekili Rauf Bey'in tahriri cevabı. 3— Muş Mebusu Abdülgani Bey'in; Tecili Takibat Kanununun suret-i tatbikine dair sualine Adliye Vekili Rifat Bey'in tahriri cevabı. 4— Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, Anadolu'da serseriyane gezen kiptiler hakkındaki sualine Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in tahriri cevabı. 5 — Gaziantep Mebusu Yasin Bey'in, Rumkale havalisinde icrayı şekavet eden Şeyh Müslimoğlu Abdülkadir hakkındaki sualine Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in tahriri cevabı. 6— Dersim Mebusu Abdülhak Tevfik Bey'in, Mülâzimievvel Cengiz Efendi hakkında ne muamele yapıldığına dair sualine Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın tahriri cevabı. 7— Cebelibereket Mebusu Faik Bey'in, Trakya'daki İslâm ahaliye karşı Rum çeteleri tarafından ika edilen mezalime dair sualine Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in tahriri cevabı. 8. Sinob Mebusu Şevket Bey'in, İmalâtı Harbiye Heyetinin taltifi hakkındaki sualine Müdafaa-i Milliye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa'nın tahriri cevabı.

İstizah/Gensoru önergeleri mecliste uzun tartışmalara yol açıyor ve güven oylamasına gidiliyordu. Güvensizlik oyu güvenoyundan fazla çıkar ise vekil vekillik görevinden düşüyordu. Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Bey'in İstanbul'da TBMM kanaatine yürürlükteki kanunlara aykırı kimi uygulamalar yaptığı gerekçesiyle İcra Vekilleri Reisi ile Hariciye ve Dahiliye ve Maliye Vekilleri hakkında verilen bir gensoru önergesi gizli oturumda üç gün tartışılmıştır.⁴ 1922'de hükümet üyeleri hakkında verilen Gensoru önergelerinin sayısı şöyle idi.

İstizah Gensoru önergesi olarak:

İcra Vek.He.Riya	2
Dahiliye V.	6
Hariciye V.	5
Adliye V.	1
Maliye V.	5
Müdafaa-i Milliye V.	1
Nafia V.	4
İktisat V.	2

Dolayısıyla milletvekilleri savaşı gerekçe göstererek hükümeti denetleme işleminde vazgeçmemiştir. Hükümet de bu konuda bir kısıtlamaya gitmemiştir. Meclis yetkilerini kullanmaktan geri durmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordunun arkasında kale gibi durmuştur. Ancak gözünü hep hükümetin üzerinde tutmuştur. Bir bileşimde 28 soru sorulmuş aynı oturumda 13 soru yanıtlanmıştır. Yine bir başka bileşimde 16 soru sorulduğu göz önüne alındığında Meclisin denetime verdiği önem açıkça ortaya çıkar.

⁴ Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, s.1072 vd. (TBMM. G. C. Zb.)

Kurulan Hükümetler ve İcraatları

1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Reisliğinde hükümetin başında iki kişiyi görmekteyiz. Bunlardan biri Fevzi Paşa (24 Ocak 1921-9 Temmuz 1922) diğeri ise Rauf Bey'dir (12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923). Fevzi Paşa'yı Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre İcra Vekilleri Heyeti, Rauf Bey'i ise yapılan yeni düzenleme dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi seçmiştir.

Hükümetlerdeki değişikliği şöyle gösterebiliriz:

Fevzi Paşa Hükümetinde	Rauf Bey Hükümeti
24 Ocak 1921-9 Temmuz 1922.	12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1922
Şeriye Vekaleti 2,	3
Müdafaai Milliye 2,	1
Adliye 3,	2
Dahiliye 4,	1
Hariciye 2,	2
Maliye 3,	1
Maarif 2,	2
Nafia 3,	1
İktisat 4,	1
Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiye 3,	1
Erkanı Har.Umu Vek. 1,	1 kişi görev almıştır.

Bu iki hükümet döneminde neler yapıldığına bakınca şunları görüyoruz.

Yapılan çalışmaların başında başta Batı Anadolu olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerini işgal etmiş büyük bir işgal ordusunu imha edebilecek bir milli ordu kurulmuştur. Devlet makinasının bütün çarkları işletilerek olanaklar ölçüsünde halkın ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

Dâhiliye Vekâleti iç güvenliğin sağlanmasına büyük bir önem vermiştir. Askerlerin de yardımıyla Karadeniz Bölgesindeki Pontus ayaklanması önlenmiştir. 48 Pontus çetesi 8'e indirilmiştir. Jandarma Okulları geliştirilmiştir. Dâhiliye Vekâletine bağlı Özel İdarelerce 3 erkek 1 kız öğretmen okulu, 5 erkek 3 kız idadisi, 134 erkek 30 kız ilkokulu 10 sanayi, 2 çıraklık okulu açılmıştır⁵. Ayrıca Vilayet Özel Gelirlerinden de Bayındırlık için 536.510, okullar için 190.000, hastane için 32.500, kütüphane için 200.360 lira, damızlık hayvan alımı için 12.400, ziraat aleti alımı için 15.250 ayrılmıştır.

Hükümet, halk sağlığına özen göstermiş aşı üretimini artırmıştır. 1921'de 3 milyon çiçek aşısı üretilirken 1922'de 5 milyona çıkarılmış, doktor ve sıhhiye memur sayısını artırmıştır. 1921'de 337 doktor sıhhiye memuru varken 1922'de 434'e çıkarılmıştır. Ziraat Bankasının şube sayısı artırılarak 300'e çıkarılmış, çiftçinin sorunları

⁵ TBMM. Zb. C., C. 28, s. 4.

nın çözümüne yardımcı olunmuştur. Hayvan vebası önlenmiştir. Serum üretimi 1.000 litreye çıkarılmıştır. Ticari şirketlerin sayısı artırılmış, ziraat mekteplerinin eğitime başlanması sağlanmıştır. Yılın ilk yarısında çiftçiye 2.000.000 liradan fazla yardım yapılmıştır. Bayındırlık hizmetlerinin ülke kalkınmasında önemli rol oynadığı özelliklerde demiryollarının etkili olduğu belirtilmiştir. Ancak bunların işgalci güçler tarafından tahrip edilmiş olması ciddi sorunlar yaratmıştır. O nedenle hükümet bayındırlık alanında dışardan gelecek sermayeye karşı çıkmamıştır. Ancak gelecek sermayenin halkın ihtiyaçlarını karşılayacak alanlara yatırım yapması, var olan yasalara ve çıkarılacak yasalara uyacağını taahhüt etmesini zorunlu görmüştür. Dolayısıyla yabancı sermayenin milli prensiplere uymasını temel ilke olarak benimsemiştir.

Düşmanı yurttan atmak, devlet çarkını işletebilmek için paraya ihtiyaç vardı. Hükümet dışardan borç almak yerine ülke gelirlerini akıllıca kullanarak sorunları çözmeyi ilke edinmişti. Bu nedenle de “tasarruf milli şiar” olmuştu. Dolayısıyla halk zorlanmadan baskı altına alınmadan gelirlerin artırılmasına çalışılmıştır. 1921 yılındaki devlet borçlarının 2/3’ü 1922’de ödenmiştir. Ağnam vergisinde indirimle gidilmiştir. Maaşlı kesimden kesilen %20’lik kesintiye son verilmiştir. 126 cami ve mescid, 31 medrese ve mektep, 22 suyu ve çeşme, 26 hamam tamir edilmiştir. 100.974.541 liralık bütçenin %59,2’nin Müdafaa-i Milliye’ye, iç güvenliğe (jandarmaya), askeri fabrikalara ayrıldıktan sonra bu hizmetlerin yapılması üzerinde durulması ve düşülmesi gereken bir konudur.

Yasama ve denetleme görevlerinin dışında 1922’de şu konularda da Meclis önemli çalışmalar yapmıştır.

Dışişleri Vekilinin Avrupa Gezisi

Ankara İtilafnamesi’nin imzalanmasından sonra İngiltere ile Fransa’nın arası biraz açılmıştı. Ankara Hükümeti bu durumdan yararlanmak istiyordu. Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey milli davayı doğrudan doğruya ilgili devletlere anlatmak üzere Avrupa ülkelerine (Roma, Paris ve Londra) bir gezi tasarlamıştır. Bu tasarımı önce hükümet üyelerine açıklamış onlardan olumlu görüş almıştır. Ardından da bu konuyu meclis gündemine getirmiş ve meclisten izin istemiştir. Meclis bu isteği çok olumlu bulmuş ve gerekli izni vermiştir (4 Şubat 1922)⁶. Ancak, Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey’in Avrupa’ya giderken İstanbul’a uğraması ve burada bazı kişilerle özellikle padişah ile görüşmesi⁷ tepkilere yol açmış ve kimi milletvekili bu görüşme için meclisten izin alınmadığını belirterek sert eleştirilerde bulunmuşlardır.⁸ Bu eleştirileri Mahmut Celal Bey (Hariciye Vekilinin Vekili Saruhan Mebusu) yanıtlamış⁹ “*Evet, efendiler;*

⁶ TBMM. Zb. C., C.16, s. 211.

⁷ Yusuf Kemal Bey’in İstanbul’da yaptığı görüşmeler için bkz. *Atatürk’ün Milli Dış Politikası*, C.1 (1919-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 397-413.

⁸ Bkz. *TBMM. G. C. Zb.*, C. 3, s. 14-15.

⁹ *TBMM. G. C. Zb.*, C. 3, s. 15,17-19.

Heyet-i Vekileniz Yusuf Kemal Bey'in İstanbul üzerinden Avrupa'ya geçmesini ve arz edeceğim esbap dolayısıyla padişah ile görüşmesini tensip etmiş ve kendisine salâhiyet vermiştir” diyerek görüşmenin hükümetin bilgisi içinde olduğunu herhangi bir yetki aşımı olmadığını belirtmiştir.¹⁰

Mütareke Teklifi

1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi İtilaf Devletlerinin iki mütareke iki de barış antlaşması teklifi ile karşılaşmıştır. Mütareke teklifinin ilki 1922 yılı Mart’ında ikincisi Eylül ayındadır. Barış antlaşması teklifinin de biri mart ayında ikincisi Eylül ayındadır.

Sakarya’da aldığı yenilgi üzerine başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri Yunanistan ordularını güçlendirmek, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularını olduğu yerde tutmak ve kendilerini sözde barış yanlısı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini savaş yanlısı göstermek üzere bir plan hazırlamıştı. 22 Mart’ta Paris’te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Vekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları ile Yunanistan orduları arasındaki çatışmayı durdurmak üzere hazırladıkları mütareke teklifini 23 Mart 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ulaştırmıştı. Mütareke teklifi Yunan Ordusu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları arasındaki çatışmayı durdurmak, ardından da barış masası kurarak Türkleri barışa razı etmektir. Tabii bu barışın esasını da Sevr Barış Antlaşması oluşturacaktı.

Yunanistan bu teklifi vakit geçirmeden kabul etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ise teklifi önce kendi arasında konuştuğuktan sonra Başkomutanın ve meclisin görüşünü almak istedi. Teklif mecliste uzun uzun tartışıldı ve Mustafa Kemal Paşa’nın yönlendirmesi ile hükümet mütareke teklifini reddetmedi prensip olarak kabul ettiğini, ordunun eksikliklerinin giderilmesi konusundaki çalışmaların durdurulmayacağını, ordu içine yabancı denetleyicilerin sokulmayacağını, ateşkes antlaşmasıyla Anadolu’nun boşaltılması işleminin başlatılmasını öngören karşı öneriler hazırladı. Hükümetin hazırladığı yanıt ile Mustafa Kemal Paşa’nın yaklaşımı arasında bazı farklılıklar oluştu. Bunu gidermek üzere 24/25 Mart’ta Sivrihisar’da hükümet üyeleriyle bir toplantı yapıldı ve verilecek yanıtın son şekli verildi. Hükümet bu yanıtı vermeden İtilaf Devletleri temsilcilerinin 26 Mart 1922’de barış teklifi geldi. Şöyle deniyordu:

“Dersaadet Fransa Cumhuriyeti Fevkalâde Komiserliği Biz müttefik üç devletin, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya’nın Hariciye Nazırları Paris’de 22, 23, 24, 25, 26 Mart 1922’de toplanarak Şarkıgaripteki vaziyeti, orada yeniden intizamın ve müsalemenin hükümferma olduğunu görmek arzuyu har ve samimisi ile tetkik ettik. İşbu tam tetkikten sonra bin netice vasıl olduğumuz tekliflerin mükemmel bir hülâsasını, bu teklifatı muhik gösteren esbabı işaret ederek, leffen size tebliğ ediyoruz. Mümes-sillerinizin kararlaştırılacak bir beldede yekdiğeriyle birleşerek âtide işaret olunan

¹⁰ TBMM G.C. Zb., C. 3, s. 15.

teklifleri müstereken tetkik etmelerini temenni ederiz. Zaten Dersaadet'teki Fransız, İngiliz ve İtalyan fevkalâde mümessillerine alâkadar taraflar mümessilleriyle birlikte hazır bulunmaları için mezuniyet itasına mütemayiliz. Bu içtimain bilâtehîr vukua gelmesi menfaati umumiye icabından bulunduğundan bu konferansların küşadı gününü işbu tahriratın tarihinden üç hafta sonra için kararlaştırabilmeyi arzu ederiz. 26 Mart 1922”

Gerek mütareke gerekse barış teklifi mecliste, hükümette, komutanlar arasında tartışıldı ve kabul edilmemesi doğrultusunda bir görüş ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa önerilerin reddedilmesini değil yeni öneriler sunularak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin savaş değil barış yanlısı olduğunu dünyaya gösterilmesini önerdi ve Hükümet de bu öneri doğrultusunda hareket etti. Mütareke ve barış teklifine karşı hükümetin hazırladığı cevabi nota 4 Nisan 1922'de meclisin gizli oturumunda görüşüldü. Mütareke teklifinin prensip olarak kabul edildiği,¹¹ ancak ateşkes anlaşması ile birlikte Anadolu'nun hemen boşaltılmasına başlanması zorunlu görüldü. Boşaltılma süresinin 4 ay olması belirtildi. Boşaltma işi tamamlandığında barış görüşmeleri bitmemiş olursa ateşkesin kendiliğinden 3 ay daha uzatılması kabul edildi. Boşaltma işleminin ana çizgileri de belirtildi. İtilaf Devletleri bu teklifi benimser ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti barış önerisini incelemek üzere 3 hafta içinde delegelerini saptanan kente göndereceğini de söyledi. Ne yazık ki İtilaf Devletleri 15 Nisan'da bu teklife olumsuz cevap verdiler. Türkiye, mütareke için olmasa bile barış görüşmeleri için İzmir'de bir konferans toplanmasını önerdi. İtilaf Devletleri kabul etmedi. Ayrıca Beykoz'da, Venedik'te de toplanacak barış konferansına katılabileceğini de belirtti. Fakat bu konuda da bir gelişme olmadı. Dolayısıyla 26 Ağustos'ta başlatılan Büyük Taarruz zorunlu oldu.¹²

Muhalefetin Örgütlenmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayınladığı genelge doğrultusunda seçilip Ankara'ya gelen milletvekilleri ile son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilen fakat İstanbul'un işgali üzerine çalışma olanağı ortadan kaldırılan ve daha sonra da padişah iradesi ile kapatılan meclis üyelerinden Ankara'ya gelenlerden oluşuyordu. Kökenleri, ideolojileri, kültürel kodları, giysileri farklı olsa da ortak noktaları düşman çizmeleriyle çiğnenen ve gündün güne sınırları daralan vatani işgalcilerden kurtarmaktı. Türkçüsü, İslamcısı, Osmanlıcısı, ittihatçısı, Prens Sabahattincisi, liberali, sosyalisti bu amaç etrafında birleşmişti. Ancak zaman içinde milletvekilleri birbirlerini tanıdıkça meclis içinde çözümler küçük küçük hizipler oluşmaya başladı. Bu durum meclisin çalışma temposunu olumsuz yönde etkiledi. Bunun üzerine hizipler üstü politika izleyen Mustafa Kemal Paşa bu politikadan vazgeçerek kimi milletvekilleri ile bir araya gelerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

¹¹ Bkz. *TBMM Zb. C.*, C. 18, s. 518-519.

¹² Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s. 442.

Hukuk Grubunu (Birinci Grubu) kurdu (10 Mayıs 1921). Amaç meclisin ve hükümetin daha verimli çalışmasını sağlamaktı. Bu grupta yer alamayanlar, yer aldığı halde bu yeri koruyamayanlar önce bağımsız muhalefet yaptılar daha sonra örgütlenerek İkinci Grubu kurdular. İkinci Grupçular “genel hukukun esas hükümlerine karşı ve hâkimiyet-i milliye karşıtı yetki, ayrıcalık, örgüt ve uygulamaları kaldırmak”, “milletin ve meclisin hak ve hâkimiyetini savunmak”, “otokrat şef usulü bir idareye karşı meşru ve yasal bir yanıt vermek üzere” kurulduklarını iddia etmişlerdir.¹³ Ülkede yaşanan olaylar özellikle Sakarya Savaşı sonrasında askerî harekâta ara verilmiş izlenimi 1922’de mecliste İkinci Grubun güçlenmesine ortam hazırlamıştır. 4 Mayıs 1922’de Başkomutanlık yasaasının uzatılması sırasındaki tartışmalar bunu açıkça göstermiştir.

Muhalefet/ İkinci Grupçular neden şikâyetçilerdi: İcra Vekilleri Heyetinin Seçimi Kanunu’nda yapılan değişiklikten, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan, Başkomutanlık Kanunu’ndan, İstiklal Mahkemeleri’nden, Tekâlif-i Milliye Emirlerinden.

2 Mayıs 1920’de çıkarılan İcra Vekillerinin Seçimi Kanunu yaşanan olaylar nedeniyle ki bu Tokat milletvekili sosyalist düşünce yanlısı Nazım Bey’in Dâhiliye Vekilliğine seçilmesi -ardından Adliye Vekili Celaleddin Arif Bey’in yerine seçilecek Adliye Vekili seçiminde yaşanan sıkıntılar¹⁴ yasa değişikliğine yol açmıştır. 4 Kasım 1920’de değiştirilerek görevinden ayrılan vekilin yerine yenisi seçilirken Meclis Başkanı’nın meclise aday önerisinde bulunması zorunluluğu getirilmiştir.¹⁵ Muhalif milletvekilleri bu durumu kabul etmeye yanaşmadılar. Zira Meclis Başkanının kendi arkadaşlarından aday göstermeyeceğini düşünüyorlardı. İcra Vekillerinin bu esasa dayalı oluşum biçimini değiştirmek için her fırsatı değerlendirmeye çalışmışlardır. 20 Ocak 1921 de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 7. maddesi İcra Vekillerinin görev ve sorumluluklarının belirlenmesini öngören bir yasanın yapılması zorunlu kılıyordu. Bu amaçla özel bir komisyon da kurulmuştu¹⁶. Aynı Kanunun 9 maddesi de İcra Vekilleri Heyeti’nin kendi içinden birini İcra Vekilleri Reisi seçmesini öngörüyordu. Muhalif milletvekillerinin de içinde yer aldığı komisyon Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bu hükmünü de esas alarak İcra Vekillerinin hem seçimini hem de görev ve sorumluluklarını düzenleyen bir yasa tasarısı hazırlama çalışmalarına başlamıştı. Hazırlanan 18 maddeden oluşan teklif 24 Kasım 1921’de Meclis Başkanlığına sunulmuştu.¹⁷ Ancak bu teklif Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çelişiyordu. Zira Kanun-

¹³ Selahattin Köseoğlu, “T.B.M.M.’de İkinci Grup”, *Mes’uliyet*, 1946.

¹⁴ Abdülkadir Kemali Bey 3. oylamada seçilebilmiştir.

¹⁵ *TBMM. Zb. C., C. 5, s. 291 vd. Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin intihabına dair olan kanunun ikinci maddesinin ilcaatı hal ve maslahata nazaran berveçhi âti tadiline lüzum hissedilmesi olmakla keyfiyetin heyeti umumiyeye bildürmek üzere tahtı karara alınmasını teklif ederiz.

MADDE 2. —İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis azalarından göstereceği namzetler meyanda ekseriyeti mutlaka ile intihap olunurlar.

¹⁶ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 260.

¹⁷ *TBMM. Zb. C., C. 14, s. 321. “Muaddel Kanunu Esasi Osmaninin bir kanunla gayrimefuh ve gayrimenkul ahkâmı ber karar ve bu meyanda birinciden yedinci maddeye kadar mezkûr olan hukuku âliye*

Esasının ilk yedi maddesinin aynen baki kalması kararlaştırılmıştı. Van Milletvekili Hakkı Bey'in vurguladığı gibi meclise sunulan teklif adeta Kanun-ı Esasi özelliği taşıyordu.¹⁸ Teklif meclisin düşünce yapısını ortaya koyma bakımından da belirleyici idi. Meclis adeta teklif yanlıları ve karşıtları olarak ikiye bölünmüştü. Bir başka deyişle Kanun-ı Esasi-Teşkilatı Esasiye Kanunu yanlıları olarak. Milletvekilleri arasında sert tartışmalar yaşanmıştı. Mustafa Kemal'in de karşı çıkması ile¹⁹ bu teklifin yasalasamayacağını anlayan Özel Komisyon Sözcüsü Mersin Milletvekili Selahattin Bey teklifin komisyona gönderilmesini istemiş ve bu istek kabul edilmiştir.²⁰ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları şu önergeyi Meclis Başkanlığına vererek Kanun-ı Esasi Komisyonu ile teklifi hazırlayan özel komisyonun birleştirilmesini istemiştir.

“Riyaseti Celileye

*Heyeti Vekilenin vazife, salâhiyet ve mesuliyetini tertip için yapılması lâzım gelen kanunun müzakeresi münasebetiyle daha iki nokta mevzubahs olmuştur. Onlardan birincisi: Vekiller hakkında namzet göstermek usulünü tetkik ve daha iyi surette ifrağ ve ikmali, diğeri; Heyeti Vekile Reisinin Meclisçe dahi tasdiki meselesidir. Encümenin iade talebi vuku bulduğundan Nizamname dahili mucibince mezkûr encümene iadesi lâzım gelen bu teklifi kanununun tetkikinde bu iki maddenin dahi ayrıca Heyeti Vekile intihap Kanunu madde müzeyyesini tâdil veya tebdil suretiyle hallinin Kanunu Esasi Encümenince nazarı dikkate alınmasını teklif ederiz. Bu mesailin tetkikinde şimdiye kadar imali fikretmiş olan encümeni mahsus azasının dahi Kanunu Esasi Encümeni ile tevhide mesai eylemesi münasib olacağından Heyeti Celile kararının bu suretle teşmilini dahi teklif ederiz”.*²¹

Önerge kabul edilmiş ve Özel Komisyon ile Anayasa/Kanun-ı Esasi komisyonu birleştirilmiş ve hazırlanan İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun lâyihası Meclis Başkanlığına sunulmuştur (6 Temmuz 1922).²²

Hilâfet ve Saltanatın mahfuziyeti aşikâr olduğundan muhtacı müzakere ve münakaşa olmayın bu esasat aynen baki kalmak üzere bu maddeden itibaren Büyük Millet Meclisi karşısında Heyeti Vekilenin vazı ve mesuliyeti kanuniyesinin tesbitine karar verilmiş ve mevaddi muvakkatai mezkûre tetkikatına geçilmiştir.”

¹⁸ TBMM Zb. C., C. 14, s. 321.

¹⁹ TBMM. Zb. C., C. 14, s. 423 vd.

²⁰ Güneş, age, s. 271.

²¹ TBMM. Zb. C., C. 15, s. 4.

²² TBMM. Zb. C., C. 21 s. 278-281. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu: “Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle rüfekası canibinden Meclisi Âli Riyasetine takdim olunan 3.XII.1337 tarihli ve 4712 numaralı karar 3.XII.1337 tarihinde Heyeti Umumiyece nazara alınmış ve muktazasınca yeni bir kanun lâyihası kaleme alınmak üzere Makâmı Riyasetten Encümeni Fevkalâdeye havale buyurulmuştu. İşbu takriri esas itibarıyla sezavari tetkik gören encümenimiz Kanunu Esasi Encümeni ve Encümeni Mahsus azalarından mürekkeb olarak bil içtima icabatı ahval ve zamana göre İcra Vekilleri İntihabı Kanununun hukuku esasiye kavaidine tevfikân daha müttekâmil bir şekilde tedvini zimmunda müzakerata iptidar ve beş maddeyi cami olmak üzere bir kanun lâyihası tanzim ve ihzar eylemiştir”. Bkz. TBMM Zb. C., C. 21, s. 279.

Mustafa Kemal Paşa'nın da yasa teklifinin görüşülmesinin uygun olduğunu belirtmesinden sonra teklifler tartışmaya açılmış, 8 Temmuz 1922'de İcra Vekillerinin Sureti İntihabı Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir.²³ Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın istifa eden ya da görevinden alınan vekilin yerine aday göstermesi kaldırılmış, meclisin doğrudan seçme ilkesine geri dönmüştür.

Ayrıca 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda öngörülen “*İcra Vekilleri kendi içlerinden birini İcra Vekilleri Reisi olarak seçer*” hükmü de değiştirilerek İcra Vekilleri Reisinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçilmesi ilkesi benimsenmiştir (8 Temmuz 1922)²⁴. Ankara'da bulunan hükümet üyeleri aday gösterme yöntemi ile seçildiklerini belirterek 9 Temmuz 1922'de istifalarını vermişlerdir.²⁵ 12 Temmuz'da Rauf Beyin İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak seçilmesi²⁶ muhtemel bir hükümet krizinin doğmasını önlemiştir. Rauf Bey Hükümetinde de Fevzi Paşa Hükümetinde yer alan vekiller (Adliye ve İktisat Vekilleri dışında) aynen devam etmiştir²⁷. Ancak ülkeyi hükümsüz bırakmamak için yenileri seçilinceye kadar eskilerin görevlerine devam etmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları büyük bir taarruza hazırlanırken yeni yasa dolayısıyla bir hükümet krizine geçit verilmemiştir.

Bu süreçte önemli bir gelişmede İcra Vekillerinin görev ve yetkilerini belirleyen bir tasarının mecliste görüşülmesidir. Zira bu tasarı 1921 Anayasasının öngördüğü bir tasarıdır. Hazırlanması uzun sürmüş ve mecliste ciddi tartışmalara neden olmuştur. İktidar karşıtlarının parlamenter sisteme öykünerek ve 1876 Anayasasını esas alarak hazırladıkları bu tasarı mecliste kabul edilmemiş komisyona gönderilerek orada yeniden düzenlendikten sonra meclise getirilmiştir. Meclis hükümeti sisteminin sürdürülmesine ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruhuna uygun hale getirilen İcra Vekillerinin görevlerini içeren teklif 15 Temmuz 1922'de tartışmaya açılmıştır.²⁸ İktidar ile muhalefet milletvekillerinin kıran kırana mücadele ettikleri bu teklif yasalasmamıştır.

Başkomutanlık Kanunu

İcra Vekilleri üyeliği için Meclis Başkanının aday göstermesini sağlayan düzenleme yapıldıktan, 20 Ocak 1921'de Teşkilatı Esasiye Kanunu çıkarıldıktan ve 10 Mayıs 1921'de Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) kurulduktan sonra muhalefetin iktidara karşı eleştirileri giderek sertleşmiştir. Özellikle de

²³ TBMM. Zb. C., C. 21, s. 338. İcra Vekilleri üyeleri gizli oyla ve mutlak çoğunlukla seçilecek. İcra vekilleri Reisi vekiller arasından seçilir ise Meclis kararıyla vekaletini koruyacak. Herhangi bir nedenle görevini yapamayacak vekilin yerine vekaleten bir meclis üyesi gizli oy mutlak çoğunlukla seçilecek. *Kavanin Mecmuası*, C. 1, Kanu No. 244, s. 290.

²⁴ TBMM. Zb. C., C. 21, s. 278-342.

²⁵ TBMM. Zb. C., C. 21, s. 349-350.

²⁶ TBMM. Zb. C., C. 21, s. 358.

²⁷ İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 310, 314.

²⁸ TBMM. Zb. C., C. 21, 387. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s. 275-276.

Başkomutanlık Kanununun uzatılması sırasında muhalefet çeşitli yaklaşımlar sergileyerek Mustafa Kemal'in yetkilerini kısıtlamanın yollarını aramıştır. Örneğin 31 Ekim 1921 tarihli meclis oturumunda Hüseyin Avni Bey'in konuşması. Başkomutanlık Kanununun 5 Mayıs'tan başlayarak uzatılma konusunun meclis gündemine gelmesi ve bu konunun 4 ve 6 Mayıs tarihlerinde meclisin gizli oturumundaki tartışmaları bunu açıkça ortaya koymuştur. Kanunun ikinci maddesinin kaldırılması için muhalif milletvekilleri her yola başvurmuş ise de başarılı olamamışlardır. Muhalif milletvekillerine karşı 6 Mayıs'ta Mustafa Kemal'in yaptığı konuşma çok etkili olmuştur.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunan ordusuna son darbeyi indirebilmek ve işgalcileri yurttan çıkarabilmek amacıyla Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Müdafaa-i Milliye Vekâleti eşgüdüm içerisinde büyük bir hazırlığa girilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularını hem sayısal hem de silah cephane araç ve gereç yönünden Yunan ordusuna eşit düzeye yaklaştırmıştır. Hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş dışarıya karşı bilgi sızmasını önleyebilmek için gerekli önlemler alınmıştır. Meclise bile fazla bilgi verilmemiştir. Başkomutanlığın orduyu hazırlama çalışmaları muhalefetin eleştirilerine yol açmıştır. Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun niçin saldırmadığı sorgulanmış, Tekâlif-i Milliye Emirleri eleştirilmiş ise de Başkomutan belirlediği strateji doğrultusunda hareket etmiştir. Gerektiği zaman ve gerektiği ölçüde meclis bilgilendirilmiştir. Zira mecliste savaş yerine siyasetin geçmesini isteyen bir anlayış ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal'in deyiimi ile siyasi çalışmaların önünde bir engel yoktu. Ama yaşanan gerçeklik Yunan ordusu ezilmeden barışa ulaşmak mümkün gözüküyordu.

Aslında Başkomutan askeri eylem olmadan işgalci güçlerin ülkeyi terk etmeyeceğini biliyordu. O nedenle de Sakarya Zaferinden sonra orduyu son taarruza hazırlıyordu. Bu konuda önemli yol alınmıştı. Haziran ortalarında taarruza karar vermiş ve bunu Müdafaa-i Milliye Vekiline, Genelkurmay Başkanına ve cephe komutanına söylemişti. Mustafa Kemal Paşa orduyu taarruza hazırlarken muhalefet te onun yetkilerini daraltma çabasına düşmüştü. Başkomutanlığın 5 Ağustos 1922'den başlayarak 3 ay uzatılması için 20 Temmuz 1922'de bir kanun teklifi meclis başkanlığına sunulmuştu. Bu teklif üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa “...*Kemal-i iftiharla ve büyük bir memnuniyetle arz ederim ki, bugün ordumuzun kuvve-i mânevîyesi en âli derecededir. (Elhamdülillah sadaları) ordumuzun kuvve-i maddîyesi dahi fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç messetmeksizin âmâl-i millîyeyi kemali emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsıl olmuştur. Bu sebeple artık böyle bir salâhiyeti idame etmeye lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim*” diyerek muhalefetin üzerinde durduğu yasadaki ikinci maddenin kaldırılmasına karşı olmadığını belirtmiştir²⁹. Bunun üzerine yeni bir teklif hazırlanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Başkomutanlığa geçici olarak kendi Reisleri Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı atadığı, meclis lüzum gördüğü takdirde bu sıfat ve yetkiyi kaldırabileceğini, 6 Mayıs 1922'de Başkomutanlığın 3 ay uzatıldığını belirten yasanın geçersizliğini belirten bir düzenleme yapmıştır.³⁰

²⁹ TBMM. Zb. C., C. 21 s. 431.

³⁰ Bkz. *Kavanin Mecmuası*, C.1, s. 291.

28/29 Temmuz'da ordu ve bazı kolordu komutanları ile görüşerek onları düşüncesini alan Mustafa Kemal Paşa, 30 Temmuz'da Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı ile plan üzerindeki son değişiklikleri yapmışlar. 1 Ağustos'ta da Müdafaa-i Milliye Vekilini Akşehir'e çağırarak yapılması gerekenleri bildirmişlerdir. Batı Cephesi Komutanı 6 Ağustos'ta taarruza hazır olunması emrini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa 21 Ağustos'ta Ordu komutanlarını karargâha çağırarak taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde açıklamıştır. 26 Ağustos sabahı taarruzun başlamasını emretmiştir. Nitekim 26 Ağustos'ta başlatılan Büyük Taarruz kısa sürede hedefine ulaşmış Afyonkarahisar'ın alınması TBMM Ordularının motivasyonunu artırmış, Dumlupınar'da toplanmayı deneyen Yunan ordusunun büyük bölümü 30 Ağustos'ta imha edilmiştir.³¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları, önlerinde duramayan Yunan işgalcilerini aralıksız kovalamış, 9 Eylül 1922'de milli ordunun İzmir'e girişi ile hedeflenen askeri amaca ulaşılmıştır. Böylece muhalefetin rahatsız olduğu Başkomutanlık Kanunu ve milli orduya yönelik eleştirilerinin gerçeği yansıtmadığı açıkça görülmüştür.

Barış Görüşmeleri

Yunan ordusunun yenildiğinin görülmesi üzerine Yunanistan İtilaf Devletlerinden bir mütareke yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerinin baş tercümanları aracılığıyla bu isteği güçleri ile TBMM orduları arasında bir mütareke yapılmasını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İstanbul'da temsilciliğini yapan Hamit Bey'e iletmışlerdir. Hamit Bey 7 Eylül 1922'de bu isteği Ankara'ya bildirmiştir. İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey bu durumdan Başkomutanı haberdar etmiştir.³²

İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları 23 Eylül 1922'de askerî harekâtın durdurulması ve barış görüşmelerinin başlatılmasını içeren bir notayı TBMM Hükümetine vermişlerdir. TBMM Hükümeti, 29 Ekim'de Meriç Nehrine kadar Trakya topraklarının TBMM hükümetine bırakılmak koşulu ile Mudanya'da yapılacak konferansı kabul ettiğini bildirmiştir. Nitekim 3 Ekim'de Mudanya'da görüşmeler başlamıştır. Zaman zaman kesilme noktasına kadar gelmiş ise de tarafların barışa duydukları özlem savaşı önlemiştir. Bu konuda Franklen Bouillon'nun önemli katkıları olmuştur.³³ 10 Ekim 1922'de barışı korumak uğruna taraflar uzlaşmaya varmış ve bir mütareke metni im-

³¹ Rauf Bey'in Taarruzun başladığı konusunda Mecliste yaptığı açıklama. *TBMM. G. C. Zb., C. 3, s. 711.* "O da ordumuzun biiznillâhi taalâ tevfiakati suphaniyeye istinaden taarruz ettiğini arz ettim. Bizim taarruzumuzun son derece mahrem tutulması icabatı katiyei askeriyededir. Yalnız harp başlamıştır, şeklinde zaruretî katiyesi vardır, birkaç gün içinde taarruzu iâşe etmemek lâzımdır. Bunu da Heyeti Aliyenize arz ediyorum. (Pek doğru sesleri) (İzmir Mebusu Süleyman Efendi tarafından dua kıraat edildi.)" Aynı gün Mecliste Pontus sorunu görüşülmeye başlanmıştı.

³² *TBMM. G. C. Zb., C. 3, s. 750.*

³³ Mustafa Kemal ile Franklin Bouillon arasındaki mektuplaşma için bkz. *TBMM. G. C. Zb., C. 3, s. 936.*

zalanmıştır.³⁴ Böylece barışa giden yol da açılmıştır. Bu mütarekeyi yapan İsmet Paşa'ya Türkiye Büyük Millet Meclisi, mütareke konusunda büyük bir çaba gösteren Franklen Bouillon da Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür etmiştir.³⁵

Mudanya'daki başarıyı gölgelemek girişimleri de olmuştur. Mütarekenin tehdit altında imzalandığı söylentisi yayılmak istenmiş bu durum meclis gündemine getirilmiştir.

“Riyaseti Celileye

Loyd Corc ahiren Mançister'de iradettiği nutukda Mudanya Mukavelei Askeriyesinin bir tehdit altında imza edildiğinden bahsediyor. Loyd Corc'un bu beyanati veçhile Mukavelei Askeriye filhakika bir tehdit neticesi mi imza edilmiştir? Hariciye Vekili Muhtereminin şifahen izahat vermesi için işbu sual takririni takdim ettim.

18 Teşrinievvel 1338

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid”³⁶

Bu soruyu Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey şöyle yanıtlamıştır:

“Harington'un beyannamesiyle bu da hemen aynı cinsten şeylerdir. Bunun için bendeniz Başkumandanlığın bu baptaki mütalâasını, Ordumuzun kuvvetini Hükümetim namına Hariciye Vekili olarak nazarı itibara alıp derim ki; Türk Ordusu tehdit altında değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de tehdit altında Mukavelei Askeriyeyi imza etmemiştir. Bilirsiniz ki, ordularımız İstanbul üzerinden, Çanakkale üzerinden düşmanı takib ederken bize teklif vâki olmuş ve o teklifte matalibi milliyemizin tahakkuku bizde bir ümit hâsıl etmiş, onun üzerine bir an evvel sulha vâsıl olmak için Mudanya Mukavelenamesi imza edilmiştir. (Bravo, sadaları) Onun için ben cihana karşı Meclisi Âlinizin de tasvibi ile ilân ediyorum ki, Mudanya Mukavelei Askeriyesinin asıl ruhu sulh aşkıdır. Bunu cihan bilsin.”³⁷

“Türklerin savaşı değil barışı olduğu(için), istiklâli için, hürriyeti için, hayatı için, bu mücadeleye giriştiği(ni), mukaveleyi tehdit ile değil, maksadı ulvi için imzalandığının bilinmesini” istemiştir.³⁸

Mudanya Mütarekesi'nden sonra sıra barış konferansına gelmişti. Konferansta Türkiye'yi kimin temsil edeceği konusunda bazı isimler dolaşmaya başlamıştı. İsmet Paşa ve Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan Bursa'ya giderek İsmet Paşa'nın Mudanya Mütarekesi sırasında izlediği politikayı olumlu buldu ve onun başkanlığında bir heyetin oluşturulmasına karar verdi. Bunun için de Yusuf Kemal Bey'in istifa edip yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini istedi. Bu düşüncesini Yusuf Kemal Bey'e ilettili ve Yusuf Kemal Bey bu isteği yerine getirdi. Türkiye Büyük

³⁴ Yapılan tartışmalar için bkz. TBMM. G. C. Zb., C. 3, s. 932-944. TBMM. Zb. C., C. 23, s. 343.

³⁵ *“Ankara'da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*
Size teşekkür ederim. Sulhu temin eyleyen zatı Devletlerinin ve Büyük Millet Meclisinin sayesinde memleketiniz dünya nazarında bir kat daha teali etti. Bu akşam Fransa'ya hareket ediyorum. Her noktada sizinle mutabıkım. Dostun/J. Franklen Bouillon” bkz. TBMM. Zb. C., C. 23, s. 253.

³⁶ TBMM. Zb. C., C. 24, s. 15.

³⁷ TBMM Zb. C., C. 24, s. 16.

³⁸ TBMM. Zb. C., ay.

Millet Meclisi İsmet Paşa'yı Dışişleri Vekili seçerek Lozan'da yapılacak barış görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etmek üzere görevlendirdi.³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yapılacak barış görüşmelerine Dışişleri Vekili İsmet Paşa, Muavenat-ı İhtimaiye Vekili Sinob Mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve eski İktisat Vekili Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey'den oluşan bir heyetin katılmasını, heyetin başkanlığını İsmet Paşa'nın yapmasını, Adana Mebusu Zekâi Bey'in, Saruhan Mebusu Celâl Bey'in, Diyarbakir Mebusu Zülfi Bey'in, Burdur Mebusu Veli Bey'in de danışman olarak görevlendirilmesini kararlaştırmıştı (31 Ekim 1922). Bu kişilerin görevlendirilebilmesi için meclisin izin vermesi gerekiyordu. 3 Kasım 1922'de bu konu meclise getirilmiş ve gerekli izin alınmıştır.⁴⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcilerinin Lozan'da izleyeceği politika hakkında İsmet Paşa mecliste kısa bir konuşma yaptı. Ardından söz alan milletvekilleri konferansta üzerinde durulması gereken konuları belirterek adeta onlara bir program verdiler.⁴¹ Böylece Lozan'da izlenecek politikanın sınırları da belirlenmiş oldu.

Saltanatın Kaldırılması, Halifenin Seçilmesi

TBMM Hükümeti 4 Ekim 1922'de İtilaf devletlerine verilecek cevabi notada T. B.M.Meclisi Hükümeti, Türkiye ile İtilaf Devletleri ve Yunanistan arasında kesin barış antlaşmasını müzakere ve akdetmek amacıyla yapılacak olan toplantıya temsilci göndermeyi kabul ettiğini, konferansın İzmir şehrinde yapılmasının faydalı olacağını, toplantının 20 Ekim'de başlamasını istemiştir.⁴²

İtilaf Devletlerinin temsilcileri 28 Ekim 1922'de ayrı ayrı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisini ziyaret ederek şu nota ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini barış konferansına davet etmişlerdir.⁴³

Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Beyefendiye:

Ankara Hükümetinin 4 Teşrinievvel tarihli notasına cevaben ve 23 Eylül'e zeylen, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri Ankara Büyük Meclisi Hükümetini Şark'da harbe nihayet verecek bir muahede akdi maksadıyla müzakeratı 13 Teşrinisaniye Lozan'da küşad etmek için mümessiller göndermeye davetle kesbi şeref ederler.

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri arasında mümessillerinin salâhiyeti tammeyi haiz olması ve fakat bu murahhasların ikiden fazla olmaması takarrür etmiştir.

İstanbul, 27 Teşrinievvel 1922

³⁹ Atatürk, *age*, s. 461-462; M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C.2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s. 3 vd.

⁴⁰ *TBMM. Zb. C.*, C. 24, s.335.

⁴¹ *TBMM. Zb. C.*, C. 24, s. 340-375. Hükümetin verdiği program için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 497-498.

⁴² *TBMM. G. C. Zb.*, C. 3, s. 861.

⁴³ *TBMM. Zb. C.*, C. 24, s. 221.

Bu nota vakit geçirilmeden hükümette de görüşülmeden meclisin bilgisine sunulmuştur. Aynı nota Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya da verildiği belirtilmiştir.⁴⁴

Bu gelişmeler yaşanırken Tevfik Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak amacıyla başlattığı girişim mecliste fırtınaların kopmasına yol açmıştır. Şöyle ki Tevfik Paşa önce oğlu ile Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına 17 Eylül 1922'de "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*" diye bir mektup,⁴⁵ ardından da Meclis Başkanlığına "*Dersaadet, 29. X. 1338/ Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine/Gayet müstaceldir*" bir telgraf göndererek yakında toplanacak barış konferansına İtilaf Devletlerinin her iki hükümeti de çağıracaklarını, toplanacak konferansta birlikte hareket edebilmek için güvenilir bir kişiyi İstanbul'a göndermesini ya da kendilerinden birinin Ankara'ya gelmesini istemiştir.⁴⁶ Bu isteğin meclise aktarılması üzerine 15 milletvekili söz almış ve düşüncelerini açıkça ortaya koymuşlardır.⁴⁷

İlk sözü alan Rasih Efendi telgrafın başlığına dikkati çekerek Ankara Büyük Millet Meclisi adlandırmasını doğru bulmamış ve Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu söylemiş dolayısıyla Türkiye hakkında söz söyleme yetkisinin TBMM'de olduğunun kabul edilmesini istemiştir. Konuşmacılar çeşitli yönleriyle bu telgrafları eleştirmişler ve yok sayılmasını istemişlerdir.

"*Konferansa Babüali de Büyük Millet Meclisi de davet olundu.*" diyen Hüseyin Avni Bey, "*Babiâli(nin), bu konferanstan evvel Sevr Ahitnamesinin imzasına davet olduğunu*" vurgulayarak Tevfik Paşa'ya eleştirmiştir. "*Kâzım Karabekir Paşa katıyen sulh mahalline bunların ayaklarını attırmamaya çalışmalıyız*" diyerek İstanbul'daki Tevfik Paşa Hükümeti'nin tanınmamasını istemiştir. Ali Fuat Paşa:

"*Mücadelei Milliyeye başladığımız tarihten bugüne kadar bizim iki düşmanımız vardı. Biri hariçten geliyordu. Diğeri de İstanbul'dan doğuyordu. İstanbul'dan maksudım Padişah, Saray ve Babiâlidir. Ve görüyorsunuz ki, cephedeki süngülerimiz gayet katı bir zafer istihsal ettiği halde bile hâlâ İstanbul entrikası nihayet bulmuyor. Binaenaleyh bu meselenin bence ifade edilecek zamanı gelmiştir. Ve bunu da benden evvel söz söyleyen Heyeti Vekile Reisi Rauf Beyefendi tamamen izah ettiler, önümüzde bir Sulh Konferansı vardır. Daima ikilik ihdas ediliyor. Binaenaleyh bendeniz o kanaattem ki; düşmanların sonuncusu da bugün halledilmelidir*".

Fethi Bey:

"*.. Efendiler! Bu zihniyet şunu da ifade etmek istiyor ki: Millet hâkimiyetini eline aldıktan ve bilcümle mehalike karşı bu hâkimiyeti istimal ederek istiklâlini kazandı-*

⁴⁴ TBMM. Zb. C., C. 24, s. 253.

⁴⁵ Verilen cevap için bkz. TBMM. Zb. C., C. 24, s. 269-270.

⁴⁶ TBMM. Zb. C., C. 24, s. 269-270.

⁴⁷ Bunlar şu kişilerdir: Rasih Efendi (Antalya), Hüseyin Avni (Erzurum), Nafia Vekili Fevzi B. (Diyarbakir) Yahya Galib B. (Kırşehir), Dr. Rıza Nur B. (Sinob) Bey, Mazhar Müfid Bey (Hakkâri), Kâzım Karabekir Paşa (Edirne), Hacı İlyas Sâmî Efendi (Muş), Salâhaddîn Bey (Mersin), Müfid Efendi (Kırşehir), İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Alî Fuad Paşa (Ankara), Dahiliye Vekili Ali Fethi B. (İstanbul), Nusrat Efendi (Erzurum), Hariciye Vekili İsmet Paşa (Edirne) söz alarak bu konudaki düşüncelerini açıklamışlardır.

tan sonra hâsıl ettiği bu muazzam Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini, bu zevat henüz meşru bir Hükümet olarak tanımamaktadır ve kendilerinde bu meşru ve Millî Hükümetin mukarreratını kontrol etmek, daha doğrusu onlara emir vermek, nüfuz etmek salâhiyetini görüyorlar.”

Rıza Nur Bey:

“Efendiler, arkadaşlarımız, meselenin bazı aksamını şerh ve tafsiletiler. Diğer bir kısmı var ki, şimdیه kadar İtilâf Devletleri Türkiye’de iki hükümet mevcut olduğu kanaatinde bulunuyorlar. Ve asıl meselei esasiye de bu oluyor. Eskiden beri notalar veriyor ve iki hükümete hitab ediyorlar. Konferans sürüyor. İki hükümeti davet ediyorlar. Nitekim bu defa da aynı tarika sülük etmişlerdir ve bunda tabîi düşmanlarımızın menfaati vardır. Bundan bittabi birçok istifa ümit ediyorlar ki, bu tarika tevessül ediyorlar. Onun için bugün Türk Milletine ve bu Devlete düşen vazife, bu meseleyi halletmektir. Burada bir Hükümet mi var, iki Hükümet mi var? Bunu âleme göstermelidir. Esasen Ankara’da Türk Milleti bundan üç sene evvel içtima ettiği vakitte ve Büyük Millet Meclisini topladığı vakitte kararını vermiştir ki; hâkimiyet, milletindir ve Türkiye Hükümeti buradadır. Binaenaleyh, o eski Osmanlı İmparatorluğu münkariz olmuştur; efendiler. Yerine dinç ve millî bir Türkiye Devleti doğmuştur ve bütün hâkimiyet ondadır. Binaenaleyh, İstanbul’da hâkimiyete sahip bir hükümet yoktur. Vakia orada biz hükümetiz diye iddia eden bir heyet vardır. Fakat Hükümet olmak için lâzım gelen vesait, evsaf ve mezayanın hiçbirisine hukuken mâlik değildir. Bir defa kendisini müdafaa edemez. Elinde bir kuvveti yoktur. Kendisini besliyemez ve ecnebler elinde esir bulunuyor. Onun için bendeniz bu bapta tahrir hazırladım ve Makamı Riyasete takdim ettim. Makamı Riyasetten rica ediyorum, o tahrir okunsun”. İsmet Paşa “Efendiler Türkiye’nin mukadderatına bilâkaydışart vâziülyed bulunan” Büyük Millet Meclisine bu telgrafta vukubulan müracaatin bir mahiyeti resmîyesi olamaz. Mevzuubahs olan mesele, meselei hariciyeye, Sulh Konferansına taallük ettiği için, bir ehemmiyet iktisab etmektedir. Bunda benim mucibi teessüfüm olan nokta, öteden beri olduğu gibi Garp devletlerinin hâlâ Şark milletlerini tahtı işgallerinde bulundurdukları heyet vasıtasıyla bütün milleti tahtı hâkimiyetlerinde tutmak imkânını görmekte olmalarıdır. Türkiye milletiyle, Türk milletiyle bir sulh konferansı akdedebilmek için, Türkiye’nin meşru ve hakiki mümessilleriyle karşı karşıya bulunmak lâzımdır. Bu evvelce de; İstanbul’da birtakım heyetler ve bu telgrafname sahibinin arkadaşları milletimize muhik kararname metalibini kabul etmeğümüz ve bundan başka çare olmadığına kaani olmaklığımız için tavassut etmişler, uğraşmışlar; müracaatta bulunmuşlar ve bu suretle ecneblere de birçok ümitler vermişlerdir. Teessüf olunur ki; aynı gaflettedirler... biz, bütün dünyaya karşı ilân ediyoruz ki : Eğer Türkiye’nin mümessili olarak başka heyetler aranır ve bu yüzden sulh tehhür ederse, davet edenlerle bilâhak kendilerini muhatap görenler sulhu tehir etmiş olurlar...Türkiye’nin Sulh Konferansına ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi mümessilini göndereceğini ve Türkiye mümessili olarak başka yerlerden mümessil gelecek olursa, onların iştirakini bizim iştirakimize mâni

addedeceğimizi ve Mudanya Konferansı ahkâmının da, bu suretle muhtel olacağını ifade eyledik.”

Bu tartışmalardan sonra Rıza Nur Bey’in hazırladığı önerge okunmuştur. Fakat sonuç alınamamıştır. Önergeye 132 beyaz, 2 kırmızı, 2 yeşil olmak üzere 136 kişi rey vermiştir. İşlemin tamamlanması için 25 kişinin oyuna ihtiyaç vardır. Bu nedenle başkan yeni oylamayı 1 Kasım’a ertelemiştir⁴⁸. Önergenin eksikliklerini gidermek üzere biri Rıza Nur ve arkadaşları, ikincisi Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları tarafından iki önerge verilmiştir. 1 Kasım 1922’deki toplantıda ilk sözü Mustafa Kemal Paşa almış ve önerge hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Erzurum Milletvekili Durak Bey ve 20 arkadaşı verilen önergelerin “Şer’iye, Adliye, Kanunu Esasi encümenlerinden mürekkep Müşterek Encümençe tetkik olunarak badehu reye vaz’olunmasını” istemiş ve bu istek kabul edilerek önergeler ortak komisyona gönderilmiştir. Ortak Komisyonda tartışmaların uzaması üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın müdahalesi ile ortak bir metin hazırlanmış ve Meclis Başkanlığına sunulmuştur.⁴⁹ Metin okunmuş oylama yapılmış ve oybirliği ile kabul edildiği açıklanmıştır.⁵⁰

Saltanatın kaldırılmasından sonra Padişah Vahdettin tarafından atanan Tevfik Paşa Hükümetinin hiçbir dayanağı kalmadığı için 4 Kasım 1922’de hükümet istifa etmiştir. Böylece Bab-ı Âli- Ankara Hükümeti ayrımı da sona ermiş, Türkiye halkı adına konuşma ve karar alma hakkının Türkiye Büyük Millet Meclisi uhdesinde olduğu tüm paydaş devletlere gösterilmiştir. Bu istifanın arkasından Vahidettin Mustafa Kemal Paşa ile görüşme olanağı aramış ise de bu görüşme gerçekleşmemiştir. Hayatının tehlikede olduğu sanısıyla İngiliz Generali Harigton’dan yardım istemiş ve bu isteğini bir mektupla bildirmiştir. 17 Kasım 1922’de Vahdettin İngilizlere sığınmıştır.⁵¹ Dolayısıyla padişah ülkeden kaçmıştır. Refet Beyin bu haberi Hükümete iletmesi üzerine Hilafet konusu gündeme gelmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanarak bu konuyu ele almıştır. Vahdettin’in kaçıışı ile hilafet makamının boşaldığına ilişkin Şer’iye Vekilinin hazırladığı fetva görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Ardından seçime geçilmiş ve Abdülmecid Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 148 oy ile Halife seçilerek hilafet makamına oturtulmuştur (18 Kasım 1922).

Görülüyor ki “kellesini torbaya koyarak” vatanlarını düşman işgalinden kurtarmak, halkın can güvenliği başta olmak üzere insan olmaktan dolayı sahip olduğu haklarını özgürlüklerini güvence altında tutabilmek amacıyla Ankara’ya gelen ve Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında toplanan milletvekilleri amaçlarına ulaşmışlardır. Bu amaca ulaşmada da 1922 yılı adeta bir dönüm noktası olmuştur. 23 Nisan 1920’de kurulmasına başlanan Yeni Türkiye Devleti’nin temelleri sağlamlaştırılmış, çağdaşlığa uzanan yoldaki engeller birer birer kaldırılmaya başlanmıştır. Türkiye Büyük Mil-

⁴⁸ TBMM. Zb. C., C. 24, s. 269-296.

⁴⁹ TBMM. Zb. C., C.24, s. 313.

⁵⁰ TBMM. Zb. C., C. 24, s. 315. Ancak Ziya Hurşit kabul etmediğini belirterek metnin oy çokluğu ile kabul edildiğini söylemiştir.

⁵¹ TBMM. ZB. C., C. 24, s. 562.

let Meclisi sadece kendisinden sonrakilere değil, emperyalizmin tahakkümünden kurtulmak ve bağımsız bir devlet olmak isteyen tüm uluslara örneklilik edecek bir meclis olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C.1 (1919-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Mes'uliyet

Kavanin Mecmuası

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, C.2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Güneş, İhsan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

BAŞKUMANDANLIK KANUNU VE UZATMALARI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Cezmi ERASLAN*

Giriş

Türk Millî Mücadelesi'nin en buhranlı zamanlarında Kütahya Altıntaş Muharebeleri'ndeki yenilgiden sonra meclisin Kayseri'ye naklinin konuşulduğu, Yunan ordusunun Sakarya'nın doğusuna geçtiği süreçte BMM, tarihi bir karar almak zorunda kalmıştır.

5 Ağustos 1921 tarihinde iki hafif celseden sonra toplanan aleni celsede Sinop Mebusu Rıza Nur ve 8 arkadaşının teklifiyle meclis, reisi Mustafa Kemal Paşa'yı başkumandan olarak görevlendirmiştir. Kanunun çıkışı sırasındaki şartlar ve görüşler ile uzatılması dönemlerindeki tartışmalar, meclisin siyasi taraflarının öncelikleri hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak TBMM Zabıt Cerideleri ve Gizli Celse Zabıtları kullanılacaktır.

1. Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazı'ulyed yegâne kuvvet-i aliye olan ve azasından her birinin K.E ve TEK ile hukuk ve masuniyeti teşriyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyeti-i maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan TBMM kuyudu âtiye ile Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine kendi reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.

2. Başkumandan ordununun maddi ve manevi kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda TBMM'nin buna müteallik salahiyetini Meclis namına fiilen istimale mezundur.

3. Müşarünileyhe bâlâdaki mevad ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkizâsından evvel dahi bu sıfat ve salahiyeti ref' edebilir.

4. Ve 5. Meriyet ve Uygulamaya dairdir.¹

Oylama 184 mebusun oybirliği ile olumlu sonuçlanmıştır.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cezmi.eraslan@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3475-310X.

¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, C. 12, Devre 1, İçtima 2, Ankara, 1958, s. 18-19.

Batı Cephesi'ndeki işlerin ehemmiyet kazanması üzerine İsmet Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden istifa ile Batı Cephesi Kumandanlığı'na nakledilmiş, yerine Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile Bolu Mebusu Miriliva Yusuf İzzet Paşa'dan, Fevzi Paşa (183/184 oy) görevlendirilmiştir. Fevzi Paşa'dan boşalan vekâlete meclis reisi tarafından Dâhiliye Vekili Refet Paşa ve Mersin Mebusu Miralay Fahreddin Bey, önerilmiş Refet Paşa büyük ekseriyetle (167/175) seçilmiş, vekâleten dâhiliyeyi de yönetmesi istenmiştir. İsmet Paşa'ya meclisin itimat ve muhabbetini belirten bir telgraf gönderilmiştir. Atamaların neredeyse oybirliği ile gerçekleşmesine mukabil tartışmalar farklı bir manzara çizmektedir.

Problem: Maddî, Fizikî Eksiklik ve İdarî Yetersizlik

2 Ağustos 1921 tarihli 59. toplantının ikinci celsesinde cepheden dönen Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehmi ve İzmir Mebusu Mahmut Esat beylerin müşterek raporu ve Rıza Bey'in izahatı ordunun pek çok noktada fizikî ve maddi eksikliği bulunduğunu, yönetimde yetersizlikler bulunduğunu göstermektedir. Rıza Nur Bey: *"zabt ı rabtu yerinde mükemmel bir ordu bulduk, zabitan ve efradın maneviyatı pek yüksektir. Buna mukabil ricat sırasında bazı aksamını zayi etmiştir. Adet kâfi derecede değildir. Askerin bir defa çarığı yoktur. Ayakları yalındır. Piyadelerin atı çarıkır"* demektedir.²

Eksiklikler bununla sınırlı değildi, Rıza Nur Bey devamla:

"Askerin gölgesine sığınmak için yeri yoktur. Asker sabahtan akşama güneşin altında duruyor. Gece soğuktur. Bir kaputu yoktur. Doktorlarla görüştim teşemmiüsten vukuat var mıdır diye, nadirdir dediler. Meşakk-ı mihene bundan mütehammil bir millet yoktur. Bazı menatik vardır ki su yoktur. Efradın mataraları eksiktir. Fıçı yoktur ordunun %20 nispetinde süngüsü yoktur. Sonra süvari var elinde kılıcı yoktur. Geri çekilme sırasında gaip olan birkaç sınıf vardır, bunda Yunan casus teşkilatının iyi çalışmış olmasının da etkisi vardır." diyerek firar meselesine dair ipuçları vermiştir.³ *"Ordu gerisinde inzibat yok denecek kadar az"* diyen Rıza Nur Bey, geri hizmetlerin iyi yapılamadığından şikâyetle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin eksik iş yaptığını belirtmiştir.

Rıza Nur: *"Asker aslanlar gibi çarpışmış, idarede hatalar olmuştur. Heyet-i Vekile kırtasiye işlerine boğulmuştur. Meclis ordunun eksikliğini tamamlarsa bu ordu Yunan'ı Sakarya vadisinde parça parça yapar. Yapamazsak tehlike muhakkaktır."* hükmünü vermektedir.

"Levazım işi yolunda gitmiyor, sebep müteahhitlerin para alamamalarıdır. Meclis bütçe vermiştir. Bakanlık bu paraları Maliyeden alamamış mıdır? Suiistimal mi var-

² Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), C. I-IV, C. 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 132.

³ TBMMGCZ, C. 2, s. 133.

dur?” soruları bütün meclisin hop oturup hop kalkmasına yol açacak ağırlıktadır: “15 güne kadar orduyu orada tutunacak hale koyamazsak fena bir hale düşer dünyamızı ve ahiretimizi kaybederiz.”

Cephe komutanı istemiş olduğu 20.000 askeri parça parça değil birden vermek gerektiğini belirten Nur, nakil vasıtalarında yaşanan sıkıntıya ve kaynakların orduya ulaştırılmasına özel bir önem vermek gerektiğini, başarısızlığın halkı ümitsizliğe sevk edeceğinden meclisin naklinin de konuşulmasının bile olumsuz etkiler yaptığını belirtmiştir.

Çare: Fevkalade Zamanlarda Fevkalade Gayret Lazımdır: Reis Paşa Hazretleri Başkumandanlığı Deruhte Etmelidir

Rıza Nur Bey, ana hatlarıyla izah ettiği bu sıkıntılı durumdan çıkmak için: “*Erkan-ı Harbiye’yi çalıştırmak, Müdafaa-i Milliye’yi uyandırmak lazımdır*” kanaatini belirtmiştir. Ona göre Fevzi Paşa ve Refet Paşa bunu yapabilirlerdi. Ancak Garp Cephesi kumandanı, yani askerî harekâtın yürütücüsü yetersiz kalıyordu. Rıza Nur Bey, “*İsmet Paşa çok fazıldır. Fakat fevkalade zamanlarda fevkalade işler ve fevkalade gayret lazımdır*” diyerek İsmet Paşa’nın mevcut fevkalade zamanın işleri için yetersiz kaldığını ve değiştirilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Hâlbuki Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa tam bu işin adamı idi: “*Yunan ordusunun kralı, karısı kızı, oğlu hep cepheye geldiler, orduyu büyüttüler, ne lazımsa yaptılar*” dedikten sonra “*Zaman fevkaladedir. Şimdi benim hatırıma geliyor ki, bizim muhterem reisimiz tam bu için reculüdür. Onun gibi iyi kumandanımız yoktur. Asker içinde konuşmalar yapmak, heyecanlandırmak lazım, adamlar papazlarını bu işin içine sokmuşlardır. Biz de ulemamızı gönderelim, heyecan verelim, tenkit sırası değil, iş zamanıdır*”⁴ sözleriyle mücadelenin topyekûn bir adanmışlıkla yapılmasına olan ihtiyacı ortaya koymuş ve başkumandanlık tartışmalarının fitilini ateşlemiştir.

Rıza Nur Bey’den sonra heyetin diğer üyeleri Vehbi Bey ve sonra Mahmut Esat Bey söz alarak görüşlerini belirtmişlerdir.

Vehbi Bey “*neden başarısız olundu?*” Sorusuna cevap olarak:

“*1. Maaş meselesidir. Cephede dört aydır maaş alamamışlardır*”. 2. **Su meselesidir.** Kıtalar yürüyüş esnasında susuz kalmışlardır. Kırba, fiçı, tulum eksiktir. 3. **Tütün yokluğu.** Neferât ot içiyor. Alay komutanının tabakasında tütün yoktur. 4. **Mektupların ulaşmaması,** zabitan ve efrat mektup alamamaktan şikâyetçidirler. Müdafaa-i Milliye’nin bunun teşkilatını yapması gerekir. 5. **Elbise yokluğu,** %80’inde elbise yoktur. Varsa kendi giyip geldiği elbisedir. 6. **Çadır eksikliği.** Hiç olmazsa portatif çadır vermeliyiz. 7. **Cephedeki zabitanın emirberleri alınmış veya değiştirilmiş olması.** Ailelerin emanet edildiği neferlerin değişmesi işlerin aksamasına, zabıt ailelerinin sefaletine yol açmıştır. 8. **Yemiş, sebze eksikliği;** Seyyar bakkallar ordunun içinde

⁴ TBMMGCZ, C. 2, s. 133.

tesis edilmeli. Biz gittiğimiz yerde ordu içinde mum bile bulamadık.” demek suretiyle eksiklikleri ayrıntılı bir şekilde izah etmişlerdi. Devamında: “9. **Meclisin halkı bilgilendirmemesi, meclis beyanname yayınlamalı. Meclisin geri çekileceği şayiaları son derece olumsuz etki yapmıştır.**”

Rıza Nur tekrar söz alarak:

“Düşmanı şu hattan ileri geçirmek, tetkik ettiğimiz Ordunun halet-i rûhiyesine nazaran pek doğru değildir. Binaenaleyh geçirtmemek için saydığımız tedâbir gayet basittir. Biz buna emek verirse 15 günde temin edebiliriz. Başta Reis Paşa hazretleri Başkumandanlığı deruhte etmek şartıyla hepimiz de lazım gelen vazifelerle tanzif edilmek ve bilakaydüşart kabul şartıyla memleketin içine yeni bir hayat yeni bir faaliyet vücuda getirerek bendeniz kaniyim ki bu yabancı düşmanı bir ayda kemaliyle tedip ederiz, terbiye ederiz.”⁵ sonucuna ulaşmaktaydı.

Mahmud Esad Bey de ordunun 20.000 kişiyle takviyesini, birliklerin yeterli sayıya ulaştırılmasını başarı şartı olarak görmekte ve bunun yapılabileceğine inancını dile getirmektedir. Ancak “önce hükümeti takviye etmek ve işi demir ellere tevdi etmek lazımdır” yani yönetimin daha dirayetli ve kuvvetli bir elde toplanması en acil ihtiyaçtı.

4 Ağustos'ta 61. toplantıda söz alan Mersin Mebusu (mülga 3. Kolordu Komutanı Albay) Salâhattin Bey, konuşulanlar hakkında değerlendirmeler yapmış, ümitsizliğe kapılmamak gerektiğini belirtmiştir. “Böyle badireler her milletin başından geçmiştir” diyerek kendince çareyi şöyle özetlemiştir. “Tereddüde mahal yoktur. Bu milletin azami kuvvetini bir noktaya cemedelim. Ve bir zat hiçbir mâni ve hail olmaksızın milletin bütün kuvvetini ve azmini menafie sevk etsin zaferi kazansın.” Bu sözleriyle sivil vekillerin görüşünü desteklemiştir. “Efendiler bizi zafere nail edecek saik kimdir? Kim ise o zat zaferi istihsale müvekkildir. Meclisi milli namına çalışacak olan bu zatın intihabı lazımdır. Yalnız şunu düşünüyorum. Bugünün en büyük marazı ve en büyük tehlikesi milletin en büyük işi bila kayd bütün salahiyetleri tasarruf ve istimal edecek bir zata tefvizi umur etmek, ona bizi muzaffer edin demektir” sözleriyle işin ne şekilde yapılacağını ve zorluğunu ifade etmiştir.⁶

Salâhattin Bey, işin zorluğunu izah ederken ise “Bir başkumandan vekili istiyoruz ve bu olmalıdır. Bunun kim olması meselesi var.” dedikten sonra iki şık olarak:

“Şimdiye kadar idare edenlerin başkumandanlık vekâletine el koyup bir karargâh ile harbi idare etmesi ve önünde hail ve mâni olacak bir şey bulunmasın. İkinci şekil harbe meclisin el koyması ve reis vekili olarak tevkil ettiği meclis reisinin kumandayı idare etmesidir. Bu şeklen daha yüksektir. Bir kere memleketin maddi manevi bütün kuvasında meseleye ne kadar büyük kuvvetle sarıldığı hakkında kanaat hâsıl olmuş olacak ve bundan dolayı emniyet ve hahişle şitab edilecektir.” diyerek kanaatini belirtmiştir. Meseleyi sadece askerî açıdan görmemek gerektiğine dikkat çekerek:

“Biz bütün dünyanın üzerimize gözünü çevirdiği bir kitle-i idariyeyiz ve binaenaleyh Ankara'nın şarkına kadar çekilen bir ordumuza karşı nasıl bir siyaset takip

⁵ TBMMGCZ, C. 2, s. 142.

⁶ TBMMGCZ, C. 2, s. 158.

olunacağını, İstanbul'da nasıl bir teşkilat yaptırılacağını düşünelim. Mümkün mertebeye milletin kuvvetini bir araya toplamak üzere bütün kuvvetimizi hükümetin başında bulunan zata salahiyeti namahdûde ile verelim. Hükümetin başında bulunan zat kim ise onun arkasından millet yürüsün. Sual cevap yok. Bilahare neticeye göre bunu mülâhaza ederiz."⁷ demiştir. Salâhattin Bey, bir yandan "başkumandan sınırsız yetki ile iş görsün" derken diğer taraftan vekil olması gerektiğini belirterek zor durumu aşmak için ne gerekiyorsa yapılmasını, ikinci aşamanın daha sonra değerlendirilmesini uygun görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos'ta şahsına gösterilen teveccühe teşekkürle "ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve ikmal ve sevku idaresini bir kat daha tarsin için TBMM'nin haiz olduğu salahiyeti meşruayı filem istimal etmek şartıyla bu vazifeyi" kabul ettiğini bildirmiştir. Buna karşı Mersin Mebusu Salâhattin Bey söz alarak: "başkumandanlık vekâletini deruhte buyuracak zat dendiğinde mutlaka bir padişah manası anlaşılır" itirazıyla "vekili" olmasında ısrar etmiştir. Paşa ise başkumandan vekili tabirinin eskiden kullanılmış ve hoş görülmeleyen bir unvan ile bu vazifeyi yapamayacağını bildirmiştir.⁸ Meclis reisi olarak zaten kullandığı yetkilerin yeniden verilmesine gerek olmadığı değerlendirmeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa: "yalnız ordunun maddi ve manevi kuvvetini tezyid ve ikmalde ve ordunun sevk ü idaresini tarsinde lüzumlu görülecek hususâtı Başkumandanlığın derakap yapmasıdır" diyerek istediği şekle açıklama getirmiştir. Yetkinin büyük olduğunu vermenin doğru olmadığını, iyi düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Abidin Bey (Lazistan), Reis Paşa (Mustafa Kemal Paşa)'ya hak vermiştir. Paşanın askeri karizmasından içinde bulunulan, milli davayı yaratan Paşa'nın ordunun başına gelmesinin büyüklük olduğunu savunmuştur. Tâki Efendi (Sivas) başkumandanlık vazifesine karşı çıkarak Paşa'nın zaten yaptığını unvana ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Eğer o unvan tahtında başarısızlıklar görülürse milletin kulp takacağını ihtar etmiştir. "Mustafa Kemal Paşa bu milletin alemdârıdır. Lekeler başka kumandanlara sürülsün." demiştir. Salâhattin Bey: "sebepleri gösterilmeyerek idare-i umur edilecek derecede vaziyet dar değildir" diyerek yetkilerin verilmesine karşı çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, müdafaa-i milliye, erkân-ı harbiye ve bunların karargâhlarının zaten var olduğunu, kayıtlı bir vazife yapılacak ise mevcut kumandanların bunu hayli hayli yaptıklarını belirterek, "vekil suretiyle iş ve imza bir farklılık olmadığını düşündürür, etkisi olmaz" itirazında bulunmuştur.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) ise "Maddi ve manevi son ağırlık ne varsa kefenin gözüne koymağa mecburuz. Anadolu'da iki fikir çarpışıyor, Yunan ordusu bir fikri ifade ediyor. İstila muharebesi yapıyor. Biz istiklal istiyoruz. Dolayısıyla başarı için en önemli amil Paşa'nın şahsıdır, onu öne çıkarmalıyız." demiştir.⁹

⁷ TBMMGCZ, C. 2, s. 159.

⁸ TBMMGCZ, C. 2, s. 164-165.

⁹ TBMMGCZ, C. 2, s. 175.

5 Ağustos 2. oturumda Mustafa Kemal Paşa meclisin tereddüt ettiği noktanın “*hukuk-ı teşriye ve icraiyesini bir şahsa tevdi etmiş olmaktan tevellüd edecek mezahir*” olduğunu, bu hassasiyetten memnuniyetini belirtmiştir. Daha muhtasar bir teklif ortaya koymuştur.

Rıza Nur Bey, “*milletin hukukunu bir şahsın eline vermekle büyük zillet irtikâp ettiklerini*” dile getirmiştir. Manası düşünülürse “*biz adeta bir Padişah intihap ediyoruz*” diyerek endişesini belirtmiştir. Milletin kan dökerek aldığı teşrii ve icraî hakları bir kişiye vermenin vahim bir durum olduğuna dikkat çekmiştir. Meclisten bu yetkiler değil, orduyu sevk ve idare için bütün yetkilerin istenebileceğini, buna bir şey denilemeyeceğini savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın da kabul ve ifade ettiği üzere ikinci maddede meclis yetkilerinin hangi alanda kullanılacağı belirtilmiş ise de sonraki hemen her uzatmada tartışmalar sürüp gitmiştir.

Nihayetinde 183 oyun 169’u ile başkumandanlık Mustafa Kemal Paşa’ya tevcih edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa harice ve dâhile karşı hükümetin sarsılmaması ve hırpalanmaması gerektiğini ihtar etmiştir. Görüldüğü üzere açık oylamada oybirliği sağlanmıştır. Memleket dâhiline ve dışarıya karşı birlik görüntüsü verilmiştir.

Kanun Uzatmalarına Karşı Muhalefette Öne Çıkan Fikirler

Başkumandanlık kanunu ile sahip olduğu yetkileri sadece Tekâlif-i Milliye Emirleri’ni çıkararak kullanan Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki başarıları neticesinde Büyük Millet Meclisi, kendisine “Gazi unvanı ve Mareşal rütbesi” tevcihini uygun görmüştür. Savaş ve neticesinde ortaya çıkan siyasi ve diplomatik ortam Paşa’nın itibarını zirveye çıkarmıştır diyebiliriz. Buna mukabil Başkumandanın yıprandığı iddiaları da ısrarla dile getirilmiştir.

Paşa Yıpranmıştır

Başkumandanlık Kanunu’nun ilk üç aylık uzatması için görüşmeler 31 Ekim 1921 tarihinde başlatılmıştır. Kırşehir Mebusu Müfid Efendinin teklifi üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey:

“Ben isterim ki Paşa hazretleri bir senelik değil, bu meclisin başında daha uzun müddet kalmalıdır. Bugün fevkalade bir hakikat karşısında bulunuyoruz. Bu fevkalade vaziyeti ıslah için Paşadan bu hizmeti istirham ettik. Kendileri vatanın tehlikesinin görerek kabul ettiler ve cidden eşkâr-ı umumiyeye ve gerek cihana iyi tesir yaptı. Harp de lehülhamd lehimize neticelendi. O zamanda Kosti Eskişehir’de çadırını kurmuştu. Bu tedbir ona karşı idi. Bu kudreti temin ettik. Bu keskin silahımızı saklayalım bir az. Çünkü bir taraftan Paşa hazretleri yıpranmıştır. Bunu delailile arz edeceğim.”¹⁰

yorumunda bulunmuştur. Hüseyin Avni Bey, Merkez Ordusu kumandanı Nureddin

¹⁰ TBMMGCZ, C. 2, s. 414.

Paşa'nın Pontus meselesiyle ilgili yargılanması sürecinde ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin işlerine dair eleştirilere Başkumandanın cevap vermesinden şikâyetçidir. Bir taraftan da elde edilen başarıyı sadece Başkumandanın şahsına bağlama girişimlerinden rahatsızdır. *"Oysa Mustafa Kemal Paşa bundan sonraki süreçte de elde ettiği başarıları millete mâl etmek konusunda son derece hassas bir devlet adamlığı sergilediğinden bu suçlamaların pek de ciddiye alınmaması gerekir kanaatindeyiz."*¹¹ demiş ve eklemiştir:

"Biz yüksek salahiyet verdik. Düşünmedik ki yapılan kanunlar cihana tarihe terk ediliyor. Biz paşa hazretlerinden böyle pek yüksek bir ümid ve daimî muvaffakiyetler beklemekle beraber ben ümidimi bir şeye bağladım. Allah'a ve sonra da sizin çıkarduğunuz orduya. Paşa Hazretleri ne yapabildi? Onun Ordudaki nâm-ı bülendi Türk kalbine şecaat verdi. Millet in de itimadı vardı. Fedakârlığını yaptı ve gösterdi. Bu silâhi saklamağa mecburuz. Şimdi arz edeyim ki maddi ve manevi kuvvetin bir zata tevdi bir millet için zaafıdır. Maddi, manevi kuvvetler kurun-ı ıldada verilirdi. Nitekim Paşa hazretleri bu bâbdaki kuvvet ve salahiyeti ellerine aldığı zaman yine bu kürsüde buyurdular ki... Bunu vermeden evvel bana sormak lazımdı. Demek ki kime verilse salahiyet o kendisinde büyük bir kudret görmek istiyor."

Hüseyin Avni Bey, dâhili asayiş ve Tekâlif-i Milliye Emirleri dolayısıyla yaşanan bazı olumsuzlukların Başkumandan Paşa tarafından halledilmesinin mümkün olmadığını, hükümetin görevlerini yapması gerektiğini belirtmiştir¹² ve:

"Bihakkın mesul olan Paşa hazretlerinin Meclisin Reisi olmak sıfatıyla mesuliyeti yoktur. Başkumandan olmak sıfatıyla mesuliyeti vardır. Paşa, riyasette oturmak istiyorsa bu gibi vezâiften elini çeksin. Çünkü nasıl mesul edeceksiniz? Ben Paşa hazretlerinin düşmesi taraftarı değilim. Vazifesinde muvaffakiyetsizliği kendisinin iskatını intaç eder." diyerek her şeyde mesul tutulacağını ve düşürüleceğini ihtâr etmiştir.

"Onun için böyle mühim mesâilde Paşayı saklayalım, kıskanalım. Sonra bununla beraber İnönü muharebelerinde Paşa Hz. muvaffak olmuştur. Fikirlerini verdiler de Erkânî Harbiye'ye kabul etmedi mi? Teşci etti de neferler kabul etmedi mi? Neferlerin arasında koştı gitti. Hüsnü tesir yaptı. Benim arzum şudur ki Paşanın daima Millet Meclisi Reisi olarak cihana kadar tanınmış ve cihanın âlemi olmuştur. Eğer o âlemi yaşatmak istiyorsanız Paşayı yıpratmayınız. Paşayı bu gibi hidemattan kıskanınız." diyerek fikirlerini açıklamıştır.

Cavid Bey (Kars) ve Hüsrev Bey (Trabzon) Tunalı Hilmi (Bolu) Mustafa Durak (Erzurum) Musa Kazım (Konya), Abdullah Azmi (Eskişehir), Lütfi Bey (Malatya), Osman Bey (Lazistan), Suad Bey (Kastamonu), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Sırrı Bey (İzmit) meclis reisi olarak var olan yetkilerinden bir kısmını unvanla vermenin yanlış olduğuna işaretlerle, verilen görevin henüz tamamlanmadığını, tehlikenin geçmediğini, fakat kararın olumlu etkisinin görüldüğünü belirterek lehte fikir beyan etmişlerdir.

¹¹ Cezmi Eraslan, "Atatürk Düşüncesinde Ekip Ruhunun Önemi", *Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı*, İstanbul, 2014, s. 99-106.

¹² *TBMMGCZ*, C. 2, s. 414.

Buna paralel olarak Necip Bey (Ertuğrul), Mustafa Bey (Tokat) “*görev devam etsin fakat biz de elimizi çekmeyelim*” derken meclisin salahiyetlerini tamamıyla vermenin aleyhinde olduklarını beyan etmişlerdir. Burada Abdullah Azmi Bey’in yıpranma, saklama gibi itirazlarının yersizliğine dair: “*Paşa hazretleri bu davayı milli için kendisi herhalde fedayı nefisle ortaya atıldı. Değil yıpranmak kendisinin fedayı can etmesinden iftihar ediyor.*” sözleriyle karşı koymuştur.

Sürecin başında başkumandanlık vazifesine vekil olarak Mustafa Kemal Paşa’nın getirilmesini destekleyen Salâhattin Bey teklif sahiplerinden biri olarak başkumandanın vazifesini ne zaman bitireceğini, askerî harekâtın ne durumda olduğunu meclise bilgi olarak vermesi gerektiğini iddia etmiştir. Kanunu “*fevkalade kanun olmak üzere ve tehlikeye karşı en lazımlı ve zaruri bir çare olmak üzere kabul ettiklerini*” hatırlatmıştır. Görevin ne kadar devam edeceğini bilmesi gerektiğini iddia eden Salâhattin Bey: “*Müdafaa- Milliye Meclisinin ordularının istikmâli kudreti ve ıslahı için mütemadiyen zamanlar geçtikçe elini ayağını bağlayarak bütün hukuku ve vezaifi de herhangi bir zattan beklemesi ve intizar etmesi doğru mudur?*” sorusu ile meseleyi meclisin hakları konusuna dönüştürmüştür.

Cumhuriyetin ilanından sonraki zamanlarda bizzat Paşa’nın şikâyet edeceği bu durumun özellikleri tartışılmalıdır. Ancak:

“*Bir şeyi uzun müddet kullanırsanız yıpranır gibi geliyor bana. Bir harp geçti, arkasından bir buçuk aylık bir devre-i sukût, Biraktık gibi geldi her şey. Murakabesini istimal edemiyoruz. Ne için taarruz, takip edilmiyor? Niçin daha Afyonkarahisar’ına gidilmedi? İmkân yok mu idi acaba? Soramıyoruz, çünkü bu hakkımızı tamamen verdik. Bu hal ilelebet devam ederse acaba doğru mudur? Siz harekât-ı askeriyeyi idare eden zatı yani verdiğiniz hukuktan dolayı tenkide kalkışmayacak mısınız? Ben diyorum ki büyük işler büyük zamanlara mütevakkıftır. Saklayalım bunu, kıymeti olduğu zaman kullanalım. Olmadığı zaman saklayalım. Böyle şeyler de bir milletin elastikiyetidir ki, kıymetlidir. Mesela başkumandanlık sisteminin devam etmemesi keyfiyeti harekâttan vaz geçtiğimize delalet edebilir mi? Müdafaa-i Milliye, Erkan-ı Harbiye buradan görüyor, ediliyor.*” sözleri bir yandan genelde doğru bir hakikati ifade ve zaafi tespit ederken diğer yandan Hüseyin Avni Bey’in ifadelerinin tekrarı olarak dikkat çekmiştir.

Salâhattin Bey’in

“*Tekâlifi milliye nâmıyla yüzde kırkını fukara verdi, zengin bir şey vermedi. Tekâlif-i askeriye gitti, tekâlifi âdiye kaldı. Ben diyorum ki, memleketimiz meşrutiyet memleketi olacağına göre, inşallah öyle olur, böyledir inşallah, murakıbiz, orduya da murakıbiz, evladları takip etsin, Tarih üzerine söylüyorum. Milletler ve insanlar muhtelif cereyanlar üzerinde muhtelif efkâra tâbi olabilirler. Meşrutiyetin hüsnü istimali Başkumandanlığın fuzuli bir yük olması şekline düşer. Ben yine öyle bir kanaat-eyim ki, ordunun ihyası ve idamesi mesailinde sahip olmasın.*”¹³ sözleri endişelerini,

¹³ TBMMGCZ, C. 2, s. 420-421.

beklentilerini, siyasi sistem için tercihlerini de ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra hükümetin iç ve dış politikada hazırlık yapması gereken pek çok siyaset ve iş varken meclis reisinin “*sadece ordu ile hasr ü iştiğalini tehlikeli görmekte*” olduğunu söylerken de işaret ettiği her şeyi tek adamdandan bekleme haline düşmüştür!

Mustafa Kemal Paşa’ya ve Kanunun Uzatılmasına Destekler

Hükümet üyeleri olarak Fevzi Paşa ve bilhassa Yusuf Kemal Bey (Kastamonu):

“*Cenab-ı Hak bu milletin mukadderatına Mustafa Kemal namını yazmıştır. Bu işte Mustafa Kemal namı bakidir, nâfizdir efendiler. Ne manaya alırsanız alınız. Gerek İslam Âleminin gerek Avrupa ve Amerika âleminin nazarında BMM ile Mustafa Kemal memzucen mütalaa edilmektedir, yekdiğerinden ayrılmaz şeylerdir.*” sözleriyle destek ve inancını ifade etmişlerdir. Buna karşı Hüseyin Avni Bey:

“*Dış politika için vahdet ve tesanüdü meclis reisi olarak da gösteriyoruz. Başkumandanlık işiyle Avrupa ellerinin münasebatı yoktur. Avrupa ellerini uzatıyorsa ordunun başında olmuş, olmamış bir şey değil. Ordu arasında ufuak şeylerle iştiğal ettirmeyelim. Nasıl Yunan Kralı gitti Atina’ya tahta oturdu ise biz de Mustafa Kemal Paşa’yı yerine oturtalım.*” itirazında bulunmuştur.

Sivas Mebusu Haydar Bey, kanunun ekseriyet-i mutlaka’nın sülüsânı ârâsıyla kabulü gerektiğini söyleyince halifecilikle itham edilmiştir. Haydar Bey: “*Kuvayı berriye ve bahriyenin başkumandanı padişahtır diyor. Bu Padişahı bu haktan nez ettik. Biz bir kanunla nez ettik. Başkumandanlığa ait yetkiyi Padişahtan meclise aldık. Kanunla aldığımız sıfatı yine bir kanunla Paşa’ya veriyoruz. Bu Kanun-ı Esasi’ye müteallik olduğuna göre aynı oy oranıyla tasdiki gerekir.*” ihtarında bulunmuştur. Tam bu noktada oylamadan önce Erzurum mebusu Necati Bey:

“*Arkadaşıma taalluk eden bir meseleyi arz edeceğim. Birisi arzumıza muhalif bir rey söyledi mi icabına göre zamanın siyasetine göre muhalif, mürteci namını veririz. Daha Mustafa Kemal Paşa meydanda yokken Hüseyin Avni vardı. Bunu arz etmek isterim. Bugün kimse inkâr edemez. Bu unvan izafe edilemez, Geri alınmasını rica ederim.*” diyerek arkadaşına sahip çıkmaya çalışmıştır. Süleyman Necati Bey, Kanunun ikinci maddesiyle verilen yetkilere dayanılarak yapılan icraatın memlekette iyi neticeler vermediği ve iktisadi kudretin mühim bir kısmını feda ettiğimiz halde ordunun ihtiyacına çare bulunamamış olduğundan bir daha idari mahiyette vergi koymaya gerek kalmamak üzere 2. Maddedeki yetkinin kaldırılmasını talep etmiştir. Oylama 169 mevcut, üç müstenkif, 13 ret ve 153 kabul ile sonuçlanmıştır.

2 Şubat 1922 Tarihli İkinci Uzatma

Çorum mebusu Ferid Bey ve 43 arkadaşının teklifi ile gelen uzatma teklifi üzerine sadece Hüseyin Avni Bey söz almış ve büyük ölçüde önceki itirazlarını tekrar etmiştir.

“*Fevkalade tedbirler, fevkalade zamanlara mahsustur.*” diyen Hüseyin Avni Bey, başta itimat olunup sonra itimatsızlık göstermenin kamuoyunda yanlış anlaşılacağı endişesine katılmadığını belirtmiştir.

“Paşayı başkumandanlığa birinci derecede takdir eder, biz de o sıfatla bakarız derken meclis riyasetini hatırına getirmemeli, o davamızda mesul olan bir mevkiide, diğer işlerle ilgisi (Nureddin Paşa, merkez ordusu meselesi) onu mevkiinden tenzil mahiyetindedir. Avrupa ve cihan bu telakkide bulunamaz, onlar bir telakkide bulunabilir bize zaman zaman harekâtı milliyeyi kıymetinden düşürmek için bu harekâtı yalnız Paşa Hazretlerinin şahsına atfetmek suretiyle onu kıymetten düşürmek istediler. Paşa hazretleri daima milletin azmine istinat ile iftihar eder. Paşa hazretleri bir fert olarak İstanbul’dan Anadolu’ya geçtikleri zaman onu karşılayan yüksek bir ruh, yüksek bir azim vardı. Onu içine aldı ve birer birer noksanını ikmal etti. Cihan burada milletin ruhundan kopmuş bir meclis görmek ister. Başkumandanın kudret ve kuvveti meclisin itimadını kazanmış olduğunu görmekle anlaşılır. Yalnız demesinler ki memlekette Mustafa Kemal Paşa’nın şahsi arzusu hükümrandır. Hayır, milletin arzusu hükümrandır, istediği zaman yükseltir, istediği zaman da yere vurur. Biz onu bu harekâtı milliyeye’nin alemdarı gösteriyoruz, Paşanın arkasından sürüklenmiyoruz, onu yürütüyoruz. Meclisimiz bir kimseyi başkumandan da yapar, nefer de yapar, müşir de yapar. Ben Paşanın büyüklüğünden böyle ümit ederim ve böyle görürüm. İlk arkadaşı olmakla iftihar ederim. Yoksa katiyen Anadolu’da bulunamaz ve bugün de yaşayamazdı.” değerlendirmelerinde bulunmuştur. “Paşa’ya çok mesuliyetli işler yaptırırsak yıpratırız, Paşa kürsüye çıkıp ta bütün icraatı müdafaa etmemeli...”¹⁴ diyen Hüseyin Avni Bey’in:

“Bakanlık işlerinde problemler var, ancak müdafaa etmek için kürsüye hürmetle karşıladığımız Paşa çıkınca sükût ettik. Ve katiiyen hürmettir. Başka bir şeydir. Hürmet olmasaydı, hakaret olsaydı... (biz onu da yapabiliriz mealinde) biz o vücudu yıpratmamalıyız. Cihana karşı, vatanımızı seviyorsak o vücudu yıpratacak mesul edecek bir halde bulundurmamalıyız. Kürsüde geçen günkü gibi olmasın. Herhangi bir hususta diğer mesul kimseleri biz alıp yere çakmak isteriz. Herhangi hususta müşkülata uğruyorsa biz o hususta salahiyyet verelim. Kendisine dünden ziyade itimadımız.” Şeklindeki sözleri muhalefetin farklı bir boyuta geçtiğini göstermektedir.

Diğer yandan Karahisar-ı Şarki Mebusu Mustafa Bey’in hazırladığı ve Başkumandanın meclis yetkilerini kullanmasına izin veren 2. maddenin olmadığı bir tahrir muhalefetin büyük desteğini almışsa da oturma başkanının inisiyatifıyla Çorum Mebusu Ferit Bey’in teklifi oylatılıp kabul edilmiştir.¹⁵

4 Mayıs 1922 Tarihli Uzatma

İtilaf Devletleri’nin ateşkes teklifleriyle arabuluculuk yapma girişimlerinin yoğunlaştığı bu evrede TBMM Hükümeti, Başvekil Hüseyin Rauf imzasıyla Başkuman-

¹⁴ TBMMGCZ, C. 2, s. 676.

¹⁵ Mersin Mebusu Salâhattin Bey, yapılan işlemi “asla ve usule gayrı muvafık olarak” eleştirmektedir. Bkz. Ahmet Demirel, *İkinci Grubun Kurucularından Salâhattin Köseoğlu’nun Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2017, s. 254.

danlık Kanunu'nun süresinin uzatılmasını görüşmek için hafi celse talep etmiştir. Bu teklife karşı Hüseyin Avni Bey, Salâhattin Bey, Ziya Hürşit Bey, Cemil bey Ali Şükrü Bey, Tahsin Bey, (Aydın), Hulusi Bey (Afyon), Mehmet Şükrü Bey (Afyon), Salih Efendi (Erzurum), Vasıf Bey (Sivas), gibi isimler teklifin son anda getirilmiş olmasına, hem gizli celseye hem de uzatmaya karşı kanaat belirtmişlerdir.¹⁶ Kanunun süresinin bitimi günü uzatılmasının talep edilmesi dolayısıyla hükümete sert eleştiriler yönelten muhalifler, yapılan işin milletten mal kaçırarak olduğunu iddia etmişlerdir.

Meclis Yasama Haklarını Kimseye Vermez

Hüseyin Avni Bey: *“birtakım salahiyetler veriyoruz. Bunlar hakkında aleyhinde idare-i kelam etmek memnu mudur?”* diye sormuş ve hayır cevabını vermiştir. Bu şeklin *“milletin isbatı rüştüne delalet ettiğini, hakkını istimal ve sureti istimalini cihana ilan ettiğini”* belirtmiştir. Gizli celsenin yanlış bir usul olduğunu, meclisin ordu başkumandanı olarak birini tayin ederken müzakerelerde kendisinin *“bu şerait dairesinde benim hakkı teşriyeme taalluk eden hukuk-ı icraiye min şu kısmını benim vermeyeceğim diyeceğim... Millet de bilsin ki batağa giderken de hesap soracaklar”* şeklinde belirtmiştir. Kütahya mebusu Cemil Bey, ilk aşamada *“bir hükümdarın hakkı olan Başkumandanlık vazifesini Reisimize tevdiin doğru olmadığını düşündüm, ta o vakit muhalif rey verdim. Çünkü bu kanun ananemize, teamülümüze gayrı muvafıktır”* derken şimdi altı ay uzatarak kararlılık gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Devir Değişti, Yetki Devredecek Kadar Zor Durumda Değiliz

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'yı terk etmesinin görüşüldüğü tehlikeli günlerde meclisin uzun müzakerelerden sonra verdiği yetkinin şimdilerde verilmesine gerek olmadığını ifade etmiştir. *“Devir değişti bugün zor durumda değiliz, fevkalade tedbire ihtiyaç yoktur, gizli görüşmeye de ihtiyaç yoktur!”* diyerek uygulanmak istenen sisteme tepki göstermiştir. Mehmet Şükrü Bey ise *“Müddeti bittiği için kanun yoktur. Üç beş saatlik ömrü kalmıştır. Mebusların söylediği sözleri milletten saklamaya da gerek yoktur. Mahiyeti bir komedyadan ibarettir.”* eleştirisi getirmiştir. Yunus Nadi Bey'in müzakerenin gizli olması gerektiğini belirtince Hüseyin Avni Bey: *“Bizde mukaddes şahıslar yok. Lehinde de söyleriz, aleyhinde de söyleriz.”* tepkisini göstermiştir. Salih Efendi o gün akşamüstü kanunun olmayacağını, hükümetin gâfil olduğunu, Fransızlarla yapılan sulhta kandırıldığını iddia etmiştir. Salâhattin Bey ise teklifin önce layiha encümenine gitmesi gerektiğini, hükümetin geç kaldığını belirterek usule uyulmasını talep etmiştir. Oylama sonucu gizli celse yapılması kabul edilmiştir.

¹⁶ Demirel, *age*, s. 254.

Fert Yoktur, Millet Vardır

Gizli celsede söz alan Salâhattin Bey son dakikada gelen kanunu yine milletten mal kaçırmak olarak nitelmiş, teklifin kabulü zamanındaki buhranın giderilmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Meclis reisinin meclisteki vazifesine dikkat etmesi gerektiğine dikkat çeken Salâhattin Bey: “*Ordu kuvvetlenmiştir. Vaziyeti iyidir. Yetkililer orduyu idare edebileceklerdir. Bizim en büyük vazifemiz siyaset ve daha sairedir. Milleti yaşatacak yalnız harp değildir, idari-i mülktür.*” diyerek önceliklerin değiştiğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla meclis reisi vatandaşların refaha kavuşturulması, memnun edilmesi gibi işlerle uğraşmalıydı. “*Hakka doğru yürüyelim. Bilemem ki dünyada fert yoktur, millet vardır*”¹⁷ sözleriyle Mustafa Kemal Paşa’nın ayrıcalıklı biri olarak öne çıkarılmasının gerekli olmadığını savunmuştur.

Hüseyin Avni Bey de “*ben şahsi mücadele ve mücadelemi, kimseye vermem. Başka arkadaşlarımız da kudreti beşerin fevkinde kudretler tasavvur ve tahayyül ederek kendi salâhiyetlerini... (kimseye vermesinler)*” sözlerini sarf etmiş ve tepki almıştır.¹⁸

Milletvekillerini etkilemek, onlara asli vazifelerini hatırlatmak amacıyla: “*Efendiler, tekâlifî milliye diye büyük millet meclisinin salâhiyetini istimal edecek bir şahsı dünyada görmek istemem. Bu benim hakkı insanîyetim ve şerefi insanîyetimdir. Bu benim mebusluk şerefim, bundan tecerrüd edemem.*” diyen Hüseyin Avni Bey milletin kendilerine verdiği yetkinin bir başkasına kanun ile dahi olsa verilemeyeceğinde ısrarlı olmuş ve:

“*Efendiler, ben yapacağım şeyi bana tevdi edilen şeyi kimseye veremem, ben herkesten bu hakkı kıskanırım. Bu benim insanlığımın icabıdır. Eğer kendi şuuruma, akluma itimat etmediğim gün namus, benim için istifa etmektir. Başkasına vermek değil, başka yola gitmek değildir. Ben ki o kudreti kendimde görüyorum ve namusum üzerine milletin vekâletini deruhte ettim. Onun hukukunu başımın üzerinde tutmak için tırnaklarım varken başkalarına verip heder ettirmeyeceğim. Millet hakkını istimal için salâhiyet verdi, yoksa lüzumsuz yere ahara devretmek için vermedi. Siz zorla kafese pençelere girmek istiyorsunuz, siz milleti rezil edeceksiniz. Milletin böyle salâhiyetini*

¹⁷ TBMMGCZ, C. 2, s. 675.

¹⁸ Salâhattin Bey ve sonra Hüseyin Avni beylerin söylemleri Mustafa Kemal Paşa’nın olağanüstü özelliklere sahip biri gibi görülmesinden rahatsız olduklarını açığa çıkarmaktadır. İlginçtir mücadelenin askeri safhası bittiği ve siyasi parti mücadelesi kısmı başladığı zaman da Mustafa Kemal Paşa aynı konuya vurgu yapmak ihtiyacı hissedecektir. Yurt gezilerinde vatandaşların gösterdiği çok büyük iltifatlar karşısında ‘kendilerinden biri olduğunu, milletin hislerine tercüman olmaktan başka bir şey yapmadığını hatırlatmak zorunda kalacaktır. Şark toplumlarının askeri veya siyasi liderlerinde hep olağanüstü kabiliyet ve güçler bulunduğu inanarak her şeyi tek başına yapması beklentisine girme hastalığının farkında olan Mustafa Kemal Paşa, her vesile ile millete iradesine sahip çıkması gerektiğini hatırlatmaktan geri durmamıştır. Ancak 1929 dünya iktisadi buhranı sırasında yaptığı yurt gezisinde gördüklerinden sonra o da “herkesin her şeyi kendisinden beklemesinden” şikâyet edecektir. Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 388-389.

devretmenize imkân yoktur.”¹⁹ “Burada çarpınan kalplerin hepsi düşmanı tard etmek gayesine matuftur. Bir fert tasavvur etmem ki suüstimal etsin. Fakat tekâlîfi milliye gözümüzün önünde bariz bir hakikat parlıyor. Demek ki insanların suüstimal edebileceği salâhiyet ve kudret verilebiliyor. Herkesin yutacağı bir lokma vardır. Bir adama bin iş verilmez efendiler. Hakınızı kıskanınız” uyarısında bulunmuştur.²⁰

Hüseyin Avni Bey:

“Meclisin karşısında kimse yoktur, istediğini kaldırıyor, istediğini indiriyor. Bu kudretkâr bir sedadır. Avrupa, cihan, milletlere hürmet ediyor, şahıslara değil efendiler. Şahıslardan beklediğiniz hürmet payidar olmaz. Milletlerin intihabına hürmet edelim. Kudretlerimiz bizimle bir olursa sulhu da biz yaparız. Milli kudret olursa harbi de o yapar efendiler. Yoksa şahıslar, fertler kurun-u ulaya ait bir takım zihniyettir. Onlar ölmüştür. Beşeriyet onlardan ayrılmış ve çıkmıştır. Bunları yeniden icat etmeyiniz. Yeniden halkı zencirlere sarmayınız. Efendiler %40 tekâlîfi milliye alındığı zaman içimiz sızlıyor, fakat ne yapalım verdik diyordunuz. İşte bugün vermeyiniz.” sözleriyle eleştirilerini ifade etmiştir. Meclisin dolayısıyla milletin hâkim olduğunu, millet işlerini kişilere ihale etmenin orta çağ zihniyeti olduğunu dile getiren Hüseyin Avni Bey, halkın vergilerden rahatsız olduğundan hareketle kanunu yenilememeyi önermiştir.

Daha sonra muhalefet saflarına katılacak olan dönemin başvekili Rauf Bey ise sürenin bitmekte olduğunu işitince şahsen endişe ettiğini ifadeyle kanunun onaylanması gerektiği kanaatini dile getirmiştir. Mehmet Şükrü'nün “aynen mi tecdidi taraftarısınız?” sorusuna evet cevabı vererek “ikinci maddeyi lağvederseniz nim adem-i itimat olmuş olur. Hayati bir zamanda umum orduyu idare eden zata velev nim adem-i itimat ihsas etmek dahilde ve hariçte ne tesir eder? Zaman mütehammil değildir” kanaatini belirtmiştir. Rauf Bey zamanın hassasiyetine dikkat çekerek yarım itimadın içerde ve dışarda olumsuz tesirlerinin olacağını ihtar etmiştir.

Mehmet Şükrü Bey de yetkinin adeta zorla verildiğini kanunun çıktığı günleri hatırlatarak komutanın ordunun durumu ile ilgili kendilerini yeterince aydınlatmadığından şikâyet etmiştir.

Muhalif kanadın önemli ismi Ali Şükrü Bey ise müzakere ve münakaşanın tamamen birbirini anlamamak üzere yürüdüğüne dikkat çekerek, Başkumandanlığın ve Paşanın görevde kalması gerektiğine inandığını ancak 2. Maddenin zaruretine inanmadığını belirtmiştir. Kanundaki ikinci maddenin sıkışık zamanda meclis müzakerat ve merasimiyle uğraşmamak, işe bir an önce başlamak için verildiğini belirtmiştir. Hâlbuki bu düşünce ile hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiydi. Ali Şükrü Bey'e göre: “Meclis zaruret zamanında verdiğini geri almalıdır. Hakımızdır, binanaleyh bu hakkı bize millet vermiştir. Bizim değil milletin hakkıdır, bugün zaruret mündefi' olmuştur. Mâni zail olunca memnu avdet eder.” Muhittin Baha Bey ise söz söyleyen hatiplerin konuşmalarının maksadı aştığına dikkat çekerek tepki vermiştir.

¹⁹ TBMMGCZ, C. I-IV, C. 3 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 315.

²⁰ TBMMGCZ, C. 3, s. 316.

Konuşmacılar adeta kendilerinden başkası namus meselesini dikkate almamış gibi gösterdiklerini belirterek kanun ile yapılan işin “*milletin menfaatine vatanın emrettiği icâbât-ı siyaset ve harbiyenin emrettiği hakkı vermek*” olduğunu altını çizmiştir. Yetki kullanımının ilk defa verildikten sonraki 10-15 gün içinde bir defa olduğunu belirten Muhittin Baha, bunun dışında bir kullanımın olmadığını ve dile getirilmediğine dikkatleri çekmiştir.

İkinci grubun en önemli isimlerinden Ali Şükrü Bey, konuşulanları toparlayarak: “*Sakarya’dan beri ikinci maddeden istifade edilmediğini belirtiyorlar. Etmemiştir demek ki lüzum yok*” tespitinde bulunmuştur. İkinci olarak “*Meclisin verdiği yetkiyi geri alması Reis’e itimatsızlık olarak algılanır*” itirazına karşı: “*Öyleyse ben rica ediyorum ki, Başkumandan Paşa hazretleri mademki istimal etmiyor ve etmedi. Bu salahiyeti kendi arzusuyla kendi talebiyle Meclise versin*” teklifinde bulunmuştur. Böyle olmayıp da kanun az bir oy ile kabul edilirse adem-i itimat kokusu bunda mevcut değil midir?” sorusuyla karşılık vermiştir. “*Burada iddiaların ortasını bulmak millet menfaatine daha uygundur*” diyen Ali Şükrü Bey’in: “*çünkü eşkâl itibarıyla bir tarafın obstriksiyon yapıp Meclisten çıkması yahut rey vermemesi müstenkif olması veyahut on on beş, yirmi yahut kırk ekseriyetle kabul edilmesi aynı mahzuru taşır*” çıkarımı aynı zamanda üstü örtülü bir tehdit olarak da algılanabilecek mahiyettedir.

Ali Şükrü Bey, normal işleyiş olarak “*Bir başkumandan meclisin müttefikan itimadını haiz olmalıdır. İş böyle görülür, böyle olmazsa iş göremez. Böyle tartışmak yerine uzlaşmak suretiyle Başkumandana rey vermek suretiyle iş görelim. Madem Başkumandan bu salahiyeti bizzat kullanmıyor ve bu salahiyetler teşri salahiyetleridir, buna lüzum yoktur, ben bunu size verdim desinler, bitsin.*” şeklinde bir orta yol göstermiştir.²¹

Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa ise, Yunan tarafının hazırlıklarına işaretle “*vaktiyel verilmiş salahiyetlerden bir kısmını almak başkumandanlığa bir zaaf iras eder bir şey kısmayalım*” diyerek kanuna desteğini vermiştir.

Hüseyin Avni Bey cevap olarak:

“*Paşa, kuvvet başkumandanlık kanununda değildir, milletin azim ve imanında süngüsündedir. Kuvvet milletin ispatı rüşt etmesindedir*” sizi Erkânı Harbiye Reisi yaptık orduların başına koyduk siz düşmana cevap vereceksiniz. Ordu burada müdrik bir insan kitlesi, müdrik bir kuvveti aliyye görmek ister, kanun ile ise vay halimize! Böyle anlaşılıyorsa o kuvvet değildir. Paşam biz o kuvveti burada görmüyoruz. Avrupalıların nazarında burada reşit bir millet görmek istiyoruz.” sözleriyle tepki vermiştir. Tabii bu tavırla kendilerini meclisin bütünü yerine koyan bir söyleme büründüklerinin farkında değillerdi. BMM ordularının düşmanı ülkeden çıkarmak adına her türlü hazırlık içinde olduğu bir sırada birinci meşrutiyet döneminden beri tartışılan milletin rüştünü ispat etmesi tartışmalarına girilmiş olması milletvekilleri arasında ana mevzuun oldukça farklı değerlendirildiğini gösteren bir işaret olmalıdır.²²

²¹ TBMMGCZ, C. 3, s. 326-327.

²² Cezmi Eraslan, “Türk Demokrasi Tarihinde Halkın Rüşt’ü Tartışması Üzerine Notlar”, *Milli Mecmua*, S. 13, İstanbul, Mart-Nisan 2020.

Salahattin Bey son olarak: “*Her şeyi olduğu gibi bırakmanın mazarratının dokuz aydır çekilmediği kanaatinde iseler bize iraei muzafferiyet etsinler. Ben hem başkumandanlığın yetkisini hem meclisin hukuk-ı hürriyetini, teşriyesini kuvvetle muhafaza edelim diyorum.*” cevabıyla somut netice görmek istediklerini duyurmuştur.²³

Tekrar söz alan Fevzi Paşa: “*Mevcut bakanlık, başkanlık ve karargâhlar var iken başkumandanlık kanununun çıkarıldığını hatırlatarak böyle işlerde büyük kuvvetleri bir ele vermek her halde daha doğrudur, zaaf yoktur.*” savunmasıyla hükümetinin görüşünü ortaya koymuştur.

Muhaliflerin ikinci maddenin çıkarılmasını oya sunma istekleri ve olursa kanunun oy birliği ile çıkacağı iddiası üzerine Reis önce 1.maddeyi oylatmış kabul edilmiştir. Sonrasında ikinci maddenin kaldırılması için oylama yapılmış ve 176 oydan, 12 müstenkif, 73 beyaz (kabul), ve 91 kırmızı (ret) çıkmış, dolayısıyla ikinci maddenin kaldırılması reddedilmiştir. Böylece kanun uzatılmadığı için TBMM Orduları fiilen Başkumandansız kalmış oluyordu. Bu tartışmaların ve hükümetin istediği kanun uzatmayı gerçekleştirmemesinden yapılabilecek ön önemli çıkarım Büyük Millet Meclisi’nde muhalif milletvekilleri grubunun gücünün zirvesinde olduğudur. İkinci gruba mensup milletvekillerinin bilhassa Hüseyin Avni, Ali Şükrü, Salâhattin beyler gibi üyelerinin etkinliklerinin karar alma süreçlerinde neticeyi belirleme gücüne sahip olduklarını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Cevapları

6 Mayıs 1338 (1922) cumartesi günü gizli oturumda²⁴ Mustafa Kemal Paşa konuşmuştur. Toplantının gizli veya açık oluşu bu defa tartışmaya açılmamıştır. Hüseyin Avni Bey neden hafi olduğunu anlamak istemiş, Mustafa Kemal Paşa da “*arkadaşlarım! hususi hasbihal için teklif ettim.*” cevabı üzerine hafi celse kabul edilmiştir. Rahatsızlığı dolayısıyla katılmadığı celselerin zabıtlarını okuyup bilgi sahibi olduğunu belirten Paşa, eleştirilere tek tek cevap vermiştir. İlginç bir şekilde kanunun uzatılmasına muhalefet eden mebusların hemen hepsi bazı hususların söylenmediğini veya zapta yanlış aktarıldığını söyleyerek sert eleştirilerinden geri adım atmışlardır.

İlk olarak Salih Efendi’nin “*Mustafa Kemal teşrii ve icrai hakkımızı gasp etmek istiyorsa kendisini küçültür ve biz de o hakkı sarihimizi vermeyecek iken verirsek aptalız...*” sözünü hatırlatan Paşa, Başkumandanlığı kendisinin istemediğini, şimdi şikayetçi olanların feryatları üzerine kabul ettiğine dikkat çekmişti. “*Meclisin tamamen, kısmen cüz’en salahiyyetini gasp etmek hatırıma gelmedi, benden uzak olsun.*” diyen

²³ TBMMGCZ, C. 3, s. 327; Demirel, *age*, s. 255.

²⁴ Salâhattin Bey o gün “sabahn erken vaktinden itibaren bazı fevkalade tedbirler görüldüğünü”, meclis reisinin koruması pozisyonunda olan silahlı muhafızların meclis kapılarında, bazı zabitanın meclis koridorlarında dolaşarak “mebusanın asabına tesir icra edilmek istendiği zannı hatıra gelmekte idi” demektedir. Demirel, *age*, s. 255.

Mustafa Kemal Paşa meclisin mevcut mahiyetiyle ortaya çıkışındaki hizmetini de ilk defa bu kadar ayrıntılı dile getirmek ihtiyacı hissetmiş olmalıdır. Paşa:

“Her birinizin salahiyeti fevkalade ile intihap olunmasına ve bütün memleketin mukadderatına vaziiyet bir mahiyet iktisap etmesine herkesten ziyade ben çalıştım” tespitinde bulunmuştur. Bunu temin edebilmek için *“bütün hayatımı, mevcudiyetimi, şeref ve haysiyetimi en mühlik tehlikeye ilkâ etmişimdir. Binaenaleyh bu benim eserimdir. Ben herkes gibi eserimi tezlil değil ila ile muvazzafım. Fakat daima kraldan ziyade kral taraftarıyım. Onun için beni de en az kendisi kadar bu Meclisin hukukuyla alakadar farz etsin.”*²⁵ sözleriyle Salih Efendi’ye cevap vermiştir.

Mehmet Şükrü Efendi’nin celselerin gizli yapılmasıyla hakikatin milletten gizlendiği iddiasına karşı da meclisin sadece teşrii olmadığını, *“icra gücü dolayısıyla bir hükümet heyeti olduğunu dolayısıyla burada konuşulacakların alenen olmasının mahzurlu olabileceğini”* hatırlatmıştır.

“Başkumandan olacak zatın ordu üzerinde ve bilhassa ordunun karşısında bulunan düşman üzerinde hükmü, nüfuzu çok büyük görülmek lazım gelir. Binaenaleyh haysiyeti çok büyük olmak lazımdır. Hâlbuki tayin sırasında leh ve aleyhinde söyleneceği için tesir ve nüfuzundan çok şey kaybettirmek imkân ve ihtimali vardır. Onun için hafî celsede olması gerekir. Bizim meclisimiz dünyanın en demokrat bir meclisidir. Ben vicdanen arzu ediyorum ki, Meclisi Alinizi teşkil eden azanın her biri bütün içtihadını söylesin, bütün tenkitlerini yapsın, bütün gördükleri mahzurları ifade etsin. Binaenaleyh celse-i aleniye talep etmek arkadaşlarımızı bu serbesti-i vicdandan fikirden ve serbesti-i hürriyetten menetmiş oluyoruz. Biz bunu istemediğimizden dolayı mı şey ediyorsunuz?” sözleriyle olaya muhalif şahsiyetlerin iddialarına tam tersinden yaklaşmıştır. Hükümetin, Ordunun ve Başkumandanın herhangi bir zaafının ise gizli celsede bile ifadesinin mahzuru olabilir diyen Paşa, önceki celseye hastalığı dolayısıyla katılamayışının Hüseyin Avni Bey tarafından dile getirilmesini de mahzurlu görmüştür. *“Belki düşman benim rahatsızlığımı işitir ve üç beş gün sonra taarruza geçer, benim hastalığımı düşmanın işitmesi doğru mu? Biz kralın hasta yattığını öğrenebilmek için casus kullanırız. Dolayısıyla bu bile hatadır. Burada söylenecek sözleri millete işittirmek gerekseydi biz de bunu tercih ederdik.”* izahı tarafların önceliklerini gösteriyor olması bakımından da dikkat çekicidir. Paşa, mecliste komedyayı oynatmadıklarını isteyenlerin ise muhalefet edenler ve M. Şükrü Efendi ile arkadaşları olduğunu sert bir şekilde ifade etmiştir.

Paşa, kanunun kabulünden sonra yayınladığı tekâlif-i milliye emirlerini eleştiren Şükrü Bey’e ise: *“Efendiler ben kanun neşretmedim. Başkumandanlar kanun neşretmezler. Emir verirler ve ben emir vermişimdir. Kanun neşretmedim.”* sözleriyle yapılan işin mahiyetini hatırlatmıştır. Diğer yandan *“Neşrettiğim emirlerin tatbikatında suiistimal olduğu beyanı var. Bu gayri caiz diyemem. Fakat yalnız benim emirlerimin tatbikatında suiistimal var demek caiz değildir. Belki bütün kanunların, bütün*

²⁵ TBMMGCZ, C. 3, s. 335.

emirlerin tatbikatında, onu tatbika memur olanların hataları suiistimalleri olabilir bu varittir.” tespiti ile de uygulamada yaşanabilecek sıkıntıların her daim olabileceğini kabul etmiştir. Bunu yaparken bile Meclisin görevini hatırlatmaktan geri durmamıştır. “Bu suiistimalleri yapanları cezalandırmak hükümete ve meclise ait bir mesele ve vazifedir. Mecliste hiçbir zaman bu gibi suiistimalâtı terviç eden kimse olmamıştır.” diyerek meclise duyduğu güveni dile getirmiştir.

Muhالیf söylemin en etkili temsilcisi Hüseyin Avni Bey’in “milleti rezil edeceksiniz” sözüne işaret ettiğinde Hüseyin Avni Bey, böyle bir sözünün olmadığını iddia etmiştir. “Vazifeler şahıslarla olmaz, fert yok millet var.” sözüne karşı ise:

“Evet bir heyeti içtimaiyenin kuvayı umumiyesi heyeti celilenizde mütecellidir. Her yerde böyledir fakat fertler vardır. Çünkü bu heyetler bütün memleketlerde bu işleri fertlerle ve şahsiyetlerle yapmaktadırlar. İngiltere’de loit Corc, Fransa Puan-kare, öteki Şanzeri eline almıştır. Bunlar birer ferttir ve milletlerin fertten müteşekkil olduğunu düşünürsek sözünün doğru olmadığı anlaşılır, fertler vardır ve bunları sözle inkârın imkânı yoktur.” itirazıyla da şahısların önemine dikkat çekmek istemiştir. Bu süreçte millet egemenliği kavramını hâkim kılmak adına büyük mücadeleler veren, kişilere olağanüstülük atfedilmesine karşı milletin fertlerine daima uyarılarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, kendisi söz konusu olduğunda psikolojik olarak yok sayılmayı kabul etmeyeceğini göstermiştir.

Muhالیf grubun diğer etkili üyesi Salâhattin Bey’in itirazlarına gelince, Mustafa Kemal Paşa’nın daha ayrıntılı bilgi verme ihtiyacı hissettiğini görüyoruz. Paşa, eski meslektaşının taarruz edilemeyeceği konusunda haklı çıktığını söylemesine karşın “taarruzun tehir sebebini, meclis huzurunda defaatle söyledik. Tekrar edeyim. Sakarya Harbini müteakip taarruz edemeyecek bir halde idik. Bu esnada kış bastı, kış basınca ihtiyacımızı temin edemedik. Böyle ihtiyacâtı ikmâl ve ihzâr edemeyince hareket kesb-i betaet etmiş ve duçar-ı taahhur olmuştur. Bunu mahrem olarak arkadaşlarıma ifade ettiğimi zannediyorum. Fakat bunu bütün dünyaya ilan edemeyiz efendiler.” açıklamasıyla mevsim şartlarının işleri geciktirdiğini kabul etmiştir. Buna mukabil mücadeleden asla vazgeçilmediğinin de altını çizmiştir: “Lakin tekrar ediyorum. Kararımız taarruz etmektir. Düşmanı vatanımızın üzerinden tebîd ve tard etmektir.”²⁶ Bu vesile ile mevcut durum hakkında da Meclisi bilgilendiren Paşa: “Ordumuz mükemmeldir fakat haddi azamisine varmamıştır. Erkân-ı Harbiye ve Müdafaa-i Milliye vekili bu noktada müşterek değildir. Ordu başında bulunanlar da Salâhattin Beyle aynı fikirde değildir. Onlar diyorlar ki bunu sen idare edeceksin, sen kumanda edeceksin bize. Senin kumanda etmene ihtiyacımız vardır.”²⁷ ifadeleriyle kendisine olan ihtiyacın ordunun en üst yönetim kademelerinden geldiğine dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında Avrupa’daki Meclislerden örnekler vererek buhranlı zamanlarda meclisin bir veya birkaç ismi görevlendirerek yetki verdiğini ve başarılı so-

²⁶ TBMMGCZ, C. 3, s. 337-338.

²⁷ TBMMGCZ, C. 3, s. 338.

nuçlar aldığını belirtmek ihtiyacı hissetmiştir.²⁸ Salâhattin Bey'in adem-i itimat yok, aydınlanamamış mebuslar vardır, burada ilmi bir mevzu olarak mebusların birbirini anlamasını, bunun için konuların ayrıntılı şekilde tartışılmasını samimi olarak talep etmesinin de bu itinada payı olduğu düşünülebilir.

Zaman Savaş Zamanıdır

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra yapılan anlaşmalar, diplomatik görüşmelerin sonucunda ülkenin savaşız boşaltılamayacağını, galip devletlerin Türk Milleti'nin maddi varlıklarını sonuna kadar harcamasını istediklerini test etmiş olan Mustafa Kemal Paşa, sonraki sürecin nasıl yürüyeceğini de meclis ile paylaşmak durumunda kalmıştır. Salâhattin Bey'in "*bugün en büyük vazifemiz siyaset yapmaktır*" sözüne itiraz ederek:

"En büyük vazifemiz siyaset yapmak değildir. En büyük vazifemiz topraklarımızda bulunan düşmanı tard etmektir. Bir an için doğru kabul edelim. Buna ben mâni miyim yahut Başkumandan mani midir? Efendiler bugün milleti yaşatacak yalnız harptir başka çare yoktur. Maatteessüf onun için bütün varlığımızı, kudretimizi, menabimizi orduya vereceğiz. Ve harp yapacak bir iktidarda olduğumuzu dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır." demiştir. Askeri vaziyetin mâl olduğu masrafları incelemek için ordunun, başkumandanlığın engel olmadığını, mecliste her konunun görüşülebileceğini belirten Paşa, kanunlar angaryayı men etse de "*Tehlike, ihtiyaç bize her şeyi meşru göstermektedir. Eğer ordunun ihtiyacı varsa onu da yaptıracağız.*" diyerek kararlılığını dille getirmiştir.²⁹ Paşa başkumandanlık için kanun yapmak gerektiğini mecliste öğrendiğini, yetkiyi kendiliğinden alma durumunun diktatörlük olduğunu ifade etmiştir. "*Başkumandan olan şahsa o salahiyeti Meclis vermişse salahiyet vâsi olsun mahdud olsun o vazifeyi kendi yapmamıştır. Ona vazifeyi tevcih eden Meclis yaptırmıştır. Dolayısıyla Meclisin tevdi etmiş olması kanundur.*" değerlendirmesi yaparak neticede meclisin emrinde olduğunu da ifade etmiş oluyordu.

Nihai Durum Değerlendirmesi

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'dan sonra ordunun kıpırdayamaması eleştirisini ve bunun alkışlanmasını da ayıpladıktan sonra Mecliste herkesin başkumandanlığın lüzumuna kâil ve muvaffak olması için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğuna inandığını belirtirken bir de tahlil yapmış ve "*Mecliste muhtelif istikamette yekdiğerine mübayin, yekdiğerine muhalif bir takım tezahürat vardır. Bu manzaranın sebebi olan muhalefet hissiyatının hakikatte hiçbir maddeye dayanmadığı halde hissiyatın verdiği heyecanla her şeyi unutturabilecek kadar bir mesele olduğunu*" tespit etmiş-

²⁸ TBMMGCZ, C. 3, s. 350; Demirel, age, s. 355-357.

²⁹ TBMMGCZ, C. 3, s. 338.

tir. Mecliste muhalif kesimin mevcut durumu bütün olarak görmek yerine muhalefet etmenin heyecanına kapıldıklarına dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, bu durumun işleri aksattığını, mücadeleye zarar verdiğini dikkatlere sunmuştur:

“Bunun neticesinde Başkumandan bir gün veyahut iki gün muğlak ve muallak kalıyor. Ordu kumandansızdır; ordu bu dakikada kumandansızdır. Eğer ben orduya kumanda ediyorsam gayri kanuni kumanda ediyorum. Çünkü derhal kumandadan kefi yed etmek isterdim. Meclis i âlinin tezahüratı üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine dedim ki başkumandanlığım bitmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye başkanı bana derhal “benim de beraber bitmiştir” dedi. Ordu kumandansız mı kalacak, ne olacak? Binaenaleyh bırakamam ve bırakmayacağım. Bu yapılan tezahüratın netayici yalnız başkumandanlık meselesinde değil efendim. O tesadüf etti o oldu. Eğer başka bir şey tesadüf etmiş olsaydı zannedersem aynı şeye duçar olacaktım.”³⁰

Bu Sistem Böyle Gitmez

Mustafa Kemal Paşa yapılacak atamalarda meclis reisi sıfatıyla gösterdiği adaylara karşı çok sayıda çekimser oy kullanılıyor olmasından rahatsızlığını da açıkça ifade etmiştir. Meclise:

“Birçok zamandan beri herhangi bir vekâlet için aday gösteriyorum, 70 kişi müstenkif, bu neden ileri geliyor? Mevcut hükümeti idare etmek lüzumu vardır ve yapılan muamele doğrudur. Ben heyetinizin bana verdiği salâhiyeti kullanıyorum. Kanunperver hareket ediyorum. Siz o kanuna karşı o kanun tanımıyorsunuz, ne demektir. Bu halde bana emniyetiniz yoktur. O da caiz değildir. O halde yapılabilen şeylerin iki şeyden biri evvela lazımdır. Ya ben evvela ıskat olunurum, benim yerime diğer bir zat gelir ve onun göstereceği namzet üzerine ibka ve yahut evvela o kanun ilga olunur. Hiç olmazsa bir satır ilga olunmuştur. Bu da yapılmadığı halde yapılan şey Hükümeti atalete mahkûm etmek, durdurmak mıdır; yani hükümeti atalete mahkûm etmek midir?³¹ sorusunu sormak zaruretini hissetmiştir.

Milletçe varlık yokluk mücadelesi verilirken sistemi tıkamak isteyenler olabileceğini düşünmediğini belirten Paşa, “Yani içinizde böyle bir adam tasavvur etmiyorum. Hâlbuki bu nedir efendiler. Hayır, sen namzet gösterdin, benim hoşuma gitmedi. Efendiler ya bana itimat vardır. Yahut yoktur. Ben bir namzet gösterirken zannolunabilir mi ki kendi keyfime, kendi hissime göre adam intihap ediyorum. Bu hiçbir vakit böyle olmamıştır. Ben herhangi bir namzet gösterirken emin olursunuz ki sizden hepimizden belki daha çok düşünüyorum.” sözleriyle hassasiyetini ortaya koymuştur. Mebuslara yaptığı seçimlerdeki hassasiyetini ve samimiyetini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, nihayet: “Ben de vicdanımın akıl ve muhakememin haricinde hareket eden adamlardan değilim efendiler” diyerek başka türlü hareket etmesinin beklenemeyeceğini ihtar

³⁰ TBMMGCZ, C. 3, s. 341.

³¹ TBMMGCZ, C. 3, s. 341.

etmiştir. Böylesine önemli bir süreçte gündeme gelen işler için kabul veya ret tavrının makul olduğunu, ancak çekimser kalmanın kabul edilemeyeceği gibi iyi niyete de yorulamayacağına altını çizen Paşa, böyle giderse bu sistemin değiştirilmesine kadar gideceğini, zira milletin beklentisinin işleri bir an evvel hayırlı neticeye, kurtuluşa ulaştırmak olduğunu herkese hatırlatmış ve:

“Sonra herhangi bir meselede rey verilmiyor, istinkâf ediliyor. Hâlbuki mebusların en birinci vazifesi evvel emirde reyini izhar etmektir. Neden reyinizi vermekten çekiniyorsunuz? İzhar olunmayınca müspet veya menfi bir netice hâsıl olmaz. Hâlbuki netice lazımdır. Bir memleket, bir ordu bir millet duramaz. Tereddüt içinde duramaz. Şu veya bu diye rey göstermek lazımdır. Binaenaleyh rey göstermemek yüzünden hükümet âtil hale gelmiştir. Son söz olmak üzere Hükümet idare edilemez, devlet idare edilemez, ordu sevk edilemez atalete mahkûm olur. Mehalik muhakkaktır. Çocuk oyuncağı yapacak zamanda değiliz zannediyorum efendiler. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi anlatacak, Sakarya arifesinden daha tehlikeli bir zamanda bulunuyoruz. Muvaffak olduk dediğinizde elinizden kaçırarsınız. Çok büyük fütür ile çalışmak lazımdır. Bu keşmekeşe, anarşiye behemhâl bir nihayet vermek lazımdır. Böyle yürüyemeyiz. Böyle yürünmez ve millet böyle yürümek için sizi buraya göndermemiştir. Millet buna razı değildir.” diyerek bitirmiştir.³²

Bundan sonra devam eden müzakerede muhalif fikirler yumuşamıştır. 6 Mayıs'ta açık celsede oylanmak üzere gizli celse tamamlanmıştır. Yapılan açık celsede oylamaya 203 mebus katılmış, 11 red, 15 müstenkife karşı 177 rey ile kanun kabul edilmiştir.³³ Başkumandanlık kanunu son olarak 20 Temmuz 1922 tarihinde süresiz olarak uzatılacaktır.

Sonuç

Başkumandan Paşa'nın ricasına karşın oylamada yine 15 müstenkif olması tarafların tereddütlerini tamamen gideremediklerini ortaya koyması bakımından önemlidir.³⁴ Büyük Millet Meclisi bir varlık mücadelesini yönetirken son darbenin şekli, yeri ve zamanı gibi kritik ve stratejik kararların alenen konuşulmasının doğru olmadığı açıktır. Burada kurmay aklı ile siyasetçi aklının karşı karşıya geldiği söylenebilir. Millet Hâkimiyetinin Kâbe'si olarak görülen mecliste mebusların yasama haklarını korumadaki hassasiyetinin önemi tartışmasız olmakla birlikte bunun zamanlaması tartışmaya en açık konu olarak dikkat çekmektedir. Muhalefetin sadece Reis Mustafa Kemal Paşa'nın şahsının ortada olduğu durumlarda sert söz söyleyemedikleri tespit edilmekle birlikte nedeni üzerinde ayrıca düşünülmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus kanunun

³² TBMMGCZ, C. 3, s. 341-342.

³³ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c019/ehttbmm01019040.pdf>.

³⁴ Salâhattin Köseoğlu, kanunun uzatılma kararı kabul edildikten sonraki iki ay boyunca meclis reisinin adaylarına karşı önemli sayıda çekimser oy çıkmaya devam ettiğini belirterek siyasi ayrılığın bir aşama sonra kaçınılmaz hale geleceğine de netice olarak ikinci grubun fiilen kurulacağına işaret etmektedir. Bkz. Demirel, *age*, s. 258-261.

ilk kabulünde Başkumandanın meclisin hangi alanlardaki yetkilerinin kullanılacağına açıkça belirtilmiş olmasıdır. Ordunun maddi ve manevi gücünü azami derecede artırmak, sevk ve idaresini kuvvetlendirmek için yetkiler kullanılacaktır. Muhafif vekillerin ısrarla meclisin yetkilerini bir şahsa vermek olarak maddeyi genel bir yetki devri olarak sunmaları tam bir siyasetçi kurnazlığı olsa gerektir. Uygulamada ise Tekâlif-i Milliye Emirleri vardır. İşin özü siyaset yapmayı öncelemek isteği ile harp vasıtasıyla memleketi düşman işgalinden kurtarmak isteği arasındaki öncelik kavgası gibi görünmektedir.

Hepsinden önemlisi bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın en son şikâyetine konu olan çekimser kalma halinin meclis hükümeti sisteminden adım adım Cumhuriyet'e doğru gidişin parke taşlarının döşenmesindeki en etkili sebeplerin başında geldiği kanaatindeyiz. Bununla birlikte Hüseyin Avni ve Salâhattin beylerin ısrarla altını çizdikleri her şeyi reisten beklemek suretiyle onu yıpratma, her işle onu sorumlu tutma ve uğraştırma, millet işlerinde sorumluluk ve ön almama halinin ilerleyen yıllarda bizzat Reisicumhurun şikâyetine konu olması üzerinde durulması gereken bir sosyal problemdir.³⁵ Zira önemli sayıda muhalif mebusun çekimserlik gösterip işleri bloke etmesi muhalefet bakımından başarı olarak görülebilen bir neticedir. Nitekim muhalifler ikinci grup yapılanmasını temmuz ayı içerisinde şekillendirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), C. 12, Ankara, 1958.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c019/ehttbmm01019040.pdf>

Kitaplar ve Makaleler

Demirel, Ahmet, *İkinci Grubun Kurucularından Salahattin Köseoğlu'nun Millî Mücadele Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
Eraslan, Cezmi, "Atatürk Düşüncesinde Ekip Ruhunun Önemi", *Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı*, İstanbul, 2014, s. 99-106.
Eraslan, Cezmi, "Türk Siyasi Hayatında Serbest Fırka Deneyimi Üzerine Düşünceler", *İlmi Araştırmalar*, S. 9, İstanbul 2000, s. 77-96.
Eraslan, Cezmi, "Türk Demokrasi Tarihinde Halkın Rüşd'ü Tartışması Üzerine Notlar", *Milli Mecmua*, S. 13, İstanbul, Mart-Nisan 2020.
Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

³⁵ Cezmi Eraslan, "Türk Siyasi Hayatında Serbest Fırka Deneyimi Üzerine Düşünceler", *İlmi Araştırmalar*, S. 9, İstanbul, 2000, s. 77-96.

YEDİNCİ BÖLÜM
İstanbul Hükûmetleri

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
“1 MART 1922 MECLİS AÇIŞ KONUŞMASI”
HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Şerafettin Can ERDEM*

Cumhurbaşkanlarının yaptıkları Meclis Açılış Konuşmaları genel hatlarıyla iki boyutta incelenebilir: Birincisi, bir önceki yasama yılında öne çıkan olayların ve gelişmelerin genel bir değerlendirmesini yapmalarıdır. İkincisi de çeşitli amaç ve hedefleri vurgulayarak, TBMM'nin yeni yasama yılı içerisindeki faaliyetleri için rehberlik etmeleridir. Bu nedenle, Cumhurbaşkanlarının Meclis Açılış Konuşmaları, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal koşullarını anlamak bakımından önemlidir.¹ Biz de bu çalışmada Türk İstiklâl Harbi için kritik bir yıl olan 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis açılış konuşmasını² ele aldık ve süreci burada yaptığı tespitler üzerinden okumaya ve anlatmaya çalıştık.

Tespit 1: Mustafa Kemal Paşa üçüncü yasama yılına girerken geçen yıl içinde yüce meclisçe, milletçe ve ordu tarafından gösterilen özverili çalışmayı saygı ile anmıştır. En zor zamanlarda dahi ‘önce meclis’ diyen Mustafa Kemal'in meclisi ilk sırada zikretmesi rastlantı değildir. Nitekim 31 Mayıs 1924 tarihinde Yunus Nadi Bey'e söylediği;

“Önce Meclis sonra ordu Nadi Bey, orduyu yapacak millet ve ona vekâleten Meclis'tir. Çünkü ordu demek. Yüz binlerce insan, sonra milyonlarca ve milyonlarca para demektir. Buna iki üç kişi karar veremez. Bunu ancak milletin kararı ve onayı meydana çıkarabilir... Ben bilakis her kerameti Meclis'ten bekleyenlerdenim Nadi Bey. Bir devre yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyyet ancak milli kararlara dayanmakla milletin genel eğilimine tercüman olmakla mümkündür. Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O esaret ve aşağılanmayı kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve “Ey Millet! Sen esaret ve aşağılanmayı kabul eder misin?” diye sormak lazımdır. Ben milletin vereceği cevabı biliyorum. Ben milletin büyüklüğünü biliyor ve bu soru karşısında onun o soruyu soran çocuklarını canlarını

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, cerdem@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6273-9685.

¹ Sevda Mutlu, “Atatürk'ün Meşruiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXX, S. 90, Kasım 2014, s. 85.

² *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 1, C. 18, s. 2.

koruyacak kadar seveceğini ve alınlarından öpeceğini biliyorum. Ben biliyorum ki bu millet, kendisine bu soruyu soran çocuklarının hep esasa dayalı önlemlerini ve hazırlıklarını canla başla kabul edecektir. Onun için işte ben şimdi bu yoldayım, onun çok sağlam bir yol olduğuna inanarak...” sözleri bunu teyit etmektedir. Ona göre Meclis nazariye değil bir gerçektir. Gerçeklerin en büyüğüdür.³

Tespit 2: Asker ve millet arasında bağımsızlık ruhunun ateşli taraftarlarının çoğalmakta olduğuna, iş ve ordu saflarında çalışan halk ve askerlerin, dayanılmaz baskılar altında kalarak içine zorla itildiğimiz bu kanlı maceraya alışmaları ve buna neden olan elim zorunlulukları anlamış bulunmalarıyla ilgilidir. Bu elim zorunlulukların gelecek nesiller tarafından da anlaşılmasıyla ve onlara yüklediği sorumluluklarla ilgili olarak O'nun Türk Gençliğine Hitabesinde kullandığı ifadeleri unutmak mümkün müdür? Türk gençliğine güvenen ve inanan⁴, “*bütün ümidim gençliktedir*” diyen Mustafa Kemal Atatürk'ün “*yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz*”⁵ demesi bunun bir göstergesi değil midir?

Tespit 3: Yönetimimiz, kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olan halkın geleceğini kendi eli ile ve fiili olarak yönetme esasına dayanmaktadır derken de vahdet-i milliye, irade-i milliye ve nihayet hâkimiyet-i milliye ilkelerine dayanılarak yürütülmüş olan Türk İstiklâl Mücadelesine atıf yapmakta ve istikbalde de bu anlayışın sürdürüleceğini belirtmektedir. Nitekim Türk Milletinin istiklâlini kazanabilmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışan *İrade-i Milliye* gazetesi de “*Metalib ve amal-i milliyenin müdafidir*” alt başlığıyla yayınlanmıştır.⁶ Bu anlayışın arka planında İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, 1909'da yapılan köklü değişiklikler sonucu millet egemenliğinin ön plana çıkmaya başlaması bulunmaktadır. Bu anayasal gelişmeler sonucunda 1876'dan farklı olarak, hükümdarın yetkisinin sınırlandırıldığı ve millet egemenliğinin ön plana çıktığı parlamenter bir sistem meydana gelmiştir. Böylece padişahın siyasi hâkimiyetine karşı milli hâkimiyet ilkesi önem kazanmaya başlamıştır.⁷ Mustafa Kemal Paşa, milli egemenlik düsturunu kullanırken de benzer bir yaklaşımla hareket etmiştir. Osmanlı hanedanın iradesi, irade-i seniyyelerle tecelli ederken buna karşı hep “irade-i milliye” vurgusu yapmıştır. Böylece padişahın iradesi yerine millet iradesini hâkim kılma amacıyla, millet iradesinin ancak belli vasıflara sahip elitler tarafından ortaya konulabileceği kabul edilmiştir. Bu çerçevede millî irade, bir milletin millet olma özellikleriyle beraber ortaya

³ Tevfik Bıyıklıoğlu, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, *Bellekten*, XXIV/96, Ekim 1960, s. 646.

⁴ İhsan Sabri Balkaya, “Üçüncü Bin Yıl: Atatürk ve Gençlik”, *Atatürk Dergisi*, S. 1, 2000, s. 135.

⁵ Selami Sönmez, “Millî Bir Lider Olarak Motivasyon Dehası Atatürk”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Erzurum 2006, s. 44.

⁶ Emine Pancar, “Millî Mücadele'nin Halka Anlatılmasında İrade-i Milliye Gazetesiyle Yürütülen Propaganda Faaliyeti”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 23, S. 1, 2013, s. 305.

⁷ Fuat Uçar, “Birinci TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisi Açış Konuşmalarında Millî İrade Kavramı”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 11, S. 31, Mart 2019, s. 710.

çıkan, kendisine millet nitelendirmesi yapan insanların yeryüzünde beraber yaşama arzusu ve bu arzuyu yerine getirebilmek için gerçekleştirdiği faaliyetlerdir.⁸

Tespit 4: “Yönetimimiz, kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olan halkın geleceğini kendi eli ile ve fili olarak yönetme esasına dayanmaktadır. Türkiye halkı, ırk, din ve kültür yönünden tek vücut, birbirlerine karşı karşılıklı saygı ve özveri dolu duyguları taşıyan ve yazgısı ile çıkarları aynı olan bir topluluktur. Ancak dış düşmanlara karşı sonsuza dek birlik ve dayanışma içinde bulunmak zorunluluğu vardır. Türkiye halkı içinde bulunup, azınlık durumunda olan Hıristiyan unsurların haklarının, dünyanın en medeni ülkeleri içinde yaşayan azınlıklara da verilmesi, İtilâf devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma hükümlerinde yer alması nedeni ile diğer yabancı ülkelere sığınan Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmasının sağlanmış olması en içten dileğimizdir. Azınlıklarla birlikte bütün halkın varlık ve mutluluğunun ve kanunların verdiği her türlü hak dokunulmazlığının sağlanması ve memlekette kanun hâkimiyetinin kurulması iç yönetim ve politikada değişmez genel kuralımız olmuştur”.

Mustafa Kemal Paşa bu sözleriyle; yönetimin halkın kendi eliyle belirlemiş olduğu bir egemenliğe bağlı olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Misâk-ı Milli'nin 1. maddesinde ifade edilen hükümler çerçevesinde, işgal altında kalan yerlerde bulunan halkların geleceğinin, özgür iradeleriyle kullanacakları oylarla belirleneceğini duyurmuştur. Böylece egemenliğin dış politik açıdan olmazsa olmazı olan karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesini öne çıkarması, millî irade anlayışının dışlayıcı değil, kapsayıcı yönde olduğunu göstermesinin⁹ yanı sıra tam bağımsızlığa verdiği değerle de ilgilidir. Ayrıca TBMM'yi herhangi bir dini ve etnik unsurun etkisinde düşünmediği, bunu da milliyeti ve dini ne olursa olsun her unsura eşit mesafede durarak millî birliği sağlamak için yaptığı açıktır.¹⁰ Bu hususlara bilinçli bir şekilde değindiğine şüphe yoktur.

Tespit 5: Ülkenin doktor ihtiyacının karşılanmasında ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede ciddi çabalar sarf edilmiştir. Nitekim 1922 yılında yeniden oluşturulan birlik ve kurumların sağlık personeli ihtiyacının karşılanmaya çalışılmasının yanı sıra gerekli sağlık donatım ve gereçlerinin temin edilebilmesi için de büyük gayret gösterilmiştir. Gelişen ve genişleyen sağlık teşkilâtının artan doktor ihtiyacının giderilmesinde ise İstanbul Gülhane Hastanesi'nde staj yapan genç doktorlardan yararlanılmış, bunların sınavları öne alınarak Anadolu'daki sağlık hizmetlerine katılmaları sağlanmıştır.¹¹

Tespit 6: Hükümetin ülkede kanunu egemen kılmak ve adaleti iyi bir şekilde dağıtmakla yükümlü olduğunu dolayısıyla adaleti sağlamanın önemini vurgulamıştır. “Adalet politikasının amacı halkı yormaksızın süratle, kanuna uygun ve güvenli biçimde adaleti dağıtmaktır” demiştir. Hiç şüphesiz kanun egemenliğine ve adaletin sağlanmasına ilişkin bu atıfları dönemin olağanüstü niteliği göz önünde bulundurularak değerlendirmek

⁸ Uçar, *agm*, s. 711.

⁹ Uçar, *agm*, s. 728.

¹⁰ Mutlu, *agm*, s. 102.

¹¹ Metin Kopar, *Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, (1920-1938)*, Adıyaman, 2021, s. 41.

gerekmektedir. Yine bu çerçevede kazanılmak için gayret edilen tam bağımsızlığın adli bağımsızlığı da içermesinin doğal olduğunu bu sebeple her bağımsız devletin ayrılmaz bir bütünü olan adalet dağıtım görevine kimseyi karıştıramayacaklarını da belirtmiştir. Hukukun üstünlüğüne inanan Meclis, Adalet Bakanlığı ile mahkemelerin seçkin hâkimlerle donatılması için bir Hukuk Fakültesi kurulmasına da karar vermiştir.

Tespit 7: Belki de bu açış konuşmasındaki en dikkat çekici tespitler ekonomiye ilişkin olanlardır. Mustafa Kemal Paşa bu konuya değinirken Türkiye'nin sahibi ve efendisinin kim olduğunu sormuş ardından "*Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üreticisi olan köylüdür; o halde herkesten çok bolluk, mutluluk ve varlığa hak kazanan ve buna layık olan köylüdür; bundan dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ekonomik politikası bu önemli amacın sağlanmasına yöneliktir. Diyebilirim ki, bu günkü felâket ve yoksulluğun tek nedeni bu gerçeği ihmal etmiş olmamızdır*" demiştir. Türk köylüsü efendi haline getirilmedikçe memleket ve milletin yükselemediğine ilişkin sözleri de aynı mahiyettedir.¹² Düşüncelerinde samimiydi; nitekim köylünün ilerlemesine engel olan vergileri kaldırmış, onun toprak sahibi olması için çalışmıştır. Üretimin artırılması için gerekli önlemleri aldığı gibi köylünün eğitimiyle de ilgilenmiştir.¹³ Bu tespitler ve yaklaşımlar O'nun gerçekçi bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Dolaylı olarak üretimin tarımsal bir nitelik taşıdığını da söylemiş olan Mustafa Kemal, Tanzimat Dönemi'nin açmış olduğu serbest ticaret devrinin ülke ekonomisini soktuğu çıkmazlara da vurgu yapmıştır: "*Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Kuruluş ve özel sektör yönünden ekonomik alanda bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de ayrıca imtiyazlı durumda bulunuyorlardı. Gelir vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün ekonomimizin her bölümüne bu sayede kesin olarak hâkim olmuşlardı.*" Bu şartlarda zaten kıt olan gelir kaynaklarına el konulması, üretime yönlendirilecek sermaye birikiminin oluşmasına izin vermiyordu. Bu durum üretimsizliği, yoksulluğu ve geri kalmışlığı doğuruyordu. Üretim satacağı *mal*'ı olmadığı için *pazar*'a ihtiyaç duymuyor, *pazar*'a ihtiyacı olmadığı için de ulusal bir *pazar* oluşmuyordu. Dolayısıyla bu toplum yapısı milletleşememe sorununu doğuruyordu. Bize karşı yapılan rekabetin çok gayri meşru çok yok edici olduğunu, rakiplerimizin bu davranışlarıyla gelişmeye elverişli sanayimizi öldürdüklerini, tarımımıza da zarar verdiklerini kaydeden Mustafa Kemal, "*Artık Türkiye için ekonomik yaşamı boğmakta olan kapitülasyonlar yoktur*" diyerek ekonomide yeni bir dönemi müjdelemiştir. Ormanların modern teknoloji kullanılarak genişletilmesi, tarımsal sanayinin modern araçlarla donatılması, kamu yararını doğrudan ilgilendiren kurum ve iktisadi teşekküllerin devletleştirilmesini amaçladıklarını belirtmiştir. Madenlerin işletilmesinde ve bayındırlık işlerinde faaliyet göstermek is-

¹² Kemal Arıburnu, *Atatürk (Anekdotlar-Anılar)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960, s. 157.

¹³ Selman Yaşar, "Atatürk ve Milletin Efendisi: Köylü", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 18, 2014, s. 65.

tuyen sermaye sahiplerine her türlü kolaylığın gösterileceğini ancak sermaye sahiplerinin kanunlarımıza uymaları gerektiğini de eklemiştir. Bilindiği gibi yabancı sermayeye karşı olunmadığı da çeşitli vesilelerle dile getirilmiş, tek şartın kanunlarımıza uyulması olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁴ Bayındırlık işlerinde milleti memnun edecek bir performans gösterilemediği ve bunun hükümetin mali kudretiyle ilgili bulunduğu, yalnız bugün için değil özellikle gelecekte devlet hayatı ve ülkenin refahı konularında şimdiki ve ilerideki mali durumun çok önemli bulunduğu vurgulanmıştır. Bugünkü mücadelenin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın tam sağlanabilmesi ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür, mali bağımsızlığın korunması için ise ilk şart bütçenin ekonomik bünye ile uygunluğu ve denk olmasıdır denilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin bu konuya ilişkin anlayışı da ileride ‘denk bütçe, düzgün ödeme’ ilkesiyle ifade edilecektir. Öyle ki sağlam para denk bütçe politikası 1930’ların sonlarına gelindiğinde Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kazanmasını sağlayacaktır.¹⁵ Atatürk’ün maliye politikasının olmazsa olmazı devlet bütçesinin açık vermemesidir. Yıl içerisinde ek ödenekler konularak bütçe denkliliğinin bozulmasına izin verilemez. Yine bütçe denkliliğinin iç ve dış borçlarla elde edilen devlet gelirleriyle sağlanması kabul edilemez.¹⁶ Bundan dolayı devlet yapısını yaşatmak için dış ülkelere başvurmadan ülkeyi (öz) gelir kaynakları ile yönetmek çözüm ve önlemlerini bulmanın gerekli olduğuna işaret edilerek millî prensibimizin tasarruf olması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Meclis tasarruf işlerinde örnek bir yaklaşım sergilemiştir. Milletvekilleri, maaşlarından 10’ar lira vererek ilk tasarruf önlemini uygulamış; toplanan 2630 lira ile cephedeki askerlere çeşitli hediyeler gönderilmiştir.¹⁷ Hükümet edenlerin her medeni devlet gibi dış borçlanma antlaşmaları yapabileceği, yalnız alınan yabancı paraların, şimdiye kadar Babiâlinin yaptığı şekilde, ödemeye mecbur değilmişiz gibi amaçsız kullanılması ve tüketilmesine, dış borçlarımızın artırılmasına ve mali bağımsızlığımızın tehlike altına sokulmasına izin verilmeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bu tespitlere uygun olarak Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte de dışarıdan alınan borçların amacı dışında kullanılmadığını ve tasarrufa azami özen gösterildiğini belirtmeliyiz.

Tespit 8: Hükümetlerin en verimli ve önemli görevinin eğitim işleri olduğu, yüzyıllardan beri milletimizi yöneten hükümetlerin eğitimi genelleştirmeyi istedikleri ancak bu dileklerine ulaşmak için Doğu ve Batıyı taklit etmekten kurtulamadıklarından, sonucun milletin cahillikten kurtulamaması şeklinde ortaya çıktığına dikkat çekilmiştir. Bu ülkenin gerçek sahibi ve sosyal yapımızın gerçek unsuru olan köylünün bugüne kadar eğitim nurundan yoksun bırakıldığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı, bizim uygu-

¹⁴ Mehmet Kayıran, Selami Saygın, “İzmir İktisat Kongresi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, 2019, s. 42.

¹⁵ Feridun Ergin, “ Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 7, 1986, s. 84.

¹⁶ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 6, 1986, s. 631.

¹⁷ Necmettin Şahin-Akif Yılmaz, *Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, İzmir, 2015, s. 81.

layacağımız eğitim politikasının temeli ilk önce var olan cehaleti yok etmektir. “*Bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafya tarih, din ve ahlâk ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemleri öğretmek eğitim programımızın ilk amacıdır*” denilmiştir. 9 Eylül 1922’de İzmir’e muvazaffer bir komutan olarak giren Mustafa Kemal, yorulduğuna ve herhalde çiftliğine yerleşip dinleneceğine ilişkin yorumlara gerçek savaşın şimdi başladığını bunun cahilliğe ve gericiliğe karşı olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.¹⁸ Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri eğitim sınırı ne olursa olsun, en önce ve her şeyden önce Türkiye’nin bağımsızlığı için kendi benliğine ve milli geleneklerimize düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir. Uluslararası dünyanın bu günkü durumuna göre, böyle bir savaşın gerektirdiği mücadele ruhunu taşımayan insanlara ve bu nitelikteki insanlardan kurulu topluluklara yaşama ve bağımsızlık hakkı yoktur. Herhalde bu anlayış gelecek nesillerin nasıl yetiştirilmeleri gerektiğini gösteren çok değerli bir vasiyet olarak değerlendirilmek gerekir. Nitekim büyük zaferden kısa bir süre sonra 27 Ekim 1922’de Bursa’da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada da Türk Milletinin geleceği için fikir ve kuvvet birliği yapılarak mükemmel bir eğitim programı hazırlanması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁹ Türk çocuklarının demokratik bir eğitim ortamında yetişmesi gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, onların özgürce konuşup düşünmelerini, duyduklarını olduğu gibi ifade etmeye özendirilmelerini istemiştir. Hatalarından ders çıkarabilen, yalancılıktan ve ikiyüzlülüğten uzak, fikirlerini savunurken başkalarının fikirlerine de saygı gösteren bireyler olmalarını arzulamıştır.²⁰

Tespit 9: Şer’iye Vekâletinin çalışmalarını önem vererek incelediğini, varılan sonucu takdire lâyık bulduğunu²¹ belirten Paşa, esas itibarıyla din işlerinin yürütülmesinde görüş beyan etmeye gerek olmadığını, çünkü bu konunun Kur’an-ı Kerim ile açıklığa kavuştuğuna değinmiştir. Bununla birlikte Camilerin kutsal minberleri halkın ruhani, ahlaki gıdalarına en yüksek, en verimli kaynaklardır. Bu nedenle camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı aydınlatacak ve yol gösterecek kıymetli hutbelerin içeriğinin halkça anlaşılır olmasını sağlamak yüce Şer’iye Vekâletinin önemli bir görevidir. Minberlerden halkın anlayabileceği dille ruh ve bilince hitap olunmakla İslâm topluluğunun vücudu canlanır, zihni saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.

¹⁸ Ali Rıza Erdem, “Atatürk’ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi”, *Belgi*, S. 2, (Yaz 2011/I), s. 163.

¹⁹ Mehmet Okur, “Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Oluşturma Çabaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, s. 205.

²⁰ Ahmet Çoban, “Atatürkçü Düşüncede Eğitim Sistemi ve Boyutları”, *Erdem*, C. 11, S. 33, 1999, s. 732.

²¹ Mustafa Göleç, “II. Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet’te Din ve Siyaset: Mustafa Fehmi Gerçek ve Faaliyetleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, (2013) Bahar, s. 184. Dönemin Umur-ı Şer’iye Vekili Mustafa Fehmi Bey’in TBMM adına 16 Ocak 1922’de yayınladığı ‘İstanbul Halkına Beyannamesi’ de, Vekâletin yararlı bulunan çalışmalarından birisi olsa gerektir. Nitekim Mustafa Fehmi Efendi mezkûr belgede kullandığı dil ve üslupla İstanbul’daki dini mercilerin tanınmadığını, o mevkilerde bulunanların eylem ya da eylemsizliklerinin mazur görülmeceğini vurgulamıştır.

Fakat diğer yandan, hutbeyi yapanların sahip olmaları gereken bilimsel nitelik, özel yeterlik ve dünyadaki olayların durumunu anlama yeteneği önem taşımaktadır. Bütün vaiz ve hatiplerin bu bilince yararlı olacak surette yetiştirilmesine Şer'îye Vekâletinin güç harcayacağını umduğunu eklemiştir.

Tespit 10: 1922 yılının dış ilişkilerde hayırlı ve güzel olaylarla dolu olduğunu söylemiştir. Nitekim bu çerçevede Fransızlarla yapılan Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasından, Ukrayna ile imzalanan anlaşmadan, Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan ve Gürcistan ile gerçekleştirilen antlaşmadan ve nihayet Mudanya Ateşkes Antlaşmasından bahsetmiş ve bunların önemine değinmiştir.²² Fransa'nın Anadolu'da işgal ettiği toprakları boşaltmasını sağlayan Ankara Antlaşmasının temel bir önemi olduğuna dikkat çekmiş, Fransa'nın Sevr Antlaşması'nın uygulanmasının fiilen ve hukuken mümkün olmadığını kabul ettiğini vurgulamıştır. Belki bundan da önemlisi İtilaf bloğunda bu antlaşmayla ortaya çıkan bölünmedir.²³ Belirtmek gerekir ki bu antlaşmalar Anadolu'nun dış alandaki elini güçlendirmiş, Anadolu Hareketini sevk ve idare edenler dış politikada yalnızlıktan kurtulmuşlardır.²⁴ İngilizler ile şimdiye kadar yaşanan en önemli olayınsa yapılan Malta sürgünlerinin değişimi anlaşması olduğuna dikkat çekmiştir. Daha önce buna yanaşmayan İngiltere Sakarya Zaferi'nden sonra anlaşma yapmaya mecbur kalmıştır.²⁵ Nitekim bu durum Ermenileri soykırımı uğratmakla suçlanan Türkleri tarih sahnesinde temize çıkaran bir unsur olmuştur.²⁶

Tespit 11: Mustafa Kemal Paşa, öncelikle kendi çıkarları için olsa dahi konjonktürel olarak TBMM hükümetiyle dayanışma içerisinde olan Sovyetler Birliği'yle ilgili yaklaşımını da şu sözlerle ifade etmiştir; "...*Tam ve gerçek bağımsızlığımızı açık ve samimi şekilde ilk önce kabul ederek, bize barışma elini uzatan Rus Şuralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın temelidir*". Bu çerçevede altı çizilmesi gereken husus, her iki ülkenin de birbiriyle iş birliği yapmaya mecbur olduğu bir dönemde Türkiye'de komünist ideolojinin yayılması olmuştur. Ancak dostane ilişkiler komünist propaganda için zemin hazırlamışsa da son tahlilde Türkiye'de komünizm etkili olmamıştır. Daha 1921 yılı başında komünist faaliyetlere karşı önlem alınmış, 1922'de hükümet komünizm propagandasını yasaklamıştır.²⁷

²² Ersin Aydın, "Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Yasama Dönemi (1920-1923) ve Dış Politika, Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri", *Yasama Dergisi*, S. 28, 2014, s. 122-127.

²³ Mustafa Yahya Metintaş, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Es-kışehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, 2019, s. 24.

²⁴ Mehmet Gönülbol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 2, 1985, s. 457.

²⁵ Osman Akandere, "Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin Milli Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta'daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, Güz 2019, s. 24.

²⁶ Uluç Gürkan, "Malta Yargılaması ve Önemi", *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (1), Ocak 2015, s. 31.

²⁷ Ahmet Çelik, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Komünist Propagandaya Karşı Alınan Önlemler", *History Studies*, C. 10, S. 10, Aralık 2018, s. 62-63.

Mustafa Kemal 10 Nisan 1922’de Lenin’e yazdığı mektupta TBMM Hükümeti’nin Rus dostluğuna önem verdiğini, sömürgeci ve kapitalist devletlere karşı Türk-Rus ittifakının gerekliliğine inandığını, ilişkilerin gelişmesinden mutluluk duyacağını belirtmesine²⁸ rağmen 2 Kasım 1922 tarihinde Bursa’da *Petit Parisien* muhabirine verdiği demeçte; “*Biz ne Bolşevik ne de komünist ne biri ne diğeri olamayız. Biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız*”²⁹ demiştir.

Tespit 12: Mustafa Kemal bir ölüm kalım mücadelesinin verildiği bu dönemde kimsenin itiraz edemeyeceği meşru ilkeleri gündeme getirmiştir: hakkımızı, hayatımızı, ülkemizi, namusumuzu koruduğumuzu ve koruyacağımızı söylemiştir. Düşmanlarımız bizi bağımsızlığımızı güvenceye almayan şartlar içerisinde barış yaptırmaya zorlayabileceklerini sanıyorlarsa bunda çok aldanıyorlar. Düşmanlarımız, Türkiye halkının kutsal varlığını korumak için giriştiği savaşta yorgun düştüğünü sanıyorlarsa, bunda çok aldanıyorlar. Düşmanlarımız, bizim şimdi ve sonra tutsaklığa düşmemize neden olacak şart ve kayıtları reddetmede duraksama göstereceğimizi sanıyorlarsa, bunda daha da çok aldanıyorlar demiştir. Türk çocuklarının, gerektiğinde mensubu oldukları milletin hukukunu, hayatını, vatanını, namusunu koruması gerektiğini vurgulamıştır.

Tespit 13: “*Geçen iki yılın yavaş yavaş fakat emin sonuçlarını önümüzdeki çalışma dönemi için ölçek yaparsak kurtuluş günlerini elde etmemizin uzakta olmadığı görünür. Bu yeni yıla her zamandan çok emin, her zamandan çok rahatlamış, ağır başlı ve temkinli olarak giriyoruz. Bezginlik ve uyuşukluktan arınmış olarak giriyoruz. Sonsuz bir azim ve imanla dolu olarak giriyoruz. Bizim için yaşam ateşi gelecek nesiller için kurtuluş ümidi olan kutsal amacımıza boyun eğmeden yürüyeceğiz ve Allah’ın yardımı ile ne yapıp yapıp başaracağız*” dedikten sonra konuşmasına Mithat Cemal Kutay’ın mısralarıyla son vermiştir: “*Ölmez bu vatan farzımuhal ölse de hatta. Çekmez kürenin sırtı bu tabutu cesimi (Ölmüş gibi düşünsek bile bu vatan ölmez, zira dünyanın sırtı bu tabutun büyüklüğünü çekemez).*”

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, D. 1, C. 18.

Kitaplar, Kitap Bölümleri ve Makaleler

A. Aysan, Mustafa, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 6, 1986, s. 614-644.

²⁸ Alaattin Uca, “Atatürk ve Komünizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Erzurum 2000, s. 344.

²⁹ Çelik, *agm*, s. 65.

- Akandere, Osman, "Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin Millî Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta'daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, Güz 2019, s. 415-447.
- Arıburnu, Kemal, *Atatürk (Anekdotlar-Anılar)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.
- Aydın, Ersin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Yasama Dönemi (1920-1923) ve Dış Politika, Dış Politikanın Parlamenter Denetimi ile TBMM'nin Dış İlişkileri", *Yasama Dergisi*, S. 28, 2014, s. 104-141.
- Balkaya, İhsan Sabri, "Üçüncü Bin Yıl: Atatürk ve Gençlik", *Atatürk Dergisi*, S. 1, 2000, s. 135-143.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilâli Karakteri", *Bellekten*, XXIV/96, Ekim 1960, s. 637-663.
- Çelik, Ahmet, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Komünist Propagandaya Karşı Alınan Önlemler", *History Studies*, C. 10, S. 10, Aralık 2018, s. 57-85.
- Çoban, Ahmet, "Atatürkçü Düşüncede Eğitim Sistemi ve Boyutları", *Erdem*, C. 11, S. 33, 1999, s. 725-733.
- Erdem, Ali Rıza, "Atatürk'ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi", *Belgi*, S. 2, (Yaz 2011/I), s. 163-181.
- Ergin, Feridun, "Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 7, 1986, s. 59-84.
- Göleç, Mustafa, "II. Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet'te Din ve Siyaset: Mustafa Fehmi Gerçekler ve Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 1, (2013) Bahar, s. 173-197.
- Gönlübol, Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 2, 1985, s. 451-474.
- Gürkan, Uluç, "Malta Yargılaması ve Önemi", *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (1), Ocak 2015, s. 29-50.
- Kayran, Mehmet, Saygın, Selami, "İzmir İktisat Kongresi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, 2019, s. 27-70.
- Kopar, Metin, *Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, (1920-1938)*, Adıyaman, 2021.
- Metintaş, Mustafa Yahya, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, 2019, s. 1-26.
- Mutlu, Sevda, "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXX, S. 90, Kasım 2014, s. 83-113.
- Okur, Mehmet, "Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, s. 199-217.

- Pancar, Emine, “Millî Mücadele’nin Halka Anlatılmasında İrade-i Milliye Gazetesiyle Yürütülen Propaganda Faaliyeti”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 23, S. 1, 2013, s. 291-306.
- Sönmez, Selami, “Millî Bir Lider Olarak Motivasyon Dehası Atatürk”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Erzurum 2006, s. 23-72.
- Şahin, Necmettin – Yılmaz, Akif, *Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, İzmir, 2015.
- Uca, Alaattin, “Atatürk ve Komünizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Erzurum 2000, s. 323-348.
- Uçar, Fuat, “Birinci TBMM’de Mustafa Kemal Paşa’nın Meclisi Açış Konuşmalarında Millî İrade Kavramı”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 11, S. 31, Mart 2019, s. 709-738.
- Yaşar, Selman, “Atatürk ve Milletın Efendisi: Köylü”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 18, 2014, s. 65-94.

SON OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN BMM'NİN BAŞARILARINA ORTAK OLMA ÇABALARI (1922)

Nurten ÇETİN*

Giriş

İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti münasebetlerinde 16 Mart 1920 tarihi bir dönüm noktası kabul edilebilir. Bu tarihte dağıtılan Meclis-i Mebusan üyelerinin Ankara'da toplanması ve yeni mebusların seçilmesiyle BMM açılmış, egemenlik halk adına Meclise verilmiştir. BMM'nin üstünde hiçbir kuvvet olmadığı ve egemenliğin millete ait olduğu ifadesi İstanbul Hükümetini tedirgin etmiştir. Bu döneme kadar İstanbul ile Anadolu münasebetlerinde mutlak monarşi-millî egemenlik çatışması belirgin olarak görülmezken bundan böyle görünür hale gelmiştir. 21 Ekim 1920'de kurulan Son Osmanlı Hükümeti mesaisini saltanatı koruma işine yöneltmiştir denilebilir. Hükümette önce Dahiliye daha sonra Hariciye Nazırı olarak görev yapan Ahmet İzzet Paşa'nın şu sözleri bu düşüncüyü ortaya koyar mahiyettedir:

"... Ankara'da kurulan Meclise Kemal Paşa başkanlığı altında yürütme yetkisi verilmekle, Anadolu'nun büyük bir bölümü üzerinde egemenliği geçerli olan BMM Hükümeti kurulduğundan kadim saltanatla bunun arasındaki düşmanlık son kerteye varmış ve tam bir ayrılma gerçekleşmiştir... Bu dönemde İstanbul Hükümeti durmadan kuvvet kaybederken Ankara Hükümeti sürekli güçleniyordu. Ankara Sevr Antlaşması'nı Osmanlı Devleti'nin çöküş delili olarak görmüştü ve Mustafa Kemal'in yakın çevresinde BMM Hükümeti onun meşru varisi olarak kabul edildi. Bu antlaşma uygulamaya konulunca fiilen ve madden artık bir Osmanlı Devleti kalmazdı. Antlaşma hükümlerine bakıldığında, Trakya (Edirne), İzmir kısmen Bursa Vilayetleri Yunanistan'ın, Doğu Vilayetleri Ermenilerin eline geçiyordu. Karadeniz Vilayetleri ve sahil kasabaları üzerinde eski Pontus Hükümeti canlandırılıyordu. Ülkenin geri kalan kısmı tiripartite antlaşmasıyla üç galip devletin ihtiras ve faydalanma pençesine veriliyor, İstanbul boğazlar komisyonunun işgal ve yönetimi altında bulunacak, bir kuşak araziyle Anadolu'dan ayrılmış, halife ve padişah da bunun içinde kuşatılmış ve hapsedilmiş bulunuyor. Bazı özel maddelerle de maliyemiz yabancı denetimi altında, Hükümetin yargı hakkı sınırlı ve hatta hiç yok, gayrimüslim azınlık Müslüman çoğun-

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nurtencetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5428-2539.

luğun üstünde egemen, hatta başlarına bela, ordu aylıklı 15 bin erden ibaret, bu da yabancı denetimi altında bulunacağından, millet kısa bir zamanda doğuştan sahip olduğu cesaret ve mertlikten uzaklaşmaya mahkûm"¹.

Ankara taraftarlarına karşı saltanat ve hilafetin korunması görevini üstelenen Ahmet İzzet Paşa, Ankara ile ilişkilerinde eski silah arkadaşlarının önemli birer unsur olduğunu düşünmüştür. Onların desteğini sağlamak amacıyla temasa geçmiş ve onları bu düşüncesine çekmeye çalışmıştır.² Bilecik'ten döndükten sonra Ankara Hükümeti'ne söz verdiği halde Dahiliye Nazırlığı görevinden istifa etmeme nedenini şöyle açıklamaktadır:

*"...Ankara ricali Osmanlı saltanatı hakkındaki gizli niyetleri için en büyük engel olarak bizleri görüyordu. Yerimize, kendilerine hasım bir kabine bile geçse, itiraflarına göre, millet gözüne mevkileri büyüyerek bilinen niyetleri kolaylaştırılmış ve sağlanmış; fakat bizim görüşümüzce dışarıya karşı görev ve mukavemet güçleri zorlaşmış ve zayıflatılmış, yani gerek saltanat gerekse ülkeye daha çok zarar verilmiş ve getirilmiş olurdu. Öte yandan yönetim şeklini değiştirme emel ve düşüncelerine karşı Ankara yaranının da çekindiği gibi Anadolu'da taraftar bulmakta umutsuz değildik..."*³

İstanbul Hükümeti, BMM'nin Anadolu'da Yunan ordusuna karşı elde ettiği başarılarından sonra gelen sözde barış tekliflerinin müzakere sürecine dahil olmuştur. İtilaf Devletleri bu dönemlerde hem İstanbul hem de Ankara Hükümetini müzakereye davet etmiştir. Böylece Ankara'yı tanımak istemedikleri gibi, meydana gelebilecek olası bir anlaşmazlıktan faydalanmayı düşünmüşlerdir.

I. İnönü Zaferi sonrasında toplanan Londra Konferansı'na katılan İstanbul heyeti hangi şartlarda barış yapılabileceği konusunda teklif sunmuşlardır. Temel endişesi meşrutî monarşiyi korumak ve devam ettirmek olan Hükümetin, 1922 yılında da Anadolu'nun başarılarına ortak olma girişimlerinden birincisi, Sakarya Meydan Muharebesi, ikincisi ise Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrasında gerçekleşmiştir.

1. Sakarya Meydan Muharebesi Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Sakarya Meydan Muharebesi'nden üç ay sonra İngiltere yeni bir konferans için hazırlıklara başlamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon hazırladığı ve kabine onayından geçirdiği barış şartlarını içeren bir muhtırayı 30 Aralık 1921 tarihinde Fransa ve İtalya'nın onayına sunmuştur. Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler öngören anlaşma metnine göre, İzmir'de uluslararası bir idare kurulacaktır. İzmir prensip olarak Türkiye'de kalacak, bölgenin idaresinden Milletler Cemiyeti tarafından seçilen beş kişilik bir komisyon sorumlu olacaktır. İzmir 15 yıl bu komisyon tarafından idare edildikten sonra, bölgenin nihai kaderini burada yapılacak bir plebisit belirleyecektir. Yunan ordusu barış antlaşmasından sonra bölgeden çekilecektir. Doğu ve Batı Trakya

¹ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım*, C. II, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 217.

² *Age*, s. 231-132.

³ *Age*, s. 151.

Yunanistan'da kalacaktır. Yalnız Doğu Trakya sınırı Türkiye lehine biraz değiştirilecektir. Müttefikler barış antlaşmasının imzalanmasında sonra İstanbul'u tahliye edeceklerdir. Boğazlar üzerindeki müttefik kontrolleri hafifletilecektir. Boğazların her iki tarafındaki silahtan arındırılmış bölgenin sınırları daraltılacak, müttefik garnizonları İstanbul'dan Çanakkale ve Gelibolu'ya çekileceklerdir. Ermenistan konusunda barış antlaşmasına yeni hükümler konulacak, Kilikya bölgesine özel bir rejim tanınacaktır. Sevr Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin denetlenmesini sağlamak amacıyla bir Milletler Cemiyeti Azınlıklar Yüksek Komiserliği kurulacaktır. Sevr Antlaşması'nın mali, askeri ve diğer hükümlerinde de bazı değişiklikler yapılacaktır.⁴

Fransa ve İtalya 27 Ocak 1922'de İngiltere'ye muhtıra hakkındaki görüşlerini bildirmişlerdir. İki devlet arasındaki görüş ayrılıkları dikkat çekmekteydi. İngiltere bir taraftan Fransa'yı yanında tutmaya çalışırken, diğer yandan da Türkiye'ye karşı baskı tedbirleri alarak İstanbul Hükümeti ile makul bir anlaşma imzalamak suretiyle Mustafa Kemal'i devre dışı bırakmaya çalışmaktaydı. İngiliz Dışişleri tarafından hazırlanan bir rapora göre, Anadolu'nun mali durumu gittikçe kötüleşiyordu, milliyetçilerin İngiltere'nin mali desteğine ihtiyaçları vardı. Anadolu'da savaş bıkkınlığı ve yorgunluğu başlamıştı. Mevcut durum devam ettirilirse Mustafa Kemal barış isteyecekti. Yunanlılar da bu dönemde taarruza geçmemeliydi. Zira savunma yapmak savaş bıkkınlığını vatansaverliğe dönüştürür ve Mustafa Kemal güçlenirdi. Makul barış şartları sunulursa ve bunu Mustafa Kemal kabul etmeyip, İstanbul kabul ederse, Anadolu'nun yeniden imarı vaadi de yapılırsa Mustafa Kemal sonsuza kadar düşerdi. Ayrıca o sırada Avrupa'nın iktisadi sorunlarını görüşmek üzere Cenova'da yapılan konferans önemliydi. Müttefikler Rusya'yı tanırlarsa Rusya'nın Anadolu'ya verdiği destek ortadan kalkacak böylece Ankara'nın askeri gücü kötüleşecekti.⁵

İngiltere bu gerekçelerle konferans işini sürüncemede bırakmaya özen göstermiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa "*düşman yurttan atılmadıkça diplomasi yoluyla umuda kapılmanın doğru olmadığına*" inanmıştır. Askeri hazırlıkları devam ettirmiş ayrıca bu dönemde Rusya, Fransa ve Amerika ile temaslarda bulunarak gücünü arttırmaya çalışmıştır.⁶

İtilaf Devletlerinin Paris'te bir konferans toplayacakları haberlerinin duyulması üzerine İcra Vekilleri Heyeti, bu devletlerle münasebetlerde bulunmak ve Avrupa kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i Roma, Paris ve Londra'ya göndermek kararını almıştır.⁷ 4 Şubat 1922'de Meclis kürsüsüne çıkan Yusuf Kemal Bey, Misak-ı Milli'yi Avrupa'da savunmak ve duyurmak amacıyla Meclisten

⁴ Levent Ürer, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2005, s. 193-194.

⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2006, s. 262-263.

⁶ *Age*, s. 264-266.

⁷ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 238.

güvenoyu istemiştir. Yolculuğun nedeninin sadece bu olduğunu sanan vekiller tereddütsüz güvenoyu vermişlerdir. Yerine Dışişleri Bakanlığına Celal Bey seçilmiştir. 7 Şubat'ta yola çıkan Yusuf Kemal Bey İzmir'e ulaştığında İstanbul Hükümeti tarafından kendisi için tahsis edilen özel bir trenle İstanbul'a gitmiştir.⁸ Bu olay Ankara Hükümetinin Meclise haber vermeden İstanbul ile irtibata geçeceği anlamına geliyordu. Yusuf Kemal Bey, İstanbul yolunu tercih etmesi ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü ve amacının İstanbul'dakilere "Ankara Hariciye Vekilinin sözleri bizim tarafımızdan da söylenmiştir" kararını almaya çalışmak olduğunu ifade etmiştir.⁹

15 Şubat'ta İstanbul'a ulaşan Yusuf Kemal Bey,¹⁰ ertesi gün Vükela Heyetinden Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey ile birlikte Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'yı konağında ziyaret etmişlerdir. Yusuf Kemal Bey, orada bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya barış anlaşması imzalanması hususunda ve çeşitli konulardaki düşüncelerini, İtilaf Devletlerine karşı savunma istek ve önerilerini sormuştur. Ahmet İzzet Paşa bu konuda kendi düşüncelerinin hepsinin uygun görüldüğünü belirtmektedir. Daha sonra adli konular ve kapitülasyonlar hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Ahmet İzzet Paşa bu konuda henüz belirli düşüncesi olmadığını, çünkü çocukluğundan beri adli işlerin iyi bir şekilde yürümediği hakkında kulaklarının şikayetlerle doluğu, özellikle son günlerde tanık olduğu ve duyduğu olaylar ile edindiği tecrübelerle göre, adliyenin durumunun savunulamayacak bir halde olduğunu belirtmiştir. Bu konuda kendi başına bir teklifi yoktur. Yusuf Kemal Bey'in düşüncesini dinlerse, bundan o da yararlanacaktır.

Yusuf Kemal Bey, adli kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılmasına istekli ve taraftar olduklarını açıklamış ve Ahmet İzzet Paşa'nın siyasi konulardaki düşüncelerine tamamen katıldığını söylemiştir. Sonuç olarak bu düşünce birliğinin İstanbul tarafından gazetelerle duyurulmasını ve habere onun İstanbul Hükümeti adına da açıklama ve savunmada bulunabileceğinin eklenmesini istemiştir. İzzet Paşa'nın ifadesine göre, kendisi Yusuf Kemal Bey'e "Padişah tarafından bir izin belgesi ister misiniz?" diye sorması üzerine "gazetelere bu konuda açıklama yapmasının yeterli olacağı" cevabını almıştır.¹¹ Yusuf Kemal Bey ise anılarında "Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçişimin sebebi, BMM Hariciye Nazırı Vekili'nin beyanatının ve ileri sürdüğü fikirlerin İstanbul Hükümeti namına da yapılmış olduğunu kabul ve bunu aleme ilan eylerseler memleket için faydalı olacağını kendilerine söylemektir. Bunu yapar mısınız? dedim evvela Tevfik Paşa, sonra da İzzet Paşa evet yaparız cevabını verdiler. Tevfik Paşa: zat-ı şahane ile görüşecek misiniz? dedi Arzu buyrulursa dedim ayrıldık" demektedir.¹²

Ahmet İzzet Paşa'nın ifadesine göre, "BMM ilk kurulduğu zamanlardaki programa, yani saltanat ve hilafeti tutsaklıktan kurtarmaya halen sadık olup olmadık-

⁸ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi IV, Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 245.

⁹ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 240.

¹⁰ Goloğlu, *age*, s. 245.

¹¹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 153-154.

¹² Tengirşek, *age*, s. 241.

ları, barıştan sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi veya düzeltilmesi konusunda kendilerine güvence verip vermeyeceğini” sormuş, Yusuf Kemal Bey “bu konunun isteklerine göre yapılacak bir barış antlaşmasından sonra söz konusu olabileceğini” belirtmiştir. O gün yapılan görüşme bu şekilde sona ermiştir. Ahmet İzzet Paşa bunun üzerine Ajans Havas’a açıklama yapmış ancak bu Ankara’nın Hariciye Nazırı tarafından yeterli görülmemiştir. Yusuf Kemal Bey’in istediği ilan şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile görüştük. Onların istedikleri bizim istediklerimize bütünüyle uygun düştüğü için, bu zatın Avrupa devlet adamları ve kamuoyuna karşı bu konuda söyleyeceği sözler ve ortaya koyacağı düşünceler, bizim adımıza da söylenmiştir”¹³

Ahmet İzzet Paşa’ya göre,

“Ankara İstanbul’un yani eski meşru saltanatın Avrupa’ya karşı kendini feda etmesini, yani kendini hiçe indirmesini istiyordu. Bunu açık delilli olarak değil, onları kandırmak arzusuyla yapmaya çalışıyordu. Ankara ile İstanbul arasında bir yakınlaşma sağlamak ve bu amaçla Avrupa’ya gidecek Yusuf Kemal Bey’in yolunu İstanbul’dan geçirmek için iyi niyetle çalışan kişiler, konuyu Ahmet İzzet Paşa’ya da açmışlar ve ondan yardım istemişlerdi. Meselenin gizli tutulması her iki taraf için de bir tarafın reddi durumunda diğer tarafın onuru kırılacağından her iki tarafta davetten ve istekli görünmekten kaçınmışlardı. Ahmet İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey’in Padişah ile görüşmesini faydalı bulmuş ve Padişah nezdinde sözü geçen Doktor Reşat Paşa’nın aracılığına başvurulmuştu.”¹⁴

Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşen Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa aracılığıyla 20 Şubat 1922’de Padişah Vahdettin’in huzuruna çıkmıştır. Yusuf Kemal Bey’in ifadesine göre, Padişaha saygı ve bağlılığını bildirmiş ondan BMM’yi meşru hükümet olarak tanımasını istemiştir. Kendisini gözleri kapalı olarak dinleyip hiçbir cevap vermeyerek teklifi reddettiğini göstermiş, böylece orayı terk etmesi gerektiğini anlatmak istemiştir. Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa’ya Padişah’tan İstanbul adına Avrupa’da temsil yetkisini istediğini, onun bu durumda işgalci güçlerin İstanbul’a düşmanca davranabileceklerini, işgal altında bulunan şehrin buna karşı koyamayacağını ve bunun Heyet-i Vükela’da görüşülerek karara bağlanabileceğini söylediğini ifade etmiştir.¹⁵

Görüşme ile ilgili olarak verilen ifadelerde farklılıklar olsa da sonuçta Padişah BMM’nin Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey’e İstanbul Hükümetini Avrupa’da temsil yetkisini vermemiştir. Bir iki gün sonra görüşme herkes tarafından duyulmuştur. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, Sadrazam Tevfik Paşa ve Ahmet İzzet Paşa tarafından aldatıldığını ve Padişahın huzuruna bir müracaatçı gibi çıkarılarak zor durumda bırakıldığını ifade etmiştir.¹⁶

¹³ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 154.

¹⁴ *Age*, s. 157.

¹⁵ *Agy*.

¹⁶ Sonyel, *age*, s. 238.

Ahmet İzzet Paşa'ya göre Saray ve Padişaha yüklenilmesi kesinlikle doğru değildi. Yusuf Kemal Bey'in Padişahın huzuruna çıkması Ankara'nın talimatları doğrultusunda gerçekleşmişti. Padişah ile Ankara'nın bilgisi dahilinde görüşmüş ancak bu duyulunca, Ankara'ya görüşmeye Padişah tarafından davet edildiğini duyurmuştu. Padişahın onu "*milletin bir ferdi*" olarak gördüğünü ve kabul ettiğini ve BMM'yi küçümsediğini söyleyerek Padişaha haksızlık etmişti. Padişahın ifadesinden küçümsemeye dair bir anlam çıkarılamazdı.¹⁷

Yusuf Kemal Bey ise görüşmeden sonra kendisini arabasıyla iskeleye götüren Ahmet İzzet Paşa'ya:

"Padişah bana BMM'yi tanıdığını bildirseydi İcra Vekillerinden aldığım talimata göre bu tanımak halinde İstanbul'un o zamanki Heyeti Vükelası azalarına şeref ve haysiyetleriyle mütenasip makamlar verebiliriz, icab edenleri mebus yapmaya çalışırız. Bunu kabul ederlerse Avrupa'ya mümessil göndermek ve saire gibi harekatta bulunmazlar. Murahhaslarımız BMM murahhaslarıdır. Onların başka taraftan tayin ve tasdiki memuriyetlerine mahal yoktur. Bu ciheti kabul etmezlerse o halde murahhaslarımızın kendilerinin de murahhasları olduğunu kabul etmelidirler diyecek ve müzakereye girişecektim."

diyerek Padişah'ın BMM'yi tanınması durumunda gerçekleştirmek istedikleri düşüncüyü açıklamıştır. Birkaç gün sonra da Fransa Komiseri General Pele'in kendisi ile görüşmek üzere Akil Muhtar Bey'in evine geldiğini sohbet esnasında Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gideceğini söylediğini ifade etmektedir.¹⁸

Sultan Vahdettin, Yusuf Kemal Bey'e Osmanlı Hükümetini Avrupa'da resmen temsil etme yetkisi vermediği gibi, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında başka bir kurul gönderme kararını almıştır.¹⁹ Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Yunanlılar ülkeden çıkarsa ve bunda İstanbul Hükümetinin katkısı olursa, hükümet şekli değişikliğinin önüne geçilme ümidi olabilirdi.²⁰

Osmanlı Hükümetine göre, bu seyahat iki ay önce kararlaştırılmış ve Ankara ile fikir birliğinin sağlanması amacıyla Ahmet İzzet Paşa onların seçeceği bir heyetle uygun bir yerde görüşmeyi teklif etmişti. Cevaben Ankara'yı temsilen Avrupa'ya gidecek bir heyetin İstanbul'dan geçeceğini bildirmiş ve bunun üzerine Yusuf Kemal Bey İstanbul'a gelmişti.²¹

Paris'teki Osmanlı temsilcisi Nabi Bey'in verdiği bilgilere göre, Osmanlı Hükümeti İngiliz Rifat²² vasıtasıyla bir iki ay önce İngilizlere müracaat ederek İstanbul'da görüşülmek üzere iki İngiliz temsilcisinin gönderilmesini teklif etmişti. Lord Curzon memur göndermek yerine Paşa'nın Londra'ya gelmesini tercih etmiş ve bu suretle

¹⁷ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 157.

¹⁸ Tengirşek, *age*, s. 242-243.

¹⁹ Sonyel, *age*, s. 238.

²⁰ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 152-153.

²¹ Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 252.

²² Rifat Müeyyed Bey.

İstanbul'daki komiserine talimat vermişti. Fransızlar da bunu uygun görmüşlerdi.²³ İzzet Paşa bu davete katılması hakkında, Osmanlı'nın Londra'daki temsilcisi Reşit Paşa'nın, kendisine söylediği "*Yusuf Kemal Bey heyeti Osmanlı Devlet adamları tarafından takdim edilmedikçe İngilizler kendilerini kabul etmeyecektir*" şeklindeki sözlerinin de etkili olduğunu belirtmektedir.²⁴

Seyahatten haberdar olan Yusuf Kemal Bey, Ahmet Tevfik Paşa'ya giderek konuyla ilgili bilgi istemiştir. Paşa'nın "*İngiliz ve Fransızlar bunu istediler*" demesi üzerine derhal Fransız Büyükelçiliği'ne giderek General Pelet'e bunun doğruluğunu sormuştur. Pelet bunu kendilerinin istemediğini, Ahmet İzzet Paşa'nın pasaport için başvurduğunu ve Ahmet Tevfik Paşa'nın bu durumdan haberdar olduğunu, bunu ona da sorabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey tekrar Tevfik Paşa'ya giderek bir yıl önce Londra Konferansı'ndaki saygı duyulacak tutumundan sonra şimdi neden böyle davrandığını sormuştur. Tevfik Paşa bunun içinde bulunulan koşulların zorunlu bir sonucu olduğunu söylemekle yetinmiştir. Yusuf Kemal Bey seyahatin ertelenmesini istemiştir. Bu talep 4 Mart'ta yapılan Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve böyle kritik bir zamanda bu seyahatin ertelenemeyeceğine karar verilmiştir. Kararın gerekçesi olarak da İstanbul ve Ankara'nın birlikte hareket etmelerine en çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda aralarında anlaşmazlık ve ayrılığın ortaya çıkmasına mahal vermemek olduğu ifade edilmiştir.²⁵ Halbuki Lord Curzon Ankara heyetinin etkisini azaltmak ve ikilik çıkarmak amacıyla Ahmet İzzet Paşa kuruluna çağrıda bulunmuştu.²⁶

Yusuf Kemal Bey, Ankara'dan aldığı talimat gereğince Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta şu ifadelere yer vermiştir: "*Bu hareket BMM'ye ve onun vatanın kurtarılması için takip ettiği mukaddes davaya sadakatsizliktir. Bu şekilde Türkiye'nin düşmanlarına iki hükümet arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıktan faydalanma fırsatını verecek ve milli taleplerin gerçekleştirilmesini geciktirecektir. Dolayısıyla bu seyahat sırasında yapılacak temasların vatanın yüksek menfaatlerine ters düşmüş olacağı BMM tarafından bildirilmiştir. Türk milletini temsil etme hakkına sahip yegâne mercii BMM'dir.*"²⁷

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold 4 Nisan 1922'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, Osmanlı yönetimi mensubu İzzet Paşa'nın Avrupa'ya hareket etmeden önce, Ankara ile arasında soğukluk başladığını bildirmiştir. 5 Mart'ta Ankara'da yönetim çevrelerinde dolaşan haberlere göre, İzzet Paşa İngiliz Yüksek Komiseri'nin tahriki üzerine ve Yusuf Kemal kuruluna karşı Avrupa'ya gidi-

²³ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 275.

²⁴ Ayışığı, *age*, s. 252-253.

²⁵ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 480-481.

²⁶ Sonyel, *age*, s. 253.

²⁷ Ayışığı, *age*, s. 251; Tengirşek, *age*, s. 244-245.

yordu. Yolculuğuna İngiliz subaylarından Yarbay Cornwall ve başka bir subay eşlik ediyordu. Ankara basını, İzzet, Salih ve Ali Rıza paşalara sert eleştirilerde bulunmuştur. Bunların bazıları Padişahın kişiliğine hakarete kadar varmıştır. Bu durum bir kısım vekilin tepkisine neden olmuştur. Kazım Karabekir Paşa Meclise gönderdiği bir telgraf ile durumu protesto etmiştir. Mecliste bu türden yayımlarda bulunan gazetecilerin yargılanmalarını talep edenler de olmuştur.²⁸

İstanbul ve Ankara çevrelerinde Yusuf Kemal Bey ve Ahmet İzzet Paşa kurulunun Avrupa'ya ayrı ayrı gitmesi çeşitli yorum ve eleştirileri beraberinde getirmiştir. Yusuf Kemal Bey'in BMM'den habersiz olarak İstanbul'da yaptığı görüşmeler BMM'de bazı vekillerin sert eleştirilerine neden olmuştur. Halk egemenliğini savunan vekiller cumhuriyete doğru gidilen bir zamanda Meclise haber vermeden ve Meclisin tanımadığı İstanbul Hükümeti aracılığı ile Padişah'a giderek Ankara Hükümetini tanınmasını istemesini akıl dışı bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Konuya açıklık getirilmesi için arka arkaya soru ve gensoru vermişlerdir. Hükümet Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in, "*Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki davranışları*", Balıkesir Mebusu Abdülgafur Efendi'nin "*Ahmet İzzet Paşa heyetinin Londra Seyahati*", Diyarbakır Mebusu hacı Şükrü Bey ile arkadaşlarının "*Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki görüşmeleri*", Aydın Mebusu Tahsin Bey ile arkadaşlarının "*Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki hareket tarzı*" hakkındaki iki sözlü soru ile iki gensoruyu birlikte ele almış ve Mecliste çoğunluğun bulunmadığı bir sırada Dışişleri Bakanı Celal (Bayar) Bey hepsini cevaplamak üzere elindeki yazılı cevabı okumuştur. Buna göre, "*İstanbul'dakileri son defa olarak vatan ve vicdan görevine çağırmayı Bakanlar Kurulu uygun görmüştü. Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'dan geçerken gerekenlerle ve isterse halife ile görüşme yetkisi verilmişti. İzzet Paşa, 20 Şubat 1922'de Padişahın kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiş ve onu saraya götürmüştü. Halifeye biz sizi tanıyoruz, sizin de bizi tanımanızı isteriz*" demişse de ters cevaplar almıştır.

Mersin Mebusu Selahaddin Bey ve Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey başkanlığa bir önerge vererek salonda çoğunluğun olmadığını bildirerek, görüşmelerin ertelenmesini istemiştir. Celal Bey toplantının başında yeterli sayıda kişinin bulunduğunu, daha sonra salondan ayrıldıklarını, bu nedenle toplantının ertelenemeyeceğini söylemiştir. Çoğunluk olmasa da orada bulunan vekillerin çoğu toplantının devamından yana görüş bildirmişler ve görüşmelere devam edilmiştir.²⁹

Yusuf Kemal Bey'in ziyareti ile ilgili olarak yapılan sert eleştiri ve hücumlara karşı Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa söz almış ve "*Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya ulusal amacımızı ulusal andımızı anlatmaya giderken halifeye uğramadan sıvışıp gidemezdi. Birlik ve beraberlik göstermek gerekirdi*" diyerek eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır.

Son sözü Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa almış ve tartışmaları şu sözleriyle noktalamıştır:

²⁸ Sonyel, *age*, s. 244.

²⁹ Goloğlu, *age*, s. 247-248.

“Yüksek Meclisinizin bütün milletle beraber izlemiş olduğu bir esastır ki, yüksek halifelik makamına bağlıyız. Çünkü halifelik ve sultanlık makamı herhangi bir kim-
senin değildir, bizimidir. Onu koruduk, sonuna kadar da koruyacağız. Bundan ötürü,
“bu makamda oturan kimse Meclis kararlarına, millet isteklerine uyacağını bildirirse
onunla da görüşülebilir” diye bakanlar kurulunca karar verilmiştir. Bu da Hükümetin
yetkisi içindedir. İstanbul’dakiler bir oyun çevirmişlerse Yusuf Kemal Bey’in ne
sebeple kabahati olur? Yüksek kurulunuzun yapacağı şey, İstanbul’da olanlar ile İs-
tanbul’dan Londra’ya gidenlerin, meşru ve akla uygun teşebbüslerimizi kösteklemek
için yapacakları hareketlerin bir değeri olmadığını dünyaya ilan etmektir.”³⁰

Mustafa Kemal Paşa böylece millet egemenliğinin üstünde hiçbir kuvvet tanıma-
diklarını, milletin tek ve gerçek temsilcisini BMM olduğunu dünyaya bir kez daha
duyurmak istemiştir.

İngiltere, BMM Anadolu’da Yunanlara son darbeyi vuracak askeri hazırlıklar ya-
parken her iki hükümet arasında zaten mevcut olan temsil sorununu alevlendirmiş ve
bu durumdan faydalanma amacını gütmüştür.

2. Yusuf Kemal Bey ve Ahmet İzzet Paşa’nın Avrupa Seyahati

İstanbul Hükümeti adına Avrupa’ya giden Ahmet İzzet Paşa heyeti 4 Mart’ta Sir-
keci’den Londra’ya hareket etmiştir. Ahmet İzzet Paşa kendisini yolcu etmeye gelen
gazetecilere verdiği beyanatta, Ankara ile müdafaa edecekleri esasların bilindiğini,
bunların vatanın istiklalini sağlamak ve müdafaadan ibaret olduğunu, kan dökülme-
den barış yapılabileceği hususunda ümitli olduğunu ifade etmiştir. İstanbul basınında
Ahmet İzzet Paşa’nın milli davayı sekteye uğratması konusunda en ufak bir ihtimal
olmadığı, onun da Londra Konferansı’nda Ahmet Tevfik Paşa’nın yaptığı gibi Yunan-
ların ümitlerini boşa çıkartacağı gibi açıklamalara yer verilmiştir.³¹

Ahmet Tevfik Paşa da basına verdiği demeçte, Ahmet İzzet Paşa’nın Yusuf Ke-
mal’den ayrı olarak Avrupa’ya gitmesinin hiçbir zaman ikilik anlamına gelmeyece-
ğini, seyahat kararının aylar öncesinden alındığını, Yusuf Kemal Bey’in bu dönemde
İstanbul’a gelişinin bir tesadüf olduğunu, bu hareketin hiçbir zaman ikilik anlamına
gelmeyeceğini, hatta milletin aynı gaye ve amaçlar etrafında toplandığının göstergesi
olduğunu dile getirmiştir.³²

Yusuf Kemal Bey 7 Mart’ta Marsilya’ya varmış, Franklin Bouillon ile görüşmü-
ştür. Buradan Londra’ya hareket etmiştir.³³ Osmanlının temsilcisi Reşit Paşa, Yusuf
Kemal Bey’i ziyaret etmiştir. İngiltere’nin İstanbul Sefareti Baş Tercümanı Ryan’ın
Osmanlı sefarethanesine geldiğini, Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa’nın Lord Curzon
ile ayrı ayrı görüşmek yerine birlikte gitmelerinin uygun olup olmayacağını İzzet Pa-

³⁰ Age, s. 249.

³¹ Çetin, age, s. 482-483.

³² Age, s. 483.

³³ Ayışığı, age, s. 254-256.

şa'ya sorduğunu, onun da Yusuf Kemal Bey isterse birlikte gidebileceklerini söylediğini belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey'in bu konudaki görüşünü sormuştur. Yusuf Kemal Bey bu teklifi reddetmiş ve ertesi gün Ryan'ın İngiliz Hariciye Nezareti tarafından gönderilip gönderilmediğini soruşturmuş, neticede Ryan'ın kendiliğinden gittiğini öğrenmiştir. Yusuf Kemal Bey'e göre bu tamamen İzzet Paşa'nın bir oyunuydu.³⁴ İzzet Paşa İtilaf Devletlerinin Ankara ile barış imzalayarak İstanbul'un devre dışı bırakılabileceği endişesini taşımaktaydı. Ankara ile İtilaf Devletleri arasında arabuluculuk yapmak, bu mümkün olmadığı takdirde Ankara'yı devre dışı bırakarak Türkiye adına İtilaf Devletleri ile barış yapmak da alternatif çözümleri arasındaydı.³⁵

İzzet Paşa, 11 Mart 1922'de Lord Curzon ile yaptığı görüşmelerde hür ve bağımsız bir ülke olarak yaşamak istediklerini dile getirmiştir.³⁶ Yusuf Kemal Bey, Lord Curzon ile görüşmesinde Misak-ı Milli'nin kabul edilmesini istemiştir.³⁷

Yusuf Kemal Bey 21 Mart'ta Londra'dan ayrılmış ve Paris'e hareket etmiştir. İzzet Paşa ondan önce Paris'e gelmişti. Burada Franklin Bouillon ile bir yemekte buluştukları esnada "iki gün sonra Mareşal Dapare sizi yemeğe davet edecek. Kabul edecek misiniz? demiş, Yusuf Kemal Bey "bu davetin kendisini İzzet Paşa ile bir araya getirmek için mi olduğunu" sorduğunda "Siz İzzet Paşa ile Londra'da buluşmadınız mı?" diyerek hayır cevabını alınca şaşkınlığını gizleyememiştir. Yusuf Kemal Bey, Reşit Paşa'nın kendisine yaptığı teklifi ve verdiği cevabı anlatmıştır. Konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa ile Ankara Hariciye Vekilini birleştirmek oyunu İstanbul'da hazırlandı. Londra'da oynanmak istendi. Fransa Hariciyesi oyuna muvaffak olduğunu zannetti. Fakat BMM'nin manevi kuvveti Hariciye Vekilini korudu. Onun muti hizmetkârı bu dolaba düşmedi."

Lord Curzon meydana gelebilecek fikir ayrılığından istifade edebileceğini düşünmüş ancak bu gerçekleşmemiştir. Yusuf Kemal Bey, Lord Curzon görüşmeleri sonucunda, İngiltere'nin Türkleri oyalama, Yunanistan'a zaman kazandırma amacıyla olduğu anlaşılmıştır. Ankara'da ise sorunun ancak silah gücüyle çözüleceği düşüncesine şüphe kalmamıştır.³⁸

Bu arada İtilaf Devletleri 21 Mart 1922'de Paris'te bir araya gelmişlerdir. Alınan kararlar 22 Mart'ta Türkiye ve Yunanistan'a sunularak mütareke önerilmiştir. Mütareke teklifi Ahmet İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'e ayrı ayrı verilmiştir. Ardından 26 Mart'ta ikinci bir nota ile barış tekliflerini yinelemişlerdir. Sevr üzerinde yapılan kısmi tadilata dayalı bu şartlara Yusuf Kemal Bey tek başına cevap verme yetkisinde olmadığını söyleyerek 3 Nisan 1922'de Ankara'ya dönmüştür. Ahmet İzzet Paşa Pa-

³⁴ Tengirşek, *age*, s. 247.

³⁵ Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti, -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016, s. 393.

³⁶ Ayışığı, *age*, s. 254-255.

³⁷ Tengirşek, *age*, s. 248.

³⁸ Kürkcüoğlu, *age*, s. 269.

ris'te Fransa Başbakanı Poincare ile görüşmüş Misak-ı Milli esasları temelinde kararlı olduklarını ifade etmiştir. Bu sırada Paris'te bulunan İtalya'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Garroni ile de görüşmüş, bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalayarak 3 Nisan 1922'de İstanbul'a dönmüştür.³⁹

Prencip olarak mütareke teklifini kabul eden Ankara Hükümeti 5 Nisan 1922'de İtilaf Devletlerine karşı tekliflerini bildirmiştir. Bu şartlardan en önemlisi, Yunan ordusunun 15 gün içerisinde Eskişehir-Kütahya Afyonkarahisar hattından, dört ay içinde de İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şartıdır. Bu kabul edildiği takdirde barış şartlarını incelemek üzere üç hafta içinde Türk heyetinin kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirilmiştir. İtilaf Devletleri, 15 Nisan 1922'de Ankara'nın teklifini reddetmişlerdir. 22 Marttan 22 Nisan'a kadar süren bir aylık siyasi temaslar bir sonuçsuz kalmıştır.⁴⁰

İstanbul Hükümeti bu süreçte saltanatın kaybedileceği endişesi ile Anadolu'da Türk ordusunun elde ettiği başarılarla katkı sahibi olduğunu göstermeye ve yapılacak barış anlaşmasına ortak olmaya çalışmıştır. Misak-ı Milli esasları üzerinde Ankara ile hemfikir olduklarını beyan etseler de tüm yetkiyi Ankara'ya devrederek çekilmeyi kabul etmemişlerdir. Bu durum Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar devam etmiştir.

3. Büyük Taarruz Sonrasında İstanbul'un Ankara'nın Zaferine Ortak Olma Çabası

İstanbul Hükümeti Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Ankara'nın askeri başarılarına ortak olma çabasını 30 Ağustos Zaferinden sonra da devam ettirmiştir. Ahmet Tevfik Paşa 10 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafi yollamıştır. Daha önce İstanbul Hükümeti tarafından "asi, bağı" olarak tanımlanan Mustafa Kemal Paşa'ya "kumandan-ı besâlet" olarak hitap etmiştir.⁴¹ İtilaf Devletleri Büyük Zaferden sonra da Ankara ile iletişimde İstanbul Hükümetini aracı olarak kullanmak istemişlerdir. 22 Eylül 1922'de Tevfik Paşa'yı ziyaret eden Fransız Yüksek Komiseri General Pele Boğazlar'a karşı tahkimatın birkaç gün ertelenmesi için Ankara Hükümeti ile aralarında aracılık yapmasını talep etmiş, Tevfik Paşa buna yanaşmamış ve

"Trakya'nın Anadolu Hükümetine devri kararlaştırılırsa ancak o zaman arabuluculukta bulunabileceğini" söylemiştir. Tevfik Paşa Akşam gazetesine verdiği mülakatta, *"İstanbul Hükümeti vatanın, milletin refah ve mutluluğunun sağlanması için çalışmaktadır ve çalışmaya da devam edecektir. İstanbul ile Anadolu arasında ikilik yoktur. Şimdiye kadar görülen anlaşmazlıklar şekilden ibarettir... İtilaf Devletleri tarafından bir konferansa davet söz konusu olursa hukukumuzu temin etmek ve taleplerimize ulaşmak için elden geldiği kadar çalışılacaktır"*

³⁹ Ayışığı, age, s. 257.

⁴⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1968, s. 677.

⁴¹ Çetin, age, s. 496-497.

demekteydi.⁴²

Ahmet Tevfik Paşa Mudanya Mütarekesi'nden sonra oğlu Ali Nuri Bey ile 17 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek "kazanılan zaferin İstanbul ile Anadolu arasındaki ikiliği ortadan kaldırdığını, milli birlik ve beraberliğin sağlandığını" bildirmiştir.⁴³ Mustafa Kemal Paşa, bu telgraf hakkındaki düşüncesini *Nutuk*'ta:

"Memlekette düşman kalmadı; o halde Padişah yerinde, hükümet onun yanında; millete düşenin de bu makamlara vereceği emirlere uymaktır. Böyle olunca da elbette birliğe engel bir şey kalmamış olur. Yalnız Tevfik Paşa Ankara'dan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da barış konferansına İstanbul ile Ankara'nın birlikte davet edilmiş olması dolayısıyla daha önce benden çok gizli talimat almış bir kimsenin elden gelen süratle İstanbul'a gönderilmesini sağlamaktı."

sözleriyle dile getirmektedir.⁴⁴

Tevfik Paşa'ya iletilmek üzere İstanbul'da bulunan Ankara'nın temsilcisi Hamit Bey'e bir telgraf verilmiştir. Hamit Bey, telgrafı aynen Tevfik Paşa'ya bildirmesi gerektiği hususunda kararsız davranmış ve bunu kendisine verilmiş özel bir direktif gibi düşünmüştür. Bununla birlikte telgrafta yazılanlar çerçevesinde Tevfik Paşa'ya üç gün içinde beş kere tebligatta bulunmuş, hatta Tevfik Paşa ve mesai arkadaşlarının konferansa delege göndermemeleri⁴⁵ için gazetelere, ajanslara tebliği gereken açıklamanın esaslarını içeren bir müsveddeyi göndermiştir. Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına cevap gönderdiğinden haberi olmadığını bildirmiş ve 29 Ekim 1922 tarihli telgrafıyla Sadrazam imzasıyla BMM'ye başvurmuştur. Telgrafta kazanılan başarılarda katkı sağladıklarını belirtmiştir.⁴⁶ Ali Fuat Paşa'nın ifadesiyle onun bu telgrafı "bardaktaki suyu taşırmış, yozlaşmaya uğramış olan Osmanlı saltanatının çöküşünü biraz daha hızlandırmaya fırsat vermiştir."⁴⁷

İtilaf Devletleri, İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor o nedenle de yapılacak barış görüşmelerine Ankara ile birlikte İstanbul'u da davet etmek istiyorlardı. Birlikte davet edilme durumu saltanatın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandıracaktır.⁴⁸

Lozan'da Barış Konferansı'nın toplanacağı haberlerinin yayıldığı sırada, Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 23 Ekim 1922'de sadrazamlık makamına konferansa İstanbul Hükümetinin aracı rolünü üstlenebilecek bir temsilci göndermesinin faydalı olacağını bildirmişti.⁴⁹ Kısa bir süre sonra 27 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri, Lozan

⁴² *Age*, s. 497.

⁴³ *Age*, s. 498.

⁴⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 466.

⁴⁵ Aktarma yapılırken göndermeleri şeklinde yanlış olarak yazılan ifade fark edilmiş olup, göndermemeleri şeklinde doğru olarak yazılmıştır. Bkz. Atatürk, *age*, s. 446.

⁴⁶ Atatürk, *age*, s. 466.

⁴⁷ Çetin, *age*, s. 504.

⁴⁸ Atatürk, *age*, s. 418.

⁴⁹ Ayışığı, *age*, s. 260.

Konferansı'na İstanbul ve Ankara hükümetlerini davet etmişlerdi. Ahmet İzzet Paşa'ya göre çıkacak anlaşmazlıklarda İstanbul heyeti arabuluculuk görevi üstlenecek ve şimdiki kadar olduğu gibi Ankara'nın taleplerini İtilaf Devletlerine karşı savunacaktı.⁵⁰

İzzet Paşa, İstanbul Hükümetinin Anadolu'nun zaferlerinde katkısı olduğunu savunuyordu. Kendi kabineleri iş başındayken İstanbul'daki bütün silah ve cephane Anadolu'ya kaçırılmıştı. Hükümet merkezindeki yabancı fabrikalarına açıkça silah siparişleri yapılmış, birçok yetenekli subaylar Anadolu'ya gönderilmişti. Bu yardımların İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve son Taarruzda etkisi olması demek, açık bir nankörlük olurdu. İstanbul'daki memurlar gizli değil, Harbiye ve Hariciye nezaretleri, Merkez Komutanlığı ve Polis Müdürlüğünün bilgisi dahilinde çalışmaktaydı. Avrupalıları uzun süre oyalayan, hatta Anadolu'nun yıkıcı sert muamelelerini vatanseverce tezahürat halinde gösterip, işgal devletlerince bir şeref meselesi sayılmasına engel olan İstanbul Hükümetiydi. Bu konuda diğer amillerin de etkili olduğu inkâr edilemezdi.⁵¹

Bu arada Tevfik Paşa'nın 29 Ekim 1922 tarihli telgrafı, Meclisin 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda görüşülmüş ve Paşa ağır şekilde eleştirilmiştir.⁵² Lozan'a davet konusu saltanatın kaldırılmasını hızlandırmıştır.⁵³ BMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli oturumunda Rıza Nur ve arkadaşları tarafından bir gün önce Meclise sunulan fakat salt çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmeyen tahrir müzakereye konulmuştur. Tahrir üzerinde yapılan düzenlemeden sonra, yeniden oylama yapılmış ve iki maddeden oluşan tahrir kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı saltanat sistemi kaldırılmış, İstanbul Hükümeti hukuken meşruiyetini kaybetmiştir.⁵⁴

Buraya kadar yaşanan gelişmelerden anlaşıldığı üzere İstanbul Hükümetinin bütün çırpınıları saltanatı yaşatma amacına yöneliktir. İstanbul Hükümeti, BMM ordularının Yunan ordusuna karşı elde ettiği zaferler sonrasında, tüm yetkilerini Ankara'ya devretmek yerine Ankara'nın başarılarına ortak olmaya çalışmıştır. Ahmet İzzet Paşa'nın Ankara'nın Lozan Barış Konferansı'na tek başına katılma isteği hakkında söyledikleri bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. İstanbul, Ankara'yı kendileri ile iş birliği yapmamakla suçlamıştır.

Ahmet İzzet Paşa, İstanbul Hükümetinin barış konferansına Ankara ile birlikte katılmayışının birçok konuda kazanç değil kayba neden olduğunu savunmakta, İsmet Paşa'nın Lozan'da meselelere yaklaşımını şu sözleriyle eleştirmektedir.

"...bizim konferansa katılmamızı engellemek bahanesiyle altı buçuk yüzyıllık bir devletin yıkılmasına gerekçe ve faydası ne olabilirdi? Bana kalırsa bizim konferansa

⁵⁰ Çetin, *age*, s. 502-503.

⁵¹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 231-132.

⁵² Yapılan müzakereler için bkz. TBMM ZC, Devre 1, İctima 3, C 24, s. 271-314; Çetin, *age*, s. 504-511.

⁵³ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.391.

⁵⁴ Çetin, *age*, s. 510-511.

katılmamızın engellenmesinde milli yarar düşünülmediği, saltanatın da bu düşünceyle kaldırıldığı iddiası asıl amaç olan yönetim şeklini değiştirmeye bahane edilmiştir. Gerçi bize de, "bu fırsatı niçin verdiniz? soru ve suçlaması yöneltilebilir. Fakat bizim için barış konferansına katılmamak dünyaya karşı kadim saltanatı müstağfi göstermek olurdu. Bununla birlikte eğer kendileri herhangi bir şekilde hilafet ve saltanatın sürmesini garanti etseler, ben kendi nefsimе çoktan kendilerine hakkımı devretmiş olacağım, gibi padişahın buna rızası olabilirdi... İdare şeklini değiştirmede millet adına ve hesabına nasıl bir fayda düşünülmektedir? Kendi söylediklerine göre Hakimiyet-i Milliye, halbuki meşrutiyette milli hakimiyeti zaten saklı, özellikle parlamentere meşrutiyet şeklinde fevkalade zorbalık ve tecavüzlerle sarılıp bozulmadıkça tamamen güvencededir. Kanuna tecavüz alçaklık ve cinayetiye bir padişah kadar, zorba bir kişi veya zorba bir grup tarafından da işlenebilir..."

diyerek meşrutî monarşiyi savunmuştur.⁵⁵

Sonuç

Son Osmanlı Hükümeti 21 Ekim 1920 tarihinde Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa tarafından kurulmuştur. Millî Mücadele'ye ılımlı bakan kişilerden kurulmasına özen gösterilen Hükümetin, 1922 yılında Ankara Hükümeti ile iki önemli teması vardır. Bunlardan birisi Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında diğeri ise Başkomutanlık Meydan Muharebesi akabindedir.

Sakarya Meydan Muharebesi ardından İtilaf Devletlerinin Ankara Hükümeti ile bir antlaşma imzalamaları ortamının oluşması üzerine harekete geçmiştir. Anadolu'da Yunanlara karşı kazanılan başarıda İstanbul'un katkısı olduğuna inanan ve bunu vurgulayan İstanbul Hükümeti mütareke ve barış görüşmelerinde her iki Hükümetin bulunmasının faydalı olacağı görüşünü savunmuştur. Hükümet İtilaf Devletleri'nin Ankara Hükümeti'ni muhatap alarak kendilerinin devre dışı bırakılacağı ve meşrutî monarşinin son bulacağı kaygısını taşımıştır. İtilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri ve devlet adamları ile görüşmelerde bulunarak sürecin içinde olmaya dikkat etmişlerdir. İtilaf Devletleri ise asıl muhataplarının Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyen Ankara Hükümeti olduğunu bildikleri halde Ankara ile temaslarında İstanbul'u aracı olarak kullanmışlardır.

Yusuf Kemal Bey'e Avrupa'da kendilerini temsil yetkisini vermeyen Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin görevlendirdiği Ahmet İzzet Paşa, Yusuf Kemal Bey gibi Londra ve Paris'te İtilaf Devletleri ile görüşmüş ve barış tekliflerini sunmuştur. Barış şartları konusunda Ankara Hükümeti ile aynı görüşte olduklarını beyan etse de yetkiyi Ankara'ya devretmemiştir. Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ile görüşmesi BMM'de milletvekillerinin sert eleştirilerine neden olurken bu durum Anadolu'da Yunanlara zaman kazandırmak isteyen İngilizlerin işine gelmiş, bir anlamda gündemi değiştir-

⁵⁵ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 229-231.

meyi başarmışlardır.

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Ankara Hükümetine sunulan mütareke ve barış şartları Mustafa Kemal Paşa'ya milli davanın ancak silah gücüyle elde edileceğini göstermiştir. Zafer, Büyük Taarruz ile gerçekleşmiştir. Bu zamana kadar saltanatın kaldırılması için uygun ortamı bekleyen Mustafa Kemal Paşa'ya bu fırsatı Lozan Konferansı'na davet konusu vermiştir. İtilaf Devletlerinin konferansa iki hükümeti davet etmeleri, Ahmet Tevfik Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılması isteğini içeren telgrafları, BMM'de bardağı taşıran son damla olmuş ve müzakereler 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Tezler

- Ahmet İzzet Paşa, *İstiklâl Harbinin Gerçekleri, Feryadım*, C. II, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Aydoğdu, Murat, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti, -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.
- Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi IV, Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2006.
- Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1968.
- Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Ürer, Levent, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2005.

SON HARİCİYE NAZIRI AHMET İZZET PAŞA'NIN MONARŞİYİ KURTARMA ÇABALARI

Murat AYDOĞDU*

Giriş

10 Ağustos 1920'de Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Osmanlı Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatmayı başaran İtilaf Kuvvetleri için bundan sonraki esas mesele, antlaşmanın sahada uygulanmasının önündeki engeli, yani Anadolu'daki direnişini bertaraf etmek olacaktı. Silah zoruyla bunu bütünüyle sağlamanın güçlüğüne inanan İstanbul'daki İtilaf Yüksek Komiserleri Anadolu'ya gönderilecek bir heyet vasıtasıyla Ankara ricalinin ikna edilmeye çalışılmasını deneme değer gördüler. Ancak heyet fikri Damat Ferit Paşa tarafından iyi karşılanmadı¹ ve sadrazam 16 Ekim 1920'de sağlık sorunlarını ileri sürerek istifa etti. Onun yerine sadarete getirilen Ahmet Tevfik Paşa Yüksek Komiserlerce destekleniyordu ki bunun sebebi kamuoyundaki olumlu imajı sebebiyle Anadolu'yu ikna etme potansiyeline sahip olduğunun düşünülmesi ve yanı sıra Sevr Antlaşması'nın onaylanıp uygulamaya sokulmasını kaçınılmaz bulmasıydı.²

Aslında İtilaf Devletleri Anadolu'ya bir heyet gönderilmeden önce Sevr Antlaşması'nın padişah tarafından hemen onaylanmasını istiyordu. Bu doğrultuda Yüksek Komiserler yeni hükümete 25 Ekim'de bir nota verdiler.³ Babıalı bu notaya öncelikle Anadolu ile temas sağlanması gerektiği zira temastan önce verilecek bir onayın hükümetin prestijini sarsıp heyetin işini zora sokacağı argümanı ile karşılık verdi.⁴ Ayrıca hükümet beyannamesinde antlaşmanın mecliste onaylanmasından da bahsedilmekteydi⁵ ki bu da onayın belirsizce ötelenmesine yönelik bir adım gibi duruyordu.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, murat.aydogdu@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6857-1211.

The National Archives, (TNA), Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) 406/44, p. 98-99, no.61, [E 9171/3/44].

¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele III: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 216; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 204.

² Ahmet Tevfik Paşa'nın Sevr Antlaşması'na yaklaşımı için bkz. Murat Aydoğdu, Ahmet Tevfik Paşa ve Sevr Antlaşması, *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed. Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2009, s. 375-401.

³ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR), Siyasi Kısım (SYS), nr. 2647/3, lef 43.*

⁴ *BOA, HR, SYS, nr. 2647/3, lef 42.*

⁵ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 392.

Yüksek Komiserler Tevfik Paşa'nın sadarete geçmeden önceki tavrıyla karşılaştırdıklarında bu gelişmelerden şaşkınlığa düşmüş⁶ ama neticede hükümete Anadolu ile temas için bir aylık süre vermeyi kabul etmişlerdir. Anadolu ile uzlaşa sağlansın ya da sağlanmasın bu bir aylık süre sonunda padişah antlaşmayı onaylamalıydı.⁷

Ancak 1920 Kasım ayında yaşanan gelişmeler konjonktürü temelinden değiştirecek ve Babıali'nin onay konusundaki direncini artıracaktır. Bu dönemde Yunanistan'da Venizelos seçimleri kaybetmiş ve yeni Yunan hükümeti bir halk oylaması organize ederek, İtilaf devletlerince düşman olarak damgalanmış eski Kral Konstantin'in ülkeye dönüp tahta oturmasını sağlamıştır. Bu gelişme İtilaf cephesinin, özellikle de Fransız ve İngilizlerin Yunanistan'a bakış açısını köklü bir şekilde dönüştürecektir. Diğer yandan aynı dönemde Kazım Karabekir Paşa Ermenilere karşı başarılı bir askerî harekât yürüterek Sevr'in Ermenistan'a dair hükmünün sahada tatbikini imkânsız hale getirmiştir. Bolşeviklerin Rusya'daki iç savaşta çok önemli ilerlemeler kaydetmesi ise Anadolu'nun doğudaki art alanı olan Kafkasya'nın İtilaf işbirlikçisi hükümetlerden temizlenerek uzun soluklu bir mücadele için sağlam bir dayanağa dönüştürülebileceği düşüncesinin pekişmesine sebep olmuştur.⁸

Ne var ki tüm bu gelişmelere rağmen Tevfik Paşa Hükümeti kendisini henüz Sevr'de tadilat talep edebilecek konumda görmüyordu.⁹ Onay konusunu ağırından alması konjonktür Anadolu hareketi lehine döndüğü bir sırada bu eylemi gerçekleştirmesinin kendisini Damat Ferit Paşa hükümetlerinin pozisyonuna düşüreceği korkusundan kaynaklanmaktaydı. Elbette ki daha avantajlı bir barışı arzu ederdi ama Anadolu hareketinin bunu sağlayabileceğine dair kuvvetli bir inanca sahip değildi. Dolayısıyla Sevr'i reddetmiyor ama Anadolu'nun şiddetli muhalefetine rağmen onay vermek istemiyor, önce Anadolu ile mutabakata varmak, ya da en azından Anadolu ricalinin bir kısmını kendi fikrine yaklaştırmak istiyordu. Bu fikir ise kısaca ülkede iki başlılığın devamının devlet ve milletin menfaatine olmadığı, yapılması gereken şeyin merkezi hükümet (ve tabi padişah) etrafında kenetlenerek onay sonrasında normal düzen içerisinde ülkenin kalkınması için çalışmak olduğuydu. Ancak Anadolu bambaşka bir noktadaydı ve Sevr'de kökten bir tadilat yapılmadıkça İstanbul ile uzlaşması mümkün değildi. Zaten artık bu dönemde Ankara Hükümeti ülkenin yegâne meşru hükümeti ve temsilcisi olarak kendisini görüyor, İstanbul Hükümeti'ni tanııyordu.

Ahmet İzzet Paşa ve Anadolu Macerası

Yeni Hükümete Dahiliye Nazırı olarak giren Ahmet İzzet Paşa Mondros Mütarekesi'ni imzalayan hükümetin başındaydı ve kabinesindeki İttihatçı isimlerin tasfiye edilmesi yolundaki padişah talebinin Kanun-i Esasi'ye aykırı bir müdahale olduğun-

⁶ *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 3, Haz. Bilal N. Şimşir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 387.

⁷ *BOA, HR, SYS*, nr. 2647/5, lef 5.

⁸ Tüm bu gelişmelerle ilgili değerlendirmeler için bkz. Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti- Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 128-134.

⁹ *Agt*, s. 173-174.

nu ileri sürerek istifa etmişti. Bu dakikadan sonra yavaş yavaş ortaya çıkan Kuva-yı Milliye'ye İstanbul ricali arasındaki en yakın isim olarak kabul edildi. Damat Ferit Paşa'nın ikinci kez iktidara getirildiği dönemde Velihaht Abdülmecit Efendi'yi Anadolu'ya kaçıracağı söylentisi yayılarak takibata maruz bırakılmıştı. Yine Tasfiye ve Tesfiye-i Rütbe Kanunu çerçevesinde rütbesi Mareşallikten Orgeneralliğe indirilmişti.¹⁰

İzzet Paşa'nın Kuva-yı Milliye ile temasta olduğu yolunda Damat Ferit Paşa'nın İtilaf temsilcilerine yaptığı ihbarlar umulmadık bir sonuç doğurmuş ve İtilaf Kuvvetleri Ankara ile bazı meselelerinin halledilmesinde İzzet Paşa'yı aracı olarak görmeye başlamışlardı. Mesela Kilikya bölgesindeki çatışmaları durdurulması için Ankara ile müzakereye memur edilen Fransız devlet adamlarından Duque ve Bouillon Anadolu'ya İzzet Paşa'nın Kuva-yı Milliye ricaline hitaben yazdığı birer tavsiye mektubu olarak geçmişlerdi. Yine İngilizler İstanbul'un resmen işgalinin ardından yaptıkları tutuklamalara misilleme olarak Ankara Hükümeti'nin tutukladığı İngilizlerin serbest bırakılması için İzzet Paşa'nın aracılığına müracaat etmişlerdi.¹¹ İzzet Paşa o dönemde İtilaf Kuvvetleri'nin İstanbul'da Anadolu'yla anlaşabilecek kendisinden başka bir devlet adamı bulunmadığı zannında olduklarını ifade ediyor.¹² Dolayısıyla Anadolu ile uzlaşma ya da diğer bir ifadeyle Anadolu'yu Sevr'e ikna etme temel amacıyla kurulan Tevfik Paşa Hükümeti'nde bu işi yapabilecek en uygun isim İzzet Paşa olarak görülüyordu ve onun Dahiliye Nezareti'ne getirilmiş olması da bu çerçevede daha anlamlı hale gelir.

Bilecik Görüşmesi

İstanbul Hükümeti bu şartlar altında Dahiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki bir heyeti Ankara Hükümeti temsilcileriyle müzakere için Anadolu'ya gönderdi. İzzet Paşa'nın yanı sıra heyette Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım (Kadri) Bey, Bern Sefareti'ne tayin edilen Cevat Bey, Babıali Hukuk Müşavirlerinden Münir Bey ve Rasathane Müdürü Hoca Fatin Efendi bulunuyordu.¹³ Sevr Antlaşması'nda Türkler lehine tadilat yapılacağına dair ellerinde İtilaf Devletlerince verilmiş somut hiçbir taahhüt olmadığı halde Bilecik'e geçen heyet üyeleri ne denli isabetsiz bir girişimin içerisinde yer aldıklarını göreceklerdi. Heyet başkanı İzzet Paşa son derece hazırlıksızdı ve Ankara'nın askeriye mensubu liderleri nezdinde sahip olduğunu varsaydığı saygınlığa güvenmekteydi. İngiliz Yüksek Komiser Horace Rumbold İzzet Paşa'nın Anadolu'ya geçerken sahip olduğu motivasyonu kendince şu şekilde açıklar: "*İtilaf devletlerinden güvence almadan böylesi bir girişimin boşuna olduğunu kendisi de gayet iyi bildiği halde İzzet Paşa, en azından ılımlı Kemalistleri kendi görüşlerinden yana çekmek ve Kemalistler arasında nifak tohumları ekmek niyetindeki Yüksek Komiserlerin özendirmelerine kapılarak megalomanik bir güdüyle*

¹⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s. 86-87. Ahmet İzzet Paşa'ya dair biyografik bir çalışma için bkz. Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

¹¹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 88.

¹² *Age*, s. 222.

¹³ *Age*, s. 97.

kendisini Türkiye'nin birleştiricisi, belki geleceğin sadrazamı olarak görerek her şeyi şansa bırakmış bir şekilde heyet gönderilmesi fikrini desteklemişti."¹⁴ Bilecik'te ilk anda muhataplarının birbirlerine "yoldaş" şeklinde hitap ettiğini görerek afallayan İzzet Paşa,¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini TBMM ve onun hükümetinin reisi olarak tanıtip kimlerle müşerref olduğunu sorması üzerine iyice şaşırıldı. Salih Paşa bu sorunun gayesini anlamayarak kendisinin ve İzzet Paşa'nın İstanbul Hükümeti'ndeki görevlerini izah etmeye kalkışınca Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bir hükümet tanımadığını ve kendileriyle nazır sıfatına sahip kişiler olarak görüşemeyeceğini söyledi. Bundan sonra sıfat ve yetki söz konusu edilmeksizin fikir alışverişi yapılması kararlaştırıldı.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmeyi somut veriler üzerinden yürütmek istemesi üzerine İzzet Paşa'nın söyleyebildiği şeylerden biri İzmir'in Türk idaresi altında serbest şehir olmasına Avrupalıların rıza göstereceğine dair aldığı gizli istihbarattı. Ancak Ankara Heyeti mensubu Mahmut Esat buna şiddetle itiraz etmişti.¹⁷ Ayrıca İzzet Paşa İngilizlerin Samsun'a bir Romanya ordusu çıkarabileceğini de ileri sürmüştü. İstanbul Heyeti mensubu Hüseyin Kazım Kadri'ye bakılırsa bu açıklamaları dinleyen Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un heyetinin İngilizler tarafından aldatılmış olduğunu ve safdillikleri yüzünden buna kanarak boş yere oralara kadar geldiklerini, ortaya hiçbir müspet teklif koymadıklarını söylemişti. Hüseyin Kazım Kadri "*ona hak vermemek mümkün değildir*" itirafında bulunuyor.¹⁸ İzzet Paşa ise anılarında teknik formatta somut içerikli bir görüşme beklemediğini ve hazır olmadığını açıkça ifade ettikten sonra ekliyor: "*İtiraf ederim ki açıklamalarım çok yavan oldu.*"¹⁹ Ayrıca Hüseyin Kazım Kadri'nin padişahı eleştirmeye kalkışması üzerine kendisini Vahdettin'i savunmak zorunda hissederek bu yolda konuşması işi daha da feci bir noktaya götürdü. Kendisi düştüğü durumu şöyle ifade ediyor: "*Yoldaşlar, Bolşevikler arasında heyetimizin bu ayrılmışlığı, Sultan Vahdettin'in müdafaaası yerimizi ve vakarımızı büsbütün yok etti.*" Bir ara İzzet Paşa "muhalafette devamin getirebileceği sakıncaları" dile getirmek istemiş ancak Mustafa Kemal Paşa öfkelenerek Avrupalılar bütün ordularını getirselers dahi gerekirse Turan'a kadar çekilip savunmaya devam edeceğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da alınan kararlara sadık kalmadığını ileri sürerek Salih Paşa'yı da sıkıştırmıştı. En son nokta ise Mustafa Kemal Paşa'nın Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kendi işlerine daha çok yaradığını çünkü onun hakkındaki genel nefretin kendileri için kuvvet, İstanbul'da halkın güvenini kazanmış kimselerin kabine kurmasının ise zayıflık olduğunu söylemesiydi.²⁰ Bu düşünce Nutuk'ta şu ifadelerle yansıtılmıştır: "... Bir de her ne olursa olsun, efskar-ı umumiyece işaret

¹⁴ Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 118.

¹⁵ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 98.

¹⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 350; *Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 141.

¹⁷ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 99.

¹⁸ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000, s. 272.

¹⁹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 99.

²⁰ *Age*, s. 98-100

*ettiğim evsafa tanınmış bu zevatin İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin maksad-ı milli için ne kadar muzır olduğu meydanda idi. Binaenaleyh, mülakattan sonra da, kendilerinin avdetine müsaade etmemek lüzumu bence tabii idi.*²¹

Mustafa Kemal Paşa görüşme bittikten sonra heyeti bir oldubittiyle Ankara'ya götürdü ve heyet üyelerinin İstanbul'daki baskı ortamı sebebiyle müzakere bahanesiyle Anadolu'ya geçerek iltihak ettiklerini bir tebliğle ilan ettirdi.²² Böylelikle İstanbul Hükümeti'ni ikiye bölmüş ve zayıflatmış oluyordu.

1.2. İstanbul Heyeti'nden TBMM Vekiller Heyeti'ne Muhtıra

Heyet üyeleri Ankara'da saygın bir muamele gördü.²³ Şehri gezebiliyor, ziyaretçi kabul edebiliyor ya da ziyarete gidebiliyorlardı.²⁴ Vekiller Heyeti tarafından Ankara'ya iltihak etmeleri için ikna edilmeye çalışıldılar. İzzet ve Salih Paşalara Trabzon mebusluğu teklif edildi. Hatta bir gün Mustafa Kemal Paşa BMM'nin meşruiyeti tanıdığı takdirde bir uzlaşma yolu bulunabileceğini söylemiş, İzzet Paşa da padişaha hitaben bunu tavsiye eden uzun bir telgraf kaleme almış ama Salih Paşa ve Hüseyin Kazım Bey bunu imzalamamışlardı.²⁵

Aslında heyetin, en azından İzzet Paşa'nın zihnindeki şey hala en azından bir kısım vekili etkilemeye çalışmaktı. Bu doğrultuda İzzet Paşa'nın kaleme aldığı bir muhtıra heyet tarafından TBMM Vekiller Heyeti'ne verildi. Muhtırada heyetin Anadolu'ya iltihak ettiğine dair tebliğin tekzip edilmesi isteniyordu. Ayrıca oldukça üst perdeden nasihatler yer alıyordu: Savaş sırf savaşmış olmak için yapılamazdı. Savaşın amacı barış için uygun bir siyasi zemin meydana getirmektir ve barış için karşılıklı güven şarttı. Heyet yapılan muamele içeride ve dışarıda Ankara'ya karşı güveni ve son zamanlarda medeni alemde baş gösteren eğilimi yok edecekti. Batı ile ilişkiler kopartılırsa Bolşevikler meydanın kendilerine kaldığını düşünüp tavır değiştirebilirlerdi. Heyetten bazılarına gerçekten ihtiyaç varsa bunların önce İstanbul'a gidip istifalarını sunarak hay-siyetlerini ikmal etmelerine sonra da şahsi hürriyetlerine malik olarak döneceklerine itimat edilmeliydi.²⁶ Muhtıranın bundan sonraki kısmı Ankara'nın uzlaşmaz tavrının Osmanlı Devleti'nin sonunu getirebileceğini ifade etmekteydi ki burada muhtemelen ılımlı vekillerin dikkati çekilmeye çalışılmaktaydı: Batı ile anlaşmaktan kesin olarak kaçınılırsa uzlaşma maksadıyla kurulan kabine devrilecek, Sevr'deki hüküm gereği Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'dan çıkartılması gündeme gelecek, bu yapılmazsa bile Anadolusuz bir İstanbul Hükümeti düşünülemeyeceğine göre devlet doğal olarak yıkılacaktı. Muhtıra bundan sonra yapılması gereken şey hususunda Ankara için bir yol haritası çiziyordu: Bir kere her ihtimal göz önüne alınarak ve Doğu'ya (Bolşeviklere) tam teslim olunmuş görüntüsünden kaçınmak için İstanbul ve Batı ile ilişkilerin

²¹ Atatürk, *age*, s. 341.

²² Tebliğin metni için bkz. *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)*, nr. 1043/52.

²³ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 103.

²⁴ Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, Amerika Birleşik Devletleri, The Century CO, 1928, s. 236.

²⁵ Hüseyin Kazım Kadri, *age*, s. 274-275.

²⁶ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 336-338.

tamamen kesilmemesi bir gerekliliktir. Bunun için de heyet bir beyanname ile bir an önce İstanbul'a gönderilmeliydi.²⁷ İzzet Paşa Ankara Hükümeti'ne yol göstermek için bir beyanname örneği de kaleme almış ve buna Sevr'de talep edilen tadilata yönelik İtilaf Devletleri'ne sunulacak teklifleri eklemiştir. Bunlardan daha öte kazanımlar elde etmenin pek mümkün olmadığına dair fikrini de ilave etmiştir. Daha sonra İzzet Paşa muhtıradaki Batı'nın Türkiye'ye donanımlı bir kuvvet gönderme ihtimalinin göz ardı edilemeyeceğini ifade ediyor, 600 senelik saltanatın yıkılmasına sebebiyet vererek belki dört cihetten gelecek kuvvetlere Anadolu'yu çiğnetmenin manevi mesuliyetini hatırlatıyordu. Muhtıra şu şekilde son buluyordu:

*“Eğer İtilaf Devletleri bu teklifleri kabul etmezse hak tamamıyla elimizde kalacağından yukarıda projesi zikredilen beyannameyi bütün medeni aleme ilan ederek cümlemiz tek dil ve tek cihet vatan için mücahedeye hazırız. Dediklerimiz yapılmadığı takdirde burada kalışımız bir mecburiyetten ibaret olacaktır.”*²⁸

Anılarına bakılırsa İzzet Paşa'yı olumsuz düşüncelere sürükleyen en başat mesele Ankara'da alıkonulmaları değil kendileri adına tüm dünyaya yalan beyanatta bulunmuş olmasıydı. Bu beyanat kendisini ve arkadaşlarını sahtekâr durumuna düşürmüştü. İzzet Paşa bu durumun kendisinde nefret ve kırgınlık uyandırdığını söylüyor ve eğer hiç böyle entrikalara başvurulmayıp açıkça İstanbul'a dönüşleri engellenmekle kalınsa kendisinin de Millicilere katılıp belki bir görev kabul edeceğini öne sürerek *“çünkü o zamana kadar kalben ve fikren onlarla birlikteydim”* diyor. İzzet Paşa yoğun bir şekilde Bolşevik etkisine maruz kaldığını düşündüğü Ankara ricaliyle ciddi bir tartışma yapmanın kendisi için imkânsız olduğunu ama olumsuz duygularını açığa vurmayı da doğru bulmadığını söylüyor.²⁹

İzzet Paşa tüm ısrarlara rağmen Yunan taarruzu karşısında cephede görev almayı da kabul etmedi. Anılarında bu durumu *“esaretle emaret (beylik) bir araya gelmez”* ifadesiyle açıklamıştır.³⁰

Bu arada TBMM 20 Ocak 1921 günü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etti. Kanun hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, yasama ve yürütme yetkisinin milletin yegâne ve hakiki mümessili olarak TBMM'nde toplandığını, Türkiye Devleti'nin BMM tarafından idare olunup hükümetinin de “TBMM Hükümeti” ünvanını taşıdığı ifade edilmekteydi.³¹ Bu Babiali ve Saray için geleceğe dair endişeleri derinleştiren bir gelişmeydi.

Kısaca Anadolu macerası İzzet Paşa için bir dönüm noktası oldu. Anlaşılacağı üzere İzzet Paşa Anadolu Hareketi'ni ne denli gerekli görüyorsa aynı ölçüde de tehlikeli görmekte ve bu hareketin ruhu ve idealizmiyle kendi ruh dünyası ve devlet görüşü arasında ortak bir nokta bulamamaktaydı. Ankara'nın İzzet Paşa'nın bu denli yabancı hissettiği atmosferini şekillendiren başlıca figür de Mustafa Kemal Paşa'ydı. Mustafa Kemal Paşa İzzet Paşa'nın içinden çıktığı dünyayı, hiç tanımadığı ve yaban-

²⁷ Age, s. 338.

²⁸ Age, s. 336-343.

²⁹ Age, s. 101.

³⁰ Age, s. 103.

³¹ Atatürk, age, s. 375.

cısı olduğu başka bir dünyayla değiştirme potansiyeline sahipti. Ancak İzzet Paşa yine de umudunu muhafaza ediyordu:

“Ankara esareti sırasında diktatörün hırslı ve bencil emellerini anlamamış değildik. Fakat aynı zamanda mebuslar ve iş başındakiler arasında onun ihtiraslarına karşı koyup direnecek, işin sonunu gören, geleneklere saygılı ve nüfuzlu adamlar bulunduğunu, halkın çoğunluğunun Ankara idaresinden nefret ettiğini ve İstanbul’la birleşmek için barış yapılmasını beklemekte olduğunu da hissetmiştik.”³²

1.3. İstanbul’a Dönüş

Nihayet heyetin İstanbul’a dönüşüne izin verildi. Bunda Londra Konferansı tarafından Ankara Hükümeti heyetinin 19 Şubat 1920’de (TBMM’nin doğrudan davet edildiği takdirde konferansa katılması için seçtiği heyet o sırada İtalya’da bulunuyordu) konferansa doğrudan davet edilmesi her halde epeyce etkili olmuştu. Bu davet Ankara Hükümeti’nin İtilaf cephesince muhatap alındığını gösteriyordu ve siyasi bir zafer olduğu açıktı.

İstanbul Heyeti 8 Mart 1920’de Ankara’dan ayrıldı.³³ Ancak İzzet ve Salih Paşalara İstanbul’a gider gitmez görevlerinden istifa edeceklerine dair senet imzalatılmıştı.³⁴ Heyet üyeleri İstanbul’a gitmek üzere İnebolu’da vapura bindiler. Fatin Efendi İstanbul’a vardıklarında ortak bir dil kullanmak için aralarında mutabakata varmalarını önerdi. Hüseyin Kazım’a bakılırsa İzzet Paşa bunun üzerine yumruğunu hiddetle masaya vurarak *“vatanı bu eşkıyadan kurtarmak bizim için en mukaddes bir vazifedir. İşte, bunu temin edecek kuvvetin en önünde ben bulunacağım!”* demişti.³⁵

Ancak İzzet Paşa bundan bahsetmiyor:

“Her türlü infiallerimize galebe ederek Kuva-yı Milliye’nin yaşamasına, yükselmesine, başarısına hizmet etmeye, İstanbul’da Anadolu için zayıflık sebebi olacak kötü bir kelime bile telaffuz etmemeye aramızda karar verdik. Bu karar kalben katılmamış içimizde ancak bir şahıs, yani Bilecik’te padişaha dahleden zat olabilirdi (Hüseyin Kazım Kadri).”

İzzet Paşa anılarında İstanbul’da gazetecilere nasıl bir açıklama yapılacağı konusunu da görüştüklerini, kendisinin meseleyi olduğu gibi anlatmak yani Kuva-yı Milliye’nin İstanbulla birleşir ve anlaşırsa zayıf düşeceği görüşünde olduğunu itiraf etmek gerektiğini söylemesi üzerine bu tavrın olumlu bulunduğunu ifade ediyor.³⁶ Gerçekten de onun, heyetin İstanbul’a varışının ertesi günü 21 Mart’ta gazetecilere verdiği beyanat bu doğrultuda olmuştur ve itiraf niteliğindedir. İzzet Paşa öncelikle başarıya ulaşamadıklarını ve Ankara’da da kendi istekleriyle kalmadıklarını ifade ediyordu. Ardından Anadolu’ya gidiş sebeplerinin Ankara’nın taleplerini Sevr Antlaşması hükümleriyle telif edip devleti barışa götürmek olduğunu söyledikten sonra ekliyordu:

³² Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 202.

³³ *ATASE, İSH*, nr. 1068/135.

³⁴ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 109.

³⁵ Hüseyin Kazım Kadri, *age*, s. 279.

³⁶ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 111.

“Fakat maateessüf bize muayyen şerait verilmemiş idi. Bize gösterilen husus, Sevr muahedesinin olduğu gibi kabulü idi.” Anadolu hakkında söyledikleri ise şunlardı:

“Anadolu’nun ahvali iyidir. Çetelerin ilgası ile bir intizam dahiline rücu etmişlerdir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu geçen sene 16 Mart’tan sonra ittihaz olunan mukarreatın kâğıt üzerine vazından ibarettir. Bu kanunun hüküm ve kuvveti şüphe yoktur ki, sulhun takarruruna kadardır. Sulhün akdini müteakip eski Kanun-i Esasimizin meri ve muteber olacağında şüphe yoktur. Makam-ı saltanat her zaman muhterem ve mübecceldir. Bu sebeple eski kanunun hüküm ve kuvvetinin yeniden iadesi pek tabidir.”³⁷

İzzet ve Salih Paşalar sözlerini tutup heyetin başarısızlığını gerekçe göstererek hükümetten istifa ettiler. Meclis-i Vükela’da Anadolu’da yaşananların ayrıntılı anlatımı talep edildiğinde Hüseyin Kazım’a bakılırsa İzzet Paşa yine masaya yumruğunu vurarak vapurdaki sözlerini tekrar etmişti ama gerisini getirmemişti. Meclis-i Vükela’ya ayrıntılı açıklamayı Hüseyin Kazım Bey yapmıştı.³⁸ İzzet Paşa’nın Ankara’nın taleplerini yerine getirmekle Anadolu’daki radikal isimlere karşı öfkesini haykırmak arasında sıkıştığı ve müthiş bir ruhsal gerilim yaşadığı hem kendi anılarından hem de Hüseyin Kazım’ın anlattıklarından bellidir. Meclis-i Vükela ve kamuoyuna karşı ketum davranan İzzet Paşa’nın Sultan Vahdettin karşısında bir şeyler söylemesi gerekiyordu. Salih ve Hüseyin Kazım Beyle beraber saraya yaptıkları ziyarette çok dramatik anların yaşandığı anlaşılıyor. Hüseyin Kazım’ın anlatımına bakılırsa padişah İzzet Paşa’dan heyetin Anadolu macerasını tafsilatlı bir şekilde anlatmasını istemiş ancak İzzet Paşa ağlamaktan başka bir karşılık verememiştir.³⁹ İzzet Paşa ise ağladım demiyor ama *“başımızdan geçenleri ana hatlarıyla arz ederken çok heyecanlanmıştım”* diyor ve şunları söylediğini ekliyor:

“Bununla birlikte kendileri hakkında Ankara’ca kötü bir amaç ve niyet olmadığını halkın saltanat ve hilafet makamına sadık ve bağlı bulunduğunu ve devletin korunması için yegâne kuvvet olduğundan Ankara teşkilatı hakkında yüksek teveccühlerinin esirgenmemesini arzettim.”⁴⁰

Hüseyin Kazım ertesini gün saraya bir kez daha gidip padişaha Ankara ricalinin saltanatı ve hilafeti kaldırıp cumhuriyeti ilan etme amacında olduklarını açıkça söylediğini ileri sürüyor.⁴¹

İzzet Paşa Ankara ricali hakkında Hüseyin Kazım’ın iddia ettiği sözleri sarf etmiş olsun veya olmasın; istifa etmiş olmasına rağmen bundan sonra ait olduğu dünyanın Anadolu’dan esen rüzgarla yıkılmaması için elinden gelen her şeyi yapacak, kendisine reva gördüğü muamele sebebiyle kişisel bir husumet beslemeye de başladığı Mustafa Kemal Paşa’nın etkisini kırmak için didinecektir. Bunun için de Ankara ricali arasında kendi fikrine çekebileceğini düşündüğü isimlerle iletişim kurmaya ve onlara devletin ve milletin çıkarının acil bir barışı gerektirdiğini, rejim değişikliğinin bir felaket olacağını, savaş taraftarı radikallerin devre dışı bırakılmasının vatanseverlik gereği olduğunu telkin etmeye çalışacaktır.

³⁷ Age, s. 346.

³⁸ Hüseyin Kazım Kadri, age, s. 279.

³⁹ Age, s. 199-200.

⁴⁰ Ahmet İzzet Paşa, age, s. 111-112.

⁴¹ Hüseyin Kazım Kadri, age, s. 199-200

İzzet Paşa'nın Mektup Seferberliği

İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya karşı harekete geçirebileceğini düşündüğü isimlerin başında İsmet Paşa geliyordu. Aralarında Yemen günlerinden kalma sağlam bir hukuk vardı.⁴² İstanbul Heyeti'nin Ankara'daki zorunlu ikameti sırasında Batı Cephesi Kuzey Grubu Kumandanı olan İsmet Paşa Ocak ayı ortalarına doğru gerçekleşen Yunan taarruzunu İnönü'de durdurarak prestijini bir hayli artırmıştı. Ne var ki ikili arasında Ankara'da gerçekleşen görüşmelerin İzzet Paşa'ya pek ümit verecek türden olmadığı görülür. Bu görüşmelerden birinde İsmet Paşa'nın kendisine söylediklerini İzzet Paşa şöyle aktarır: *“zaman ve muhitin benim sahip olduğum merhamet ve nezaketten çok Mustafa Kemal Paşa'nın yaratılışındaki şiddet ve sertliğe muhtaç olduğu söyledi.”* İzzet Paşa bu sözlere alınmış ama başa geçmek gibi bir niyeti olmadığını söylemekle yetinmişti.⁴³ İsmet Paşa'nın heyet Ankara'dan ayrılırken veda ziyareti sırasında söyledikleri daha da can sıkıcıydı. İzzet ve Salih Paşaların istifa sözünü tutmamaları halinde *“kepezelik”* edeceklerini söylemişti. İzzet Paşa buna karşılık *“bunu söylemeseniz daha iyi ederdiniz. Hem hükümetinize bizden zarar bekleyeceğinize, içinizden bazınıza tavır ve davranışlarında itidal ve iffet tavsiye etseniz daha isabetli olur”* şeklinde bir cevap verdiğini söylüyor. İsmet Paşa bu sözler üzerine daha ayrıntılı açıklama istemişti ancak İzzet Paşa bunu yapmadığını söylüyor ve İsmet Paşa'nın zaten ne kastedildiğini anladığını ileri sürüyor. Öte yandan İzzet Paşa'ya bakılırsa görüşmeleri esnasında tahtta şimdilik bir değişiklik yapılmaması, ileride ise saltanatın babadan oğula geçmesi yönünde düzenleme yapılmasında uzlaşmışlardı. Yine İzzet Paşa oğlu, kardeşi gibi sevdiğini söylediği İsmet Paşa'nın kendilerini bu esareten kurtarmak için çalışanların başında geldiğine emin olduğunu ve kendisiyle iyi ayrıldıklarını söylüyor.⁴⁴ Görüldüğü gibi İsmet Paşa aralarında köklü bir hukuk olan kumandanına karşı vefasızlık yapmamaya gayret etmişti ancak Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği bir ilişkiye giremeyeceğini de davranışlarıyla belirtmeye çalışmıştı. Ne var ki İzzet Paşa umudunu yitirmemişti ve İstanbul'a döndükten sonra İsmet Paşa'yı kazanmak için kaleme sarıldı.

İzzet Paşa'nın İsmet Paşa'ya gönderdiği mektupların ilki II. İnönü Muharebesi'nin devam ettiği günlerde o sırada Ankara'ya geçmek üzere olan Yümnü Bey'e teslim edilmişti.⁴⁵ *“İki gözüm Paşam!”* hitabıyla başlayan mektupta İzzet Paşa öncelikle o sırada Yunanlılara karşı cereyan etmekte olan mücadelenin (II. İnönü Muharebesi) devletin ölüm kalım savaşı olduğunun altını defalarca çizdikten sonra Ankara'nın politikasını eleştirmeye başlıyordu. Bekir Sami Bey'in ılımlı yaklaşımının Avrupa'da uyandırdığı iyi tesirden bahsettikten sonra onun Londra'da Fransızlarla yaptığı antlaşmanın Ankara'da küçümsendiğine ve Adana cephesinde Fransızlara karşı askeri harekate girildiği yolunda aldığı haberlerden yakınıyor ve İsmet Paşa'ya soruyordu:

⁴² Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 100.

⁴³ *Age*, s. 109.

⁴⁴ *Age*, s. 107-110.

⁴⁵ Yümnü Bey Londra Konferansında Bekir Sami Bey'in yanındaydı ve protokol ve kararları Ankara'ya götürmek üzere Londra'dan ayrılıp İstanbul'a gelmişti. İstanbul'dan bir torpido botu ile İnebolu'ya geçecekti. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 113.

“Böyle ölüm kalım savaşında uzatılan eli reddetmek, düşmanlarını çoğaltmak, kendi kuvvetini bölmek hangi mantığa, hangi siyasete, hangi askeri kaideye uygun düşer?” Bu noktada isim vermeden Mustafa Kemal Paşa ve onu takip edenleri hedef alıyordu: *“Biliyorum, birçok hırslı kimse istemedikleri ilişkileri reddetmek ve koparmak için karşı tarafa güvenemediklerinden bahsedip dururlar.”* Bundan sonra da yapılması gerekenleri İsmet Paşa’ya öğütlüyordu: İngilizlerin düşmanlığını değişmez kabul etmek doğru değildi ve Ankara’da anlatmaya çalıştığı İngiliz siyasetindeki değişime şimdi daha çok kani olmuş durumdaydı. Bu değişimi değerlendirmek ve eski düşmanlarımızın milli gururlarını okşayacak bir yolla menfaatlerimizi ve bu menfaatlerin en esaslı olan barışı temine çalışmak vacipti. Londra Konferansı’nda Sevr Antlaşması esaslı surette tadilata uğramıştı. İhtimal ki bundan sonra da yine can alıcı bazı tadilat yaptırılabilirdi. İzzet Paşa bu noktada İsmet Paşa’nın kulağına ona biçtiği rolü fisıldıyordu: *“Fakat bunun için karartıya kurşun sıkan, <<eller şehit, biz gazi>> düsturu ile şahsi menfaat temininden başka bir şey düşünmeyen yalancı vatanperverlerin itirazına aldanmamak, vaziyeti iyice tartıktan sonra rıfk ve mantık dairesinde hareket etmek gerekir. Bunu temin ise vatanın hayırlılarının vazifesidir.”*

İzzet Paşa mektubun bir yerinde zamanın şahsi menfaatleri bir kenara bırakmayı gerektirdiğini ancak Ankara’daki idarecilerin vatandan ziyade Ankara Hükümeti’ni düşündüklerini söylüyordu: *“milli sınırları ve siyasi bağımsızlığı kazanmak için hür bir hükümete ihtiyaç vardı ve bu yüzden BMM Hükümeti’nin varlığı gerekliydi ancak bu hükümet sadece ve sadece bu maksat için gerekliydi. Halbuki sergilenen tavırlar bütün medeni dünyayı başka türlü düşüncelere, suizanna itiyordu. Fakat emin olunmalıydı ki bütün Avrupa’ya karşı galip gelirse bile bu suizannın delalet ettiği maksada ulaşmak mümkün olamazdı.”* İzzet Paşa’nın ima ettiği şey elbette ki saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet’in ilan edilmesiydi. Ancak Ankara ricalinin bu maksadı taşıdığını açıkça söylemiyor, dışarıda böyle bir algı oluştuğunu ileri sürerek meseleyi ortaya koymaya, sıkıntısını anlatmaya çalışıyordu. Hemen sonra da kendisini bu suizandan, İsmet Paşa’yı da bu suizannın hedefi olmaktan tenzih ederek baba-oğul arasındaki yakınlık üslubuyla İsmet Paşa’nın vicdanına sesleniyordu: *“Ben daha bu suizanda değilim, hele oğlum sana karşı böyle bir şey hatırıma getirmekten daha büyük bedbahtlık tasavvur etmem.”* İzzet Paşa bundan sonra devletin ancak hakiki bir meşruteli Osmanlı hükümeti ve hilafetle beka bulabileceğini, kendi vatanperver gayelerinin de bundan başka bir şey olmadığını ifade ediyordu; *“Asya’daki Türk ve Müslümanları birleştirip medeni cihana harp ilan ederek galip gelmek gibi boş bir hayal zeki muhatabının (İsmet Paşa’nın) münevver düşüncelerinde elbette yer alamayacağı gibi kendi vatanlarını harap ederek mahiyetlerini ortaya koyan Bolşeviklerle işbirliği yapacak insaflı bir akıl da tasavvur edemezdi.”*

İzzet Paşa devleti on senedir göz göre göre uçurumdan uçuruma düşürdüklerine şahit olduğunu ama kimseye anlatamadığını ifade ettikten sonra İsmet Paşa’ya şöyle hitap ediyordu: *“Seni bugün bir muhatab-ı yegâne addediyorum. Bunda da aldandırsam eyvah!”* İzzet Paşa mektubunun sonunda *“İşte oğlum İsmet’im”* diyerek bu mektubu savaşın en mühim devresinde eline alsa bile okuyup iyice düşünmesini, Londra Konferansından dönmekte olan heyete ve heyetin kararlarına karşı bazı edepsiz ve reziller tarafından muhtemelen hazırlanmakta olan düşmanca, haince ve menfaatcu-

yane karşılamanın önüne geçmek için gayret sarf etmesini İsmet Paşa'dan istiyordu. Mektup "*oğlum, iki gözüm İsmet'im*" ifadesiyle sona eriyordu.⁴⁶

İzzet Paşa Londra Konferansı teklifleri Ankara tarafından kabul edilmese bile İtilaf Devletleri'yle bağlantının sürdürülmesi, talep ve itirazların yumuşak bir üslupla dillendirilerek siyasi çözüm arayışından vazgeçilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Londra Konferansı'ndan dönmekte olan ve vapurları İstanbul'a uğrayan Ankara Heyeti ile görüşme imkânı bulamadı ama heyet vasıtasıyla İsmet Paşa'ya 14 Nisan 1921 tarihli ikinci bir mektup daha gönderdi. İnönü'de Yunanlıların ikinci kez durdurulması İsmet Paşa'nın prestijini daha da takviye etmişti ve bu durumun aynı zamanda İzzet Paşa'nın zihnindeki "*Mustafa Kemal Paşa'yı engelleyecek adam olarak İsmet Paşa*" figürünü takviye ettiğinde de şüphe yoktur. Açıkça görüleceği gibi bu ikinci mektupta İzzet Paşa, İnönü'de elde edilen askeri başarılar üzerinden İsmet Paşa'nın zihnine "*liderlik*" düşüncesini sokmaya çalışıyordu.

İzzet Paşa mektubuna içerisinde İsmet Paşa'nın da yer alacağı bu heyetin ikinci bir konferansta zavallı milleti asayişe kavuşturması temennisi ve İnönü'deki ikinci zaferden dolayı tebriklerini sunmakla başlıyordu. Ardından İsmet Paşa'nın zihninde yeşermesini umduğu "*liderlik*" ve "*kurtarıcılık*" hayalinin tohumlarını savurmaya başlıyordu:

"İsmet Paşa, kıyaset, fetanet ve hamaset ile bu devlete ifa ettiğin hidemat tarihimizin en parlak sahifelerini tezyin edecektir. Yine an samim temenni ederim ki hürrem ve hikmet ve reviyetin ile asıl neticeyi istihsal eder, bu devletin halaskar-ı ebedisi olursun. Ne inkâr edeyim, birçok kuru gürültüden hiçbir şey beklemiyorum. Bütün ümidim, başları sen olmak üzere birkaç kişiye münhasırdır."

İzzet Paşa bu ikinci mektupta, İsmet Paşa'nın eline geçmemiş olması ihtimalini göz önüne alarak ilkindeki fikirleri tekrar etmiştir. Bu meyanda İngilizlerin düşmanlığını celp etmenin sakıncalarından, savaşa değil barışa odaklanılması gereğinden bahsederek İsmet Paşa'yı Ankara'daki radikallere karşı Bekir Sami Bey'i savunmaya davet etmekteydi:

"Burada iken temas ettiğim Avrupalılardan Bekir Sami Bey'in Ankara Hükümeti tarafından duçar-ı müşkülât edildiğini işitmiştim. Kendi istidlalim ile de hükmediyorum ki oraya muvasalatında bu adama müşkülât irae olunacaktır. Katelallahül-hasede vel-kine ve'l-garaz (Allah haset, kin ve garezi yok etsin). Binaenaleyh bu entrikaların önüne geçmek ebrar-ı ümmetin vazifesidir. Sende ise bugün o kudret de vardır. İsti'mal etmezsen Allah indinde ve tarih muvacehesinde mesul olursun İsmet Paşa."

Ayrıca İzzet Paşa TBMM'nin amacından sapsması halinde (Cumhuriyet'in ilanı fikrinden bahsediliyor) içeride ve dışarıda Ankara'nın kuvvetinin azalacağını ve barışın da zora gireceğini ifade ettikten sonra devletin geleceği ile ilgili fikrini şöyle açıklıyordu: Hakiki bir Osmanlı Meşrutî Devleti. Hilafet bizi bu kere kurtaran kuvvetlerin en büyüklerinden biriydi ve gelecekte de muhafaza edilmeliydi. Hilafet için maddi bir hükümet de şarttı. Ananat-ı hilafet ile uğraşmak zamanı değildi. Çok uğraşılırsa elden kaçırılabilirdi. Bu da devlete ve İslamiyete bir darbe olacaktı.

Bundan sonra İzzet Paşa idareye ve anayasaya dair bir yol haritası çiziyordu: İstanbul payitaht olarak kalmak üzere durum netleşene kadar Millet Meclisi'nin başka

⁴⁶ Age, s. 347-351.

bir yerde toplanması uygundu. Ancak Kanun-i Esasi'ye geri dönmeliydi. Meclis Hükümeti sistemi devamı mümkün olmayan bir sistemdi. Meclisin açılıp kapanması konusunda keyfi uygulamaların önüne geçecek düzenlemeler yapıldığında sorun kalmayacaktı. Teşkilat-ı Esasiye'nin Kanun-i Esasi'ye aykırı olmayan bazı noktaları da alınabilirdi ve mutlaka tüm medeni alemde uygulanan bir idare ve hükümet tarzı kabul etmek gerekirdi.

Mektubunun sonunda Salih Paşa ile beraber istifalarını verdiklerini fakat Tevfik Paşa kabinesini destekleyeceğini ifade eden İzzet Paşa'nın son satırları yeniden hükümette görev kabul edeceğinin sinyalini veriyordu.⁴⁷

İzzet Paşa Ankara'da Mustafa Kemal Paşa karşıtı bir hareket başlatabilmek için zihnini zorluyordu ve İsmet Paşa dışında iş birliği yapabileceklerini düşündüğü başka isimlerle de temas peşindeydi. Hariciye Nazırı Sefa Bey 8 Mayıs'ta Roma'daki Osman Nizami Paşa'ya gönderdiği "kişisel" ve "gizli" telgrafta İzzet Paşa'nın bir ricasının Rauf Bey'e iletilmesini istiyordu. Eğer Ankara'ya dönme niyetindeyse İzzet Paşa ilkin kendisiyle görüşmesi için Rauf Bey'in İstanbul yolunu kullanmasını rica ediyordu. Ancak gelen cevapta Rauf Bey'in Malta'daki tutukluluğunun bir süre daha devam edeceği bildiriliyordu.⁴⁸

İzzet Paşa'nın İsmet Paşa'ya yazdığı ikinci mektubu emanet ettiği kişi bir süre sonra mektubu İsmet Paşa'ya ulaştıramadığını İzzet Paşa'ya bildirmişti. Londra Konferansı tekliflerinin BMM tarafından reddedileceği ve Bekir Sami Bey'in hatalı bulunduğu haberleri yayılınca bu sefer hem İsmet Paşa'ya hem de Hayri (Ürgüplü) Efendi'ye ayrı ayrı birer mektup daha gönderdi. Hayri (Ürgüplü) Efendi'ye gönderdiği mektup 27 Mayıs 1921 tarihliydi⁴⁹ ve Hayri Efendi'nin eline 18 Haziran'da geçti.⁵⁰ Ankara'nın Batı'ya ve barışa uzak duruşu, Bolşeviklerle ilişkileri, savaşın devamının getirebileceği tehlikeler, anayasa ve rejim konusundaki soru işaretleri, İstanbul Hükümeti'ne karşı takınılan düşmanca tavır İsmet Paşa'ya gönderilen mektuplardaki düşünce çerçevesinde ele alınıyor ve İsmet Paşa'dan yapması istenen girişimleri Hayri Efendi'nin yapması ve Ankara'daki gidişata bir dur demek adına çalışması isteniyordu.⁵¹ Hayri Efendi'nin 22 Ağustos 1921 tarihli cevabı son derece nazik bir üslupla kaleme alınmıştı ancak İzzet Paşa'nın umduğu yaklaşımdan eser yoktu. Siyasi çözümün kolay olmadığı çünkü pek çok iyi askere sahip olursa da Mustafa Kemal Paşa dışında iyi siyasetçi bulunmadığı, Bekir Sami Bey'in tutumu konusunda da Ankara'nın haklı olduğu ifade ediliyordu. İstanbul-Ankara yakınlaşmasında da fedakârlık yapması gereken taraf İstanbul olmalıydı. Saltanat ve hilafet konusunda endişe etmeyi gerektirecek bir durum yoktu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da ihtiyaçtan dolayı aceleyle yapılmış bir kanun olup zamanı geldiğinde tadil edileceği şüphesizdi.⁵²

İzzet Paşa İsmet Paşa'ya başka mektuplar da gönderdi. Ancak yine İzzet Paşa'nın

⁴⁷ *Age*, s. 352-355.

⁴⁸ *BOA, HR, SYS*, nr. 2397/1, lef 5.

⁴⁹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 355-360.

⁵⁰ *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 696.

⁵¹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 355-360.

⁵² *Age*, s. 355-360.

tahminine göre, kendisine gönderilen ikinci mektubun eline ulaşmadığını öğrenen İsmet Paşa mektupların Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçtiği endişesine kapılarak artık kendisine gönderilen mektupları doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya götürmüştür.⁵³

Babıali'nin ve İzzet Paşa'nın "Acil Barış" Politikası

İzzet Paşa verdiği taahhütten cayarak 1921 yılı Haziran ayında bu sefer Hariciye Nazırı olarak tekrar hükümete girdi. Şüphesiz ki bu durum Anadolu ile Sevr zemininde bir uzlaşma olasılığı ortadan kalktıktan sonra ve antlaşmada daha fazla tadilat olasılığının kuvvetlenmesi üzerine İstanbul Hükümeti'nin politikalarını revize etmesinin bir sonucuydu. Babıali'nin, özellikle Londra Konferansı'ndan sonra giderek zayıflayan pozisyonu İtilaf kuvvetlerinin barış için doğrudan Ankara'yı muhatap alma endişelerini beraberinde getirmiş ve durumun önüne geçmek için bir "acil barış" politikası takip edilmeye başlanmıştı. Böylece barış, İstanbul hükümeti henüz Batılılar tarafından muhatap kabul edilirken, yani Babıali de masadayken elde edilirse monarşinin devamı da sağlanmış olacaktı. Dolayısıyla artık Babıali'nin politikalarının odağına Hariciye Nezareti oturuyordu ve bu politikanın en hararetli savunucusu İzzet Paşa'nın görevi üstlenmesi doğaldı. İzzet Paşa artık sadece Ankara'yı değil Batılıları da barışın aciliyetine ikna etme vazifesini üstlenmiş oluyordu. İzzet Paşa'nın izleyeceği politikanın ana hatları şöyleydi: Barış için Ankara'nın tutumu belirleyici olacağından Batılılarla-Ankara'yı temasa getirip uzlaştırmak için çaba harcanacaktı. Bu yapılırken Babıali, İtilaf kuvvetleri nezdinde Ankara'nın koşullarıyla uyumlu barış koşullarını savunacak ve dahası İstanbul'dan Anadolu'ya silah sevkiyatını da Harbiye Nezareti vasıtasıyla destekleyecekti. Böylece bir yandan İstanbul Hükümeti kamuoyu nezdindeki itibarını takviye ederken öte yandan da Ankara'nın olası bir zaferine ortak olmanın zeminini hazırlamış olacaktı. Diğer taraftan İstanbul ve Ankara farklı koşullar öne sürerse İtilaf kuvvetleri artık uzayan süreçten sıkılarak barış için sahada egemen olan Ankara'yı tek muhatap kabul edebilirdi. Ancak İzzet Paşa, eğer Ankara barış konusunda uzlaşmaz tavrını sürdürürse o zaman Babıali'nin barış için tek başına harekete geçmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için de iç kamuoyuna Batılıların barışı samimiyetle arzu ettikleri ve Sevr Antlaşması'nda hatırı sayılır bir tadilat yapıldığı ve fazlasının da yapılabileceği düşüncesinin empoze edilmesi gerekiyordu ki İzzet Paşa görüldüğü gibi bu çabayı zaten göstermekteydi. Ankara ise bu tablo içerisinde Türkiye'yi sadece kendisinin temsil ettiği ve edebileceği tezini savunmaya devam ederek Sultan Vahdetin'in TBMM Hükümetini tanımamasını ve İstanbul Hükümeti'nin sahneden çekilmesini talep etmeye devam edecekti. Ne var ki ne padişah TBMM'yi tanıyacak ne de İstanbul Hükümeti sahneden çekilmeyi kabul edecekti.

3.1. Yunan Taarruzu Sonrasında Babıali'nin Barış Çabaları

1921 yazında başlayan ve Türk ordusunun Sakarya gerisine çekilmesine sebep olan Yunan taarruzu Babıali'yi endişelendirdiği gibi inisiyatif almak için harekete de geçirdi. Ankara'nın içine düştüğü sıkıntılı durum İstanbul Hükümeti'nin tekrar ön plana çıkması

⁵³ Age, s. 116.

ve barış çabalarında etkin rol oynaması için bir fırsat olabilirdi. Ankara'nın uzlaşısı her zamankinden daha açık olduğunu düşünen İzzet Paşa İtalyan ve İngiliz Yüksek Komiserlikleri'ne kendisiyle Yüksek Komiserler arasında müzakere yapılmasını teklif etti. Eğer Yüksek Komiserlerle adil bir zeminde uzlaşabilirse, tüm Anadolu halkıyla beraber ordu ve TBMM'nin çoğunluğunu da arkasına alabileceğini öne sürüyordu. Ne var ki İngilizler öncelikle herhangi bir uzlaşısı Ankara'nın da onay vereceğinin garanti edilmesini istiyorlardı ve bunun için de Ankara ile ön mutabakata varmak gerekirdi.⁵⁴

Bu doğrultuda İzzet Paşa İsmet Paşa'nın kardeşi Rıza Bey'e ağabeyine iletmesi için bir mektup daha vererek Ankara'ya gönderdi. Mektup daha öncekiler gibi Batı ve İstanbul ile iyi ilişkiler kurularak barışa odaklanılmasını telkin etmekteydi.⁵⁵ Ayrıca yine Kızılay Kâtibi Doktor Hikmet Bey ve Robert Kolej hocalarından Hüseyin Bey aynı amaçla Anadolu'ya geçtiler.⁵⁶ Ne var ki bu girişimler hiçbir sonuç vermedi.⁵⁷

Babiali'nin bu dönemde bir başka girişimi de oradaki Anadolu temsilcileriyle temasa geçerek uzlaşma koşullarını müzakere etmek üzere Salih Paşa'nın Avrupa'ya gönderilmesi oldu. Salih Paşa'ya verilen ve İzzet Paşa tarafından kaleme alınan talimatta uzlaşmanın şartlarından biri *"muhafaza ve müdafaaasına çalışılacak manevi kimlik ve hükümet şekli evvelden beri olduğu gibi hilafetle birleşik hakiki bir Osmanlı meşrutî saltanatıdır"* şeklinde ifade edilmişti. Ayrıca talimattaki şu ibareler Babiali'nin Ankara'ya bakış açısını göstermesi açısından ilginçtir:

"...Lüzum ve ısrar gösterilirse barış müzakerelerinde Ankara temsilcilerinin bulunmasına olur verilebilir.....Babiali tarafından tatminkâr şartlar elde edildiği takdirde bile Anadolu tarafından yine de direnme fikrinde bulunacakların ne dereceye kadar kuvvete sahip olabileceklerinin de lazım gelenlerden soruşturulması."

Görüldüğü gibi İzzet Paşa Ankara'nın uğradığı yenilginin İstanbul'u yeniden siyasetin merkezine dönüştüreceğine inanma eğilimindeydi. Ancak Sakarya Savası'nın TBMM ordusunun zaferiyle neticelenmesi bu girişimi anlamsız kılacaktı.⁵⁸

3.2. Sakarya Zaferinin Ardından "Acil Barış" Çabaları

İzzet Paşa Sakarya zaferinin ardından ortaya çıkan konjonktürün de "acil barış" için bir fırsat sunabileceğini düşünüyordu. İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları'nın yakın bir zamanda toplanarak Türkiye ve Yunanistan'a sunulmak üzere yeni barış koşullarını belirleyeceklerine dair haber⁵⁹ ve Yunan Başbakanı Gunaris'in Avrupa'daki temasları üzerine Aralık 1922'den itibaren harekete geçti.⁶⁰ 15 Aralık 1921 tarihinde Nabi Bey'e gönderdiği telgrafta şöyle diyordu:

⁵⁴ İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 557.

⁵⁵ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 140, 381, 382.

⁵⁶ *Age*, s. 140.

⁵⁷ Aydoğdu, *agt*, s. 352.

⁵⁸ *Agt*, s. 344-352.

⁵⁹ *Agt*, s. 366.

⁶⁰ Mehmed Tevfik Biren, *"Bir Devlet Adamının" Mehmed Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutî-yet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, Yay. Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul, Arma Yayınları, 1993, s. 463.

“Savaş durumunun yol açabileceği can sıkıcı ihtimalleri önlemek adına ülkede fikir ve eylem birliğini yeniden tesis etmek için barışı bir an önce elde etmeyi düşünmeliyiz... Diğer yandan mevcut koşullar barışı sağlamak için olduğu kadar içerideki sıkıntıları ortadan kaldırmak adına da en elverişli durumda.”

Ayrıca İzzet Paşa Fransa Başbakanı Briand’ın toplantının ertelenmesi fikrinden yana olduğunu düşünmekteydi ve Paris mümessili Nabi Bey’den Briand’ı barışın aciliyetine ikna etmek çaba göstermesini istedi.⁶¹ Ancak Briand istifa etti ve konferans da ertelendi.⁶²

11 Ocak 1922 Layihası

İzzet Paşa tüm bu faaliyetleri yürütürken Sadaret makamına 11 Ocak 1922 tarihli bir de layiha sundu. Mütareke döneminde yaşanan gelişmelerin kendince kısa bir değerlendirmesini yaptıktan sonra son siyasal gelişmelerin hükümetin faal bir hareket tarzı izlemesini gerekli kıldığını ve bu yüzden Meclis-i Vükela’nın mevcut duruma değin bir karar vermesi zamanın geldiğini ifade ediyordu. İtilaf kuvvetlerinin Londra’da masaya koyduğu teklifin Sevr Antlaşması’nın esasını parçaladığını ileri süren İzzet Paşa mevcut durumda Babıali’nin Ankara’dan bağımsız bir politika izlemesinin, bu ayrılıktan istifade ederek dış düşmanların antlaşmanın şartlarını ağırlaştırmaları sonucunu doğurmasının muhtemel olduğunu söylüyordu. Öte yandan son derece zayıf konumdaki mevcut hükümet Ankara’ya karşı muhalefet ve düşmanlık yoluna sapsa Damat Ferit kabinesi durumuna düşebilir ve bu da devletin sonu olurdu. İzzet Paşa Anadolu hareketi içinde saltanat ve hilafete bağlı olanların çoğunlukta bulunduğunu ileri sürerek bir süre daha sabır ve teenniyle davranılmasını, bu arada Ankara ile görüş birliği sağlanması için bir kez daha girişimde bulunulmasını öneriyordu. Bu girişim sırasında saltanat ve hilafetin cihan karşısında siyasi hukuku açıklanarak asla çiğnetilmeyeceği hissettirilmeli ve mevcut ihtilafların devlet ve memlekete vereceği zararlara dikkat çekilmeliydi. Yakında İtilaf devletlerince organize edilmesi beklenen konferansa gelince; konferansın tespit edeceği yeni barış teklifi makul bulunmazsa reddedilmeliydi. Babıali davet edildiği takdirde, Ankara katılmayı reddetse bile konferansa iştirak etmeliydi. Konferansın nihai teklifi kabul edilebilir bulunursa Ankara’nın reddetmesine bakmayıp kabul edilmeli, Anadolu’yu ikna ve uzlaşma için yapılacaklar da o zamanın şartlarına göre tespit edilmeliydi.⁶³

Bu layihadaki Ankara ile uzlaşma için son bir girişim fikri Meclis-i Vükela’da kabul gördü. Bu doğrultuda İzzet Paşa Ankara ricaline hitaben Meclis-i Vükela’nın dilinden bir mektup kaleme aldı. Mektubun içeriği İzzet Paşa’nın daha önce İsmet Paşa ve Hayri (Ürgüplü) Efendi’ye gönderdiklerinden farklı değildi. Ankara-İstanbul iş birliğinin zorunluluğuna vurgu yapan mektup İstanbul Hükümeti’nin amacını vatanın selametiyle beraber hilafet ve Osmanlı saltanatının korunması olduğunu ancak “ha-

⁶¹ BOA, HR, SYS, nr. 2725/1, lef 29.

⁶² Aydoğdu, *agt*, s. 372.

⁶³ Hikmet Bayur, “Son Osmanlı Hariciye Nazırının Bir Layihası”, *Belleten*, Nisan 1937, Nr: 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995, s.449-499; Ahmet İzzet Paşa, *Age*, s. 391-402; BOA, HR, SYS, nr. 2400/5, lef 1-7.

kimiyet-i milliye” prensibinde Ankara ile hemfikir bulunulduğunu ifade ediyordu.⁶⁴ Ancak bu mektup gönderilmedi zira Ankara’ya keskin ifadelerle bir teklif yapılmadan önce ön müzakereler yapılmasının daha faydalı olacağı görüşü ağır bastı. Tam da bu sırada birtakım temaslarda bulunmak üzere Avrupa’ya gidecek olan Ankara’nın Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in birkaç güne kadar İstanbul’a gelerek görüşmelerde bulunacağı haber alındı.⁶⁵

Refet ve Kazım Karabekir Paşalarla Temas Girişimi

İzzet Paşa bu dönemde Refet ve Kazım Karabekir Paşalara da yukarıda bahsedilenlerle aynı içerikte mektuplar göndermiştir. Refet Paşa’ya gönderdiği mektuptaki vurgulardan biri de devrimci fikirlere meyledilmemesine, meşrutî Osmanlı saltanatı ve hilafetinin muhafaza edilmesine yöneliktir.⁶⁶ Ancak İzzet Paşa bu mektuba cevap alamadı.⁶⁷

25 Ocak 1922 tarihli benzer bir mektup ise Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri Mahmut Sadık Bey tarafından 3 Mart’ta Kazım Karabekir Paşa’ya teslim edildi. İtilaf devletlerinin Türkiye’ye karşı yeni bir seferberlik başlatma ihtimalinin ve acil barışa duyulan ihtiyacın vurgulandığı mektupta vatan evlatlarının yekvücut olması ve milleti hırslarının peşine düşmüşlerin keyfine terk etmemeleri gerektiği ifade ediliyordu. Birlik için hilafet ve meşrutî Osmanlı saltanatı korunmalıydı. Mevcut İstanbul hükümeti de muhafaza edilmeliydi zira muhalifler iktidara geçerse Ankara’daki bazı zevat bundan memnun olsa bile büyük zararlar ortaya çıkabilirdi. İzzet Paşa’nın Kazım Karabekir’den istediği iki şeyden biri Ankara ile İstanbul arasında iletişim ve iş birliği kurulması için destek, ikincisi de rejim değişikliğine dair söylem ve girişimleri engellemek için gayret göstermesiydi.⁶⁸ Kazım Karabekir Paşa bu mektupla ilgili değerlendirmelerini Mahmut Sadık Bey’le paylaştığını söylüyor. Her geçen gün Türklerin daha avantajlı bir pozisyona terfi ettiği bir süreçte İzzet Paşa’nın acil barış için çırpınıp durmasını onun gerçekleri görmemesi şeklinde değerlendirmişti. Millî mücadeleyi yürütenlerin zaferden sonra iradelerini İstanbul’a teslim etmeleri de olacak iş değildi. Ayrıca Karabekir ilginç bir şekilde Mustafa Kemal Paşa’nın cumhuriyeti ilan etmenin değil saltanat ve hilafet makamına yerleşmenin peşinde olduğunu ileri sürmüştü. Neticede Kazım Karabekir Paşa İzzet Paşa’nın mektubuyla birlikte kendi değerlendirmesini Mustafa Kemal Paşa’ya ilettili. Ancak Mustafa Kemal Paşa’ya yaptığı tavsiyeler onun İzzet Paşa’nın rejim konusunda talep ettiği desteği görmezden gelmediğini ortaya koymaktadır: Eğer padişah Ankara’nın cumhuriyete doğru gittiğini düşünürse Damat Ferit veya benzeri bir ismi sadarete getirebilirdi. Buna engel olmak için yanlış anlaşılımların önüne geçilmeli, Ankara ile İstanbul arasında irtibat tesisi edilmeli, maceracı ve menfaatçi kişilere de engel olunmalıydı.⁶⁹ Bu

⁶⁴ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 405-406.

⁶⁵ *Age*, s. 144.

⁶⁶ *Age*, s. 383-385.

⁶⁷ *Age*, s. 140.

⁶⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 2, Yay. Haz. Ziver Öktem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 1195-1197.

⁶⁹ *Age*, s. 1201.

değerlendirme Kazım Karabekir Paşa'nın İstanbul Hükümeti'ne bakış açısının Mustafa Kemal Paşa'dan farklı olduğunu gösteriyor.

İzzet Paşa'nın Avrupa Seyahati

Avrupa'ya gitmeden önce İstanbul'a uğrayan Yusuf Kemal Bey'e hükümet tarafından verilen talimatta, talep gelirse padişahla da görüşebileceği, TBMM'nin hilafet makamına bağlılığını ifade edebileceği ancak padişahın da TBMM'yi tanınması gerektiği ifade ediliyordu. Padişahla görüşme yetkisi TBMM'den saklanmıştı.⁷⁰ İstanbul'da hükümet yetkilileri ve İtilaf Yüksek Komiserleri dahil pek çok kişiyle görüşen Yusuf Kemal Bey'in Tefvik ve İzzet Paşa ile olan müzakerelerinde esas meseleyi de TBMM'yi tanınması karşılığında halifeye bağlılığın teyidi konusu ve bunun yanı sıra Yusuf Kemal Bey'in Avrupa seyahati sırasında İstanbul Hükümeti adına da söz söyleme salahiyetindeki ısrarı oluşturmuştur. Yusuf Kemal Bey Babialî'nin bu durumu Yüksek Komiserlere bildirmesini ve gazetelerde ilan etmesini istiyordu.⁷¹ Ne var ki İzzet Paşa BMM'nin hilafetin yanı sıra saltanat makamına bağlılığını da teyit etmesini, ayrıca barıştan sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirileceğine dair güvence verilmesini talep ediyordu.⁷² Neticede bu konuda bir uzlaşya varılamamıştır.

Öte yandan Yusuf Kemal Bey Tefvik ve İzzet Paşaların da bulunduğu bir ortamda Sultan Vahdettin ile bir görüşme yapmış ve İzzet Paşa'nın görüşme öncesindeki talebi üzerine padişaha şu sözleri söylemiştir:

“...*Büyük Millet Meclisi ne komünisttir ne de cumhuriyetçidir. Büyük Millet Meclisi Makam-ı Mualla-yı Hilafeti tanır ve Zat-ı Hümayunlarından kendisinin tanınmasını istirham etmektedir.*”

Ne var ki bu ifadelerle fazlasıyla sevinmekle birlikte Sultan Vahdettin BMM'ni tanıma konusunda herhangi bir adım atmayacaktır.⁷³

Netice olarak Yusuf Kemal Bey İzzet Paşa ayrı iki heyet halinde Avrupa'ya gidecek, bu da Ankara'da Babialî'ye, özellikle de İzzet Paşa'ya karşı büyük bir öfkeye sebep olacaktır.⁷⁴

İzzet Paşa İstanbul Hükümeti'nin henüz ölmediğini göstermek için başkaca girişimlerde de bulundu. Cenova'da yapılması planlanan ekonomi konferansına katılabilmek için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı.⁷⁵ Ancak Ankara'dan istediğini alamayan İtalyanlarla Anadolu'da bazı iktisadi faaliyetlere yönelik bir antlaşma imzaladı.⁷⁶ Hiçbir zaman yürürlük kazanmamış olsa da Babialî'nin imzaladığı son uluslararası antlaşma olması hasebiyle kayda değerdir.

⁷⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, C. 3, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 31.

⁷¹ Aydoğdu, *agt*, s. 415.

⁷² Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 157.

⁷³ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C. 1, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 409-411.

⁷⁴ Aydoğdu, *agt*, s. 431.

⁷⁵ *Agt*, s. 395.

⁷⁶ *Agt*, s. 455-457.

Netice olarak Paris'te toplanan İtilaf Dışişleri Bakanları'nın Türk ve Yunan taraflarının önüne koyduğu mütareke ve barış teklifi de bir sonuç vermeyecek ve Anadolu'daki düğüm Büyük Taarruz ile çözülecektir. Artık saltanatın ve Babıali'nin son günleri yaklaşmaktaydı.

Son Çabalar ve Saltanatın Kaldırılması

Bilindiği gibi Mudanya Mütarekesi sonrasında Ankara Hükümeti adına Doğu Trakya'nın kontrolünü almak üzere Refet Paşa görevlendirilmiş ama o ilkin İstanbul'a gelerek bir süre burada kalmıştır. Refet Paşa İstanbul'a geldikten iki gün sonra İzzet Paşa'yla görüştü. İzzet Paşa'nın görüşmeyle ilgili 23 Ekim'de Sadaret'e sunduğu rapora bakılırsa Refet Paşa "saltanat ve hakimiyet-i milliye" prensibinden taviz vermeyeceğini ancak "saltanat-ı milliye" tabirini cumhuriyet ve sair fikirlere yormaya gerek olmadığını, halifenin bütün diğer Avrupa meşruti hükümetlerindeki hükümdarların hak ve yetkilerine sahip olarak hilafet makamında kalacağını söylemişti. Ancak kabine reisi diğer meşruti idarelerde olduğu gibi hükümdar tarafından tayin edilip meclisin onayına sunulmayacak, meclis tarafından seçilip halifeye arz edilecekti. Bu esas dairesinde padişah bir beyanname ile TBMM'yi tanıdığını ilan ettiği takdirde bundan sonra yapılması gereken şey sadrazamın istifa etmesiydi ve artık başka bir kabine de teşekkül edemeyeceğinden ikilik tamamen ortadan kalkmış olacaktı. (İzzet Paşa bu görüşü "yani İstanbul, Hükümet-i Milliye'nin eline geçerek oranın bir valisi vasıtasıyla idare olunur" şeklinde yorumluyor.) Ayrıca İzzet Paşa'nın Refet Paşa'nın söylediklerinden vardığı sonuçlardan biri de meclisin geçici değil daimî olacağıydı. İzzet Paşa görüşme sırasında hilafet ve hükümet işleri az veya çok birbirinden ayrıldığı takdirde ortaya Abbasi halifesinin Mısır'da bulunduğu dönemde veya elli sene evvel Japonya'da olduğu gibi paralel bir hükümdarlık çıkabileceği itirazında bulundu. Refet Paşa'nın cevabı düşündükleri hükümet tarzının buna imkân vermeyeceği ve hiç kimsenin zorbalık ve imtiyazına meydan verilmemesinin kararlaştırılmış olduğu şeklindeydi. Bu çözüm tarzında Cumhurbaşkanı veya başka türlü bir iktidar mevkii olmayacağından bu konuda bir ihtiras ve mücadeleye de meydan kalmayacaktı. Bu sefer İzzet Paşa hükümetin hemen istifa edip İstanbul'un Millet Meclisi Hükümeti idaresine geçmesinin zamanlama açısından uygun olup olmadığı ve bunun işgal güçlerinde uyandıracığı etki konusundaki tereddütlerini ortaya koyarak söz konusu uygulamının barış sonrasına ertelenmesinin uygun olabileceği yönünde bir fikir ortaya attı. Buna karşı Refet Paşa Avrupalıların ne düşündüğünün Anadolu indinde çok büyük bir önemi olmayacağını ifade ettikten sonra İstanbul barış konferansına davet olunur da gitmeye karar verirse Ankara'nın katılmayacağını ve barışın da gerçekleşmeyeceğini söyledi. Refet Paşa bütün bunların şahsi fikirleri olduğunu ancak bu hususta bir görüş birliği sağlanırsa İzzet Paşa'nın Bursa'ya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa ve diğer isimlerle görüşerek meseleyi kesin bir çözüme bağlayabileceğini söylüyordu.

Bütün bu konuşulanlar ışığında İzzet Paşa'nın raporuna yansıttığı şahsi kanaati "hakimiyet-i milliye" esasının kabulünün zaruri olduğu yönündeydi. Şu anda dünyada bu esasa dayanmayan hiçbir medeni ve bağımsız devlet kalmamıştı. Milletine karşı mutlak bir iktidara sahip ufak tefek bazı hükümdarlar da yabancıların egemenliği altındaydı. Ancak BMM'ne verilmek istenen şekil ve meclis ile hilafet makamı arasında

düşünülen ilişki biçimi, biraz daha asrileşmiş bir “Taygun” idaresine benziyordu. (İzzet Paşa eski Türklerde devletin karar mekanizmasında son derece etkili olan Toy’dan, yani meclisten bahsediyor. Meclis üyelerine Toygun denirdi). Bu biçimin hilafet makamının dini gereklilikleriyle ne derece örtüştüğü de düşünülmesi gereken bir konuydu. İzzet Paşa’nın görüşü padişahın teklif edildiği gibi BMM’ni bir beyannameyle tanınması ancak meclisle hilafet makamı arasındaki hukukun barıştan sonra meclis üyelerinden seçilecek isimlerle yetkinlik sahibi din alimleri ve hukukçular arasında tespit edileceği kaydının düşülmesiydi. Mevcut hükümet ise şimdiden istifa etmemeliydi. Mudanya Mütarekesi tarafsız bölgede Ankara Hükümeti’nin idareyi ele almasına mâni olduğundan böyle bir istifa yeni bir savaşa kadar uzanabilecek anlaşmazlıklara ve İtilaf Devletleri’nin tümünden cephe almasına yol açabilirdi. Bu durumda İzzet Paşa’ya göre Ankara’ya teklif edilmesi gereken formül Tevfik Paşa’nın sadaretinde İstanbul’da bir kabinenin varlığını koruması ancak mevcut kabine üyelerinin çoğu istifa ederek yerlerine Anadolu ricalinden isimlerin geçmesiydi. Bu formül her ne kadar BMM’ce şimdiye kadar ortaya konan prensiplere aykırı gibi görünse de orta bir yol olarak hem yabancıların itirazını önleyebilir hem de nüfuzlarını sağlayacağından Ankara ricalince kabul edilebilirdi. Konferansta İstanbul Hükümeti’nden bir ismin bulunması da görüş ayrılıklarının ilişkilerin kopartılması noktasına varmaması için aracılık yapması açısından faydalı olacaktı. İstanbul Hükümeti şimdiye kadar Anadolu’nun tezlerini zaafa uğratmamıştı ve Ankara’ya kendilerinin de kabul edeceği ve kendi heyetleriyle fikir birliği içerisinde hareket edecek İstanbul Hükümeti’ne mensup bir ismin maiyetiyle beraber konferansa iştiraki teklif edilebilirdi. İzzet Paşa bu düşünceleri kabul edildiği takdirde Meclis-i Vükela tarafından ayrıntıların belirlenebileceğini ve halifenin sahip olacağı hukukun tayini ve özellikle de eğer İstanbul Hükümeti konferansa davet edilmezse antlaşmanın padişah tarafından onaylanıp onaylanmayacağı meselesinin açıklığa kavuşturulması için Refet Paşa veya Bursa’daki Ankara ricali ile müzakere yapacak isimlerin tespit edilmesini Tevfik Paşa’ya öneriyordu.⁷⁷

Refet Paşa’nın söylemlerinden bazı noktalarda çok net sonuçlar çıkarmak zordur. Hilafet makamı korunacak ve bu makam yine Osmanlı soyuna tahsis edilecekti ama halife başka bir ünvanla da anılacak mıydı? “Sultan” olarak anılmayacağı kesindi ama İzzet Paşa’nın aktardıkları “hükümdar” tabirinin Refet Paşa tarafından da kullanıldığını düşündürmektedir. Saltanat yetkilerinden arınmış bir halifenin “hükümdar” olarak anılması mümkün müydü? Egemenlik genel anlamda meclise geçse de halifenin de bazı yetkilere sahip olacağı anlaşılıyor ama kabine başkanını tayin etme yetkisi kendisinden alınmakla beraber ne gibi yetkilere sahip olacağı belirtilmiyordu. Yani İzzet Paşa’nın da üzerinde durduğu gibi meclis ve halife arasındaki ilişki biçimi belirgin değildi. Refet Paşa Cumhuriyetin ilan edilmeyeceğini de özellikle vurgulamıştı. Zira Cumhuriyet idaresi meclis egemenliği yerine Cumhurbaşkanı egemenliği ya da bir oligarşi doğurabilirdi. Refet Paşa’nın bu söylediklerinin kendi fikri olduğunu ifade etmesi de Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine bir nabız yoklama görevi verdiğini düşündürmektedir. Yani “saltanat-ı milliye” prensibi kesin olarak ortaya konacak ancak halife ve meclis arasındaki ilişki biçiminin kati olarak tayini zamana ve gelişmelere bırakılacaktı. İzzet Paşa’nın ise “hakimiyet-i milliye” prensibinin kabulünü

⁷⁷ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 190-193

zorunlu görmekle beraber BMM'ne çok kolay teslim olmayı düşünmediği, saltanat yetkilerinin elden geldiğince hilafet makamına transfer edilmesine çalıştığı ve hala İstanbul'un bir pazarlık gücü olduğunu varsaydığı görülüyor.

Rapor Şura-yı Devlet Başkanı ve Maliye Nazır Vekili Tevfik Bey, Maarif Nazırı Sait Bey ve Adliye Nazırı Mustafa Efendi'den oluşan encümene havale edildi. Ancak komisyon bir karara varıp Meclis-i Vükela'nın önüne koyamayınca Refet Paşa bunun bir oyalama olduğunu düşünerek doğrudan Tevfik Paşa ve Padişahla görüştü. Ne var ki İstanbul'da hükümet işlerinin kendilerine bırakılmasına dair beklediği cevabı alamamış ve Ankara'ya İzzet Paşa'nın diğerlerine göre en ılımlı isim olduğunu bildirmişti. İstanbul Hükümeti bir ara Harbiye Nazırı Ziya Paşa'nın Ankara ricaliyle görüşmek üzere Bursa'ya gönderilmesine aracılık etmesi için Refet Paşa'ya müracaat etmiş ancak Refet Paşa kendisinin tam yetkili olduğunu ileri sürerek bu teklifi kabul etmemiştir. Durum her geçen gün daha da kritikleşiyordu ve İzzet Paşa vasıtalı olarak Refet Paşa ile haberleşmeye devam ediyordu. Sonuçta padişahı BMM'ni onaylayan ve başarılarından dolayı Milli Hareket ricalini öven bir beyanname yayımlaması için ikna etme konusunda uzlaşmaya varıldı. Refet Paşa tarafından kaleme alınan beyanname metni İzzet Paşa tarafından bazı düzeltmeler yapılarak padişah adına hemen ilan edilmesi teklifiyle Meclis-i Vükela'ya götürüldü.⁷⁸

Meclis-i Vükela'da nazırlardan bir kısmı bu öneriye itiraz etti. İzzet Paşa'ya göre bunlardan bazıları durumun tehlikesini yeterince kavrayamamış, diğerleri de fazla abartarak karamsarlığa düşmüş olanlardı. Maarif Nazırı Sait Bey hiç böyle şeylerle uğraşmaya gerek olmayıp hemen istifa edilmesi gerektiğini söylemişti. İzzet Paşa Sait Bey'in üslubuna sinirlenerek kimsenin istifa etmesine gerek olmadığına ama kendisinin çekileceğini söyleyerek salonu terk etmişti. Ancak Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Harbiye Nazırı Ziya Paşa İzzet Paşa'yı fikrinden dönmesi için ikna etmeyi başardılar. İzzet Paşa bu durumda teklifinin kabul edildiği yargısına varmıştı ama ertesi günün beyannamenin encümene havale edildiğini öğrendi.⁷⁹

İtilaf Devletleri'nin Lozan'da toplanacak barış konferansına hem Ankara hem İstanbul hükümetlerini davet etmesi saltanat meselesinin halledilmesi için Ankara'nın eline büyük bir fırsat verdi. Babıali konferansa katılmakta ısrarcıydı ve üstelik Gelibolu'ya mutasarrıf atamak gibi kendi meşruiyetini vurgulayan tasarruflarda bulunmaya devam ediyordu. Refet Paşa bu teşebbüslerin kendileri için muhakkak bir felaket getireceği konusunda Padişahı, Tevfik Paşa'yı ve İzzet Paşa'yı uyarıyordu.⁸⁰ Netice itibarıyla TBMM 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı hilafetten ayırarak saltanat makamını kaldırdı ve hilafetin TBMM kontrolü altında Osmanoğulları tarafından devam ettirilmesini kabul ederek Abdülmecit Efendiyi de halife olarak seçti. Tüm bu gelişmelerle ilgili olarak İzzet Paşa anılarında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"...Gerçi bize de <<Bu fırsatı niçin verdiniz? >> soru ve suçlaması yöneltilebilir. Fakat bizim için barış konferansının davetine katılmamak, dünyaya karşı kadim saltanatı müstafi göstermek olurdu. Bununla birlikte eğer kendileri herhangi bir şekilde Hilafet ve Saltanatın sürmesini garanti etseler, ben kendi nefsimce çoktan kendilerine

⁷⁸ Age, s. 193,194.

⁷⁹ Age, s. 194.

⁸⁰ Halit Kaya, *Refet Bele*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010, s. 151.

hakkımı devretmiş olacağım gibi, Padişahın buna rızası da belki mümkün olabilirdi. Fakat ne çare ki kitabın metninde hikâye edilen Refet Paşa konuşmasından başka hiçbir müzakereye yanaşmamışlardır.”⁸¹

Aslında İzzet Paşa bu dönemde anlaşılan hala Mustafa Kemal Paşa’ya karşı Mecliste var olan muhalefetten ümitvardı. Anılarında saltanatın kaldırılması önergesinin Meclisteki bazı vatanseverler tarafından o gün için kabulünün engellendiğini ancak “özel birtakım anlaşmalar sonucunda” tasarının son şeklinin ittifaka yakın bir çoğunlukla kabul edildiğini söyler.⁸²

İstanbul hükümeti 4 Kasım 1922 tarihinde topluca istifa etti. İzzet Paşa için de artık geriye Ankara Hükümeti’nin politikalarını ve olacakları izlemekten başka seçenek kalmamış oluyordu.

Sonuç

Mondros Mütarekesi’ni imzalayan hükümetin başı olan Ahmet İzzet Paşa tüm taraflarca Anadolu’da zamanla ortaya çıkan direniş hareketine yakın bir isim olarak kabul edilmiştir. Ekim 1920’de teşekkül eden son Osmanlı hükümetine Dahiliye Nazırı olarak girmesi, bu hükümetin başlıca hedefi olan “Anadolu ile uzlaş” politikası çerçevesinde onun bu yakınlığından istifade edilmek istenmesiyle ilgili görülebilir. Nitekim İstanbul-Ankara uzlaşısını temin etmek için Ankara ricaliyle görüşmek üzere Bilecik’e giden heyetin başkanlığı kendisine tevdi edilmiştir. Ancak Bilecik görüşmesi ve sonrasında Ankara’daki zorunlu ikamet süreci İzzet Paşa’nın başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Anadolu hareketine bakış açısını olumsuz yönde dönüştürmüştür. Kendince küçültücü olarak değerlendirdiği bir muameleye maruz kalması kişisel olarak Mustafa Kemal Paşa’ya karşı mücadele etme fikrini geliştirmesine sebep olmuştur. Öte yandan içerisinde kendisini bir yabancı olarak hissettiği Ankara’nın devrimci politik atmosferi onun Osmanlı monarşisini koruma güdüsünü takviye etmiştir. Hükümetten istifa edeceğine dair Ankara’da verdiği taahhüdü yerine getirmekle birlikte, İstanbul’a dönüşünün ardından Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğine karşı Anadolu ricali içerisinde kendisine müttefik arayışına girmiştir. Aralarında kişisel bir yakınlık bulunan İsmet Paşa’yı Ankara’da radikallere karşı harekete geçerek idareyi eline alması için teşvik etmiş ancak bir sonuca varamamıştır. Sadece İsmet Paşa’ya değil Anadolu’da gözüne kestirdiği tüm etkili isimlere de mektuplar gönderen İzzet Paşa İngilizlerin samimi bir barış arzu ettikleri, savaşın devamının felaket getirebileceği, radikallerin devleti ve toplumu düşünmekten ziyade kendi özel amaçları doğrultusunda hareket ettikleri ve durdurulmaları gerektiği gibi savlar üzerinde durmuştur. İzzet Paşa Ankara’dan esen rüzgarların monarşiyi tehdit ettiğini düşünmekteydi. Aslında “acil barış” politikasının en temel hedefi de İtilaf devletleri henüz İstanbul Hükümeti’ni muhatap kabul ederken barışa ulaşmanın Osmanlı Monarşisinin devamını da sağlayacağı inancıydı. İfade etmek gerekir ki gerek İzzet Paşa gerek bir bütün olarak İstanbul Hükümeti meseleye Damat Ferit penceresinden bakmıyordu ve daha elverişli koşullarda bir barışın Ankara’nın Anadolu’da Yunan ordusuna karşı kazana-

⁸¹ Ahmet İzzet Paşa, *age*, s. 233.

⁸² *Age*, s. 197.

cağı başarılarla bağlı olduğunun farkındaydı. Bu yüzden Harbiye Nezareti vasıtasıyla Anadolu ordusuna silah ve cephane gönderilmesine göz yumulmuştur. Ancak Ankara'da mevcut monarşi karşıtı potansiyelin de boşa çıkartılması gerekiyordu. Bu ikilem İzzet Paşa'nın ve İstanbul Hükümeti'nin davranış tarzına yön vermiştir.

Ankara'nın her zaferinden ya da yenilgisinden sonra barış için ideal zaman olduğu iddiasıyla harekete geçen İzzet Paşa için Anadolu nezdinde prestijini tamamen tükettiği nokta 1922 Mart ayında Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le eş zamanlı olarak Avrupa'ya yaptığı seyahat olmuştur. İzzet Paşa bu dönemde Ankara'da verdiği taahhüdü çiğneyerek İstanbul Hükümeti'nde Hariciye Nazırlığı'nı üstlenmiş bulunuyordu. Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'da Türkiye'yi sadece kendisinin temsil etmesini kabul etmeyerek adeta onun bir rakibi görüntüsünde çıktığı bu seyahat Anadolu'da İzzet Paşa aleyhindeki fikirleri alevlendirmiş ve kendisine çok ağır ithamlarda bulunulmasına sebep olmuştur.

Büyük taarruz ve Mudanya Mütarekesi sonrası İstanbul'a gelen Ankara temsilcisi Refet Paşa ile yaptığı görüşmelerde saltanatın kaldırılması ihtimaline karşı halifenin statusünün netliğe kavuşturulması üzerinde dururken diğer yandan TBMM içerisinde saltanat yanlısı bir eğilim olduğunu varsayarak mevcut durumun korunabileceğini varsayıyor ve İstanbul Hükümeti'nin hemen istifa etmesi fikrine direniyordu. Ancak İstanbul Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na katılma ısrarı karşısında 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından saltanatın kaldırılması bu tartışmalara bir son verdi. 4 Kasım 1922'de tüm hükümet üyeleri ile birlikte istifa eden İzzet Paşa için artık gelişmeleri izlemekten başka bir seçenek kalmıyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), nr. 1043/52, nr. 1068/135.

The National Archives, Public Record Office, Foreign Office, 406/44, p. 98-99, no.61, [E 9171/3/44].

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR), Siyasi Kısım (SYS), nr. 2397/1, nr. 2400/5, nr. 2647/3, nr. 2647/5, nr. 2725/1.

Resmi Yayınlar

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C. 1, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), C. 3, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

Kitap, Kitap İçinde Bölümler, Makale ve Tezler

- Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.
- Aydoğdu, Murat, "Ahmet Tevfik Paşa ve Sevr Antlaşması", *İmparatorluklar Çağına Veda*, (Ed. Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli), İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2009.
- Aydoğdu, Murat, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti- Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Bayur, Hikmet, "Son Osmanlı Hariciye Nazırının Bir Layihası", *Belleten*, Nisan 1937, Nr: 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995, s.449-499.
- Biren, Mehmed Tevfik, "*Bir Devlet Adamının*" *Mehmed Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. 2, Yay. Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul, Arma Yayınları, 1993.
- Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.
- Halide Edip, *The Turkish Ordeal*, Amerika Birleşik Devletleri, The Century CO, 1928.
- Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, İstanbul, Dergah Yayınları, 2000.
- İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919 - 1938), C. 3, Haz. Bilal N. Şimşir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. 2, Yay. Haz. Ziver Öktem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Kaya, Halit, *Refet Bele*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.
- Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Sonyel, Salahi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Saltanatın Kaldırılması
ve
İstanbul Bürokrasisi

1922 YILINDA TÜRKİYE’İN SİYASİ REJİMİ

Rıdvan AKIN*

Türkiye’nin siyasal rejimi meselesi 1920’leri değerlendirmek, biraz 1920 öncesini biraz da 1920’ler sonrasını değerlendirmenin ortalarında bir yere tekabül eder. Aslında meseleyi 1876’dan itibaren başlatmak daha doğru olur. Yürütme karşısında yasanın güçlenmesi, arkasından siyaseten sorumlu hükümet meselesi. Parlamentoyla icra arasındaki ilişkiler bağlamında bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bir de tabii ki meseleyi dar olarak ele almak da mümkündür. 1920’de meclisin açılması ile birlikte, 1 sayılı Heyet-i Umumiye kararı yani Büyük Millet Meclisi’nin teşekkül ettiğine dair karar önemlidir. Süreci siyasal boyutta incelemek mümkün olduğu gibi kamu hukuku açısından da incelemek mümkün. Biraz onu yapmaya gayret edeceğiz. İcra vekillerinin meclis kurulduktan sonra kuvve-i icraiyenin yaratılması, geçici icra encümeninin kurulması, arkasından icra vekillerinin suret intihabı hakkında kanun ile yürütme teşekkül etmiştir. Belli başlı dönüm noktaları var bu süreçte. Onları ele almak istiyorum öncelikle. Hemen vurgulanması gereken şey, bir kere ortada Kanun-ı Esasi varken, İstanbul’da bir hükümet varken ve Müdafaa-i Hukuk hareketinin Anadolu’dan yükselen baskıları ve Heyet-i Temsiliye’nin girişimiyle 1919 sonbaharında seçimlerin yapılması ve netice itibarıyla Osmanlı Meclisi-i Mebusanı’nın dördüncü döneminin İstanbul’da toplanabilmiş olması önemlidir. Ankara konvansiyonuna giden yolu açıklarken -eğer böyle bir seçim yapılmamış olsaydı- Ankara’ya giden yol başka dolambaçlı yollardan olabilirdi. Öncelikle bunu belirtmek gerekmektedir. Şimdi tüm bu siyasal gelişmeler gerçekleşikten sonra, başlangıçta Türkiye Büyük Millet Meclisi değil, Büyük Millet Meclisi ifadesi kullanılıyor. Büyük Millet Meclisi’nin kurulabilmesini sağlayan şey dördüncü önem Mebusan Meclisi’nin taarruza uğramasıdır, tazyike uğramasıdır, toplanamaz hale gelmesidir. Bunlar önemli faktörler. Ve tabii ki büyük Atatürk’ün konjonktürü iyi değerlendirmesidir. Aynı şekilde, Heyet-i Temsiliye’nin tebliği bir ay önce bir anlam ifade etmezdi. Bir işlevi olmazdı. Ancak o koşullarda olduğu zaman başarıya ulaşabilirdi. Yani doğru hamleyi doğru anda yapmak. Zaten büyük adamlar bunu başarabilen kişilerdir. Netice itibarıyla malum Heyet-i Temsiliye tebliği uyarınca Ankara’da meclis toplanmış oldu. Bu büyük bir başarı hiç kuşkusuz. İşgal koşulları altında meclisin toplanmış olması, toplanabilmiş

---

* Prof. Dr. Galatasaray Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku, Genel Kamu Hukuku, rakin@gsu.edu.tr.

olması ve arkasından da kendisinin bir anlamda hukukiliğini, meşruiyetini pekiştiren kararlar üretmiş olmasıdır. Arkasından kanunları çıkarmaya başlamış olmasıdır. Böyle bir siyasi varlıktan yol nereye giderdi? Ben bu dönemi çalışmış biri olarak şunu söyleyebilirim ki 23 Nisan günü o mecliste toplanan mebuslardan pek çoğu o toplantıyı yani o konvansiyonu üçüncü meşrutiyet olarak görüyordu. Görmeyenler vardı. Yani bu işin nereye varabileceğini kestirebilenler yok değildi. Batıyı bilen, siyasal literatürün farkında olan Ankara'daki bu meclisin toplanmasının aslında bir ihtilal olduğunu, buradan başka bir yola gideceğini kestirenler vardı. Ama dediğim gibi önemli sayıda milletvekilinin “üçüncü meşrutiyet” olarak düşündüğünden ben eminim. Sonra zaman, zemin, koşullar, askeri ortam her yeni askeri gelişmeden sonra -sadece askeri demek çok doğru değil aslında- meclisin içerisindeki siyasal dinamikler demek belki daha doğru olur. Bir meclis toplandı. Peki ülkeyi nasıl yöneteceğiz? Ne adına yöneteceğiz? Kim yönetecek? Herhalde orada 62 tane seçim bölgesinden gelen beşer yeni mebus, İstanbul'dan Ankara'ya iltihak eden IV. Dönem milletvekilleri, sonradan Malta sürgününden geri dönenlerle birlikte geniş bir heyet ortaya çıkıyor. Üstelik düşman kapıya dayanmış. Dolayısıyla başlangıçtaki büyük Atatürk'ün yapmış olduğu açış konuşması ve yönetim esaslarına ilişkin bir dizi ilkeyi açıklaması var. Bunların kabul edilmesinden sonra bir de bu söylemin dışında tabii ki siyasetin ve yönetim pratiğinin gerektirdiği gerçekler var. Baştan itibaren Atatürk'ün hep vurguladığı kavramlar millet iradesinin üstünlüğü ve millet iradesinin mecliste tecelli ettiği olmuştur. Bu tabii ki Fransız devrimindeki konvansiyona tekabül ediyor. Bu aslında meclis başkanının ilerdeki işini de kolaylaştırmak açısından önemlidir. Çünkü bir ülkede -Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da göreceğiz- hem saltanat ve hilafet hem de hakimiyet-i milliye olamaz. Demin konuşmalar oldu: “saltanatlı milli irade” gibi bir şey ifade edildi, öyle bir şey söz konusu olamaz. Bir ülkede cumhuriyet rejimi kabul edildikten sonra ve idare kendisini millet iradesine dayandırıyororsa orda hilafet olamaz. Çünkü hilafet dediğiniz şey aslında siyasal bir kurumdur. Teokratik devlet demektir. O da saltanat, monarşi demektir aslında. Hilafet Müslümanların monarşisidir tarihi uygulamaya bakıldığı zaman. Böyle bir ortamda bunu açıkça telaffuz edemezsiniz birinci mecliste. Ara formülleri, geçiş süreci boyunca Nisab-ı Müzakere Kanununda olsun daha sonraki kanunlarda olsun görmek mümkün, 1920'den 1928'e kadar olan aşamalara baktığımızda “Türklerin burjuva demokratik devrimi” olarak tanımlanabilecek bir süreç görülmektedir. Rejim meselesine gelince, şu anda Türkiye sert kuvvetler ayrılığı ile yönetiliyor. Daha doğrusu yürütmenin üstünlüğü ile yönetiliyor. Her ne kadar cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak tanımlanıyorsa da cumhuriyetin başından itibaren gelen siyasal evrimin dışında bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Normalde 1961 Anayasasına bakıldığında yürütmenin yasamadan müstak bir kuvvet olduğu, bir görev olduğu görülmektedir. 1982'de de bir şekilde öyle. Biraz farklılıklar olmakla birlikte -cumhurbaşkanı kuvvetlendirilmiş olmakla birlikte... Geriye doğru baktığımızda Türkiye'nin yönetimine bir şekilde etki etmiş birçok müessesenin Birinci Meclisten itibaren var olduğu görülmektedir. Örneğin başkomutanlık meselesi, bence hala

daha başkomutanlık kavramının TBMM'nin manevi şahsiyetinde mündemiç olduğunun kabul edilmiş olması Birinci Meclis döneminden kalma özelliklerden biridir. Tekrar asıl meseleye dönersek, böyle bir ortamda özellikle rejimin dönüşümü aslında hükümetin (icrai işlerin) ne olacağı meselesine paralel gitmiştir. İlk baştaki seçilmiş olan İcra Vekilleri Heyeti'nin göreve gelmesinden sonra meclis başkanının icranın doğal başkanı olması ve arkasından Müdafaa-i Hukuk Partisi'nin yönetimi muhaliflerine rağmen elinde nasıl tutacağı problematiği çerçevesinde gelişmiştir. Tabi ilk andan itibaren sanki Birinci Meclis döneminde Atatürk'ün etrafında böyle bir sevgi halesiyle herkes toplanmış "yürüyün düşman üzerine" diye bir şey yok. O kadar çok çelmeleyen var ki Mustafa Kemal Paşa'yı. Sadece ikinci gruptan değil. Elbette kolay bir iş değil bütün bunlarla başa çıkabilmek ve ülkeyi yönetebilmek. Bunun için -tabii ki-kuvvetli olmak gerekiyor. Kuvvetli olmak için de ne gerekiyor? Demirel'in bir zamanlar dediği gibi bu işler sayı meselesi, ne kadar adamınız var arkanızda, "bulun 226'ya düşürün" demişti ya bir zamanlar. Mustafa Kemal Paşa'nın da belli bir sayıya ihtiyacı var. O da birinci grup. Birinci Grubun oluşturulması bir siyasi zaruret aslında. Mustafa Kemal Paşa, arkasında kemalist partinin desteği olmazsa zaten istediği yasa-yı çıkaramaz. İsteddiği şekilde yönetemez. Yetkileri alamaz. Tekalif-i Milliye emirlerini çıkartacak olan yetkilerde kendisine verilemez. Bütün bunların hepsi tüm parlamentolarda böyle gerçekleşir. Yani sizin arkanızda kaç kişi var? Dolayısıyla ilk İcra Vekilleri Heyetinden itibaren bütün mesele -tabii muhaliflerin de genel olarak kurcaladıkları konu- meclis başkanı ne kadar iktidar sahibi olacak meselesidir. Çünkü meclis başkanı baştan itibaren hem teşrii hem icrai konularda yetkili. Daha doğrusu sistem, kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğüne dayandığına göre, başkanının da meclis adına imza yetkisi olduğuna göre, büyükelçileri kabul ettiğine göre, temsilcileri gönderdiğine göre bunlar aslında devlet başkanlığı yetkileriydi. Tabi ki bu yetkileri sınırlandırma tutumu aslında Mustafa Kemal Paşa'nın, iktidarını sınırlandırma ve onun kafasındaki başkaca muhtemel planları zayıflatma hamleleridir diyebiliriz.

Neticede 3 sayılı yasa-yı değiştiren 47 sayılı yasa -demin bahis mevzu olan namzetlik yasası- önemli bir aşamaya işaret eder. Bir önceki aşamada, bütün İcra Vekillerininin -kuvvetler birliğininin asıl ayırt edici karakteri- tek tek ve basit çoğunlukla seçilmeleri mevzu bahiskene namzetlik yasası gündeme gelecektir. Bu tabii bir anlamda siyasi anlayış birliği olmayan insanların göreve gelmesine yol açabiliyor. Mesela Tokat Milletvekili Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Nazım Bey'in Dahiliye Vekili olması gibi: Nazım Resmor. İlk Geçici İcra Encümeninden itibaren baktığımızda Atatürk'ün kendi adamlarından oluşan bir ekip kurabilmesi hiç kolay olmuyor. Şöyle düşünelim: Celallettin Arif Bey gibi birisi (TBMM İkinci başkanı) daha ilk andan itibaren -kendince sebeplerle- bence Atatürk'ten pek hoşlanmayan birisi. Daha sonra Adliye Vekili de olacaktır. Arkasından Erzurum vilayetinde âdem-i merkeziyetçi, yerinden yönetimin esas olduğu bir idare kurmak istiyor. Bir çeşit yetki genişliği. Millî mücadelenin başında birçok merkezkaç kuvvet var. Meclis başkanvekillerinden bile böyle düşünceler olanlar var. Başkanvekillerinden Abdülhalim Çelebi Efendi bile kanaatimce "Bu

işin bir yere varacağı yok” diye düşünüyordu. Başlangıçta “İtalyanları ikna ederek acaba Selçuklu hükümeti kurabilir miyiz Konya bölgesinde” diye düşünebiliyor. İşte Mustafa Kemal Paşa böyle merkezkaç eğilimlerin hepsiyle mücadele ettikten sonra kendi ekibini oluşturuyor. Cami Bey gibi Hakkı Behiç Bayıç gibi ilk ekibin içinde yer alanların daha sonra ortada olmadığını görüyorsunuz. Sonra yavaş yavaş Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün yanında olan insanların bazı istisnalar dışında göreve geldiklerini görüyoruz. Kemalist partinin daha sonra hem kurtuluşu -askeri kadrolarıyla birlikte tabi- gerçekleştirdiğini hem de rejimi değiştirdiğini görüyoruz ki, bu namzetlik kanunu bu anlamda önemli bir hamledir. Buna muhalifler tabii ki mukavemet ettiler. Çünkü meclis başkanı vekaletler için aday gösterdiği zaman bu sizi aday göstermeyecek anlamına gelecektir. Muhalif olduğunuz için. Sizi aday göstermediği zaman siz icrai işlerin dışında tutulacaksınız demektir. Bu da iktidarda olmadığımızı gösterir karinedir. Yani kurtuluştan sonra sizi muhtemelen sistemin dışına atacaklar, tasfiye edecekler demektir. Daha sonra olacakların habercisi namzetlik yasasıdır. Sonra hem çatışmanın kaynağı hem de kaçınılmaz olarak idareyi elde tutmanın, iktidarı elde tutmanın yolu buydu. O arada 47 sayılı yasadan önce, Nisab-ı Müzakere Kanunu çok önemlidir. Nisab-ı Müzakere Kanununda hem mebus hem kolordu ve ordu komutanı olabilmek hem sefir olabilmek mümkün TBMM’nin onayı ile. Ama netice itibarıyla Nisab-ı Müzakere Kanunu meclisin nasıl meclis olduğunu gösteriyor bize. Orada da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu müzakere edilirken de durumun netleşmesi zaman alıyor. 1922’ye kadar bir taraftan sürekli bir dinamizm ve arayış var. Yine kendi kanaatimce 1921’de Türkiye başka bir yere savrulabilirdi. Sola savrulabilirdi mesela. İşte malunuz olduğu üzere hem TKP’nin hem de Halk İştirakiyun Fırkası’nın hamleleri dolayısıyla böyle bir yola girilebilirdi. Kafkaslardaki gelişmeler, Bakü Kongresi, TKP’nin kuruluşu. Durumun bence netleşmesi 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile gerçekleşiyor. Orada ne kadar halkçıyız yani halkçılığın içeriğinin ne olduğu netleşiyor. Nisab-ı Müzakere Kanunu’ndan sonraki en önemli gelişme bir anlamda budur: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. Bu kanunun rejimin nasıl bir rejim olduğunu gösteren bir tarafı var. Ama bir taraftan da kendini tanımlama sorunu var. Nasıl yöneteceğiz ve zaferden sonrasına ilişkin kuşkular var. Yakın gelecekte ne olacağına dair de karineler de ortaya çıkmaya başlıyor. 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununu tanzih eden yasaya baktığımızda durum berraklaşıyor. O zaman dilimi içerisinde bir resim ortaya çıkıyor. Kimisi kendisini üçüncü meşrutiyette zannediyor. Hatta böyle olabilmesi için de gayret sarf ediyorlar. Ama şu bir gerçek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na baktığımızda “Hâkimiyet, bilâ kaydü şart milletindir” diyor. Bunun içerisine ne saltanat ne de hilafet girer. Gerçi Yusuf Kemal Tengirşenk Avrupa’ya İstanbul üzerinden gitmiş, Müşir Ahmet İzzet Paşa tavassut etmiş. Padişahımız Efendimize takdim edilmiş. İfade edilen o ki, “bizi tanı” falan demiş padişaha. “Bizim meşru bir hükümet olduğumuzu kabul et” demiş. Bunların hepsi taktik. “İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” denildikten sonra, açıkça söylemeseniz de saltanat zaten mülğadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 3. Maddesi bence çok önemlidir

Türkiye Devleti diye bir devletten bahsediliyor. Bir devlet var Anadolu'da. Benim ilk kitabıma özellikle "*T.B.M.M. Devleti*" başlığını koymamın sebebi budur. Kitabımın adı biraz tuhaf karşılanmıştı başlangıçta. Yani Anadolu'da bir devlet var ama bu devlet hangi devlet? Bu Osmanlı Devleti değil. Meşruiyetini de arkaik düzenden ancien rejimden almıyor bu devlet. Hangi devlet olduğu zaten yasada belirtilmiş: bu devletin adı Türkiye Devleti. Türkiye Devleti'ni de Büyük Millet Meclisi idare ediyor. Yani bu çok kısa anayasayla -23+1 maddeyle- neyin olacağını kestirmek mümkündür. Buradan geri dönülmez, geri döndürmek isteyenler olacaktır. Bundan tabii ki eski rejimin adamları hoşlanmayacaktır. Tevfik Paşa da hoşlanmayacaktır, İzzet Paşa da hoşlanmayacaktır. Yani kimsenin zafere karşı olduğu yok. Herkes neticede bu toprakların evladı. Ama zaferden sonra "aferin çocuklar başardınız doğrusu bu kadarını yapacağınızı hiç tahmin edemezdik." diyen malum payitaht var. 600 senelik bir devlet var. Hepimizin devleti. Pek çoğunun böyle düşündüklerini tahmin etmek zor değil. Gazi Paşa hazretleri de İstanbul'a döndüğünde herhalde sadrazam falan olur diye düşünenler var. Ama tabii ki Atatürk öyle birisi değil. Hem saltanatın kaldırılması meselesinde hem hilafetin kaldırılması meselesinde ortaya konan görüşleri düşündüğümüzde işin aslında bir iktidar meselesi olduğunu açıkça ortaya koyuyor. TBMM Başkanı ve Müdafaa-ı Hukuk Partisinin önderi. Osmanlıları hakimiyeti nasıl zorla aldılarsa şimdi de millet de iktidarı hanedanın elinden zorla alacak. Malta sürgünlerinin dönüşünden sonra dengeler bir miktar değişiyor. Yakup Şevki Paşa, Rauf Bey, Fethi Bey dönmüşler. Bir de Erzurum günlerinden itibaren kendilerini Atatürk ayarında görenler var bu elitin içinde. Sadece askeri bakımdan değil, onu kastetmiyorum. Siyaseten yakın gelecekte başka dinamiklerin ortaya çıkabileceğini öngörenler var. Dönen elitin içinden birileri öne çıkabilir. Mesela Rauf Bey bence bunlardan bir tanesi. Zaten İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine Meclis tarafından seçilmiş, Hüseyin Avni Ulaş gibi simaların kafalarında ise bambaşka siyasi projeksiyonlar var. Rauf Beyin Büyük Taarruz öncesinde yapılan 244 sayılı değişiklik İcra Vekilleri Heyeti'nin Başkanı olması. Bu çok önemli bir değişiklik. İcra Vekillerinin suret intihabında bu kanunla esaslı bir değişiklik yapılıyor. Orada Rauf Beyden önceki düzende müzakere başkanı olan İcra Vekilleri Heyeti Başkanının doğrudan doğruya seçilmiş olması ile makam önemli bir iktidar alanına sahip oluyor. "O konuda hukuk literatüründe acaba 244 sayılı yasa parlamenter hükümet yönünde mi bir evrimdir? Yoksa meclis üstünlüğünde ısrar yönünde mi?" tartışması vardır. Neticede başbakan seçmiş oluyorsun böylece İcra Vekilleri Heyetini seçerek meclis konvansiyon yetkilerini mi devam ettirmede ısrar etti yoksa atılan adım başka bir şey midir? Tartışması vardır. Netice itibarıyla Rauf Bey'in o pozisyonu bir yıl süreyle elinde bulundurması oldukça kritik siyaset açısından. Lozan'dan sonra ikinci dönem TBMM açılana kadar başbakanlığı elinde bulundurması kritik bir ehemmiyeti haizdir. Eğer Lozan müzakereleri işi uzamış olsaydı siyasetteki dengeler değişebilirdi. Büyük Zafer bence siyasal düğümü çözen şeydir. Siyasal elit içindeki dengeler zaferden sonra Atatürk lehine değişiyor. İkinci Meclis seçimlerine gidilmiş olması ve Lozan Müzakerelerinin safahatı işin yönünü değiştiriyor. Dolayı-

sıyla 244 sayılı yasanın içeriği daha sonra yumuşak kuvvetler ayrılığı yönünde bir sapma oluyor. Kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü sisteminden ikinci dönemle birlikte 13 Ağustos 1923'te meclisin toplanması ve Lozan delegasyonunun geri dönmesi ve arkadan anlaşmanın tasdik edilmesi yeni Türkiye'nin siyasal rejimini bir başka sıçramanın eşiğine getiriyor.

1923 sonbaharına kadar yine birinci meclisteki gibi sistemin devam etmesi söz konusu. Meclis başkanının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanının fiili devlet başkanlığı devam ediyor. Şöyle diyebilirim: Türkiye'de cumhuriyet ve reisicumhur aslında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığından doğmuştur ve ikinci başkanı da daha sonra sadece yasama meclisinin müzakere başkanı olmuştur. Meclis Başkanının yetkilerini 29 Ekim'deki değişiklikte reisicumhurun TBMM Başkanlığı döneminden kalma bazı yetkileri devam ediyormuş gibi bir intiba veriyor 1923 değişikliği. 1924 Anayasası'na kadar olan o geçiş döneminde cumhurbaşkanı bir taraftan da TBMM Başkanı gibi. 29 Ekim 1923 ile 24 Anayasası arasındaki dönemde merasim-i mahsusada isterse meclise başkanlık eder gibi ifadeler var. Keza, "riyasette kaldığı sürece meclis müzakeratına katılamaz" gibi ifadeler meclis başkanlığı makamının ilk haliyle alakalıdır. Türk siyasal rejimindeki bu ayırt edici durum 1961 Anayasası ile gerçek anlamda yumuşak kuvvetler ayrılığı prensibine geçinceye kadar devam etmiştir.

“KURTULUŞ” SONRASI İSTANBUL KADROLARININ TASFİYESİ

Eminalp MALKOÇ*

Giriş

11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasından bir hafta sonra 18 Ekim'de Mudanya'dan hareket eden Refet Paşa (Bele) ve yanındaki jandarma birliği, 19 Ekim'de coşkulu tezahüratlar altında İstanbul'a girmişti.¹ 1 Kasım'da Saltanat'ın kaldırılmasının ardından 4 Kasım'da İstanbul şehri mülki ve mahalli idareleri, Refet Paşa aracılığıyla TBMM'ne “*arz-ı biat*” etmişlerdi. Aynı tarihte İstanbul Hükümeti'nin istifası da gelecekti.

İcra Vekilleri Heyeti, Refet Paşa'ya idarenin devir tesliminde düstur olmak üzere 16 maddelik talimatname göndermişti. 5 Kasım'da halka duyurulan “*İstanbul Vilayeti'nin Umur-ı İdaresinin Suret-i Tanzimine Ait Bir Numaralı Talimatname*” ile TBMM Hükümeti, İstanbul'un mülki idaresini vilayet temelinde düzenlemişti.² Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca mutasarrıflıkları İstanbul Vilayeti'ne, adliye işleri ise Sivas Temyiz Mahkemesi'ne bağlanmıştı. İstanbul, Lozan Barış Antlaşması onaylanıncaya kadar İtilaf Devletleri işgalinde kaldığından, işgal altındaki vilayet statüsünde Ankara'nın temsilcisi tarafından yönetilecekti.³

Bu dönemde yani İstanbul'da işgalin sürdüğü ya da İtilaf Devletleri'nin şehirdeki mevcudiyetlerinin devam döneminde asayiş işleri, işgalci güçlerle alınan ortak kararlar çerçevesinde yürütülmeye çalışılmış ve müttefik bir polis heyeti kurulması üzerinde durulmuştu. Bununla birlikte şehrin güvenliği Ankara Hükümeti'ne bağlanırken Türk temsilciler şehirdeki etkilerini artırmaya çalışmışlardı.⁴

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, malkocem@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5840-6922.

¹ Refet Paşa, İstanbul'a geldiğinde Saltanat ve İstanbul Hükümeti'nin tanınmayacağını dolaylı olarak göstermişti. Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000, s. 27-28; İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, 3. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 169-171.

² TBMM GCZ, C:3 İ:133, 6.11.1338, s. 1008-1012; Türker, *age*, s. 41-42; Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare*, 2.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 264-265.

³ TBMM GCZ, C:3 İ:133, 6.11.1338, s.1008-1012; Akın, *age*, s. 265.

⁴ BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 204. 392. 39; Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e An-*

Millî Mücadele yıllarında İstanbul ve başkentle ilişkili ya da buraya bağlı çeşitli çevrelerin Anadolu'ya karşı etkinlikleriyle konumları, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeni bir yapılanmaya gidilirken taraflar arasında hesaplaşma ve tasfiyeyi gündeme taşıyacaktı.⁵ Zaten Ankara cephesinde bu hesaplaşma düşüncesi, 1921 yılı başlarından itibaren vardı.⁶ Buna saltanat düzeninin kaldırılması, bir yıl kadar sonra İstanbul'un işgalden kurtarılması, Ankara'nın başkent olması ve Cumhuriyet'in ilanı gibi gelişmeler eklendiğinde tasfiyeye yönelme adeta kaçınılmaz hale gelecekti. Üstelik yeni dönemde, Millî Mücadele döneminde iş birliği yapanlara ya da direniş hareketine karşı olanlara⁷ maaş verilmesi pek arzulanmazken bir de İstanbul'un TBMM Hükümeti'nin bütçesine getirdiği maliyet vardı.⁸

Ankara merkezli yürütülecek tasfiye devlet kurum ve kadrolarından/görevlilerinden İstanbul'daki kamu kuruluşlarının binalarının kullanım şekillerine yani mekânsal düzenlemelere, sembollerin kaldırılmasına ya da değiştirilmesine kadar geniş bir yelpazeye yayılacaktı. Hatta biraz geniş bir bakış açısıyla binalardaki bazı eşyaların nakilleri bile aynı kapsamda ele alınabilir.

Zafer'den sonra Ankara'nın İstanbul ile hesaplaşmasının sembolü, o dönemde bir anlamda hiçbir koşulda affedilmeyecekler şeklinde nitelendirilen/görülen 150 kişiden oluşan ve 150'likler adıyla bilinen/tanınan listeydi. Lozan Barış Antlaşması'nın ekle-

---

kara-İstanbul İkilemi (1923-1927), Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s. 366; Akın, *age*, s. 267; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 949-957.

⁵ Malkoç, *age*, s. 264-265. *Tevhid-i Efkâr*, İstanbul'un işgalci güçlerden kurtarıldığı günlerde "İstanbul'un Tathiri ve Hainlerin Tecziyesi" başlığı ile şehirde (tasfiyeyi oldukça aşan) bir temizlik gerçekleştirileceği haberini vermişti. Aslında bu haberle bağımsızlık için faaliyet gösteren bazı kesimlerin düşünce ve istekleri de yansıtılmıştı. Bkz. "İstanbul'un Tathiri ve Hainlerin Tecziyesi", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 3848-820), s. 3.

⁶ 1921 yılında ortaya çıkan hesaplaşma isteğinin altında daha sonra 150'likler olarak adlandırılacak Ankara ve Anadolu karşıtlarından oluşan çekirdek grubun varlığı yatıyordu. Nurşen Mazıcı, "Af Yasalarında 150'likler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 55, S.1 (Ocak-Mart 2000), s. 80; Mehmet Noyan, "Millî Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 2007, s. 35-36; Şaduman Halıcı, "Yüzellilikler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir, 1998, s. 17-18.

⁷ Sevr Antlaşmasını imzalayanlar, Şûrâ-yı Saltanat üyeleri, Millî Mücadele aleyhinde fetva verenler, vatana ihanet suçundan mahkûm olanlar, düşman lehine yayın yapanlar, Millî Mücadele karşıtı cemiyetlere ve isyanlara katılanlar.

⁸ Malkoç, *age*, s.265-267. TBMM'de İstanbul'a verilecek avans hakkındaki 6 Aralık 1922 tarihli görüşmeler sırasında bazı mebuslar Millî Mücadele karşıtı memurlara maaş verilip verilmeyeceğini sordularmışlardı. TBMM ZC, C.25, İ:151, 6.12.1338, s. 212-213, 235. Konu, 9 Kanunuevvel 1338 tarihli Avans Kanununa müzeyyel kanun layihasının görüşmelerinde de gündeme gelmişti. TBMM ZC, C.26, İ:171, 10.1.1339, s. 254-255, 259-260, 277-282. İstanbul'un senelik gideri yaklaşık 20-22 milyon olarak hesaplanmaktaydı. Ülkenin yıllık masrafı 36.472.000 liraydı. Asaf Özkan, *Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/askeri-ve-mulki-heyet-i-mahsusalar/> (Erişim 30 Eylül 2022).

rinde bahsi geçen ve genel af dışında tutulacak -isimleri daha sonra belirlenecek- sayısal açıdan 150 kişilik uygulamaydı. Bunun dışında devlet kadrolarındaki tasfiyenin merkezinde, büyük ölçüde ordu ve mülki idaredeki Millî Mücadele'ye karşı faaliyet gösteren, bağımsızlık hareketine katılmayan ya da destek vermeyenler durmuştu.⁹

Askeri Kadroların Tasfiyesi

Ankara'nın tasfiye sürecine ne zaman başladığını Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa (Özalp), 24 Eylül 1923 tarihinde seslendirmişti. İstanbul'a girilmesinin hemen ardından orduda tasfiye hazırlıklarının başlatıldığını ve incelemeler için kurullar oluşturulduğunu TBMM'de açıklamıştı. Bu kapsamda Kuva-yı Milliye aleyhinde çalışanların, böyle örgütlere girenlerin ya da üyeliği bulunanların belirlenmesine çalışılmıştı.¹⁰

Zaten bahsi geçen dönemde, 1922 sonlarında askerlere yönelik tasfiye Meclis'te de gündeme gelmişti. 13 Aralık 1922'de İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey'in "*Nıgehban-çı, Kızılhançerci ve Kuvayı İnzibatıyeci zabitan ile hizmeti vataniyeye icabet etmiyen erkan, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubini askeriye'nin muhakeme edilmelelerine dair*" kanun teklifi Layiha Encümeni'ne gönderilmiş¹¹ ve 23 Aralık 1922 tarihli oturumda yasa tasarısının "*şayanı müzakere olduğu*" yönündeki encümen mazbatası değerlendirilmişti. Ardından tasarı Müdafaa-i Milliye Encümeni'nden itibaren sırasıyla encümenlere havale edilmişti.¹² Ancak Ankara'daki -1922 sonlarına kadar inen-

⁹ Malkoç, *age*, s.185-328.

¹⁰ TBMM GCZ, C.4, İ:24, 24.9.1339, s. 289-290. Halıcı, Gizli Celse Zabıtlarını kaynak göstererek yaklaşık 4.000 kişinin yargılandığını ve 3.800 kişinin beraat ettiğini belirtmektedir. Halıcı, *agt*, s. 29.

¹¹ Aynı gün, Mütareke devrinde İstanbul Hükümeti tarafından muvazzaf hizmete nakledilenlerin (mütেকait ümera, zabitan ve mensubini-askeriye) maaşları hakkında yine Ali Rıza Bey'in yasa önerisi Meclis'e gelmiş ve Layiha Encümeni'ne gönderilmişti. TBMM ZC, C. 25, İ: 155, 13.12.1338, s. 339, 348. Layiha Encümeni tarafından görüşülmeye değer bulunan Ali Rıza Bey'in yasa teklifi, 20 Aralık'ta Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmişti. TBMM ZC, C. 25, İ: 159, 20.12.1338, s. 464, 474. Ali Rıza Bey'in yasa teklifinin "*tadilen kabul edildiğine ve mevaddı saireye takdimen ve müstacelen müzakeresi lüzumuna dair Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatası*" 27 Aralık günü ruznameye alınmıştı. TBMM ZC, C.25, İ:163, 27.12.1338, s. 55. 29 Ocak 1923'te ise Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin "*Mütarekeden sonra orduya alınan mütেকait zabitan hakkındaki layihanın müstacelen müzakere edilmesine dair*" tezkeresi TBMM'ye gelmiş ve kabul edilmişti. TBMM ZC, C.27, İ:183, 29.1.1339, s. 37-38. Ali Rıza Bey'in yasa teklifi ise 13 Ekim 1923 tarihinde ruznameye alınmıştı. TBMM ZC, C.2, İ:35, 13.10.1339, s. 616, 618. TBMM'deki 27 Aralık 1923 tarihli görüşmelerde "*Müdafaa-i Milliye Vekaleti,[nin] ... 15.3.1339 tarihli Heyeti Vekile Kararnamesiyle bu muameleyi tatbik ve icra eylemiş*" olduğunu değerlendiren Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin mazbatası kabul edilmişti. TBMM ZC, C. 4, İ: 75, 27.12.1339, s. 505-513.

¹² TBMM ZC, C.26, İ:161, 23.12.1338, s. 7; TBMM ZC, C. 26, İ:163, 27.12.1338, s. 52, 55. 30 Aralık 1922'de Ömer Lütfi Bey (Karahisarlı Sahib mebusu) iki yasa tasarısının ruznameye alınması için takrir sunmuştu. Bunlar, Mütareke devrinde İstanbul Hükümeti'nce muvazzaf hizmete nakledilen emekli subaylar hakkındaki kanun teklifi ile Nıgehbançı Kızılhançerci ve Kuva-yı İnzibatıyeci subaylar hakkındaki yasa önerisiydi. Ömer Lütfi Bey, Meclis'teki konuşmasında hesaplaşmanın gerektiğini "*Onların maaşları kat'edilsin, bunların cezayı sezaraları verilsin; divanı harblerde cezayı sezaralarını görsünler*" sözleriyle ifade etmişti. Ali Rıza Bey ise bunların çoğunluğunun İstanbul'da olduğunu belirtmişti. Bu

tasfiye yönündeki bu hareketlilik, Lozan Barış Antlaşması'nın ortaya çıkardığı yasal sorunlar nedeniyle ancak 1923 sonbaharında şekillenmiş¹³ ve hükümetin hazırladığı yasa tasarısıyla TBMM'ye taşınmıştı. 20 Eylül 1923 tarihli gizli oturumda tasarının görüşmelerine geçilmişti.

Askeri alanda tasfiyeyi düzenleyecek 347 numaralı “*Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen ve Hududu Milli Haricinde Kalan Erkan Ümera ve Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidali Milliye'ye İştirak Edenlerin Tekaiüd Müddetlerinin Sureti Hesabını Natık Kanun*” 25 Eylül 1923 tarihin-

---

takrir, Meclis tarafından kabul edilmemişti. TBMM ZC, C. 26, İ: 165, 30.12.1338, s. 104-106.

- ¹³ Mete Tunçay, yeni bir devletin devraldığı askeri ve mülki kadrolarda tasfiyeye yönelmesinin doğal olduğunu, tasfiyenin uygulanmasında kullanılan kriterlerin ise yeni yönetimin hem geçmiş deneyi nasıl değerlendirdiğini hem de geleceğe yönelik özlem ve beklentilerini gösterecek nitelikleri/unsurları içerdiğini belirtmiş; yine bu çerçevede içinde Türkiye'nin yasal bir güçlük karşısına bulunduğu hatırlatmıştı. Çünkü Lausanne Barış Antlaşması'nın eklerinden VIII. (24 Temmuz 1923 tarihli Affi Umumiye Müteallik Beyanname ve [150'likleri ayrı tutan]) Protokol ile Türkiye ve Yunanistan, savaş yıllarındaki askeri ve siyasal tutumlarından ötürü hiç kimsenin “*ızaç ve tazip*” edilmeyeceği konusunda karşılıklı söz vererek, genel affa gitme yükümlülüğünü üstlenmişlerdi. Bu yükümlülüğü Türkiye, 16 Nisan 1924 tarihli Affi Umumi Kanunuyla karşılayacaktı. Fakat bu güçlükler rağmen Türkiye daha savaş sırasında kamuda görevlendirilecekler ulusal hedeflere hizmet, karşı hareketlere karışmama ve düşmanla iş birliği yapmama koşullarını getirmişti. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti, *Memaliki Meşgule Memurları Hakkında Olunacak Muamele*'ye ilişkin 18 Ocak 1922 tarih ve 1328 numaralı kararnameinde, bu gibi kimseler için “*amali milliyeye ettikleri hizmetlerine nazaran istihdamı dairi iadesinin kararına vabestedir*” hükmünün altını çizmişti. Daha sonra bu kararnameyi “*tavzihan*”, *İşgal Mıntkasında Memuriyetlerine Devam veya Memuriyet Kabul Edenlerin veya İşgal Esnasında İstanbul Hükümeti'nce Tayin Olunanlarından İstirdatta İstihdam Olunamayacakları Hakkında 5 Eylül 1922 tarih ve 1810 sayılı bir kararname* çıkartılmıştı. Bu hüküm sert bulunduğundan üç hafta sonra istisna eki getirilmiş ve *Mücbir Sebeplere Binaen İşgal Altında Bulunan Mahallerde Kalan Memurin ve Muallimin Hakkında 28 Eylül 1922 tarih ve 1865 numaralı Müzeyyel Kararname* yayımlanmıştı. 27 Ocak 1923 tarih ve 336 numaralı bir Heyet-i Umumiye Kararında ise “*Memaliki müstahlasa memurininin istihdamı için (caizülistihdam) olmasından başka bir şarta lüzum olmadığına karar verildi*” denilmektedir. Tunçay, bununla önceki kısıtlamaların kaldırıldığının düşünülebileceğini fakat işe almalarda siyasal nedenlerle ayıklama yapmaya devam edildiğinin anlaşıldığını kaydetmektedir. Mete Tunçay, “*Heyeti Mahsusalar (1923-1938), Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması*”, Armağan, *Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 308-309, dipnot 3. Mete Tunçay'ın bu makalesi farklı iki eserde yer almıştır. Bunlar: 1. Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 132-160. 2. Cemil Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 45-68.

de kabul edilecekti.¹⁴ Eylül sonlarında yasa ve içeriği, basına da yansiyacaktı.¹⁵

Yasanın ilk maddeleri, doğrudan tasfiyeyle ilişkiliydi.¹⁶ Yasa çerçevesinde “*Harekat-ı Milliye'nin mebdei fîlîsi İzmir'in tarih-i işgali 15 Mayıs 1335 (1919) ve münteha-yî fîlî-*

¹⁴ Önerinin görüşmeleri 20 Eylül'de gizli oturumda başlamış, beş gün sonra açık oturumda kabul edilmişti. Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s.309. “*Cıdali Milliye iştirak etmeyen ve Türkiye'den ayrılan mahallerde muhtelif suretlerle kalan ve İstanbul'ca kayıtları terkin edilen erkan, ümera, zabitan ve mensubini askeriyenin terkin kayıtları hakkında layihai kanuniye*” 14 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gönderilmişti. TBMM ZC, C. 1, İ: 4, 14.8.1339, s. 49, 52. Tasarı ve mazbatalar TBMM'de 12 Eylül'den itibaren işlem görmeye başlamış ve 19 Eylül'de Meclis'in gündemine gelmişti. TBMM ZC, C. 2, İ: 17, 12.9.1339, s. 30, 38; TBMM ZC, C. 2, İ: 21, 19.9.1339, s. 215. Fakat görüşmeler 20 Eylül'de gizli olarak başlamıştı. TBMM ZC, C. 2, İ: 22, 20.9.1339, s. 217, 220; TBMM GZC, C. 4, İ: 22, 20.9.1339, s. 233-258; TBMM GZC, C. 4, İ: 23, 22.9.1339, s. 259-281; TBMM GZC, C. 4, İ: 24, 24.9.1339, s. 283-312; TBMM ZC, C. 2, İ: 25, 25.9.1339, s. 238-242; Resmi Ceride, 2 Teşrin-i Evvel 1339 (Sene:1, No:28), s. 1.

¹⁵ “Millî Mücadeleye İştirak Etmeyen Zabıtlar”, *Vatan*, 23 Eylül 1923 (No:161), s. 3; “Zabıtana Aid Müzakerat İtmam Edildi”, *Vatan*, 25 Eylül 1923 (No:163), s. 3; “Mücadeleye İştirak Etmeyenler”, *Tevhid-i Efkâr*, 27 Eylül 1923 (No: 3838-810), s. 3; *Vatan*, 9 Ekim tarihinde yayınlamıştı. “Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Zabıtlar”, *Vatan*, 9 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 177), s. 2; *Tevhid-i Efkâr* ise yasanın yedi maddesini bir ay sonra, 20 Ekim'de yayınlamıştı. “Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Zabitan Hakkında Kanun”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 3861-833), s. 2.

¹⁶ “*Madde 1: İstanbul ve vilayati müstahlasa ile Türkiye haricinde kalarak, Milli Mücadele'ye iştirak etmeyen, berri, bahri ve havai ve jandarma sınıflarından muvazzaf, mütekaid ve ihtiyat bilmumum erkan, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden, herhangi bir suretle harekat-ı milliye aleyhindeki teşkilata dahil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir Heyet-i Mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların, bir daha hidematı devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyeleri kat olunur. Madde 2: Milli orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olan ordu mensubininin dahi nisbet-i askeriyeleri kat olunur. Madde 3: 26 Ağustos 38 [1922] tarihine kadar İstanbul'da ve vilayat-ı müstahlasada kalmış olan berri, bahri, havai ve jandarma sınıflarına mensup erkandan müddet-i muayyene-i kanuniyesi olan otuz seneyi ve ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriyeden yirmibeş seneyi ikmal edenlerin bir defaya mahsus olmak üzere rızalarına bakılmaksızın tekaüdleri icra edilir*” (Üçüncü maddede a. 1924 bütçesine dahil bahriye kadrosu, b. herhangi bir kurum ya da mahalde görevlendirildikleri ya da milli hizmet için istihdam edildiği sabit olanlarla kara-deniz askeri okulları muallimleri ile idare memurları, c. 1922 Mart'ından sonra İstanbul'a ya da kurtarılan bölgelere dönenler ve d. kadrolar müsait olmadığı için istihdam edilmeyerek Anadolu'ya gelmemeleri istenenler istisna tutulmuştu). Diğer maddeler emeklilik ve sınırlar dışında kalan bölgelerdeki kadrolar hakkındaydı. Resmi Ceride, 2 Teşrin-i Evvel 1339 (Sene: 1, No: 28), s. 1; Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s. 309-311. İlerleyen tarihlerde TBMM yorum kararları çıkartmıştı. 1 Aralık'ta Başvekalet'ten TBMM'ye gelen yorum talebi, 6 Aralık 1923'te işlem görmüş ve Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne havale edilmişti. Meclis kanununun 3. maddesinin b fıkrasının ve 4. maddesinin yorumunu 5 Ocak 1924'te yapmıştı (29 ve 30 numaralı tefsir kararları). 21 Ocak 1924'te TBMM'de “*Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve hududu millî haricinde kalan erkan, ümera, zabitan ve memurin ve mensubini askeriyeye hakkında yapılacak muameleyi ve Cıdali Milliye iştirak edenlerin tekaüt maaşlarının sureti hesabını natk 25 Eylül 1339 tarihli Kanunun üçüncü maddesinin tefsirine dair Başvekaletten mevru tezkere*” Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gönderilmiş ve 11 Şubat'ta bu tezkere, encümenin mazbatası ile birlikte ruznameye alınmıştı. Müdafaa-i Milliye Encümeni 1924 Mart'ında üçüncü madde üzerinde incelemede bulunmuştu. 13 Nisan'da Encümen yeni bir yoruma gerek olmadığına karar vermiş ve mazbatasını Meclis'te kabul edilmişti. Ardından 1 Şubat 1925'te “*Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve hududu millî*

si Lozan Muahedesi'nin Meclis-i Milli tarafından tarihi tasdiki olup", bu tarihler arasında Anadolu'ya geçerek görev üstlenenler hakkında askeri hizmetleri göz önüne alınarak Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu'nun beşinci maddesine göre işlem yapılacaktı (Madde 7).¹⁷ Kuşkusuz Millî Mücadele'nin başlangıç tarihi olarak İstanbul ile ilgili 13 Kasım 1918'in ya da 16 Mart 1920'nin değil de 15 Mayıs 1919'un seçilmesi anlamlıdır.¹⁸

Yasa ile "Heyet-i Mahsusa" ifadesinden anlaşılacağı üzere özel bir komisyon kuruluyordu. Heyet-i Mahsusa'nın görevi, Millî Mücadele sırasında "Harekât-ı Milliye" aleyhinde çalışanları ya da millî orduya çağrılmalarına rağmen katılmayanları belirleyerek askerlikten tasfiyelerini gerçekleştirmektir.¹⁹ Bu özel komisyon kazanıl-

---

haricinde kalan erkan, ümera, zabitan ve mensubini askeriye hakkında ifa olunacak muameleyi natık 25 Eylül 1339 tarihli kanunun birinci maddesinin tefsirine dair Başvekalet tezkeresi (3/367)" Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne havale edilmişti. 14 Aralık'ta ise bunun iadesine dair Başvekalet tezkiresi Meclis'te okunmuştu. 16 Ocak 1926 tarih ve 81 numaralı tefsirde ise "Kuva-yı İnzibatiye'ye girmek için tahriren müracaat eden zabitanın harekâtı, 25 Eylül 1339 tarihli Kanunun birinci maddesindeki vatan aleyhinde münferiden çalışmak fikrasının dairesi şumulünde" bulunduğu belirtilmişti. TBMM ZC, C. 3, İ: 60, 1.12.1339, s. 678,686; TBMM ZC, C. 4, İ: 63, 6.12.1339, s. 77-79; TBMM ZC, C. 4, İ: 79, 5.1.1340, s. 691-694; TBMM ZC, C. 5, İ: 8, 21.1.1340, s. 248; TBMM ZC, C. 5 İ: 99, 11.2.1340, s. 696; TBMM ZC, C. 7, İ: 8, 10.3.1340, s. 259; TBMM ZC, C. 8/1, İ: 36, 13.4.1340, s. 608-610; TBMM ZC, C. 13/1, İ: 44, 1.2.1341, s. 27-28; TBMM ZC, C. 20, İ: 24, 14.12.1341, s. 123,127; TBMM ZC, C. 21, İ: 42, 16.1.1926, s. 179-183; ek: 4-5; "Zabitanın Terfii Hakkında Yeni Bir Kanun", *İkdam*, 7 Kanun-ı Evvel 1923 (No:9584), s.1. Mete Tunçay, -yazım yanlışıyla olsa gerek- ilk yorumun 5 Aralık 1924'te yapıldığını yazmaktadır. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s. 312, dipnot 6. Basına göre, Kuva-yı Milliye'ye katılmayıp İstanbul'da kalarak Kuva-yı İnzibatiye'ye yazılmak için müracaat eden fakat buraya da kabul edilmeyenlerin askerlikten çıkarılmaları hakkındaki yorum TBMM'nin 16 Ocak toplantısında kabul edilmişti. "Meclis Müzakerati", *Cumhuriyet*, 17 Kanun-ı Sani (Ocak) 1926 (No:609), s. 2. Bu yorumların dışında, 24 Aralık 1923'te İzmit mebusu Saffet Bey ile arkadaşlarının "Mücadele-i Milliyeye iştirak etmeyen mensubini askeriye hakkındaki Kanuna bir madde müzeyyeye ilavesine dair (2/230) numaralı teklifi kanunisinin şayanı müzakere olduğuna dair Layiha Encümeni mazbatası" TBMM'ye gelmiş ve Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne havale edilmişti. TBMM ZC, C. 4, İ: 73, 24.12.1339, s. 419,422. Kanunun çıkmasından üç yıl sonra ek bir yasa çıkartılmıştı. Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen ve Hudud-u Milli Haricinde Kalan Erkan, Ümera, Zabitan ve Mensubini Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidali Milliye İştirak Edenlerin Tekaüd Müddetlerini Sureti Hesabını Natık 25 Eylül 1339 Tarih ve 34 Numaralı Kanununun Yedinci Maddesine Müzeyyel Kanun (26 Aralık 1926 tarih ve 946 numaralı): Fiilen Anadolu'ya iltihak etmeyip de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nce veya Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce herhangi bir mahalde usulen tavzif edilmiş olanlar dahi bu haktan aynı suretle müstefit olurlar. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s. 312-313.

¹⁷ *Resmi Ceride*, 2 Teşrin-i Evvel 1339 (Sene:1, No:28), s. 1; Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar", s. 311.

¹⁸ TBMM GZC, C. 4, İ: 24, 24.9.1339, s. 307.

¹⁹ Cemil Koçak, "Heyeti Mahsusalar (Bir Soru-Bir Yanıt- ve Öykünün Sonu)", *Tarih ve Toplum*, C. 9, Sayı: 52 (Nisan 1988), s.11; Fahri Çoker, "Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyelilerden Yüzbaşı Fahri Efendi", *Tarih ve Toplum*, C.11, S.61 (Ocak 1989), s. 11; Fahri Çoker, "Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler ve Vahdetin'in Yaveri Yüzbaşı Fahri Efendi", *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1994, s. 179. Cemil Koçak, kendilerine yapılan çağrıya uymayan subayların askerlikle ilişkilerinin kesildiğini ve emeklilik haklarından da yoksun kaldıklarını belirtmişti.

miş emeklilik haklarını kaldırmaya varan yetkilere sahip olduğu gibi dosya üzerinden karar verebilecekti. Bu özel yapılanma için görev süresi tanımlanmamıştı.²⁰

Kanunun birinci maddesi doğrultusunda kurulan Heyet-i Mahsusa, 27 Ekim 1923'ten itibaren faaliyete geçmişti. Heyet Miralay Derviş, Miralay Osman, Kaymakam Şevki, Kaymakam Hafız Halit, Kaymakam Mehmet, Jandarma Binbaşı Remzi, Korvet Kaptanı Necip, Yüzbaşı Ferit Beyler ile mülazım-ı evveller Yaşar, Sabri ve Tevfik Efendilerden kurulmuştu.²¹ Bursa'ya yerleşen heyet, Miralay Ahmet Derviş Bey'in başkanlığında çalışacaktı.²²

Uzun süre geçmeden Heyet-i Mahsusa'nın çalışmaları bir çerçeveye oturacaktı. 6 Şubat 1924'te Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Askeri Heyet-i Mahsusa'nın 295 evrakı sonuçlandırdığını, 48 kadar evrakın da tamamlanarak kurye ile gönderildiğini belirtmişti. Bunlardan başka incelenecek 608 evrak bulunduğunu söyleyerek “*Bu hesaba nazaran bin kadar erkan, ümera ve zabitanın bu kanunun birinci ve ikinci maddelerine temas ettiği muhtemel görülen muameleleri heyet-i mahsusada görülecek demektir*” ifadeleriyle TBMM'de muhataplarını bilgilendirmişti.

1924 sonbaharında heyetin çalışmaları, çeşitli sorgulama ve tartışmalara konu olmuştu. Nitekim bir soru üzerine Kazım Paşa'nın “*Yani bu heyet, bir mahkeme heyeti, bir divanı harp heyeti değildir. Teşekkül eden bu heyeti mahsusaya, İstanbul'da kalmış olan ve mücadeleli milliyeye iştirak etmemiş bulunan bilumum zabitanın evrakını tevdi ettik... Haklarında hükümler verdi. Bundan ancak birkaç yüz zabitin nisbeti askeriyesi kat edilmiş, diğerleri beraat etmiştir... Mesela o zamanki kumandanlardan bir zat 'İstanbul'da birisine sen orada kalacaksın ve şu vazifeyi icra edeceksin' demiş, bu vesaiik tespit olunursa ve heyeti mahsusa vesaiiki görürse ancak o zaman beriüzzim-medir [aqlanmıştır], denir*” şeklindeki açıklaması dikkate değerdir.²³

²⁰ İleride kurulacak sivil heyete göre daha katı ve geniş yetkiler söz konusu idi. Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s. 316.

²¹ Arif Bey, daha çok İstanbul subayları hakkında incelemede bulunacak bir heyetin Bursa'da çalışmasını eleştirmişti. TBMM ZC, C. 4, İ: 63, 6.12.1339, s. 82-84; “Zabitanın Terfii Hakkında Yeni Bir Kanun”, İkdâm, 7 Kanun-ı Evvel 1923 (No:9584), s.1. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Bey, yasanın uygulama şekli hakkında *Vatan* gazetesinin muhabiri Behiç Hayri'ye 20 Ekim'de verdiği röportajda [24 Ekim'de yayımlandı] heyetin henüz faaliyete geçmediğini açıklamıştı. “Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Zabıtlar”, *Vatan*, 24 Teşrin-i Evvel 1923 (No:192), s. 2.

²² Ahmet Derviş Bey, 3 Ekim 1923-2 Ocak 1924 tarihleri arasında bu özel kurulun başkanlığını yapmıştı. Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s. 312. Fahri Çoker, heyetin 10 subay üyeden oluştuğunu belirtmektedir: Albay Ahmet Şevki (İnceleme ve Soruşturma Komisyonu Başkanı-sonra Albay Osman), Yarbay Halit (sonra Yarbay Besim), Top. Yarbay Mehmet, Tbb. Binbaşı Çobanoğlu Fehmi, Dz. Kd. Yüzbaşı Ferit (sonra Ahmet Necip), P. Yüzbaşı Hafız Hüsnü, Üsteğmen Tevfik, Arif, Sabri, Yaşar. Yine Çoker, Askeri Heyeti Mahsusa'nın daha sonra Albay Ahmet Şefik ve Osman Beylerin başkanlığında çalıştığını kaydetmektedir. Çoker, “*Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler ve Vahdettin'in Yaveri Yüzbaşı Fahri Efendi*”, s. 179, dipnot 5; Fahri Çoker, “*Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyelilerden Yüzbaşı Fahri Efendi*”, s. 11.

²³ Kazım Paşa, Heyet-i Mahsusa'nın elinde bulunan ve bitirilmek üzere olan evrakın rütbece dağılımını şu şekilde aktarmıştı: 1 Müşir, 1 Birinci Ferik (orgeneral), 6 Ferik (korgeneral), 7 Liva, 23 Miralay

Askeri Heyet-i Mahsusa, bahsi geçen çalışma temposunu gösterdiği 1924 yılında özellikle Bahriyeliler üzerinden gündeme gelmişti. Her şeye rağmen bazı basın açıklamaları, kimsenin onurunun zedelenmemesine özen gösterildiğinin ifadesiydi.²⁴

Yılın sonuna doğru Anadolu'ya davet edilmesine rağmen gitmeyen Bahriye zabitlerinin evraklarını değerlendirmek üzere bir inceleme ekibi kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Nitekim Bursa'daki Heyet-i Mahsusa, farklı bir inceleme ve soruşturma kurulu oluşturmuştu²⁶ ki Bahriye Heyet-i Tahkikiyesi, İstanbul Bahriye Kumandanlığında çalışmalarını yürütecekti. Komisyon, soruşturması sırasında birçok bahriye subayının görüşlerine başvurmuştu.²⁷ Subayların sicil dosyalarının da incelendiği soruşturma kısa sürede bitirildi. Sonuçta Millî Mücadele sırasında İstanbul'da kalarak Anadolu'ya karşı pozisyon alan bahriye subaylarının emekliye sevkine karar verilmişti.²⁸

[Albay], 26 Kaymakam, 74 Binbaşı, 2 Kolağası, 153 Yüzbaşı, 88 Mülazımı Evvel, 114 Mülazımı Sani, 6 zabıt vekili, 13 imam, 72 memurin ve mensubin, 2 zabıt namzedi, 30 esnafatı askeri. TBMM ZC, C. 5, İ: 96, 6.2.1340, s. 606-607; TBMM ZC, C. 10, İ: 3, 6.11.1340, s. 93,95-96; "Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa", *İkdam*, 7 Şubat 1924 (No:9645), s. 1; Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, s.143-144, dipnot 8

²⁴ "Millî Mücadele'ye İştirak Etmeyen Bahriyeliler Hakkında", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1924 (No:44), s. 2.

²⁵ "Bahriye Zabıtları", *Cumhuriyet*, 7 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 210), s.3. Kurul basında ilk aşamada, Anadolu'ya davet edildiği halde gitmeyen bahriye zabıtlarının evraklarını ikinci kez incelemek üzere İstanbul Liman Reisi Selahattin Bey'in başkanlığında kurulan yeni bir komisyon olarak tanıtılmıştı. Yine basının yorumuna göre, daha önce Bursa'da kurulan komisyon Millî Mücadele'ye katılmayan bütün bahriye zabıtlarının dosyalarını incelemiş ve bir kısmını emekliye sevk ederken bir kısmını da aklamıştı. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekaleti, bu dosyaları ikinci kez incelemek istemişti. Yeni kurulan bu komisyon bütün dosyaları tekrar ele alacaktı. "Bahriye Zabıtları Hakkında Yeni Tedkikat", *Cumhuriyet*, 2 Kanun-ı Evvel 1924 (No:205), s. 2.

²⁶ Bu inceleme komisyonunda Fahri Çoker de bahsetmektedir. Çoker, "*Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler ve Vahdetin'in Yaveri Yüzbaşı Fahri Efendi*", s. 179.

²⁷ İncelemeler kapsamında eski Bahriye Dairesi Reisi Şevket Bey'in hem yazılı hem sözlü bilgisine başvurulmuştu. Bu arada *Cumhuriyet*'te heyetin soruşturma sonunda bütün evrak ve dosyaları kendi değerlendirmesiyle birlikte Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne vereceği bilgisi aktarılmıştı. Fakat kurul, Heyet-i Mahsusa'nın uzantısı olduğundan bu aktarımda yanlışlık bulunması ihtimal dahilindedir. "Bahriye Zabıtanları Hakkındaki Tahkikat", *Cumhuriyet*, 10 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 213), s. 2. *Tevhid-i Efkâr*, eski Bahriye Nezareti binasında çalışmak üzere "*piyade miralay ve Bursa Heyet-i Tahkikiyesi azasından Şevki Beyin riyaseti altında fırkateyn kapudanlarından Selahattin, korvet kapudanlarından Rasim, kıdemli yüzbaşı Nasfet Bey vesairenden müteşkil bir heyet-i tahkikiye teşkil etdi*" haberini vermişti. Gazete, böyle tasfiye yapılacaksa zaferle barışa ulaşıldıktan sonra Ankara'ya giden ve terfi eden Bahriye Dairesi Reisi Abdurrahman Bey'den başlanması gerektiğini savunmuştu. "Bahriye Erkanı", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 4270-1242), s. 1.

²⁸ "Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Bahriyeliler", *Cumhuriyet*, 18 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 221), s.2. *Tevhid-i Efkâr*, Aralık sonlarında bahriye zabıtlarının bazılarının sorgulandığını yazmış ve çoğu ümeradan olmak üzere 150 zabıtın askerlikle ilişkisinin kesileceği bilgisini haberleştirmişti. "Bahriyede Tezkiye", *Tevhid-i Efkâr*, 19 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 4280-1252), s. 4. Aka Gündüz, Bahriye Vekaleti'nin kuruluşundan sonra ilk Bahriye Vekili olan İhsan Bey ile 16 Şubat 1925'te röportaj yapmıştı. Röportajda İhsan Bey, limanların Ticaret Vekaleti'ne devredildiğini ve kendisinin Bahriye'den emekli olanların buralarda uzmanlıklarına göre istihdam edilmesini sağladığını açıklamıştı. "Bahriye Vekili İhsan Beyin Cumhuriyet'e Pek Mühim ve Mufassal Beyanati", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1925 (No: 286),

Aynı dönemde yeni bir yapılanma süreci içinde bulunan Bahriye Vekaleti de genel olarak kadro dışı bırakılan subayların tekrar görevlendirilmelerini uygun bulmuyacaktı.²⁹

Bursa'da Miralay Derviş Bey'in başkanlığındaki komisyon jandarma subaylarından Millî Mücadele'ye katılmayanların, bu mücadeleye karşı olmadıklarını değerlendirdiğinden hiçbir jandarma subayını sorumlu tutmamıştı.³⁰

1925 yılında çalışmalarını sürdüren Heyet-i Mahsusa ile Müdafaa-i Milliye Vekaleti arasında yaşanan bir anlaşmazlık (ihtilaf), 1926 başlarında Başvekalet tezkeresiyle Meclis'e yansımış ve bu tezkere Müdafaa-i Milliye ile Adliye Encümenlerine havale edilmişti.³¹ 10 Mayıs 1926'da ise "Mücadele-i Milliyeye iştirak etmeyen mensubini askeriye mütedair 347 numaralı Kanun mucibince teşkil olunan heyeti mahsusa ile Müdafaa-i Milliye Vekaleti arasında mütehaddis ihtilafın halli hakkında (3/584) numaralı Başvekalet tezkeresi ve Müdafaa-i Milliye ve Adliye encümenleri mazbataları" ruznameye alınmıştı.³² 12 Mayıs'ta gerçekleştirilen görüşmelerde Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin mazbatası kabul edilmişti.³³

Bursa Askeri Heyet-i Mahsusası tarafından Millî Mücadele'ye katılmayarak aleyhinde faaliyet gösterenlerle davet edildiği halde Anadolu'ya gelmeyenlerin askerlikle ilişkilerinin kesilmesine karar verildi (Madde 1 ve 2). Farklı rütbelerden 479 subayın askerlikle ilişkisini keserek ordudan ihraç etti.³⁴ Mütareke Dönemi'nde İstanbul ve işgal altındaki memleketlerde kalarak Millî Mücadele'ye katılmayan, aleyhinde de çalışmayan subaylardan belirlenmiş sürelerini dolduranlar rızalarına bakılmaksızın Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından emekliye sevk edilmişlerdi (Madde 3-4).³⁵ 1926 Ağustos sonlarında Dahiliye Vekaleti yayınladığı genelgeyle Millî Mücadeleye katılmamalarından dolayı askerlikle ilişkisi kesilenlerin özel idarelerde, belediye ve şehremanetlerinde hizmet edemeyeceklerini duyurmuştu/açıklamıştı.³⁶

---

s. 2.

²⁹ "Bahriye Kadrosunun Tahdidi", *Tevhid-i Efkâr*, 24 Şubat 1925 (No: 4347-1319), s. 5; "Bahriye Kadrosu", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1925 (No:289), s. 2.

³⁰ 1924 Eylül sonlarında komisyonun ordu subayları hakkındaki incelemesi devam ediyordu. "Jandarma Zabıtları ve Mücadele-i Milliye", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1924 (No: 139), s. 2.

³¹ TBMM ZC, C. 22, İ: 63, 28.2.1926, s. 377.

³² TBMM ZC, C. 25, İ: 96, 10.5.1926, s. 51.

³³ İki zabıt, Bursa Heyet-i Mahsusası tarafından Kuva-yı İnzibatiye gibi örgütlerde çalıştıklarından suçlu bulunmuştu. Karara itiraz eden subayların Heyet-i Mahsusaca vatan aleyhinde çalışmadıkları kanaatine varılmıştı. Müdafaa-i Milliye Vekaleti ise kanun çerçevesinde kalarak suçlu olduklarına hükmetmişti. Meclis de Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin mazbatasını kabul etmişti. TBMM ZC, C. 25, İ: 97, 12.5.1926, s. 81-82.

³⁴ Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar*, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 393

³⁵ 5. madde gereğince II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nden kopan yerlerde kalarak vatandaşlık değiştiren 1094 subayın devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisi kesilecekti.

³⁶ Genelgede, Millî Mücadele sonuna kadar Anadolu sınırları dışında bulunan ve davete cevap verme-

Kuva-yı İnzibatiye ile İngiliz Muhibleri Cemiyeti üyelerinin yanı sıra Kızıl Hançer ve Nigehban gibi Millî Mücadele -ve aynı zamanda İttihatçı karşıtı- gizli örgütlere girenleri de ayıklamaya çalışan³⁷ Askeri Heyet-i Mahsusa tarafından kanunun birinci, ikinci ve beşinci maddeleri çerçevesinde askerlikle ilişkili kesilenlerin listeleri *Resmi Ceride*'de belirli dönemlerde yayınlanmıştı.³⁸

İdari/Mülki Kadroların Tasfiyesi

Millî Mücadele yıllarında Ankara'nın karşısında yer alan askeri kadrolar hakkındaki kanunun TBMM'ye gelmesinden bir ay kadar sonra aynı şartları taşıyan mülkiye memurlarına yönelik tasfiye uygulaması için hazırlıklara yönelmişti. İlk aşamada Millî Mücadele'ye katılmayan mülkiye ve adliye memurları hakkında karar almak üzere müsteşarlardan bir komisyon kurulmuş³⁹ ve komisyon çalışmalarıyla ilk çerçeve oluşturulmuştu⁴⁰. O günlerde bu yapılanma hakkında haberler basına da sızmıştı.⁴¹

Hükümet, ilgili yasa tasarısını TBMM'ye sunmuş ve tasarı, 13 Nisan 1924'te Dahiliye Encümeni'ne havale edilmişti⁴². Dahiliye Encümeni, Millî Mücadele'ye katıl-

---

dıklarından askerlikle ilişkileri kesilenlerin zorunlu hallerde bu kurumlarda çalışmalarına izin veriliyordu. "Silk-i Askeri Matrudları", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1926 (No: 827), s. 3.

³⁷ Tunçay, "*Heyet-i Mahsusalar*", s. 312-313. Bu örgütlerle ilişkisi olanlara sergilenen tavır, tasarının görüşmelerinden izlenebilmektedir. TBMM GZC, C. 4, İ: 22, 20.9.1339, s. 236, 239, 244, 246, 249, 254, 256; TBMM GZC, C. 4, İ: 24, 24.9.1339, s. 287-289.

³⁸ Listeler heyetin çalışma temposu ve süresi hakkında da bir fikir vermektedir. *Resmi Ceride*, 24 Mart 1924 (Sene: 2, No: 67), s. 1-2; *Resmi Ceride*, 7 Nisan 1924 (Sene: 2, No: 68), s. 17-18; *Resmi Ceride*, 17 Mayıs 1924 (Sene: 2, No: 70), s. 9-12; *Resmi Ceride*, 24 Mayıs 1924 (Sene: 2, No: 71), s. 22; *Resmi Ceride*, 16 Teşrin-i Evvel 1924 (Sene: 2, No: 77), s. 5; *Resmi Ceride*, 23 Şubat 1925 (Sene: 3, No: 84), s. 16-17; *Resmi Ceride*, 21 Mayıs 1925 (Sene: 3, No: 104), s. 1; *Resmi Ceride*, 30 Mayıs 1925 (Sene: 3, No: 107), s. 2-3; *Resmi Ceride*, 5 Ağustos 1925 (Sene: 3, No: 151), s. 387; *Resmi Ceride*, 7 Mart 1926 (Sene: 4, No: 315), s. 1048-1049. Bazı kaynaklarda, 7 Nisan ve 16 Ekim 1924 tarihli *Resmi Gazetelere* dayanılarak 300 kişilik tasfiye sayısı verilmektedir. *Resmi Ceride*'nin on sayısında yayınlanan bütün listeler verilen böyle rakamların üstündedir.

³⁹ "Mücadeleye İştirak Etmeyenler Hakkında Mukarrerat", *Tevhid-i Efkâr*, 21 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 3862-834), s. 3. Aslında memurlara yönelik bir tasfiye, Meclis'teki gizli görüşmelerde de geçmişti. TBMM GZC, C. 4, İ: 22, 20.9.1339, s. 233-258; TBMM GZC, C. 4, İ: 24, 24.9.1339, s. 283-312; Halıcı, *agt.*, s. 31.

⁴⁰ Müsteşarlar komisyonunun çıkarılacak kanunun çerçevesini belirlediği anlaşılmaktadır. Zira aldıkları kararlara göre Millî Mücadele aleyhindeki örgütlere girenler ya da şahsi karşıtlık gösterenler devlette istihdam edilmeyecekti. Anadolu'nun davetine uymayanların mazeretleri incelenecekti. Mazeretleri geçerli olanlardan 30 sene hizmeti dolduranlar emekli, olmayanlar ise iki sene terfi hakkından mahrum edilerek cezalandırılacaklardı. "Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Mülkiye Memurları", *İkdam*, 22 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 9538), s. 1.

⁴¹ "Mücadeleye Gelmeyenler", *Vatan*, 20 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 188), s. 1.

⁴² Tasarı, 13 Nisan 1924 tarihli oturumda Meclis'e gelmişti. TBMM ZC, C. 8/1, İ: 36, 13.4.1340, s. 607,609. Mete Tunçay, "*Zabıt Ceridesi, eski harfli bas., Devre 2, C. II, Sıra No.191*"i kaynak göstererek 3 Nisan 1924 tarihini vermektedir. Tunçay, "*Heyet-i Mahsusalar*", s. 313. 26 Mayıs 1926 günü gerçekleşen görüşmelerde İstanbul mebusu Akçuraoğlu Yusuf Bey de tasarının 3 Nisan 1924'te Meclis'e geldiğini söyleyecekti. TBMM ZC, C. 25, İ: 108, 26.5.1926, s. 537.

mayan mülkiye memurlarının durumuyla ilgili kanun tasarısında bazı düzenlemelere gitmiş,⁴³ 22 Aralık'ta ruznameye alınan tasarı "*Mücadehede-i Milliyeye İştirak Etmeyen ve milli hudut haricinde kalan memurini mülkiye haklarında yapılacak muameleye dair (1/488) numaralı kanun layihası ve Dahiliye Encümeni mazbatası*" olarak 24 ve 27 Aralık'ta Meclis gündemine gelmişti.⁴⁴ TBMM'den çıkartılan af uygulamasıyla kanunun çelişki yarattığı eleştirisiyle başlayan tartışmalardan sonra tasarı, yeniden Dahiliye ve Adliye Encümenlerine gönderilecekti.⁴⁵ Encümenlerde hayli oyalanan

⁴³ Basında Dahiliye Encümeni hakkında haberler çıkmıştı. Dahiliye Müsteşarı da açıklamalarda bulunmuştu. "Mücadehede-i Milliyeye İştirak Etmeyen Memurlar", *Vatan*, 24 Teşrin-i Evvel 1923 (No: 192), s. 3. Encümen yalnız İstanbul ile kurtarılan bölgeler değil bütün milli sınırlar içinde isyanlara katılan ve benzer şekilde milli teşkilat aleyhinde çalışanları göz önüne alarak kanun tasarısının ikinci maddesini belirlemişti. "Mücadeleye İştirak Etmeyen Memurin-i Mülkiye", *Cumhuriyet*, 30 Teşrin-i Sani 1924 (No: 203), s. 3. 30 Kasım tarihli *Hakimiyet-i Milliyeye*, Millî Mücadele'ye katılan ve katılmayan memurlar hakkında Dahiliye Encümeni'nde görüşmeler yapıldığını yazmıştı. "Memurlar Hakkında", *Hakimiyet-i Milliyeye*, 30 Teşrin-i Sani 1924 (No: 1285), s. 1. *Tevhid-i Efkâr da Hakimiyet-i Milliyeye*'yi kaynak göstererek memurların da tasfiye edileceğini ve Dahiliye Encümeni'nin tasarısı görüşüğünü yazmıştı. "Memurlar da Tasfiye Ediliyor", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 4263-1235), s. 1. 6 Aralık 1924'te tarihinde de TBMM Dahiliye Encümeni'nde Millî Mücadeleye katılmayan memurların durumları görüşülmüştü. Gazeteler daha o tarihte, 24 Aralık'ta Meclis'e sunulacak mazbatanın ana hatları hakkında bilgi aktarmışlardı. "Mücadehede-i Milliyeye İştirak Eden ve Etmeyen Memurların Tefriki", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 4268-1240), s. 4; "Mücadeleye Gelmeyen Memurlar", *Cumhuriyet*, 7 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 210), s. 2; "Mücadele-i Milliyeye İştirak Etmeyen Memurlar", *Vatan*, 7 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 596), s. 3.

⁴⁴ Tasarı temelde üç kesimi kapsıyordu: Millî Mücadeleye katılmayanlar, sınır dışında kalanlar ve ilhak edilen bölgelerde yabancı hükümetler adına çalışanlar. Dahiliye Encümeni, sınırlar içinde bulunan milli teşkilat aleyhindeki herhangi bir örgüte girerek tek başına ya da toplu olarak ulusal amaçlara karşı çalışan ve düşman nüfuz ve etkisiyle işgal edilmiş bölgelerde hizmet kabul edenlerin memurlukla alakalarının kesilmesini, azil (mazuliyet) hakkından da mahrum bırakılmalarını kabul etmişti. Düşman idaresinde hizmet görenlerin devlette istihdamları ve emeklilik hakları kaldırdığı gibi yabancı hükümetlerin idaresinde çalışanların da devlette istihdamı yasaklanarak mazuliyet hakları kabul edilmemişti. Ayrıca Heyet-i Mahsusa'nın kurulmasıyla birlikte Millî Mücadeleye katılan memurların bu dönemdeki hizmetlerinin bir katı kadar zam kabul edilmiş ve bu ilkeler paralelinde 8 maddelik yasa tasarısı hazırlanmıştı. TBMM ZC, C. 11, İ: 25, 22.12.1340, s. 206; TBMM ZC, C. 11, İ: 26, 24.12.1340, s. 239-557; TBMM ZC, C. 11, İ: 27, 27.12.1340, s. 266-278.

⁴⁵ TBMM ZC, C. 11, İ: 27, 27.12.1340, s. 266-278; "Millet Meclisi'nde", *Cumhuriyet*, 28 Kanun-ı Evvel 1924 (No: 231), s. 1-3. Tasarıya göre Millî Hareket aleyhinde teşkilata giren; böyle teşkilat/organizasyon oluşturan ve bu kapsam içinde şahsi ya da toplu olarak etkinliklere katılan; Anadolu aleyhinde çalışmalar yapan memur ya da azledilmiş memurlar devlet hizmetinden uzaklaştırılıyordu. Buna karşılık TBMM'nin açılışından Lozan Barışı'nın Meclis tarafından onaylanmasına kadar Millî Hükümet emrinde fiili görev yapan memurların hizmette buldukları süre, emeklilik ya da azledilmeleri halinde iki kat hesap ediliyordu. Hakkı Tarık Bey bunlara itiraz etmiyordu. Ayrıca tasarının anavatandan ayrılan bölgelerde kalan ve gelmeyen memurlar kısmına da karşı değildi. Fakat 16 Nisan 1924 tarihinde siyasi suçlar için af çıkartıldıktan sonra böyle hareketleri cezalandırma yoluna gidilmesine karşı olduğunu söylüyordu. Karşıt görüşü savunan mebuslar, bunu ceza olarak değil devlet memuriyeti şartı olarak değerlendiriyorlardı. Hakkı Tarık Bey ise Af Kanunu'na ters düşmüyorsa bu hükmün hazırlanan memur kanununa konulmasını öneriyordu. "Millî Mücadele ve Memurin", *Cumhuriyet*, 2 Kanun-ı Sani 1925

tasarı, ancak iki yıl kadar sonra yasalaşabilmişti⁴⁶. Fakat bu iki yıl boyunca konu gündemden düşmemiş ve TBMM’de de çeşitli tartışmalar yaşanmıştı.⁴⁷

1926 Şubat başlarında, Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey’in bir seneden fazla süredir encümenler arasında dolaşan “*Harekât-ı Millîye*”ye katılmayan memurlar hakkındaki tasarının doğrudan doğruya ruznameye alınmasına yönelik önergesi, Meclis’te tartışılmış fakat kabul edilmemişti⁴⁸. İki ay kadar sonra, 29 Mart 1926 tarihinde Dahiliye ve Adliye Encümenleri, Millî Mücadele’ye katılmayan ve Milli Hareket’in karşısında bulunan memurların devlet hizmetinde kullanılmamaları hakkındaki kanun tasarısını ele almışlardı. Tasarının önemine paralel olarak, ortak encümen görüşmelerinin İcra Vekilleri Heyeti huzurunda sürdürülmesine karar verilecekti. Bu karar, Başvekalet’e tebliğ edildiği⁴⁹ gibi 30 Mart toplantısı bütün vekillerin huzurunda gerçekleştirilmişti.⁵⁰ Millî Mücadele’ye katılmayan memurlar hakkındaki tasarı, 1926 Mayıs sonlarına doğru tamamlanmış;⁵¹ 26 Mayıs’ta TBMM’ye gelen tasarı okunduktan sonra görüşülerek⁵² aynı gün 854 numaralı kanun olarak kabul edilmişti.

(No: 236), s. 4.

⁴⁶ Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s. 313.

⁴⁷ TBMM ZC, C. 17, İ: 93, 4.4.1341, s. 62-63; “Bahriye Vekaletine 15 Milyon Lira Tahsisat Verildi”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1925 (No: 329), s. 3. 19 Nisan 1927 tarihinde Recep Zühtü Bey “*Şurayı Devlet namzetlerinin mücadelei milliyeye iştirak etmiş zevat meyanundan tefriki hakkındaki takrir*” TBMM’ye sunmuştu. TBMM ZC, C. 31, İ: 57, 19.4.1927, s. 211-212.

⁴⁸ Sinop Mebusu Recep Zühtü Beyin Önergesi: Harekât-ı Millîyeye iştirak etmeyen memurin hakkında olup bir seneden fazla bir zamandan beri encümenlerde bulunan kanun layihasının, Nizamname-i Dahilin sarahatı mucibince doğrudan doğruya ruznameye alınmasına dair takrir. TBMM ZC, C. 22, İ: 50, 4.2.1926, s. 53,55-56; “Harekât-ı Millîye’ye İştirak Etmeyen Memurlar”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1926 (No: 628), s. 1.

⁴⁹ “Mücadele-i Millîye’ye İştirak Etmeyen Memurlar Hakkında”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1926 (No: 681), s. 2.

⁵⁰ “Mücadele-i Millîye’ye İştirak Etmeyen Memurlar”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1926 (No: 682), s. 2.

⁵¹ Meclis’te acilen görüşülmesi öngörülen maddelere göre “*memurin-i mazuleden*” herhangi bir şekilde Milli Hareket aleyhindeki teşkilata dahil olduklarına veya bu teşkilatı organize ederek faaliyette bulduklarına, şahsi ya da toplu çalıştıklarına dair kurullarca karar verilmiş olanlar bir daha devlet hizmetine alınmayacaklardı. Kurul, Vekaletlerin temsilcileriyle ve Dahiliye Vekaletince belirlenecek başkandan oluşacaktı. Heyetin kararları kesinlik taşıyacaktı. 23 Nisan 1920 (1336) ile 26 Ağustos 1922 (1338) tarihleri arasında Millî Hükümetçe görevlendirildikleri halde izinsiz Avrupa’ya ve yurt dışına gidenler bir daha devlet hizmetinde çalışamayacaklardı. Millî Mücadele doğrultusunda çalışan memurların birer senesi, emeklilik ya da azillerinde iki sene olarak hesaplanacaktı. Meşrutiyetin ilanından itibaren anavatanı ayrılarak sınır dışında kalan Türk memurlar, devlet hizmetinde istihdam olunmayacak; bunlara mazuliyet maaşı verilmeyecekti. “Mücadele-i Millîye’ye”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1926 (No: 731), s. 2.

⁵² Recep Zühtü Bey, birinci maddede genel ifadeler bulunduğunu, bunların ileride karışıklık yaratılabileceğini söyledikten sonra İstanbul’un Millî İdare’ye geçişinde şehirdeki memurlar için bir karar verildiğini, o kararda herhangi bir örgüte girmiş olanların memuriyete kabul edilmeyeceğinin açıkça belirtildiğini hatırlatmıştı. O karara uyulup uyulmadığını ve belediye çalışanlarının devlet memuru kapsamında olup olmadıklarını sorgulamıştı. Ayıntab Mebusu Remzi Bey ise daha önce askerlerin tasfiyesinin gerçekleştirildiğini anımsatmış ve ağır hükümlerin konulması doğrultusunda açık/kesin bir tavır sergilemişti. Remzi Bey, düşüncelerini şu sözlerle seslendirmişti: “*Binaenaleyh tasfiye işinde dev-*

Altı maddelik “Mücadele-i Milliye’ye İştirak Etmeyen Memurin Hakkında Kanun” ile mülki idarede memur tasfiyesinin gerçekleştirilmesi öngörülmekteydi.⁵³ Yani ordudaki tasfiyenin benzeri mülki idare kadrolarında gerçekleştirilecekti.⁵⁴ Bunun yanı sıra “kanun mucibince teşekkül edecek olan heyetin [Mülki/Sivil Heyet-i Mahsus] yirmi gün zarfında teşkiline dair” Recep Zühtü Bey’in önerisinin hükümete bildirilmesi uygun bulunmuştu.⁵⁵ 19 Şubat 1927 tarihinde ise Mülki Heyet-i Mahsus üyelerine yapılacak ödemeler için yasa çıkartılmıştı.⁵⁶

---

let memurininin böyle mazisi sabit muayyen tamamen milletin mukadderatı ile alakadar ve kendisini, hayatını milletin mukadderatına merbut bilen adamların memuriyette kalmalarını temin buyurdunuz. Diğer adamlar mağdur dahi olsalar onları bırakınız, haricte çalışsınlar... Ta ki gerek atide gelecek neslimiz gerekse hali hazırdaki millet emniyet hissetsin, iyice kani olsun ki milletin mukadderatıyla alakadar olmayanlar, hatta aksine, menfi harekatta bulunanlar unutulmazlar ve bunların yaptıkları işler her an için fenaliktir, her an için düşünülür ve göz önüne konulur”. Rasih Bey ise bir an önce görüşmelere geçilmesini istemişti. TBMM ZC, C. 25, İ: 108, 26.5.1926, s. 533-557; “Mücadele-i Milliye’ye İştirak Etmeyen Memurların Vaziyeti”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1926 (No:737), s. 1-2.

⁵³ “Madde 1: 14 Sefer 1342 [1923] ve 25 Eylül 1339 [1923] tarihli kanunun haricinde kalan eşhas veya müstahdem ve mazul memurlardan herhangi bir suretle milli hareket aleyhindeki herhangi [bir] teşkilata dahil olduklarına veya [bu] teşkilata tertip ve icra ettiklerine veya milli hareket aleyhinde kavlen veya fiilen münferiden veya müctemian çalıştıklarına ikinci maddede zikr olunan Heyeti Mahsusaca lazım gelen tetkikat, tahkikat icra ve talep vukuunda müdafaaları istima olunduktan sonra karar verilenler bir daha devlet hizmetinde ve müessesatında istihdam olunmazlar. Madde 2: Birinci maddede mezkûr Heyeti Mahsusaca, Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekaletleri’nden maada diğer Vekaletlerden, milli hareketin başlangıcı olan 15 Mayıs 1335 [1919] tarihinden itibaren milli hudutlar dahilinde mebuslukta veya hükümet hizmetinde bulunmuş olan zevattan tayin olunacak birer azadan tereküp eder. Bu heyete Dahiliye Vekaleti’nce mezkûr evsafi haiz ayrıca da bir de reis tayin olunur. Heyetin ba-mazbata vereceği kararlar katidir. İşbu heyetin bir sene içinde ikmalî vazife etmesi şarttır”. Yasanın diğer maddeleri sınırlar dışında kalan memurlar, işgalciler tarafından görevlendirmeyi kabul edenler ve çeşitli hallerde özürsüz görevini terk edip yasadâ tanımlanan bölgelere giden memurlarla ilgiliydi. 13 Aralık 1926’da özellikle 4. maddesini yumuşatan bir tefsir kararı alınmış ve Dahiliye ile Adliye Müsterek Encümenleri mazbatasını görüşülerek kabul edilmişti. 6 Ocak 1927 tarihinde kanuna bir madde eklenmesi için TBMM’ye tasarı sunulmuş (1/1031); tasarı Dahiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine aktarılmış, mazbatalar 14 Şubat’ta ruznameye girmişti. 9 Nisan 1927’de yasanın dördüncü maddesinin tefsirine yönelik Başvekalet tezkeresi Dahiliye ve Adliye Encümenlerine gönderilmiş, 2 Mayıs 1927’de ise mazbatalar ruznameye alınmıştı. 12 Mayıs 1927 tarihinde ise yorum çalışmalarından hareketle kanuna bir ek yapılmıştı. *Resmî Ceride*, 14 Haziran 1926 (Sene: 4, No: 398), s. 1; TBMM ZC, C. 28, İ: 11, 1.12.1926, s. 5; TBMM ZC, C. 28, İ: 14, 13.12.1926, s. 48,50-51; TBMM ZC, C. 28, İ: 22, 6.1.1927, s. 264; TBMM ZC, C. 29, İ: 36, 14.2.1927, s. 8,87; TBMM ZC, C. 31, İ: 48, 9.4.1927, s. 5; TBMM ZC, C. 32, İ: 62, 2.5.1927, s. 3; TBMM ZC, C.32, İ: 63, 5.5.1927, s. 58-61; TBMM ZC, C. 32, İ: 66, 12.5.1927, s. 104-105; “Mücadele-i Milliye ve Memurin”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1926 (No: 737), s. 2; “Mücadele-i Milliye’ye İştirak Etmeyen Memurlar Hakkındaki Kanun”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1926 (No: 738), s. 3; “Mücadele-i Milliye’ye İştirak Etmeyen Memurlar”, *Cumhuriyet*, 14 Kanun-ı Evvel 1926 (No: 934), s. 2; Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s. 313-316.

⁵⁴ TBMM ZC, C. 25, İ: 108, 26.5.1926, s. 534-557; Cemil Koçak, “Heyeti Mahsusalar (Bir Soru-Bir Yanıt- ve Öykünün Sonu)”, s. 11.

⁵⁵ TBMM ZC, C.25, İ:108, 26.5.1926, s. 557; Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s. 314.

⁵⁶ 976 numaralı Mücadele-i Milliye’ye İştirak Etmeyen Memurin Hakkındaki 26 Mayıs 1926 Tarih ve 854

Mülki Heyet-i Mahsusa üyeleri olarak Dahiliye Vekaleti tarafından Atıf (Mehmet Atıf Tüzün), İdare-i Umumiye Müdürü Asaf, Maarif Vekaleti Orta Tedrisat Müdürü Cevat, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekaleti Memurin Müdürü Fuat, Nafia Vekaleti Memurin Müdürü Şevket, Ziraat Vekaleti Baytar Müdür-i Umumisi Adil, Ticaret Vekaleti Sanayi Müdür-i Umumisi Recai beyler seçilmişlerdi. Adliye Vekaleti tarafından Zat İşleri Müdür Muavini Kasım Bey atanmıştı.⁵⁷ Mülki Heyet-i Mahsusa'ya Ankara Valisi Atıf Bey başkanlık edecekti.⁵⁸

1927 baharında TBMM'de yöneltilen soru üzerine Dahiliye Vekili Cemil Bey, 19 Temmuz 1926'da görevine başlayan Mülkiye Heyet-i Mahsusa'sına Dahiliye Vekaleti'nin (bağlı Müdüriyet-i Umumiyeler ile birlikte) 413, Adliye Vekaleti'nin 140, Maliye Vekaleti'nin 14, Maarif Vekaleti'nin 25, Nafia Vekaleti'nin 18, Sıhhiye Vekaleti'nin 45, Hariciye Vekaleti'nin 2, Ziraat Vekaleti'nin 7 ve TBMM'nin 9 olmak üzere toplam 673 dosya verildiğini söylemişti.⁵⁹ O tarihte 295 dosya inceleme aşamasındayken 378 dosya sonuçlandırılmıştı.⁶⁰ Cemil Bey, Heyet-i Mahsusa'nın elindeki dosyaları 19 Temmuz gününe kadar bitireceğini açıklamıştı.⁶¹ Belirlenen tarihte Heyet-i Mahsusa elindeki dosyalar üstündeki çalışmasını tamamlayacaktır.⁶²

1926 Temmuz'undan itibaren bir yıllık zaman diliminde, Atıf Bey başkanlığındaki Mülki Heyet-i Mahsusa'nın faaliyetleri, incelediği dosyalar ve karara vardığı isimler hakkında basında haberler çıkmış,⁶³ gazetelerde komisyon kararlarına dayandırılan

---

Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun'un birinci maddesine göre heyet başkan ve üyelerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından takdir olunacak miktarda "ücret-i huzur" verilecekti. Tunçay, "Heyet-i Mahsusalara", s. 315-316.

⁵⁷ "Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Memurların Tefriki", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1926 (No: 781), s.2; "Mücadeleye İştirak Etmeyenler", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1926 (No: 785), s.2. Bezmi Nusret Kaygusuz anılarında Mülki Heyet-i Mahsusa'nın Ankara Valisi Atıf (Reis), Süreyya, Nafia Vekaleti Memurin Müdürü Şevket, Sıhhiye Vekaleti Memurlar Müdürü Doktor Fuat Kemal, Adliye Vekaleti Zat İşleri Başmuavini Kasım, Baytar Umum Müfettişi Adil beylerden oluştuğunu aktarmıştı. Cemil Koçak, "Bezmi Nusret Kaygusuz'un Hatıraları", *Tarih ve Toplum*, S. 13 (Ocak 1985), s. 70. Nusret Kaygusuz, anılarında kendi başından geçenlere paralel olarak Mülki Heyet-i Mahsusa'nın faaliyete geçmesinden, Ali Karar Heyeti'nin kuruluşuna ve çalışmalarına kadar uzanan süreci aktarmaktadır. İlginçtir, kendisi bu tasfiye uygulamasını İsmet Paşa ve hükümetinin politikasıyla ilişkilendirmişti. Koçak, *Belgelerle Heyet-i Mahsusalara*, s. 97-106. Cemil Koçak, kitabında Kaygusuz'un anılarının ilgili kısmını doğrudan yayınlamıştır.

⁵⁸ "Mücadeleye İştirak Etmeyenler", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1926 (No: 785), s. 2.

⁵⁹ Ticaret Vekaleti, Divan-ı Muhasebat ve Evkaf Müdüriyeti dosya göndermemişti.

⁶⁰ Recep Zühtü Bey, heyetin çalışmasını tatminkâr bulmamış ve görevinin bir sene daha uzatılmasını istemişti. Önergesi Dahiliye ve Adliye Encümenlerine gönderilmişti. TBMM ZC, C. 32, İ: 64, 7.5.1927, s. 67-68; "Büyük Millet Meclisi'nde", *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1927 (No: 1077), s. 2.

⁶¹ "Millî Mücadele Aleyhdarları", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1927 (No: 1132), s. 2.

⁶² "Heyet-i Mahsusa", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1927 (No: 1147), s. 2.

⁶³ *Cumhuriyet*, Ankara telgrafları aracılığı ile komisyonun 20 Temmuz itibarıyla çalışmalarını başlattığını yazmıştı. "Millî Mücadele ve Memurlar", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1926 (No: 789), s. 1; 1926 Eylül ortalarına kadar sürdürülen çalışmalar çerçevesinde 10 kaymakam, 8 vali ve bazı hakimlerin dosyaları incelenmişti. Araştırılan isimler içinde yer alan İstanbul'daki mahkeme reislerinden Mazhar ve İstan-

isim listeleri yayınlanmıştı.⁶⁴ Üstelik bu listeler içinde tanınmış simalar da bulunuyordu. Eski Şura-yı Devlet üyelerinden Mesut, eski Üsküdar Belediyesi Müdürü Rıfat, eski Meşihat Müsteşarı Cevdet, Beyoğlu Sulh Hakimi Ekrem, Emin Ali (Bedirhanlılardan), eski İşkodra Valisi Safieddin, Beyoğlu Mutasarrıfı Sadettin, eski İstanbul Şehremini Cemil Paşa⁶⁵ ve eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal Bey (Dahiliye Nazırlığı da yapmış olan Konya Valisi Artin Cemal) basında ismi geçen dönemin şöhretli/popüler şahsiyetlerindendi.⁶⁶ Ayrıca zararlı cemiyetlere üye olan Dahiliye Memurin Müdürü Macit, eski Dahiliye Heyet-i Teftişîye Reisi Hacı Hüsnü ve Mahkeme-i Temyiz reislerinden Hafız Emin beyler hakkında da tasfiye kararı alındığı haberleri basına sızmıştı.⁶⁷

Gazeteler, 1927 Temmuz'unun ikinci yarısında Heyet-i Mahsusa'nın çalışmalarını tamamladığını, Kuva-yı Milliye karşıtı örgütlere üye bulunan ve Milli Hareketin gelişimine engel olmak isteyenler hakkında devlet hizmetine kabul edilmemeleri, istihdam edilmemeleri kararı aldığını aktarmıştı. *Cumhuriyet*, heyetin kesin listesi olduğu iddiasıyla 21 Temmuz'da bir hayli isme yer verecekti.⁶⁸ Heyetin son çalışma etabında bile 200 kişi hakkında tasfiye kararına vardığı basın tarafından haberleştirilmişti.⁶⁹ Ni-

---

bul Emraz-ı Sariye Müfettişi Dr. İbrahim Sait beylerin Millî Mücadeleye katılmadıkları anlaşılıyordu. *Cumhuriyet*, Mazhar Bey'i İstanbul Mahkeme-i Asliye reislerinden biri olarak tanıtmıştı. "Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Memurlar", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1926 (No: 845), s. 4. Kuva-yı Milliye aleyhinde bulunarak siyasi hayata karışmış olan İstanbul Üçüncü Ceza Reisi Mazhar Bey işten el çektilerecekti. "Küçük Şehir Haberleri", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1926 (No: 847), s. 3; *Yeni Ses*, eski Adliye Müsteşarı Yusuf Kenan ve Müfettiş Abdülkerim'in de Millî Mücadele'ye katılmadıklarının tespit edildiğini yazmışsa da bu haber yalanlanmıştı. "Mücadeleye İştirak Etmeyenler", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1926 (No: 856), s. 2.

⁶⁴ "Millî Mücadele Aleyhdarları", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1927 (No: 1007), s. 2; "Adem-i İstihdam Kararı", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1927 (No: 1022), s. 2; "Tasfiye Heyetinin Yeni Kararları", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1927 (No: 1028), s. 2. Basında yayınlanan listeler ve günlerden örnekler: "Heyet-i Mahsusa Mukarrefatı", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1927 (No: 1035), s. 2; "Heyet-i Mahsusa", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1927 (No: 1042), s. 2; "Hidmet-i Devletde Kullanılmalarına Karar Verilenler", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1927 (No: 1049), s. 3; "Adem-i İstihdam Kararları", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1927 (No: 1074), s. 2; "Hidmet-i Hükümetde Kullanılmayacak Olanlar", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1927 (No: 1087), s. 3; "Millî Mücadele Aleyhdarları", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1927 (No: 1090), s. 2; "Adem-i İstihdam Kararları", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1927 (No: 1116), s. 4. İlerleyen tarihlerde de çeşitli listeler açıklanacaktı.

⁶⁵ "Millî Mücadele Aleyhdarları", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1927 (No: 1132), s. 2; Eski İstanbul Şehremini Cemil Paşa (Topuzlu), anılarında asılmaktan ve 150'liklere girmekten kurtulduğunu anlatmış; sonra Heyet-i Mahsusa'nın şahsı hakkında karar verdiğini fakat bir süre sonra çıkan yasa ile "ikinci vartayı" da atlattığını yazmıştı. Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Haz.: Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları, İstanbul, 2002, s. 205-209. Cemil Koçak, Cemil Paşa'nın İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne üyeliği hakkında çeşitli yayınlardan örnekler vermişti. Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, s. 110.

⁶⁶ "Heyet-i Mahsusa Kararı", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1927 (No: 1147), s. 3.

⁶⁷ "Heyet-i Mahsusa", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1927 (No: 1147), s. 2.

⁶⁸ Gazete listeyi iç sayfalarında yayımlamıştı. "Millî Mücadele Aleyhdarları", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1927 (No: 1148), s. 1,3.

⁶⁹ "Millî Mücadele Aleyhdarları", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1927 (No: 1150), s. 1.

tekim *Cumhuriyet*, “Bir daha hizmet-i devlette kullanılmamalarına karar verilenlere ait yeni bir kara liste” manşetiyle bahsi geçen isimleri sıralamıştı.⁷⁰

23 Temmuz’da Atf Bey’in birkaç satırlık demeci basına yansımıştı. Yeni isimleri açıklamayacağını söyleyen Atf Bey, Tokat Mebusu Emin Bey (Mehmet Emin Bayav) ile beraber birkaç mebusun İngiliz Muhipler Cemiyeti üyesi olduklarını belirtmişti. Kurulun mebuslar hakkında karar verme yetkisine sahip bulunmadığını sözlerine eklemesi dikkat çekiciydi.⁷¹ Cemiyet üyesi olarak kamuoyunda tartışılanlar arasında Niğde Mebusu Hazım Bey’in (Ebubekir Hazım Tepeyran) de adı geçmekteydi.⁷²

26 Temmuz’da *Cumhuriyet*’in Ankara muhabiriyle görüşen Atf Bey, yanlış haberler yayıldığını, hiçbir gazete ve muhabire demec vermediğini vurgulamış ve ilk kez açıklama yaptığının altını çizmişti. Hazım Bey ile Samih Rıfat Bey’in İngiliz Muhibleri Cemiyeti’nde kayıtları olmadığını, sadece Sait Molla’nın Emniyet Genel Müdürlüğü’ne (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti) gönderdiği yazıda bu bilginin geçtiğini belirtmişti. Tokat Mebusu’nun Muhibler Cemiyeti’nde ismi ve fotoğrafının bu-

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1927 (No: 1152), s. 1-2.

⁷¹ “Millî Mücadele Aleyhdarları”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1927 (No: 1150), s. 1.

⁷² Hazım Bey, konu ile ilgili demecinde, bir süre bu cemiyet içinde bulunduğunu fakat İngiliz himayesinin istendiği yönünde haberler çıkınca bir beyanname ile bunu reddettiklerini, bundan dolayı Damat Ferit Hükümeti’nin cemiyete baskın yaptığını ve kendilerinin atıldığını, ardından yeni bir cemiyet kurulduğunu açıklamıştı. “İngiliz Muhibleri Listesinde Mebus İsimleri”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1927 (No: 1151), s.1-2; 24 Temmuz’da *Cumhuriyet* gazetesine giden Hazım Bey aynı doğrultuda ikinci ve uzun bir açıklamada daha bulunacaktı. Bu arada gazeteye başvuran eski Adliye Nezareti Serveznedarı İhsan, yayımlanan listelerde adının geçtiğini oysa kendisinin Damat Ferit Hükümeti zamanında azledildiğini, böyle cemiyetlerle ilgisi bulunmadığını ve gereken müracaatı yaptığını bildirmişti. “Bir Daha Hizmet-i Devlette Kullanılmamalarına Karar Verilenlere Aid Yeni Bir Kara Liste”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1927 (No: 1152), s. 2; Hazım Bey’in açıklamasından sonra tartışmalar derinleşecekti. *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1335 tarihli “*Cemiyetin gayesi ve maksadı hakkında şu aralık bazı şayiatin devrani izahat-i atiyeye mecburiyet hasıl etmişdir: Cemiyetimiz her şeyden evvel vatanını sever ve bu muhabbetin lazıme-i mühimmesi olduğu kanaatiyle de İngiliz muhibidir. Fakat İngiltere’nin veya herhangi bir devletin mandasına değil, istiklalimize dokunacak mahiyette bir müdahalesine bile tarafdar olmamışdır ve olamaz...*” ifadeleri ile başlayan Hazım Bey tarafından hazırlanmış beyannameyi yayınlamıştı. Hazım Bey’in açıklamasında adı geçen Çanakkale Mebusu Samih Rıfat Bey de gazeteye mektup göndermişti. Yine isminden bahsedilen eski sefirlerden Sadrettin Bey de 26 Temmuz’da basına açıklamada bulunmuştu. Açıklamalarda ilk kurulan örgütün Kuva-yı Milliye aleyhinde olmadığı ileri sürülürken taraflar kendilerini aklama, açıklamalarını haklı çıkarma ve kısmen diğerlerinin eksiklerini tamamlama doğrultusu/stratejisi izlemişlerdi. Açıklamaların satır aralarında özellikle örgütteki etkinlik düzeyleri konusunda çatıştıkları söylenebilir. Konu hakkında Meclis Reisi Kazım Paşa da konuşma gereği duyacaktır. Burada, milletin seçtiği mebuslar hakkında Meclis’in karar alabileceğine, azledilemeyeceklerine yer vermişti. “İngiliz Muhibleri Cemiyeti Meselesi Dallandı, Budaklandı”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1927 (No: 1154), s. 1-2; *Cumhuriyet*, Hazım Beyin düzenlediği bildirin Sait Molla ve çevresinde yarattığı hoşnutsuzluk nedeniyle hazırlanan İngiliz taraftarı ikinci beyannameyi de yayınlamıştı. Beyanname Suphi, Abdullah Cevdet, Adil, Nebil Ziya, Abdullah Şevket ve Saffettin imzalıydı. “Aslımı Ele Geçirdiğimiz Bir Vesika-yı Hıyanet”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1927 (No: 1155), s.1-2.

lunduğunu hatırlatırken diğer birkaç isme yönelik alınan kararları aktararak demecini tamamlamıştı.⁷³

TBMM Reisi Kazım Paşa, Heyet-i Mahsusa'nın kararlarının temyizi olmadığını vurgulayacak şekilde “*Kararlar kati ve nihaidir; kabil-i itiraz değildir. Ancak her ferd-i milletin hakk-ı şikâyet ve müracaatı tabii mahfuzdur*” ifadeleriyle görüşünü de belirtmişti.⁷⁴ Dahiliye Vekili Cemil Bey ise “*Heyet-i Mahsusa başlı başına bir heyetdir; müstakildir. Bundan başka Heyetin kararları Meclisin diğer kararlarıyla sağlamlaştırılmıştır. Meclisin kararı şudur: Heyet-i Mahsusa'nın vereceği kararlar hiçbir surette nazk veya temyiz edilemez*” ifadeleri ile benzer bir açıklama yapmıştı.⁷⁵

Yunus Nadi köşesinde uygulamada geç kalındığını hatırlatarak Heyet-i Mahsusa'nın vurduğu “*ihanet damgası*”nın kesinliğine işaret etmiş; ancak incelemeye değer itiraz/şikâyet söz konusu olursa TBMM'nin tekrar Heyet-i Mahsusa'dan araştırma yapmasını isteyebileceğini belirtmişti. Kuşkusuz bu yaklaşım meclisin üstünlüğünün altını çiziyordu. Öte yandan Yunus Nadi, heyetler ve kanunun geçmişine de parantez açmakla birlikte bu kararları “*ağır bir hüküm ve ağır bir ceza*” olarak nitelendirmiş; aileden yeni kuşaklara uzanacak kara damga olduğunun altını çizmişti. Konuyu Hazım ve Samih beylere getirerek milletvekili statüleri nedeniyle dosyalarının doğrudan TBMM'ye sunulacak olmasına eleştirel yaklaşmıştı. Heyetin milletvekillerinden açıklama isteyebileceğini ve Meclis açık olsa kendilerinin genel kurulda açıklama yapabileceklerini, oysa mevcut şartlar içinde şüpheli duruma düşme cezasına maruz bırakıldıklarını kaydetmişti.⁷⁶

Mülki Heyet-i Mahsusa'ya başkanlık etmiş olan Rize Mebusu Atıf Bey -daha ileri bir tarihte- bu bir yıllık çalışmanın kesin bilançosunu şu sözlerle ortaya koymuştu:⁷⁷ “...*bu kanun mucibince heyeti mahsusa teşkil edildiği zamanlarda, vekaletlerden, vilayattan, müdüriyeti umumiyelerden, harita sıhhiyeye [harekât-ı milliyeye] muhalif olanların dosyalarını heyeti mahsusaya tevdi ettiler. Heyet (3.150) zata aid evrakı tetkik etti. Bu evrak içerisinde ancak (1.250) zatın aleyhinde, diğerlerinin lehinde olarak karar verdi. Aleyhte karar alanlar birkaç kısma tefrik edilebilir. Bir kısmı 290-300 kadar olan kısmı doğrudan doğruya İngiliz Muharıpleri [Muhibleri] Cemiyeti'ne dahil insanlardır... İkinci kısım ise -birinci kısım ile beraber miktarı altı yüze baliğ olur- doğrudan doğruya hiyaneti vataniyede bulunmuş insanlardır. Lozan Muahedesi mucibince 150'lik listeye ithali için her daire kendisinin [kendisini] alakadar edenleri aramış, taramış ve nihayet bunlardan 150'si tefrik olunduktan sonra bakiye kalanların da hiyaneti vataniyeleri tahakkuk etmiştir... Hatta bunların içerisinde 80-90*

⁷³ “Heyet-i Mahsusa Reisi İzahat Veriyor”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1927 (No: 1154), s. 1.

⁷⁴ “İngiliz Muhibleri Cemiyeti Meselesi Dallandı, Budaklandı”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1927 (No: 1154), s. 1-2.

⁷⁵ “Dahiliye Vekilimiz”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1927 (No: 1155), s. 2.

⁷⁶ Yunus Nadi, “Kara Listeler”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1927 (No: 1156), s. 1.

⁷⁷ TBMM'deki bu açıklama, Ali Karar Heyeti kurulması hakkındaki önerge münasebetiyle 20 Mayıs 1928 günü yapılmıştı.

kişi vardır ki ait olduğu mahkemelerce idama mahkûm edilmiş, Birinci Büyük Millet Meclisi cezalarını af etmiştir. Üçüncü kısım insanlar ilhak beyannamesini imzalayanlardır... Bazıları da gazetelerle muhalif neşriyatta bulunmuş insanlardır ki bunların da vasıtai hiyanet olan gazeteleri meydanda duruyor. Geri kalanlara gelince: Bunlar Kanunun birinci ve dördüncü maddeleri mucibince tecziye edilen insanlardır... Bir de Kuvayı Milliyeye herhangi bir şekilde muhalif teşkilata girenler mevcuttur.”⁷⁸

1927 Ağustos’unda Heyet-i Mahsusa kararları doğrultusunda devlet kademelerinde görev alamayacakların kanunda çerçevesi çizilen aleyhte faaliyetlerine göre sıralandıkları iki bölümlük mazbata Dahiliye Vekaleti’nden İstanbul Vilayeti’ne gönderilmişti. Heyetin kararları hakkında vilayete yapılan daha çok kişi bazlı tebliğler ilerleyen tarihlerde de sürecekti.⁷⁹ Öte yandan Dahiliye Vekaleti kaynaklı listeler, Ağustos sonlarında düzenli şekilde basına yansyacaktı.⁸⁰

1. Heyet-i Mahsusaların Kararlarına Tepkiler

Heyet-i Mahsusa kararlarına itiraz etmek hiçbir şekilde mümkün değildi⁸¹. Buna rağmen Mülki Heyet-i Mahsusa’nın kararları da Askeri Heyet-i Mahsusa gibi itiraz ve şikayetlerle karşılaşmıştı. Şikayetçilerin bir kısmı TBMM Arzuhal/İstida Encümeni’ne (Dilekçe Komisyonu) başvurmayı denemişlerdi.⁸² Buna karşı Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey, Heyet-i Mahsusa’nın kararlarının kesinliği yönünde -hükümetin de desteklediği- bir önerge vermiş ve konuyu tartışmaya açmıştı.⁸³ Bu ortam içinde 22 Haziran 1927 tarihinde Recep Zühtü Bey’in “*harekatı milliyeye aleyhtar bazı kişiler hakkında Heyeti mahsusaca verilen kararları nakzen Arzuhal Encümenince ittihaz olunan mukarreratın Heyeti Umumiyede tetkik ve müzakeresine dair (4/471) numaralı takriri ve Arzuhal Encümeni mazbatası*” Meclis gündemine gelmişti.⁸⁴ Fakat Heyet-i Mahsusa kararlarının incelenmesine Arzuhal Encümeni’nin yetkisi olmadığına dair Recep Zühtü Bey’in bu önergesi ve encümenin mazbatası bir gün sonra, 23 Haziran’da TBMM’de görüşülmüştü.

⁷⁸ TBMM ZC, C. 4, İ: 78, 20.5.1928, s. 189-190; Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s. 316-317.

⁷⁹ “Hacı Hüsnü Beyin Vazifesine Nihayet Verildi”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1927 (No: 1157), s. 2; “Heyet-i Mahsusa Kararları”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1927 (No: 1159), s. 2; “Küçük Şehir Haberleri”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1927 (No: 1179), s. 4; “Resmi Liste”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1927 (No: 1180), s. 3; “Küçük Şehir Haberleri”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1927 (No: 1203), s. 4.

⁸⁰ “Kara Listenin Mabadi”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1927 (No: 1162), s. 3; “Resmi Liste”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1927 (No: 1180), s. 3; “Kara Deftere Dahil Yeni Bir Liste”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1927 (No: 1181), s. 3; “Âdem-i İstihdam Kararları”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1927 (No: 1182), s. 3; “Kara Listenin Son Kısmı”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1927 (No: 1183), s. 3; “Küçük Şehir Haberleri”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1927 (No: 1203), s. 4.

⁸¹ Cemil Koçak, “*Heyeti Mahsusalar* (Bir Soru-Bir Yanıt-ve Öykünün Sonu)”, s. 11.

⁸² Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s. 317-318.

⁸³ TBMM ZC, C. 33, İ: 76, 18.6.1927, s. 105, 107-108.

⁸⁴ TBMM ZC, C. 33, İ: 80, 22.6.1927, s. 482, 485.

Recep Zühtü Bey, Heyet-i Mahsusa kararlarının kesinliğinin altını çizerek, Arzuhal Encümeni'nin “*adeta istinaf ve temyiz eder mahiyette*” incelemelerde bulunmasına ve karar almasına karşı çıkmış; meselenin Heyet-i Umumiye'ye taşınmasını istemişti. Arzuhal Encümeni ise Heyet-i Mahsusa'nın mahkeme olmadığını ileri sürerek, idari niteliği üzerinde durmuş ve önerenin gereksiz olduğunu savunmuştu. Encümenin bu yaklaşımı *Cumhuriyet* tarafından “*Heyet-i Mahsusanın verdiği karar kati mahiyeti haiz olmamak lazımdır*” manşeti ile kamuoyuna yansıtılmıştı.

Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey ise encümenin tavrını eleştirmişti. Basın, mazbatanın reddini isteyen Vekil Recep Bey'in yaklaşımını “*bu çığırı açmak [açmanın] doğru olmadığını, Heyet-i Mahsusa kararlarının kati mahiyeti dolayısıyla Arzuhal Encümeni'nin tedkik hususunda salahiyetdar olamayacağı*” ifadeleriyle özetlemişti. Sonuçta TBMM'de 23 Haziran'daki tartışmalar çerçevesinde encümenin mazbatasını reddedilmişti. Daha da önemlisi, Heyet-i Mahsusa'nın kararlarını encümenin incelemeye yetkisi olmadığına karar verilerek,⁸⁵ Arzuhal Encümeni kanalıyla itiraz yolunun tıkanması için “*Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen memurin hakkındaki 854 numaralı kanunun 2. maddesinde zikrolunan Heyeti Mahsusaca ittihaz edilen kararlar Arzuhal Encümeni tarafından tetkik ve nakzedilemez*” şeklindeki 352 numaralı karar alınmıştı.⁸⁶

Tüm bu önlemlere ve heyetin kararlarına yasal çerçevede itiraz olanağı bulunmamasına rağmen -ilerleyen tarihlerde de- bunlara itiraz edilip edilemeyeceği sorunu gündemin bir parçasını oluşturmaya devam etmişti.⁸⁷ Çoker'in aktardığı gibi İstanbul'dan silah kaçırılmasında rol oynayan denizci subaylar, o günlerin konjonktürü içinde Millî Mücadele'ye katılmaktan mahrum kalmışlar; fakat Heyet-i Mahsusa kurulduktan sonra ortaya çıkan ihbar furyası bu subayları içine çekmişti. Daha da önemlisi Çoker, Askeri Heyet-i Mahsusa'nın işlem yaptığı 118 deniz subayının dosyasını örnek göstererek, o günün koşullarında aceleyle alınan katı kararlara yapılan itirazların hak ve adalet kurallarına göre incelendiğini, yeri geldiğinde verilen karardan dönmekten çekinilmediğini hatırlatmaktadır.⁸⁸ Biraz da bu örneklerle ilişkili şekilde zamanla, askeri ve sivil heyetlerin kararlarında haksızlık yapmış olabilecekleri düşüncesi ağırlık kazanmış ve 21 Mayıs 1928 tarihinde yeni bir inceleme komisyonunu hayata geçirmek için *Ali Karar Heyeti Hakkında Kanun* çıkartılmıştı.⁸⁹ 1289 sayılı

⁸⁵ TBMM ZC, C. 33, İ: 81, 23.6.1927, s. 600-610; “Harekât-ı Milliye Aleyhdarları”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1927 (No: 1120), s. 1; “Meclis Müzakerati”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1927 (No: 1121), s. 2.

⁸⁶ Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar”, s. 318.

⁸⁷ “Aslımı Ele Geçirdiğimiz Bir Vesika-yı Hiyanet”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1927 (No: 1155), s. 1-2.

⁸⁸ Çoker, “*Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyeliler ve Vahdetin'in Yaveri Yüzbaşı Fahri Efendi*”, s. 180-183; Çoker, “*Heyet-i Mahsusa'dan Geçen Bahriyelilerden Yüzbaşı Fahri Efendi*”, s. 12-15.

⁸⁹ Tunçay, “*Heyet-i Mahsusalar*”, s. 318,327; Mete Tunçay, ilerleyen tarihlerdeki çalışmalarında TBMM'ye yapılan bazı başvurulardan olumlu sonuç alındığını örnekle destekleyecek şekilde kaydetmişti. Zamanla heyetlerin kararlarından yakınmaların süregeldiği anlaşılmaktadır. Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, s. 145-147, dipnot 9. Zaten Heyeti Mahsusa Kararları ve 150'liklere yönelik uygulamalar ilerleyen yıllarda TBMM'nin gündemine yeniden gelecekti. Ayrıntı için Bkz.: Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, s. 69-85; Cemil Koçak, “*Heyeti Mahsusalar (Bir Soru-Bir Yanıt- ve Öykünün Sonu)*”, Tarih ve

yasa ile Ali Karar Heyeti, Heyet-i Mahsusaların kararlarına itiraz olanağı sağlamak için kurulmuştu.⁹⁰ Dolayısıyla askeri ya da sivil düzeyde bu tasfiye sürecine itirazlar daha sonraki yıllarda da sürecekti.⁹¹

Sonuç Yerine

TBMM, işgalciler ile bunların yurt içindeki destekçileri, geleneksel Osmanlı iktidarı ve yandaşları karşısında Millî Mücadele yılları boyunca sürdürdüğü savaşımın sonucunda ulaştığı başarıyı, Lozan Antlaşması'nın onaylanması kanalıyla uluslararası düzeyde tanınma-meşruluğa dönüştürmüştü; İstanbul'daki muhtemel alternatif odaklarını etkisiz hale getirerek tek yetkili siyasal karar organı olarak kurumsallaşmıştı. Böyle bir taban üzerine Türk Devrimi/İnkılabı inşa edilirken, TBMM çeşitli taltif ve ödüllendirmelerle kendi taraftarlarını onore ettiği ölçüde vatandaşları ile uzlaşma, onları siyasal sisteme kazandırma eğilimi gösterirken⁹² diğer yandan genellikle İstanbul merkezli bir tasfiye süreci yönetmişti. Bu süreç, halk düzlemindeki ifadesiyle Ankara'nın İstanbul temizliği yaptığı dönem olarak tanımlanabilir.

Tasfiye sürecinin varlığı ya da yaşanan tasfiye süreci, Ankara'nın -elde ettiği tüm başarılı sonuçlara ve vatandaşları kucaklayıcı politikalarına rağmen- 1920'lerin yaklaşık olarak sonlarına kadar uzanacaktı. Öte yandan sivillere yönelik bir uygulama olarak ele alınabilecek idari/mülki memurların tasfiyesi konusunda bürokrasinin geciktirici hatta birbirlerini koruyucu bir tutum sergiledikleri ileri sürülebilir. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'dan sonra İstanbul'a ilk kez geldiği 1927 yaz aylarında tamamlanması da ilginç bir tesadüf olarak görülebilir.

Askeri ve mülki tasfiye, öncelikle Kurtuluş/Bağımsızlık Savaşı'nı kapsar şekilde tüm Millî Mücadele yılları ve sonrasında özellikle Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye'de gerçekleşen üst yapısal dönüşümün ürünü/çıkışı

Toplum, C. 9, S. 52 (Nisan 1988), s. 9-13.

⁹⁰ Resmî Gazete, 28 Mayıs 1927 (S. 900), s. 5221-5222; Cemil Koçak, "Heyeti Mahsusalar (Bir Soru-Bir Yanıt- ve Öykünün Sonu)", s. 11-12; Halıcı, *agt*, s. 32; Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusaların kararları, uygulama örnekleri ve arşiv belgeleri hakkında Bkz.: Cemil Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

⁹¹ Cumhuriyet'in 10. Yılı'nda kabul edilen 26 Ekim 1933 tarihli Af Kanunu, Heyet-i Mahsusaların kararlarını affa dahil etmemişti. Bununla birlikte 12. maddesi kanalıyla Âli Karar Heyeti'ne itiraz eden ve itirazı görüşülemeyenlerin evrakı Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne devredilerek burada karara bağlanmıştı. Daha sonra Heyet-i Mahsusa kararı kendisine bildirilmediğinden Âli Karar Heyeti'ne başvuramadıklarını ileri sürenlere 26 Kasım 1934'te kabul edilen 2589 Sayılı Kanun ile Şûrâ-yı Devlet'e başvurmaları olanağı tanınacaktı. Askeri ve mülki idarede tasfiye kanun ve uygulamalarının geçerliliği, 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 Sayılı Af Kanunu'na kadar sürmüştü; bu kanunla Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar tarafından verilen ve Âli Karar Heyeti ile Şûrâ-yı Devlet tarafından ilgili kanunlar gereğince tasdik edilen kararlar ortadan kaldırılmıştı. Emekli maaşı alamayanlar ise 21 Kasım 1952 tarih ve 5989 Sayılı Kanun ile emeklilik haklarını kazanacaklardı. Özkan, *age*, s. 499-518

⁹² Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, *Devrimci Meclis II. TBMM (1923-1927)*, Kırmızı Kedi, İstanbul, 2021, s. 284.

olarak değerlendirilebilir. Ancak Milli Mücadele ve Ankara karşıtı askerle memurların tasfiyesi meselesi, tasfiyeye karşı yapılan itirazlara bağlı şekilde oldukça uzun bir zamana yayılmıştır. Yurt dışına sürülmelerinden sonra büyük bir kısmı Türkiye'deki yönetime ve Türk Devrimine karşı faaliyetlerini sürdüren 150'likler meselesinde de benzer tablo ortaya çıkacaktı. Özetle gerçekleştirilen tasfiye, hesaplaşma yönüyle tahminlerin ötesinde neredeyse kapanmayan bir defter özelliğine sahip olacaktı. Üstelik af edilmeleri gibi gelişmeler bir yana bırakılırsa, asıl mesele yani ideolojik sürtüşme çok daha uzun yıllar boyunca sürecekti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Meclis Zabıtları

TBMM GCZ (TBMM Gizli Celse Zabıtları)

TBMM GZC

TBMM ZC (TBMM Zabıt Cerideleri)

Resmî Gazete

Resmi Ceride

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet (1924-1927)

Hakimiyet-i Milliye (1924)

İkdam (1923)

Tevhid-i Efkâr (1923-1925)

Vatan (1923-1924)

Bildiri, Makale, Kitap, Kitap Bölümleri ve Tezler

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, 2. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.

- Çoker, Fahri, “Heyet-i Mahsusa’dan Geçen Bahriyeliler ve Vahdettin’in Yaveri Yüzbaşı Fahri Efendi”, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1994, s.179-185.
- Çoker, Fahri, “Heyet-i Mahsusa’dan Geçen Bahriyelilerden Yüzbaşı Fahri Efendi”, *Tarih ve Toplum*, C. 11, S. 61 (Ocak 1989), s.11-15.
- Hacıbrahimoglu, Işıl Çakan, *Devrimci Meclis II. TBMM (1923-1927)*, Kırmızı Kedi, İstanbul, 2021.
- Halıcı, Şaduman, “Yüzellilikler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1998.
- Koçak, Cemil, “Bezmi Nusret Kaygusuz’un Hatıraları”, *Tarih ve Toplum*, S. 13 (Ocak 1985), s. 68-71.
- Koçak, Cemil, “Heyeti Mahsusalar (Bir Soru-Bir Yanıt- ve Öykünün Sonu)”, *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 52 (Nisan 1988), s. 9-13.
- Koçak, Cemil, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Malkoç, Eminalp, *Cumhuriyet’ten Büyük Söylev’e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.
- Mazıcı, Nurşen, “Af Yasalarında 150’likler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 55, S. 1 (Ocak-Mart 2000), s. 79-138.
- Noyan, Mehmet, “Millî Mücadelede Yüzellilik Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007.
- Özkan, Asaf, *Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/askeri-ve-mulki-heyet-i-mahsusalar/> (Erişim 30 Eylül 2022).
- Özkan, Asaf, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.
- Sunata, İ. Hakkı, *İstanbul’da İşgal Yılları*, 3.Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Topuzlu, Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Haz.: Cemalettin Topuzlu, Topuzlu Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tunçay, Mete, “Heyeti Mahsusalar (1923-1938), Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması”, *Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 307-329.
- Tunçay, Mete, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983.
- Türker, Hasan, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Basın

1922 YILINDA ANADOLU BASINI

Nurettin GÜLMEZ*

Giriş

Millî Mücadele'nin umutsuz, karamsar ve karanlık günlerinde Kuva-yı Milliye'nin ve TBMM'nin yanında duran, umut ışığı olan, karınca kararınca destek olmaya çalışan Anadolu'nun çeşitli yerlerinden yükselen olumlu sesler olduğu gibi olumsuz çığlıklar da vardı. Millî Mücadele dönemi başlarında Millî Mücadele'nin haklılığını ve amaçlarını dünyaya duyuracak bir basın yoktu. İzmir ve İstanbul dışında Türkçe yayın yapan basın kuruluşu yok gibiydi. Öte yandan İzmir ve İstanbul, işgal altındaydı. İşte bu ortamda kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, kamuoyu oluşturmak için basına ihtiyaç duymuşlardı. Bu şartlar altında Millî Mücadele basını doğmuştu. Millî Mücadele, Türk milletine bağımsız bir Türkiye hediye ederken bağımsız ve Türk milletinin çıkarlarını savunan Türkçe yayınlanan bir Anadolu basınının doğmasını sağlamıştı.¹

Millî Mücadele dönemi Türk basınına üç grupta sınıflandırmak mümkündür: Birincisi Millî Mücadele'ye öncülük edenler, ikincisi Millî Mücadele'ye destek verenler ve üçüncüsü de Millî Mücadele'ye karşı olanlardır.² Ayrıca İstanbul basını, Anadolu basını ve yerel basın diye de üçe ayrılabilir.

“Millî Mücadele'ye öncülük eden gazeteler; İzmir'de Hukuk-ı Beşer, Sivas'ta İrade-i Milliye, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye, önce İstanbul'da sonra Ankara'da Yeni Gün, önce Eskişehir'de Yeni Dünya, sonra Ankara'da Seyyâre-i Yeni Dünya, önce Afyon, sonra Konya, daha sonra da Ankara'da Öğüt'tür.

Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler; Balıkesir'de Ses, Doğru Söz ve İzmir'e Doğru; Adana'da Adana ve Yeni Adana; Kastamonu'da Açıklık; Konya'da Babalık ve Nasihat; Erzurum'da Albayrak ve Varlık; Amasya'da Emel, Hakikat ve Hadâse; Edirne'de Ahali, Trakya ve Yeni Edirne; Trabzon'da İstikbal; Giresun'da Işık, Gedikkaya ve Yeni Giresun; Samsun'da Ahali; Antalya'da Anadolu; İzmir'de Sadâ-yı

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulmeznurettin@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4530-0491.

¹ İbrahim İslam, “Millî Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi”, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995, s. 35, 37.

² M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 351.

Hak ve Anadolu; Nazilli'de Aydın İli; Bursa'da Ertuğrul, Hüdavendigâr, Kardeş ve Arkadaş; Eskişehir'de Ahrar; Kayseri'de Adana'ya Doğru, Erciyes, Misak-ı Millî ve Kayseri; Ordu'da Güneş, Ses ve Ordu Bucak; Samsun'da Aksiseda ve Ahali; Artvin'de Yeşil Yuva; Maraş'ta Amâl-i Milliye; Bolu'da Dertli ve Türkoğlu; Elazığ'da Satvet-i Milliye'dir.

Millî Mücadele karşıtı gazeteler ise Trabzon'da Selâmet, Balıkesir'de İrşâd, Adana'da Ferdâ, Kastamonu'da Zafer, İzmir'de Köylü, Şark, Mûsavat ve İslahat, Edirne'de Teemmin, Bandırma'da Adalet, Bursa'da Bursa ve Mücahede'dir.”³

Millî Mücadele'ye destek verenler, İstanbul yönetiminin ve İtilaf Devletlerinin baskı ve kontrolü dışında kalan yerlerde yayın yapıyor olması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. İtilaf Devletlerinin amacı elbette emperyalizmdir. Fakat İstanbul yönetiminin; Millî Mücadele'ye destek veren basın kuruluşlarını baskı altında tutması, vatansever gazetecileri sorgulaması, tutuklaması ve ağır cezalara çarptırması dikkat çekicidir. Ancak Millî Mücadele yanlısı Anadolu basını, doğru bildiği yolda yürümeye devam etmiş ve Millî Mücadele'nin zafere ulaşmasında elinden gelen katkı yapmıştır.

İzmir ve Adana gibi İtilaf Devletleri subaylarının kontrolünde ve işgalinde bulunan bölgelerde bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Fakat İstanbul yönetiminin ve İtilaf Devletlerinin baskı ve kontrolü dışında kalan Anadolu basını, bir ölçüde bağımsız hareket edebilmiştir. Anadolu basınının Millî Mücadele'yi daha yakından izlemesi, hayatın bizzat içinden gelen ses olmasını sağlamıştır. Bu dönemde edebi, mizahi ve mesleki gazete ve dergiler de yayınlanmıştır. Bu yazının konusu, siyasi gazetelerdir. Diğerlerine de kısa kısa değinilmiştir.

Gazetelerin çoğu renksiz ve resimsizdir. İstanbul basını renkli, Anadolu basını renksizdir.⁴ Anadolu basını; Millî Mücadele yıllarında çoğu kolla çevrilen kırık dökük makinelerde basılmasına; kâğıt, mürekkep, matbaa harfleri bulma konusunda çok büyük sıkıntı çekmelerine rağmen hayatta kalmaya, milli davaya destek olmaya çabalamışlardır. Bazen ambalaj kâğıtlarına, bazen pelür kâğıtlara basılmış, bazen bir yaprak ve bazen de iki yaprak, yani iki veya dört sayfa, bazen de ebatları küçültülerek yayınlanabilmiştir. Bazen de aralıklarla yayın yapmak durumunda kalmışlardır. Bazen de sansür yüzünden sayfalarının önemli bir kısmı boş olarak yayınlanmıştır. Yani her türlü baskıya karşı koyarak ve her türlü engelleri aşarak yayın yapmışlardır.⁵

³ Bahir Selçuk, “Millî Mücadele'nin Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin Edebî Yönü Üzerine”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, (Yayına Hazırlayan: Merve Uğur, Ankara, 2018, C. 2, s.,1025-26. (1021-1062).

⁴ Selçuk, “Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin”, s. 1026.

⁵ Zekai Güner, “Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, *Erdem*, C. 11, S. 31, 1998, s. 98; E.Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 174.

Kastamonu’da yayımlanmakta olan *Açıksöz*, Erzurum’da yayımlanmakta olan *Albayrak* ile Amasya’da yayın hayatını sürdürmeye çalışan *Emel* gazetesinin kâğıt yokluğu ve destek alamamak gibi sebeplerle basılmadığı zamanlar olmuştur.⁶

Adana’da yayınlanan *Ferda* ile İzmir’de yayımlanmakta olan *Ahenk* gazeteleri işgal kuvvetlerinin yayın organı görevini görmüşlerdir. İşgal kuvvetleri komutanlarının beyannamelerini yayınlamışlardır. Türk milletine ayar vermeye çalışmışlardır.⁷ Millî Mücadele’ye karşı olan Anadolu gazeteleri arasında İrşat ve Zafer gibi gazeteler de vardır. Anadolu’da yayımlanan ve Millî Mücadele’den yana olan önemli gazeteler arasında *İzmir’e Doğru*, *Açıksöz*, *Arkadaş*, *Yeni Adana*, *Albayrak*, *Anadolu*, *Babalık*, *Dertli*, *Işık*, *Öğüt*, *Emel*, *Ahali*, *İstikbal*, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gibi gazeteler yer almaktadır.⁸

Tablo-1: 1922 Yılında Anadolu Basını Listesi⁹

Yayın Yeri	Yayın Adı	Yayın Tarihi	Toplam
Adana	Hayat	1922	2
	Millî Mefkûre	1922	
Afyon	Son Haber	1922-1928	2
	İkaz	1919-1923	
Ankara	Sebilürreşat	1911-1928	10
	Sıhhiye Mecmuası	1913-1928	
	Köy Hocası	1918-1928	
	Türk Hava Mecmuası	1920-1922	
	Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası	1921-1922	
	Piyade Mecmuası	1921-1924	
	Ana Türk Yurdu	1922	
	Anavatan Mecmuası	1922	
	Şarkın Sesi	1922	
	Tayyare	1922-1923	
Antalya	Doğu	1922	1
Artvin/Ardahan	Yeşil Yuva	1922-1923	1
Balıkesir	Çağlayan	1914-1926	3
	İrşat	1920-1922	
	Karesi	1922-1924	
Bolu	Gaye-i Milliye	1922-1923	1

⁶ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 98.

⁷ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 98-99.

⁸ Sevgi Bayat, “Millî Mücadele Döneminde Konya Halkının Durumu ve Babalık Gazetesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Doktora tezi), İzmir, 2015, s. 9.

⁹ Nâzım Hikmet Polat, “Türkiye’de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış”, *Türklük Bilimleri Araştırmaları (TÜBAR)*, C. 12 (Güz: 2002), s. 12-25.

Yayın Yeri	Yayın Adı	Yayın Tarihi	Toplam
Bursa	Arkadaş	1886-1925	5
	Ertuğrul	1910-1925	
	Lane	1922	
	Millet Yolu	1922	
	Nilüfer	1922-1925	
Çorum	Hâle	1922	1
Daday/Kastamonu	Nâzikter	1919-1926	1
Diyarbakır	Küçük Mecmua	1922-1923	1
Edirne	Yeni Edirne	1908-1928	1
Elazığ	Satvet-i Milliye	1922	1
Eskişehir	Hava Mecmuası	1922-1957	1
Giresun	Işık Gazetesi (Giresun'da Işık)	1918-1927	1
İzmir	Hizmet	1885-1933	13
	Âhenk	1893-1928	
	Anadolu	1911-1954	
	Islahat	1918-1922	
	Şark	1919-1923	
	Akdeniz	1922	
	Dil hayat	1922	
	Edebi Mizahi Kahkaha	1922	
	Edebi Şark	1922	
	Kahkaha	1922	
	Yıldız	1922	
	Yeni Turan	1922-1924	
	Ticaret Gazetesi	1922-1928	
Kastamonu	Kastamonu	1882-1938	2
	Doğu	1922	
Kayseri	Sebilürreşat	1922	2
	Anadolu'da Ortodoksluk Sadası	1922-1923	
Konya	Konya	1868-1928	6
	Babalık	1910-1929	
	Öğüt	1919-1922	
	Babalık Gazetesinin Haftalık Mizah İlave Nüshası	1922	
	Bârika	1922	
	Halk	1922-1923	
Mersin	Doğrusöz	1922	1
Ordu	Güneş Gazetesi	1919-1927	3
	Azım	1922	
	Güneş Mecmuası	1922	
Samsun	Aks-i Sadâ	1908-1922	4
	Samsun Ticaret Odası Gazetesi	1910-1926	
	Samsun'da Hilal	1921-1922	
	Mektepli	1922	

Yayın Yeri	Yayın Adı	Yayın Tarihi	Toplam
Sarıkamış	Varlık	1921-1928	2
	Şark Cephesi Tıp Mecmuası	1922	
Sinop	Sinop	1920-1922	2
Sivas	Sivas	1879-1927	3
	Kızılırmak	1912-1926	
	Dilek	1922	
Tarsus	Tarsus	1919-1927	1
Trabzon	İstikbal	1918-1923	8
	Genç Anadolu	1921-1922	
	Düşünceler	1922	
	Güzel Trabzon Gazetesi	1922	
	Hak Gazetesi	1922	
	Kahkaha	1922	
	Yeni Mektep Mecmuası	1922	
	Zafer	1922	
Yozgat	Yeni Yozgat	1921-1922	1
28 ilde toplam	80 gazete ve dergi yayınlanmıştır.		80

Anadolu basınının hemen hepsi devam eden savaş ortamıyla ilgili haber ve yorumları paylaşmak amacıyla oldukları için daha ziyade haftada iki, haftada üç, haftalık veya günlük olarak yayımlanmışlardır. Ama tamamına yakını fikir ağırlıklı olmalarıyla gazeteden çok dergiye yakın yayınlardır.¹⁰

TBMM'nin açılmasından sonra Ankara Hükümeti, Millî Mücadele karşısı olan yurt içi ve yurt dışı yayınların Anadolu'ya girmesini yasaklamıştır.¹¹

TBMM Hükümeti, Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nü ve Anadolu Ajansı'nı kurarak yurt içinde ve yurt dışında doğru haberin verilmesini desteklemiş; Millî Mücadele yanlısı Anadolu basınına para ve kâğıt yardımı yapmaya başlamıştır. Bunlar arasında Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yeni Gün ve Sebilürreşad gibi gazete ve dergiler de vardır.¹² Basının Millî Mücadele'deki yerini iyi bilen Mustafa Kemal, basın mensuplarının askere alınmamasını sağlamıştır. Yanlışlıkla askere alınan matbaa görevlileri bile yakın çevredeki matbaalara dağıtılmıştır.¹³

Millî Mücadele yılları, yerel basın açısından hayli bereketli yıllardır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa tarafından basın kuruluşları teşvik edilmiştir. Millî Mücadele'nin haklı davasının iç ve dış kamuoyuna aktarılmasına ihtiyaç vardır. Polat; Millî Mücadele yıllarında yani 1919-1922 arasında Anadolu'da en az yüz kırk bir süreli yayın organı çıktığından ve daha önceki tarihlerde basın hayatına girip Millî Mücadele yıllarında da yayımına devam edenler eklenince bu sayının yüz altmış üçe ulaştığından söz

¹⁰ Polat, "Türkiye'de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış", s. 12-25.

¹¹ E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 174.

¹² Güner, "Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s. 98; Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 174.

¹³ Halûk Harun Duman, *Erzurum Basın Yayın Tarihi (1867-1997)*, Duyap Yayınları, İstanbul, 2000, s. 93.

etmektedir.¹⁴ Diğer taraftan Milli Mücadele döneminde, Anadolu genelinde toplamda üç yüz altı gazete ve derginin yayımlandığından,¹⁵ bunlar arasında 1920-1922 yılları arasında Ankara’da yayınlanan yirmi dört gazete adından söz edilmektedir.¹⁶ Bazı kaynaklarda da bütün Anadolu’da yayın yapan gazete sayısının kırk, bazılarında altmış sekiz civarında olduğu belirtilmekte ve üç-beş tane de Milli Mücadele karşıtı yayın yapan gazeteden söz edilmektedir.¹⁷

Her şeye rağmen Millî Mücadele’yi destekleyen en güçlü ses, Anadolu’dan yükselmiştir. İşgaller sonrası zulmü yaşayan, işgallere karşı direnişi gören, olaylara bizzat ve bilfiil tanıklık eden Anadolu basını, birkaçı hariç Millî Mücadele’yi desteklemiştir.¹⁸ Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğünün 1921 ve 1922 yılı bütçelerinden en büyük pay, Anadolu basınına yardım için ayrılmıştır. Ayrıca Anadolu Ajansı, her gün düzenli olarak iki defa haber geçmiş ve bu haberlerin yerel gazeteler aracılığı ile duyurulmasını istemiştir. Anadolu basını, TBMM’deki çalışmaları, cephe durumunu, Mustafa Kemal Paşa’nın açıklamalarını, resmî duyuruları halka iletmıştır.¹⁹

1. Anadolu Ulusal Basını

1.1. Anadolu’da Yeni Gün / Yeni Gün: 2 Eylül 1918’de İstanbul’da Yunus Nadi tarafından çıkarılmaya başlanan bir gazetedir. Yayınını aralıklarla 12 Nisan 1920 tarihine kadar sürdürmüştür. Mondros Mütarekesi sonrası basına getirilen sansür sonucu kapatılmıştır. 27 Mart 1919’dan sonra altı buçuk ay kadar süren bir kapanışı yaşamıştır. 11 Ekim 1919’dan 12 Nisan 1920 tarihine kadar çok zor şartlar altında yayınlanmıştır.²⁰ Son kapanma nedeni gazetede açıkça Millî Mücadele hareketinin desteklenmesi ve 16 Mart 1920’de Şehzadebaşı Karakolu’nda Türk askerlerinin şehit ediliş şeklini yazmasıdır. Onun için 17 Mart 1920’de matbaası basılmış ve gazete kapatılmıştır. Bir ara Eski Gün adıyla da yayınlanmışsa da değişen şartlar üzerine Yunus Nadi, Ankara’ya kaçmıştır. Matbaasını da katır sırtında taşımış, Uzun Fahri, başmürettip Kâmil, mürettipler Halil ve Ali de Ankara’ya gitmiştir. 10 Ağustos 1920’den itibaren Anadolu’da Yeni Gün adıyla yayınlanmaya başlamıştır.²¹

¹⁴ Polat, “Türkiye’de Yerel Basının...”, s. 9.

¹⁵ Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 15.

¹⁶ Büşra Sarı, “Saltanattan Cumhuriyete Geçişte Ankara Basınının Dili (Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün Gazeteleri)”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 11.

¹⁷ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 174; Esmâ Bat, “Yeni Adana Gazetesi’nin Sistematik İndeksi (1921-1922)”, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2020, s.4.

¹⁸ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 173.

¹⁹ İslam, *Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*, s. 7.

²⁰ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 1.

²¹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 339.

Yunus Nadi, öğrencilik yıllarından itibaren Malumat, İkdam, Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerde yazarlık yaparak pişmiş bir gazetecidir. Yunus Nadi, Anadolu'da Yeni Gün aracılığıyla Millî Mücadele karşıtlarıyla mücadele etmiştir. Yazı işleri müdürü Kemal Salih Sel, idare müdürü Ağâh Bey, sorumlu müdür Osmanzade Hamdi, başyazar Yunus Nadi'dir.²² Yeni Gün'ün yazı kadrosunda Nebizade Hamdi, Aka Gündüz, Nüzhet Haşım, Ziya Gökalp, Enver Behnan (Şapolyo), Şükrü (Kaya), Zekeriya (Sertel), Mahmut Esat (Bozkurt) ve Muhittin (Birgen)²³, Celal Nuri (İleri), Mehmet Şeref (Aykut), Tevfik Rüştü (Aras), Ahmet Emin (Yalman), Hakkı Baha (Pars), Cemal Hüsnü (Taray), Hakkı Behiç (Bayıç), Kör Ali İhsan (İloğlu), Mehmet Vehbi (Sarıdal), İsmail Suphi (Soysalloğlu) ve Yusuf (Akçura)²⁴ gibi isimler vardır. Anadolu'da Yeni Gün başlığının altında, “*Yunanistan yıkılmalıdır*,” ifadesi vardır. Millî Mücadele'yi teşvik etmiştir. Kütahya-Eskişehir yenilgileri sonucu Kayseri'ye taşınan ve 1 Eylül 1921'den itibaren Kayseri'de yayınlanmaya başlanan Yeni Gün, Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra 7 Ekim 1921 tarihi sonrası tekrar Ankara'ya gelmiştir. Kayseri'de yayınlanan sayılarda Yunus Nadi, gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı olmaya devam etmiş, fakat gazetenin sorumlu müdürü Nurullah Sami ve Yazı İşleri Müdürü Kemal Salih olmuştur. *Anadolu'da Yeni Gün*'ün Kayseri'deki sayıları Liva Matbaası'nda basılmış ve cuma günleri dışında her gün yayımlanmıştır. İdare yeri, Sivas Kapısı Tac-ı Kızıl Mahallesi'dir. 11 Mayıs 1924'te adını Cumhuriyet olarak değiştirmiştir.²⁵ Dış haberler konusunda Fransız ve Sovyet basınına kullanmıştır.²⁶

Daha İstanbul'da iken Millî Mücadele hareketini desteklemeye başlayan Anadolu'da Yeni Gün, Ankara'da fiilen savaşın içinde yer almıştır. Millî Mücadele ile özdeşleşen yayın organlarından biri olmuştur. Bu özdeşleşme, güdümlü bir yayın organı olduğu anlamında değildir. Yayınlanacak veya yayınlanmayacak olan yazılara kendi karar verirdi. Hükümetin resmi kaynaklarını kendi malı sayan bir gazete değildir. Gerektiğinde şapkasını satarak kendi işini kendi gören bir gazetedir. Propagandayı ve basını, ordular kadar ve bazen ordulardan bile daha değerli görmüştür. Bu nedenle önce içeriye dönmeyi ve propaganda ile kendi halkını kazanmayı önermiştir. Sonra dış cepheye dönük propagandanın dikkate alınması düşüncesindedir. Yeni Gün, propagandayı barutsuz silah olarak görmüştür. Millî Mücadele döneminde basın seferberliğini önermiştir. Yeni Gün'e göre; bir toplumda göz görevi hükümetin, akıl kuvveti meclisin, kol ve el kuvveti ordunun, dil ve söz kuvveti basınındır. Yeni Gün, desteğinde de eleştirisinde de sınır tanımamıştır. Millî Mücadele'nin başarısı için gayret gösterirken, iç ve dış kamuoyunu etkilemek için de çalışmıştır. Yeni Gün, Millî Mücadele'yi haklı bir savaş olarak görmüş, saltanata, hilafete, kapitalizme ve emper-

²² Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 181.

²³ Tahsin Yıldırım, “*Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme -II-*”, s. 286-287.

²⁴ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 166.

²⁵ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 340-341; Gülmez, *Anadolu'da Yeni Gün*, s. 1; Köseadağ, Temel, Kara, “*Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını*”, s. 941.

²⁶ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 181.

yalizme karşı çıkmış, ezilen uluslara yakın durmuştur. Sosyalist düşünce konusunda şartlara göre değişen yaklaşımlar sergilemiştir.²⁷

Millî Mücadele dönemi basını içinde Yeni Gün, en nitelikli ve en kuvvetli yayın yapan gazetelerden biridir. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, Mustafa Kemal'in düşüncelerini yazıya dökmüş ve Misak-ı Milli'yi tüm gücüyle savunmuştur. Ankara Hükümetinin yarı resmi yayın organı gibidir. Halkı tedirgin edecek bir dil kullanmamıştır. Milleti coşturacak yazı ve haberlere yer vermiş ve böylece Millî Mücadele'ye propaganda desteği sağlamıştır.²⁸

Anadolu'da Yeni Gün, TBMM içindeki olayları ve gelişmeleri, Yunus Nadi ve diğer milletvekili olan yazarları aracılığıyla millete yansıtmıştır. Önemli konularda yurt dışına ve cepheye muhabir göndererek yerinden izlemiş ve aktarmıştır. Onun için Yeni Gün'de çıkan haber ve yorumlar, Anadolu basını tarafından kullanılmıştır. Hatta Hâkimiyet-i Milliye değil, Yeni Gün tercih edilmiştir. Anadolu Ajansı, Hâkimiyet-i Milliye'nin yazı ve haberleri yanında Anadolu'da Yeni Gün'ün haber ve yorumlarını da özetleyerek telgraflarla bütün Anadolu'ya dağıtmıştır.²⁹

1.2. Hâkimiyet-i Milliye: Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldiği zaman Ankara'da bulunan ve düzensiz bir yayın hayatı olan Ankara Vilayet Gazetesi'ni Millî Mücadele'nin bir yayın organı haline dönüştürmek istemiştir. Ankara Vilayet Gazetesi'ne önce *Anadolu'nun Sesi* adını vermek istemişse de Sivas'taki İrade-i Milliye'yi hatırlatması için Hâkimiyet-i Milliye ismini tercih etmiştir.³⁰

Konya'dan getirilen baskı makineleri ile Meclis bahçesindeki bir binada basımevi kurulmuştur. Bütün hazırlıklar iki haftada tamamlanmıştır.³¹ Millî Mücadele'nin amacını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını millete duyurmak, milletin Millî Mücadele'ye desteğini sağlamak ve halkı bilinçlendirmek için yayınlanmaya başlamıştır. Hâkimiyet-i Milliye başlığının altında "*mesleği milletin iradesini hâkim kılmaktır*" ifadesine yer verilmiştir. Adından da anlaşıldığı gibi millî egemenliği savunmuştur. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesinden kısa bir süre sonra 10 Ocak 1920'de ilk sayısı çıkmıştır. Heyet-i Temsiliye adına Sivas'ta bulunduğu sırada çıkarılan İrade-i Milliye yerine Ankara'da yayınlanan resmi/yarı resmi bir yayın organıdır. Mustafa Kemal tarafından dikte ettirilen isimsiz ve imzasız birçok yazı ile yayın hayatında yerini almıştır. 1920-1934 yılları arasında Hâkimiyet-i Milliye adıyla çıkmıştır. Daha sonra isim değiştirmiş, 1953'e kadar Ulus, 1954'e kadar Yeni Ulus, 1955'e kadar Halkçı ve 10 Haziran 1955'den sonra Ulus adıyla yayınlanmaya devam etmiştir.³²

²⁷ Gülmez, *Anadolu'da Yeni Gün*, s. 2-7.

²⁸ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 941.

²⁹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 163.

³⁰ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 13-14.

³¹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 353.

³² Güner, "Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s. 101; Yücel Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 201.

İlk sorumlu yazı işleri müdürü yedek subay Recep Zühdü (Soyak), ilk yazı işleri müdürü Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) idi.³³ Yazı ve haber sağlama işiyle de Hakkı Behiç (Bayiç) görevlendirilmiştir. Özel bir gazete gibi görünmesine rağmen resmi bir yayın organı olarak değerlendirilebilir. Çünkü gazetenin başyazarlığı atamıyla yürütülmüştür. Sırasıyla Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hüseyin Ragıp (Baydur), Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gevher (Etili), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) başyazarları yazmışlardır. 7 Haziran 1920’de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi kurulunca, genel müdür, bir süre aynı zamanda gazetenin de başyazarlığını yapmıştır. İdaresi 1923’ten sonra Recep Peker’e, 1924’ten 1931’e kadar Mahmut (Soydan)’a, 1931’den sonrada Falih Rıfkı (Atay)’a verilmiştir. Daha sonra gazetenin yönetimi doğrudan Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından yürütülmüştür.³⁴ Yazı kadrosunda; Mahmut Esat (Bozkurt), Aka Gündüz, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mahmut (Soydan), Yahya Kemal (Beyatlı), Ruşen Eşref (Ünaydın), İzzet Ulvi (Aykut), Ziya Gevher (Etili),³⁵ Hüseyin Tefvik, Dr. Adnan (Adıvar), Dr. Tefvik Rüştü (Aras), Yusuf Akçura,³⁶ Sabri Ethem (Ertem), Ahmet Hakkı, Hamdi Osmanzade, Âşık Naili, İsmail Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Nafi Atuf (Kansu), gibi önemli isimler yer almıştır. Ayrıca İstanbul’dan ve Ankara’dan önemli yazarlar da arada sırada yazı verilmiştir. Halide Edip (Adıvar), Mehmet Akif (Ersay), Müfide Ferit (Tek), İsmail Müştak (Mayakon), Mehmet Emin (Yurdakul), İsmail Habip (Sevük), Celal Nuri (İleri), İsmail Hami (Danişmend), Cemal Hüsnü (Taray), Hayrettin (Taran) bu isimler arasında sayılabilir.³⁷

Ankara Vilayet Matbaası’nda basılan ve hafta iki gün çıkan Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1920’den itibaren haftada üç, 6 Şubat 1921’den itibaren Cumartesi dışında her gün ve 23 Temmuz 1921’den itibaren her gün yayınlanmıştır. Mustafa Kemal’in Hakkı Behiç’e yazdırdığı gazetenin ilk sayısı iki yaprak olarak çıkmış ve birinci sayfası gazetenin ilk başyazarına ayrılmıştır. Bu başyazıda gazetenin izleyeceği yol ve Millî Mücadele’nin amaç ve hedefleri anlatılmıştır. Şöyle ki:

*“Bugünden itibaren yayınlanmaya başlanan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden çevrelerin durumunu anlatacak olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği mücadeleye yolunun göstergesidir. Diyebiliriz ki Hâkimiyet-i Milliye, milli egemenliğin savunucusu olacaktır.”*³⁸

³³ İzzet Öztoprak, “Hâkimiyet-i Milliye”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliyegazetesi/> (Et: 06.10.2022).

³⁴ Özkaya, “Hâkimiyet-i Milliye”, s. 201-202.

³⁵ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 102; İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 353.

³⁶ İzzet Öztoprak, “Hâkimiyet-i Milliye”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliyegazetesi/> (et: 06.10.2022).

³⁷ Girgin, *Yerel Gazetecilik*, s. 106.

³⁸ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 15.

İmzasız veya tek yıldız işareti bulunan başyazıların Mustafa Kemal'e ait olduğu ifade edilmektedir. Hâkimiyet-i Milliye'nin bütün Anadolu'ya dağıtım yapıldığı gibi, İstanbul'da bulunan Çanakkale mevki müstahkem kumandanı Şevket Bey aracılığıyla yedi yüz kadarı da İstanbul'a gönderilmiştir.³⁹

Gazetede; Fransız İnsan Hakları Beyannamesi, Kuva-yı Milliye, Millî Mücadele, İstanbul'un işgali, Büyük Millet Meclisi kararları, cephedeki gelişmeler ve Türkiye'nin geleceği gibi konularda haber ve yazılar yayımlanmıştır.⁴⁰

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, cephe haberlerini İznik'te sürekli muhabirler bulundurarak takip etmiştir. Cephe haberleri gazetenin son sayfasında "*İstihbarat*" adı altında yayınlanmıştır. Yurt dışına yabancı dil bilen muhabirler göndermiş ve düzenli olarak yurt dışındaki gelişmeleri takip etmiştir. Millî Mücadele boyunca Anadolu basını, Hâkimiyet-i Milliye'yi tek kaynak gibi takip etmiş ve haber kaynağı olarak kullanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye, manda, himaye karşıtı ve bağımsızlık taraftarı olarak yayınlar yapmıştır. Beş altı bin tiraja ulaşmıştır. 1922 yılında Mart 1922 barış teklifi, cephe haberleri, taarruz hazırlıkları, ekonomi, sosyal yardım, eğitim gibi konuları işlemiştir. Dış dünyayı yakından takip etmeye devam etmiştir.⁴¹ 1922 yılında kimsesiz çocukların bakımı,⁴² öğretmenlerin durumu,⁴³ İstanbul'da yapılan kötülükler,⁴⁴ Hâkimiyet-i Milliye Kupası,⁴⁵ salgın hastalıklar,⁴⁶ mütareke teklifi,⁴⁷ Boğazlar konusu,⁴⁸ Yunan zulmü,⁴⁹ Başkumandanlık Meydan Muharebesi⁵⁰ gibi konulara değinmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesini esas alarak hazırlanan on sekiz tane yüksek lisans ve doktora tezi olması, gazetenin etkinliğini ve bir döneme tanıklık ettiğini göstermesi açısından önemlidir.⁵¹

2. 1922 Yılında Millî Mücadele'yi Destekleyen Anadolu Yerel Basını

2.1. Açıksöz: Kastamonu'da 15 Haziran 1919'da Ahmet Hamdi, Hüsni (Açıksöz) Bey ve Tahir (Karaoğuz) tarafından çıkarılmaya başlanan Açıksöz, haftada bir olarak yayınlanmıştır. Bu şahıslar; gazetecilik bilgi ve deneyimleri olmayan, politikadan anlamayan, beş parasız ve vatansız gençlerdir. Lise Müdürü Behçet (Nida) ve tarih öğretmeni İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'nın destekleriyle gazete çıkarmaya baş-

³⁹ Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye", s. 202.

⁴⁰ Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye", s. 202.

⁴¹ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 18-19

⁴² Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 29-33.

⁴³ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 34-40.

⁴⁴ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 42.

⁴⁵ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 46-47.

⁴⁶ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 49.

⁴⁷ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 51-57.

⁴⁸ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 70-72.

⁴⁹ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 84-89.

⁵⁰ Doğramacıoğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 99-103.

⁵¹ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (et:06.10.2022).

lamışlardır.⁵² Açıksöz, “*Bağımsız siyasi bir gazetedir.*” 16 Eylül 1919’dan itibaren haftada iki defa yayınlanmaya başlanmıştır. 9 Mart 1921 tarihli 128. sayısından itibaren Cumartesi gününden başka her gün çıkarılmıştır. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı gibi görev yapan Açıksöz gazetesi, İnebolu, Zonguldak, Sinop, Bolu gibi illerin haberlerini de yayımlamıştır. İstanbul’daki gelişmeler Açıksöz aracılığıyla Anadolu’ya ulaşmıştır. Çünkü İstanbul basınının Anadolu’ya girmesi yasaklanmıştır. Ankara kaynaklı haberleri de okuyucularına ulaştırmış, basın yoluyla yapılan yabancı kaynaklı saldırılara iyi cevaplar vermiştir.⁵³

14 Aralık 1931 tarihinde kapanmıştır. On iki yıl yayın hayatını sürdürmüştür. Millî Mücadele’yi destekleyen önemli basın kuruluşlarından birisidir. İstiklal Harbi’ni ve Kuva-yı Milliye’yi tartışmasız savunmuştur. Halkı silahlı direnişe çağırmıştır. Bağımsız devlet kurulmasını desteklemiş, işgalleri protesto etmiş ve okuyuculardan büyük ilgi görmüştür. Mehmet Akif, İstiklal Marşı’nı TBMM tarafından kabul edilmeden önce ilk defa yayınlanmak üzere Açıksöz gazetesine göndermiştir.⁵⁴

Gazetenin yazı kadrosunda Behçet Bey (Sultanî Müdürü), Talat Bey (Onay, Çankırı Meb’usu), İsmail Habib Sevük, Hasan Fehmi (Turgal, Kütüphaneler Müdürü), İsmail Hakkı Bey (Uzunçarşılı), Mehmet Akif (Ersoy), Maarif Vekili Necati Bey, Abdulhat Nuri Bey, Trabzon Meb’usu Nebizade Hamdi Bey, Talât Mümtaz (Yaman), Musa Kâzım, Ebulselah Rifat, Zeki Cemal (Bakiçelebioğlu), Raif Bey, o zaman Kastamonu Sultanisi’nde okuyan ve sonradan meşhur olan şairlerden Arif Nihat (Asya), Orhan Şaik (Gökay) gibi isimler vardır.⁵⁵ Dr. Fazıl Bey ve Nizamettin Nazif Bey de bu ekibin içindedir.⁵⁶

Açıksöz gazetesi; Kuva-yı Milliye’yi coşkuyla karşılamış ve TBMM’yi ve Mustafa Kemal Paşa’ya desteklemiştir. İngilizleri ve İstanbul Hükümeti’ni şiddetle eleştirmiş, Damat Ferit Paşa Hükümeti’ni İtilaf Devletleri tarafından kullanılan kukla olarak görmüştür. Batı Cephesine ilgi göstermiş ve Başkumandan’ın İzmir’e girdiği tarihe kadar cepheden haberler vermiştir. Bunun yanı sıra Ege Adaları’nın Türkiye’ye verilmesini istemiştir. Millî Mücadele hareketi konusunda halkı aydınlatmış ve Millî Mücadele’yi desteklemiştir.⁵⁷ Açıksöz gazetesi, ücretsiz olarak ilçe ve köylere kadar gönderilmiştir. Gazete, zengin konu içeriği ve muhabirlerinden aldığı haberlerle İstanbul basınına aratmamıştır. Ayrıca Açıksöz gazetesi gizli yollardan İstanbul’a bile gönderilmiştir.⁵⁸

⁵² İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, s.358-359.

⁵³ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 100-101; İbrahim Halil Tanık, “I. İnönü Zaferi’nden İzmir’in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzincan, 2012, s. 43.

⁵⁴ Yasemin Vural Çakmak, “İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Açıksöz Gazetesindeki Makaleleri (1921-1922)”, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2018, s.4.

⁵⁵ Çakmak, *Açıksöz Gazetesindeki Makaleleri*, s. 4-5.

⁵⁶ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 42; Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 179-180.

⁵⁷ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 44.

⁵⁸ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 45.

İtilaf Devletlerinin Mart 1922'deki barış teklifini aldatmaca olarak görmüştür. Barış teklifini, büyük bir haksızlık karşısında ayağa kalkan ve hakkını elde etme konusunda büyük bir başarı gösteren Türk milletinin isteklerinin ve Misak-ı Milli'nin görmezden gelinmesi olarak değerlendirmiştir.⁵⁹ Ancak milli azmin Yunanistan'ı yıkacağı inancını sürekli işlemiştir.⁶⁰

Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusunun ve milletinin moralini yüksek tutmaya çalışan haberler yapmıştır. Saldırı planlarını, kuvvet ve donanım durumunu vermiştir.⁶¹ Yunan zulmüne⁶², Yunan idaresi altındaki İzmir'in durumuna⁶³, Yunanlıların savunma önlemi alma çabalarına⁶⁴, Manchester Guardian gazetesinin "*Yunanlıların er geç kötü sonla karşılaşacaklarına*" dair yazısına⁶⁵, günlük olarak remi duyurulara,⁶⁶ İngilizler bir taraftan konferansta Doğu barışını temin edeceklerini söylerken bir taraftan da Yunan ordusunu donatmaya ve silahlandırmaya devam etmesine,⁶⁷ bazı hainlerin düşmanla işbirliği yapmalarına,⁶⁸ Yunan cephesinden bilgilere,⁶⁹ İsmet Paşa'nın açıklamalarına,⁷⁰ yer vermiştir. Benzer haberler sürekli verilerek millet, savaşa hazır tutulmaya çalışılmış ve motivasyon düşürülmemiştir.⁷¹ Halka düşen görevler sıralanmıştır.⁷² Ağustos ayı başlarında Yunanlıların İzmir'deki muhtariyet oyunu gündeme gelmeye başlamıştır.⁷³ 27 Ağustos 1922 sayısında "*26 Ağustos'ta Garp Cephesi'nde Harp Başladı, Nusret Allah'tan*" başlığı dikkat çekmektedir.⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Afyon'un Yunan kuvvetlerinden geri alındığına dair TBMM Başkanlığına gelen telgrafi yer almaktadır.⁷⁵ Bundan sonraki günlerde Açıksöz, Türk ordusunun ilerleyişi ve geri aldığı yerler, Mudanya Mütarekesi hakkında bilgilere yer vermiştir.⁷⁶

Büyük zaferden sonra İstanbul'un halini İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) büyük bir coşkuyla anlatmıştır.⁷⁷

⁵⁹ Çakmak, *Açıksöz Gazetesindeki Makaleleri*, s. 177-179.

⁶⁰ Çakmak, *Açıksöz Gazetesindeki Makaleleri*, s. 164-169.

⁶¹ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 59.

⁶² Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 273, 282, 286, 287, 289, 290, 336, 338, 339, 340, 342, 348, 366, 375.

⁶³ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 275.

⁶⁴ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 276-277

⁶⁵ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 277-278.

⁶⁶ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 278-290.

⁶⁷ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 280, 287, 329-330, 344.

⁶⁸ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 281, 285.

⁶⁹ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 284.

⁷⁰ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 288.

⁷¹ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 291-309.

⁷² Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 342-343.

⁷³ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 352-354.

⁷⁴ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 359.

⁷⁵ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 362.

⁷⁶ Tanık, *Açıksöz Gazetesinde*, s. 362-378.

⁷⁷ Çakmak, *Açıksöz Gazetesindeki Makaleleri*, s. 181-185.

2.2. Ahali (Edirne): Mehmet Behcet (Perim) tarafından Edirne’de çıkarılan ve ilk sayısı 8 Eylül 1919’da yayınlanan Ahali gazetesi, 25 Temmuz 1920’de Edirne’nin işgali üzerine yayınına ara vermiş ve 4 Aralık 1920’de Sofya’da yayın hayatına devam etmiştir. Trakya’daki Türk varlığının haklarını savunmayı kendisine düstur edinen Ahali gazetesi, Millî Mücadele’ye destek vermiştir.⁷⁸

Yazı kadrosunda İskeçeli Sıtkı, Öğretmen Hicri, Dr. Rıfat Osman, Osman Şevki (Uludağ), Abdülhalim Hadi, Osman Nuri, Cemal Ziya (Ardal), Atıf Fehmi (Ödül), Arif Dünder, Emin Ali ve Cemal Konural gibi isimler vardı.⁷⁹

2.3. Ahali (Samsun): Ahali adıyla İsmail Cenani (Oral) ve Avukat Mehmet Aziz, Öğretmen Kemal Emin tarafından 1919 yılında haftada bir defa perşembe günleri Samsun’da çıkarılmaya başlanan bir gazetedir. Vatan Matbaası’nda basılmıştır. Pontusçu çetelere karşı Kuva-yı Milliye’yi desteklemiştir. 1919-1927 yılları arasında 466 sayı çıkmıştır.⁸⁰ Millî Mücadele’yi desteklediği için İngilizler tarafından ara sıra kapatılmıştır. Buna rağmen 1944 yılına kadar aralıklarla da olsa yayını sürdürmeyi başarmıştır.⁸¹

2.4. Ahenk: Mehmet Şevki ve Cevriye İsmail Beyler tarafından 1904’te İzmir’de çıkarılmaya başlanmış ve haftada iki gün yayınlanmıştır. 1904’ten sonra günlük olarak çıkmıştır. Millî Mücadele’yi desteklemiştir. Fakat İzmir’in işgali üzerine Yunanlılar tarafından zaman zaman kapatılmıştır. Onun için 1919-1921 arasında yayınlanamamıştır. Buna rağmen 1937 yılına kadar yayın hayatını kesintilerle de olsa sürdürmeyi başarmıştır.⁸² Ahenk gazetesinin yazar kadrosu epeyce zengindir ve önemli isimlerden meydana gelmektedir. Mehmet Şevki, Cevriye İsmail, Halit Ziya (Uşaklıgil), Ali Nazmi, Süleyman Şevket, Refik Nevzat, Mehmet Necati, Hasena Nalan, Hadiye Hümevra, Mahmut Esat (Bozkurt), Mustafa Necati, Orhan Rahmi (Gökçe), Mahmut Fikri, Mahmut Şevket,ERCÜMENT EKREM (Talu), Aka Gündüz, Halide Nusret (Zorlutuna), Tokadizade Şekip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı (Atay) bunlar arasındadır.⁸³

2.5. Amasya’da Emel / Emel: Mehmet Sırrı (Soğukpınar) tarafından 15 Nisan 1920 tarihinde Amasya’da çıkarılmaya başlanan ve haftada bir yayımlanan gazete, kâğıt yokluğu ve maddi imkânsızlıklardan dolayı bir süre yayınlanamamıştır. Kasım 1920’den itibaren İsmail Hakkı ve Mehmet Sadık tarafından Hakikat adıyla yayınlanmaya devam edilmiş, 24 Kasım 1921’den itibaren tekrar Emel adıyla yayınlanmıştır. Emel adıyla 1928’deki Harf İnkılabı’na kadar yayın hayatını sürdürmüştür.⁸⁴ Gazete-

⁷⁸ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 99.

⁷⁹ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s.99; Bünyamin Kocaoğlu, “Millî Mücadelede ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Samsun’da Basın Hayatı ve Cemiyetler”, *Akademik Açık Dergisi*, S. 2, s. 155.

⁸⁰ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 99.

⁸¹ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 186; Tahsin Yıldırım, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme –II”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2, Temmuz-Aralık 2009, s. 267.

⁸² Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 179.

⁸³ Yıldırım, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme –II”, s. 268.

⁸⁴ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 99-100.

nin sahibi, yayın ve yazı işleri sorumlusu Mehmet Sırrı Bey'dir. Süreyya Sami Bey de bir süre yazı ve yayın işleri sorumluluğunu üstlenmiştir. Yazı kadrosunda Sadık Turgut ve Turabizade Cevat gibi isimler vardır. Millî Mücadele'yi desteklemiş, Yozgat İsyanı konusunda halkı uyarmıştır.⁸⁵

2.6. Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı: İlk sayısı 22 Temmuz 1922 tarihinde, on altıncı ve son sayısı ise 8 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan gazete, Türk basın tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1922'de Kayseri'de kurulan Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin yayın organıdır. Osmanlı Türkçesi olarak yayınlanmıştır. Karamanlıların Hıristiyan Türkler olduğu tezini savunmuştur. Başlığın altında; "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tâbi umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi'nin fikirlerinin yayıcısıdır,*" ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade, on üçüncü sayıdan itibaren "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tabi umum Anadolu Türk Ortodokslarının dini, ahlaki, tarihi ve haftalık gazetesidir*" şeklinde değiştirilmiştir.⁸⁶

Millî Mücadele içinde Türk kökenli Ortodoks Hıristiyanlar, Anadolu'nun birçok yerinden gelen talepler ve Papa Eftim'in girişimleri ile TBMM'den ve Adliye Vekaletinden izin alarak Kayseri'de bir kongre toplamışlardır. Millî Mücadele aleyhtarı İstanbul Fener Patrikhanesi'nden bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulması amacıyla Zincidere Ortodoks Manastırı'nda 16 Temmuz 1922'de toplanan kongreye, birçok ruhanî temsilci katılmıştır. *Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı* gazetesi, bu kongrenin amaçlarını ve politikalarını duyurmuş, Türk Ortodokslarının fikirlerinin geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır.⁸⁷

Gazete, Vilayet Matbaası'nda, haftalık olarak ve her sayı iki sayfa olacak şekilde basılarak halka dağıtılmıştır. Gazetenin isminin altında imtiyaz sahibi olarak Pulluoğlu İstimat Zihni, yazı işleri müdürü olarak da Umumi Tahriiriye Müdürü Antalyalı Çekeoğlu Filip'in adı vardır. Gazetenin idare merkezi, Zincidere Manastırı'dır. Telgraf adresi olarak Kayseri'de Kilise Kongresi verilmiştir.⁸⁸

Gazetenin üçüncü sayısında Papa Eftim'in fotoğrafı, "*Türk Ortodokslarının muhterem murahhas-ı umumileri Papa Eftim Efendi Hazretleri*" alt yazısıyla takdim edilmiştir. Dördüncü sayıda ise Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafı, "*Türkiye Millet Meclisi Reis-i Celili Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*" ifadesiyle sunulmuştur. Gazetede, Fener Rum Patrikhanesi eleştirilmiş, bağımsız bir Ortodoks kilisesinin kurulması fikri işlenmiştir. Millî Mücadele'yi açıktan desteklemiştir. Gazetenin on dördüncü sayısında *Anadolu Türk'ür*⁸⁹ başlığı altında şu bilgilere yer verilmiştir:

"Türkler Anadolu'ya Selçuklu devletini teşkil edenler ile ve Ertuğrul Gazi ile gelmiş değillerdir. Eski zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı vardır. Anadolu'nun

⁸⁵ Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını, Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşer'in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 169.

⁸⁶ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 944.

⁸⁷ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 944.

⁸⁸ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 944.

⁸⁹ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 945.

ilk sakinleri, tarihin gösterdiklerine göre Turanilerdir... Avrupa'nın en maruf müverrihlerinden Maseru(?) ve Dumurgaz(?), Anadolu'nun kadim ahalisinin Turanlı olduklarını ve milattan dört bin yıl evvelen böyle olduğunu iddia ediyorlar. Şu hâlde Anadolu'da en eski zamandan beri Turanlı milleti vardır. İşte irken, lisanen, âdeten Türk, diyaneten Ortodoks olan biz Türk Ortodoksların Türklüğünde hiçbir kimse iş-tibah edemeyeceğinden gerek ekalliyet gerek mübadele hususatinin bizlere şümulü olamayacağı emr-i tabii bulunduğunu Avrupa bilmelidir.”⁹⁰

Gazete, Fener Rum Patrikhanesini tanımamış ve Türk Ortodoks Kilisesinin Başkanı Papa Eftim'i desteklemiştir. Gazetenin yayınlarında, savaş ve cephe haberlerinden ziyade Anadolu'da yaşayan Ortodoksların durumu ön plana çıkmıştır. Mübadelede Türkiye'de kalmak istemelerine karşın sonradan gelişen olaylar karşısında bu talepleri kabul görmemiş ve Yunanistan'a gönderilmişlerdir.⁹¹

2.7. Anadolu'da Peyâm-ı Sabah: 1921-1922 yıllarında Ankara'da haftalık olarak çıkmış bir gazetedir. Aka Gündüz tarafından yayımlanmıştır. İstanbul'da yayımlanan Peyâm-ı Sabah gazetesini yok sayarak yayın hayatına girmiştir. Anadolu'da Peyâm-ı Sabah, Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Bu gazetenin mizahi bir yönü de vardır. Aka Gündüz ve Ahmet Hidayet Reel gibi yazarları vardır.⁹²

2.8. Antalya'da Anadolu: 1912 yılında Anadolu adıyla İzmir'de Akil Koyuncu tarafından yayınlanmaya başlanmış ve İttihat ve Terakki'nin sözcülüğünü yapmıştır.⁹³ Daha sonra Haydar Rüştü Bey tarafından önce İzmir'de çıkarılmaya devam edilmiş, İzmir'in işgali sonrasında Antalya'ya taşınmış ve 19 Aralık 1920'den itibaren *Antalya'da Anadolu* adıyla yayınlanmıştır. Millî Mücadele'nin en büyük destekçilerinden olan gazete, 6 Mart 1922'den itibaren sorumlu müdürünü değiştirmiş ve Hafız Zühtü, müdürlüğü yürütmeye başlamıştır.⁹⁴ Gazete, İzmir'in işgalden kurtulması sonrasında tekrar İzmir'de yayınlanmaya devam etmiştir.⁹⁵

2.9. Arkadaş: 13 Eylül 1922 tarihinde Bursa'da yayınlanmaya başlayan gazete, 1925 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Gün aşırı yayınlanmıştır. Sahibi Salih Münir, sorumlu müdürü Kâmil Behçet, başyazarı Ali Rıza Ruşen (Yücer)'dir. 13 Eylül 1922 tarihli ilk sayısında, Bursa'nın Yunan işgali altında bulunduğu dönemde, Eylül 1921 gibi kuruluş dilekçesini vermiş ve Yunanlılar tarafından yapılan incelemeden sonra başvuru reddedilmiştir. Üç beş ay sonra Orhan adıyla tekrar başvuru yapılmış, fakat bu defa tehdit edici bir tavırla kabul edilmemiştir.⁹⁶ Bu yaşananları yazar şu cümlelerle bitirmiştir:

⁹⁰ Köseadağ, Temel, Kara, “Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını”, s. 945.

⁹¹ Köseadağ, Temel, Kara, “Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını”, s. 945.

⁹² Yıldırım, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme –II”, s. 269.

⁹³ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.184.

⁹⁴ Güner, “Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 100.

⁹⁵ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 184.

⁹⁶ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 192.

“Böyle yoğun bulutlarla örtülmüş rüzgârlı, fırtınalı bir gecede ilme, fenne ve erdemli işlere karşı hiçbir kandilin açıkça yanamayacağını anlamış, bu karanlık gece- nin sabahını sabırsızlıkla beklemeye karar vermiştir.

İşte yirmi altı ay, üç gün beş saat sonra şu masum, şu zavallı memleketin saf ve temiz ufkunda bir sabah görülen Osmanlı süngüleri, zulmeti parçaladı. Artık güneş çıktı. Biz de penceremizi açmaya başlıyoruz.”⁹⁷

2.10. Asya: Ögüt gazetesini çıkaran Selanikli Abdülğani Ahmet (Doyran) ta- rafından Ankara’da yayınlanan bir başka gazetedir. Yazı kadrosunda Ahmet Bey’in dışında Sadri Ethem ve Enver Behnan (Şapolyo) gibi önemli kişiler vardır.⁹⁸

2.11. Azim: Ordu’da 6 Mart 1922’de haftada iki gün olarak yayınlanmaya baş- lamış ve 1924’te kapanmıştır. Ordu Bucak gazetesinin kapanması üzerine bu gazete kurulmuştur. Azim gazetesinin kurucusu Avukat İsa Curdan, sorumlu müdürü H. M. Fahrettin (Başeli)’dir. Aynı kişiler Ordu Bucak’ın da yöneticileridir.⁹⁹

2.12. Babalık: Yusuf Mazhar tarafından 23 Aralık 1910 tarihinde Konya’da ya- yınlanmaya başlanan *Babalık* gazetesinin adı, kurulduğu dönemin Konya Valisi Arif Paşa tarafından verilmiştir. Arif Paşa, halka karşı sevecen bir gazete olması için bu adı vermiştir. 1952 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁰⁰

Gazete bazen haftada bir, bazen haftada iki defa ve 1921’den sonra günlük olarak yayınlanmış, bazen iki, bazen dört, bazen altı ve bazen de on sayfa olarak basılmıştır. Tek sayfa yayımlandığı da olmuştur. Babalık isminin hemen altında, “*Her gün çıkar Türk gazetesidir*”¹⁰¹ ifadesine yer verilmiştir. Gazetenin Millî Mücadele dönemindeki yeri, şimdiki Kayalı Park’ta Ziraat Bankası’nın olduğu yerde iki katlı binanın alt katı- dır. Burası, matbaa olarak kullanılmıştır.¹⁰²

Dönemin Konya Valisi Muammer Bey’in isteği ve “*Babalık adında samimiyet bulunmaması, Türk kültüründe öksüzlük hissedilmesi*” gibi bir gerekçe ile 1917-1918 yılları arasında kısa bir süre *Türk Sözü* adıyla çıkmış ve Valinin görevinin bitmesiyle birlikte tekrar *Babalık* adını almıştır.¹⁰³ Erzurum’da yayınlanan Albayrak gazetesinin başyazarı Süleyman Necati Bey’in *Babalık* gazetesine başyazar olmasıyla güç kazan- mıştır.¹⁰⁴

Babalık gazetesi de I. ve II. İnönü Muhabereleri ile Sakarya Savaşı haberlerini Konya halkına duyurmuştur. Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal yanlısı bir politika izleyen ve Millî Mücadele’nin tam bir savunucusu olan *Babalık* haftada iki defa çı- karken, 5 Nisan 1921’den itibaren günlük olarak yayın hayatına devam etmiş ve kırk

⁹⁷ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 193.

⁹⁸ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 183.

⁹⁹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 193.

¹⁰⁰ Mustafa Arıkan, “Babalık Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1.

¹⁰¹ Caner Arabacı, Bünyamin Ayhan, Adem Demirsoy, Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, Palet Yayınları, Konya, 2009, s. 107.

¹⁰² Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 15-17.

¹⁰³ Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 17; Arıkan, “Babalık Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1.

¹⁰⁴ Güner, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 100.

iki yıl yayın hayatını sürdürmüştür. Samizâde Süreyya (Berkem), Şair Yahya Saim, Ahibabazade Yusuf Ziya Bey, Servet İskit, Abdülkadir Efendi, Reşat Ekrem (Koçu), Yakup Kadri, Reşat Nuri, Saffet Gürol,¹⁰⁵ Naci Fikret, Namdar Rahmi, Saadettin Nüzhet, Feridun Nafiz, Enver Behnan (Şapolyo) gibi önemli isimlere, gazetenin yazı kadrosunda yer verilmiştir.¹⁰⁶

Milli Mücadele'nin sesi olarak yayınlarına devam eden Babalık gazetesi, Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti tarafından desteklenmiş, Konya'da silah altına alınmış müretteplerden bir kısmı Güney Cephesi Kumandanı Refet Bey tarafından Babalık gazetesi matbaasında görevlendirilmiştir.¹⁰⁷ Babalık gazetesi, Milli Mücadele boyunca cepheden gelen zafer haberlerini müjde olarak duyurmuş, Ankara'dan alınan emir ve görüşleri millete ulaştırmıştır.¹⁰⁸ Vatanın çıkarları söz konusu olduğunda siyaset yapmayı bir kenara bırakmayı bilmiş, içerdeki işbirlikçilerin saldırılarına rağmen ilerici fikirlerin savunucusu olmuş, İtalyan işgaline aldırış etmemiş, Yunan tehlikesi karşısında dik durmuş, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararları halka duyurmuştur.¹⁰⁹ Babalık basım evinde Milli Mücadele'nin propaganda bildirileri basılmış ve Yunan alfabesi ile de basılan bu bildiriler, Türk uçakları tarafından Yunan birliklerinin üzerine atılmıştır. Babalık, sahip olduğu iki Rum mürettip ve Rumca harf takımları sayesinde, Türkçe bildirileri Yunanca'ya çevirerek basabilmiştir. Büyük Taarruz'u Konya halkına müjdeleyen Babalık gazetesidir. Büyük Taarruz'u, verdiği ilavelerle halka duyurmuştur. İlaveleri ücretsiz dağıtmıştır. İsmet Paşa'nın da dediği gibi Babalık gazetesi, "*Garp Cephesinin Vefakâr Arkadaşı*" olmuştur.¹¹⁰ Gazetenin başyazarı olan Samizade Süreyya, İsmet Paşa'nın talebi üzerine Batı Cephesi'ne gitmiş, gazetesine cephede durumlarıyla ilgili haberler göndermiş ve ordunun İzmir'e girdiği gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır.¹¹¹

27 Nisan 1922 tarihli sayısında Babalık gazetesi gazetecilik üzerine bir yazı yazmıştır: "*Bu memlekette her aklına gelen gazete çıkarıyor. Üç kelimeyi doğru veya yanlış yan yana getiren, biraz da kesesine güvenen herkes gazete çıkarıyor.*"¹¹²

Mustafa Kemal Paşa'nın; "*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*" cümlesiyle biten tarihi ve günlük emrinin tam metnini 3 Eylül 1922 tarihli sayısında yayınlamıştır.¹¹³

¹⁰⁵ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 179.

¹⁰⁶ Güner, "Milli Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s. 100; Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 4, 15, 18; Arıkan, "Babalık Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1; İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, s. 360; Arabacı ve diğerleri, *Konya Basın Tarihi*, s. 107.

¹⁰⁷ Arabacı ve diğerleri, *Konya Basın Tarihi*, s. 111.

¹⁰⁸ Arıkan, "Babalık Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 2.

¹⁰⁹ İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, s. 360.

¹¹⁰ Bayat, *Babalık Gazetesi*, s.18; Arıkan, "Babalık Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 3; İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, s. 361.

¹¹¹ Arıkan, "Babalık Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s.3; Arabacı ve diğerleri, *Konya Basın Tarihi*, s.111.

¹¹² İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, s. 361.

¹¹³ İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, s. 361.

İzmir'in kurtuluşu haberini, “*Üç yıldır hasretle beklediğimiz güzel İzmir'imizi bağrımıza bastık*” başlığıyla vermiştir.

2.13. Bucak: “*Millî emeller için çalışan*” ve 1920 yılı sonlarında Ordu’da yayınlanmaya başlayan gazete, Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organıdır. Haftalık olarak yayınlanmıştır. Sahibi Avukat Rüstem, sorumlu müdürü Avukat Şükrü idi. Yüz üç sayı yayımlandıktan sonra 1 Mayıs 1922’de kapanmıştır.¹¹⁴

Ordu Bucak/Bucak, 1920 yılı sonlarında Ordu Bucak olarak yayınlanan bir başka gazete daha vardır. Gazetenin sahibi Hazinedarzade Mustafa Fehmi, sorumlu müdürü Avukat İsa Curdan, başyazarı H.M. Fahrettin (Başeli) ve İsmal Hakkı (Garipoğlu)’dur. Millî Mücadele’ye açıktan destek veren gazete, haftada iki gün yayınlanmıştır. Yayın hayatı içinde adındaki Ordu kelimesini çıkarmış ve daha sonra sadece Bucak adıyla yayınlanmıştır. 1922 yılında kapanmıştır.¹¹⁵

2.14. Dertli: İlyaszade Mehmet Şükrü (Güle) Bey tarafından 16 Ağustos 1919’da Bolu’da yayınlanmıştır. Yayın politikası olarak “*siyasi, ilmî, edebî, mizahi, bağımsız Türk gazetesidir,*” notunu düştükleri görülmektedir. Hiçbir partiyle ilişkisi yoktur. Bolu-Düzce isyanları dolayısıyla 1920 yılında yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. 1928 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Yayımlandığı süre boyunca Millî Mücadele’yi desteklemiş, halkı bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye çalışmıştır.¹¹⁶ Mesul müdürü dava vekili Ali Saib ve başyazarı, Dr. Şerafettin Abdurrahman Bey’dir. Bolu Vilayet Matbaası’nda basımı yapılan Dertli gazetesi, başlangıçta sadece cumartesi günü, bir ara Pazar ve Salı, tekrar sadece salı günleri yayınlanmıştır. Genellikle siyasi, mizahi ve edebi konulara yer vermiştir. 1923’te, Cumhuriyet’in ilanını sonrası Yağlıoğlu Ahmet Reşat Bey sorumlu müdürlüğe getirilmiştir. Yağlıoğlu Ahmet Reşat Bey’in göreve gelmesiyle birlikte logosu değişmiş ve başlığın yanına “*siyasi, ilmî mizahi, Cumhuriyetçi ve halkçı bir Türk gazetesidir*” ifadesi konulmuştur. Adını, Bolu’lu ünlü şair Dertli’den esinlenerek almıştır. Millî Mücadele yanlısı bir yayın politikası izlemiştir. Aynı zamanda Dertli gazetesi, Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin sözcülüğünü yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve millî kuvvetlerin cepheledeki başarılarını anlatmış, cepheden sürekli haber vermiştir. Böylece milli heyecanı canlı tutmaya çalışmıştır.¹¹⁷

Bolu’da Kuva-yı Millîye lehine kamuoyu oluşturmaya çalışmış, asıl konusu ulusal ve uluslararası basın ajanslarında yer alan Millî Mücadele odaklı haberler ve gelişmeler olmuştur. Dertli, Damat Ferit Paşa hükümetinin uygulamalarını eleştirdiği için kapatılmıştır.¹¹⁸ Bolu İsyani dönemindeki Millî Mücadele yanlısı tutumu dolayısıyla

¹¹⁴ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 167.

¹¹⁵ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 167.

¹¹⁶ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 186.

¹¹⁷ Fahri Kılıç, “Millî Mücadele Döneminde Dertli Gazetesi,” *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. 29, Millî Mücadele Özel Sayısı (2019), s. 80.

¹¹⁸ Kılıç, “Millî Mücadele Döneminde Dertli Gazetesi,” s. 81.

kapatılan Dertli, 1921 yılındaki kapatılmanın ardından tekrar yayınına devam etmiş ve bu yayınları 1928 yılına kadar sürmüştür.¹¹⁹

Yazı kadrosunda Ali Saip (Engin), Reşat (Aker), İlyaszade Şükrü (Güleç), Dr. Şerafettin Abdurrahman gibi isimler vardır.¹²⁰

15 Mayıs 1922’de İzmir’in ve 25 Temmuz 1922’de Edirne’nin işgalinin yıl dönümünde Bolu Belediye Meydanı’nda düzenlenen protesto mitinglerinde heyecanlı bir konuşma yapan Bolu Maarif Müdürü Ahmet Talat (Onay)’ın sözlerini aynen vermiştir. Konuşmasında Ahmet Talat Bey, düşman millî sınırlar dışına atılınca kadar Millî Mücadele’nin devam edeceğini belirtmiştir. Mitinge katılanlar, bu kararlılığı topluca yemin ederek ifade etmiş ve miting sonrası Mutasarrıflığa ve TBMM’ye hitaben birer telgraf çekilmesine karar verilmiştir.¹²¹

2.15. Doğru Öz: 5 Ocak 1922-5 Kasım 1924 tarihleri arasında Mersin’de yayınlanan Doğru Öz, sol görüşlüdür. Mersin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı olduğu da belirtilmektedir. Sahibi ve sorumlu müdürü Türkiye Halk İştirakiyon Fırkası mensubu olan Ata Çelebi’dir. Haftada iki gün çıkan gazete, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Bakanlar Kurulu’nun 22 Mart 1925 tarih ve 1686 sayılı kararı gereğince kapatılmıştır. Başyazarı Oktay Kaan ve Aka Gündüz’dür.¹²² 15 Eylül 1922 tarihli Doğru Öz’de şöyle denilmektedir:

Batı emperyalistleri hesabına çalışmakla suçlanan Vahdettin için ‘geber, hortla’ denirken Gazi başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya şöyle seslenilmektedir: “*Büyük ve kutsal zaferiyle saltanatın, şehvet ve pislik kusan sarayın altı yüz yıllık mazisini çiğneyen, Doğu birliğini sağlayan, Türk’ün kurtuluş yolunu gösteren Gazi Başkumandanımız! Söyle bize, sultanın ne zaman devrildiğini, ihtiras dolu sarayın yıkıldığını ne zaman müjdeleyeceksin?*”¹²³

2.16. Gazi Sancak: Gaziantep’te 1922 yılı başlarında Müdafaa-i Hukuk-u Milliye’nin yayın organı olarak çıkan gazete, haftada bir defa yayınlanmış ve 1925’te kapanmıştır. Heyet-i Merkeziye adına sahibi Ferit (Arslan), sorumlu müdürleri önce Sabri (Güzel) ve daha sonra Doktor Hamit (Uras)’tır. Başyazarı Ömer Asım (Aksoy)’dur. Yazı kadrosunda Şakir Sabri (Yener), Hurşit Enver, Ahmet Muhtar (Göğüş), şehit mahlashı yazılarıyla Zeki (Savcı)’dır.¹²⁴

2.17. Güzel Trabzon: 1 Nisan 1922’de sahibi ve aynı zamanda yazarlarından biri olan Ali Becil tarafından yayınlanmıştır. Sorumlu müdürü Mehmet Ziyaattin’dir. Bu gazetede Uzun Sokak’ta bulunan Mihailidi’nin matbaasında basılmış ve son sayısı 10 Aralık 1922 tarihli 101. Sayı ile kapanmıştır. Güzel Trabzon gazetesi, TBMM’de İkinci Grubun önde gelen isimlerinden olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’e karşı

¹¹⁹ Selami Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s. 56.

¹²⁰ Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, s. 58.

¹²¹ Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, s. 71-72.

¹²² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 193.

¹²³ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 194.

¹²⁴ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 195.

bir tepki olarak çıkarılmıştır. İstikbal, Ali Şükrü Bey’i ve İkinci Grubu desteklerken Güzel Trabzon da Birinci Grubu desteklemiş ve Birinci Grubun Trabzon’daki yayın organı gibi hareket etmiştir. Bu yüzden İstikbal ile Güzel Trabzon arasında basın kavgaları yaşanmıştır.¹²⁵

1922 yılındaki sayılarında “Sulhü Kazanmak, Yunan Mezalimi ve Cinayet Silsilesi, Felaketzede Yurdum, Sürmene’de Darü’l Eytam, Trabzon’da Bulunan Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey’in Trabzon’daki Bugünkü Vaziyetimizi Doğuran Mazi adlı konuşması, Mensucat Fabrikası, Tahkik/İnceleme Heyeti, Atina Gazetesi Sulh İhtimallerini Münakaşa Ediyor, Kazım Karabekir Hazretleri Şehrimizde, Kahraman Kıtaatımız Süngü Hücumu ile Afyonkarahisar’ı İşgal Eylemiştir, Harekat-ı Taarruziyemiz Devam Ediyor, Kaçan Düşman Masum Ahaliyi İmha ve Köyleri İhrak Etmeyi Unutmuyor, Kral mı Devrilecek, Yunanistan mı? Hakikatte Her İkisi Birden, Yunan Mezalimi Nihayetsiz, *Kahraman Ordumuz İzmir’e Girmiştir, Muharebat Serbest ve Sansür Mülgadır*” gibi başlıklarla gelişmeleri haber vermiştir. Millî Mücadele’yi desteklemiştir.¹²⁶

2.18. Hak: Trabzon’da 12 Nisan 1922’de sahibi, sorumlu müdürü ve yazarlarından Akızcıade Hulusi İbrahim tarafından Tür Matbaasından idare olunmuş ve İstikbal Matbaasında bastırılmıştır. Başlığın altında Haftada bir yayınlandığı ve “*siyasi, ilmi, edebi Türk gazetesi*” olduğu belirtilmiştir. “*Memleket ve millete faydalı yazılar yayınlanır*” diyerek tarafını belli etmiştir. Hak gazetesinin de İstikbal’i çıkaran Barutçu ailesi tarafından çıkarıldığı iddia edilmektedir. Kapandığı tarih ise tam olarak bilinmemektedir.¹²⁷

2.19. Halk: 17 Haziran 1922 tarihinden 1923 yılına kadar Samizade Süreyya Bey ve Server İskit tarafından Konya’da yayınlanmıştır.¹²⁸

2.20. Hayat: Adana’da Millî Mücadele’yi destekleyen gazetelerdendir. 1914’te ve 1918’de iki defa yayınlanmışsa da Millî Mücadele döneminde 15 Mart 1922’den itibaren tekrar yayın hayatına girmiştir. Yine 1922 yılında kapanmıştır. Sahibi Mücavirzade Mustafa Emin ve başyazarı Ramanzade Mehmet Kemal (Kusun) idi. Haftada üç gün yayınlanan “*siyasi, ilmi, edebi Türk gazetesi*” idi. Sorumlu müdürleri Avukat Abdurrahman Ali, İsmail Safa, Gündüz Nadir’dir. Başyazarları arasında Ramanzade Mehmet Kemal, Gündüz Nadir, Abdurrahman Ali, Sabih Üçok isimleri vardır. Yazı kadrosunda Hasan Talat (Muter), Celal Sahir (Muter), Yahya Nüzhet, Aziz Süreyya, Remziye Salih, Hasan Basri mahlasıyla (Ercüment Orhan) gibi isimler bulunmaktadır.¹²⁹

2.21. Hayat: Samsun’da yayınlanan, siyasi, sosyal, iktisadi konulardan söz eden günlük gazetedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı olarak cumartesi gün-

¹²⁵ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 131-135.

¹²⁶ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 131-144.

¹²⁷ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 148.

¹²⁸ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 184.

¹²⁹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 174.

leri hariç her gün çıkmıştır. Şubat 1922'den itibaren yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi Ömer Niyazi, sorumlu müdürü Osman Fehmi (Tobruk) ve başyazarı Ethem Veysi'dir. Millî Mücadele'yi desteklemiş, cephe haberlerini, dış politika konularını, Ankara-İstanbul ilişkilerini anlatmış, İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve gruplarını, “*memlekete düşmandan daha yabancı ve Müslümanlığın soysuzları*” olarak değerlendirmiştir.¹³⁰

2.22. Hilal/Samsun'da Hilal: Samsun'da 1909'da dokuz sayı yayınlandıktan sonra kapanan gazete, daha sonra Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olarak 12 Temmuz 1920'de yayınlanmaya başlamış ve arada kapanmalar yaşa da 17 Nisan 1924'e kadar yayınlanmıştır. Bir süre haftalık olarak yayınlanmışsa da daha sonra haftada iki defa çıkmaya başlamıştır. Sahibi Emin (Gevecioğlu) idi. Fakat onun Ankara'ya gitmesinden sonra sahipliğini Avukat Ahmet Hamdi Edip (Kamber), ondan sonra Bafıralı Mehmet Tayyar üstlenmiştir. Yayın müdürlüğünü ve başyazarlığını Ali Raif, sorumlu müdürlüğünü Mehmet Tayyar yürütmüşlerdir. Gazete Pontusçu harekete karşı sert bir mücadele verilmesini istemiş, TBMM'deki gelişmeleri okuyucularına iletmiştir. 1922 baharından sonra tekrar haftada bir yayınlanmaya başlamıştır.¹³¹

2.23. İnkılap: Muğla'da Eylül 1921 ile 1922 yılı sonları arasında yayınlanmıştır. Muğla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organıdır. Kendi deyimiyle “*halk yönetimi ve aydınlanma taraftarıdır.*” Sahibi ve sorumlu müdürü Mustafa Bahattin'dir. Başyazarlığını, Mustafa Bahattin ve Muğla Milletvekili Mahmut Esat (İleri) yapmıştır. Dış politika konularına geniş yer veren gazete, haftada iki gün çıkmıştır.¹³²

2.24. İrade-i Milliye: İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki bazı gazeteleri kendi emellerine âlet ederek Millî Mücadele aleyhinde yaptıkları yayınlara karşı Millî Mücadele'yi savunan bir gazete gerekiyordu. Bunun üzerine Sivas Kongresi sona ererken Mustafa Kemal, kongre üyelerinden Öğretmen Rasim Bey'e gazete çıkarma düşüncesini açıklamış ve kendisinden bu konuda destek istemiştir. Rasim Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği üzerine İrade-i Milliye gazetesini Sivas'ta kurmuş ve yayına başlamıştır.¹³³ Sivas Kongresi devam ederken 10 Eylül 1919 günkü oturumun sonunda basın meselesi ele alınmış ve bu oturumda İrade-i Milliye adı ile bir gazetenin çıkarılmasına karar verilmiştir.¹³⁴ Bu gazete, Millî Mücadele'nin ilk gazetesi denilebilir. Bu gazete, Sivas Kongresi sonrasında Sivas'ta Heyet-i Temsiliye adına Kuva-yı Milliye'yi tanıtmak ve düşüncelerini yaymak için çıkarılmıştır.¹³⁵ 14 Eylül 1919'dan 1921'e kadar İrade-i Milliye, 2 Mart 1921'de Maksut Azmi tarafından *Gaye-i Milliye* olarak yayınlanmış ve 1922 yılı sonlarında kapanmıştır. İrade-i Milliye'nin sahibi De-

¹³⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 186-187.

¹³¹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 175.

¹³² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 187.

¹³³ Hüseyin Doğramacıoğlu, “İHâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 13.

¹³⁴ Burhan Paçacıoğlu, “Cumhuriyete Kadar Sivas Basını ve İrade-i Milliye'nin Yeri”, *Türklük Bilimleri Araştırmaları (TÜBAR)*, C. 14 (Güz-2003) s. 92.

¹³⁵ İnüğü, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 353.

mircioğlu Selahattin (Ulusalark) ve yazı işleri müdürü olarak Mazhar Müfit (Kansu) görünmektedir. Gazete, resmi işlemler yüzünden kongre bittikten ancak üç gün sonra çıkabilmiştir. Gazetenin alt başlığında “*milli istek ve milli hedeflerin savunucusudur*” ibaresi vardır. İrade-i Milliye gazetesi yayınlanma sebebini, ilk sayısında, millî hareketin halka ve dünyaya duyurulması olarak açıklamıştır.¹³⁶ İrade-i Milliye'nin ilk manşeti; “*Harekât-ı Milliye, en muazzam harekât-ı medeniyedir*” olmuştur.¹³⁷ İlk başlarda haftada bir ve daha sonra haftada iki defa ve daha sonra günlük olarak yayınlanmıştır. İrade-i Milliye'nin İstanbul'a sokulması ve aydınların yararlanması için Sivas Vilayeti Baytar Dairesinin kaşesi kullanılmıştır.¹³⁸ Sivas Kongresi zabıtları ve Mustafa Kemal'in bildirimleri gibi önemli konular İrade-i Milliye aracılığıyla her yere ulaştırılmıştır. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gitmesi üzerine gazetenin etkisi azalmıştır.¹³⁹

Mustafa Kemal, Sivas'tan Ankara'ya giderken bu gazeteyi bütün makinalarıyla ve elemanlarıyla taşımaya düşündüyse de Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri gazetenin Sivas'ta kalması konusunda ısrar etmişlerdir. Böylece İrade-i Milliye, maddi imkânsızlıklardan dolayı 1922'de kapanıncaya kadar Sivas'ta yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁴⁰

2.25. İstikbal: Mondros Mütarekesi öncesinde İzmit Dar'ül-Eytam'ındaki memuriyetinden alınan ve bu yüzden İttihatçılarla arası açılan Eyüpzade Ömer Fevzi, Trabzon'a gelerek Selamet adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Ömer Fevzi, İstanbul'da yayınlanan Peyam ve Sabah gazetelerinin Trabzon şubesi gibi çalışmıştır. Mondros'tan sonra Trabzon'da bulunan İttihatçıların rahat ve huzur içinde olmalarını İstanbul'a duyurmuştur. Bu yayınlar, Rumları da çok memnun etmiştir.¹⁴¹ Trabzon'da Rumlar tarafından yayınlanan Epuhi ve Farosianedolis adlı iki gazete daha vardı. Onlar da Trabzon'un Rumluğundan söz ediyorlar, bölgeden Türkleri kaçırmak için Rumları teşvik ediyorlar ve Pontus Rum Devleti'ni kurma zamanının geldiğini yazıyorlardı.¹⁴²

İşte bu olumsuz yayın yapan gazetelere ve Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde Rum-Pontus çetelerinin faaliyetlerinin artmasına karşı 10 Aralık 1918'den itibaren Trabzon'da yayınlanmaya başlamış olan İstikbal gazetesi, Türk halkını teşkilatlandırmak ve Türkler arasında birliği sağlamak amacıyla Faik Ahmet (Barutcu) ve Kemal Ahmet Bey tarafından çıkarılmıştır. Yorgi Mihailidi'in matbaasında ücreti karşılığında basılmıştır.¹⁴³ Daha sonra Sakız Meydanı'nda İstikbal Matbaası'nda basım işleri yürütülmüştür.¹⁴⁴ Trabzon'da Millî Mücadele'nin ilk kıvılcımını oluşturan İstikbal

¹³⁶ Güner, “Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 101.

¹³⁷ Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 105.

¹³⁸ İzzet Öztoprak, “İrade-i Milliye Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1.

¹³⁹ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 175, 181.

¹⁴⁰ Doğramacioğlu, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 13.

¹⁴¹ Asuman Demircioğlu, “Faik Ahmet (Barutcu) Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum 1998, s. 22.

¹⁴² Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutcu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, s. 23.

¹⁴³ Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutcu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, s. 27.

¹⁴⁴ Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı yayını Matbaacılık ve Ticaret İşletme-

gazetesidir.¹⁴⁵ İstikbal gazetesinin ilk hedefi, Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamak olmuştur. Teşkilat kurulduktan sonra hedef, Trabzon'daki Türk halkını birleştirmektir. Sonra da milli birlik hedefine yönelmiştir.¹⁴⁶

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulunca bu gazete, cemiyetin yayın organı haline getirilmiştir. Trabzon'da vatanperverlerin sesi olmuş, milli birlik düşüncesini yaymış, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin beyannamelerini halka ulaştırmış ve halkı Milli Mücadele'ye teşvik etmiştir.¹⁴⁷ Karadeniz bölgesindeki Rum faaliyetlerini protesto etmiştir.¹⁴⁸ Yazı kadrosunda A. Mehmet Salih (Ongan), Kemal Ahmet, Faik Ahmet (Barutçu), Dava Vekili Kadri Mesut, Nakibül Eşrefzade Zeynelabidin Bey, Dava Vekili Salih Zeki, Sultani edebiyat öğretmeni Murat, Dar'ül Mualliminin Müdürü Mustafa Reşit, Sultani Türkçe öğretmeni Kethüdazade Bahattin Bey gibi isimler vardı.¹⁴⁹

Başlangıçta cumartesi ve salı günleri yayınlanan “*siyasi, ilmi bir Türk gazetesidir.*” 17 Ekim 1920'den sonra Pazar ve çarşamba günleri yayınlanmıştır. 14 Mart 1921'den¹⁵⁰ itibaren cumartesi günleri dışında her gün çıkmıştır. 30 Ekim 1923'ten itibaren her gün yayınlanmıştır. Şeyh Sait İsyanı üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince 9 Mart 1925'te kapatılmıştır.¹⁵¹

Anadolu Ajansı, Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün, haber kaynakları arasındadır. Avrupa ve Kafkasya basınına da takip etmiştir. Ankara muhabiri Kemal Salih ve Batum muhabiri Abdülhalim Hilmi idi.¹⁵²

İstikbal gazetesi, 1922 yılı olaylarını anlatmaya Türkiye ile Ukrayna arasında imzalanan antlaşma ile başlamıştır.¹⁵³ Güya Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunu, İtilaf Devletlerinin Cannes Konferansı ile çözme çabaları,¹⁵⁴ Yusuf Kemal Bey'in Avrupa seyahati ve barış arayışı,¹⁵⁵ 22-26 Mart 1922 Paris Konferansı ve mütareke arayışları,¹⁵⁶ Fethi Bey'in Avrupa gezisi ve barış çabası,¹⁵⁷ İngiltere'nin Yunanistan'a yeni yardımları,¹⁵⁸ Yunanlıların işgal altında tuttuğu yerlerde yaşayan Türk halktan

---

si, Ankara, 1994, s. 99.

¹⁴⁵ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 104.

¹⁴⁶ Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, s. 27.

¹⁴⁷ Güner, “Milli Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, s. 102.

¹⁴⁸ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 184-185.

¹⁴⁹ Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, s. 25.

¹⁵⁰ Bazı kaynaklarda 27 Ocak 1921'den itibaren günlük olarak yayımlandığı belirtilmiştir. Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, s. 179.

¹⁵¹ Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi*, s. 31; Kapanış tarihi olarak 11 Mart 1925 tarihi ve 1426. Sayı ile olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 99.

¹⁵² Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 31-32.

¹⁵³ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 328.

¹⁵⁴ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 332-338.

¹⁵⁵ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 339-343.

¹⁵⁶ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 343-353.

¹⁵⁷ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 353-357.

¹⁵⁸ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 357-358.

belge alma çabaları ve zulümleri,¹⁵⁹ Türk ordusunun durumu,¹⁶⁰ Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi gibi konulara büyük yer ayırmıştır.¹⁶¹ Ayrıca Cemal Paşa'nın Tiflis'te şehit edilmesi, Tawshend'in seyahati, Yunanlıların özerklik balonu, Lord Curzon'un seyahati, Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki açıklamaları, İngiltere istediği anda Doğu'da barışın sağlanacağı,¹⁶² "*Ordumuz Darbeyi İndirmeye Başladı*" başlığı 28 Ağustos 1922'de İstikbal'de yer almıştır. Çatışma haberi ancak ulaşmıştır. Bundan sonra her gün taarruz haberleri vardır. 1 Eylül 1922'de ordunun zaferi müjdelanmektedir. 10 Eylül'de İzmir'in bir gün önce kurtarıldığı haberi verilmiştir. Marmara Denizi'ne doğru devam eden harekât haberleri birbirini izlemiştir. Çanakkale Boğazı önlerine varılması ve İngiltere'nin yelkenleri indirmesi, İstanbul ve Trakya'nın alınacağı yolunda haberlerle devam edilmiştir. Artık Anadolu tertemizdir. Mudanya Konferansı ve Mütarekesi'nin değerlendirmesi yapılmıştır.¹⁶³

Büyük Taarruz sonrası düşman denize dökülünce Trabzon'da kutlamalar yapılmıştır. "*13 Eylül 1922 tarihinde Trabzon'da, o güne kadar örneği görülmemiş derecede büyük ve coşkulu sevgi gösterilerinde bulunularak, öğleye doğru Zağnos (Atapark) Meydanı'nda toplanan halk, başlarında Doğu Cephesi Kumandanlığı bandosu olduğu halde, Güzel Hisar'a (Kale Parkı'na) doğru yürüyüşe geçmişlerdir.*"¹⁶⁴ Sonra katılımcılar sayılmış ve yapılan konuşmalara yer verilmiştir.

2.26. Kahkaha: "*Trabzon'da haftada iki defa eşref saatte çıkar*" diye kendini takdim eden Kahkaha gazetesi, 18 Mayıs 1922'de yayın hayatına başlamış, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Bakanlar Kurulu'nun 8 Mart 1925 tarih ve 1595 sayılı kararı gereğince kapatılmış ve toplam 169 sayıya ulaşmıştır. 12 Mart 1925'te kapatılma kararı uygulanmıştır. Sahibi Esat Ömer Eyyubi, sorumlu müdürü Nazmi Nafi olan gazete, sırasıyla Yeni Turan, Yorgi Mihailidi ve İstikbal matbaalarında basılmıştır.¹⁶⁵

Bir mizah gazetesi olan Kahkaha, İkinci Gruba ve onun önde gelen isimlerinden olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'e karşı tavır takınmıştır. Edebi özelliklerinin yanında Bolşevik düşüncesinden izler taşımıştır. Ali Şükrü Bey aleyhine ağza alınmayacak hakaretler savurmuştur. 30 Ağustos 1922 tarihli sayıda yer alan "*Muhterem Mebusumuz Geliyor*" başlıklı yazı buna en iyi örneklerdendir. Bu yüzden mahkemelik olmuş ve zaman zaman da kapanmıştır.¹⁶⁶

2.27. Kalem: Ankara'da yayınlanan haftalık mizah gazetesidir. Salah Cimcoz'un mizah dergisiyle bir ilgisi yoktur. Ad benzerliği vardır. 21 Mayıs 1921 tarihi ile Ağustos 1922 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Büyük Taarruz sonrası kapanmıştır.

¹⁵⁹ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 359.

¹⁶⁰ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 366-367.

¹⁶¹ Demircioğlu, *İstikbal Gazetesi*, s. 367-371.

¹⁶² Hüseyin Bulut, "İstikbâl Gazetesi Dizini (1921-1923)", (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Erzurum 1994, s. 125-130.

¹⁶³ Bulut, *İstikbâl Gazetesi Dizini*, s. 130-145.

¹⁶⁴ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 113.

¹⁶⁵ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 150; Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 195.

¹⁶⁶ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 153.

Sahibi Doktor Hüseyin Suat, sorumlu müdürü Kemal Salih (Sel)'dir. Yunanlıları ve İngilizleri karikatürize etmiştir. Mizah yoluyla Millî Mücadele'yi desteklemiştir.¹⁶⁷

2.28. Kardeş: Bursa'da haftalık olarak yayınlanan gazete, milli çıkarlara hizmet eden siyasal, edebi ve sosyal bir Türk gazetesidir. 16 Ocak 1921'de yayınlanmaya başlamış, daha sonra Vasıf Necdet (Armay) tarafından satın alınmıştır. Eski bir subay olan Vasıf Necdet, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve beraat etmiştir. Yeni harflere geçilmesinden sonra Kardeş adıyla 1933'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür. 1923 seçimlerinde Sakallı Nurettin Paşa'yı desteklemiştir.¹⁶⁸

2.29. Kayseri: Erciyes gazetesinden sonra Mutasarrıflığın denetiminde Kayseri'de çıkarılan ikinci gazete, ilk yayın hayatı 1914'te başlayan ve 1924'e kadar devam eden Kayseri gazetesidir. Haftalık bir gazetedir ve perşembe günleri çıkmıştır. Gazetenin logosunun altında "*Müstakil Kayseri Sancağının Resmî Gazetesidir*" ifadesi vardır. Liva (Vilayet) Matbaası'nda basılmıştır.¹⁶⁹

Millî Mücadele yanlısı bir tutum izlemiş, savaş ve cephe konusundaki haberlere sık sık yer vermiş, halkın moral değerlerini yüksek tutmaya çalışmıştır. Yayınlarında bağımsız gazetelere oranla daha dikkatli bir dil kullanılmıştır. Başlangıçta yazı kadrosunda; Halis Zeki (Hamza Ağa kod adıyla), Çivicizade imzasıyla Ahmet Hilmi (Kalaç),¹⁷⁰ Hüseyin Suat ve Şaban Hami vardır. 1928'den sonra mesul müdür Mehmed Cemal olmuştur. 1925'ten sonra yazı kadrosunda Kazım (Özdoğan), Sâhir (Uzel), Şakir (Sungar), Dr. Tefvik (Sunuç), Fikret (Kavafoğlu), İclal (Aygil), İbrahim (Mavioğlu) ve R. L. Asal gibi isimler yer almıştır. İkinci dönem yayın hayatı 1925-1952 yılları arasında sürmüştür.¹⁷¹

2.30. Kengiri (Çankırı): Çankırı'ya matbaa, İstiklal Savaşı esnasında İstanbul'dan İnebolu'ya oradan da İnebolu-Kastamonu (İstiklal Yolu) üzerinden, Hacışeyhoğlu Hasan (Üçok)'ın girişimleri ile getirilmiştir. Vali Cemal Bardakçı'nın görev yaptığı Eylül 1921'de Çankırı'da *Kengiri* adıyla resmi bir gazete yayınlanmaya başlamıştır. Kengiri isminin Çankırı olarak değiştirilmesinden sonra gazetenin ismi Mayıs 1924'den (142. Sayı) itibaren Çankırı olmuştur.¹⁷²

2.31. Kızıl Hilal: Gazete on beş günde bir yayınlanmış ve kısa ömürlü olmuştur. Sahibi ise Avukat Sait Azmi (Feyzioğlu)'dur. Anadolu Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kayseri Şubesi'nin yayın organıdır. Hükümet Sancak Matbaası'nda basılmıştır. 1 Mayıs 1922 tarihine kadar on sayı çıkmıştır. Aylık olarak yayınlanmıştır.¹⁷³

¹⁶⁷ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 187-188.

¹⁶⁸ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 188.

¹⁶⁹ Mehmet Sena Köseadağ, Mustafa Temel, Selma Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", *Erciyes İletişim Dergisi*, C. 8, S. 2 (Temmuz 2021), s. 938.

¹⁷⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 177.

¹⁷¹ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 942-943.

¹⁷² Erdem Taşdemir, Aytaç Burak Dereli, "Kengiri'den Günümüze Çankırı Basını", *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 44 (Bahar 2017), s. 162.

¹⁷³ Köseadağ, Temel, Kara, "Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını", s. 947.

2.32. Kurtuluş: Kırşehir’de 20 Şubat 1922 yayınlanmaya başlamış, sosyalist düşüncüyü savunmuş bir gazetedir. Kısa süre sonra kapatılmıştır.¹⁷⁴

2.33. Mamüret-ül Aziz: Elazığ’da 1883’te yayın hayatına başlayan gazete, haftada bir gün çıkmış ve vilayet gazetesi durumunda 1914 yılına kadar devam etmiştir. 1920-1926 yılları arasında tekrar yayınlanmaya başlanmış, 1928’de tekrar yayın hayatına dönmüşse de 31 Ekim 1928’de kapanmıştır.¹⁷⁵

2.34. Millet Yolu: Bursa’da 22 Şubat 1920-1927 yılları arasında yayınlanan gazete, Millî Mücadele’ye destek vermiş ve Bolşevikliği savunmuştur. Cumartesi günleri dışında her gün yayınlanan gazete, aynı zamanda Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı olarak yayın yapmıştır. Sahibi Avukat Muhittin Baha (Pars)’tır.¹⁷⁶

2.35. Misak-ı Milli: Avukat Necmettin Bey (Feyzioğlu) tarafından 1921-1923 yılları arasında çıkarılan *Misak-ı Milli*, Kayseri’nin ilk günlük gazetesidir. İki sayfa olarak yayınlanmıştır. Kayseri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organıdır. Liva Matbaası’nda basılan gazetenin yazı işleri müdürü Nurullah Sami, mesul müdürü Osman Nafiz (Akşehirlioğlu) ve başyazarı ise Sait Azmi (Feyzioğlu) ve Halis Zeki’dir. Gazete, adından da anlaşılacağı üzere, Millî Mücadele’yi desteklemiş ve Misak-ı Milli hedefi için çalışmıştır.¹⁷⁷

Gazete, yazılarında; Avrupa’nın emperyalistliğine, acımasızlığına, Millî Mücadele’nin bir Türk-Yunan mücadelesi olmadığına, Hristiyanlarla Müslümanların savaşı olduğuna, bu savaşın sonucunun bütün Doğu halklarının kaderini belirleyeceğine vurgu yapmıştır.¹⁷⁸

2.36. Mücadele-i Milliye: Sivas’ta, 23 Mart 1922’de Hilmi Abidin ve Hayri Lütfi tarafından yayınlanmaya başlamış ve Cumhuriyet ilan edilene kadar çıkmıştır. Millî Mücadele’yi desteklemiştir.¹⁷⁹

2.37. Müstakil Çorum/Çorum: Özel idare tarafından yayınlanan vilayet gazetesidir. 3 Mayıs 1921-1 Ocak 1964 tarihleri arasında çıkmıştır. İlk beş sayıdan sonra sadece Çorum adını kullanmıştır. Haftada bir yayınlanmış ve Millî Mücadele’nin Çorum’dan yükselen sesi olmuştur. Gazetenin ilk yıllardaki yazı kadrosunda il genel meclisi üyesi Mahmut Kâmil Efendi, Avukat Sıtkı, öğretmen Behram Lütfi, müftü Mehmet Tevfik Efendi ve Çorum’da çalışan hekimlerden bazılarının adları vardır.¹⁸⁰

2.38. Ordu’da Güneş: Gazetenin sahibi ve müdürü olan Hafız İsmail Hakkı Bey tarafından 15 Kasım 1919’da Ordu’da yayın hayatına başlamıştır. Millî Mücadele’yi destekleyen yayınları yüzünden kapatılmıştır. 15 Şubat 1922’de tekrar çıkarılmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁴ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 201.

¹⁷⁵ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 177.

¹⁷⁶ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 177-178.

¹⁷⁷ Köseadağ, Temel, Kara, “Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını”, s. 945.

¹⁷⁸ Köseadağ, Temel, Kara, “Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını”, s. 945.

¹⁷⁹ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 182.

¹⁸⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 189.

¹⁸¹ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 185.

2.39. Ögüt: Selanikli Abdülgani Ahmet (Doyran) tarafından 1 Eylül 1917'de¹⁸² Afyon'da yayımlanmaya başlanan *Ögüt*, İzmir'in işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın da tavsiyesi ile Konya'ya taşınmıştır. *Ögüt* yazısının yanında "*Türk varlığını korumak, Türklüğü yükseltmek için çalışır, gündelik gazetedir*",¹⁸³ *Ögüt* yazısının altında ise "*Her gün çıkar tarafsız halk gazetesidir*" ve bazen de "*Halk gazetesidir*", 1922 yılında ise başlığın altında bu kez, "*Milli hedeflere saygılı, vatanın menfaatine çalışan ve tarafsız günlük Türk gazetesidir.*" ifadesi vardır. İtilâf Devletleri ve özellikle Konya'yı nüfuz bölgesi olarak kontrol eden İtalyan kuvvetlerine karşı etkili yazılar yazmıştır.¹⁸⁴ *Ögüt* gazetesi İtalyanlar tarafından birçok kez kapatılmak istense de başarılı olamamıştır.

Ögüt gazetesinin makale işleri müdürlüğünü Sadri Ertem yapmakta, yazar kadrosu Münir Müeyyet (Bekman), Lütfü Arif, Keramettin, Raif Nezihi, Celal Davut ve Enver Behnan (Şapolyo)'dan oluşmaktaydı. *Ögüt* gazetesi 1923 yılına kadar devam eden yayın hayatında önemli başarılarla imza atmıştır.¹⁸⁵

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra *Ögüt* gazetesi, Türk milletinin istiklâli uğrunda kanının son damlasına kadar mücadeleye azimli olduğu düşüncesini işlemiştir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kuran *Ögüt*, İstiklal Harbi'nin Anadolu'daki en önemli yayın organlarından biri olmuştur. Gazete, Şubat 1920'den itibaren bir ara *Nasihât* adıyla çıkmıştır. Çünkü İtalyan sansür ve baskısı kapanmasına ve isim değiştirmesine sebep olmuştur. *Ögüt* gazetesi, matbaasını Söylemez Konağı'nın yanındaki Söylemez Baba Türbesi'ne taşıyarak Millî Mücadele'nin sesi olma-ya devam etmiş ve bir türbe içinde üç beş metrekarelik bir alana matbaa kurarak yayın yapan ilk gazete olmuştur. Bazen de matbaa tren vagonuna yüklenmiş ve hareket halinde yayın hayatına devam etmiştir.¹⁸⁶ Delibaş isyanında ise *Ögüt* gazetesi isyancılar tarafından basılmış, matbaası darmadağın edilmiş, Abdülgani Ahmet ve Feridun Kandemir Beyler isyancılar tarafından yakalanmışlardır.¹⁸⁷

1921 yılı temmuz ayından itibaren hem Ankara'da ve hem de Konya'da yayınlanmaya başlanmıştır. *Ögüt* gazetesinin Ankara'ya taşınmasının nedenleri arasında İtalyanların baskısı gösterilmektedir. Ankara'da Akşam adıyla yayınlandığı belirtilmektedir.¹⁸⁸ Gazetenin Ankara'ya taşınması hakkındaki bir diğer görüş de Mustafa Kemal'in ricası üzerine gerçekleşmiş olduğu hakkındadır. *Ögüt*, Büyük Taarruz hazırlıkları sırasındaki büyük coşkuyu sayfalarına taşımıştır. Ankara baskısının sorumlu

¹⁸² İnuğur, *Ögüt* gazetesinin yayına başlama tarihi olarak 2 Ocak 1918 tarihini vermektedir. Bkz. İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 353.

¹⁸³ Arabacı ve diğerleri, *Konya Basın Tarihi*, s. 184.

¹⁸⁴ Güner, "Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s. 100; Mustafa Arıkan, "Ögüt Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 2.

¹⁸⁵ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 353; Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 4, 18, 21.

¹⁸⁶ Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 10-11.

¹⁸⁷ Arıkan, "Ögüt Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 3.

¹⁸⁸ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 353.

müdürü Ahmet Tevfik, Konya baskısının sorumlu müdürü ise Nuri Tahsin'dir. Öğüt gazetesi, 9 Mayıs 1923'te kapanmıştır.¹⁸⁹

Öğüt gazetesinin kendine ait matbaası vardır ve yazıları burada basılmıştır. Anadolu aydınının sansür nedeniyle yayınlanamayan makaleleri, Öğüt gazetesi tarafından cesurca yayınlanmıştır. Bu cesaretli tutumu yüzünden, İngilizler ve İtalyanlar tarafından Öğüt gazetesi birkaç defa kapatılmıştır. Öğüt gazetesi kapatılınca ismini "Halka Öğüt" olarak değiştirerek yayın hayatına devam etmiştir.¹⁹⁰ Öğüt gazetesi; "*Büyük Millet Meclisi'nin mücahede safhalarını yakından takip etmek, daha vâkıfâne bir lisanla yayınlamak ve müdafaa etmek ve şanlı ordularımızın süngüleriyle elde ettikleri ve edecekleri zaferleri kalemle takip eylemek*" amacı çerçevesinde yayın politikasını sürdürmüştür.¹⁹¹

2.40. Satvet-i Milliye: Hoğuluzâde Mustafa Hulusi (Yetişkin) Bey'in sahibi ve önce Ethem Ruhi Bey'in ve sonra Emin Hüseyin Bey'in sorumlu müdürü, Ahmet Kemal Bey'in yazı işleri müdürü olduğu Satvet-i Milliye, 24 Şubat 1922 tarihinde Elazığ'da çıkarılmaya başlanmıştır. Elâzığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organıdır. Bu gazetenin en önemli özelliği, Macarzade Hakkı Bey tarafından yapılan karikatürlere yer vermesidir.¹⁹² Gazetenin bir çinkografi olmadığı halde Anadolu'da ilk kez Mustafa Kemal'in resmini şimşir üzerine jiletle kazıyarak yapıp yayımlayan gazete olmasıyla ünlenmiştir.¹⁹³

Satvet-i Milliye gazetesinin transkripsiyonu ve asıl metni Erdal Açıkşes ve Zafer Çakmak tarafından yayına hazırlanmış ve Elazığ Valiliği tarafından yayınlanmıştır.¹⁹⁴

Gazetenin başlığının altında ve yanlarında; "*Milli çıkarılara hizmet eden yazılar yayınlanır. Şimdilik haftada bir yayınlanan siyasi, ilmî, edebî ve mizahi Türk gazetesidir, Elazığ Müdafaa-i Hukuk-u Heyet-i Merkeziyesi'nin fikirlerinin yayıcısıdır*" gibi kendisini tanımlayan bilgiler verilmiştir. Bazen de başlığın altında;

"Çekmez dünyanın sırtı bu büyük tabutu,
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet,
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl,

Dayanağımız Misak-ı Milli, gayemiz istiklâl" gibi Millî Mücadele konusundaki kararlılığını gösteren ifadeler yer almıştır. Satvet-i Milliye, 29. Sayıya kadar pazartesi günleri, 36. Sayıdan itibaren pazar günleri çıkarılmıştır.¹⁹⁵

Elazığ'da asayişin durumunu konu alan yazısı dolayısıyla dönemin valisi Süleyman Sami Bey tarafından şikâyet edilerek mahkeme kararı ile Ekim 1922'de kapatıl-

¹⁸⁹ Güner, "Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s. 100.

¹⁹⁰ Bayat, *Babalık Gazetesi*, s. 21-23.

¹⁹¹ Arıkan, "Öğüt Gazetesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 4.

¹⁹² Güner, "Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s.102; Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 196.

¹⁹³ Selçuk, "Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin...", s. 1027.

¹⁹⁴ Erdal Açıkşes, Zafer Çakmak, *Satvet-i Milliye Gazetesi (Transkripsiyon ve Asıl Metin)*, Elazığ Valiliği, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV) Yayınları, Elazığ, 2003.

¹⁹⁵ Selçuk, "Satvet-i Milliye'nin...", s. 1028.

mıştır. Vali Süleyman Sami Bey'den sonra 31 Mart 1923 tarihinde tekrar yayınlanmaya başlayan gazete, yine uzun ömürlü olamamıştır.¹⁹⁶ Millî Mücadele'yi destekleyen, halkı bilinçlendirmek ve bilgilendirmek amacı taşıyan, şehrin ve şehir halkının sorunlarını anlatan yazılar yayınlamıştır. Yeni Gün, Peyâm-ı Sabah, Times gibi gazetelerden alıntılar yapmıştır.¹⁹⁷

Satvet-i Milliye'de yayınlanan yazıların altında; Ahmet Kemal, Ankara'dan Ergani Mebusu Hakkı, Ankara'dan Manastırlı Mustafa Sabri, Avukat Emin Hüseyin Bey, Behzat Tevfik, Darü'l-Eytâm'da Muallim Hamdi, Dersim Sancağı Mebusu Abdülhak Tevfik, Ebu'l-Fikret, Emin Hüseyin, Ferruh Niyazi, Gençler Yurdu'ndan Celal Fikri, Hulusi, Hüseyin, Hüsni Âcabî, İstinaf Reisi Ata Bey, Konya'dan Cevad Tuğrul, Muallim A. Ahi, Mustafa Hulusi (Yetişgin), Nazım Şaki, Nazif Ali, Osman Naci, Reşad Hayreddin (R.H.), Sadeddin, Servet Fahir, Tektellizâde Derbeder (Macarzâde Hakkı?), Yunus Hilmi, Ahmet Kemal (A.K.), A.N., M.H. (Macarzâde Hakkı), T.K., A.A. (Anadolu Ajansı) gibi isimlere rastlanmaktadır.¹⁹⁸

2.41. Serhat: 1922'de Edirne'de haftada iki defa yayınlanmaya başlayan gazetenin sahibi Ekrem Ahmet ve başyazarı Hayrettin'dir.¹⁹⁹

2.42. Seyyare/ Seyyare Yeni Dünya/Yeni Dünya: Çerkez Ethem'in desteği ile çıkan bir gazete olarak ilk önce Seyyare adıyla yayınlanmıştır. Arif Oruç'un da Yeni Dünya adıyla bir gazete çıkardığı, fakat bu adın da Mustafa Suphi'nin Bolşevik yanlısı gazetesi Yeni Dünya'yı çağrıştırdığı için ve Çerkez Ethem'in desteğini almak ve Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya adlı gazetesinden ayırmak için Seyyare Yeni Dünya adını tercih etmiştir. Çerkez Ethem'in isyanı sonrası matbaası basılan ve yağmalanan Seyyare Yeni Dünya gazetesi kapatılmıştır. Arif Oruç ve arkadaşları tutuklanmıştır. Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınması sonrası 29 Aralık 1920'den itibaren Seyyare adı çıkarılarak Yeni Dünya şeklinde yayınlanmıştır. Yeni Dünya, Kasım 1921'den sonra ikinci defa yayınlanmaya başlamış ve Mart 1922'de tekrar kapatılmıştır.²⁰⁰

Eskişehir'de yayınlandığı dönemde Seyyare Yeni Dünya gazetesi, "*İslam Bolşevik gazetesidir.*" Bazen de "*Türk Bolşevik gazetesidir.*" Gazetenin adının üst tarafında "*Dünyanın yoksul işçileri birleşiniz*" ifadesi yer almıştır. Ankara'ya taşındıktan sonra Yeni Dünya, "*Türkiye Komünist gazetesidir*"²⁰¹

Gazetenin sahibi Arif Oruç, sorumlu müdür ve başyazarı Hakkı Behiç (Bayiç)'tir. Hakkı Behiç, resmi ve yasal olarak kurulan Türkiye Komünist Partisi genel sekreteridir. Gazetenin yazı kadrosunda; Arif Oruç, Mustafa Nuri, Hakkı Behiç (Bayiç), Doktor Tevfik Rüştü (Aras), Kütahya Darülmualiminin Müdürü Ömer Lütfi, Memduh Süleyman, Abdurrahman Usta, Ali Şefik, Şevki Celal, Binbaşı Osman, Mehmet Akif (Ersoy), Van Milletvekili Hasan Sıddık (Haydari), Sadrettin Celal (Antel) ve Mehmet

¹⁹⁶ Selçuk, "Satvet-i Milliye'nin...", s. 1029.

¹⁹⁷ Selçuk, "Satvet-i Milliye'nin...", s. 1031.

¹⁹⁸ Selçuk, "Satvet-i Milliye'nin...", s. 1032.

¹⁹⁹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 197.

²⁰⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 178-179.

²⁰¹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 179.

Muhsin gibi isimler vardır. Fakat bazı yazıların altında Pierre Loti ve Sovyet Dışişleri Bakanı Georgy Chicherin'in adına da rastlanmaktadır. İmzasız yazılar da çoktur. Bazı yazıların yazarı olarak Türkiye Komünist Fırkası gösterilmiştir. Bazen Yunus Nadi'nin yazıları görülmektedir. Millî Mücadele'yi desteklemiş, resmî duyuruları yayınlamış, Yunanlılara ve emperyalizme karşı bir politika izlemiştir.²⁰²

2.43. Sivas: 1878 yılında Sivas vilayet gazetesi olarak yayın hayatına başlamıştır. Ara ara yayınlanmamış ve 1919 yılından itibaren 6 Aralık 1941'e kadar da aralıklarla yayınlanmaya devam etmiştir. Daha sonra bazı düzenlemelerden geçerek 1993'e kadar yine yayınlanmıştır.²⁰³

2.44. Şark: 1922 ile 1923 yılları arasında Halil Zeki ve A. Vasfi tarafından İzmir'de günlük olarak yayımlanmış gazetedir.²⁰⁴

2.45. Şarkın Sesi: Ankara'da 1 Temmuz 1922 tarihinde, cumartesi günleri dışında günlük olarak yayınlanan Şarkın Sesi, sol görüşlü bir gazetedir. Yeri, Ankara'da Karaoğlan Çarşısı civarındadır. Sahibi İmamzade Mehmet Salih, sorumlu müdürü Ahmet Tevfik, yayın müdürü Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) idi. Öğüt Matbaası'nda basılmıştır. Şarkın Sesi, kısa süre sonra kapatılmış ve başyazarı hapsedilmiştir.²⁰⁵

2.46. Tarsus: Farklı kaynaklarda kuruluş tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. 1908, 1910 ve 1911 yılları kuruluş yılı olarak gösterilmektedir. Mersin'de basılan ve haftada iki gün çıkan bir gazetedir. Ara sıra kapanmalar yaşamış ve 1919'da Fransızları desteklediği için kapatılmıştır. 1921 yılı sonlarında Fransız etkisinin kalkması üzerine Tarsus Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olarak tekrar çıkmış ve Millî Mücadele'ye destek vermiştir. 28 Haziran 1928'e kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Müezzinzade Mehmet Tahir (Üncü)'nün sahibi olduğu gazetenin sorumlu müdürü Mehmet Fuat'tır. Yazı kadrosunda Mehmet Seyda, Halil Zeki (Osma), Tarsusizade Münif ve Hasan Talat (Muter) gibi isimler vardır.²⁰⁶

2.47. Türkoğlu: Bolu'da Kuva-yı Milliye'yi desteklemek amacıyla halk arasında Koca Mithat olarak bilinen Mithat Akif Bey tarafından yayınlanmaya başlanan gazete, 1921-1923 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş ve Bolu Liva Matbaasında basılmıştır. Sorumlu Müdürü Abdiağazade Mehmet Abdi'dir. Pazar günleri basılan ve Bolu'nun pazarı olan pazartesi günleri satışa sunulan gazetenin ilk sayısı 15 Ağustos 1921 ve son sayısı 26 Ağustos 1923 tarihini taşımaktadır.²⁰⁷

Gazetede, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün telgraflarına yer verilmiş, Büyük Taarruz'u ve zaferi haftalık özetler halinde halka ulaştırmıştır. TBMM'nin faaliyetlerini desteklemiş, İstanbul hükümetinin destekçisi olan basınla mücadele etmiştir. Gazete-

²⁰² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 179-180.

²⁰³ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 181.

²⁰⁴ Yıldırım, "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme -II", s. 283.

²⁰⁵ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 197-198.

²⁰⁶ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 182.

²⁰⁷ Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, s. 78.

de, “*haftada bir çıkan Türk gazetesi*” olduğu vurgusu yapılmıştır.²⁰⁸ Gazetenin 17 Eylül 1922 tarihli sayısında yer alan haberde, Türk ordusunun zaferi üzerine Bolu Şehir Meydanı’nda gece geç saatlere kadar süren kutlamalar yapıldığı bilgisi yer almaktadır.²⁰⁹ Ahmet Dündar adıyla yayınlanan “*Yurdumuzun cesur, kahraman askerlerine*” başlıklı yazıda, askerleri yüreklendiren, cesaretlendiren bir dil kullanılmış, Fatihler ve Yavuzlardaki cesaretin bu orduyla tekrar canlandığı, Türk milletinin başına üşüşen kartalların yakında Türk ordusunun önünde secdeye kapanacağı ve tek dişli canavarın o tek dişinin de Türk askeri tarafından söküleceği belirtilmiştir.²¹⁰

2.48. Varlık: Sarıkamış’ta 25 Ağustos 1921-1928 tarihleri arasında Kazım Karabekir Paşa’nın desteği ve Mustafa Kemal Paşa’nın onayı ile kurulmuş ve yayın yapmıştır. Kafkasya’daki ve doğudaki olayları halka gereği gibi anlatmak, Batı Cephesi’ndeki gelişmelerden halkı haberdar etmek, Envercilik akımı hakkında halkı bilgilendirmek ve Bolşeviklerin halkı etkilemesini ve propagandasını dengelemek üzere Sarıkamış’ta Cephe Karargâhında çıkarılmıştır.²¹¹ Millî Mücadele’yi desteklemiş ve yarı resmi bir yayın organı olarak dikkat çekmiştir. Gazetenin sahibi Yusufzade Yusuf (Arpaçay), yayın sorumlusu şair Feyzullah Sacit’tir. Yazı işleri müdürü dışında gazetenin bütün çalışanları askerdir. Binbaşı Bahattin ve Çobanoğlu Zeki, bu askerler arasında adları ön plana çıkanlardır. Şair Feyzullah Sacit, Halk İştirakiyun Fırkası üyesi ve Enternasyonal’i Türkçe’ye çeviren kişidir. Feyzullah Sacit, Ankara’da bulunduğu sırada da Yeni Dünya gazetesinde çalışmıştır. Sovyetler Birliği ile ilgili dostane yazılar yazmıştır. İran’ın Avrupa destekli politikasını eleştirmiş, Türkiye ile yakınlaşması gerektiğini savunmuştur.²¹²

Varlık adının altında “*birlikte yaşar*” ilave edilmiştir. Yani “*Varlık, birlikte yaşar*” ilkesini benimsemiştir.²¹³ Batı Cephesinden gelen haberleri Anadolu Ajansı, Hakimiyet-i Milliye ve Yeni Gün gazetesi gibi kaynaklardan aktarmıştır. Kolordu telsiziyle komşu ülkelerden topladığı haberleri de Ankara ve İstanbul gazetelerine ulaştırmıştır.²¹⁴ Millî Mücadele’yi kazanmak için birliğin şart olduğunu ve bu birliğin Mustafa Kemal Paşa ve TBMM etrafında toplanmakla gerçekleşebileceğini işlemiştir.²¹⁵

Ölçücüoğlu mahlasıyla Varlık’ta çıkan bir yazıda, Misak-ı Milli’yi gerçekleştirme yolunda önemli adımların atıldığı ve Sakarya’da Yunan ordusunun yenildiği bir dönemde gelişmeler şöyle değerlendirilmiştir: “*23 Nisan 1920-23 Nisan 1922. Bu iki tarih arasında geçen iki senelik bir zaman içinde aldığımız yola şöyle bir baktığımız zaman, göğsümüz ifiharla gururla kaplanıyor. Türk adı, hiçbir devirde bugünkü*

²⁰⁸ Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, s. 78-79.

²⁰⁹ Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, s. 81.

²¹⁰ Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, s. 87.

²¹¹ Ali Servet Öncü, “Varlık Gazetesi (21 ağustos 1921-31 Aralık 1923)”, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 11.

²¹² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s.192.

²¹³ Öncü, *Varlık Gazetesi*, s. 17.

²¹⁴ Öncü, *Varlık Gazetesi*, s. 18.

²¹⁵ Öncü, *Varlık Gazetesi*, s. 19.

kadar büyüklük, bugünkü kadar olağanüstülük ifade etmemiştir."²¹⁶ Feyzullah Sacit ise; Mondros Mütarekesi sonrasındaki dağılıklığın, umutsuzluğun, teşkilatsızlığın, bilinçsizliğin aşıldığını, milli birliğin kuvvetlendiğini ve bu birliğin sonucu düşmanın Anadolu'yu terk etme noktasına geldiğini yazmıştır.²¹⁷

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'u Varlık gazetesi ancak 28 Ağustos'ta okuyucuları ile paylaşabilmiştir. "*Dünden beri başlayan harekât-ı taarruzumuz devam etmektedir,*" başlığıyla vermiştir.

2.49. Yeni Adana: Sahibi ve başyazarı bir öğretmen olan Ahmet Remzi (Yüreğir)'in bulunduğu Yeni Adana gazetesi, 25 Aralık 1918 tarihinde Adana adıyla yayın hayatına başlamıştır. 185. Sayıya kadar Adana'da çıkmıştır.²¹⁸ Gazetenin kurucuları arasında yedek subay Yozgatlı Avni de vardır.²¹⁹

Gazete, Ermeni askerlerinin yaptıklarını ve Fransızların Ermenileri Türk halka karşı kışkırtmalarını şiddetle eleştirmiş, Çukurova'nın Türk olduğunu savunmuştur. Çünkü Adana'nın işgalini destekleyen, işgal konusunda sessiz kalan İstanbul hükümetinin tutumunu onaylayan ve Kuva-yı Milliye'yi eleştiren Ferda adlı gazeteye tepki olarak kurulmuştur. Ferda gazetesi, Adana'daki Fransızlar tarafından desteklendiği gibi Adana Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubesinin sözcülüğünü yaptığı için rahat bir çalışma ortamına sahip olmuştur.²²⁰ Fakat Adana gazetesi, üçüncü sayısını yayınladıktan sonra Fransız kuvvetlerinin baskısı sonucu valilik emriyle kapatılmıştır. Yozgatlı Avni ile Ahmet Remzi, Yeni Adana adıyla bir gazete kurmak için valiliğe başvuru yapmışlar ve gerekli izni almışlardır. Yeni Adana gazetesi, Hayat Basımevinde basılmıştır. Yeni Adana gazetesinin sekizinci sayısında Avni (Doğan) tarafından Adana gazetesinin kapatılmasının kanunsuz olduğuna vurgu yapılırken Millî Mücadele karşıtı olan Ferda gazetesi sahibi Ali İlmî tarafından, Avni ve Ahmet Remzi adlı gençler İttihatçılıkla suçlanmış ve Yeni Adana gazetesinin de kapatılmasını istemiştir. Bu suçlama üzerine Fransız kuvvetleri, Hayat Basımevini basarak basımevi sahibi Mücavirzade Mustafa Emin ile yazar Avni (Doğan)'ı tutuklamışlardır. Ahmet Remzi ele geçmemiş ve bir çarşaf giyerek Adana'dan çıkmayı başarmıştır. Avni (Doğan) da Fransız işgal bölgesi dışına atılmıştır.²²¹ Yeni Adana gazetesi de 8 Ocak 1919'da kapatılmıştır.²²²

Avni Bey, Boğazlıyan Kaymakamı olarak atanınca Ahmet Remzi de oraya gitmiş, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve Yeni Adana gazetesini tekrar yayınlama çalışmalarını başlatmışlardır. Avni Bey'in Ereğli Kaymakamı olduğu dö-

²¹⁶ Öncü, *Varlık Gazetesi*, s. 27.

²¹⁷ Öncü, *Varlık Gazetesi*, s. 28.

²¹⁸ Güner, "Millî Mücadele'de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", s. 103.

²¹⁹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 356.

²²⁰ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 356, 358.

²²¹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 357; Elif Apraş Kuruca, "Yeni Adana Gazetesinin Adana (Seyhan) Vilayetindeki Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Konuları Ele Alması 1927-1937", (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 23.

²²² Bat, *Yeni Adana Gazetesi'nin...*, s. 5.

nemde de Ahmet Remzi Bey ile temasları devam etmiştir.²²³ Konya’da yayınlanan Öğüt gazetesinden birkaç kasa harf ve bir de pedal makinesi temin etmişlerdir. Bir yılı aşkın bir sessizlikten sonra Karaisalı/Kelebek İstasyonundaki eski bir vagon içinde, 25 Temmuz 1920’de Yeni Adana’yı dokuzuncu sayısı ile yayınlamaya başlamışlardır.²²⁴ Vagonun yeri değişikçe basım merkezi de değişmiştir. 5 Ağustos’ta onuncu sayı ve Mustafa Kemal’in Adana halkına yayınladığı beyanname ile on birinci sayı çıkmıştır. Bu günlerde Ahmet Remzi ve mürettip Hamdi, gazetenin kadrosunu oluşturmaktaydı.²²⁵ Yazı işleri müdürlüğünü Adana Sultanisi Türkçe öğretmeni Agâh Bey yürütmekteydi. Agâh Beyin maarif müdürlüğüne atanması üzerine yerine cepheden yeni dönen Ferit Celal Bey görevi devir almıştır. Daha sonra Ferit Celal “Dünder”, Hakverdzade M. Naci “Yıldız Alp”, Nebioğlu Refik “Zamane Şairi” takma adlarıyla yazılar ve şiirler yayınlamışlardır.²²⁶

Yeni Adana gazetesinin elindeki pedal makinesi iş görmez hale gelince imdada Adana’dan kaçarak gelen ve Yeni Adana gazetesi kadrosuna katılan mücellit Ali Efendi, bir mermerin iki tarafına yivler açmış, sayfa kalıbını buraya bağlamış, namlendirdiği kâğıtların üzerinden merdane ile geçerek gazeteyi basmayı başarmıştır. 9 Eylül 1920’de Yeni Adana gazetesinin Pozantı’daki ilk sayısı çıkmıştır.²²⁷ Yeni Adana başlığının hemen altında, “*Kilikya Türk ülkesidir*” ifadesi yer almış ve 9 Eylül 1920 tarihli on dördüncü sayıdan sonra “*Adana Türk ülkesidir*” ifadesini tercih etmiştir. Fakat baskıda yaşanan sorunlar üzerine Damar (Arıkoğlu) Bey, harf, kasa ve pedal temin etmek üzere Konya’ya gönderilmiştir. Konya’da Miralay Fahrettin Bey aracılığıyla Rifat Hoca’dan gerekli malzeme sağlanmış ve Pozantı’ya getirilmiştir.²²⁸

Bu zor şartlara rağmen gazetenin yazar kadrosu genişlemeye başlamıştır. Yedek subay Ferit Celal, yazı işleri müdürü olmuştur. Ferit Celal (Güven), “Dünder” takma adıyla şayyazılar yazmıştır. Yahya Nüzhet, Naci (Akverdi), Hacı Gülek gibi yedek subaylar da yazı kadrosuna dâhil olmuştur. Bu dönemde haftada iki gün ve kısa bir süre sonra da günlük olarak yayınlanan gazete, Adana halkı tarafından elden ele dolaştırılmıştır. Sakarya Savaşı döneminde kâğıt sıkıntısı ortaya çıkınca önce haftada dört güne ve sonra üç güne düşürülmüştür. Sakarya Zaferi, bütün Anadolu’ya nefes aldırdığı gibi basın da nefes almış, Fransızlarla Ankara Antlaşmasının imzalanması sonrası 27 Kasım 1921’de yayınlanan 184. Sayıdan sonra gazete, Pozantı’dan Adana’ya taşınmıştır. Bundan sonra Adana’nın Camiikebir Caddesindeki Osmanlı Basımevinde basılmıştır. 1 Ocak 1922 tarihli sayısında dört sayfa olarak günasırı yayınlanacağını duyurmuş ve 5 Ocak 1922 sabahı Adana’nın kurtuluşunu halka müjdelemiştir. Eylül

²²³ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 14.

²²⁴ Bat, *Yeni Adana Gazetesi’nin...*, s. 5.

²²⁵ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 357.

²²⁶ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 14.

²²⁷ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 358.

²²⁸ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 11.

1922’de de Anadolu’nun kurtuluşunun haberini, büyük bir mutlulukla okuyucularına ulaştırmıştır. Basın alanındaki Millî Mücadele’nin örneklerinden biri olmuştur.²²⁹

İlk on sayısı iki sayfa olarak yayımlanan gazetenin sonraki sayıları dört sayfa olarak yayımlanmıştır. Gazete kırk üçüncü sayıya kadar Pazar, Salı ve Cuma; bazen de perşembe günleri olmak üzere haftada üç gün çıkmıştır. Kırk dördüncü sayısından itibaren çarşamba ve cumartesi günleri hariç beş gün boyunca yayımlanmıştır. 1 Haziran 1922 tarihinden itibaren Yeni Adana gazetesi, cumartesi günleri hariç günlük olarak yayımlanmaya başlamıştır.²³⁰

Yeni Adana’nın İstanbul ve Ankara’da birer muhabiri vardı. İstanbul’dan gönderilen ve “İstanbul Mektupları” üst başlığını taşıyan yazıların altında Demir Polat adı vardı. Ankara muhabiri ise Osmanzade Ahmet Hamdi (Aksoy) idi. Ankara’daki gelişmeleri ve Millî Mücadele’nin takibini Ahmet Hamdi Bey yapmıştır. Dış basında çıkan haberleri de Ankara matbuatı yoluyla alıp Yeni Adana’ya ileten de Ahmed Hamdi Bey’di.²³¹ Başyazıların konusu, Anadolu Ajansı’ndan gelen haberler veya Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazısı ile uyumlu olduğu görülmektedir.²³²

Fransız işgalinin bitmesinden sonra Adana’ya dönen Yeni Adana gazetesi, bundan sonra ilgisini, İzmir, Bursa, Sakarya gibi düşman işgalinde bulunan diğer mıntıkalarındaki mücadelelere yönlendirmiştir. İçerde ve dışarıda cereyan eden siyasi ve askeri olaylarla yakından ilgilenmiştir. Okunmuş gazetelerin cephedeki askerlere ulaştırılması kampanyasına öncülük yapmıştır.²³³ 1922 yılında Şark meselesine, Mart 1922’deki barış teklifinin aldatici yönlerine, Yunan zulmüne, Lozan Konferansına, Fransa, Yunanistan, İngiltere ve Doğu ülkelerindeki gelişmelere, içeride kimsesiz kalan çocuklara, seçim, eğitim, köylünün haline, yoksulluğa, kurtarılmış topraklara, vatan ve millet sevgisine, dayanışma duygusuna, Millî Mücadele ve İslam dünyasına, Kızılay’a, milli ruha, azınlıkların yaptıklarına, Türk zaferine, İzmir ve Bursa’nın kurtuluşuna, saltanat ve Hilafet gibi konulara değinmiştir.²³⁴

Yeni Adana gazetesi, Kuva-yı Milliye aleyhindeki yayınlara karşı yayın yapmak üzere yola çıkmıştır. Millî Mücadele’yi desteklemiş ve kamuoyunu bilinçlendirmek için çaba sarf etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ankara Hükümeti’nin faaliyetlerini duyurmuş, askeri başarıları haber vermiş, işbirlikçi ve azınlık gazeteleriyle mücadele etmiş, orduyu desteklemiştir. Adana ve çevresindeki milli varlığa ve bütünlüğe zararlı yayınlara karşı mücadele ederken, dağıtım işlerinde Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğünün posta teşkilatından yararlanmışır.²³⁵ Yeni Adana gazetesinin

²²⁹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 358.

²³⁰ Bat, *Yeni Adana Gazetesi’nin...*, s. 5-6.

²³¹ Bat, *Yeni Adana Gazetesi’nin...*, s. 5-6.

²³² İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 13.

²³³ Bat, *Yeni Adana Gazetesi’nin...*, s. 7.

²³⁴ Bat, *Yeni Adana Gazetesi’nin...*, s. 8-18; İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 14.

²³⁵ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 18; Kuruca, *Yeni Adana Gazetesinin Adana...*, s. 23.

yayınları incelendiğinde Türkçü, İttihatçı, inkılapçı ve Millî Mücadele yanlısı bir yayın politikası izlediği görülmektedir.

“Sultan Nevruz, Türklerin kurtuluş bayramıdır. Türkler bugünün ismine Ergenekon derler. Bozkurt’un demirciye yol gösterip demircinin hapis kalmış olan Türklerin dünya yüzüne dağıldığı bir kurtuluş günüdür. Bizim bugününü kutlamamız gerekir. Tarihi mucizeyi yaşatmak bir borçtur.”²³⁶

“Bugünkü inkılabımız, Türk milletinin milli ruhunu ve onun bütün kudret ve liyakatını bütün dünyaya tanıtıyor. Bugünkü inkılabın yapıcıları, dünkü ihtilalın içinden çıkmış ve o ihtilalın ateşini yakanlardır.”²³⁷ “Vatandaşlık anlayışı çerçevesinde, herkes aynı hak ve göreve sahip olmalıdır.” “Yöneticiler, seçimle görevlendirilmelidir.”²³⁸ “Amacımız, bağımsız bir ülkede, medeni milletler gibi yaşamaktır.”²³⁹

2.50. Yeni Giresun: 29 Kasım 1920 tarihinde Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı olarak önce haftalık olarak ve 1921 yılı sonlarından itibaren günlük ve bir süre sonra da gün aşırı olarak yayınlanmıştır. 23 Kasım 1922 tarihinde kapanmıştır. Gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü Cemil Ragıp, başyazarı Bekir Sukuti (Kulaksızoğlu)’dur. Yazı ekibinde Aynalı Baba, Bekir Sukuti, Cemil Ragıp, Niyazi Tayyip gibi isimler bulunmaktadır. Liberal sol İttihatçı bir eğilim göstermiştir. Fakat Hakimiyet-i Milliye gazetesini kaynak olarak kullanan bir yayın yapmıştır. Ankara’nın talimatları dışına çıkmamıştır. Taşra gazetelerinde pek görülmeyen eleştirel ve liberal bir görüş açısıyla olaylara bakmayı başarmıştır. Topal Osman’ın Giresun’daki uygulamalarına tartışmasız destek vermiştir. Pontusçu Rumların yaptığı zulümlere geniş yer ayırmıştır.²⁴⁰

2.51. Zafer: Afyon’da Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasından sonra 12 Ekim 1922-15 Aralık 1922 tarihleri arasında haftada iki gün olarak yayınlanan gazetenin sahibi ve başyazarı, Erginlizada Abdullah Mahir (Erkmen)’dir. Gazete, 12 Nisan 1923’ten itibaren Haber, Son Haber, Afyon’da Haber, Duyum ve Haber adlarıyla yayınlanmaya devam etmiş, 1947’de sahibi Hayri Tokman olmuş ve 2 Şubat 1948’de kapanmıştır.²⁴¹

2.52. Zafer-i Milli: Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanması üzerine Balıkesir’de 23 Ekim 1922 tarihi itibarıyla haftada üç gün yayınlanmaya başlayan gazete, 1926 yılında kapanmıştır. Sahibi Abdüşşekür Efendi, sorumlu müdürü İsmail Naci (Kodanaz)’dır. Gazetede yazıları çıkanlar arasında Hasan Basri (Çantay) ve Esat Adil (Müstecaplıoğlu) gibi isimler vardır.²⁴²

²³⁶ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 42.

²³⁷ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 46.

²³⁸ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 53.

²³⁹ İslam, *Yeni Adana Gazetesi*, s. 55.

²⁴⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 183.

²⁴¹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 198.

²⁴² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 198.

3. Millî Mücadele'ye Karşı Olan Anadolu Yerel Gazeteleri

3.1. Adalet: Bahriyeli Miralay Ali Sami Bey tarafından Bandırma'da çıkarılan bir gazetedir. Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine yazılar yazmış, Yunanlılar tarafından desteklenmiştir. Ali Sami, 20 Mart 1922 tarihli Adalet gazetesinde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olarak şunları yazmıştır: “*Mustafa Kemal Paşa, İslamların zararından başka bir şey düşünmeyen, bir müddetten beri bu milletin kanını içmeye halâ devam eden, evvelce hazırladığı mezara Anadolu halkını defnetmek isteyen bir çete reisidir.*”²⁴³

Yunanlılar için de şu methiyelerde bulunmuştur: “*Bizler ise kanun ve adalet ile idare etmekte devam eden Yunan Hükümeti idaresinde bulunduğumuzdan Anadolu'da ve burada bulunan kardeşlerimize hiçbir söz söyleyerek yalnız hafif bir âh çekmek ile iktifâ eder, Anadolu milletine daimâ sulh taraftarı olmasını ve rahat yaşamak usulünü arzu etmelerini tavsiye ederiz.*”²⁴⁴

Adalet gazetesi, 1922 yılında Bandırma'nın kurtuluşuna kadar yayınına devam etmiştir. Ali Sami Bey, Bandırma'nın kurtuluşundan sonra Yunanlılarla birlikte Yunanistan'a gitmiş, bir Rum ismi almış, bir daha Türkiye'ye dönmemiştir.²⁴⁵

3.2. Adana Postası: Adana'da 1919–1922 yılları arasında yayınlanmış olan Adana Postası da Millî Mücadele'nin aleyhinde yaptığı yayınlarla tanınmış, Fransızlarla iş birliği yapmış, onlardan himaye ve destek görmüştür.²⁴⁶

3.3. Ferda: Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra 31 Ekim 1918-1922 yılları arasında Ali İlmi tarafından Adana'da haftada iki defa çıkarılan bir gazetedir. Fransız Albay Romieux komutasında Adana'yı işgal eden kuvvetleri ve Ermeni İntikam Alaylarını alkışlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Adana'daki sözcülüğünü yapmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Adana Şube Başkanı Hafız Mahmut'un dilinden Kuva-yı Milliye'yi yağmacı, yalan ve maske, Mustafa Kemal'i “*Padişah'ın idama mahkûm ettiği kişi*” olarak sunmuştur. Kuva-yı Milliyecilere inanmayı *cinnet* olarak göstermiştir. Yunanlılarla iş birliği yapan, işgallere kapı aralayan ve Kuva-yı Milliye'ye ağır hakaretler ederek saldıran Ali İlmi, Adana'nın kurtuluşundan sonra Kuva-yı Milliyeci numarası çekmişse de kimse bu sahtekârlığı yutmamış ve Yüzellikler Listesine eklenmiştir.²⁴⁷

3.4. İrşad (Gâvurcu İrşad): Ağustos 1920-1922 arasında Yunan işgali altındaki Balıkesir'de, Yunan Komutanlığı'nın desteğiyle yayınlanmıştır. Kuva-yı Milliye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya en ağır hakaretlerle saldırdığı ve buna karşılık Yunan kuvvetlerini dost göstermeye çalıştığı için Balıkesir halkı gazeteye “*Gâvurcu*” lakabını

²⁴³ Mustafa Özsarı, “İşgal Döneminde Balıkesir Basını”, *Ömer Faruk Huyugüzel'e Armağan*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2010, s. 253.

²⁴⁴ Özsarı, “İşgal Döneminde Balıkesir Basını”, s. 254.

²⁴⁵ Özsarı, “İşgal Döneminde Balıkesir Basını”, s. 254.

²⁴⁶ Öztoprak, “Millî Mücadele Basını”, *Atatürk Ansiklopedisi*.

²⁴⁷ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 363; İzzet Öztoprak, “Millî Mücadele Basını”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 12/10/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/?pdf=3481> adresinden erişilmiştir.

takmıştır. Sahibi Kadızade Hulusi, yazı işleri müdürü ve başyazarı Ömer Fevzi idi. Bu Ömer Fevzi, Trabzon'da Selamet adında gazeteyi çıkaran kişidir. Kuva-yı Milliyeciler tarafından yakalanacağını hissettiği için Trabzon'dan önce İstanbul'a kaçmış ve sonra Balıkesir'e geçmiştir. Ömer Fevzi, yazılarında *Mustafa Kemal'i bir sahtekâr, bir mecnun, son dönemin Kabakçı Mustafa'sı*, olarak nitelendirmiştir. Kuva-yı Milliyecileri ise; *ipten ve kazıktan kurtulmuş haydutlar ve alçaklar* olarak görmüştür. TBMM'ye *Ankara Loncası* diye hitap etmiştir. Diğer taraftan Yunan işgalcilerini *kurtarıcı* olarak sunmuş, Yunan işgal kuvvetleri komutanını ise *Müslüman yetim çocukları sevindiren kişi* olarak takdim etmiştir.²⁴⁸

Yunan işgal kuvvetleri komutanı, daha önce İzmir'e Doğru gazetesinin basıldığı matbaayı Ömer Fevzi'ye vermiş, kâğıt ve mürekkep ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ömer Fevzi, İrşad'ı haftada üç defa pazartesi, perşembe ve cumartesi günleri yayınlamış; başlığının altında *“siyasi, içtimai ve edebi gazetedir”* diyerek kendisini tanımlamıştır. Milli direnişi kırmak ve halkı umutsuzluğa düşürmek için elinden geleni yapmıştır. Balıkesir'in kurtuluşuna kadar yayınlanmaya devam etmiştir.²⁴⁹ Kurtuluştan sonra Yüzellilikler Listesi'nde yer alan Eyüpzade Ömer Fevzi, yurt dışına kaçmıştır.²⁵⁰

3.5. Köylü: Köylü gazetesi, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İzmir'de günlük olarak yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi, sonradan adliye nazırı olan Aydın mebusu İsmail Sıtkı Bey'dir. Sorumlu müdür Mehmet Refet'tir. Gazete daha sonra Mehmet Refet'in eline geçmiştir. Gazetenin başlığının altında; *“İzmir'de sabahlan çıkar; her şeyden yazar; esnaf, köylü, işçi kardaşların iyiliğine çalışır; ahali dostu Türk gazetesidir,”* ifadesi yer almaktaydı. Mütareke yıllarında Köylü; Anadolu ve Duygu gazeteleri gibi Yunanlılara karşı savaş vermiş, vatan ve millet çıkarlarını büyük cesaretle savunmuştur. Bu yüzden Yunan sansürünün baskısı altında kaldı. Propaganda amacıyla Köylü, İngilizce ve Fransızca olarak da yayınlanmıştır.²⁵¹

Bir süre sonra Köylü gazetesi, İstanbul'da esmeye başlayan manda rüzgârlarından etkilenmiştir. Köylü özellikle Amerika'nın teknik yardımına bel bağlamış ve bu yardımın siyasal yararları üzerinde de durmuştur. Nisan 1919'dan itibaren Hürriyet ve İtilafçı gazetelerin dilini kullanmaya başlamıştır. Fakat İttihat ve Terakki'ye karşı olmuştur. İttihat ve Terakki önderlerini canilikle suçlamıştır. İşgal öncesinde Yunanistan'ı övmeye başlamıştır. *“Türkiye ile Yunanistan, ikisi de en iyi ve en sevgili bir komşu gibi yaşaması lazım gelen iki devlettir. Türkiye ile Yunanistan birçok menfaatlerle yekdiğerine bağlıdırlar. Dâhildeki unsurlar meselesi bu iki hükümetin karşılıklı sevgi ve bağlantısı zarureti arasına artık girmemelidir. Öyle zannediyoruz ki siyasette yani siyasi emel ve dileklerde hissiyata ve heyecana kapılan milletler daima zarar görürler.”*²⁵²

²⁴⁸ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 362.

²⁴⁹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 362; Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 188-189.

²⁵⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 175.

²⁵¹ Zeki Arıkan, “Köylü Gazetesi ve İşgal,” *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, Say: 2, 1 Şubat 1988, s. 188.

²⁵² Arıkan, “Köylü Gazetesi ve İşgal,” s. 190.

Bunları yazan Köylü gazetesi, 15 Mayıs günü saldırıya uğramış ve sahibi Mehmet Refet Bey de yaralanmıştır. Daha sonra Mehmet Refet, matbaasını Kordon'dan tekrar Beyler Sokağı'ndaki eski Köylü Yurdu'na taşımış ve gazetesini ve kalemini Yunan çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Yunanlar tarafından satın alınmış ve Yunan çıkarlarına hizmet etmiştir. Millî Mücadeleye karşı en ağır yazıları yayınlamış, Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele hatta onun önderine karşı çok ağır saldırılarda bulunmuştur. Refet, İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün önce Midilli'ye kaçmıştır. Bakanlar Kurulu tarafından 1 Haziran 1924 tarihli toplantısında Yüzellilik listeye alınmıştır. Refet, daha sonra çıkan af sonucu İzmir'e dönmüş ve birkaç yıl sonra İzmir'de ölmüştür.²⁵³

4. 1922 Yılında Anadolu'daki Yerel Dergiler

Anadolu'da 1920 yılında on dört, 1921 yılında on bir ve 1922 yılında yirmi altı dergiden söz edilmektedir. Fakat İstanbul'da yayınlanmaya başladıktan sonra Anadolu'ya geçen ve yayın hayatını Anadolu'daki çeşitli şehirlerde sürdüren dergiler de dikkate alınırsa bu sayının daha fazla olması kaçınılmazdır. Aşağıda bunlardan on yedisi hakkında bilgi verilmiştir.

4.1. Anavatan: 1920'den 1923'e kadar Ankara'da çıkarılan ve on beş günde bir yayınlanan bir dergidir. Yayıncısı Kemalettin Kamu'dur.²⁵⁴

4.2. Dilek Mecmuası: Dilek mecmuası, Sivas Muallim ve Muallimeler Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. Sivas Valisi Ali Haydar Yuluğ Bey'in destekleri ile kurulmuştur. Ali Haydar Yuluğ Bey, Sivas'ta 27 Ağustos 1921- Kasım 1922 tarihleri arasında valilik görevinde bulunmuştur. Derginin, on beş günde bir yayımlanacağı belirtilmişse de duruma göre ayda bir yayınlandığı da olmuştur. Mesela 15 Kasım 1921'den Haziran 1923'e kadar sadece on sekiz sayı çıkarılabilmektedir. Derginin ilk on beş sayısı, on altı sayfa olarak çıkarken Haydar Uluğ Bey'in Sivas'tan ayrılması üzerine diğer üç sayı sekizer sayfa olarak çıkmıştır. Derginin son sayısı ise Yeni Dilek adı ile basılmıştır.²⁵⁵

Vali Ali Haydar Yuluğ Bey takdim yazısında derginin gayesini şöyle açıklamıştır: *"Sivas'ımızın muhit-i irfanında yeni ve pek mesut bir hadise vukua geldi: Cemiyet-i Mualliminin teşekkülü. Büyük dimağlar, yüce kalpler, sevgili vatanımızın istiklali için hain ve rezil düşmanla cephede boğuşurken, yurdumuzun kahraman evlatları Yunan haydutlarının murdar cesetlerinden mabutlarına her gün yüzlerce kurban hediye ederken ilim ve irfan müntesiplerinin geride boş durmayacağı tabii idi."*²⁵⁶

Millî Mücadele'yi destekleyen eğitim, kültür ve sanat dergisidir. Siyasal konulara da değinmiştir. Sahibi Hasan Fehmi, yazı işleri müdürü Rıdvan Nafiz (Edgüer) ve sorumlu müdürü Cemal (Gültekin)'dir.²⁵⁷

²⁵³ Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal," s. 191.

²⁵⁴ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 182.

²⁵⁵ Paçacıoğlu, "İrade-i Milliye'nin Yeri", s. 92.

²⁵⁶ Paçacıoğlu, "İrade-i Milliye'nin Yeri", s. 92.

²⁵⁷ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 199.

4.3. Doğu: 1 Ocak 1922-15 Nisan 1922 tarihleri arasında çıkan ve on beş günde bir yayınlanan dergi, ilmi ve edebi bir özellik taşımaktadır. Sahibi Abdülhat Nuri, sorumlu müdürü İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'dır.²⁵⁸ Derginin logosunun altında şu iki dize yer almaktadır:

“Doğudan gelmişiz battıya doğru,
Bize yol göstermiş, güneşle ay.”²⁵⁹

Derginin yazarları arasında Abdülhat Nuri, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Ahmet Hilmi, Arifefendizade Ziya, darümuallimin ve sultani öğretmenleri, Orhan Şaik (Gökay), Şaire Feride Hanım gibi isimler vardır.²⁶⁰

4.4. Düşünceler: “Her ayın birinci ve on beşinci günleri yayınlanan fikri bir dergidir.” Trabzon’da 1 Eylül 1922’de yayın hayatına başlamış ve 7 Ekim 1922’de üç sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır. Mehmet Edip ve Namık Hüsnü’nün sahibi olduğu dergi, Serasi Matbaası’nda basılmıştır.²⁶¹

4.5. Genç Anadolu: 30 Aralık 1921’de Trabzon’da sahibi ve müdürü olana Nizameddin tarafından yayınlanmaya başlanan Genç Anadolu mecmuası, Trabzon’da Uzun Sokakta Mihailidi Matbaasında basılmıştır. Mecmua, “ilmi, edebi ve bilhassa terbiyevi mecmuadır.” Trabzon Sultanisi müdür yardımcısı ve Fransızca öğretmeni Nizameddin tarafından yönetilen mecmuanın yazı kadrosunda; Ali Canip, Celalettin Avni, Esat Ömer Eyyubi, Hıfzırrahman Raşit (Öymen), M. Pertev, Kuğuzade Süleyman Rıza, İbrahim Cudi, Hüseyin Avni, Kemal Ahmet, Nacizade Hikmet gibi isimler bulunmaktadır. Nizameddin’in Artvin’e tayini çıkması üzerine 24 Haziran 1922’de yayın hayatı bitmiştir.²⁶²

4.6. Hayat: Ankara’da 18 Mart 1922-26 Eylül 1922 tarihleri arasında haftalık olarak yayınlanan, yirmi altı sayılı bir dergidir. “Bütün dünya emekçileri ve mazlum halkları birleşiniz” sloganı ile çıkmıştır. Sahibi ve sorumlu müdürü Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucularından olan ve firkanın geçici başkanı olan Tokat Milletvekili Nazım (Resmor) Bey’dir. Yazarlar arasında; Nazım Bey, Tufan, Affan Hikmet, Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Tekinalp, Hüsnü, Salih (Hacıoğlu) gibi isimler vardır. Dergi, ciddi sosyalist bir yayın yapmıştır. Türkiye solunun tarihinde iz bırakmıştır.²⁶³

4.7. Işık Mecmuası: Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren yayınlanmaya başlamış ve 1927’ye kadar yayın hayatını sürdürmüş olan bir dergidir. Millî Mücadele’yi desteklemiş ve bölgesinde etkili olmuştur. Samsun’da yayın hayatına başlamış ve Giresun’da devam etmiştir. Samsun’da Baykal Kütüphanesi, derginin idari merkezi ve kurucusu Cemşidzade Osman Nuri Ahmet Bey’in kitap ve kırtasiye dükkânıdır. Samsun’da Şems Matbaası’nda basılmıştır. Samsun’daki yazıhanede çıkan bir yangın

²⁵⁸ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 200.

²⁵⁹ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 200.

²⁶⁰ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 200.

²⁶¹ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 160.

²⁶² Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 126-129.

²⁶³ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 206-208.

sonucu matbaanın da büyük hasar görmesinden sonra hem yayınına ara vermiş ve hem de Giresun'a taşınmıştır. Giresun'da ise Yenyol'da Reji binasının karşısında aynı adla kurulan yer, Baykal Kitaphanesi'nin üst katı, idare merkezi olmuştur. 21 Haziran 1919'dan sonra yerin adı, Işık Kitaphanesi olarak adlandırılmıştır. Giresun'da Giresun Matbaası'nda basım işleri yürütülmüştür. Trabzon, Amasya, Rize, Ordu ve Samsun illerinde dağıtımı yapılmıştır. Sekiz ile on iki sayfa arasında basılmıştır. Bazen kâğıt sıkıntısı ve bazen de maddi nedenlerle yayınına ara vermek zorunda kalmıştır.²⁶⁴

On beş günde bir yayınlanan edebi bir dergidir. "*Türklük faydasına çalışmıştır.*" Politikaya karışmamayı ilke edinmiştir. Bağımsız bir yayın politikası izlemiştir.²⁶⁵

Yazar kadrosunda; Topaloğlu Osman Fikret (Topallı), Osman Nuri Ahmet Bey, Niyazi Tayyip Bey, Uşşakizade Hayrunnisa Cemil Hanım, Ali Canip (Yöntem), Ali Naci (Duyduk), Bekir Sukuti (Kulaksızoğlu), Hıfzırrahman Raşit (Öymen), İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen), Musa Kazım (Okay), Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu), Ömer Avni (Bayezidoğlu) (Can Akengin), S. Şehper Hanım, Hüsnüye Fikret Hanım, İbrahim Hamdi, Edhem Nazif, Edhem Necdet, Ahmet Suat, Bâdi Nedim, Cenap Haşmet, Cemil, Cevat Mustafa, H. Rüştü, H. Vedad, Hayreddin Nadi, Reşit Fani, Saim Hüseyin, Ali Hikmet, Ali Rıdvan, M. Eşref, M. Sadık, Mehmet Emin, Mustafa Reşit ve Yusuf Niyazi gibi isimler yer almıştır.²⁶⁶

Büyük Taarruz ile ilgili olarak; "*Yürü ey zafer-i destana altın yazıyla ismini geçirmiş kahraman ordu, yürü!*" diye yazmıştır. İzmir'in kurtuluşunu ise şöyle anlatmıştır:

"Kaç defalar beyaz akan Sakarya'yi kızıla boyadıktan sonra sana kavuşabildik, ey nazlı İzmir. Dört senelik hasretinden sonra taşlarını topraklarını o pis çizmelerden kurtarabildik.

Siperlerde senin için bu kadar yıl karlar altında bekledik. Silahımızı kınına koymadık. Nihayet seni o serseri kudurmuştan Allah'a çok şükür olsun ki kurtardık ey elmas yurdum.

Türk ordusunu bir çürük armuda benzeten o kokmuş Venizelos nerede?

Süngüsünü de ceketini de bırakarak kaçan ve şimdi yerinde yeller esen kurtarıcı Yunan ordusunun o haşmetli başkumandanları acaba şimdi ne yapıyorlar?

Bu babayiğitler, kaçmakta eşi ve benzeri olmayan çünkü uşağımız, Türk'ün büyüklüğünü artık tamamıyla anladı. Artık o güzel memleketlerimizi hatırlarına getiremeyecek kadar derslerini aldılar.

Yunan palikaryalarını, sele kapılmış çakıl taşları gibi önüne katan ve süngülerinin ucunda sallayan ve ebediyen o münafıklardan mübarek topraklarımızı kurtaran altın orduya binlerce teşekkürler oldun."²⁶⁷

²⁶⁴ Aydın Çakmak, *Milli Mücadele Döneminde Giresun'da yayımlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 13-17.

²⁶⁵ Çakmak, *Giresun'da yayımlanan Bir Dergi: Işık*, s. 17.

²⁶⁶ Çakmak, *Giresun'da yayımlanan Bir Dergi: Işık*, s. 19-27.

²⁶⁷ Çakmak, *Giresun'da yayımlanan Bir Dergi: Işık*, s. 63.

4.8. İlim: İttihatçılardan Hakkı Baha Bey ve Ankara Maarif Müdürü Edip Bey tarafından 1922 yılı sonlarında yayınlanmaya başlanan bir dergidir. Dergini yazı kadrosunda Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hakkı Baha ve İzzet Baha Bey gibi isimler vardır.²⁶⁸

4.9. Köy Hocası: 1918'den itibaren yayınlanmaya başlanan Köy Hocası dergisi, 1930 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. On beş günde bir çıkan dergiyi, Ali Vahid Bey yayınlamıştır.²⁶⁹ Köy Hocası, “*sadece dinden, ahlaktan bahseder. Köy Hocasının maksadı, köylüye dinini, dünyasını bildirerek çalışıp çabalamanın yolunu göstermektir.*”²⁷⁰

4.10. Küçük Mecmua: Diyarbakır'da Ziya Gökalp tarafından 18 Haziran 1922-5 Mart 1923 tarihleri arasında çıkarılan haftalık bir dergidir. Anadolu'nu diğer şehirlerine gönderilmiş ve okunması sağlanmıştır.²⁷¹ Kendi küçük, yayın hayatı ve şanı büyük bir dergidir. Yazıların çoğu Ziya Gökalp'in kaleminden çıkmıştır. Dergide Ali Nüzhet (Göksel), Çalık, Halis, Doktor Gafur Nüzhet adlarına da rastlanmaktadır. Ziya Gökalp 5 Mart 1923'te Telif ve Tercüme Heyeti Reisliğine atandığı için dergi kapanmıştır.²⁷²

4.11. Mektepli: 1922 yılı başından sonra yayınlanan liberal görüşlü bir okul dergisidir. Kurucuları Hayrettin Nadi (Habi), Hüseyin Hüsnü ve Ahmet Sami'dir. Sahibi Hayrettin Nabi, sorumlu müdürü Hüseyin Hüsnü'dür.²⁷³

4.12. Milli Gaye: Bolu'da 1 Aralık 1922 ile 1 Nisan 1923 tarihleri arasında toplam dokuz sayı çıkmış bir dergidir. Öğretmen ve öğrenciler tarafından yayınlanan bir okul dergisidir. Edebi, sosyal ve bilimsel bir dergidir. Derginin sahibi Bolu Sultanisi Müdürü S. Avni Bey'dir. Boğazlar Meselesi ve azınlıklar sorunu gibi konulara da değinilmiştir. Yazar kadrosunda; S. Avni, M. Besim, Bedii, İsmail Kaya, Mehmet Zekai, E. Neşet, M. Muzafferiddin, Abdurrahman Şeref, Mekki Sait (Esen), Nazmi Cemal, İrfan Kuzu, Halil Fehmi, Mehmet Sıtkı, M. Ahmet Zuhuri, M. Ayetullah, Tahsin (Demiray) gibi isimler vardır.²⁷⁴

Mustafa Kemal, Büyük Taarruzu kazanan muzaffer komutan ve bir kurtarıcı olarak takdim edilmiş, dergide ağırlıklı olarak eğitimle ilgili konular üzerinde durulmuştur.²⁷⁵

²⁶⁸ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 182.

²⁶⁹ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 183, Yıldırım, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme –II”, s. 274.

²⁷⁰ Önder Yazıcı, “Milli Mücadele Dönemi Yerel Basımına Bir Örnek: Köy Hocası Mecmuası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 31 (2015), s. 301.

²⁷¹ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 188.

²⁷² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 202-205.

²⁷³ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 205.

²⁷⁴ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 205-206.

²⁷⁵ Orhan İstanbul, Ömer Gök, “Milli Gaye Mecmuasında Milli Maarif”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s.1753. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/60-1.pdf> (et: 09.11.2022).

4.13. Milli Mefkûre: Adana'da Muallimler Cemiyeti'nin yayın organıdır. 29 Temmuz 1922'de yayınlanmaya başlanan dergi, on beş günde bir çıkmıştır.²⁷⁶

4.14. Sebilürreşat: 1908'de Sırat-ı Müstakim adıyla çıkmıştır. 1912'de isim değiştiren dergi, Sebilürreşat adını almıştır. Başlığın altında; “*Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ilimden bahseden haftalık gazetedir*” ibaresi yer almaktadır. 50. sayıdan itibaren, “*Siyasetten ve bilhassa gerek siyasî ve gerek içtimaî ve medenî durumlardan ve İslâmiyet'ten bahseder*” ifadesi eklenmiştir. Eşref Edip'in sahipliğinde İslamcılık düşüncesini savunmuş ve Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Onun için Ankara'ya taşınmış ve 13 Ocak 1921'den itibaren yayın hayatını Ankara'da devam ettirmiştir. Daha sonra Kastamonu'ya, oradan da Ağustos 1921'de Kayseri'ye taşınmıştır. Sakarya Zaferi'nden sonra da tekrar Ankara'da yayın hayatına devam eden Sebilürreşat, 1923'te yeniden İstanbul'da yayımlanmaya başlamış, bir süre sonra da Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştır. Sebilürreşat, Millî Mücadele'nin manevi boyutunu oluşturan gazetelerden birisi olmuştur.²⁷⁷

“*Sırat-ı Müstakim'in yazı kadrosunda Mehmet Akif (Ersoy), Ebûlalâ (Mardinîzâde), İsmail Hakkı (Bereketzâde), İsmail Hakkı (Manastırlı), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmet Naim (Babanzâde), Halim Sabit (Şibay), Musa Kâzım, Mithat Cemal (Kuntay), Mehmet Tahir (Bursalı), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Akçuraoğlu Yusuf, İspartalı Hakkı, Ömer Ferit (Kam), Abdürreşid İbrahim, Tâhirülmevlevî (Olgun), Halil Halit (Çerkeşseyhizâde), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ehem Nejat, Gıyasettin Hüsnü (Nuralizâde), Şeyhularap, Mehmet Fahrettin, Ahmet Hilmi (Hocazâde), Ömer Fevzi (Bursa mebusu), Ömer Lütfi (Ankara İstinaf reisi), Şerafettin (Yaltkaya), Ahmet Hamdi (Aksekili), Osman Fahri, İbrahim Alâeddin (Gövsâ), Kazanlı Ayaz (Muhammed Ayaz İshakî İdilli), Kâmil (Tepedelenlioğlu) gibi isimler bulunmaktadır.*”²⁷⁸ Sebilürreşat döneminde bu yazarlara ilave olarak Ömer Rıza (Doğrul), Said Halim Paşa, S. M. Tevfik, Bergamalı Ahmet Cevdet, Elmalılı Hamdi (Yazır), Eşref Edip, Hasan Hikmet, Ali Ekrem (Bolayır) gibi isimler katılmıştır.²⁷⁹

Dergi, Millî Mücadele'ye büyük destek vermiş, Kastamonu ve Kayseri'de halka dağıtılan eklerle mücadele azmi yükseltmiştir. Mehmet Akif ve Eşref Edip, Anadolu'nun değişik şehirlerine giderek millî bilinci uyandırmak için vaazlar vermişlerdir. Mehmet Akif'in Kastamonu Nasrullah Camii'nde Sevr Antlaşması'nı analiz ettiği vaazının yer aldığı 464. sayı vali, mutasarrıf ve müftülere gönderilmiş, hutbelerde okunması sağlanmış, matbaalarda çoğaltılıp diğer vilâyet, mutasarrıflık ve bütün cephelelere dağıtılmıştır.²⁸⁰

4.15. Yeni Mektep: “*Resimli öğretmen ve öğrenci dergisidir.*” 8 Ekim 1922'de yayınlanmaya başlamış ve 7 Ocak 1923'te yedi sayı çıkararak Trabzon'daki yayını bit-

²⁷⁶ Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer'in 100 Atlısı*, s. 206.

²⁷⁷ Köseadağ, Temel, Kara, “Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını”, s. 941.

²⁷⁸ Adem Efe, “Sebilürreşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 251.

²⁷⁹ Efe, “Sebilürreşad”, s. 252.

²⁸⁰ Efe, “Sebilürreşad”, s. 252.

miş ve yayın hayatını Haziran 1923'te çıkan on dördüncü sayıya kadar Samsun'da sürdürmüştür. Sahibi ve yazarlarından biri Hıfzırrahman Raşit (Öymen)'dir. Trabzon'da Mihailidi Matbaası'nda, Samsun'da ise Şems Matbaası'nda basım işleri yapılmıştır.²⁸¹

4.16. Yeşil Yuva: Sorumlu müdürü ve imtiyaz sahibi Ali Rıza Bey tarafından Ardahan'da 1 Ağustos 1922 tarihinde yayınlanmaya başlayan aylık bir dergidir. Millî Mücadele'ye açıktan destek vermiştir.²⁸² 1921-1926 yılları arasında il olan Ardahan, düşman işgalinden kurtarıldıktan hemen sonra 1922'de Yeşil Yuva dergisi çıkmaya başlamıştır. Yeşil Yuva'nın ilk sayısı 1 Ağustos 1922'de Artvin'de çıkmış olmakla birlikte üçüncü sayıdan itibaren Ardahan'da yayınlanmıştır. Ekim 1922'de Ardahan'da çıkmaya başlayan Yeşil Yuva'nın, önce Artvin'de sonra Ardahan'da daha sonra da Muğla'da yayınlanmasının nedeni Ali Rıza Bey'in bu yerlerde sırasıyla görev yapmış olmasıdır.²⁸³

Yeşil Yuva isminin altında “*Ayda bir defa neşir olunur ilmi, edebi ve bilhassa terbiyevi mecmuadır*” ifadesi vardır. Derginin üst köşesinde de “*yayın politikamıza uygun eserler memnuniyetle kabul edilir*” denilmektedir. Ardahan'da Millet Bahçesi karşısındaki özel büro, adresidir. Trabzon'daki Türk Matbaasında basılmıştır.²⁸⁴ Yeşil Yuva'da kısa yazılar vardır. Az resimli, reklamsız ve yaklaşık on sayfalık bir dergidir. Her ayın başında çıkan dergi, eğitim, sosyal ve siyasal konuları ele almıştır.²⁸⁵

Yazı kadrosunda; Hafızürrahman Raşit, Ali Rıza, Kazım Karabekir Sabri Cemili, Ahmet Tevfik, Ali Ulvi Mehmet Sabri gibi isimler bulunmaktadır. Yeşil Yuva, ülkenin ihtiyacının eğitim olduğunu görmüştür. Onun için 1922 yılında eğitim ve özellikle çocuk eğitimi konusunu ön planda tutmuştur.²⁸⁶ Türk ordusuna hediye edilmek üzere bir tayyare alınması için kampanya başlatan Ardahanlılar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile temasa geçmişler ve topladıkları önemli bir miktardaki ayni ve nakdi yardımı TBMM'ye ulaştırmışlardır. Oltu'da dokuz yüz, Göle'de altı yüz on iki lira ve Çıldır'da yüz koyun başışı yapılmıştır. Yeşil Yuva, Ankara'daki Zafer Abidesi/Gazi Paşa Abidesi için bin beş yüz kuruş bağışlamıştır.²⁸⁷

Şark Cephesi kumandanlığı ile yakın ilişki içinde olmuştur. Dergi; idari, sağlık, askeri ve eğitim kurumlarının çalışmalarını yakından takip etmiş, açılan yeni okulları, okullara yapılan yardım ve bağışları, öğrenci ve öğretmenlerin yazdıklarını okuyucuyla buluşturmuş ve Türk milli mücadelesini destekleyerek halkı bilgilendirmiştir.²⁸⁸

4.17. Zafer: “*Sosyal ve edebi Türk dergisidir.*” Trabzon'da Kasım 1922'de yayınlanmaya başlamış ve 1923 yılında kapanmıştır. Bu dergi başlangıçta haftada bir

²⁸¹ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 162.

²⁸² Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 185.

²⁸³ Makbule Sarıkaya, “Ardahan'daki İlk Süreli Yayın: Yeşil Yuva”, *Folklor Akademik Dergisi*, C. 3, S. 2, (2020), s. 398.

²⁸⁴ Sarıkaya, “Yeşil Yuva”, s. 398.

²⁸⁵ Sarıkaya, “Yeşil Yuva”, s. 400.

²⁸⁶ Sarıkaya, “Yeşil Yuva”, s. 417.

²⁸⁷ Sarıkaya, “Yeşil Yuva”, s. 417.

²⁸⁸ Sarıkaya, “Yeşil Yuva”, s. 419.

yayınlanırken, daha sonra ayda üç yayınlanmaya başlamış ve daha sonra da haftada iki defa çıkmıştır. Sahibi ve müdürü Hatıpzade Kemal'dir. Uzun Sokak'taki Turan Matbaası, idare merkeziydi.²⁸⁹

Sonuç

Anadolu yerel basınının gelişiminde sivil toplum teşkilatlarının önemli bir payı vardır. Türk Ocağı ve onun yerine kurulan Halk Evleri ve bunlarla aynı paraleldeki bir meslek kuruluşu olan Muallimler Birliği, Türk kültür hayatına önemli bir canlılık getiren dergiler yayımlamışlardır. Türk Ocağı, tespit edilebildiği kadarıyla taşrada eski harflerle altı dergi yayımlamıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Altın Yurt (Adana), Birlik (Sivas), Ocak (Konya), Türk Gençleri (İzmir), Türk Bahçesi (Sinop), Ana Türk Yurdu (Giresun).²⁹⁰

Tablo-2:1918-1922 yıllarında Anadolu ve İstanbul basınının durumu²⁹¹

Sıra No	Şehir	Gazete	Dergi	Yıllık	Bülten	Toplam
1	Adana	7	1			8
2	Adapazarı	1				1
3	Afyon	5	4			9
4	Amasya	3				3
5	Ankara	13	12		3	28
6	Antalya	2	2			4
7	Artvin		1			1
8	Balıkesir	7				7
9	Bandırma	2				2
10	Bolu	3	2	1		6
11	Bursa	17	7			24
12	Çankırı	1				1
13	Çorum	2	1			3
14	Diyarbakır	2	1			3
15	Edirne	7				7
16	Elazığ	3	1			4
17	Erzurum	2				2
18	Eskişehir	18	1			19
19	Gaziantep	5				5
20	Giresun	5				5
21	İnebolu	1				1
22	İzmir	20	15			35
23	İzmit	1				1
24	Kandıra	1				1

²⁸⁹ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s. 165.

²⁹⁰ Polat, "Türkiye'de Yerel Basının Gelişimi...", s. 11.

²⁹¹ Kocabaşoğlu, Akan, *Maşer'in 100 Atlısı*, s. 247.

25	Kastamonu	7	3			10
26	Kayseri	6	2			8
27	Kırklareli	1				1
28	Kırşehir	1				1
29	Kilis	1				1
30	Konya	5	1			6
31	Manisa		1			1
32	Maraş	2				2
33	Mersin	2				2
34	Merzifon	1				1
35	Mudurnu	1				1
36	Muğla	2				2
37	Nazilli	1				1
38	Ordu	4	1		1	6
39	Samsun	8	6			14
40	Sarıkamış	1	1			2
41	Silifke	1				1
42	Sinop	1				1
43	Sivas	6	1			7
44	Söke	1				1
45	Tarsus	1				1
46	Trabzon	6	11			17
47	Yozgat	2	1			3
	Toplam	189	76	1	4	271
	İstanbul	95	158	13	2	268
TOPLAM	37 İl- 10 İlçe	284	234	14	6	539

Tablo-2 incelendiğinde otuz yedi il ve on ilçede Türkçe basına rastlandığı görülmektedir. Millî Mücadele başlarında Anadolu’da yok denecek kadar az sayıda Türkçe basın varken 1922 yılında iki yüz yetmiş bir yayına ulaşılması değerlidir. Aslında Millî Mücadele, Türk milletine bir vatan hediye etmenin yanında bir de Türkçe basın kazandırmıştır. Bu basın, milletin sesi olmuştur.

Diğer taraftan İstanbul basını ile karşılaştırıldığında Anadolu basını, sayıca ancak İstanbul basını ile denk bir seviyeye geldiği görülmektedir. Fakat İstanbul basınının elbette daha etkili olduğu söylenebilir. Bunların yüz doksan altısının siyasi gazete, yirmi dördünün siyasi dergi ve dört tanesinin de siyasi bülten olduğu anlaşılmaktadır. Beş yüz otuz dokuz yayının iki yüz yirmi dördünün, yani yaklaşık yarısının siyasi nitelik taşıdığıtespit edilmektedir.²⁹²

1922 yılında varlığını sürdüren Anadolu basını, kendisini şöyle tanımlamaktadır: “Her gün çıkar Türk gazetesidir.” “Garp Cephesinin Vefakâr Arkadaşı”. “Türk varlığını korumak, Türklüğü yükseltmek için çalışır, gündelik gazetedir.” “Halk gazetesidir.”

²⁹² Kocabaşoğlu, Akan, *Mahşer’in 100 Atlısı*, s. 248.

“Her gün çıkar bîtaraf halk gazetesidir.” “Milli hedeflere saygılı, vatanın menfaatine çalışan ve tarafsız günlük Türk gazetesidir.” “Büyük Millet Meclisi’nin mücadele safhalarını yakından takip etmek, daha vâkıfâne bir lisanla yayınlamak ve müdafaa etmek ve şanlı ordularımızın süngüleriyle elde ettikleri ve edecekleri zaferleri kaleme takip eylemek.” “Bağımsız siyasi bir gazetedir.” “Milli istek ve milli hedeflerin savunucusudur.” “mesleği milletin iradesini hâkim kılmaktır.” “Hâkimiyet-i Milliye, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır.” “Siyasi, ilmi bir Türk gazetesidir.” “Siyasi, ilmî, edebî ve mizahi Türk gazetesidir.” “Kilikya Türk ülkesidir.” “Adana Türk ülkesidir.” “İlmi, edebi ve bilhassa terbiyevi mecmuadır.” “Siyasi, ilmî, edebî, mizahi, bağımsız Türk gazetesidir.” “Siyasi, ilmî mizahi, Cumhuriyetçi ve halkçı bir Türk gazetesidir.” “Müstakil Kayseri Sancağının Resmî Gazetesidir.” “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne tâbi umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi’nin mürevvici efkârıdır.” “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne tabi umum Anadolu Türk Ortodokslarının dini, ahlaki, tarihi ve haftalık gazetesidir.” “Trabzon’da haftada iki defa eşref saatte çıkar.” “Her ayın birinci ve on beşinci günleri yayınlanan fikri bir dergidir.” “Resimli öğretmen ve öğrenci dergisidir.” “Milli emeller için çalışır.” Yeni Dünya: “İslam Bolşevik gazetesidir.” Yeni Dünya: “Türkiye Komünist gazetesidir.” Yeni Dünya: “Dünyanın yoksul işçileri birleşiniz.” İnkılap: “Halk yönetimi ve aydınlanma taraftarıdır.” “Varlık, birlikle yaşar.” İrşat: “Siyasi, içtimai ve edebi gazetedir.” Köylü: “İzmir’de sabahları çıkar, her şeyden yazar, esnaf, köylü, işçi arkadaşların iyiliğine çalışır, ahali dostu Türk gazetesidir.” “On beş günde bir yayınlanan edebi bir dergidir.” “Türklük faydasına çalışır.” “Politikaya karışmamayı ilke edinir.” Hayat: “Bütün dünya emekçileri ve mazlum halkları birleşiniz.”

Bu tanımlamalarda en fazla ön plana çıkan unsur, Türklük vurgusudur. Millî Mücadele’nin temelini millete dayandığının bir göstergesi de basın kuruluşlarının kendisini tanımlama biçimidir. Bu da milli devletin temellerinin önce zihinlerde atılmış olduğunu ve sonra uygulamaya geçildiğini göstermektedir. Dönemin şartları gereği sosyalist ve komünist yayın yapan gazeteler de vardır. Bunlar pek uzun ömürlü olmamışlardır. Konjonktüre uygun olarak ortaya çıkmışlar ve görevlerini yaptıktan sonra kapanmışlar veya kapatılmışlardır.

Bu kitap bölümünde, elli yedi yerel, iki ulusal gazete, on yedi dergi ve toplamda yetmiş altı gazete ve dergi incelenmiştir. 1922 yılında Anadolu basını, kendisine daha güvenen ve gelecekteki Türkiye hedeflerini ortaya koyan yayınlar yapmışlardır. Sakarya Zaferi’nin kazanılması, basın üzerinde de etkisini göstermiş ve beklenen büyük zafer için toplumu hazırlamışlardır. Batı’nın iki yüzlülüğünü ve güvenilmezliği üzerine yazılar yazmışlardır. Türk milletini, kendine güvenme ve başarıya olan inanç konusunda teşvik etmişlerdir.

Mustafa Kemal’in mücadelesinde millet ve onu harekete geçiren basın çok değerlidir. Bunu şöyle ifade etmiştir:

“Arkadaşlar, Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtme şekli olarak Cumhuriyet’in çevresinde çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kale-

si, bir zihniyet kalesi... Basın mensuplarından bunu istemek, Cumhuriyet'in hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve dayanışma içinde bulunması bir zarurettir. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına, gereği gibi ulaştırmakta basının görevi çok önemlidir...”²⁹³

KAYNAKÇA

Kitap, Makale, Kitap Bölümü ve Tezler

- Açıkses, Erdal, Çakmak, Zafer, *Satvet-i Milliye Gazetesi (Transkripsiyon ve Asıl Metin)*, Elâzığ Valiliği, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV) Yayınları, Elazığ, 2003.
- Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 1994.
- Arabacı, Caner, Ayhan, Bünyamin, Demirsoy, Adem, Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, Palet Yayınları, Konya, 2009.
- Arıkan, Mustafa, “Babalık Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkan-siklopedisi.gov.tr/bilgi/babalik-gazetesi/?pdf=3765>.
- Arıkan, Zeki, “Köylü Gazetesi ve İşgal,” *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 2 (1 Şubat 1988), s. 187-200.
- Ayten, Adem, “Türkiye’de Basın ve Rejimi (Cumhuriyet Dönemi Basın İktidar İlişkisi ve Basın Rejimleri)”, (Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Bat, Esmâ, “Yeni Adana Gazetesi’nin Sistemik İndeksi (1921-1922)”, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2020.
- Bayat, Sevgi, “Millî Mücadele Döneminde Konya Halkının Durumu ve Babalık Gazetesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora tezi), İzmir, 2015.
- Bulut, Hüseyin, “İstikbâl Gazetesi Dizini (1921-1923)”, (Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- Çakmak, Aydın, *Millî Mücadele Döneminde Giresun’da yayımlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.
- Çakmak, Yasemin Vural, “İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Açıksöz Gazetesindeki Makaleleri (1921-1922)”, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2018.
- Demircioğlu, Asuman, “Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)”, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1998.

²⁹³ Adem Ayten, *Türkiye’de Basın ve Rejimi (Cumhuriyet Dönemi Basın İktidar İlişkisi ve Basın Rejimleri)*, (Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.33.

- Doğramacıoğlu, Hüseyin, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Duman, Halûk Harun, *Erzurum Basın Yayın Tarihi (1867-1997)*, Duyap Yayınları, İstanbul, 2000.
- Efe, Adem, “Sebilürreşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36 (İstanbul 2009), s. 251-253.
- Girgin, Atilla, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Gülmez, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Güner, Zekai, “Millî Mücadele’de Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın”, *Erdem*, C. 11, S. 31 (1998), s. 89-104.
- İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2002.
- İslam, İbrahim, “Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi”, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995.
- İstanbul, Orhan., Gök, Ömer, “Millî Gaye Mecmuasında Millî Maarif”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/60-1.pdf> (et: 09.11.2022).
- Kılıç, Fahri, “Millî Mücadele Döneminde Dertli Gazetesi,” *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. 29 (Millî Mücadele Özel Sayısı 2019), s. 75-87.
- Kocabaşoğlu Uygur., Akan, Aysun, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını, Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşer'in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Kocaoğlu, Bünyamin, “Millî Mücadelede ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Samsun’da Basın Hayatı ve Cemiyetler”, *Akademik Açık Dergisi*, S. 2, s. 155.
- Kösedag, Mehmet Sena., Temel, Mustafa., Kara, Selma, “Millî Mücadele Dönemi Kayseri Basını”, *Erciyes İletişim Dergisi*, C. 8, S. 2 (Temmuz 2021), s. 931-958.
- Kuruca, Elif Apraş, “Yeni Adana Gazetesinin Adana (Seyhan) Vilayetindeki Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Konuları Ele Alması 1927-1937”, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.
- Öncü, Ali Servet, “Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923)”, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2000.
- Özkaya, Yücel, “Hâkimiyet-i Milliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 201-202.
- Özsarı, Mustafa, “İşgal Döneminde Balıkesir Basını”, *Ömer Faruk Huyugüzel’e Armağan*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2010.
- Özsoy, Selami, *Bolu Basın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020.
- Öztoprak, İzzet, “Hâkimiyet-i Milliye”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliye-gazetesi/> (et: 06.10.2022).

- Öztoprak, İzzet, “Millî Mücadele Basını,” *Atatürk Ansiklopedisi*, 12/10/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/?pdf=3481> adresinden erişilmiştir.
- Paçacıoğlu, Burhan, “Cumhuriyete Kadar Sivas Basını ve İrade-i Milliye’nin Yeri”, *Türklük Bilimleri Araştırmaları (TÜBAR)*, C. 14 (Güz 2003), s. 77-102.
- Polat, Nâzım Hikmet, “Türkiye’de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış”, *Türklük Bilimleri Araştırmaları (TÜBAR)*, C. 12 (Güz 2002), s. 7-25.
- Sarı, Büşra, “Saltanattan Cumhuriyete Geçişte Ankara Basınının Dili (Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün Gazeteleri)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021.
- Sarıkaya, Makbule, “Ardahan’daki İlk Süreli Yayın: Yeşil Yuva”, *Folklor Akademi Dergisi*, C. 3, S. 2 (2020), s. 398.
- Selçuk, Bahir, “Millî Mücadele’nin Elazığ’dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye’nin Edebî Yönü Üzerine”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, (Yayına Hazırlayan: Merve Uğur), Ankara 2018, C. 2, s. 1021-1062.
- Tanık, İbrahim Halil, *I. İnönü Zaferi’nden İzmir’in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzincan, 2012.
- Taşdemir, Erdem., Dereli, Aytaç Burak, “Kengiri’den Günümüze Çankırı Basını”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 44 (Bahar 2017), s. 160-172.
- Yalçın, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- Yazıcı, Önder, “Millî Mücadele Dönemi Yerel Basınına Bir Örnek: Köy Hocası Mecmuası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 31 (2015), s. 296-308.
- Yıldırım, Tahsin, “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme –II”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2, (Temmuz-Aralık 2009), s. 267.

İnternet Kaynakları

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (et: 06.10.2022).

1922 YILI İSTANBUL TÜRK BASINI

Nejdet BİLGİ*

1. İstanbul Basını

Türk basın tarihi aslında bir gazeteler ve dergiler mezarlığı gibidir. Çoğu da yetişkin olamadan göçenlerdir. Bu bakımdan da basın tarihimize, genç basın ölüleri mezarlığı dense yeridir. Türk İstiklal Savaşı dönemi basını da bu genelleme kapsamının dışında değildir. Mesela 1919'da Millî Mücadele başladığında yayında olan veya yayınlanmaya başlayan gazete ve dergilerin önemli bir kısmı, 1922 yılına geldiğimizde artık yoktur. İstanbul Türk basını çerçevesinde örneklendirmek gerekirse, 1919'da yayın hayatında olan *Akvam*, *Alemdar*, *Hadisat*, *Hukuk-ı Beşer*, *İdrak*, *İfham*, *İstiklal*, *Memleket*, *Söz*, *Tarik*, *Türk Dünyası*, *Türkçe İstanbul*, *Yeni Gazete* ve *Zaman* gibi ciddi sayıda gazete 1922 yılında yayın hayatında yoklardır. Buna rağmen, 1922'de yayın hayatında bulunanların çoğu, önceki yıllarda yayınlanmaya başlamış gazetelerdir. Son zamanlarda yayınlanan bir çalışmaya göre, İstanbul'da yayın hayatındaki Türkçe gazete sayısı 1918 yılında 21, 1919'da 23, 1920'de 10, 1921'de 8 ve 1922'de 9'dur.¹ Bu çalışma vesilesi ile 1922 yılında İstanbul'da yayınlanmakta olan Türkçe gazete sayısı tarafımızdan 12 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmaya göre, İstanbul'da yayın hayatındaki dergi sayısı 1918 yılında 76, 1919 yılında 32, 1920 yılında 19, 1921 yılında 16 ve 1922 yılında 15 olarak tespit edilmiştir.² Bu sayıların daha ayrıntılı bir çalışmayla değişmesi muhtemeldir. Nitekim bu çalışma vesilesiyle 1922 yılında İstanbul'da yayınlanan Türkçe dergi sayısı tarafımızdan 37 olarak tespit edilmiştir. Daha detaylı bir çalışma yapıldığında bu sayının da değişme ihtimali vardır.

1922 yılında basın üzerinde üç yönlü bir sansür uygulaması vardı. İlki 1 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Hükümetinin uygulamaya koyduğu sansür. İkincisi 20 Ocak 1919'da uygulanmaya başlayan Müttefik devletlerin koydukları sansürdür. Üçüncüsü ise 5 Ağustos 1920 tarihinde çıkarılan bir kararnamedir. İstanbul'daki sansür, Ankara Hükümeti adına 19 Ekim 1922 tarihinde, Refet Paşa'nın göreve başladığı

---

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. nejdet.bilgi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2288-616X.

¹ Uygur Kocabaşoğlu-Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri* ve *"Mahşer" in 100 Atlısı*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2019, s. 7,25,131.

² Kocabaşoğlu- Akan, *age*, s. 7, 25, 41, 62, 73, 133, 147.

tarihe kadar sürmüştür.³ İtilaf kuvvetleri önce karargâhta bir çeviri bürosu kurdular. Büro dağıtım için çıkan günlük gazetelerde nasıl haber yayınlanacağına dair prensipleri belirledi. İtilaf temsilcileri Osmanlı sansürünü yetersiz bularak, 23 Ocak 1919'da hükümete İtilafçı Matbuat Kontrol Komisyonu kurulduğunu bildirdiler. Komisyona 6 Mart 1919'da gazeteleri geçici veya sürekli olarak kapatma ve basınla ilgili kişileri tutuklama görevi verildi. Mudanya ateşkesinden sora İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın ilk isteklerin biri bu komisyonun kaldırılması oldu. Bu tarihten sonra basın TBMM hükümetine bağlı Sansür Müfettişliği'nin izniyle yayın yapmaya başladı.⁴ Mütareke İstanbul'unda işgal kuvvetlerine bağlı olarak kurulan sansür idaresinin başına, sansürcü olarak İngiliz ordusunda çavuş rütbesiyle görevli bir İstanbul Ermenisi getirilmiştir. Türkçe bilen sansürcü Kuva-yı Milliye'ye destek veren gazete ve dergileri sıkı denetim altında tutmaktaydı.⁵

2. İstanbul'un 1922 Yılı Türkçe Gazeteleri

1922'de yayın hayatında bulunan 12 Türkçe gazeteden ikisi resmi niteliklidir. Alfabetik olarak bu 12 gazeteyi yayımlandığı yılları da belirterek şöyle sıralayabiliriz: *Akşam* (1918-1975), *İkdam* (1894-1942), *İleri* (1918-1924), *İstanbul Vilayet Gazetesi* (1922-1933), *Mehmetçik* (1922-1922), *Peyam-ı Sabah* (1920-1922), *Takvim-i Vekayi* (1831-1922), *Tanin* (1908-1925), *Tercüman-ı Hakikat* (1878-1924), *Tevhid-i Efkâr* (1862-1925), *Vakit* (1917-1949), *Yeni Şark* (1921-1923). Resmî gazeteleri hariç tutarak, bu gazetelerin içinde Millî Mücadele'ye karşı olan tek gazete vardır. O da başyazarlığını Ali Kemal'in yaptığı *Peyam-ı Sabah*'tır.

Burada, 1922 yılı İstanbul gazetelerinin, yıl içinde çıkan ilk ve son sayıları ile, BMM'nin açılması, Büyük Taarruz, İzmir'in kurtuluşu gibi örneklendirebileceğimiz gelişmelerin yansımalarının izlenebileceği tarihlerdeki sayıları incelenecektir. Ana hatlarıyla gazetelerin yayın çizgeleri ve gelişmeler -özellikle Millî Mücadele- karşındaki tutumları tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Akşam

Koleksiyonlara göre ilk sayısı 20 Eylül 1918'de çıkan⁶ *Akşam* gazetesinin, uzun bir yayın hayatı olmuştur. Gazete'nin kütüphanelerdeki koleksiyonları çok eksiktir. Millî Mücadele'nin yanında yer alan gazete, sansür heyetinin çok hücumlarına hedef

³ Kocabaşoğlu- Akan, *age*, s. 22-24.

⁴ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, AAM, Ankara, 2014, s. 461, 465, 467, 480.

⁵ Cevdet Kudret, "Birkaç Örnek ile Mütareke Dönemi Sansürü", *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 53 (Mayıs 1988), s. 42.

⁶ Nurhan Kavaklı, *Bir Gazetenin Tarihi Akşam*, YKY, İstanbul 2005, s. 21. Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1992, s. 39'da çok hatalı olarak, 9 Mayıs 1918 tarihinde yayın hayatına girdiğini yazıyor.

olmuştur. Gazetenin kurucuları, *Vakit* gazetesi yazarı Necmettin Sadık (Sadak), gazeteci Ali Naci (Karacan), Darülfünun Tarih müderrisi yardımcısı Kazım Şinasi (Der-san)'dir.⁷ Bu isimlere Rifat Müeyyet ve Falih Rıfki (Atay) da katılır ve gazete bu 5 ortak tarafından çıkarılır.⁸ Babıali caddesinde Reşit Efendi hanının birkaç odasında çalışmalara başlayan kurucular şu şekilde bir iş bölümü yapmışlardır: Kazım Şinasi gazeteyi temsil edecek ve yönetecek, Falih Rıfki ve Necmettin Sadık yazı işlerini üstlenecek, idari işleri de Ali Naci yürütecektir.⁹

Mondros imzalandıktan sonra diğer bazı gazeteler gibi *Akşam* da yabancıların ülke için çizdikleri kadere karşı çıkmıştır. İstiklal Savaşı'na destek vermiş yayınlarıyla bunu göstermiştir. Falih Rıfki'nin (Atay) Anadolu harekâtını destekleyen yazıları önemlidir. İzmir'in işgali ve özellikle Ankara'da bir yönetim merkezinin oluşmasından sonra Millî Mücadele'yi desteklemiştir.¹⁰ Gazetenin bazı durumlarda çok satıldığını F. Rıfki şöyle anlatıyor: "*Akşam*'ın ilk sayfası için koskoca bir klişe hazırlamıştık: 'Elhamdülillah İzmir'e kavuştuk!' Kapıları açmanın imkânı mı var? Gazeteyi pence-rede akıttıyorduk. Alan, yüzüne gözüne sürüyordu."¹¹

1923 yılına kadar baskı imkanları yetersiz küçük bir akşam gazetesi olarak yayınlanmış olan *Akşam*, Lozan'ın imzalanmasından sonra noksanlarını gidermeye çabalamış ve *Peyam-ı Sabah*'in makinelerini satın alarak yoluna devam etmiştir. Ali Naci ve Falih Rıfki 1926 yılında gazeteden ayrılmışlardır.

Akşam gazetesinin 1922 yılına ait ilk sayısı 1 Kânunısâni 1922 tarihini ve 1.177 numarasını taşımaktadır. Gazetenin alt başlığı "*Her gün öğleden sonra neşr olunur*" şeklindedir. Gazete dördüncü yılındadır ve 4 sayfa olarak çıkmaktadır. 1922 yılına ait son sayısı ise 31 Kânunievvel 1922 tarihini ve 1.535 numarasını taşımaktadır. Buna göre *Akşam* 1922 yılında 358 sayı yayınlanmış demektir. Bir yılda 7 gün yayınlanmamış anlamına gelmektedir ki bunların da iki dini bayrama denk gelmiş olması muhtemeldir. Yılın son sayısında gazetenin alt başlığı biraz değişmiş: "*Her gün neşr olunur, milliyetperver, terakkiperver Türk gazetesi*". Gazetenin alt başlığı başından itibaren yılın ilk sayısındaki gibidir. İlk değişiklik 27 Kasım 1922 tarihi ve 1.502 numaralı sayıda şu şekilde yer alıyor: "*Her gün öğleden sonra neşr olunur milliyetperver, terakkiperver, Türk gazetesi*". İkinci değişiklik 7 Aralık 1922 tarihli sayıdadır: "*Milliyetperver, terakkiperver Türk gazetesi*". Nihayet 10 Aralık 1922 tarihinde yılın son sayısındaki şekli alır. Gazetenin bütün sayılarının son sayfasında sorumlu müdür, Seniha Muammer olarak belirtilmektedir.

⁷ Kavaklı, *age*, s. 15; Zekai Güner-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, AAM, Ankara, 1990, s. 316.

⁸ İnuğur, *age*, s. 39; Falih Rıfki Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Bates, İstanbul, 1984, s. 131

⁹ Kavaklı, *age*, s. 21; İnuğur, *age*, s. 39.

¹⁰ Kavaklı, *age*, s. 15-50.

¹¹ Atay, *age*, s. 314.

Akşam gazetesinin 1922 yılına ait sayılarının çoğunda sansür yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse, gazetenin 1-31 Ocak tarihlerindeki sayıları sansür açısından incelenmiş, 31 sayının 24'ünde sansür izi tespit edilmiştir. Aynı şekilde Ağustos ayına ait 28 sayıdan 23'ünde sansür izi belirlenmiştir.

Akşam gazetesinin 1922 yılının ilk yani 1 Kânunusani 1922 tarihli sayısının başyazısı, "*Bir Cemiyet*" adını taşımakta olup, imza yerine üç yıldız konulmuştur. Yazıda beyannamesi yayımlanan "*Genç İslamlar Cemiyeti*" ele alınmaktadır. İlk sayfadaki haberlerin çoğu, doğrudan veya dolaylı olarak Millî Mücadele ile ilgilidir. Sadece başlıklara bakarak bunu görebiliriz: "*Gunaris Müttetikler tarafından Kan konferansına çağrıldı*", "*Ukrayna murahhaslarıyla müzakerat nihayetlendi*", "*Bazı İstanbul kadınları hakkında bir teklifin reddi*", "*Yunan Başvekilinin Roma'da mülakatları*", "*İngiltere Yunan istikrazına müsaade etti*", "*Gunaris'in istifa etmiş olduğu hakkındaki bir haber*", "*Dusmanis İzmir'de*", "*Selanik meclisi*", "*Bursa'da kargaşalıklar*", "*Üçler konferansı için gayet muayyen bir plan*", "*Yunanistan'ın İtalya ile itilaf için Roma'da mesaisi*", "*Adana'da tekrar teessüs eden idareimiz hakkında neşriyat*".

İkinci sayfada Süleyman Namık'ın "*Almanya Mektupları: Yüz Otuz İki Milyar Altun Mark*" başlıklı ve son altı satırı sansürce çıkarılmış yazısı vardır. Yine ikinci sayfanın altında "*Sinema Tefrikamız*" yer almaktadır. Üçüncü sayfadaki "*Günün Fikrası*" sütununda, Falih Rıfki'nin F. R. İmzalı yazısı bulunmaktadır. Yazı şöyle bitmektedir: "*1921 senesi bize hürriyet mücahedesinin en güzel günlerini gösterdi. Türk tarihinde bu yılın ismi Sakarya Senesi olacaktır. Sakarya senesinde harbi kazandık. Temenni edelim ki 1922 senesi sulhu kazandığımız sene olsun.*"¹² Gazetenin dördüncü sayfasının çoğu ilan ve reklamlara ayrılmış. Alt kısmında "*Sinema Tefrikamız*" bulunmaktadır.

Akşam'ın 30 Ağustos zaferinin ertesi günkü yani 31 Ağustos tarihli sayısının ilk sayfasının haber başlıklarından bazıları şöyle: "*Bozgun: Düşman Afyonkarahisar'da ağır toplarını bıraktı*", "*Taarruzumuz olanca şiddetiyle berdevamdır - Yalnız henüz resmi haberler gelmemiştir*", "*Bugün Uşak'ın işgali de şayi' oldu*", "*Tekfurdağı'nda isyan*", "*Dün akşam Yunan menabiinden zaferimize dair intişar eden havadisler*", "*Atina'da halk ve hükümet panik halindedir*", "*Ordumuz bütün Menderes havalisinde ilerlemektedir*". İkinci sayfada da cephe haberleri ağırlıklı: "*Taarruzun ilk safhasındaki neticeler*", "*Eskişehir ve Kütahya*", "*Harp hakkında karşı yakanın tefsirati*", "*Yunan nazarı iki teklif arasında mütehayyerdir*". Üçüncü sayfadaki haber ve yorumların çoğu yine cephe ile ilgili. "*Milli ordunun son muzafferiyetlerini tesid için Fenerbahçe kulübü büyük bir müsamere tertip ediyor*" başlıklı yazının alt başlığında, "*Harikalar yaratan Türk neslini kuvvetlendirmeğe çalışalım*" deniliyor. Falih Rıfki, Hacı Anesti konulu yazısına şöyle başlıyor: "*Hacı Anesti geçenlerde bir gazeteciye demişti ki: 'Evet... Mustafa Kemal Paşa diye bir isim işitiyorum, fakat henüz kendisiyle cephede teşerrüf edemedim!' // Bu söz üzerine Mustafa Kemal Paşa ta Ankara'dan çıktı, trene*

¹² F.R., "Yeni Sene", *Akşam*, 1 Kânunusani 1922, s. 3.

bindi, otomobile bindi, ... bindi, Hacı Anesti ile teşerrüf edebilmek için kan ırmaklarından ve ateş sellerinden geçerek Afyonkarahisar'a kadar geldi, hatta bazı ... göre baş döndürücü bir hızla Dumlupınar'a, Eskişehir'e Bilecik'e gitti; fakat Hacı Efendi bu teşerrüften dört nala kaçıyor." Yazının sonlarında ise şöyle diyor: "Bu Hacı Efendiler, Metaksas Efendiler yeryüzünde şerefe benzer bir şöret buldularsa o da velev mağlup olarak, bizimle harp etmiş olmalarındandır. // İstemediğimiz en büyük hakaret budur: Bizi Yunanlılara karşı istiklal harbine mecbur etmek!"¹³

İzmir'in kurtuluşunun ertesini bugün, yani 10 Eylül tarihli *Akşam*'ın ilk sayfa haber başlıklarından bazıları şöyle: Altında, "Dün saat on bir buçukta ordu ve millete kavuşan sevgili İzmir'imizin rıhtım boyunda saat kulesiyle hükümet dairesi" yazılı bir fotoğraf var. "Süvarilerimiz dün gündüz, kıtaatımız da bu sabah İzmir'e girdiler", "Bursa'ya giren kıtaatımız, dün akşam Mudanya'ya geldi", "Sevgili İzmir'e ilk defa Nuri Bey kolu girdi", "İzmir dün öğleden evvel on bir buçukta işgal edildi", "İzmit istihbarat müdürünün Akşam'a 9 tarihli telgrafi", "Bakiyyetüssüyuף askerlerini terhis ettiler", "Anadolu'da şadmani", "Bursa yanıyor", "Manisa yanıyor", "Ordumuzun 8 Eylül 338 tarihli resmi tebliği". İkinci sayfada zafer ve cephe haber ve yorumları da var. "Yunanlılara tahribatımızı mutlaka ödeteceğiz! Hasarat-ı mecmuu beş yüz milyon lira", "Bugün Sakarya zaferinin sene-i devriyesidir", "Kara Gün – İzmir'imizi işgal ettikleri zaman düşmanın neşrettiği beyanname", "Nasil çıktılar – İzmir'in suret-i tahliyesi hakkında en son haberler". İkinci sayfada Mehmet Ali Ayni imzalı ve bir kısmı sansürlü yazıda, Mısır'da yaşayan Giritli Ahmet Zeki Bey'in son zamanlarda Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal gibi kuruluşlara yaptığı yüklü yardımları anlatıyor ve taktirle karşılıyor. Gazetenin üçüncü sayfasında Ayasofya Camii'nde şehitler için Fâtiha okuyan cemaatin bir kısmının fotoğrafı yer alıyor.¹⁴ "İstanbul'da dün geceki büyük şenlikler" başlığı altında İstanbul halkının zafer kutlamaları anlatılıyor. "Hilal-i Ahmer'e iane" başlığıyla yardım edenlerin isimleri ve yardım miktarları veriliyor. İsmail Hakkı imzalı yazıda, yenilgi ve Mondros Mütarekesi ile Türkiye için bağımsız olmak umudunun kalmadığını belirttiğinden şu ifadeleri kullanıyor: "Her yerde ölüm havası teneffüs ediliyordu. Günün birinde Çanakkale siperleri içinde ölümle göğüs göğüseye çarpışan ve ölüme sade vücudu değil aklının, hissinin bütün melekatını karşı koyan bir adam memuren Şarki Anadolu'ya gidiyordu. Bu adam kimdi? (...) Sadece bir asker; (...) millî rüyaların zevkini tadan, (...) emellerin nasıl tahakkuk edeceğini bilen bir adam. Fakat bu adamı evvelki enmuzeclerden ve dünyanın bütün şair, hassas, müdekkik insanlarından ayıran bir seciye vardı. Bu seciye ne hayali ne de fikri sahada kalmıyor. Yüksek bir hayatiyete malik olan ve rasatlar gibi gönüllerini şuurun, vicdanın en derin tabakalarına indiriyordu. Bu seciyenin kökü azimdi. Bu adamda genç muallim gibi rüyasında bir ülke görmüş, ihtiyar mütefekkir gibi ülkeyi inşa etmenin çaresi budur demişti. (...) Türk milletinin yaratıcı kabiliyetini bir kere daha ispat için ileri atıldı. Yarınki devletin ilk temel taşını sırtında taşıdı ve tuğlasını kendi eliyle koy-

¹³ F.R., "Hacı Efendi Teşerrüf Etmiyor!", *Akşam*, 31 Ağustos 1922, s. 3.

¹⁴ Mehmet Ali Ayni, "Hayrat ve Hasenat", *Akşam*, 10 Eylül 1922, s. 2.

du. Sağdan soldan, dağdan tepeden, şarktan garptan gelen kuvvetler kuvvetine zam oldu. Bu ferdi azimler birleşe birleşe ve her birleştiğe yeni yeni kudretler doğa doğa bugünkü muzafferiyeti doğurdu.”¹⁵

1922 yılının son sayısı 31 Kânunievvel 1922 tarihli. Başyazı Necmettin Sadık imzalı ve “Lozan mektupları: Noel tatilinden sonra: Yine fırtına alametleri... Ekalliyetler komisyonu münasebetiyle heyet-i murahhasamızın iki şiddetli notası” başlığını taşımaktadır. Artık İstiklal Savaşı diye bir konu yoktur. İlk sayfadaki haberlerin çoğu barış, yani Lozan konferansı ile ilgilidir: “İnkıta ihtimalini bertaraf etmek üzere, Müttetikler mukaddemat-ı sulhiyenin süratle tanzimine karar verdiler”, “İngilizler kontrol talebini geriye aldılar”, “Heyet-i murahhasamız Musul hakkında Lord Kürzon’a cevap verdi”. İlk sayfanın yarısına kaplayan bu üç haber Lozan mahreçlidir. Başyazı ile birlikte Lozan, sayfanın dörtte üçünü kaplamaktadır. Akşam gazetesi konferansı yerinde takip etmektedir. İlk sayfadaki şu küçük haber buna işaret ediyor: “Sermuharririmiz Necmettin Sadık Bey bugünkü ekspresle muvakkaten Lozan’dan İstanbul’a gelmiştir. Sermuharririmiz, birkaç gün sonra tekrar avdet edecektir. Bu müddet esnasında Akşam Lozan’daki muhabirleri tarafından muntazaman konferans hakkında mektup ve telgraf gönderilmesi temin olunmuştur.”¹⁶

Gazetenin ikinci sayfasının üçte birini Ahmet Rasim imzalı “Enver Paşa” başlıklı makale oluşturmaktadır. Bir o kadar da “Akşam’ın edebi tefrikası: Tuzlu Göl” yer kaplamaktadır. İkinci sayfada da Lozan konulu birkaç haber yer alıyor. Üçüncü sayfada “Günün fıkrası” sütununda Falih Rıfki imzalı bir makale yer alıyor. Makalenin konusu, 21 Temmuz’da Tiflis’te katledilen Cemal Paşa.¹⁷ Sayfanın yarıdan fazlasını “Ankara konferansları” başlığı altında Bilal imzalı “Ağaoğlu Ahmet Bey’in fırkalar konferansı” başlıklı haber kaplıyor. Haber “Muhabir-i mahsusumuzun mektubudur” şeklinde başlıyor ve Ağaoğlu’nun İngiliz siyasi partilerinin oluşumu ve çalışmalarını hakkındaki konferansının anlatıldığı belirtiliyor. Dördüncü sayfanın yaklaşık üçte ikisi ilanlara, üçte biri “Akşam’ın tefrikası: Vasiyetnamedeki Kız” başlıklı tefrikaya ayrılmış.

Akşam gazetesi, bir yerel gazete gibi Anadolu haberlerine, özellikle Millî Mücadele ilgili haberlere yer veriyor. Benzeri bir İstanbul gazetesi zor bulunur.

2.2. İkdam

İstanbul’da 1922 yılında yayın hayatında bulunan Türkçe gazeteler arasında *Tevhid-i Efkâr* ve *Tercüman-ı Hakikat*’tan sonra en uzun geçmişi olan gazete *İkdam*’dır. Ahmet Cevdet (Oran) tarafından çıkarılan gazetenin ilk sayısı 5 Temmuz 1894 tarihini taşımaktadır. 14 Mart 1910 tarihinden itibaren *Yeni İkdam* adıyla, 26 Şubat 1912 tarihinden itibaren *İkhtiham* adıyla ve 11 Ağustos 1912 tarihinde tekrar *İkdam* adıyla

¹⁵ İsmail Hakkı, “İlahi Zafer”, *Akşam*, 10 Eylül 1922, s. 3.

¹⁶ “Necmettin Sadık Bey”, *Akşam*, 31 Kânunievvel 1922, s. 1.

¹⁷ Falih Rıfki, “İlk ve Son”, *Akşam*, 31 Kânunievvel 1922, s. 2.

çıkmaya başlamıştır. 1 Ocak 1928'den itibaren yeni harflerle basılmaya başlamıştır. 12 Ocak 1939 tarihinde *İkdam* gazetesi ikinci kere kurulmuş ve *İkdam Halk Gazetesi* adıyla çıkmıştır. 14 Ağustos 1939 tarihinde *İkdam Sabah Postası* adıyla, 5 Ekim 1940 tarihinden itibaren de *İkdam Günlük Siyasi Halk Gazetesi* olarak çıkmaya başlamıştır.

Rotatif baskı makinesini ilk kullanan, nispeten yüksek tirajlara ulaşan, yayımlandığı dönemlerde pek çok gazeteciye adeta okul olan, modern bir gazete olarak nitelenebilir. Sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet, sağlık sorunları nedeniyle İsviçre'de ikamet etmiş ve dolayısıyla on yıl gazeteyi uzaktan yönetmiştir. Millî Mücadele'yi destekleyen bir yayın çizgisini takip etmiştir.¹⁸ Özellikle Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) bu yöndeki yazılarıyla dikkat çekmiştir.

İkdam'ın 1922 yılındaki ilk sayısı 8.907 numaralıdır. Gazete kendisini bu yılın ilk sayısında “*her gün sabahları neşr olunur, siyasi, ilmi, iktisadi Türk gazetesidir*” şeklinde tanımlamaktadır. Sahibi ve başyazarı olarak da Ahmet Cevdet, sorumlu müdürü Ömer İzzettin olarak belirtilmektedir. Gazetenin yayın bilgileri 1922 yılı boyunca aynı kalmıştır. *İkdam*'ın 31 Aralık 1922 tarihli sayısı 9.264 numarasını taşıyor. Buna göre gazete 1922 yılında 357 sayı yayınlanmıştır. Yayınlanmadığı 8 günlük süre muhtemelen bayram tatillerine denk geliyordu. *İkdam* da dönemin diğer gazeteleri gibi sansüre uğramıştır. İncelediğimiz sayıların yarısından fazlasında sansür izi bulunmaktadır.

Gazetenin 1922 yılının 1 Ocak 1922 tarihli ilk sayısında başyazı yoktur. İlk sayfada dış ilişkilerle ilgili haberler ağırlıktadır. Anadolu'ya ilişkin, “*Ankara'da elli kişilik bir ziyafet*” başlıklı haberde dört ülkenin elçisinin de yer aldığı yemek anlatılmaktadır. İkinci sayfada iki imzalı yazı vardır. Birisi Yakup Kadri imzalı “*Bedbaht ona derler ki...*” ve Ahmet Hidayet imzalı “*Ukrayna Sefirinin hakkımızdaki ihtisatı*” başlıklı yazılar. Sayfanın altında da Hüseyin Rahmi'nin “*Tutuşmuş Gönüller*” tefrikası bulunmaktadır. Üçüncü sayfa çoğu iç olmak üzere haberlere, dördüncü sayfa ise ilan ve reklamlara ayrılmış. Yalnız dördüncü sayfanın bir sütununda küçük haberler veriliyor. Bu sayfada yeni yayınlara da değiniliyor. Bu çerçevede *Hekim* gazetesinin ilk ve *Yeni Ziraat* gazetesinin ocak ayına ait 21. sayılarının çıktıkları duyuruluyor.

İkdam'ın 23 Nisan 1922 tarihli sayısının ilk sayfasında, “*Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü devr-i senevi-i içtimai*”, “*Mustafa Kemal Paşa'nın nutku itidale tercüman addedilerek bundan mesut bir netice bekleniyor*”, “*23 Nisan ıyd-ı millisi*” başlıklı haberler yer alıyor. İlk sayfada başmakale olarak, Ahmet Cevdet'in bir kısmı sansürlenmiş, “*Darülfünun-1*” yazısı var. İkinci sayfasında Yakup Kadri'nin, Berlin'de katledilen Bahaettin Şakir dolayısıyla kaleme aldığı yazısının giriş kısmında şöyle deniliyor: “*Türk milletinin hayatında bu kadar mühim roller oynamış, cihanın en büyük inkılaplarından birinin amilleri olmuş ve nüfuz ve tesirleri bütün şarka şamil bulunmuş bu adamların fazilet veya fezahatları hakkında hiç birimizin muayyen bir fikrimiz yoktur. Bunların taraftarları hepsini de hürmetkar ve esrarengiz bir sükûnet ile ihata ederek*

¹⁸ Kocabaşoğlu-Akan, *age*, s. 26-27.

herhangi bir tetkik ve tettebbu sahasından uzaklaştırıyorlar ve onları bulutlar arasında birtakım nim ilahlar gibi görülmez, anlaşılmasız bir hale sokuyorlar.” Yazının devamında önde gelen bazı İttihatçılara ve tarihteki rollerine değinildikten sonra şu ifadelere yer veriliyor: “Siyasi ihtiraslardan münezzehe heyecansız bir el Osmanlı tarihinin bu elim safhasını örten ridayı buruşturmadan kaldırmalıdır. Bu işi görececek olan el aynı zamanda hem tarihe hem de bu bedbaht millete hizmet etmiş olacaktır.”¹⁹ Aynı sayfada Hüseyin Rahmi’nin “Gizli Isıtma” başlıklı tefrikası ile haberler de yer alıyor. Üçüncü sayfada iç ve dış haberler, dördüncü sayfada ilan, reklam ve küçük haberler yer almaktadır.

İkdam’ın 1 Eylül 1922 tarihli sayısı Başkumandan Meydan Muharebesi’nin sonrasına aittir. İmzasız başyazı, “*Taarruz Netayici Hakkında Hasım Tarafın Tahminleri*” başlığını taşıyor. İlk sayfanın bütün haberleri cephe ve savaşla ilgili. İkinci sayfada Yakup Kadri’nin makalesi var. Makalede cephedekilerin ve cephe gerisindekilerin hissiyatı şöyle yorumlanıyor: “*Muharebe esnasında, memleketin hiçbir tarafı cephe kadar rahat, emin ve ferahlı değildir. Cenk en ziyade uzaktan ve arkadan mahuftur; döğüşenleri, muhayyilemizin icat ettiği cehennemi bir alem içinde kana ve dumana bulanmış bir sürü korkunç tayflar halinde görürüz; topraklar, sanki boyunlarını mütemadiyen sağa sola çeviren ve mütemadiyen ölüm püsküren canlı ejderhalara; süngüler beynimizin içinde şimşekler gibi parıldar. (...) ileriye gidenler bu geriye gelenlerden daha hüzn-engiz değildirler; hepsinde bir bayram çocuğu hali vardır; mutlaka biraz kalpleri çarpar. Fakat ilerideki gürültüler şamatalar, dumanlar ve hareketler o kadar merak-averdir ki, içlerinde, teccüss, her an korkuya galiptir. (...) Cephe zafere hezimetin, galebe ile mağlubiyetin de pek o kadar manası anlaşılmasız, neşatı veya felaketi hissedilemez. Çünkü ekseriya muzaffer taraf da mağlup taraf kadar yorgun, bitkin, kana ve dumana bulanmış görünür, o tarafta da bu tarafta olduğu gibi üst baş parça parça; ayaklar, eller toprak veya çamur içinde, bet-beniz atmış, göğüsler tıkanmıştır. (...) Bu itibar ile iddia edebilirim ki, iki muhasım millet arasındaki gayz ve kinin en çok tecelli ettiği yer, cephe değil, cephenin arkasıdır. (...) Bir harp yüksek bir mefkure namına, bir vatan müdafaası yolunda, bir hak ve namus davası için yapılırsa, bu heyecan en ulvi vecitler ve en tatlı coşuşlar derecesini bulur ve bunu tadanlara hayatın diğer işleri yavan ve manasız gelir.”²⁰*

İkinci sayfada ayrıca Hüseyin Rahmi’nin “*Evlere Şenlik*” tefrikası ile özellikle cepheye ilişkin haberler yer alıyor. Üçüncü sayfada Köprülüzade Mehmet Fuat’ın “*Rubaiyat-ı Ömer Hayyam*” başlıklı ve aynı adla neşredilmiş kitap hakkındaki yazısının ilki yer alıyor. Sayfada cephe ve iç haberler bulunuyor. Son sayfada yine ilan, reklam ve küçük haberler var.

İkdam’ın İzmir’in kurtuluşunun ertesi günü, yani 10 Eylül tarihli nüshasının ilk sayfasında, Türk ordusunun dün akşam saat beşte İzmir’e girdiği yazıyor. Oysa Türk birlikleri öğleye doğru İzmir’e girdiler. Sayfa tamamen cephe ve zafer haberlerine

¹⁹ Yakup Kadri, “İttihat ve Terakki Erkanı”, *İkdam*, 23 Nisan 1922, s. 2.

²⁰ Yakup Kadri, “Önde ve Arkada”, *İkdam*, 1 Eylül 1922, s. 2.

hasredilmiş. İmzasız ve kısmen sansürlü başyazıda şöyle deniliyor: “Yunanistan, hürs ve hayaline esir olarak, Şark’ta bir kundakçılığa teşebbüs etmiş idi. (...) Yunanistan’a imdat diye yetiştirilebilecek, yalnız bir sulh vardır. (...) Bugün Yunanistan yangınına sulh yetiştirmek isteyenlerin bu bapta mesaisine Türkler tarafından bir güne müşkülât ika edilmeyeceğine şüphe yoktur. (...) Bugün Türk, kendi hakkından ne derece emin ise, kendi sulhunun akıbet tahakkuk edeceğinden dahi o merteye emindir. O sulhun tahakkukuna kadar geçecek zaman, Türkün bu husustaki emniyetini duçar-ı zaaf ve tehlike edemeyecektir. Fakat Yunanistan’ı mahvedecektir.”²¹

İkinci sayfada da cephelere ilişkin haberler yoğunlukta. Hüseyin Rahmi’nin “Evlere Şenlik” tefrikası ve Yakup Kadri’nin ara ara sansürlü makalesi de yer alıyor. Makale şöyle başlıyor: “Bilmem, karilerim hatırlıyor mu? Taarruzumuzun ilk günlerinde, yine şu sütunlarda ‘İzmir’de görüşeceğiz!’ serlevhasıyla bir makale neşretmiştim. O günlerdeki muhalifler cinayetimize, bitaraflar cinnetimize, düşmanlarla hainler ise mahv ü izmihlalimize hükmediyor ve bunlardan kimi yumruklarını sıkıyor; kimi elini çenesine dayamış düşünüyor; üçüncü kısma mensup olanlar ise bıyık altından gülüyordu.”²² Yazıda, İsmet Paşa’ya ait olan bu söz üzerine takınılan tutumlar yorumlandıktan sonra bugün bu sözün gerçekleşmek üzere olduğuna vurgu yapılıyor.

Üçüncü sayfada zafer ve cephe haberleri ağırlıkta. Köprülüzade Mehmet Fuat imzalı “İzmir Türkleri” yazısının ilki de bu sayfada. Yazıda İzmir’in Türkler tarafından fethi anlatılıyor. Dördüncü sayfa yine ilan ve reklamlar ile bazı küçük haberlere ayrılmış.

Gazetenin 15 Eylül tarihli sayısının ilk sayfasında, İzmir ve cephe haberleri ağırlıkta. İmzasız başyazı “Müslüman Muhacirler” başlığını taşıyor. Yazıda ağırlıklı olarak Müslüman göçmenler konusu ele alınıyor. Bunların kim oldukları şöyle anlatılıyor: “Müslüman muhacirler denilince, yalnız Payitahtımızdaki yüz bine yakın vatan-cüdalar hatıra getirilmemelidir. Bu biçarelerin, Anadolu’nun istiladan salim kalmış olan menatıkına iltica etmiş daha yüz binlerce hem-talihlileri vardır ki, bunlar dahi, düşman tarafından söndürülmüş ocaklarına iade edilmelerini, bugün sabırsızlıkla bekliyorlar. Bu cihetle, bu meselenin biri İstanbul’da ve diğeri Anadolu’da olmak üzere iki cephesi vardır.” İkinci sayfada cephe gelişmeleri ve zaferin yankıları haberleri ağırlıkta. Ayrıca Hüseyin Rahmi’nin, “Evlere Şenlik” tefrikası devam ediyor. Üçüncü sayfada da Anadolu harekâtına ilişkin gelişmeler ağırlıkta. Ahmet Rasim imzalı yazıda, Yunan ordusunun bozguna uğramasının sebeplerini ele alınıyor. Yazı şöyle bitiyor: “-Ne oldum dememeli ne olacağım demeli sözü- hala eski kuvvetini muhafaza etmekte imiş. İşte bir numunesi daha... Yunan dün ne oldum diyordu, bugün ne oluyor?”²³ Dördüncü sayfada yine ilan ve reklamlar ile küçük haberler yer alıyor.

İkdam’ın 31 Aralık 1922 tarihli sayısında “İç il payitahtı” adlı imzasız bir başyazı bulunmaktadır. Yazı “İstiklal-i millimizin mihrabı ve minberi” Ankara’nın, başkent

²¹ “Yunanistan’a imdat”, *İkdam*, 23 Nisan 1922, s. 2.

²² Yakup Kadri, “Hesap ve his”, *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 2.

²³ Ahmet Rasim, “Emsaline ibret!”, *İkdam*, 15 Eylül 1922, s. 3.

olup olamayacağını, İstanbul'un başkent olarak durumunu ele almaktadır. Yazının sonlarında, “Ankara bütün manasıyla payitaht olamaz (...) bir merkez-i müdafaa olabilir”, “süferayı nezdinde bulunduracak presentatif payitaht ise yalnız İstanbul olabilir”, “Büyük Millet Meclisi de İstanbul'da oturabilir. Kezalik Halife hazretlerinin makarrı da behemahal İstanbul'dur” vurguları dikkat çekicidir. Yılın son sayısının ilk sayfası büyük ölçüde barış konferansı ile ilgili haberlere ayrılmış. İkinci sayfada Yakup Kadri “İş Adamları” başlıklı yazısında, birtakım fırsatçıların, “birtakım kahramanane vatanperver tavırlarıyla hükümet-i milliyemizin etrafını sarmağa” çalıştıklarını vurguluyor. Devamında, “Cenab-ı Hak bu genç ve gürbüz ağacı bu tufeylilerin tasallut ve istilasından masun buyursun” diyor. Aynı sayfanın alt kısmında Hüseyin Rahmi'nin “Can Pazarı” tefrikası var. Sayfada, Lozan görüşmeleri ve iç haberler de yer alıyor. Üçüncü sayfada Mehmet Ziya'nın “Mimar Sinan” başlıklı yazısı ile iç ve dış haberler bulunuyor. Dördüncü ve son sayfada ilan ve reklamlar ile Klod Farer'in “Yeni insanlar” başlıklı tefrikası bulunuyor.

2.3. İleri

1 Ocak 1918 tarihinde *Ati* adıyla yayın hayatına giren gazeteyi, Suphi Nuri ve Celal Nuri çıkarmaktaydı. Gazetenin 10 Şubat 1919'da “*Matbuata kelepçe vuruluyor*” yazısı nedeniyle süresiz kapatılması üzerine, ertesi günden itibaren *İleri* adıyla yayına başladı. Ahmet Saki, İsmail Suphi, İlhami Safa, Behçet Kami ve Halil Lütfi'nin neşriyat ve yazı işlerinden sorumlu olduğu gazete, önceleri kararsız bir tutum izlemişse de kongrelerden ve özellikle İstanbul'un işgalinden sonra, Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Lozan görüşmelerini yakından izlemiş ve anlaşmayı desteklemiştir. Gazete 2 Aralık 1924 tarihinde yayınına son vermiştir.²⁴

İleri gazetesinin 1 Ocak 1922 tarihli sayısı 1.406, 31 Aralık 1922 tarihli sayısı ise 1.763 numarasını taşımaktadırlar. Buna göre gazete 1922 yılında 357 sayı çıkmıştır. 1919-1920 yıllarında başlık altı ifadesi “*Efkâr-ı ceziriyyeyi neşreder*” iken, 1921 ve sonrasında bu ifadenin yerine, “*Ciddi yevmi gazete*” ibaresi konulmuştur. 1922 yılı sayılarında müdür-i mesul olarak M. Sami ismi yer alıyor. Burada incelenen gazetele- rin çoğunda ve 1922 Ocak ayına ait 31 gazetenin 22'sinde sansür izi bulunmaktadır.

Gazete koleksiyonlarında 1922 yılının ilk sayısı bir hayli yıpranmış durumdadır. Buna rağmen 1 Ocak 1922 tarihli ilk sayının ilk sayfasında şu haber başlıkları tespit edilebiliyor: “*Anadolu'da Hilal-i Ahmer'in meşkûr hizmetleri*”, “*Londra'dan gelen resmi bir habere göre*”, “*Kan Konferansı'nda Şark meselesi de görüşülmektedir*”, “*Ukrayna muahedesi*”, “*Bugün yeni seneye dahil oluyoruz*”, “*Zağlül Paşa'nın nefyi*”. Yılın bu ilk sayısında muhtemelen bir başyazı var, fakat başlık, imza ve metnin çoğu yok. İkinci sayfada iç ve dış haberler yer alıyor. Çoğu okunamayan uzun bir yazıda 1921 yılının muhasebesi yapılıyor. Üçüncü sayfada karışık ve küçük haberler ve

²⁴ Kocabaşoğlu-Akan, *age*, s. 32, 65-67.

“*Milli Mahsulat Şirketinin iç yüzü*” başlıklı bir yazının devamı var. Son sayfa ilan ve reklamlar ile Aka Gün imzalı “*Öz evlat*” başlıklı tefrikaya ayrılmış.

Gazetenin 23 Nisan 1922 tarihli sayısının başlık yanlarındaki özet haberlerden ilkinde şöyle yazıyor: “*Ankara'nın devletlere vereceği cevap hazırlanmış olduğundan yakında Büyük Millet Meclisi'ne tevdi edilecektir.*” Diğeri de şöyledir: “*Mustafa Kemal Paşa'nın ahiren irad ettiği nutuk Avrupa'da büyük bir tesir husule getirmiştir.*” İlk sayfadaki haber başlıkları şöyle: “*Mustafa Kemal Paşa'nın nutku ve Avrupa'da tesirat*”, “*Vatanın istiklalini müdafaa eden cengaverler*”, “*Devletlere cevabımız*”, “*Edibe-i bi himmetamız cepheden dönerken*”, “*Cenova konferansının müzakeratı ve Rusların cevabı*”. Günün imzasız başyazısı “*İstanbul*” başlığını taşıyor. Yazı şöyle başlıyor: “*Gerek Bizans zamanında gerek Osmanlı imparatorluğu devrinde, İstanbul, Avrupa ile Asya'nın, Akdeniz'le Karadeniz'in mültekasında, Efrenc istilahiyle bir metropol, Arabi tabiriyle bir kâzime, hatta bir kâzime-i hümayundur.*” Yazıda İstanbul'un çeşitli yönleri ele alındıktan sonra şöyle bitiyor: “*İstanbul Türk milletinin merkez-i irfan ve istiklali olmalıdır; binaenaleyh şehrin şayiaen mutasarrıflarından biri eshab-ı irfan ve danış vatandaşlarımız, mütefekkirlerimiz, milletin mukadderatına hakim olmak salahiyeti kendilerine tevcih olunan zevat ve hususiyile gençlik, ümid-i ati olan bugünkü nesil-i şakirdan; ikinci şayiaen mutasarrıf da, bazusunun, aklının kuvvetiyle maddi bir şeyi istihsal eden, çalışan, çabalayan alelumum işçilerimiz, amelemiz, esnafımız, tüccarımız, sanatkarlarımızdır. // İstanbul bu sayede yaşayabilir. Başka bir şekilde şu kazime-i muazzamayı idame edebilmenin imkân ve ihtimali yoktur.*”

İkinci sayfa iç haberlere ayrılmış. Yunan mezalimini anlatan sansürlü ve imzasız bir yazı var. Üçüncü sayfada da iç haberler yer alıyor. Ayrıca Ercüment Ekrem imzalı “*Asriler*” tefrikası var. Son sayfada ilan ve reklamlar ile Aka Gündüz imzalı bir tefrika bulunuyor.

İzmir'in kurtuluşunun ertesi günkü, yani 10 Eylül 1922 tarihli *İleri*'nin ilk sayfası tam sayfa İzmir'e ayrılmış. Sayfanın bir yanında zeybek, diğer yanında asker silüeti var. Aradaki büyük harfli metnin başında, “*Cihan titrer sebat-ı pa-yı erbab-ı metanetten // İzmir feth ve istirdat ve namus-ı milli ikmal edildi*” yazıyor. Sayfanın altında şu bilgi veriliyor: “*Telsiz telgrafla Başkumandanlığımızdan verilen cevabın İzmir'e vürudundan mukaddem muzaffer kıtaatımızın halkın fevkalade tezahüratı ve alkışları arasında badezzeval saat dört buçukta şehre girdiği telsizle dün akşam İstanbul'a bildirilmiştir. Mülki ve askeri idareimiz teessüs etmiştir. Şehirde sükûn vardır. Esna-yı işgalde hiçbir hadiseye meydan verilmemiştir. Bütün ahali iş ve güçleriyle meşgul olmağa başlamışlardır.*” İkinci sayfa da zafer haber ve yazılarıyla dolu: “*Unutulmaz sahifelerden*” başlığı altında Abdülhak Hamid'in 46 yıl önce yazdığı bir şiire yer veriliyor. “*Tesellüm müzakeresinden sonra süvarilerimiz dün akşam İzmir'e girmişlerdir İzmir bugün Gazi Başkumandanımızı bekliyor şehirde resm-i geçit yapılacak*” başlıklı haberden sonra, ele geçirilen askeri ganimet ve esirlerle ilgili habere yer veriliyor. Sayfada Fuat Hulusi imzalı ve “*Allahü Ekber*” başlıklı uzun bir şiir de yer alıyor. Diğer başlıklar şöyle: “*Zarar ve Ziyamız*”, “*Yunanlılar Edirnemizi de tahliyeye baş-*

ladılar”, “100.000 esir, 150.000 mülteci var”, “Mütareke talebine hükümet-i milliyemizin cevabı”, “Kosti'nin tac ve tahtı da elinden gidecek”, “Atina hükümetine yeniden ihtaratta bulunuldu”. Üçüncü sayfada “Haklı mı idik?” başlıklı ve imzasız bir makale var. Haberlerde zafer şenlikleri ve Avrupa basını konuları var. Son sayfa ilan ve reklamlara ayrılmış.

İleri'nin 31 Aralık tarihli 1922 yılının son sayısının ilk sayfasında şu haber başlıkları var: “İsmet Paşa, cevaben Musul hakkındaki metalibinde ısrar etmiştir”, “Gerginliğe rağmen inkıta-ı müzakerata meydan verilmeyeceğini gösteren sebepler vardır”, “Tevakkuf devresine rağmen mukaddemat-ı sulhiyenin ihzarına çalışılıyor”, “Ekalliyetler komisyonunun umumi içtimaı”, “İstanbul'da Cemiyet-i Akvam mümes-sili bulunmayacak”, “Paris gazeteleri endişeye lüzum görmüyorlar” ve “Trakya'nın başına gelenler”. İlk sayfada başlayan ve ikinci sayfada devam eden “Mimar Sinan'ın 345'inci sene-i devriyesi” başlıkla yazı var. Başyazı ise Suphi Nuri imzalı ve “Harp Tehlikesi Var mı?” başlığını taşıyor. Yazıda Lozan görüşmelerinin çıkmaza girmesi nedeniyle ortaya bir savaş tehlikesinin çıkıp çıkmayacağını tahlil ediyor.

2.4. İstanbul Vilayet Gazetesi

İstanbul vilayetinin resmî gazetesidir. İlk sayısı 28 Aralık 1922 tarihinde yayınlanan gazete, İstanbul'da Ankara hükümetinin idaresi başladıktan sonra yayın hayatına başlamıştır. 1928 yılı sonlarına kadar 1.605 sayı çıkan gazete, yeni harflerle de yayınına devam etmiş ve 1933 yılında kapanmıştır. Önceleri Cuma hariç her gün çıkarılan *İstanbul Vilayet Gazetesi*, sonraları haftalık olarak yayınlanmıştır. Bazı sayıları 4, bazıları 8 sayfa olan gazete küçük boy ve iki sütun düzeninde basılmıştır. İçeriği tamamen resmi metinlerden oluşmaktadır. Kanunlar, yönetmelikler, ilanlar, ticaret ve zahire borsası haberleri, tapu ve nüfus müdürlüğü duyuruları en fazla göze çarpanlardır.²⁵ 1922 yılına ait 28, 30 ve 31 Aralık günlerine ait sadece üç sayısı bulunmaktadır.

2.5. Mehmetçik

Kemal Salih (Sel) tarafından haftalık siyasi Türk gazetesi olarak 27 Ekim 1922'de İstanbul'da yayınlanan²⁶ gazetenin, elde sadece ilk sayısı vardır. Gazetenin başlık altında, “Cuma günü akşamları ve cumartesi sabahları neşr olunur siyasi Türk gazetesidir” ibaresi bulunmaktadır. Bu durumda haftada iki gün çıkarılmasının tasarlandığı anlaşılıyor. Gazetenin ikinci sayfasında, müdür olarak Kemal Salih ismi verilmektedir.

Mehmetçik'in ilk sayısının ilk sayfasındaki haber başlıkları şöyle: “Müttefikler konferansının 13 Teşrinisani'de toplanmasını kararlaştırdılar”, “Bize göre İngiltere ile Fransa arasında ihtilaf var; İngiltere konferansa davet hakkının kendisine ait

²⁵ Kocabaşoğlu-Akan, *age*, s. 144.

²⁶ Kocabaşoğlu-Akan, *age*, s. 145.

olmasını istiyor!”, “İngiltere Parlamentosu”, “Trakya’da son vaziyet: Müttefikin başkumandanlığı tebligatı”, “Atina’da mukabil ihtilal başladı!”. İlk sayfada Nebzade Hamdi imzalı, “Yeni Hariciye Vekili” başlıklı bir makale de yer alıyor. Ayrıca “Birkaç Söz” başlığı altında gazetenin yayın çizgisi anlatılıyor. Şöyle deniliyor: “Mehmetçik bilhassa yevmi refiklerinin pek haklı olarak yaptıkları hafta tatili esnasında karilerin havadissiz kalmamalarını temin maksadıyla intişar etmektedir. Kar’iler, alelhusus şu pek mühim günlerde vukuatı günü gününe takip eylemek arzusunu beslemekten vazgeçemiyorlar. Kendilerine hak vermek icap eder. Fakat yevmi refiklerimiz de haftada bir gün tatil yapmak hususunda herkesten ziyade haklıdırlar ve Ankara gazeteleri bu hafta tatilini kabul ve bir müddetten beri muntazaman tatbik etmek suretiyle memleketimizin bütün iş adamlarına hakikaten numune-i imtisal olmuşlardır. (...) Mehmetçik, yegâne gayesinin milli emellere tercüman olmaktan ibaret olduğunu, pek büyük bir his-i iftihar ile taşıyacağı nam ile göstermek istemiştir. Türklüğün, bugünkü muzaffer vaziyetinde duymakta olduğu sürur ve minnet hislerini de, Mehmetçik namı kadar belagatle hülasa ve ifade edecek başka tek bir kelime bulmak kabil değildir itikadındayız. Mehmetçik bu his ve kanaatlerle işe başladığı için muhterem kar’ilerinden daima teveccüh göreceğinden emindir.”

Mehmetçik’in ikinci sayfasında Aka Gündüz imzalı, “Bir Bektaşî’nin sırrı” başlıklı hikayesi ve şu haber ve yorum başlıkları bulunmaktadır: “Kostantin’in son alaylı sergüzeşti- Sabık kral ev ararken...- Palermo’da bir mülakat”, “Düyun-ı Umumiye meselesi”, “Köylerde maarifin tamimi”.

2.6. Peyam-ı sabah

Mihran Nakkaşyan’ın sahipliği ve Ali Kemal’in sorumlu müdür ve başyazarlığında 1911-1914 yıllarında yayınlanan, 1919 yılında Ali Kemal tarafından tekrar yayına başlayan *Peyam* ile, 1876’da yayın hayatına girmekle beraber, 1889-1919 yıllarında Mihran tarafından yayınlanan *Sabah* gazetelerinin, 1 Ocak 1920 tarihinden başlayarak birleşmesi ile yayın hayatına girmiştir. Ali Kemal’in başyazarı olduğu gazete, 14 Eylül 1922’ye kadar Millî Mücadele’nin amansız muhalifi olarak yayınlanmıştır. Millî Mücadele’nin başarıyla ilerlemesi üzerine, Mihran *Peyam*’la yollarını ayırarak, yeniden 15 Eylül’de *Sabah* adıyla yayınına devam etmeye çalıştıysa da bu uzun sürmedi. 7 Kasım 1922’de *Sabah* yayınına ara verdiğini açıkladıysa da Mihran matbaasını satarak yurt dışına çıktı.²⁷

Peyam-ı Sabah 1920 yılı gazetelerinin içinde en ünlüsüydü. Ankara’da taklidi bile yayınlanmıştır: *Anadolu’da Peyam-ı Sabah*. Aka Gündüz tarafından Ankara’da 10 Ocak 1920-29 Eylül 1922 tarihlerinde çıkarılan gazetede, “İstanbul’daki *Peyam-ı Sabah* sahtedir, doğrusu budur” ibaresi yer almaktaydı. Ayrıca Aka Gündüz yazıla-

²⁷ Burak Kodal, “Peyam-ı Sabah (11306-11786 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler)”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Ü. SBE, Niğde 2019, s. XII-XV.

rını Ali Kemal müstearıyla yayımlamaktaydı.²⁸ Ankara’da çıkan *Peyam-ı Sabah*, 20 Ekim 1922 tarihli nüshasını, “*Bursa’nın istirdadı şerefine nüsha-i fevkalade tarzında*” yayınlamıştır. Bu nüsha Bursa Vilayet Matbaası’nda “*Ankara’da*” ifadesi çıkarılarak basılmıştır. Başyazıdaki imza da “*Artin Kemal*” yapılmıştır. Yayın bilgileri kısmında gazetenin başyazarı ve sorumlu müdürü şöyle verilmiştir: “*Başkepaze: Artin Kemal-Kepazelik Müdürü: Mihran Ağa.*” İki sayfalık nüshanın ikinci sayfasında da yazı, haber ve şiirler yer alıyor. Bu yazı ve şiirlerdeki imzalar şöyle: Sahici Peyam-ı Eyyam, Feylesof namına: Yaya Kemal, İmza: Elmalum, Rıza Tevfik.²⁹

Gazete ününü Ali Kemal’in kişiliğinden daha çok, Millî Mücadele’ye karşı takındığı amansız tutumdan almaktaydı. Öyle ki BMM’nin açılmasına birkaç gün kala şöyle yayın yapıyordu: “*Kuyucu Murat Paşa, Celalilere nasıl muamele etmişse, Kuva-yı Milliye’ye de öyle muamele edilmelidir.*” Meclisin açıldığı gün daha da ileri giderek, “*Teşkilat-ı Milliye sergerdeleri, bu mahluklar kadar başları ezilmek ister yılanlar tasavvur edilemez. Düşmanlar onlardan bin kerre iyidir!*” diye yazmıştır. *Peyam-ı Sabah* yalan haber de yazıyordu: “*Hükümet kuvvetleri İnebolu’dan yürüyerek, Kastamonu’yu işgal etti.*” *Peyam-ı Sabah*’a göre, “*Büyük Millet Meclisi üyeleri figürandır; kukladır. Bunların bu milletle, Anadolu Türkiyle ne irfanca, ne nesilce, ne fikirce, ne yazıca ilgileri yoktur ki, başka türlü bağları olsun. Bir ne idüğü belirsiz hizip, haricen ve dahilen dilediğini yapıyor*”du. Millî Mücadele’nin sonu Ali Kemal’in öngördüğü gibi olmayınca ağız değiştirme ihtiyacını hissederek, “*büyük devletlerle uzlaşmaya müncer olmadıkça zaferler bir neticeye delalet etmez, fikrinde yanılabiliriz. Neticede, sürülmek mi, vurulmak mı, asılmak mı ne ise cezamızı çekeriz*” diyordu.³⁰

Peyam-ı Sabah’ın 1 Ocak 1922 tarihli ilk sayısından başlayarak son çıktığı sayıda sayı numarası olarak hem *Peyam*’ın hem de *Sabah*’ın numarası yer almıştır. Buna göre ilk sayının *Peyam* numarası 1.105, *Sabah* numarası 11.535’tir. İlk sayı *Peyam*’ın dokuzuncu, *Sabah*’ın otuz üçüncü senesi olduğu da belirtilmektedir. *Peyam-ı Sabah*’ın son sayısı 14 Eylül 1922 tarihini ve *Peyam*’ın 1.356, *Sabah*’ın 11.786 numarasını taşımaktadır. Buna göre *Peyam-ı Sabah* bu zaman zarfında 251 sayı çıkmıştır. Bu ilk sayının son sayfasında, “*Peyam sahib-i imtiyazı Ali Kemal, Sabah sahib-i imtiyazı Mihran*” olarak belirtiliyor. İncelenen sayıların yarıdan fazlasında sansür izi bulunmaktadır.

Peyam-ı Sabah’ın 1922 yılının ilk sayısında her zaman olduğu gibi Ali Kemal’in başyazarı var. Yazı büyük devletlerin Şark işlerini görüşmek üzere Kan’daki (Cannes) toplantıdan sonra Şubat ortalarında Paris’te toplanacaklarını ve belirledikleri prensiplere göre karar vereceklerini belirterek başlıyor. Buna göre toplantıya ne Türk ne de Yunan delegesi alınmayacak ve İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri bakanları aralarında karar alacaklardır. Yazının devamında bu tutumu değerlendiriyor ve Ankara’nın tutumunu şöyle eleştiriyor: “*İtikadımızca Ankara’nın tuttuğu yol çıkmaz bir yoldur,*

²⁸ Faruk Gezgin, *Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikayesi*, İSİS, İstanbul 2010, s. 192.

²⁹ *Peyam-ı Sabah*, 20 Teşrinievvel 338.

³⁰ Kocabaşoğlu-Akan, *age*, s. 133-134.

hariç ve dahilde takip ettiği siyaset batıl bir siyasettir, şimdiye kadar istihsal ettiği neticeler ise sahhülbaki derin bir hüsrân ile kapanır, muzafferiyetler, muvaffakiyetler kuru sözden ibarettir, hakiki değil, hayalidir. // Harp, harp, harp, bu millet de, bu memleket de artık harpten çıktı. İzmir'den ve Edirne'den Yunanı çıkarmak harp ile olamaz. Olaydı, şimdiye kadar olurdu. Şimdiye kadarki harp ile Yunanistan'ı Eskişehir'e getirmiş olmaktan başka bir marifet gösteremedik, şimdiden sonra göstereceğimiz meşkûttür. Fakat harbe bedel dur-endişane bir siyasete intisal etmiş olsaydık, ekseriyetle Düvel-i Muazzama'nın menfaatlerine tevafuk eylemediği artık fiilen sabit olduğu için Yunanlıların o Türk topraklarında kalmaları muhtemel değildi. // Ankara'nın siyaseten en büyük mesuliyeti sırf ihtirasa kapılarak bu hakikati asla idrak etmemesi ve aynı zamanda Kafkasya'da, Rusya'da, Vusta-yı Asya'da ipsiz sapsız sergüzeştlere girişerek, Avrupa ile, hassaten Avrupa'nın en müteneffiz, en cihanşümül bir devletiyle aramızın açması, bu gafletle de Yunan'ın ekmeğine yağ sürmesidir. Dava-yı asli-i millimizi nafile yere zayıflatmasıdır.”³¹

Gazetenin ilk sayfasında Kan'da yapılacak toplantı, İtalya İskonto Bankası, yeni yıl ve bazı dış haberler yer alıyor. Bir de Ali Kemal'in imzasız “Peyam-ı eyyam” başlıklı yazıların yer aldığı kısım. İkinci sayfada, “İzmir muhabir-i mahsusumuzdan” ibareli “Güzel İzmir'den” başlıklı bir yazı ve haberler var. Yazıda İzmir'e ilişkin istatistikler veriliyor. Yazının içeriği şöyle verilmiş: “Yunan ordusunun tezezbübü- Halk da Ecnebler de Yunanlıların idaresizliğinden müşteki- Ferağ ve intikal muameleleri ne halde – Serbest bırakılan ilk kabile-i mevkufin – Yunanlılar da nifak ve şikak.” Küçük dış haberler, kısmen iç haberler ve sayfanın alt kısmında “Vefasız!” başlıklı tefrikanın ilki yer alıyor. Üçüncü sayfada Ali Rıza imzalı “Saray adetleri” tefrikası yer alıyor. İki sütunu aşan bu yazı dışında küçük küçük iç ve dış haberler yer alıyor. Son sayfa tamamen ilan ve reklamlara ayrılmış.

Gazetenin 2 Ocak 1922 tarihli sayısındaki başyazısında Ali Kemal'in Ankara hükümetine eleştirileri devam ediyor. Bu kez Asya ve Rusya ilişkilerine temas ediyor. Yazının ilk kısmında şunları söylüyor: “Ankara'da bir düğündür, bir dernektir gidiyor, Rusya'nın, Kafkasya'nın, hatta kısmen Asya'nın kıyısından, bucağından Azerbaycan, Acara, Hive, Buhara, Ukrayna gibi henüz ya teşekkül etmiş, ya teşekkül etmek üzere bir çok gelişigüzel devletler, hükümetler o merkez-i acibe sefaretler, heyet-i murahhasalar gönderiyorlar, bizden muahedelere talip oluyorlar. Bu münasebetle ziyafetler veriliyor, nutuklar teati olunuyor, alaylar, debdebeler, nümayişler oluyor.” Bu durumu çocukça bulan yazar, şu eleştiriyi yapıyor: “Biz Asya ile, Rusya ile böyle çocukçasına oyalanırken hasmımız Avrupa ile, Amerika ile işi pişirmek üzeredir.”³² Ali Kemal bir hafta sonraki başyazısında, konuya başka bir boyut katarak eleştirilerini sürdürdü: “Mütarekeden sonra ümit edilirdi ki ihtilalden de, erbab-ı ihtilalden de, artık yakamızı sıyracaktık, gördüklerimizden ve geçirdiklerimizden bir ders-i ibret alacaktık, va esefa ona da muvaffak olmadık. Ankara yadigarları, İttihat ve Terakki'nin halefleri bu

³¹ Ali Kemal, “Bu sefer ne yapacağız.”, *Peyam-ı Sabah*, 1 Kânunısâni 1922, s. 1.

³² Ali Kemal, “Ankara eğlenceleri”, *Peyam-ı Sabah*, 2 Kânunısâni 1922, s. 1.

Türk topraklarında ihtilal ateşini yeniden tutuşturdular, memlekette müessesat namına ne kaldıysa yıktılar; bu devleti henüz dün teessüs etmiş ufak tefek bir hükümete döndürdüler. Ankara ile Erivan ya Tiflis ya Ukrayna hükümetlerinin bir farkı var mıdır?” Yazının sonunda da, “*Selefleri o kadim yoldaşları nasıl akıbet tarumar oldularsa bu müstebitler de yakında belalarını bulurlar*” diyor.³³

Ali Kemal 28 Mart 1922 tarihli başyazısında, İtilaf Devletleri’nin Sevr’i biraz yumuşatarak ateşkes teklifinde bulunmalarını bir fırsat olarak değerlendiriyor ve gerçekleştiğinde şunlar olacak diyor: “*Bir kere sulh takarrür etti mi, yeniden intihabat oldu mu, biz Ankara hükümetinin palas pandıras tekerleneceğine, vicdan ve irfan sahiplerinden bir meclise, hükümet namına makul, mutedil, ananekâr ricale malik olacağımızı eminiz.*”³⁴

Peyam-ı Sabah’ın 23 Nisan 1920 tarihli sayısında Ali Kemal imzalı başyazı, “*Ankara ve sulh*” başlığını taşıyor. Savaşla hiçbir sorunun çözülemeyeceğini savunan yazar, Ankara hükümetinin barış görüşmelerine ılımlı yaklaşmasını, nihayet doğru bir yol olarak görüyor. Bazı kısımları sansürlenmiş yazıda şunları söylüyor: “*Bu hakikati bugün, yarın Ankara’nın son takrيره vereceği cevap ile anlayacağız, maamafih gelecek yaz ilkbaharından bellidir... Ne kadar tellense ve pullansa, Misak-ı Millîden ve saireden dem vurulsa da bu cevap itilafgirane olmamak memuldür. (...) Evvel emirde şu ciheti arz ederiz ki biz Ankara’nın sulha doğru bu temayüllerinden memnunuz. (...) Şu hakikati de söylemekten geri kalmayız ki şimdiye kadar harp ve darp ile şöyle yapacağız, böyle yapacağız, düşmanı denize dökeceğiz, kahreleyeceğiz, iddiasında bulunanların bu mesut emellerden hiçbiri istihsal edilemeden yelkenleri suya indirmeleri, böyle müsalemetcu oluvmeleri doğrudan doğruya içtihad-ı cengâveranelerinin iflasına delalet eyler.*”

Yunanlıların 1922 Temmuz sonunda işgal ettikleri yerlerde muhtariyet ilan etmesini 2 Ağustos’taki başyazısında ele alan Ali Kemal, bunun da sorumluluğunu Ankara hükümetine yüklüyor. Ankara hükümetinin siyasetsizliği ve ehliyetsizliğinden yararlanan Yunanlıların, istila ettikleri Batı Anadolu’da ilhak anlamına gelecek muhtariyet ilan ettiğini iddia ediyor. Oysa Sevr antlaşmasında yalnız İzmir sancağının Yunanistan idaresine verildiğini, dolayısıyla muhtariyetin yanında çok hafif kaldığını söylüyor. Ankara ricalinin üç yıldır bir iş göremediğini söyleyerek, şöyle devam ediyor: “*Artık necatımızı büsbütün muhal kılmak istemiyorsak başka bir kibleye teveccüh etmeli, mukadderatımızı daha başka ellere tevdi eylemeliyiz. (...) Vaziyet-i siyasiyemizin git-tikçe fenalaşmasına katlanmalıyız. Ne feci bir haldir ki şimdi İzmir’i, Edirne’yi bir tarafa bıraktık. İstanbul derdiyle, endişesiyle bihuzuruz. Ankara’ya imtisalen tuttuğumuz yolun ne berbat ne hatarnak olduğuna daha başka ne delil ister?*”³⁵

26 Ağustos’ta başlayan Büyük Taarruz’un başarılı gelişmesi ve Dumlupınar’da Yunan ordusunun yenilmesi bile Ali Kemal’in olumsuz yorumlarını değiştirmede. 31

³³ Ali Kemal, “İhtilal ve İnhal”, *Peyam-ı Sabah*, 9 Kânunısâni 1922, s. 1.

³⁴ Ali Kemal, “Son Karar”, *Peyam-ı Sabah*, 28 Mart 1922, s. 1.

³⁵ Ali Kemal, “Muhtariyet İlanı”, *Peyam-ı Sabah*, 2 Ağustos 1922, s. 1.

Ağustos'taki başyazısında İttihatçıların ülkeyi savaşa sokmaları gibi, Mütareke'den sonra Kuva-yı Milliye'nin yaptıklarının farklı olmadığını savunuyor. İtilaf Devletleri'yle olan İzmir ve Edirne davalarının Ankara'dakiler tarafından harp ve darp yoluyla çözülmeye çalışıldığını, üç yılda daha fazla kayıp verildiğini iddia ediyor. Şöyle diyor: “Mütarekeden sonra her ne sebebe mebni olursa olsun, silaha sarılmanın bu mülk ve millet için bir selamet, bir necat yolu olduğuna kanaat eylemedik. Üç senedir birbirini veli eden vukuat da bu kanaatimizi azaltmadı, fakat artırdı... Ahiren Kuva-yı Milliye taarruza geçti, dün Afyonkarahisarı'nı istirdat eyledi. (...) Avrupa'nun nazımı ve hâkimi vaziyetindeki devletlere karşı Avrupa'da ve dolayısıyla Anadolu'da Türk hakimiyetini idame eylemek zaman-ı kadimde olduğu gibi kılıca, kuvvete mi mütevakıftır! Heyhat! O mazhariyet için başka marifetler, başka manevi kudretler gerektir...”³⁶ Ali Kemal böyle düşünmekle beraber, gazetedeki haberler, ağırlıklı olarak cephe gelişmelerine ayrılmıştır. Diğer sayfalarda da durum aynıdır.

Peyam-ı Sabah'ın 10 Eylül tarihli sayısı İzmir'in kurtuluşunun ertesine denk gelmektedir. İlk sayfada Ali Kemal'in “*Gayeler bir idi ve birdir*” başlıklı başyazı ile yine Ali Kemal'in imzasız “*Peyam-ı Eyyam*” sütunundaki yazısı yer alıyor. Sayfadaki haberler İzmir'in kurtuluş haberleri ve cephe gelişmelerinin yabancı ülkelerdeki yansımaları içeriyor. Diğer sayfalarda da cephe haberleri ağırlıklı bir durum söz konusu.

Peyam-ı Sabah'ın hem son sayısı hem de 1922'deki son sayısı, 14 Ekim 1922 tarihini taşımaktadır. Bu son sayıdaki yayın bilgileri ile ilk sayı yayın bilgileri arasında fark yoktur. Fakat içerik tam aksi yöndedir. Her şeyden önce, Ali Kemal'in 9 Eylül 1922 tarihli ve “*Türk'ün Bayramı*” başlıklı yazısından sonra Ali Kemal imzalı yazı yoktur. Zaten 11 Eylül 1922 tarihli sayıda yer alan “*Bir İzah*” başlıklı yazı ile Mihran Efendi, Ali Kemal ile yolları ayırdığını açıklamıştır. Yazı aynen şöyledir: “*Neşriyatımızı takip edenler bu basit tebeddülün delalet ettiği manayı taktir ederler. Memleketine hizmet etmekten, milletine müfit olmaktan başka bir gaye, bir emel perverde etmeyen Sabah yarım asırlık neşriyat-ı mütevaliyesini inkâr etmedikçe üç senedir Peyam'ın takip etmekte olduğu mesleğe daha fazla iştirak edemezdi. Her türlü fırka hislerinden, her nevi telkinat-ı tarafgiraneden daima uzak kalmış, hadizat-ı cihanın bitaraf bir makesi ve amal-i milliyenin har bir müdafii olmayı kendisine şiar edinmiş olan Sabah, Peyam'ın neşriyatı istiklal-i fikrisini haleldar etmediği müddetçe kendisi ile teşrik-i mesai etmekte bir beis görmedi. Fakat son günlerde lehülhamd amal-i milliyenin tahakkuku, İzmir gibi tarihi ve mukaddes bir beldemizin bütün Anadolumuzla birlikte halaskâr ordumuz tarafından levs-i adadan tathiri karşısında bir fırka gazetesi olan Peyam ile beraber çalışmakta devam edemez, her zaman bitaraf kalmış olan Sabah'ı fırka mürevic-i efkârı yapamazdık. Binaenaleyh zaten mutasavver olup karilerinin teveccüh ve rağbetine itimaden yarım asırdır takip ettiği bitaraf, hakikat-perest mesleğine rücu etmektedir. // Muamele-i resmiesinin henüz ikmal edilememesine mebni bizzarure bugün de Peyam-ı Sabah unvanıyla intişar ediyoruz. Mamafiyh yukarıda da*

³⁶ Ali Kemal, “İçtihadımız”, *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1922, s.1.

arz edildiği üzere Peyam ile hiçbir alakamız kalmamıştır. Muamelesinin ikmalini müteakip bermutat Sabah namıyla intişar etmekte devam edeceğiz”

Ali Kemal’le bu şekilde yollarını ayıran Mihran, açıklamasında da belirttiği gibi resmi zorunluluktan dolayı, işlemler tamamlanana kadar gazeteyi aynı adla çıkaracaktır. Aynı adla çıktığı 14 Eylül tarihli bu sayının ilk sayfasında, “*Venedik mi, İzmir mi?*” adlı başyazı imzasızdır. Son zamanlarda Venedik’te yapılması düşünülen toplantı ile İzmir’in işgalden kurtarılmış olmasını vurgulayan yazı şöyle başlıyor: “*Harpten maksat sulhtur. Zaferden gaye bir millet için evvela şan ve şereftir, saniyen istikbalde hakk-ı hayatın, hakk-ı istiklalinin her türlü tecavüzden masuniyetini temindir.*” Yazı barış çabaları ve Türk ordusunun zaferleri bağlamında sürdürülerek şöyle tamamlanıyor: “*Türk büyük bir zafer kazandı. Şükranını ancak Allah’ına medyundur. Yapılan hasaratın tazmini de hasmında talep etmek de haklıdır.*” Sayfadaki haberlerin tamamı zafer ve sonuçları üzerinedir. İkinci sayfada Cenap Şahabettin’in “*İzmihlal-i a’da*” başlıklı yazısı yer alıyor. Yunan ordusunun yenilmesi üzerine duygularını ifade eden yazar, makalesini şöyle bitiriyor: “*İşte bir hakîr şairin bahîl muhayyilesi önünde böyle yaşayan ve hakikati şüphesiz bundan yüz kat daha fecî olmak lâzım gelen bir hâile-i vâhime-sûz içinde kahramanlarımız mübarek vatanı levs-i a’ dâdan tathîre muvaffak oldular. Bu zafer tarih-i cihânda hakikaten emsalsiz bir muzafferiyettir. Ümidvarız ki Yunan’da bir istittâat uman ve onun için kendisini şâyân-ı müzâheret gören Avrupa, artık onun mahiyeti ile Türk’ün kıymet-i necâbeti arasındaki mesafeyi ölçtü; ve bundan sonra Türk, semerât-ı muzafferiyetini iktitâf ederken Avrupa’yı en büyük muhâmî-yi hukuku olmak üzere yanında görür.*” İkinci sayfada bu makalenin dışında bir de *Rakibe* adlı tefrika bulunuyor. Sayfanın diğer kısımlarında zaferin Avrupa ülkelerindeki yansımaları yer alıyor. Üçüncü sayfada iç haberler ve Hüseyin Bedrettin imzalı “*Beyaz saçlar*” hikayesi yer alıyor. Dördüncü sayfanın tamamına yakını ilan ve reklamlara ayrılmış.

2.7. Takvim-i Vekayi

Takvim-i Vekayi, Türk basın tarihinde dili bütünüyle Türkçe olan ilk gazetedir. 1831 yılında resmî gazete olarak yayın hayatına girmiştir. II. Mahmut kamuoyuna yön vermek ve dışa karşı Türk çıkarlarını savunmak amacıyla, İstanbul’da Türkçe ve Fransızca olarak ayrı ayrı iki gazete çıkarmaya teşebbüs etmiş, bu iş için İzmir’de Fransızca bir gazete yayınlayan Alexandre Blacque adında bir Fransız’ı 1831 yılında matbaasıyla birlikte İstanbul’a getirtmiştir.³⁷

Takvim-i Vekayi’nin ilk sayısı 1 Kasım 1831’de, Fransızca nüshası olan *Le Moniteur Ottoman* ise 5 Kasım 1831’de çıkmıştır.³⁸ *Takvim-i Vekayi*’nin Arapça, Farsça,

³⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, Çev. Erol Üyepazarcı, Müteferrika, İstanbul, 1998, s. 66-76; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbuatı*, (Der. Ali Birinci), Gezgin Kitabevi, Ankara, [2002], s. 106.

³⁸ Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi “Belgeler”*, Gazi Üniversitesi, Ankara 1983, s. 56; Koloğlu, *age*, s. 70.

Rumca (*Otomanikos Minitor*), Ermenice (*Liro-Kir*) ve Bulgarca nüshaları da yayımlanmıştır.³⁹ Haftada bir kez çıkarılması düşünülmeyle beraber düzensiz aralıklarla çıkarılabilmektedir. Başından beri resmî belgeler yanında iç ve dış haberlere de yer veren *Takvim-i Vekayi*, 1860 yılından itibaren tamamen resmi belge ve tüzüklerin yayımlandığı resmi gazete hüviyetini kazanmıştır.⁴⁰ 1862 yılında, halktan uzak ve idari kargaşa içinde bulunduğu şekilde eleştirilen gazetenin yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede halkı ilgilendirecek konuların da içeriğe dahil edilmesiyle, gazete yeni bir muhteva kazanmıştır. Fakat bir süre sonra, 1868 yılında bu kez gazetenin zorunlu abone sistemi tartışmaya açılmış ve bundan vazgeçilmiştir.⁴¹ Zorunlu abone sisteminden vazgeçilmesinden bir süre sonra, *Takvim-i Vekayi*'nin zor duruma düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim gazete, 1879-1891 yılları arasında 12 yıl yayımlanamamıştır. 12 yıl sonra yeniden yayımlanmaya başlayan gazete üç ay sonra bir dizgi yanlışı yüzünden kapatılmıştır (1891-1892). 283. sayıda padişahın nişan vermesini konu alan resmi bir duyuruda, “nişan itası” sözünün “nişan hatası” okunacak şekilde dizilmesi üzerine gazete II. Abdülhamit'in emriyle kapatılmıştır.⁴² Tekrar yayımlanmaya başlaması, ancak 16 yıl sonra, 1908 yılında mümkün olmuştur. Gazetenin son sayısı 4 Kasım 1922 tarihini taşımaktadır.

Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatı üç döneme ayrılmaktadır 1. dönem 1831-1879 yıllarını, 2. dönem 1891-1892 yıllarını ve 3. dönemi de 1908-1922 yıllarını kapsamaktadır. Gazete 1 dönemde 2.139 sayı, 2. dönemde 283 sayı ve 3. dönemde ise 4.608 sayı yayımlanmıştır.⁴³ Muhtelif nedenlerle birkaç kez kapanan *Takvim-i Vekayi*, İstanbul Hükümeti'nin son erdiği tarihe kadar toplam 7.030 sayı yayımlanmıştır.

Takvim-i Vekayi'nin 1922 yılı ilk sayısı 1 Ocak tarihli ve 4.352 numaralıdır. Gazetenin son sayısı ise 4 Kasım 1922 tarihini ve 4.608 numarasını taşımaktadır. Bu durumda gazete, 1922 yılı içinde 256 sayı yayımlanmış oluyor. İlk sayının ilk sayfasında emekliye ayrılanların listesi veriliyor. Son sayının ilk sayfasında ise önce Halife'nin iştiraki ile yapılan mevlid-i nebevi merasimi veriliyor. Sonra emekliye ayrılan ve rütbeleri değişen askerlerin listesi yer alıyor.

2.8. Renin/Tanin

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına giren *Tanin*, yayımlandığı dönemin en ünlü gazetesi durumundaydı. Kurucuları Hüseyin Cahit Yalçın, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım Kadri'dir. Ancak, üzerinden bir yıl geçmeden iki kurucu gazeteden ayrılmış, gazete Hüseyin Cahit'e kalmıştır. İttihat ve Terakki

³⁹ Gerçek, *age*, s.110-115, 118-121; Yazıcı, *age*, s.59-65.

⁴⁰ Vedat Günyol, “Matbuat”, *İslam Ansiklopedisi*, 7. Cilt, MEB, İstanbul, 1969, s. 367-68.

⁴¹ Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri [Azınlık Basını, Türkçe Basını ve Dış Basını]*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s. 18-19.

⁴² Çakır, *age*, s. 20.

⁴³ Hasan Duman, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, IRCICA, İstanbul, 1986, s. 385.

ile özdeşleşen bir yayın çizgisi izleyen *Tanin*, 1919 yılı Mayıs ayında, Hüseyin Cahit ve gazetenin yeni sahibi Mithat Şükrü Bleda Malta'ya sürülene kadar yayına devam etti. *Tanin* gazetesi kapatma cezası aldığı dönemlerde *Yeni Tanin*, *Renin*, *Senin*, *Cenin*, *Hak* gibi adlarla çıktı. Hüseyin Cahit'in sürgünden dönmesi ile birlikte 1922 yılının son aylarında yeniden, önce *Renin* adıyla yayın hayatına döndü. Hüseyin Cahit 15 Temmuz 1922 tarihinde İstanbul'a döndükten sonra *Ceride-i Şarkiye* gazetesini satın alarak, *Tanin* adını kullanmasına izin verilmediği için *Renin* adıyla 14 Ekim'de gazetesini yayınlamaya başladı. Gerekli izinleri aldıktan sonra 20 Kasım'da *Tanin* adıyla devam etti. Gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı kendisi, sorumlu yazı işleri müdürü ise Baha Bey'di. Gazete 15 Nisan 1925 tarihinde Takriri Sükûn Kanunu uyarınca kapatılacaktır. *Tanin*, Ankara yönetimine karşı sert muhalefeti ile bilinmektedir.⁴⁴

14 Ekim 1922'de *Renin* adıyla yeniden yayınlanmaya başlayan *Tanin*, sayı numarasını eskilerden devam ettirmek yerine 1'den başlatmıştır. 1922 yılına ait son sayı 79 olduğuna göre, bu yıl 79 sayı yayınlanmış demektir. Gazetede, bu 79 sayısında *müdür-i mesul* olarak Atıf Nurettin adı yer alıyor. İlk sayının başında "Kar'ilerimize" başlığı altında bir açıklama yapılmaktadır. "Vaktiyle *Tanin*, Meşrutiyetin vatana açtığı hürriyet ve halas devresinin yılmaz bir mücahidi olarak intişara başladı. Bugün de gazetemiz millet ordusunun vatana temin ettiği hayat ve necat sayesinde yeni bir şevk ve ümit ile tekrar çıkıyor. *Tanin* memlekette ilk defa olarak milliyet hislerinin tenebbüh ve takviyesi uğrunda her türlü tarizlere, hücumlara göğüs gererek bıkmadan, yorulmadan vazifesine devam etmiş, (...) Bugün hakka ve adalet-i ezeliyeye istinat eden milliyet hisleri vatanda harikalar yarattığı bir sırada gazetemiz ta ilk günden beri tuttuğu mesleğin doğruluğunu bu kadar parlak delail ile sabit olmuş görmekten mütevellit bir hiss-i iftihar ve itimat ile aynı mücahedeye başlamayı bir vazife addediyor."

Bu ilk sayıda gazetenin sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit imzasını taşıyan başyazarının yarısı sansürlü çıkmış. Yazıda şu görüşlere yer veriliyor: "Biz bu hayal-i muhale iman ettik. Türklüğün Müslümanlığın sönmesine bir türlü mütevekkil olamayan kalpler bir ümit arıyordu. Bu ümidi kalplerimizde artık Mustafa Kemal namı yaşattıyordu. Milli harekete ait havadislerin arkası kesilmedi. Demek ki o hareket imha edilemiyor. Mustafa Kemal Paşa'nın ilk defa Arıburnu'ndaki karargahında gördüğüm sevimli, azimperver çehresi gezlerimin önünde (...) gibi parlıyordu. (...) Anadolu'da memur ve gayrimemur bütün siviller aynı gayeyi istihsal için ellerinden geleni yaptılar. Bütün Anadolu'nun kalbi hep birlikte çarptı ve yalnız bir şey istedi: Namus ile yaşamak hakkı. Bu hakkını da işte nihayet aldı."⁴⁵

İlk sayfadaki haberler de çoğunlukla müstakbel barış görüşmelerine ilişkin. İkinci sayfadaki dış haberler de öyle. Bu sayfada bir de "Yurtçular" başlıklı tefrika yer alıyor. Üçüncü sayfada Hüseyin Cahit'in tercüme ettiği bir hikâye var. Bunun dışındakilerin çoğu iç haberlerle ilgili. Son sayfada sadece ilan ve reklamlar yer alıyor.

⁴⁴ Kocabaşoğlu-Akan, *age*, s. 28, 145-146.

⁴⁵ Hüseyin Cahit, "Mucize", *Renin*, 14 Teşrinievvel 1922, s. 1.

Gazetenin 1922 yılında *Renin* adıyla çıktığı 19 Kasım tarihli sayısındaki başyazı İsmail Müştak Mayakon'a ait. İstanbul'un ele alındığı yazı şöyle bitiyor: “Üç sene müddet kan ve ateş içinde yüzen Anadolu'ya nispetle çok müreffeh bir hayat geçirmiş olan İstanbul muhiti bir hamlede bu kadar yeise düşmüş, bu kadar hodperest ve hodbin, bu derece metanetsiz ve itimsiz görünürse mazeretlerinden birçoğunu da kaybetmiş olur. Mazisinde buna benzer nice nice badireler mukayyed olan İstanbul'a ne oldu? Acaba bu halk dünkü babaların çocukları değil mi? Yoksa o nesil, o kan değişti mi?”⁴⁶

1922 yılında gazetenin Tanin adıyla çıktığı ilk sayı 20 Kasım tarihini taşıyor. İlk sayfa neredeyse tamamen yeni Halife atanmasına ayrılmış. Başyazı da İsmail Müştak tarafından yazılmış: “*Halife-i Müslimin Abdülmecit Hazretleri.*” Diğer sayfalarda da ana konu, Vahdetin'in kaçması ve Abdülmecit'in Halife seçilmesi olarak ön planda yer alıyor.

31 Aralık tarihli son sayının ilk sayfasının hemen tamamı Lozan görüşmelerine ayrılmış. Hüseyin Cahit imzalı yazının başlığı, “*Bulgar murahhaslarının beyanati*” başlığın taşıyor. Konu Trakya ve Patrikhane gibi görünüyor. İkinci sayfa tamamen iç haberlere ayrılmış. Bir de *Yırtıcılar* tefrikası devam ediyor. Üçüncü sayfada dış ve konferans haberleri ağırlıkta. Son sayfada ilan, reklam ve küçük haberler var.

2.9. Tercüman-ı Hakikat

Ahmed Midhat Efendi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Haziran 1878 tarihinde yayın hayatına girmiştir. Uzun yıllar çıkmış olan bu gazete, kuruluş tarihinden 1882'ye kadar, çoğu “yazı makinesi” adı ile bilinen Ahmed Midhat Efendi'nin tercüme ve te'lif roman, tarih ve tefrikaları ile doludur. 1882 ila 1884 arasında gazete, Muallim Nâci'nin de katılımı ile edebî mücadele devri yaşamıştır. Gazetenin üçüncü dönemi 1884'te başlamaktadır. Bu dönemde artık edebi kavga bitmiş, yine Ahmet Mithat Efendi'nin yazı yetiştirmekle meşgul olduğu bir dönem olmuştur. *Tercüman-ı Hakikat* Ahmet Mithat Efendi'nin 1912 yılında ölümünden sonra el değiştirerek yayını sürdürmüş, 12 Ocak 1924 tarihinde, 15.325 numaralı son sayısı yayınlanmıştır.⁴⁷ Koleksiyonlarda görülebilen 1922 yılının başlarına ait sayı 6 Ocak tarihli ve 14.641 numaralıdır. Bu durumda 1 Ocak 1922 tarihli gazetenin 14.636 numaralı olması muhtemeldir. Mevcut koleksiyonlarda görülen sayılar itibariyle son sayı 18 Kasım tarihli ise, gazetenin 1922 yılı içinde 307 sayı çıkmış olduğu söylenebilir.

Tercüman-ı Hakikat'in Ahmet Midhat Efendi'nin hayatta olduğu 1912 yılında başlık altı ibaresi, “*Her gün akşamları neşrolunur İslam ve Türk gazetesidir*” şeklindedir. 1920 yılında bu ibare, “*Her akşam neşrolunur Türk gazetesidir*”, 1922 yılında “*Akşamları neşrolunur Türk gazetesidir*” şeklindedir. 1922 yılında gazetenin ser muharriri Hüseyin Şükrü, müdür-i mesulü Behçet Kami'dir. Dönemin diğer gazeteleri gibi

⁴⁶ İsmail Müştak, “Ne haldeyiz?”, *Renin*, 19 Teşrinisani 1922, s. 1.

⁴⁷ Mehmet Tekin, “Tercüman-ı Hakikat”, *TDVİA*, C. 40, İstanbul, 2011, s. 497-498.

Tercüman-ı Hakikat da sansürden etkilenmiştir. Hakkı Tarık Us koleksiyonunda yer alan 1922 yılı Ocak-Şubat aylarına ait 22 sayı üzerinde yapılan incelemede, 20'sinde sansür izi tespit edilmiştir.

1922'nin koleksiyonlarda ulaşabildiğimiz ilk sayısı 6 Ocak 1922 tarihlidir. İlk sayfasındaki haber başlıkları şöyledir: “*Şark ihtilafının tesviyesi hususunda devletlerin ittifak-ı tammı hasıl olmuştur. Paris'ten verilen malumata nazaran tavassutun esas-ı Anadolu'nun Yunanlılardan tathiridir*”, “*Anadolu'nun hazırlığı ve Atina'ya giden haberler*”, “*Yunan'ın lehine gizli müzakerat oldu mu*”, “*3 Kânunısâni tarihli teliğ-i resmimiz*”, “*Kırım'ın istiklalî*”, “*Almanya-Amerika*”, “*Roma faciasının mühim bir izi İtalyan zabıtası bir Bulgar gencini tevkif etti*”, “*Tayms gazetesinin Kan muhabiri gazetesine çektiği bir telgrafta İngiltere'nin Fransa Türkiye itilafını tasdik edeceğini ve devletlerin Anadolu'nun tahliyesi hususunda ısrar edeceklerini bildirmiştir*”. İlk sayfa haberlerinin Anadolu hareketi ağırlıklı olduğu açıklıkla görülüyor. İkinci sayfadaki haberlerde konferans, Yunanistan gibi dış ilişkilerle ilgili konular var. Yine bu sayfadaki Hüseyin Şükrü'nün yazısı şöyle başlıyor: “*Öteden beri iddia ettiğimiz veçhile, sulhumuz ve mukadderatımız, münferit değildir. Türkiye işleri ve Şark-ı karip ahvali Avrupa vaziyet-i umumiyesinin bir cüzüdür. Devletlerin yekdiğeriyle münasebetleri o kadar girift ve girkindir ki, siyasetin hutut-ı umumiyesinden, yalnız birini tefrik ederek tetkik ihtimali mevcut değildir.*”⁴⁸ Sonrasında bu ilişkilerin bir unsuru olarak İtalya'nın siyaseti ve Türkiye ile ilişkisi üzerinde duruluyor. Üçüncü sayfada *Yeni Gün* gazetesinden alınan ve “*Ankara'nın tarihi odasındaki bir tarih sahifesi*” başlıklı uzun bir yazı var. Yazının alt başlığı “*Heyet-i Vekile odasında ittifak müzakeratına başlanırken*” şeklinde. Bir de tercüme hikâye var. Diğer yazılar, mahkeme ve şehir haberleri. Son sayfada ilan ve reklamlar ile bir tercüme roman tefrikası var.

Tercüman-ı Hakikat'ın 23 Nisan 1922 tarihli sayısının ilk sayfasındaki belli başlı haberler şunlar: “*Ankara'nın cevabi notası bu sabah şehrimize geldi notanın metnine ait elde ettiğimiz mühim malumat*”, “*İstefani'nin Menderes'in tahliyesi hakkındaki tebliği*”, “*Yunanlılar; Menderes'i işgal ettiler mi?*”, “*Gemlik'te bir baskın*”, “*Vrangel yine sahnede*”, “*Gunaris kabinesi*”, “*Yunan cevabi*”, “*Rum teşkilatı umumi bir kongre akdediyor*”, “*Çiçerin'in cevabi notası*”. Haberlerin odak noktasını barış girişimleri ve Yunan işgalleri oluşturuyor. İkinci sayfada Naci Kâşif (Kıcımın) imzalı “*Hicaz bizden nasıl ayrıldı*” başlıklı tefrika var. Bir de tercüme roman tefrikası yer alıyor. Haberler iç ve dış karışık. Üçüncü sayfada Hüseyin Şükrü imzalı ve kısmen sansürlü “*İnfirad politikası*” başlıklı uzunca bir makale var. Haber ve yazı başlıkları şöyle: “*Berlin suikasti tafsilatı Bahaettin Şakir ve Cemal Azmi Beyleri nasıl vurmuşlar?*”, “*Rus-Alman itilafının Cenova'da ilk tesiri*”, “*Günün siyasiyatı*”, “*Polis Müdür-i Umumisi'yle mülakat*”. Son sayfada ilan ve reklamlar ile bir tercüme roman tefrikası bulunuyor.

4 Eylül 1922 tarihli gazetenin ilk sayfasında zafer haberleri ağırlıkta. Haberlerin ortasında büyük bir at üstünde savaşıyan asker resmi var. Haber başlıkları şöyle:

⁴⁸ Hüseyin Şükrü, “Vaziyet”, *Tercüman-ı Hakikat*, 6 Kânunısâni 1922, s. 2.

“Uşak'ta düşmanı tepeleyen kahraman kıtaatımız taarruzlarını kemal-i savletiyle devam etmişler”, “Alaşehir'de düşman mağlup edildi”, “Tanklarımız, düşman siperlerini tarumar etti”, “Afyon fatihleri”, “Afyon'da esir edilen Yunan üserasının isimleri”, “Adana kahramanı Sinan Paşa cephe”, “Aydın'ın işgali”, “Mustafa Kemal Paşa”, “Son dakika: Milli ordu, dün saat on birde Bursa'yı istirdat etti”, “Mudanya'da nakliye gemileri bekliyor”, “Piştarlarımız Alaşehir'de-Bir düşman fırkası münhezim bir diğeri esir oldu”, “İnegöl ve İne'nin istirdadı”. Gazetenin ikinci sayfasındaki haberler de zafer ve cephelele ilgili. Bazılarının başlıkları şöyle: “Yunan ricat ve fırası berdevamdır”, “Dumlupınar'da 12000 zayıat vermişler”, “İzmir'de ferda-yı mağlubiyet”, “Düşmanın nakus felaketi çaldı! Vaziyet-i harbiye hakkında mütalaat-ı askeriye”. Üçüncü sayfada da zafere ilişkin haberler var: “İngiltere Mart teklifatında musır değıldir”, “Atina'da galeyana Hacı Anesti'nin halefleri”, “Taarruzumuzun konferans üzerinde tesirati”, “Muhacirin nekahathanesi”, “İlk tasarruf”. Sayfada ayrıca magazin ve spor haber ve yazıları da var. Son sayfada ilan ve reklamların yanında bir de “Tulumba ve Tulumbacılar” başlıklı tefrika yer alıyor.

Tercüman-ı Hakikat'ın koleksiyonlarında ulaşabildiğimiz 1922 yılına ait son sayı 16 Kasım tarihlidir. İlk sayfa haber başlıkları şöyledir: “Müttefikin hariciye nazırlarının mülakatı Territet kasabasında vuku bulacaktır”, “İngiliz muhtırası mektum tutuluyor”, “Tevfik Paşa İstanbul'dan gitmiyor müşarünileyhe atf edilen mülakat musannadır”, “İsmet Paşa'nın beyanat-ı mühimmesi gayretlerimiz, tamamıyla muslihanedir taahhüdatımıza sadıkız”, “İstanbul'da idare istikrarını buldu”, “Filistin sulh murahasları şehrimize geldi”, “Marki Garoni ile mülakat”, “Mösyö Puankare bir İtalyan mümessili bulunmadıkça”, “Yeni Gün refikimizin mühim bir bendi memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek hakkı İstanbul'un değıl münhasıran ve münhasıran Anadolu'nundur”. İlk sayfadaki haberlerin ağırlık noktası barış görüşmeleri hazırlıklarıdır denilebilir. İkinci sayfada “İstiladan istihlasa kadar İzmirimizin facia-i işgali vesaike müstenid işfaat” başlıklı tefrika var. Sayfadaki haber başlıkları şöyle: “Yunan mücrimlerinin muhakemesi devam ediyor”, “İştirakçi Hilmi Bey katledildi”, “Hilal-i Ahmer”, “Felaketzede kardeşlerimiz”, “Spor haberleri”. Gazetenin üçüncü sayfasına ulaşamadı. Son sayfada ilan ve reklamlarla birlikte Vedat Örfi imzalı bir tefrika bulunmaktadır.

2.10. Tevhid-i Efkâr

İbrahim Şinasi tarafından 27 Haziran 1862'de yayınlanan *Tasvîr-i Efkâr*, hürriyet fikrini yayması bakımından, Türk basın tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ebuuzziya Tevfik'in yanı sıra, 200. nüshasından itibaren Nâmık Kemâl de bu gazetede yazı yazmağa başlamıştır. Yeni Osmanlılar'ı desteklediğı için baskı gören gazete, 1869 yılına ait 743. sayı ile kapanmıştır. Şinasi'nin 1871'de ölümünden sonra *Tasvîr-i Efkâr*, matbaasıyla birlikte Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alındı ve gazetenin önde gelen yazarlarından Ebuuzziya Tevfik'e bağışlandı. Ebuuzziya Tevfik gazeteyi ancak

1909 yılında *Yeni Tasvir-i Efkâr* adıyla yayınlayabildi. Aynı yıl içinde yeniden *Tasvir-i Efkâr* adıyla çıkmaya başladı. 1909-1921 yılları arasında aldığı kapatma cezaları dolayısıyla, *İntihab-ı Efkâr*, *Tasfir-i Efkâr*, *Tefsir-i Efkâr*, *Tesyir-i Efkâr* adlarıyla yayınlandı. Her cezadan sonra yeniden *Tasvir-i Efkâr* oldu. Gazete 2 Haziran 1921 tarihinde *Tevhid-i Efkâr* olarak çıkmaya başlamıştır. 1925 yılında kapanmıştır. Gazetenin başlık altı yazısı 1862-1869'da "*Havadis ve maarife dair Osmanlı gazetesidir*" iken, 1909'da "*Müstakilü 'lefkâr ve mutedil terakkiperverdir*", 1912'de "*Müstakilü 'lefkâr Osmanlı gazetesidir*", 1915'te "*Müstakilü 'lefkâr gazete*" olarak değişmiştir. 1922 yılı boyunca da son şekliyle yer almıştır.

Gazetenin 1 Ocak 1922 tarihli sayısı 3.231-203 numarasını, 31 Ocak 1922 tarihli sayısı ise 3.590-562 numarasını taşımaktadır. Buna göre gazete 1922 yılında 359 sayı yayınlanmıştır. İlk ve son sayıda sermuharrir olarak Ebuzziyazade Velit, müdür-i mesul olarak Hayri Muhittin isimleri belirtilmektedir. Gazete 1919 yılından başlayarak Millî Mücadele hareketine destek vermiştir. 1922 yılı boyunca da aynı çizgiyi sürdürdüğü görülmektedir. *Tevhid-i Efkâr*'ın burada incelenen sayılarının çoğunda ve Ağustos ayına ait 28 sayısında sansür izi bulunmaktadır.

Tevhid-i Efkâr'ın 1 Ocak 1922 tarihli sayısının ilk sayfasının tamamına yakını Anadolu ile ilgili. Resim ve fotoğraflarla desteklenmiş Anadolu ile ilgili ilk haber "*İzmit ve havalisinde Yunan tecavüzat ve tahribatı*" başlığını taşıyor. Haberin özetinde, "*Yalnız İzmit'te ve civar beş kazada Yunanlıların ika ettiği maddi zararlar: 155.954.090 lira*" deniliyor. İkinci resim ve fotoğraflı haberin başlığı, "*Yeni seneye girerken sâl-i güzesteğe bir nazar*" şeklinde. Bir bakıma 1921 yılının bilançosunun çıkarıldığı haberin başlık altında şöyle yazıyor: "*1337[1921] senesi mücadele-i milliyemizin ilk muvaffakiyetlerini gördü, 1338[1922] senesinde ise Türklüğün reha ve istihlas-ı tammını idrak edeceğiz, yeni seneye mücadelemizde mutlaka muzaffer olmak ümit ve azmi ile giriyoruz.*" Gazetenin ikinci sayfasında konferans meseleleri, azınlıklar ve dış haberlere yer verilmiş. Bir de roman tefrikası var. Üçüncü sayfada iç haberlerin yanında hilafet ve 15. Kolordu ile ilgili yazılar var. Son sayfada ilan, reklam ve küçük haberler bulunuyor.

1922 yılı içinde 11 Nisan tarihli gazeteye baktığımızda ilk sayfada barış konferansı konularının ağırlıkta olduğu görülüyor. İlgili haber başlıkları şöyle: "*Hükümet-i milliyemizin cevabı ve esfkâr-ı umumiye*", "*Sulha amade, harbe müheyyayız*", "*Şerait-i sulhiye hakkında mükâlemât*", "*Cenova konferansının ihzari celseesi*", "*Şark meselesi iki kısma ayrılmış*". Ebuzziyazade imzalı başyazıda, savaştan sonra imzalanan barış antlaşmalarının barışı sağlamadığı için bu tür konferanslar toplandığı vurgulanıyor ve konferansın toplanması olumlu karşılanıyor.⁴⁹ İkinci sayfada da konferans haberleri ve iç haberler var. Bir de roman tefrikası. Üçüncü sayfa çoğunlukla iç haberlere ayrılmış. Bir de "*Sultan Abdülhamit'in Hayatı*" başlıklı ve Ali Sait Bey imzalı tefrika var. Son sayfa tamamen ilan ve reklamlara ayrılmış.

⁴⁹ Ebuzziyazade, "Cenova Konferansı", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Nisan 1922, s. 1.

Gazetenin İzmir'in kurtuluşunun ertesi gün yani 10 Eylül 1922 tarihli sayısının ilk sayfasındaki İzmir haberleri resim ve fotoğraflarla verilmiş. Haber başlıkları şöyle: “*Cenab-ı Hakka hamd olsun: Şanlı ordumuz, dün İzmir’i kurtardı*”, “*Kahraman ordumuz dün kemal-i şan ve şerefle İzmir’e girdi. İnna fetahna leke...*”, “*Mustafa Kemal Paşa İzmir’e gidiyor*”, “*Hilale kavuşan İzmir*”, “*Nihayet yetiştin ve beni kurtardın var ol yavrum! (Resim altı yazısı)*.” Ebuzyyazade imzalı başyazı şöyle başlıyor: “*Ne söyleyelim. Vukuatın belagati, fevkaladeliği, sürati karşısında natıkamız durdu. Müfekkiremiz düşünebilmekten aciz kaldı. İmanımız çok kuvvetli idi. Ordumuzdan harikalara intizar eyliyorduk. Biliyorduk ki Anadolu’nun leşker-i İslami harekete geldiği vakit düşman sükufunu zir ü zeber edecek. (...) Evet bunları hep yaptık. Fakat ne söyledikse, ne yaptıkça, ne düşündükse şu on beş günlük vukuat bütün bunların çok fevkine çıktı. Bizim tasavvurlarımızı da, temennilerimizi de, arzularımızı da çok geride bıraktı.*”⁵⁰ Gazetenin ikinci sayfası çok sayıda İzmir ve cephe haberi içeriyor. Üçüncü sayfa haberleri İstanbul ve ülkenin başka yerlerindeki zafer kutlamalarını ve küçük haberleri içeriyor. Son sayfa ilan ve reklamlara ayrılmış.

Gazetenin 31 Aralık 1922 tarihli sayısını incelediğimizde, şu belli başlı haber başlıklarını görüyoruz: “*İngiltere Musul meselesini Lozan’da hal etmek istemiyor!*”, “*Lozan konferansı yine müşekkel bir devre geçiriyor!*”, “*Ekalliyetler meselesinde İngiltere ricat etti*”, “*Kıbrıslılar da Türkiye idaresini istiyorlar*”, “*Mısır heyeti Ankara’dan memnunen avdet etti*”, “*Mukaddemat-ı sulhiye imzalanırsa.*” İlk sayfadaki başyazı Ebuzyyazade imzasını taşıyor. İsmet Paşa’nın Lozan’a mutlaka barış antlaşması imzalamak iyi niyetiyle gittiğini vurgulayarak tutumunu şöyle yorumluyor: “*Fakat daha ilk günlerin müzakeratı, ilk temaslardan sonra hasıl olan intibalar, en ufak meseleler bile mevzubahis olur olmaz çıkarılan ihtilaflar muhterem baş murahhasımıza yanıldığını gösterdi. Bununla beraber İsmet Paşa meyus olmadı. Dört sene Anadolu’da hatır hayale gelmez müşkülât içinde uğraşarak bir an nevmidiye düşmemiş ve hüdapesendane gayretler, sabır ve sebatlarla bize bugünkü zaferleri kazandıran orduları yetiştirmiş bulunan bu galip kumandan, ilk müsadüf olduğu müşkülât karşısında tabii duçar-ı nevmidi olamazdı.*”⁵¹ İkinci sayfada iç haberler ağırlıkta. Bir de Lozan’la ilişkili “*Ermeni heyetinin istimai meselesinde Rıza Nur Bey’in verdiği muhik ve şeditü’l-meal nota*” başlıklı haber var. Üçüncü sayfada da iç haberler ağırlıkta. Ayrıca Süheyl imzalı, “*Mimar Sinan’ın devr-i sene-i irtihali*” başlıklı yazı var. Dördüncü sayfa ilan ve reklamlara ayrılmış.

2.11. Vakıt

Vakit, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayın hayatına girmiş ve uzun yıllar yayın hayatında kalmış bir gazetedir. İlk sayısı 22 Ekim 1917 tarihini taşıyan gazeteyi Mehmet Asım (Us) ile Ahmet Emin (Yalman) çıkarmışlardır. Bu tarihlerde her ikisi de

⁵⁰ Ebuzyyazade, “Ne söyleyelim!”, *Tevhid-i Efkar*, 10 Eylül 1922, s. 1.

⁵¹ Ebuzyyazade, “İsmet Paşa’nın beyanati”, *Tevhid-i Efkar*, 31 Kânunievvel 1922, s. 1.

Sabah gazetesinde yazarlık yapmaktaydılar. Hatta Ahmet Emin başyazardı. Mehmet Asım bu sıralarda Maliye'deki memurluğundan ayrılmış ve Ahmet Emin'le *Vakit*'i çıkararak, sadece gazetecilikle uğraşmayı tercih etmiştir. İstanbul'da yayınlanan gazete, başından itibaren Millî Mücadele yanlısı olmuştur. Ali Naci, Enis Tahsin, Necmettin Sadık ve Kazım Şinasi gibi ünlü gazeteciler bu gazetede çalışmışlardır. Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü, Ali Ekrem, Reşat Nuri, Hüseyin Cahit ve Ziya Gökalp gibi isimler bu gazetede yazmışlardır.⁵²

Ahmet Emin'in Mütareke döneminde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmesinden sonra, gazetenin sorumluluğu Mehmet Asım'ın üzerine kalmıştır. Mehmet Asım'ın bu dönemde Mustafa Kemal'den Paşa olarak söz etmesi, Anadolu hareketini yönetenlerle ilgili yayınlar yapması, sık sık sorgulanmasına neden olmuştur.⁵³ Yalman Hatıralarında *Vakit* gazetesinin “*Mütareke devrinde ve İstiklal Harbi'nde bir öncü ve akıncı*” rolü oynadığı görüşünü dile getirmektedir.⁵⁴ Bazı araştırmacılar, *Vakit*'in ileri bir gazetecilik yaptığını, yolsuzlukların üzerine gittiğini, kişiselleşme yapmadığını, bir süre mandacılık yapmakla beraber Millî Mücadele'yi desteklediğini, birçok ünlü gazeteci ve yazarı bünyesinde topladığını kabul ederler.⁵⁵ O yıllarda *Vakit*'te çalışan Naşit Uluğ şöyle diyor: “*O zaman Vakit yazı heyeti, milli matbuatın bir mektebi, en büyük tirajıyla Vakit gazetesi, Türkiye'nin en ileri gazetesiydi. Bu mesleğin içinde şahsiyet olarak kimler kimler gelmiş geçmiş ise, Vakit sütunlarında yazıları yer aldı. En karanlık günler; sabahleyin İstanbul halkının eline ulaşan Vakit'le ağardı. Vakit, Millî Mücadele'nin İstanbul'da bir bayrağı idi. Tarık cesareti, Asım dikkat ve basireti temsil ederdi. Biz de Vakit'in fedakâr tayfaları idik.*”⁵⁶

Gazete 26 Ağustos 1928 tarihinden itibaren Arap ve Yeni Türk harfleri karışık olarak yayımlanmıştır. Kanun gereği 31 Aralık 1928'den sonra yeni harflerle çıkmıştır. Mütareke döneminde kapatma cezası yüzünden *Muvakkit*, *Evkat* ve *Mütevakkıt* adlarıyla çıkmıştır. Gazetenin müdir-i mesulü olarak İsmail Ramiz ve Hüseyin Necati görülmektedir.

“*Yevmi gazete*” alt başlığı ile çıkan *Vakit* gazetesinin 1 Ocak 1922 tarihli sayısı 1.459 numarasını taşımaktadır. Yılın sonunda yani 31 Aralık'ta çıkan sayısı ise 1.815 numaralıdır. Bu da gazetenin 1922 yılında 356 sayı/gün yayımlandığı anlamına gelmektedir. Kalan 11 günün 7'si dini bayramlara ayrılmıştır. Bu yılın bütün sayılarında gazetenin müdir-i mesulü Hüseyin Necati olarak veriliyor.

⁵² Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1992, s. 32-33; Abdurrahman Yalçınkaya, “*Vakit Gazetesinde Millî Mücadele (16 Mayıs 1919-20 Kasım 1922)*”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. AİİTE, Erzurum 2019, s. 26-32.

⁵³ İnuğur, *age*, s. 34.

⁵⁴ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz, 1922-1971*, Haz. Erol Şadi Erdirinç, Pera, İstanbul, 1997, s. 834-835.

⁵⁵ Nuri Akbayar, Orhan Koloğlu, *Gazeteci Bira Aile Us'lar: Mehmet Asım, Hakkı Tarık, Hasan Rasim*, Çağdaş Gazeteciler Derneği, İstanbul, 1996, s. 26

⁵⁶ Akbayar-Koloğlu, *age*, s. 36.

Yılın ilk sayısının (1 Ocak 1922) başyazısı Ahmet Şükrü imzasını ve “*İttifak-ı mu-rabba*” başlığını taşıyor. Yazı gelecekte yapılacak konferansların mekânı olarak Wa-shington’un durumunu ele alıyor. İlk sayfa haberlerinin çoğu Anadolu ile ilgili. “*Ana-dolu’da Hilal-i Ahmer faaliyeti*”, “*Ukrayna muhadenet muahedenamesi*” ve “*Buhara heyetinin Ankara’ya muvasalati*” en göze çarpan haberler. Bir kısmı da konferans konulu dış haberler. İkinci sayfada Ahmet Rasim imzalı “*Eşkal-i zaman sütunlarındaki yazı “konferans!!”*” başlığını taşıyor. Art arda sonuç alınamayan konferanslar konu-sunu eğlenceli bir yazı konusu yapmış. Bu sayfada çoğunlukla dış haberler yer alıyor. İlk sayfadaki Hilal-i Ahmer haberi bu sayfada iki sütun daha sürüyor. Başka bir haber İzmit yöresindeki Yunan zulümlerini ele alıyor. Üçüncü sayfada Mehmet Rauf imzalı “*Napoli’nin Güzelliği*” başlıklı yazıda Napoli şehri anlatılıyor. Bu sayfada iç ve dış haberler karışık verilmiş. Dördüncü ve son sayfa büyük ölçüde ilan ve reklamlara ayrılmış. Bir de tercüme roman tefrikası var.

Vakit gazetesinde Millî Mücadele’yi destekleyen diğer İstanbul gazeteleri gibi olumlu bakış açısı içeren haberler yer alıyor. Mesela 10 Ocak’ta I. İnönü zaferinin yıldönümü dolayısıyla, “*Şanlı bir günün sene-i devriyesi*” başlığı kullanılmış. Aynı zamanda Ahmet Emin imzalı “*Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı*” yer alıyor. 11 Ocak’ta “*Ankara’da İnönü Zafe-ri şenlikleri. Resmigeçit. Meclis önünde nutuklar*” başlıkları yer alıyor. 12 Ocak’ta, Adana’nın kurtuluşu dolayısıyla “*Adana’da kahraman kıtaatımıza yapılan parlak is-tikbal merasimi*” başlığı var. 22 Ocak’ta: “*Mustafa Kemal’in, İzmir Yurdu’nun çay ziyafetinde Yurdun onursal başkanlığını kabul etmesi isteği karşısında konuşması: İzmir Yurdu’nun İzmir’in içinde görev yapacağı günler uzak değildir. İsmet Paşa’nın karargâhta Ahmet Emin’e demeci: Yunanlılarla aramızdaki ihtilafın halli için tek bir çıkar yol vardır; o da Yunan ordusunun duçar olduğu mağlubiyetleri kat’i şekilde tamamlamaktan ibarettir. Bunu yapacağız.*”⁵⁷ Ahmet Emin 7 Şubat’taki Mustafa Ke-mal Paşa hakkındaki yazısında şunları söylüyor: “*Müstesna adamlar sevk ve idaresi sayesinde bir millet bazen bütün kuvvetini birleştirir, mükemmel bir surette tensik ve tanzim eder. (...) Milletimiz az zamanda pek çok ve pek acı tecrübeler geçirmiş ve eski safdilliğine mukabil biraz müşevveş kesilmiştir. Bu cihetle Mustafa Kemal Paşa milli mukavemet imkanlarını tanzim ettikten ve milli işlerimizi emsalsiz bir azim, ce-saret ve metanetle idareye başladıktan sonra milletin gittikçe mütezeyid bir ekseriyeti kendisine karşı pek büyük bir minnet ve taktir beslemeğe başladı. (...) itiraf edeyim: Ankara’daki vaziyeti uzaktan görmeğe imkân olmadığı ve vakayı baş döndürecek bir süratle cereyan edip gittiği sıralarda zaten memleketten mehur bulunduğum cihetle Ankara’ya giderken kalbim tamamıyla müsterih değildi, tek tük şüpheler ve endişeler içimi kemiriyordu. (...) Ankara’da bir ay kaldım. Fakat öyle zannediyorum ki bu az vakti iyi kullandım. Pek çok zevat ile temas ettim. (...) Neticede Anadolu’dan bilhas-sa bu nokta hakkında müsterih olarak döndüm. (...) Mustafa Kemal Paşa büsbütün*

⁵⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, TTK, Ankara 1996, s. 243.

başka ve emsali tarihte pek nadir bir zümreye mensuptur. (...) Bizim en felaketli ve ümitsiz dakikamızda bir Mustafa Kemal Paşa yetişmiş ve her biri ayrı ayrı meziyetleri haiz kıymetli arkadaşlarıyla beraber milletin gözü önüne yeni ufuklar açmış, iyi sevk ve idare edilebilmek şartıyla ne kadar derin kuvvetlere sahip olduğunu millete öğretmiştir. (...) Mustafa Kemal Paşa meclisin nüfuz ve salahiyetini tevsii etmeğe ve kendi kudretini azaltmağa mütemadi bir surette çalışmıştır.”⁵⁸

Ateşkes girişimlerinin yoğunlaştığı günlerde, Ahmet Emin’in 12 Nisan’daki başyazısı “*Sulh isteyenler ve istemeyenler*” adını taşıyor. Şöyle diyor: “*Bizce hakiki sulhun iki yolu vardır. Birincisi bütün alakadarların ciddi bir hüsn-i niyetine müstenit samimi emellerle karşı karşıya geçerek sulhu müzakere etmeleridir. İkincisi davanın doğrudan doğruya silahla hal olunmasıdır. (...) Son vaziyet şundan ibarettir: Bize sulh müzakeratının mebdei olmak üzere bir mütareke akdini teklif ettiler.”⁵⁹* Gazetenin ikinci sayfasında Lütfi Arif imzalı yazıda ise, mütareke teklifinin Anadolu’da nasıl karşılandığı anlatılıyor ve şöyle deniliyor: “*Mütareke teklifi umumiyetle şüpheli görülmüş ve tahliyesiz mütarekenin bir tuzaktan ibaret olacağına kanaat hasıl edilmiştir.”⁶⁰*

Vakit’in 23 Nisan’daki ilk sayfadaki haber başlığı, “*Bugün Türkler için milli bayram günüdür*” şeklindedir. 24 Nisan’daki ilk sayfa haber başlığı “*Ankara hükümeti devletlerin son notasına cevap verdi*” şeklindedir. Haberin özeti de şöyle veriliyor: “*Düvel-i mütelifenin sulh hakkındaki nokta-i nazarı ile Ankara hükümetinin nokta-i nazarının kabil-i telif olup olmadığını tetkik için İzmit’te Düvel-i İtilafiyeye murahhaslarıyla müzakerat-ı iptidaiye icrası teklif edilmektedir.”* Aynı gün konuyu başmakalesine taşıyan Ahmet Emin şöyle diyor: “*Büyük Millet Meclisi hükümetinin Müttefik Devletlerin son notasına verdiği cevap dün şehrimize gelmiş ve Pazar olmasına rağmen üç devletin fevkalade komiserine tevdi olunmuştur. Cevap bu husustaki tahminlerimizle tamamıyla muvafık çıkmıştır. Mevcut ahval ve şeraite nazaran devletlerin notasına bundan tabii ve mantiki bir mukabele tasavvur olunamazdı.”⁶¹*

Vakit’in 15 Mayıs günkü ilk sayfa haberlerinden birinin başlığı: “*İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinin üçüncü sene-i devriyesi.*” Başlık altında şöyle deniliyor: “*Üç sene evvel bugün Yunan askeri İzmir’e çıkmış ve Anadolu’da o zamandan beri devam eden fecayi başlamıştı.*” Ayrıca “*Müdafaa-i Milliye Nasıl Başladı?*” başlıklı kısmen sansürlü bir haber de vardır. Ahmet Emin imzalı sansürlü başyazı da konuyla ilgilidir ve şöyle bitmektedir: “*İnşallah gelecek sene bu vakit İzmir işgali mazinin uzak bir korkulu rüyası gibi görünecek, millet silahlarını sabana tahvil etmeğe imkân bulacak ve bir taraftan Yunanlılarla müvekkillerinin açtığı yaraları sarmakla, diğer taraftan da yeni temeller üzerine yeni bir milli mevcudiyet kurmakla iştigale başlanacaktır.”⁶²*

⁵⁸ Ahmet Emin, “Mustafa Kemal Paşa”, *Vakit*, 7 Şubat 1922, s.1.

⁵⁹ Ahmet Emin, “Sulh İsteyenler ve İstemeyenler”, *Vakit*, 12 Nisan 1922, s.1.

⁶⁰ Lütfi Arif, “Anadolu’da Mütareke Nasıl Karşılandı?”, *Vakit*, 12 Nisan 1922, s.2.

⁶¹ Ahmet Emin, “Pek Tabii Bir Cevap”, *Vakit*, 24 Nisan 1922, s.1.

⁶² Ahmet Emin, “Elemlî Bir Sene-i Devriye”, *Vakit*, 15 Mayıs 1922, s.1.

10 Temmuz'daki yazısında Ahmet Emin şöyle diyor: “Ankara'nın, sulhtan sonra yapılacak işleri tespit için bir encümen teşkil edişi çok zaruri idi. Bir say misak-ı millisi gerçekleştirmezsek, yapacağımız şeyler havada kalır.”⁶³

Büyük Taarruzun ertesi gün *Vakit* şöyle yazıyor: “Kocaeli Cephesi'nde ordunun başarılı bir keşif taarruzu. Bunu hakiki bir taarruzun takip edip etmeyeceğini gelecek yeni tebliğler gösterecektir.”⁶⁴ 28 Ağustos'ta ise şöyle yazıyor: “Dün Anadolu'dan hiçbir haber gelmemiş, telgraf da çekilememiştir. Bu, bir taarruzun başlamak üzere olduğuna delil sayılmaktadır.”⁶⁵ 29 Ağustos'ta, “Ordumuz düşmana karşı geniş mikyasta bir taarruz hareketine başlamıştır. Kuvvetlerimiz, Afyon yakınlarındaki düşman mevzilerini işgal etmiştir. Haberleşme kesik olduğundan harp vaziyeti hakkında açık malumat almak kabil olamamaktadır. Mamefih, son Yunan tebliği, Yunanlıların telaşı, vaziyetlerinin iyi olmadığını göstermektedir.”⁶⁶

Vakit'in 1 Eylül tarihli sayısında, “Ordumuz muvaffakiyetten muvaffakiyete koşuyor, sağ cemahta taarruz eden kıtaatımız evvelki gün Bilecik ve İnegöl'ü işgal etmiştir” deniliyor. “Dün gelen son haberlere nazaran ordumuzun vaziyeti” başlıklı haberde, güvenilir yerlerden alınan bilgilere göre Bilecik, İnegöl ve Uşak'ın kurtarıldığı belirtiliyor. Oysa Bilecik ve İnegöl 6 Eylül'de, Uşak 1 Eylül'de kurtarılacak. İlk sayfa yine tamamen taarruza ayrılmıştır. Haber başlıkları; “28 Ağustos tarihli tebliği-i resmimiz”, “Taarruzumuzun kuvveti ve inkişafı”, “Bilecik ve İnegöl'ün istirdadı”, “Sevr hattına çekilmeyi düşünüyorlar” ve “Eskişehir'in istirdadı tahakkuk etti” şeklindedir. Haberlerin çoğu açık olmayan güvenilir olarak tanımlanan kaynaklara dayandırılıyor. Mesela Eskişehir'in 29 Ağustos Salı günü birliklerimiz tarafından kurtarıldığı yazılıyor.⁶⁷ “Yunan gaffeti” başlıklı ve bazı yerleri sansürlenmiş başyazıda, “Yalnız şurasını ilave etmeyi unutmayalım ki biz askeri muvaffakiyetler arkasından koşmuyoruz, sadece meşru' milli gayemizin istihsalini istiyoruz” deniliyor ve bu hedefe ulaşıldığında, silahların susacağına vurgu yapılıyor.⁶⁸

Vakit gazetesi İzmir'in kurtuluşunun ertesi günü yani 10 Eylül'de ilk sayfada çerçeve içinde şu bilgiler var: “Süvari kıtaatımız dün saat dört ile beş arasında İzmir'e dahil olmuş ve İzmir Kalesi'nde şanlı bayrağımız temevvüc etmeğe başlamıştır. Son haberlere nazaran şehirde büyük bir sükün hüküm sürmektedir. Şehrimizdeki Yunan heyet-i askeriyesi dün müfarekat etmiştir. Atina'dan 24 saatten beri hiçbir telgraf gelmediğinden Yunanistan'da mühim vakayii zuhur ettiği anlaşılmaktadır. Yunanlılar Çatalca'daki kuvvetlerini de geriye çekmeye başlamışlardır.” Bunun altında, İzmir fotoğraflarıyla birlikte şehrin teslimi ile ilgili telgraflara yer veriliyor. Hemen yanında, “Bursa'da vaziyet” başlığı altında Yunanlıların şehirden çekildikleri ve sahile 100 bin

⁶³ Sarıhan, *age*, IV, s. 520.

⁶⁴ Sarıhan, *age*, IV, s. 603.

⁶⁵ Sarıhan, *age*, IV, s. 607.

⁶⁶ Sarıhan, *age*, IV, s. 609

⁶⁷ *Vakit*, 1 Eylül 1338/1922, s. 1.

⁶⁸ Ahmet Emin, “Yunan Gaffeti”, *Vakit*, 1 Eylül 1338/1922, s. 1.

Rum'un toplandığı belirtiliyor. “*Bursamızın istirdadi*” başlıklı haberde, İzmir'ten gelen özel haberlere göre, Bursa'nın kurtulduğu haberi perşembe akşamı teyit edilmiş. “*Emsalsiz bir hezimet*” başlığı altındaki İzmir 8 Eylül çıkışlı haberde, Yunanlıların yenilgisinin askerlik tarihinde benzerinin olmadığı vurgulanmaktadır. “*Yunan hezimetini hakkında son haberler*” başlıklı ve Paris 8 Eylül mahreçli haberde, resmi kaynaklara göre Yunanlılardan şu ana kadar 700 top, 950 otomobil, 11 tayyare, 2.000 mitralyöz elde edilmiş, 500 subay ve 12.000 er esir alınmıştır. Üç Yunan tümeni de tamamen imha edilmiştir. “*İstanbul da Yunanlılardan temizleniyor*” başlığı altında, Yunan askeri heyetinin İstanbul'dan ayrılmasına vurgu yapılıyor. “*Müttefiklerin Atina'da bir teşebbüsü*” başlığı altında, müttefiklerin İslamlara karşı Yunan mezalimine dikkat çektikleri belirtiliyor.⁶⁹

1922 yılının son sayısı olan 31 Aralık tarihli *Vakit*'in Ahmet Emin imzalı başyazısında azınlıklar konusu ele alınıyor ve şu görüşlere yer veriliyor: “*Ekalliyetleri himaye namı altında müdahale mevcut olursa, Türk milliyetperverliği husumetkar bir vaziyette kalmağa mahkûm edilmiş olur. (...) Hristiyan ekalliyetler, asırlardan beri bu memlekette haiz oldukları parlak mevkie nihayet veren ecnebi himaye ve müdahalelerinden kurtulacak olurlarsa bu memlekette yeniden diğer vatandaşlarının emniyetini kazanmak ve rahat rahat yaşamak ve çalışmak imkanını elde etmiş olacaktırlar. (...) Yunanlılar patrikhanenin İstanbul'da kalması için çırpınıyorlar. Bundaki maksat Türkiye Ortodokslarının dini hayatına ait düşünceler değildir. Yunanistan hala emperyalizmden vaz geçmemiştir. (...) Sözüün kısası şudur ki milli hislerimizi tahrik edecek haricî müdahaleler her hususta bizi dar bir milliyetperverliğe sevk edecektir. Bu nevi bir amelin aksülameli başka türlü olamaz.*”⁷⁰ Aslında konu Lozan görüşmeleri ile ilgilidir. İlk sayfada da Lozan'la ilgili haberler ağırlıktadır.

İkinci sayfada M. N. İmzalı “*Askeri mülahaza*” sütunundaki yazının başlığı “*Trakya- Musul*”dur. Her iki konu da Lozan görüşmelerinde ağırlıklıdır. Bu sayfada Ahmet Şükrü imzalı ve “*Ölüleri güldürecek bir mazeret ve bir celse*” başlıklı, Lozan'dan gönderilmiş ve Patrikhane meselesiyle ilgili görüşmelerin ele alındığı uzun bir yazı yer almaktadır. Üçüncü sayfada iç ve dış haberler ve Hasan Hadi imzalı “*Milli Mefahirimizden Koca Mimar Sinan*” başlıklı yazı yer almaktadır. Son sayfada reklamlar ve bir tercüme roman tefrikası yer almaktadır.

2.12. Yeni Şark

Yeni Şark gazetesi 3 Ekim 1921 tarihinde yayın hayatına katılmıştır. Mesul müdürü Cevat Gültekin, başmuharriri ise Rauf Ahmet Hotinli'dir. Gazetenin başlık klişesinin altında “*Yevmi Müstakil Gazete*” ve “*Akşamları İntişar Eder*” ibareleri bulunmaktadır. Gazetenin yazar kadrosunda Rauf Ahmet Hotinli, Suat Derviş, Halit Fahri, Kâmuran Şerif, Safveti Ziya, Güzide Şefik, Neriman Nüzhet, Ali Fuad, Selami İzzet

⁶⁹ *Vakit*, 10 Eylül 1338/1922, s. 1.

⁷⁰ Ahmet Emin, “Amel ve Aksülameller”, *Vakit*, 31 Kânunievvel 1922, s.1.

(Sedes), Vedat Örfi, Hadiye Hümeýra, Namık Hamdi, Mahmut Ragıp, Selim Sırrı, Bülent Faik, Ömer Kemal, Burhaneddin Ali, Hasan Cemil, Ahmet Refik, Hayrettin Nedim ve Ethem Ruhi gibi önemli isimler bulunur. Gazetenin yayın hayatı 6 Şubat 1923 tarihinde son bulur.⁷¹

Yeni Şark gazetesi, hedefini doğunun yeniden kurulması olarak belirlemiştir. Son yıllarda Türklüğün büyük maddi kayıplara uğradığı, bunun telafisinin çağı bütün yönleriyle kavramaktan geçtiği kanaatindedir. Gazete millî barış anlayışını savunmakta, Sevr antlaşmasını bir idam hükmü olarak değerlendirmektedir. Bundan dolayı Millî Mücadeleyi ‘yaşama hakkını müdafaa’ hareketi olarak görmektedir. Gazete kendini bağımsız olarak tanımlamakla beraber, Felah-ı Vatan grubuna yakın durmaktadır. Millî Mücadele’yi destekleyen bir yayın çizgisi izlemiştir.⁷²

Yeni Şark gazetesinin 1922 yılının ilk gününün sayısı 91, son gününün sayısı ise 449’dur. Gazete 1922 yılında 358 sayı yayınlanmıştır. 1922 yılına ait sayılarda baş muharrir Rauf Ahmet, müdir-i mesul Cevat Gültekin olarak belirtilmektedir. Başlık altında sadece “*Yevmi Müstakil Gazete*” ibaresi bulunmaktadır. Dönemin diğer gazetelerinde olduğu gibi *Yeni Şark* da sansürden olumsuz etkilenmiştir. Mesela 1922 Temmuz ayında çıkan 31 sayıdan 27’sinde az veya çok sansür bulunmaktadır.

1 Ocak 1922 tarihli *Yeni Şark*’ın ilk sayfasındaki haber başlıkları şöyle: “*Gunaris Kan’a davet edilmiş*”, “*İngiliz matbuatının garip neşriyatı*”, “*Yunan ordusu İzmir’i tahliye etmeyecekmiş*”, “*Eskişehir cephesinde mühim hazırlıklar*”, “*İtalya ile Yunanistan arasında itilaf*”, “*İngiltere Yunanistan’a ikrazatta bulundu*”, “*Gelibolu’nun tahliyesi hitam buldu*”, “*Paris konferansı ve Trakya meselesi*”, “*Kostantin hakkında*”, “*Tamirat meselesi*” ve “*Girit isyanı*”. İlk sayfa haberlerinin çoğunlukla Anadolu harekâtı ile ilgili dış haberler olduğu dikkat çekici. İkinci sayfa iç haberlere ve Rauf Ahmet imzalı “*S. K. Efendi’ye*” yazısına ayrılmış. Yazı Ermeni meselesi ile ilgilidir. Üçüncü sayfada iç haberler ağırlıkta. Selim Sırrı imzalı “*Muhacir Emine*” adlı hikâye, Suat Fuat imzalı “*Mühim bir teşebbüs*” başlıklı yazıda, Ren ve Tuna nehirlerinin birleştirilmesine ilişkin girişim ve bunun ticari etkileri ele alınıyor. H. imzalı “*Bulgaristan Müslümanları*” başlıklı yazının alt başlığında, “*Bulgaristan’daki İslamların masum hissi öldürülebilir mi?*” deniliyor. Son sayfada ilan ve reklamlar ile “*Üçüncü Napolyon’un bir macera-i aşkı*” başlıklı tefrika yer alıyor.

BMM’nin açılış merasimi 1 Mart 1922’de yapılmıştır. *Yeni Şark*, ertesi günkü yani 2 Mart 1922 tarihli sayısının ilk sayfasında, “*Mustafa Kemal Paşa’nın mühim bir nutku*” başlıklı haberin özeti mahiyetinde şu sözü naklediliyor: “*Düşmanlarımız yorulduğumuzu, istiklalimizi müemmen olmayan şartları kabul edeceğimizi zannediyorlarsa aldanıyorlar.*” Diğer haber başlığı, “*Yusuf Kemal Bey’in şehrimizden müfarekatı*” şeklinde. Haber alt başlığında, “*Hariciye Vekili İstanbul’dan büyük bir fahr ve memnuniyetle ayrıldığını söylemiştir*” deniliyor. Bir diğer haber, “*İzzet Paşa Avrupa’ya gidiyor*” şek-

⁷¹ Asena Yağmur Çelik, “Yeni Şark Gazetesi (İnceleme ve Seçilmiş Metinler)”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 2021, s. 15-20.

⁷² Çelik, *agt*, s. 15-18.

linde olup, özeti şöyle veriliyor: “*Hariciye Nazırı önümüzdeki Cumartesi günü şimendiferle Paris’e müteveccihen hareket edecektir. Refakatinde süferadan Ethem ve kalem-i mahsus müdürü Haydar Beyler bulunacaktır.*” Sayfadaki diğer haber başlıkları şöyledir: “*Yunanistan Girit’e mühim sevkıyatta bulunacak*”, “*Hariciye Nazırları*”, “*Cenova Konferansı*”, “*Harekât-ı harbiye devresi yaklaşıyor*”, “*Leyle-i Regaip*”, “*Mısır istiklali*”. İkinci sayfada iç ve dış haberler ile Rauf Ahmet’in makalesi bulunuyor. Makalede Yusuf Kemal Bey ve Ahmet İzzet Paşa’nın Avrupa seyahatlerinin başarılı geçmesi üzerine değerlendirme yapılıyor.⁷³ Üçüncü sayfada iç haberlerin yanı sıra Selim Sırrı imzalı “*Günde yirmi dört saat yaşamak sanatı*” başlıklı uzunca bir yazı, “*Babasını öldüren Ermeni’nin davası*” başlıklı bir mahkeme haberi ve Ali Fuat imzalı “*Şaban Fakı*” adlı, son sayfada biten bir hikâye de yer alıyor. Son sayfa ilan ve reklamlar ile Suat Derviş imzalı “*Birinci Mektup*” başlıklı, bir kısmı sansürlü tefrika yer alıyor.

Gazetenin 1 Eylül 1922 tarihli sayısının ilk sayfası tamamen Dumlupınar zafetine ayrılmış. Sayfaya resim ve haritalar da konmuş. Baş kısımda büyük puntolarla şöyle yazıyor: “*Kıymetli ve kudretli ordumuz Dumlupınar’ı ve Uşak’ı istirdat etti. Düşman meydan-ı harpteki mecruhlarını bile toplamağa vakit bulamadan münhezimen ve makhuren kaçıyor. Şimal cephesinde Bilecik’in işgalinden sonra şiddetle ileri hareketlerine devam eden kahramanlarımız Bursa’yı tehdit etmektedirler. İngöl istirdat edilmiştir. Bursa Rumları da Yunan ordusuyla beraber şehri terk ederek kaçıyorlar. Söğüt ve İnönü de avn-ı hakla istirdat edilmiştir. Yunan, Kütahya’nın da tahliyesine hazırlanıyor.*” Sayfadaki haber başlıkları şöyle: “*29 ve 30 tarihli Yunan tebliği*”, “*Kahraman ordumuz düşmanı ihata ediyor. Muharebe kemal-i şiddetle devam ediyor*”, “*Kıtaatımızın takibi devam ediyor*”, “*Afyonkarahisar hezimetinden sonra*”, “*Yunan ordusu İzmir’e doğru çekiliyor*”, “*Hacı Anesti iç cepheye teslim oluyor*”, “*Venedik konferansı ve Anadolu taarruzu*”. İkinci sayfada cephe ve iç haberler var. Ethem Ruhi imzalı “*Fırak-ı Zafer*” başlıklı yazı şöyle bitiyor: “*Siz ey Anadolu ordusunun mukaddes şehitleri! Bugün secde-i rahmana kapanarak camilerden çıkan İstanbul Müslümanları göz yaşlarını silerken emin olunuz sizin o ebediyetle muvaşşah mukaddes meşhedleriniz önünde eğilerek evlerine çekiliyorlar... Sizi nusret-i sadaiyyeye terk ve tevdi ediyorlar...*” üçüncü sayfada da iç haberlerle, Suat Derviş imzalı “*Yeni çığır!*” başlıklı bir hikâye ve yine Suat Derviş imzalı “*Hiçbiri*” başlıklı bir tefrika yer alıyor. Son sayfada ilan ve reklamlar ile “*Doryan Grey’in tasviri*” başlıklı tefrika var.

Yeni Şark’ın 31 Aralık 1922 tarihli sayısının ilk sayfasındaki haberlerin çoğu barış görüşmelerine ayrılmış. Sayfanın baş kısmındaki “*Son haberler*” yazısının altında büyük puntolarla şu yazıyor: “*Devletler müzakeratı kestiler, ultiमतom mahiyetinde bir sulh muahedesi hazırlıyorlar. Lord Kürzon’un bütün gayretleri müzakeratın Musul meselesinde inkıtaa uğradığını gizlemeğe matuftur*”. Haber başlıkları şöyle: “*Musul petrollerine göz dikenler dünyayı tekrar ateşe verecekler mi?*”, “*Musul meselesine dair iki yüzlü müzakerat mı var?*”, “*İstiklalimizi müemmen bir sulh istiyoruz*”, “*Ekalıyetler meselesinde mütakabil müsaadat*”, “*Kapitülasyonlar meselesi müşkülleşti*”,

⁷³ Rauf Ahmet, “İki seyahat münasebetiyle”, *Yeni Şark*, 1 Kânunısani 1922, s.2.

“İsviçre matbuatı ve konferans”, “Çiçerin’in Amerika milletine beyannamesi” ve “Yugoslavya mümessilinin mühim beyanatı”. İkinci sayfada hem Lozan hem de iç konularla ilgili haberler var. Ayrıca Rauf Ahmet imzalı, uzunca bir makale yer alıyor. Makale şöyle başlıyor: “Sulh işleri hakkında birkaç gündün beri beliren bedbinlik cereyanı öyle pek çabuk geçecek gibi görünmüyor.” Konferans safahatına değinildikten sonra şöyle deniliyor: “Bize kalırsa altı haftadan beri devam eden müzakerat bütün sulh meselelerini kâfi derecede tenvir etti. Heyet-i umumiyeye dair etraftı bir proje hazırlanarak kati kararımızı vermeye ve konferansta her mühim mesele hakkında son sözumüzü söyler, tekalifatımızın mütecezzi kabul etmez bir kül olduğunu anlatırsak daha iyi olur zannediyoruz. Yoksa müzakerat ve müsaadat makinesine bir kere elimizi kaptırdık mı kolumuzu ve hatta vücudumuzu kurtarmak müşkül olacak gibi görünüyor.”⁷⁴ Üçüncü sayfada da iç ve dış haberler var. Bir de F. S. İmzalı ve “Beneş’in ukalahlığı” başlıklı makale ile “Beyaz kelebek” isimli tefrika yer alıyor. Son sayfada ilan ve reklamlar ile Fransızcadan tercüme edilmiş uzun bir hikâye yer alıyor.

3. İstanbul’un 1922 Yılı Türkçe Dergileri

1922 yılında İstanbul’da yayın hayatı süren Türkçe dergi sayısı ise 37’dir. Bunların 15 tanesi 1922 yılında yayın hayatına başlamıştır. Dokuz tanesi 1921, iki tanesi 1920, üç tanesi 1919 ve 8 tanesi ise 1883-1916 yıllarında yayın hayatına girmiştir. Bu dergilerden altısının yayın hayatları 1922’de başlamış ve son bulmuştur. Dergiler arasında da resmi ve mesleki olanlar vardır. 1922 yılı içinde yayınlanan veya yayın hayatında bulunan henüz tespit edemediğimiz başka dergilerin de var olması muhtemeldir.

Şimdilik tespitini yapabildiğimiz 37 dergi alfabetik olarak ve yayında buldukları tarihler itibarıyla şunlardır: *Aile Tabibi* (1922-1922), *Akbaba* (1922-1977), *At Yarışları* (1922-1922), *Aydede* (1922-1922), *Aydınlık* (1921-1925), *Ayine* (1921-1923), *Bizim Mecmua* (1922-1928), *Bugün* (1922-1922), *Ceride-i İlmiye* (1914-1922), *Çil Horoz* (1922-1922), *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* (1916-1933), *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası* (1916-1933), *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası* (1916-1933), *Dergah* (1921-1923), *Düşünce* (1922-1922), *Genç Komünist* (1922-1925), *Güleryüz* (1921-1923), *Hadisat-ı Hukukiye (ve Tarihiye)* (1922-1925), *Hekim* (1922-1923), *İctihad* (1904-1932), *İstanbul Paj Medikalleri* (1922-1924), *İstanbul Seririyatı* (1919-1951), *Karagöz* (1908-1968), *Mahfel* (1920-1926), *Mecmua-i Askeriye* (1883-1947), *Muallimler Mecmuası* (1922-1927), *Mühendis Mektebi Mecmuası* (1922-1923), *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası* (1921-1928), *Polis Mecmuası* (1913-1928), *Spor Alemi* (1919-1931), *Türkiye İdman Mecmuası* (1922-1925), *Türkiye İktisad Mecmuası* (1921-1926), *Yarın* (1921-1922), *Yeni İnci* (1919-1923), *Yeni Nesil* (1921-1922), *Yeni Ziraat Gazetesi* (1920-1923) ve *Zincirbend Gençlik* (1921-1923).

⁷⁴ Rauf Ahmet, “Bedbinlik dalgası”, *Yeni Şark*, 31 Kânunievvel 1922, s. 2.

3.1. İstanbul'un 1922 Yılı Dergileri Hakkında

İstanbul'da 1922 yılı içinde yayın hayatında olan dergilerin bir kısmı resmi, bir kısmı mesleki, bir kısmı kültürel, bir kısmı mizahi, bir kısmı ideolojiktir. 1922 yılı dergileri ana hatlarıyla şöyle tasnif edilebilir: 6 tanesi çeşitli mesleklerle ilgili: *Bugün*, *Çil Horoz*, *Hadisat-ı Hukukiye*, *Muallimler Mecmuası*, *Türkiye İktisad Mecmuası* ve *Yeni Ziraat Gazetesi*. 5 tanesi resmi veya yarı resmi kurum yayını: *Ceride-i İlmiye*, *Mecmua-i Askeriye*, *Mühendis Mektebi Mecmuası*, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası* ve *Polis Mecmuası*. 5 tanesi mizah dergisi: *Akbaba*, *Aydede*, *Ayine*, *Güleryüz* ve *Karagöz*. 4 tanesi sağlıkla ilgilidir: *Aile Tabibi*, *Hekim*, *İstanbul Paj Medikalleri* ve *İstanbul Seririyatı*. 3 tanesi kültür, edebiyat, fikir ve sanat dergisi: *Dergâh*, *Düşünce* ve *Yarın*. 3 tanesi sporla ilgilidir: *At Yarışları*, *Spor Alemi* ve *Türkiye İdman Mecmuası*. 3 tanesi bilimsel dergidir: *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası* ve *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*. 3 tanesi ideolojik yayını: *Aydınlık*, *Genç Komünist* ve *Zincirbend Gençlik*. 1 tanesi fikir dergisi: *İctihad*. 1 tanesi çocuk dergisi: *Bizim Mecmua*. 1 tanesi kadın dergisi: *Yeni İnci*. 1 tanesi dini nitelikli dergi: *Mahfel*. 1 tanesi öğrenci kültür dergisi: *Yeni Nesil*.

Bu dergilerin çoğu resmi, bilimsel ve mesleki olduklarından, içerik itibarıyla Millî Mücadele yanlısı veya karşıtı bir tanımlamada bulunmak zordur. Fakat kültür, edebiyat, fikir ve mizah dergilerinin içeriklerinden hareketle takındıkları tutum hakkında bir şeyler söylenebilir. Bu çerçevede kültür, edebiyat ve fikir dergileri hakkında kısaca şunlar söylenebilir: *Dergâh* dergisi bir kültür, edebiyat ve fikir dergisidir ve Anadolu hareketini desteklemektedir. *Düşünce* çok yönlü bir kültür dergisidir ve görülebilen sayılarında Millî Mücadele'nin lehinde veya aleyhinde bir görüş beyanına tesadüf edilmemiştir. *Yarın*, kültür, edebiyat ve düşünce dergisidir. Millî Mücadele'ye yakın duran bir yayını çizgisi izlemiştir.⁷⁵ *İctihad* bir fikir dergisidir ve yayınlarında lehte ve aleyhte görüş beyanına rastlanmamaktadır. Fakat 23 Kasım 1922 tarihli sayısında Anadolu hareketi ile ilgili değerlendirme yazısında, olumlu bakış sergilenmektedir.

1922 yılı İstanbul'unun mizah dergilerine gelince; 1922 sonlarında yayını hayatına giren *Akbaba*, Ankara hükümeti lehinde bir yayını çizgisine sahiptir. *Aydede* ise Millî Mücadele'nin amansız bir muhalifidir.⁷⁶ Sahibi Refik Halit Karay'ın yazıları muhalif olmakla beraber, dergide yazısı bulunan birçok yazar görüş beyan etmemeyi tercih etmiştir. *Ayine* mecmuası tarafsız gibi görünmekle beraber, 1922 yılı boyunca sayfalarında Millî Mücadele komutanlarının resim ve fotoğraflarına yer vererek, olumlu bakışını göstermiştir. *Güleryüz* mizah dergisi, renkli resim ve karikatürleriyle açıkça

⁷⁵ Selma Meikel, "Yarın Mecmuasının Tafsilli Fihristi (1-10 Sayılar)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep 2014.

⁷⁶ *Aydede* hakkında bkz. Ayşe Yazıcıoğlu, *The Portrait of Istanbul in 1922 as Extracted from Aydede (Man in the Moon) Comics Periodical*, Boğaziçi University, Master of Arts, İstanbul, 2010; Özgün Nil Dümen, *Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güleryüz (1922)*, Hacettepe Ü. AİİTE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Anadolu hareketini desteklemiştir.⁷⁷ Dönemin mizah dergilerinin en kıdemlisi olan *Karagöz* de hem karikatür ve resimlerle hem de yazılarıyla Millî Mücadele'ye destek vermiş bir yayın organıdır.⁷⁸

Diğer dergilerden bazıları hakkında özetle şunlar söylenebilir: Dönemin kadın tek kadın dergisi *Yeni İnci*, çok bariz olmamakla beraber, bazı küçük yazı ve fotoğraflarla Anadolu hareketine olumlu yaklaştığını göstermiştir. Bir öğrenci dergisi olan *Yeni Nesil* de benzer bir çizgi izlemiştir. Sol görüşlü *Aydınlık* dergisinde, Anadolu hareketinin yanında veya karşısında olduğunu gösteren bir yayın politikası izlememiştir. Ağırlıklı olarak işçiler ve grevler üzerinde yoğunlaşmıştır.

3.2. Değerlendirme

1922 yılı İstanbul Türk basın hayatına ana hatlarıyla bakıldığında, gazetelerin çoğunun basın tarihinin kıdemli gazeteleri olduğu söylenebilir. Resmî gazeteler hariç, gazetelerden sadece bir tanesi Millî Mücadele hareketine karşı yayın yapmıştır. Diğer gazeteler az veya çok Anadolu'daki harekete destek mahiyetinde yayın yapmıştır. Öyle ki dönemin İstanbul gazetelerinde, İstanbul hükümetine ilişkin haberler dikkati çekmeyecek kadar azdır. Gazetelerde Anadolu hareketi ve Ankara hükümeti haber ve yorumları baskındır. Bu durum Ankara hükümetinin İstanbul kamuoyunun desteğini aldığını, İstanbul hükümetinin psikolojik olarak, dönemin kaybedeni konumunda olduğunu göstermektedir. 1922 yılı İstanbul basınının Anadolu'daki harekete desteği, 1919, 1920 ve 1921 yıllarındaki, giderek artan çizginin zirve noktasıdır.

Basın üzerindeki kontrol açısından bakıldığında, sansürün önceki yıllardan çok farklı değildir. Sansürden etkilenmeyen gazete yok gibidir. Nitekim sondaj yöntemiyle yapılan incelemeler Millî Mücadele'nin yanında veya karşısındaki bütün gazetelerin sansürden olumsuz etkilendiği açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akşam
İkdam
Peyam-ı Sabah
Renin
Tercüman-ı Hakikat
Tevhid-i Efkâr
Vakit
Yeni Şark

⁷⁷ Güleriyüz dergisi hakkında bkz. Dümen, *agt*; Tunay Devrim, "Güleriyüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi", Mimar Sinan GSÜ SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

⁷⁸ Ayşe Bedir, "Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939", Doktora Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 2019.

Kitap, Makale ve Tezler

- Akbayar, Nuri, Orhan Koloğlu, *Gazeteci Bira Aile Us'lar: Mehmet Asım, Hakkı Tarık, Hasan Rasim*, Çağdaş Gazeteciler Derneği, İstanbul, 1996.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Bates, İstanbul, 1984.
- Bedir, Ayşe, "Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939", Doktora Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara, 2019.
- Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, AAM, Ankara, 2014.
- Çakır, Hamza, *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri [Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın]*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- Çelik, Asena Yağmur, "Yeni Şark Gazetesi (İnceleme ve Seçilmiş Metinler)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara, 2021.
- Devrim, Tunay, *Güteryüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi*, Mimar Sinan GSÜ SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Duman, Hasan, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, IRCICA, İstanbul, 1986.
- Dümen, Özgün Nil, "Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güteryüz (1922)", Hacettepe Ü. AİİTE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Gerçek, Selim, Nüzhet, *Türk Matbuatı*, (Der. Ali Birinci), Gezgın Kitabevi, Ankara, 2002.
- Gezgın, Faruk, *Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikayesi*, İSİS, İstanbul, 2010.
- Güner, Zekai -Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, AAM, Ankara, 1990.
- Günyol, Vedat, "Matbuat", *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, MEB, İstanbul, 1969.
- İnuğur, Nuri, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1992.
- Kavaklı, Nurhan, *Bir Gazetenin Tarihi Akşam*, YKY, İstanbul, 200.
- İnuğur, Nuri, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1992.
- Kocabaşoğlu, Uygur., Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2019.
- Kodal, Burak, "Peyam-ı Sabah (11306-11786 Sayılar İnceleme ve Seçilmiş Metinler)", Yüksek Lisans Tezi, Niğe Ömer Halisdemir Ü. SBE, Niğe, 2019.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, Çev. Erol Üyepazarcı, Müteferrika, İstanbul, 1998.
- Kudret, Cevdet, "Birkaç Örnek ile Mütareke Dönemi Sansürü", *Tarih ve Toplum*, C. 9, S. 53 (Mayıs 1988), s. 42.
- Meikel, Selma, "Yarın Mecmuasının Tafsilli Fihristi (1-10 Sayılar)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep, 2014.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, TTK, Ankara, 1996.
- Tekin, Mehmet, "Tercüman-ı Hakikat", *TDVİA*, C. 40, İstanbul, 2011.

- Yalçinkaya, Abdurrahman, “Vakit Gazetesinde Millî Mücadele (16 Mayıs 1919-20 Kasım 1922)”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. AİİTE, Erzurum, 2019.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 1922-1971, Haz. Erol Şadi Erdiñç, Pera, İstanbul, 1997.
- Yazıcı, Nesimi, *Takvim-i Vekayi “Belgeler”*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1983.
- Yazıcıoğlu, Ayşe, “The Portrait of Istanbul in 1922 as Extracted from Aydede (Manin the Moon) Comics Periodical”, Boğaziçi University, Master of Arts, İstanbul, 2010.

ONUNCU BÖLÜM
Mudanya Mütarekesi
ve
Lozan Heyetinin Belirlenmesi

VELİD EBÜZZİYA’NIN KALEMİNDEN MUDANYA MÜTAREKESİ

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan*
Yüksel Yıldırım**

Giriş

Türk ordusu Batı Anadolu’yu işgalden kurtarmış, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına doğru ilerlemeye başlamıştır. İtilaf Devletleri arasında günler süren tartışmalar sonunda mütareke yapmak için 23 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa’ya çağrıda bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri adına İstanbul’daki Yüksek Fransız Komiseri Pele ve Franklin Bouillon İzmir’e gidip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdir. Görüşmeler sonunda Mudanya’da bir toplantının yapılması kararlaştırılmıştır.

Mudanya Mütarekesi’ne İsmet Paşa başkanlığındaki askeri heyet ve gazeteciler¹ katılmış, ayrıca Mareşal Fevzi Paşa ve Refet Paşa da Mudanya’da hazır bulunmuştur. İtilaf Devletlerinden İngiltere’yi General Harrington, Fransa’yı General Charpy, İtalya’yı General Monbelli temsil etmişler, Franklin Bouillon ise gözlemci olarak konferans salonunda bulunmuştur.² Muharebe sonucu yenilen Yunanlılar ise Mudanya ön-

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi ORCID: 0000+0002+8782+7355

** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1923*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2016, s. 413-414; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi, C. 1*, Yedigün Haber Ajansı Yayınları, Ankara, 1997, s. 34-36.

- 1 Mudanya Konferansına TBMM Hükümeti adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Yarbay Tevfik Bıyıklıoğlu, Bnb. Seyfi Düzgören, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, iki Kâtip katılmış ve Türk basınından Tevhid-i Efkâr, Akşam, Hakimiyetti Milliye, İkdâm, Sabah Vakit gazetesi muhabirleri katılmışlardır. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 273.
- 2 *T.C Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)*, İSH. Kutu No: 1798. Gömlek No. 92. Belge 1., 3 Ekim 1922; Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s.158; İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 144. İsmet İnönü, *Hatıraları Lozan Antlaşması I.*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 29; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi II*, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 75-76; Turan, *age*, s. 273.

lerinde bulunan bir gemide bulunan General Mozarakis ile Albay Sarıyanis tarafından takip edilmiştir.³

Tamamen Fransızca olarak sürdürülen konferans 3 Ekim 1922 tarihinde başlamış,⁴ İngiliz ve İtalya temsilcileri arasında çıkan anlaşmazlık⁵ nedeniyle 5 Ekim günü görüşmelerde kesinti yaşanmıştır. 7 Ekim tarihinde tekrar başlayan görüşmeler sonunda 11 Ekim 1922 tarihinde mütareke imzalanmıştır.⁶

Görüşmeler Öncesi Gelişmeler

Mudanya Mütarekesi'ne katılmak üzere *Tevhid-i Efkâr* adına gazetenin sahibi ve başyazarı Velid Ebüzziya, iki muhabir ve iki fotoğrafçı olmak üzere beş kişi motorla yola çıkmışlardır.⁷

Velid Bey ve arkadaşlarının, yolları İngilizler tarafından kesilmiş ve alıkonmuşlardır.⁸ Bu olayı sonraki yıllarda kendisiyle yapılan bir röportajda Velid Ebüzziya, detaylı bir şekilde anlatmıştır. 1939 yılında *Son Posta* gazetesi muhabirlerinden Nusret Safa Coşkun'un röportajda *Gazetecilik hayatınızda hem acı hem de en güzel hatıra* nedir, sorusuna Velid Bey, Mudanya konferansına katılma macerasını anlatarak cevap vermiştir.

Velid, Mudanya'ya herkesten evvel yetişmek amacıyla mensup olduğu M.M. grubuna silah sevkine hizmet eden Yusuf Reis'in motorunu ayarlamış, yanına fotoğrafçı Ali ve Şükrü Beyleri, muhabir Talat Bey'i ve hariciye memurlarından Enis Bey ile birlikte Sirkeci İskelesi'nden yola çıkmışlardır. Çok geçmeden karakol vazifesi gören İngiliz karakol gemisi peşimize takılıp *Dur ve geri dön* emrini vermiş, Velid Yusuf Reis'ten hızı arttırmasını istemiş, karakol gemisinin *Geri dön yoksa ateş edeceğiz* işareti vermesi üzerine dönmek durumunda kalmışlardır.⁹

Geri döndüklerine hala pişman olan Velid Ebüzziya, yalnız olsaydı yola devam edip onları atlatabileceğini belirtirken kaç defa İngiliz muhafaza asker ve gemilerinin burnu dibinden Anadolu'ya silah geçirmiş bir adamın, bu köhne karakol gemisinin işaretiyle onlara kendi eliyle teslim olmayacağını, fakat yanımda dört can vardı ve onlardan mesul olduğumu belirtmiştir.

Karakol gemisinin yanına döndüklerinde İngiliz gemi kaptanına, Mudanya'ya İsmet Paşa'nın yanına gitmekte olduklarını belirtmiş olsalar da gazetecileri Dolma-

3 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan Ilgar), Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 196.

4 ATASE Arşivi. İSH. Kutu No: 1787. Gömlek No. 81. Belge 9., 4 Ekim 1922.

5 ATASE Arşivi. İSH. Kutu No: 1794. Gömlek No. 43. Belge 1., 5 Ekim 1922.

6 ATASE Arşivi. İSH. Kutu No: 1790. Gömlek No.27. Belge 1., 7 Ekim 1922; ATASE Arşivi. İSH. Kutu No: 1787. Gömlek No.99. Belge 1., 12 Ekim 1922.

7 "Başyazarımız ile Muhabirlerimiz Mudanya'ya Giderken", *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ekim 1922.

8 ATASE Arşivi. İSH. Kutu No: 1719. Gömlek No.78. Belge 1., 3 Ekim 1922.

9 Nusret Safa Coşkun, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, (Haz. Şaban Özdemir), Çolpan Kitap, Ankara, 2020, s. 20-21.

bahçe önüne demirlenmiş, hareketi milliyeye hizmet edenler için hapisane olarak kullandıkları Zuhaf silah gemisine götürüp ambara tıkmışlardır.

Ambarda aylardan beri yatan iki biçare Karadenizli vatandaşın olduğunu belirten Velid Bey, sabahleyin rıhtımda askerlere teslim edildiklerinde tutuklanma olayında bir yanlışlık olduğu, karakol gemisinin yanıldığı belirtilip özür dilenmiştir. Velid, kendilerine Mudanya'ya gideceklerine dair bir izin kâğıdı vermelerini istediğinde, *Bir yasak yok ki izin kâğıdı verelim* cevabı ile istek reddedilmiştir. Tekrar yakalanma durumunda ne olacağını sorduğunda, *dikkat edin bir daha yakalanmayın, mesela Sirkeci'den hareket edeceğinize Kumkapı sahilinden hareket edin, orada karakol gemimiz yoktur* cevabını almıştır.

Velid Ebüzziya, yaşadıklarını özetlerken işgal kuvvetleri tarafından birkaç defa yakalandığını, ağır şartlarda hapsedildiğini ve Malta'ya sürülmüş olmasına rağmen, Zuhaf korvetine atılmanın hepsinden ağır geldiğini, hatta o korvet ambarındaki bir gecelik macerayı ömrü oldukça unutmaya imkân olmadığını belirtmiştir.¹⁰

Yaşanan kötü günden sonra Çatladıkapı'dan yola çıkan gazeteciler üç dört saat yolculuk sonrası Mudanya'ya ulaşmış, ardından İsmet Paşa ile görüşme imkânı bulmuşlardır. O sırada Mudanya Konferansı'na memur edilen İstanbul İngiliz Komutanı Harrington henüz gelmemiş, bunu fırsat bilen Velid Ebüzziya, iki fotoğrafçısı ile Mudanya İskelesi'nde beklemeye başlamışlardır. O gün Harrington gelmiş, motorla Mudanya İskelesi'ne çıktığında kendisini karşılamak üzere İsmet Paşa yalnız bir yaver göndermişti. Yaverden başka karşısında iki fotoğrafçı gördüğünde poz vermek istemese de nihayetinde durmuş ve yağmura rağmen fotoğrafçılara poz vermiştir. Velid, bu fotoğrafları ve vaziyeti İzmir zaferini bütünleyen ikinci bir Anadolu zaferi olarak değerlendirmiştir.¹¹

Velid, gazetenin 2 Ekim 1922 tarihli nüshasında *Mudanya Konferansı* başlıklı başmakalesinin dört paragrafı sansür nedeniyle silinmiş olsa da mütareke hakkında genel bilgiler vermiştir. Öyle ki Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekenin akdine razı olduğunu, Franklin Bouillon'un Başkomutan ile görüşmesi, verilen teminat, İtilaf Devletlerinin milli sınırlar içinde bulunan Trakya'nın geri verilmesini kabul ettiklerini ve yapılacak mütarekede kabul edilen şartların teyit edileceği dair bilgiler paylaşmıştır.¹²

Bununla birlikte gazetenin ilk sayfasında fotoğraflar ile birlikte mütareke ilgili haberlere geniş yer verilmiştir. *Mudanya Konferansı Yarın Toplanacak vü Trakya Huded ile Yunanlıların Tahliyesi...*, *Mösyö Franklin Bouillon'un muhabirimize Beyanattı, Hükümeti Milliye'mizin Mudanya Konferansı Hakkındaki Notası* başlıkları altında ayrıntılı haberler kamuoyuna duyurulmuştur.¹³

10 Coşkun, *age*, s. 21-23.

11 Coşkun, *age*, s. 24-26.

12 ATASE Arşivi. İSH. Kutu No: 1535. Gömlek No: 5. Belge 1. 2. 3.; "Mudanya Konferansı", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922.

13 Velid Ebüzziya, "Mudanya Konferansı", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922; "Mudanya Konferansı Yarın

Gazetenin 3 Ekim tarihli sayısında *Mudanya Konferansı Bugün Saat 11.00'de Toplanıyor* başlığı altında Türk heyeti hakkında bilgi verilirken İsmet Paşa'nın 26 Ağustos günü Kocatepe'de orduyu idare ederken çekilmiş fotoğrafı ile İtilaf Devletleri temsilcilerin fotoğrafları yayımlanmıştır. Bununla birlikte konferansta ele alınacak konular dört madde halinde verilmiştir.¹⁴

2. Görüşmelerin Başlaması

2.1. Konferansın Birinci Günü 3 Ekim 1922

Tevhid-i Efkâr gazetesi muhabirlerinin Mudanya'dan göndermiş oldukları bilgiler *Mudanya Konferansı Hakkında İlk Haber* başlığı altında yayımlanmıştır. Haberdeki bilgilere göre üç müttefik devleti Mudanya'ya ulaştıklarında aralarında bir toplantı düzenleyerek müzakere esaslarını beraber kararlaştırıp, ardından Türk temsilcileri ile ilk toplantının gerçekleştiği bildirilmiştir. Konferansta İsmet Paşa'ya Asım Paşanın refakat ettiğini, Refet ve Mareşal Fevzi Paşa'nın Mudanya'da hazır olduklarını, Trakya, Çanakkale ve İstanbul meselesi ve Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasında İzmir'de yapılan görüşme hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁵

Bu arada 6 Ekim tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesine *Başyazarımızdan Gelen En Son Haberler ve Başyazarımızdan* başlıkları ile günlük olarak yaşanmış gelişmelerin raporları bir arda yayımlanmıştır. Başyazar Velid Ebüzziya'nın göndermiş olduğu telgraflara göre konferansın birinci gününde Fransız temsilcisi General Charpy ve Franklin Bouillon (Edgar – Kine) zırhlısı ile salı günü sabah saat yedi civarında Mudanya'ya gelmiş, ardından İtalya temsilcisi General Mombelli (Dalileo) zırhlısı ile Mudanya'ya ulaşmıştır. İngiliz temsilcisi General Harrington, (İron Duke) zırhlısı ile saat on birde iki torpidoyla beraber Mudanya'ya ulaşmış ve konferansın ilk celsesinin saat 15.00'te toplandığı belirtilmiştir.¹⁶ İsmet Paşa'nın başkanlığında başlayan oturumda İtilaf generalleri tarafından *Askeri Mukavele* adında *Türkiye Büyük Millet Meclisi mümessili ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin murahhası İsmet Paşa Hazretleri ile İtilaf Devletleri Generallerinden cümle-i resmiyesiyle* cümlesiyle başlayan, on maddeden oluşan bir teklif sunulmuştur, bu on maddenin müzakeresi nedeniyle toplantı akşam yediye kadar devam etmiştir. Oturum sona erdikten sonra generaller gemilerine geri dönmüşlerdir.¹⁷

Toplanacak ve Trakya Hudud ile Yunanlıların Tahliyesi...”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922; “Mösyö Franklin Bouillon'un Muhabirimize Beyanatu”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922; “Hükümeti Milliyeye'mizin Mudanya Konferansı Hakkındaki Notası”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1922.

14 “Mudanya Konferansı Bugün Saat 11.00'de Toplanıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Ekim 1922.

15 “Mudanya Konferansı Hakkında İlk Haber”, *Tevhid-i Efkâr*, 4 Ekim 1922.

16 Velid Ebüzziya, “Mudanya Konferansının Birinci Günü”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922; Ayrıca bakınız: Gündüz, *age*, s. 196.

17 Velid Ebüzziya, “Başyazarımızdan Gelen En Son Haberler ve Başyazarımızdan”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922.

Velid Ebüzzıya ayrıca konferans süresince Mudanya’da bulunan Fevzi Paşa ile yapmış ve mülakat esnasında İsmet Paşa ve Refet Paşa’nın da orada hazır bulunduğunu, Refet Paşa’nın da görüşleri alınmıştır.¹⁸

“Fevzi Paşa, askerî harekât devam ederken Mudanya konferansının teklif edildiğini, sulhperver olduğumuzdan teklifin kabul edildiğini belirtmiştir. Başlıca arzularının Trakya’daki Yunan mezâlimine bir an evvel son verilmesi ve Trakya’nın teslim edilmesidir ki bu amaç temin edildiği durumda konferanstan iyi sonuçların çıkacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Misak-ı Milli kararlarını gerçekleştirmeye katıyen karar kıldıklarını, milletin de arzusunun bu yönde olduğunu, bu bağlamda ordunun maddi ve manevi kuvvetinin iyi olduğunu ve çıkacak her türlü engelin üstesinden gelineceğini vurgulamıştır. O cihetle bu günkü müzâkereden iyi sonuçların çıkması sulh aleminin menfaati için gerekli olduğunu, taleplerinin meşru hukuktan ibaret olduğunu ve bu nedenle her ne olursa olsun kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Refet Paşa da Fevzi Paşa’nın konferans hakkındaki bu düşüncelerine tamamen katıldığını ve Misak-ı Milli kararlarının kesin olduğunu, çünkü bu amaçlarla yola çıktıklarını ve bu maksadın her türlü elde edileceğinden emin bulunduğunu ilave etmiştir.”

2.2. Konferansın ikinci Günü 4 Ekim 1922

Velid Ebüzzıya’nın *Tevhid-i Efkâr* gazetesine göndermiş olduğu raporlar Mudanya Mütarekesi hakkında önemli ipuçları da vermektedir. Şöyle ki konferansın ikinci günü, yani 4 Ekim’de toplanmanın Fransa’nın *Adgarkina* adlı zırhlı gemisinde devam ettiği bildirilmiş, gazetede zırhlı geminin karadan çekilmiş fotoğrafı ile birlikte detaylı bilgiler paylaşılmıştır. Fransa zırhlı gemisinde gerçekleşen toplantının iki celse olarak toplanıp akşam saat 19.00’a kadar devam ettiği, ilk celseye İsmet Paşa başkanlık yaptığını, ikinci celsede İtilaf Generallerinin toplantıyı açtığı bilgisine yer verilmiştir. Aynı zamanda konferansa Yunan temsilcilerin katılması mevzu bahis olsa da görüşmenin Mustafa Kemal Paşa ile Mösyö Franklin Bouillon arasında imzalanan protokol mucibince yürütüldüğü belirtilip reddedilmiştir. Ayrıca Trakya’da Yunanlıların tahliye edilmesi ve bölgenin Türk hâkimiyetine bırakılması üzerine tartışmalar yapılmıştır.¹⁹

2.3. Konferansın Üçüncü Günü 5 Ekim 1922

Konferansın üçüncü günü 5 Ekim’de toplanmanın iki celse şeklinde devam ettiği ve İsmet Paşa’nın toplanma öncesi Mösyö Franklin Bouillon ile kısa bir konuşma yaptığını, gelişmelerin ümit verici olduğu şeklinde bilgiler verilmiştir. Ardından İn-

18 “Fevzi ve Refet Paşalarla Mülakat”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922.

19 Velid Ebüzzıya, “Mudanya Konferansının İkinci Günü”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922; “Mudanya Konferansı Dün dahi İçtimaalarına Devam Eylemiştir”, *Tevhid-i Efkâr*, 5 Ekim 1922.

giliz Generali Harington, Trakya bölgesinin Türk hâkimiyetine geçmesi konusunda İngiliz hükümeti ile görüşmek istediğinden konferans 24 saat müddetle dağılmıştır.²⁰

2.4. Konferansın Dördüncü Günü 6 Ekim 1922

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Ekim 1922 tarihli nüshasında *Başyazarımızdan Telgraflar* başlığı altındaki ilk telgrafta Anadolu'da Yunan ordusunun yenilmesi ile ele geçirilen yüklü miktardaki cephane mühimmatı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İkinci telgrafta ise yaklaşık 40 kilometre uzunluğundaki bir yolun baştanbaşa terk edilmiş düşman otomobilleri ile dolu olması ile birlikte 5 milyon değerinde uçak ve uçak levazımının terk edilmiş olduğu ve bu malzemelerin çok işe yarayacağı bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte İtilaf Generallerinin 6 Ekim günü Mudanya'ya gitmek için İstanbul'dan yola çıktıkları haberine yer verilmiştir.²¹

2.5. Konferansın Beşinci Günü 7 Ekim 1922

Mudanya Konferansı'nın 7 Ekim günü düzenlenen toplantılarda kesin bir kararın alındığına dair net bilgilerin olmadığı da belirtilmiştir. Generallerin gitmesinden sonra ki içtimalar Fransızlarla İtalyanlar imza için bekleyip İngilizlerden gelecek hala talimatı beklediklerini, çünkü her ne kadar generaller İstanbul'dan Mudanya'ya dönüp geç saatlerde bir toplantı yapmış olsalar da Harington henüz cevap olmadığından toplantı sabah saat sekiz buçuğa ertelenmişti. Nihayetinde dün sabah sekiz buçukta, öğleden sonra iki buçukta birer toplantı yapılmış olsa da kesin bir karar alınmamış, fakat konferansın daha fazla uzamasına imkân kalmadığına ümit edilmiştir.²²

2.6. Konferansın Altıncı Günü 8 Ekim 1922

Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı Velid Ebüzziya, 8 Ekim günü İsmet Paşa ile yapmış olduğu mülakat *İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanâtı* başlığı altında iki fotoğraf ile yayımlanmıştır. Konferans binasının balkonunda gerçekleşen mülakat, İsmet Paşa ve Velid Ebüzziya'nın yan yana çekilmiş fotoğrafı ile yayımlanmıştır. Bu fotoğraf daha sonra İsmet Paşa tarafından *Mudanya'da Velid Beyin güzel sözleriyle konuşurken, 11 Teşrinievvel 1338, İsmet* notlarıyla imzalanmıştır.²³

Velid Ebüzziya, İsmet Paşa ile yaptığı mülakat sırasında askeri vazifesini şanlı bir zaferle tarih sayfalarına kazandıran İsmet Paşa'nın siyasi vazifesini de aynı muvaffa-

20 Velid Ebüzziya, "Mudanya Konferansının Üçüncü Günü", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922; "Müttefik Generalleri Komiserlerle Temas Etmek Üzere Dün İstanbul'a Geldiler", *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ekim 1922.

21 Velid Ebüzziya, "Mudanya'daki Ganimetimizin Küsüratı Vahamiyeti", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Ekim 1922; "Müttefik Generalleri Dün Öğleden Sonra Mudanya'ya Avdet Ettiler", *Tevhid-i Efkâr*, 7 Ekim 1922.

22 "Mudanya Konferansı'nın Dünkü İçtimada Bir Kararı Kati Verip Vermediği Henüz Malum Değildir", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ekim 1922.

23 "Mudanya Konferansı'nın Son Kararı Malum Değildir", *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922.

kiyetle yerine getirmekte olduğu bilgisini verip, konferanstaki gelişmeler ve vaziyetin ne olduğu sorusunu sormuştur. İsmet Paşa'nın, Trakya'nın tahliye edilerek iadesini istediklerini, İtilaf generallerinin tahliye kararını kabul etmelerine rağmen teslim konusunu hükümetleri ile görüşmek için zaman istediklerini ifade ettiğini okuyucularına duyurmuştur. İsmet Paşa'nın, konferansta bu konular tartışılırken aynı zamanda Türk ordusunun her an hazırlıklı olması emrini vermiş olduğunu, çünkü bu zaman zarfında Yunanlıların toparlanmaya çalıştıkları belirtilirken, haklarının çok geçmeden gerçekleşeceğini ümit ettiğine dair bilgiler vermiştir.²⁴

Mülakat sonrası çekilen diğer fotoğrafta Binbaşı Tahsin, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi başyazarı Velid Ebüzziya, Binbaşı Sabri, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Albay Hulusi Alataş, Binbaşı Seyfi Akkoç, General Asım Gündüz ve *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak yer almışlardır.²⁵

Velid Ebüzziya tarafından İstanbul'a gönderilen diğer bir raporda *Mudanya Konferansına Dair Bir Tebliği Resmimiz* başlığı altındaki bilgiler olmuştur. Tebliğde yer alan bilgiler Fransa ve İtalya temsilcilerince kabul edilen esas Edirne şehrinin Meriç sağı sahasındaki askeri hattı ve Karaağaç dahil olmak üzere Türkiye'ye iadesi ve Trakya'dan müttefik askeri birliklerinin tahliyesi ile beraber Doğu Trakya'nın barış konferansından evvel Türkiye'ye teslim edilmesi şeklindedir. Bununla birlikte Yunanlıların Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a götürüp hapsediği askeri ve sivil kişilerin Türkiye'ye iade edilmesi bilgileri de yer almaktadır. Aynı zaman yine gazetenin Başyazarı Velid tarafından gönderilen *Mudanya Konferansının Son Celseleri* başlıklı yazıda konferansın gün içindeki gelişmelerinin ayrıntıları da rapor şeklinde yayımlanmıştır.²⁶

2.7. Konferansın Yedinci Günü 9 Ekim 1922

Tevhid-i Efkâr gazetesinin 10 Ekim Salı günü nüshasında *Başyazarımız Tarafından Özel Vasıtayla Gönderilmiştir* başlığı altında günün gelişmeleri aktarılmıştır. Öyle ki 8 Ekim günü konferansın toplanmış olduğu, General Harington'a İngiliz hükümeti tarafından yeni bir talimatın gelmiş olduğu, fakat Fransa ve İtalya generallerine yeni bir talimat gelmemiş olduğundan konferansın zaruri olarak 9 Ekim günü toplanması teklif edilmiştir. Böylelikle generaller hükümetleri ile görüşmek için İstanbul'a gitmişlerdir. Yaşanan gelişmeler üzerine *Pazar Toplantısında İtilafname Neden İmzalanmadı* başlıklı ikinci yazıda Velid'in paylaştığı bilgiler şöyledir: “Bugün Pazar, şu mektubu yazdığım anda saat akşamın yedisini bulmuştur. Konferansın 24 saat mühletle ertelendiği dakikadan beri üç defa 24 saat geçmiş olduğu halde henüz toplanma düzenlenemedi ve müzakere bir türlü başlamadı.” Ardından General Harington'a hü-

24 “İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyannatı”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922.

25 “İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyannatı”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922; Ayrıca fotoğraf için bakınız: Türk Tarih Kurumu Arşivi, EÖ-191-78, Mudanya.

26 Velid Ebüzziya, “Mudanya Konferansı'nın Son Celseleri”, *Tevhid-i Efkâr*, 9 Ekim 1922.

kümeti tarafında bir tebliğ geldiğini, fakat General Charpy ve General Mombelli'ye herhangi bir talimat gelememiş olduğundan Fransa ve İtalya temsilcilerinin İstanbul'a gitmiş oldukları bilgisine yer vermiştir.²⁷

2.8. Konferansın Sekizinci Günü 10 Ekim 1922

Velid Ebüzziya'nın Mudanya'dan göndermiş olduğu rapor, *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 11 Ekim tarihli nüshasında *Konferansın Son İçtimadaki Müzakerat* başlığı altında günün gelişmeleri okuyuculara duyurulmuştur. Bu rapora göre Mudanya konferansında artık önemli bir değişiklik arz etmeye başlamış, çünkü General Harington hükümeti ile görüşmüş ve ortaya koyduğu değişiklik tartışmaya neden olmuştur. İngilizler tarafından hazırlanan yeni sözleşmeye göre Trakya'nın boşaltılması için istenilen 30 günlük müddet 45 güne çıkarılmış olduğu gibi Trakya'da bulundurulacak jandarma sayısı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının her iki sahilinde barış yapılarına kadar askeri bir hattın oluşturulması gibi yeni maddeler eklenmiştir.

General Harington bu yeni programı harita üzerinde İsmet Paşa'ya sunmuştur. Toplantının ikinci celsesinde ise aynı değişiklikler General Harington tarafından General Charpy ve General Mombelli'ye sunulmuştur. Fakat belirlenen yeni sınırlar, teklifin yapılma şekli ve tarzı, Türklerin haklarıyla ilgili olarak önemli ve ciddi tesirler yaptığı belirtilmiştir. Yabancı temsilciler yeni teklife karşı cevap istemişlerdir. Türkiye temsilcisi İsmet Paşa, cevaptan evvel bu yeni mukavele şartları için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden talimat almak mecburiyetinde olduğunu belirterek kararı diğer toplantıya bırakmıştır. Velid, toplantılar esnasında yaşanan durumu yansıtırken vaziyetin gergin olduğunu, milli hükümetin son cevabı beklenirken, konferanstaki Türk temsilcilerin büyük azim ve fedakarlıklar gösterdikleri gibi her türlü tedbiri de düşündüklerini belirtmiştir. Böylece Türkiye hükümetinin vereceği kararın ya harp ya da sulh ile sonuçlanacağı düşüncesini paylaşmıştır. Bununla birlikte Mudanya'da müttefikin generalleri tarafından yapılan son teklifin yeni şartları *Mudanya'da Müttefikin Generalleri Tarafından Son Teklif Edilen Mukavele-i Askeriye Muhteviyatı* başlığı altında yeni programdaki değişiklikler dört madde şeklinde paylaşmıştır.²⁸

2.9. Konferansın Dokuzuncu Günü 11 Ekim 1922

Mudanya konferansının başladığı ilk günden itibaren *Tevhid-i Efkâr* gazetesi ilk sayfasını tamamen Mudanya konferansına dair haberlere ayırmıştır. Öyle ki konfe-

27 Velid Ebüzziya, "Mudanya Konferansı'na Dair Bir Tebliği Resmimiz", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ekim 1922; "Konferans Pazar Günü Toplanmadı, Dün İçtima Edip Etmediği de Meçhuldür", *Tevhid-i Efkâr*, 10 Ekim 1922.

28 Velid Ebüzziya, "Konferansın Son İçtimadaki Müzakerat", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ekim 1922; Velid Ebüzziya, "Mudanya'da Müttefikin Generalleri Tarafından Son Teklif Edilen Mukavele-i Askeriye Muhteviyatı", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ekim 1922.

ransta yaşanan günlük gelişmeler, yapılan röportajlar ve Türk ordusu hakkındaki bilgiler fotoğraf ve haritalar ile birlikte paylaşılmıştır. Mudanya konferansının imzalandığı 11 Ekim gününe dair haberler ise şöyledir:

Gazetenin manşetine “*Mudanya mukavele-i askeriyesi dün sabah saat 06.30’da imzalanarak Trakya ve Edirne konusundaki kararlar resmi ve kati bir şekil aldı. Yunan temsilcileri mukaveleyi imzalamamış olmasının hiçbir önemi yoktur*” başlığı atılmıştır.

Mudanya Mukavelesinin İmzalandığını Mabeyni Tebliği Resmîyiz” şeklindeki alt başlıkta Mudanya Mütarekesi’nin 14 -15 Ekim tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği, 10 gün içinde Yunan ordusunun çekileceği, Doğu Trakya ve Edirne’nin Türkiye’ye teslim edileceği vb. ayrıntılara yer verilmiştir. Aynı zamanda “Trakyaımızın Ehliyetini Temin Eden Mudanya Mukavele-i Askeri Resmî” başlığı ile imzalanan antlaşmasının 14 maddesi doğrudan yayımlanmıştır.²⁹

Mudanya konferansına dair Velid Ebüzziya’nın gözlemlerini içeren ayrıntılı bilgiler “*Mudanya’da Nasıl İtilaf Hasıl Oldu ve Mukavele Nasıl İmzalandı*” başlığı altında yayımlanmıştır. Velid Ebuzyiya’ya göre Ankara’dan talimat beklenirken konferansın bir oturumu açılmış, İsmet Paşa’nın sabır metaneti sonunda önemli düzeltmeler uygulanmıştır. Talimat gelmeden evvel, mütarekenin ansızın imzalanmış olduğunu belirten Velid Bey, bir gün evvel akşama kadar bir haftadan beri hazırlanmış ve şekilden şekle girmiş mukavelenin imzalanacağına ihtimal verilmemiş olduğunu ifade etmiştir. Hatta son iki günün toplantıları uzun sürdüğü gibi herkeste bir karamsarlığın ve gerginliğin hasil olduğunu ve bu gerginliğin bütün gün devam ettiğini de belirtmiştir. Aynı gün İsmet Paşa, Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’dan son bir talimat istemiş ve gelecek cevaba göre konferansı sürdürmeyi düşünmüştür.

Velid Bey Mudanya ile ilgili yazılarında İsmet Paşa’ya özel bir anlam yüklemeyi de ihmal etmemiştir. Dayanaklılığı ve azmi ile konferansın seçkin komutanı ve savaştaki başarısını herkese takdir edildiğini belirttiği İsmet Paşa’nın çok düşünceli olduğunu, sulhperver azmi ve vatanın menfaati müdafaadaki kararı arasında zihninde şiddetli bir mücadele vukuu bulduğunu ifade etmiştir.

Saat altıda generallerin gelmesi ile oturumun asabiyet içinde açıldığını, iki saat süren toplantıya verilen bir ara ile generaller salondan çıkıp kendi aralarında görüş-tüklerini, ancak ne konuşulduğunun anlaşılmadığını aktarmıştır. Velid Bey’in yazısından anlaşıldığına göre ardından toplantı yeniden başlamış, bu defa 21.30’a kadar devam etmiş, görüşmenin bitmesiyle salondan çıkan bütün temsilcilerin yüzünde bir memnuniyet belirmiş ve nihayet bir anlaşma hasil olmuştur.

Dışarıda sabırsızlıkla bekleyen gazetecilerin sorularına müşavirler, kesin bir anlaşmaya varıldığını, mütarekenin gece saat 12.00’de imzalanacağını bildirmişlerdir. Velid Bey, alınan haber ile sabahtan beri devam gerginliğin bittiğini, İsmet Paşa ve mahiyetini teşkil eden güzide erkanın iki gün boyunca yaşadıkları gerginlik ve endi-

29 Velid Ebüzziya, “Trakyaımızın Ehliyetini Temin Eden Mudanya Mukavele-i Askeri Resmî”, *Tevhid-i Efkar*, 12 Ekim 1922.

şelerin aslında müttefik temsilcilerinin son kararlarında Sevr antlaşmasını tatbik etme girişimlerinden kaynaklı olduğunu açıklamıştır. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi yaşanan bu gelişmeleri Mudanya'dan gönderilen dört fotoğraf ile yayımlamıştır.³⁰

Gazetenin fotoğrafçısı tarafından çekilen ilk fotoğrafta İsmet Paşa ve General Harington, ikinci fotoğrafta Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İsmet Paşa, General Harington, General Charpy ve General Mombelli'nin beraber buldukları bir kare, üçüncü fotoğrafta İsmet Paşa ve üç generalin imzasının bulunduğu mütareke kâğıt metni, dördüncü fotoğrafta ise Mudanya konferansının toplandığı yalının denizden görüntüsü yer almıştır. Bunların yanı sıra Başyazar Velid Bey'in 10 Ekim akşam saat 22.00'de yazıp göndermiş olduğu bir telgrafi da yayımlanmıştır.³¹

Mütareke Sonrası

Mudanya Konferansı'nın imzalanması neticesinde *Tevhid-i Efkâr* gazetesi muhabirleri İstanbul'a dönmüş, Velid Ebüzziya'nın ilk başmakalesi *Mudanya Konferansında İsmet Paşa* başlıklı yazısı olmuştur. Bu başlık altında Velid, doğrudan İsmet Paşa'yı ele almış, Mudanya konferansı süresince yapmış olduğu gözlemlerini kaleme almıştır. Böylelikle konferansın en büyük, en kıymetli ve en dikkat çeken bu genç komutanın ilk defa giriştiği bu siyasi savaşta zafer kazanmasını, onun kendine has nitelikli azmine, milli davaya aşırı derecede olan bağlılığına ve milletin istiklalini sağlamak konusundaki kati ve şiddetli kararına bağlı olduğumuz dile getirilmiştir. İsmet Paşa'nın konferansa milli hakları her ne pahasına olursa olsun savunma amacıyla geldiğini, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Trakya'yı almadan konferanstan ayrılmayacağını, çünkü bu genç komutanın üç seneden beri mücadelenin içinde bulunan biri olup kazanılan taarruzun bir komutanı olduğu belirtilmiştir. İşte bu zaferlerle Mudanya konferansına gelen İsmet Paşa'nın, konferans süresince oldukça samimi, gayretli, inançlı, üstün şahsiyeti ve seçkinliği ile milli davayı müdafaaya ettiği de yazıda yer almıştır. Aynı zamanda bütün milletin yükünü sırtında taşıyan bu komutanı fikir ve kararından döndürmek imkân dahilinde olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte İsmet Paşa'nın bir diplomat olmadığı, fakat bütün davranışları ile ön planda olduğu gibi kendisinin bir işaretini bekleyen ordusunun bulunmasının kendisine güç kazandırdığına ve bu nedenle her gün bir tuhaflik gösteren müzakereden ümitsiz olmadığına dair bilgiler verilmiştir.³²

Tevhid-i Efkâr gazetesinde bu bilgiler paylaşılırken İsmet Paşa tarafından Velid Ebüzziya'ya verilen imzalı fotoğraf da paylaşılmıştır. Gazetenin foto muhabiri tarafından çekilen fotoğrafta sadece İsmet Paşa bulunmaktadır. Fotoğrafın üst kısmında

30 Velid Ebüzziya, "Mudanya'da Nasıl İtilaf Hasıl Oldu ve Mukavele Nasıl İmzalandı", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1922.

31 Velid Ebüzziya, "Mudanya'da Nasıl İtilaf Hasıl Oldu ve Mukavele Nasıl İmzalandı", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Ekim 1922.

32 Velid Ebüzziya, "Mudanya Konferansında İsmet Paşa", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922.

iki satır halinde İsmet Paşa'nın *Muhterem Velid Beyefendiye Mudanya Konferansı Hatırası, Hatıra-i Muhabbet, 11 Ekim, İsmet.*, el yazısı ile yazılan notu ve imzası yer almaktadır. İkinci fotoğrafta ise İsmet Paşa ile birlikte Mudanya Konferansı'nda alınan zafere hizmet eden Erkân-ı Harbiye'den kişiler de bulunmaktadır.³³ Ayrıca *Tevhid-i Efkâr* gazetesine bir hatıra olarak verilen bu fotoğrafın altında; "*Bu Resim, Konferansın Hitamını Müteakip Gazetemiz İçin Bir Hatıra Olmak Üzere İsmet Paşa ve Erkanı Harbiyyesi Tarafından Sureti Mahsusa Verilmiştir*" notu da yer almaktadır.³⁴

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sonucunda Yunan ordusunun, Trakya'yı tahliye etmeye başladığı haberi de *Tevhid-i Efkâr*'ın sayfalarına yansımıştır.³⁵ Velid Bey, yaşanan gelişmeleri değerlendirirken *Muvaffakiyetimizi Kendimize Borçluyuz* başlığı altında kazanılan siyasi zaferin üstünlüğünü askeri zaferin bir tamamlayıcısı olduğunu belirtmiştir.³⁶

Velid Ebüzziya, Türk milletinin göstermiş olduğu muvaffakiyeti, Namık Kemal'in *Sana senden gelir ancak işde dad lazımsa, Ümidin kes zaferden gayriden imdad lazımsa*, beytine uygun bir şekilde kendi hukukunu kendi girişimi ile ortaya koyduğunu da okuyucularını aktarmıştır.³⁷

Sonuç

Tevhid-i Efkâr Gazetesinin sahibi ve başyazarı Velid Ebuziya Bey, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinin canlı şahidi olmuş en önemli gazetecilerden biridir. Mudanya'dan gönderdiği yazılarla süreci kamuoyuna aktarmış ve özellikle İstanbul'un doğru bilgi almasının yolunu açmıştır. Velid Ebuziya Bey'in Mudanya'dan telgraf marifetiyle gönderdiği yazılar, günlük niteliği taşımaktadır.

Bağımsız bir gazeteci olmasına karşın Velid Bey'in yazıları, resmi bildiri niteliği de taşımaktadır. Zira başta İsmet Paşa olmak üzere, Mudanya'da bulunanlarla yapılan mülakatlar, Türk resmi çevrelerinin görüşlerini de yansıtmıştır.

Velid Ebuziya Bey, Mudanya'da görüşmeleri ve çıkan sonucu iyimserlikle karşılamış ve bu bağlamda İsmet Paşa'ya da özel bir anlam yüklemiştir. İsmet Paşa'nın askeri başarılarını hatırlatmış, diplomasideki maharetlerini de bu başarılarla eklemiştir.

Kısacası Velid Ebuziya Bey'in gözünden bakıldığında Mudanya Mütarekesi kazançlı bir ateşkes antlaşmasıdır ve İsmet Paşa da başarılıdır.

33 Fotoğrafta yer alan kişiler, Miralay Hulusi Bey, Kaymakam Ebüzziya Tevfik Bey, Kaymakam Seyfi, Binbaşı Tahsin Bey, Komutan Yaveri Binbaşı Sabri Bey, Erkanı Harbiye Reisi Yaveri Yüzbaşı Avni Bey, Yüzbaşı İrfan Bey ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa yer almaktadır. Kaynak: *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922.

34 Velid Ebüzziya, "Mudanya Konferansında İsmet Paşa", *Tevhid-i Efkâr*, 13 Ekim 1922.

35 "Trakya Tahliyesi Hakkında Müteffikin Tebliği", *Tevhid-i Efkâr*, 15 Ekim 1922.

36 Velid Ebüzziya, "Muvaffakiyetimizi Kendimize Borçluyuz", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ekim 1922.

37 Velid Ebüzziya, "Muvaffakiyetimizi Kendimize Borçluyuz", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Ekim 1922.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)

Sürelî Yayınlar

Tevhid-i Efkâr

Kitap

- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, C.1*, Yedigün Haber Ajansı Yay., Ankara, 1997.
- Coşkun, Nusret Safa, *Unutulmuş Gazeteciler Unutulmaz Hatıralar*, (Haz. Şaban Özdemir), Çolpan Kitap, Ankara, 2020.
- Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan İlgar), Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- İnönü, İsmet, *Hatıraları Lozan Antlaşması I.*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2016.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi II*, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi II*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Türkgeldi, Ali, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

MUDANYA GÖRÜŞMELERİNDE YUNANİSTAN

Çağla D. TAĞMAT*

Giriş

1919-1922 yılları Yunanistan için, rüyalarını süsleyen bir hayale ulaşmak için çabaladığı, hatta 15 Mayıs 1919 tarihi ile de bu rüyaya iyiden iyiye yaklaştığını zannettiği bir süreçti. Aynı süreç Türkler için ise bir ölüm kalım ya da var olma savaşıydı. Başka bir deyişle bu yıllar, Yunanistan'a gerçek dışı hayallerin somutlaştığını düşündüren, Türkler açısından da olabildiğine gerçek bir direnişin yaşandığı bir dönemdi. 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'e çıkması, başka bir deyişle Anadolu'ya atıkları adım, bir yandan zafer sarhoşluğu yaratırken, diğer yandan da ciddi bir özgüven aşılammıştı onlara. 1921 yılında ilk kez düzenli Türk ordusuyla Batı cephesinde karşılaşan Yunan kuvvetleri, bir yandan işin zor olduğunu anlarken, aynı zamanda Yunan hükümetleri de İngilizlere verdikleri abartılı sözlere ve vaatlere yenilerini ekliyorlardı. Ellerindeki belge Sevr Antlaşması belgesiydi ve ne pahasına olursa olsun Türklerle imzalatılacakları konusunda ısrar ediyorlardı.

26 Ağustos 1922 tarihinde ilk ve son Türk saldırısıyla başlayan ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile son bulan Anadolu'daki Yunan macerasına atılan darbeler bununla da kalmayacaktı. Savaş bittikten sonra devam eden süreç, ateşkes görüşmeleri ile devam edecekti ve bununla ilgili arka plandaki görüşmeleri Eylül ayında başladı. Yapılan bu görüşmelerde ateşkes sürecinin Trakya üzerine odaklanacağı az çok belli olmuştu. Yine Eylül ayında, Yunanistan'da savaş sonrasında bir darbeyle iktidarı ele alan İhtilal Komitesi, Venizelos'a göndermiş olduğu telgrafta acilen onun yardımına ihtiyaçları olduğunu yazmıştı.¹ Zira Mudanya görüşmelerinden itibaren Lozan Antlaşması imzalanana dek Venizelos ilk aşamada telgraf trafiği ile sonrasına da doğrudan ön planda diplomatik tecrübesini kullanacaktı.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, tagmat@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9047-0131.

1 Grigoros Dafnis, *Synoptiki Istoría tis Synghronis Ellados*, Organismos Ekdoseos Didaktikon Biblon, Athinais, 1969, s. 30.

1. Mudanya Görüşmelerine Doğru

Mudanya görüşmesinde yer alacak olan devletlerin temsilcileri askeri formasyona sahip kişilerdi. İsmet Paşa, Batı Cephesi Komutanı olarak Mudanya'daydı. Bu durum çok da garipsenecek bir durum değildi. Zira İsmet Paşa Batı cephesinde aktif görev almıştı ve askeri bir sözleşmenin imzalanması ile sonuçlanacak görüşmelerde TBMM Hükümetini temsil etmesi şartıydı değil.

İngiliz temsilci ise General Charles Harington idi. Harington, 1921-1923 yılları arasında, Türkiye Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanlığı görevine atanmış ve dolayısıyla İstanbul'da uzun zaman geçirmişti. 1921'den 1923'e kadar İstanbul'da yaşananlara şahit olmuş ve Mudanya'ya İstanbul'dan Kraliyet gemisi Iron Duke ile gelmişti.²

General Georges Charpy de Fransız Kuvvetleri Komutanı olarak İstanbul'da bulunmaktaydı ve Mudanya görüşmelerinde Fransa'yı temsil etmek üzere Franklin Bouillon ile birlikte Quinet Zırhlısıyla 3 Ekim sabahı Mudanya'ya doğru yola çıkmıştı.³

General Ernesto Mombelli de tıpkı diğer iki General gibi İstanbul'daki İtalyan Kuvvetleri Komutanıydı. Ayrıca Silahsızlanma Komisyonu Başkanlığı da yapmış⁴ ve Mudanya görüşmelerine, İstanbul'dan Duvilio Zırhlısıyla gelmişti.

Görüşmelerin başladığı gün durmadan yağmur yağıyordu ve şiddetli rüzgâr vardı. Generaller çok dar bir alanda toplanmışlardı. Masada yalnızca dört devletin heyet başkanları ve onların tercümanları vardı. Bir gaz lambasının aydınlattığı odada savaş sonlandırmak için çalışmalar başlamıştı.⁵

Bir İngiliz belgesi, 20-23 Eylül 1922 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen müzakerelerde alınan karara göre, görüşmenin ana gündeminin, Yunanların Doğu Trakya'dan çekilmesi ve Türk Yunan kuvvetlerinin çatışmasını önleyecek bir hattın belirlenmesi olduğunu açıklıyordu.⁶

Öte yandan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın 2 Ekim tarihli yazısıyla, Mudanya'daki görüşmelerde temsilci olarak görevlendirildiğini öğrenen Mazarakis'in bu görevlendirmeye ilk tepkisi, daha önce zaferle girmiş olduğu topraklara şimdi yenik bir şekilde girmek istemediği şeklinde verdiği cevaptı. Ancak bu görevi kabul etmekten başka çaresi olmadığını da biliyordu.⁷ Mazarakis Mudanya'ya gidecek ama karaya çıkmayacak ve müzakere masasına oturmayacaktı.

2 Atilla Oral, *Sömürge Valisi'nin Himayesinde Vahdettin'in İhanetleri ve İşgal İstanbul'u: Charles Harington*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 16

3 Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII, Kasım 1997, S. 39.

4 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 201.

5 Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Sander Yayınları, İstanbul, 1973. s. 516.

6 *National Archives*, CAB/ 23/ 31

7 Aleksandros Mazarakis-Ainionos, *Apomnimevata*, İkaros, (T.Y.), s. 307.

2. Mudanya’da Yunan Heyeti

3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya’da başlayan görüşmeler, İsmet Paşa’nın Müttefik devlet generallerine masada yer göstermesiyle, onun başkanlığında başladı.⁸ Görüşmelerde İsmet Paşa’ya Kurmay Başkanı General Asım (Gündüz) ile Harekât Şubesi Müdürü Yarbay Tevfik (Bıyıklıoğlu) ve Fevzi Paşa (Çakmak) eşlik ettiler.⁹

İlk gününde Yunanların Doğu Trakya’dan çekilecekleri hattın görüşüldüğü Mudanya Görüşmeleri esnasında Paris’teki Venizelos ve Atina’daki Yunanistan Hükümeti, Doğu Trakya konusundaki tutumlarını iyiden iyiye sertleştiren mesajlar veriyorlardı. Aynı gün Paris’teki Yunan temsilcisi Athos Romanos’un aktardığı bilgi ise dikkat çekiciydi. Romanos, General Harington’a, Fransız ve İtalyan temsilciler tarafından Yunan kuvvetlerinin Trakya’dan çekilmesi konusundaki fikirlerinin değişmesi için bir talimat verdiğini ifade etmişti.¹⁰

Görüşmelerin başladığı gün Venizelos’un Atina’ya gönderdiği telgraf ise şu şekildeydi:

“Düşünce o ki eğer hükümet Doğu Trakya’daki Rum nüfusu göçe zorlarsa suç işlemiş olur. Tabii ki eğer mümkünse, barış görüşmelerine kadar Rumların yaşamlarını ve mal varlıklarını güvence altına alarak onlara daha iyi bir yer bulabiliriz. Nüfus mübadelesi görüşmeleri esnasında konferansta bulunacağım...”

Türkler mal varlıklarına yağma hareketine başlayarak, Rumları sürgün edecekler... Doğu Trakya, Helenizm açısından kesin olarak kaybedilmiştir. Türkler, başkentlerinin (İstanbul) eşiğinde yabancı bir nüfusun varlığına tahammül edemeyecekler... Yunanistan’da yaşayan Türklere gelince; geri çekilme sorunu ortadan kalkınca onlara Yunan topraklarından uzaklaşmaları için davette bulunacağım.”¹¹

Anlaşılan o ki Venizelos, Mudanya Ateşkesinin sonucunu önceden görmekteydi ve Trakya Helenizmi’nin son bulduğunu acı bir şekilde kabul ediyordu. Bunda elbette ki Müttefiklerin Eylül ayı sonunda Paris’te gerçekleştirdikleri toplantıda, Doğu Trakya’nın kaderi ile ilgili aldıkları karar büyük rol oynamıştı. Venizelos’un kafasını kurcalayan tek sorun ise Doğu Trakya’daki Rumların ne şekilde iskân edileceğiydi. Trakya ve İstanbul arasındaki yakınlık, 1920 yılında Sevr Antlaşması imzalandığı anda Venizelos için akıl almaz bir avantajken, şimdi korkutucu bir hal almıştı. Venizelos’un, Lozan’da gündeme gelecek ve uzun süre tartışma konusu olacak mübadele konusuna değinmesi de aslında onun aklında her şeyi planladığını ortaya koymaktay-

8 *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, s. 53.

9 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele*, C. I, TTK, Ankara, 1992, s. 445.

10 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [41]*.

11 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [2]*.

dı. Ülkesi sınırları içindeki Türk nüfusa olan tahammülsüzlüğünü de son satırlarda açıkça ifade etmişti.

Venizelos Atina'ya bu telgrafi gönderdikten kısa bir süre sonra başka bir telgraf daha yolladı. 4 Ekim 1922'de Mudanya görüşmelerini takip etmek için yola çıkmaya hazırlanan Mazarakis, Venizelos'tan gelen bu telgraf ile görüşmelerin ne doğrultuda gerçekleşeceği konusunda az çok fikir sahibi oldu. Venizelos telgrafında şöyle diyordu:

“Yeni (Yunan) hükümet şunu bilmelidir ki, maruz kaldığımız felaketin tarifi imkânsızdır. Yalnızca Kuzey Epir'i kaybetmekle kalmadık Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı da kaybettik. Şu andan itibaren resmen müttefikimiz olan üç büyük devlet Türkiye'ye boyun eğmeye karar verdiler. Kendimizi askeri ve diplomatik bir yalnızlık içinde görüyorum. Bu kayıplar, bizi tehdit eden talihsizlik dizisinin maalesef sonu değil. Türkler bizi Batı Trakya'dan da atmak için ellerinden geleni yapacaklar ve Yunan ordusunun Anadolu'da sebep olduğu zararlar için bizden tazminat isteyecekler, adaları müdafaa etmemize engel olacaklar ve donanmamızı teslim etmek zorunda kalacağız... Tüm bunlardan dolayı Yunanistan hazırlıklı olmalı... Eğer barış görüşmelerinden önce Trakya'yı terk edersek konferansa temsilci yollamamızın bir anlamı kalmayacak. Trakya'yı denizden ve karadan etkili bir şekilde savunmak için her türlü önlemi almamız gerekir. Bir de Kemal'in İngiltere ile savaşa girme olasılığı var. Bunun gerçekleşmesi halinde İngiltere'ye yardımcı olmak için de hazırlıklı olmalıyız...”

Trakya konusunda Müttefiklerimizin alacağı karar bunun aksi olursa, korkarım ki ülkemi yurtdışında temsil teklifini geri çevirmek durumunda kalacağım. Hükümet, görüşlerimi kabul ediyorsa bunu bilmeliyim. Buna göre Müttefik Kuvvetlere birtakım garantiler vereceğim. Diğer taraftan İngiltere'nin Türklere Boğazlarda tam serbestlik vermeyeceği konusunda emin olabiliriz. Bir savaş halinde İngiltere'yi desteklersek Türklerin Avrupa'ya geri dönmesi imkânsız olacaktır.”¹²

Venizelos telgrafıyla Mazarakis'e durumun kısa bir özetini aktarmış ve Trakya konusunda öğüt vermişti. Bu telgraftan anlaşılan şu ki Doğu Trakya, Venizelos'un genel görüşleri açısından en belirleyici konuydu. Hali hazırda Batı Anadolu ve İstanbul konusunda şansı kalmadığını kabullenen Venizelos, halen Yunan işgali altında olan Doğu Trakya konusunda oldukça dirençli çıkmıştı. Atina'ya yolladığı ilk telgrafta *“Doğu Trakya kesin kaybedilmiştir”* diyen Venizelos, bu telgrafında daha farklı bir üslupla hükümeti direnişe ve Trakya'yı savunmaya davet ediyordu.

12 Harry J. Psomiades, “Thrace and the Armistice of Mudanya October 3-11, 1922”, *The Journal of Modern Hellenism*, Vol. 17-18, (2000-2001), s. 236.

Dafnis'in aktardığına göre 4 Ekim'de Mudanya'ya ulaşan Yunan heyetinin önüne bir gün sonra ateşkes taslağı konulmuş ve bu taslak henüz görüşmelerin ilk gününde temsilcilerin Edgar Chinet Fransız zırhlısında yaptıkları toplantıda hazırlanmıştı.¹³ Hazırlanan plana göre Yunan temsilciler henüz Mudanya'ya ulaşmadan önce; Yunan ordusunun Meriç'in gerisine çekilmesi, Trakya'nın tahliyesinin on beş içinde tamamlanması, Yunanların çekileceği alanın yönetiminin Müttefiklere teslim edilmesi ve boşaltılan bölgenin aynı gün Türklere teslim edilmesi ve Türk yetkililerine düzeni sağlamak amacıyla jandarma kuvvetlerinin eşlik etmesi gibi esaslar karara bağlanmıştı bile.¹⁴

Arka plandaki Venizelos, yazışmalarında teslimiyetçi tavır sergilemezken, bir taraftan da aklında Bulgarlar ve Sırlara yönelik şüpheli düşünceler dönüp duruyordu. Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'nin diplomatik görüşmeler dışında Yunanistan'ı olası bir çatışmada desteklemeyeceğini açıklaması ve bunun üstüne Venizelos'un Türk-Bulgar yakınlaşmasından şüphelenmesi, onu iyiden iyiye rahatsız etmişti.¹⁵

Venizelos uzaktan Yunan Hükümeti ve Yunan generaller ile iletişime devam ederken, Savaş Bakanlığı'nın hazırladığı altı maddelik bir talimatnameyle Mudanya'ya doğru yola çıkan Mazarakis ve heyet için kırmızı çizgi Doğu Trakya'ydı. Dolayısıyla Trakya'nın tamamen boşaltılması Yunan heyeti açısından söz konusu olamazdı.¹⁶

Venizelos başta olmak üzere, tüm Yunan siyasi çevrelerinin anlamadığı ya da anlamak istemediği husus ise Türklerin Doğu Trakya'nın boşaltılması konusundaki kararlılığı ve bu kararlı yaklaşımın Müttefik Devletler tarafından da fark edilerek kabul görmüş olması idi.

Pire'den Sfendoni muhribi ile yola çıkan¹⁷ Plastiras ve Mazarakis, Tekirdağ'a uğrayıp oradan Sarıyannis'i de alarak Mudanya'ya geçtiler.¹⁸ 4 Ekim 1922'de öğleden sonra Mudanya'ya ulaşan üç kişilik Yunan heyeti,¹⁹ Mazarakis'in aktardığına göre görüşmelere hiç katılmadı, hatta İsmet Paşa'yı görmedi bile!..²⁰

Mudanya görüşmeleri daha ilk andan itibaren garip bir havada başlamıştı. Görüşmelerin asıl muhatabı olan Yunanistan'ın oturumlara katılmaması, kendisiyle ilgili kararların alınmayacağı anlamı taşıyordu. Resmen kabul edilmese de Yunan ordusu Anadolu'daki İngiliz varlığının vekilliğini üstlenirken, İngiltere de diplomaside Yunanistan adına karar alma yetkisine sahip gibi görünüyordu. Bu nedenle Türk tarafının, Yunanistan'ın görüşmelere katılmamasından dolayı bir rahatsızlık duymadığı ve konferansın bu yüzden başarısız olacağını düşünmediğini söyleyebiliriz. TBMM Hükümeti, Anadolu ve Trakya'nın geleceğini vekillerle değil, asillerle görüşecekti.

13 Dafnis, *age*, s. 31.

14 Dafnis, *age*, s. 31-32.

15 *The Times*, 3 Ekim 1922.

16 Mazarakis-Ainionos, *age*, s. 308.

17 İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 160.

18 Mazarakis-Ainionos, *age*, s. 312.

19 Dafnis, *age*, s. 45.

20 Mazarakis-Ainionos, *age*, s. 312.

Yunan tarafı genel duruşunu tüm açıklığıyla ortaya koyarken, Müttefikler yeni bir savaşın patlak vermesi konusunda tedirgin ve isteksizdi.²¹ Mudanya'daki İngiliz temsilci General Harington'un Foreign Office'e aktardığına göre, ortam gergindi ve Mudanya, Ankara'dan gelen politikacılarla dolup taşıyordu. Türklerin, hoşlanmadıkları her maddenin tartışılmasını sonraya bırakarak devamlı Ankara'ya danışmaları, İngiliz generali oldukça bunaltmıştı. Harington'ı iki arada bırakan noktalardan diğeri de Venizelos'un, Doğu Trakya'yı boşaltmanın imkânsız olduğu konusundaki ısrarıydı. Harington, Venizelos'un bu ısrarının Türklerin elini kuvvetlendireceği, Müttefiklerin de pazarlık gücünü azaltacağı düşüncesindeydi.²²

Mudanya'daki görüşmeleri uzaktan izlemekle yetinen Yunan generaller, İhtilal Komitesi'nin temsilcileriydi. Komitenin konuya genel bakışı ise şu şekildeydi: *"Türkler Küçük Asya'da kazandı ama Trakya'da değil. Eğer Trakya'yı istiyorlarsa bırakın gelsinler ve savaşalım"*²³ Bu görüş, aslında Mudanya Görüşmelerine bizzat katılmayan Yunan heyetinin düşüncelerini, Yunan diplomasisinin ne üzerine inşa edildiği ve edileceğinin de sinyallerini veriyordu. Çünkü Mudanya görüşmeleri her ne kadar askeri bir toplantı olsa da ipin ucundan tutan el Venizelos'a aitti.

Bu esnada Venizelos, Lord Curzon'ı ikna etme çalışmalarına devam ediyordu. Generaller Mudanya'da uzlaşmaya varmaya çalışırken, Venizelos da tüm ikna yeteneğini devreye sokmuş, Doğu Trakya için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Venizelos'un Doğu Trakya için kendince en önemli argümanı, hemen hemen katıldığı tüm diplomatik görüşmelerde öne sürdüğü nüfus istatistikleriydi. Curzon'ı ikna etmek için Trakya ve İstanbul'daki toplam Rum nüfusun 1 milyon olduğunu iddia eden Yunan devlet adamının Curzon'dan aldığı cevap, Doğu Trakya'daki Rum nüfusun 500 bini geçmeyeceği, hatta 300 bin ile 500 bin arası olabileceği yönündeydi.²⁴ Curzon verdiği bu karşılık ile duruma yönelik temkinli yaklaşımını Venizelos'a hissettirmişti.

Müzakerelerin üçüncü gününde, 5 Ekim'de İsmet Paşa Yunan heyetinin nerede olduğunu sordu ve General Harington Yunan generallerin, yalnızca Yunan ordularının çekileceği hattı tayin etmek için geldiğini ve hattın belirlenmesinin siyasi bir mesele olduğu, Yunan heyetinin buna yetkili olmadığı ve yeni talimatları aldıktan sonra toplantılara katılacakları cevabını verdi. İsmet Paşa ise yetkili değilse görüşmelere katılmalarının bir anlamı olmadığını belirterek, Yunanlarla ayrı bir müzakere masasına oturmayacaklarının altını çizdi.²⁵

Tam da bugün, çözümü gereken konularda Müttefik generallerin kaçak dövüşmeleri, görüşmelerin kesintiye uğramasına neden oldu. Müttefikler ve Yunan temsilciler aynı gün, durumla ilgili fikir alışverişi yapmak amacıyla (Stergiadis'i İzmir'den kaçırın) İngiliz Iron Duke Dretnotu'nda buluştular. Bu buluşma esnasında görüşmele-

21 *The Times*, 4 Ekim 1922.

22 *National Archive, CAB/23/31*.

23 Psomaidis, *agm*, s. 234.

24 *National Archive, CAB/23/31*.

25 Eyyupoğlu, *age*, s. 166.

rin detaylarından bihaber olan Yunan heyeti, ciddi sorunların yaşandığını ve Müttefik generallerinin, Doğu Trakya sorunu konusunda hükümet görüşlerini almak üzere²⁶ İstanbul'a gittiğini öğrendi.²⁷ Plastiras'ın aktardığına göre, Müttefik Devlet temsilcilerinin hükümetlerinden görüş almak amacıyla İstanbul'a gitmeleri Yunanistan için yeni umutlar doğurmuştu.²⁸ Bir sonraki gün Müttefik Devletlerin generalleri geri döndü ve Yunan heyeti yeniden Iron Duke'e davet edildi. General Mazarakis, hükümetinden yeni bir direktif alamadığını belirterek Müttefiklerin bir önceki gün sundukları ateşkes taslağına ret cevabı verdi.²⁹ Ancak, Müttefiklere genel Yunan görüşünü açıklayan bir bildiri sundular. Bildiride, Yunan askeri kuvvetlerinin Meriç'in batısına çekilme teklifini askeri bir önlemden ziyade, siyasi bir durum olarak görüldüğü, yetkilerinin siyasi kararları tartışmaya yeterli olmadığı, bu konunun muhatabının Yunan Hükümeti olduğu belirtilerek, konuyu tartışmaya muktedir olmadıkları belirtiliyordu.³⁰

Aynı tarihte "*Mudanya'daki alçakça karar*" başlığıyla konuya değinen *Embros* gazetesi, Yunanistan'ın Trakya'dan çekileceğini okuyucularına aktarıyordu.³¹ Tam da bu anda General Harington ile General Plastiras görüşme fırsatı buldular. Plastiras açıkça İngiliz Generale "*Bizi neden cezalandırıyorsunuz? Neden bizi dilenci yerine koyuyorsunuz? 300 bombardıman silahım var ve 20 günde 15-16 cephe kurabilirim. Kemal ordusuna karşı gelebilirim, sadece Trakya'da değil Anadolu'da da...*" şeklinde veryansın edip, süreci tersine çevirebileceğine ikna etmeye çalışmıştı. Ancak İngiliz general oldukça realistti: "*Kim böyle bir mucizeye inanır ki?*"³² Plastiras'ın bu sözleri belki de Harington'a, bir yıl önceki Yunan rüyasını hatırlatmıştı. İnönü Muharebeleri'nden (1921) sonra Yunanistan eski Başbakanı Kalogeropoulos³³ ve General Papulas³⁴ İngiliz Hükümeti'ni her defasında bıkmadan usanmadan, Mustafa Kemal'in kuvvetlerini üç ayda yenecekleri ve Ankara'ya girerek ona Sevr'i imzalatacakları konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Ancak sonuç çok da beklemedikleri gibi olmamıştı.

Diğer yandan Trakya yalnızca Yunanistan'ın değil Türkiye'nin de hassas noktasıydı. Çünkü Yunanların iddialı Megali İdeası Anadolu'da bozguna uğramıştı. Ancak İhtilal Komitesi'nin genel görüşü "*Kemal kazandıysa sadece Küçük Asya'da kazandı*"³⁵ şeklindeydi. Geçmişi çok derin olan Megali İdea'yı mağlup eden ise henüz birkaç yaşındaki Misak-ı Milli idi. Bu zafer masa başında diplomatik beceriyle değil,

26 *Ethnos*, 23 Ekim 1922.

27 Mazarakis- Ainionos, *age*, s. 313; *Apomnimonemata Stilianu Ep. Gonatas 1897-1957*, Athinai, 1958, s. 250.

28 *Nikolaos Plastiras, Sta Gekonata 1909-1945, Athinai, 1948*, s. 277.

29 Mazarakis- Ainionos, *age*, s. 314.

30 Eyyupoğlu, *age*, s. 189.

31 *Embros*, 22 Eylül 1922.

32 Plastiras, *age*, s. 276.

33 Salahi Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 266.

34 *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, 1969, s. 11-12.

35 Plastiras, *age*, s. 275.

askeri hünlerle elde edilmişti. Galip Misak-ı Milli'nin sınırları içinde Doğu Trakya da vardı ve vazgeçilemezdi.

Şimdi Konferans esnasında Müttefiklerin Paris görüşmelerinde aldıkları kararları görmezden gelerek konferansı uzatmaları³⁶ ve Yunanların Trakya'da ordunun güçlendirilmesi yönünde aldığı önlemlere³⁷ rağmen Türk heyetinin görüşmeler esnasında Trakya'nın derhal boşaltılması konusunda rest çekmesi, görüşmeleri çıkmaza sokmakla kalmadı, Müttefikleri de köşeye sıkıştırdı. Mudanya'daki kriz, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'ya, Batı Cephesi orduları harekâtının durdurulmasına yönelik verdiği yetkiyi 6 Ekim günü kaldırmasıyla sonuçlandı.³⁸ Bu yetkinin kalkması, Batı Cephesi ordularının İngilizlerle sıcak çatışmaya girmeden İstanbul'a doğru ilerlemesi anlamına geliyordu. İzmit, Riva, Şile istikametinde ilerleyen Türk kuvvetlerine ateşkes imzalanana kadar buldukları hattı koruma emri verilmişti.³⁹

Mustafa Kemal'in Batı Cephesi ordularının harekâtını durdurmasına yönelik verdiği yetkiyi kaldırdığı gün, Mudanya'da bulunan Yunan heyeti üyesi Plastiras da Trakya'ya doğru hareket etti.⁴⁰ Plastiras'ın Trakya'yı ziyaret etme amacı yalnızca o bölgedeki Yunan birliklerini teftiş etmek değil, ayrıca bölgede yaşayan Rumlara güven vermek ve İhtilal Komitesi'nin onları nasıl himaye ettiğini göstermekti.⁴¹ Atina'ya gitmeden önce Trakya'ya uğrayan Plastiras Yunan subaylara her an savaşa devam edebileceklerinin muhtemel olduğunu söyledi.⁴² Atina'ya döndüğünde Yunan Hükümeti'ni gelişmelerden haberdar etmenin yanı sıra Venizelos'a hitaben bir de mektup kaleme aldı. Yeterli askeri güçleri olduğu ve Doğu Trakya'yı alabileceklerini yazan Plastiras, Ateşkeste belirtilen sınırı kabul etmemek konusundaki kararlılığını da satırlarına taşımıştı.⁴³

Mazarakis ise her ne kadar görüşmelere doğrudan katılmasa da Müttefik temsilciler ile ilgili izlenimlerini Yunan Hükümeti'ne aktarmıştı. Fransız General Charpy'nin gergin ve süreci hızlandırmaktan yana olduğunu ve kendilerine maddeleri kabul etmeleri için baskı yaptığını, İtalya'nın Fransa'yı desteklediğini, İngiltere'nin ise soğukkanlı ve ihtiyatlı olduğunu düşünmekteydi.⁴⁴

Yunanistan, İtalya ile Fransa'nın umurunda bile değildi. Hatta Çanakkale Olayında olduğu gibi, ateşkes görüşmelerinde de İngiltere'yi yalnız bırakmaları şartı olamayacaktı. İngiltere'nin ise İzmir'in rövanşını almak isteyen İtalya'ya ve Ankara İtilafnamesi'ni imzalayarak Doğu Akdeniz politikasında kendisini yalnız bırakan

36 *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap*, s. 62.

37 *The Times*, 6 Ekim 1922.

38 *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap*, s. 36.

39 *Agy*.

40 Gonatas, *age*, s. 250.

41 www.istorikathemata.com/2011/09/20-29-1922-01.html Erişim Tarihi: 23.05.2018

42 Plastiras, *age*, s. 277.

43 *Agy*.

44 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [10]*.

Fransa'ya fazla güvendiği söylenemezdi. Bu yüzden ateşkese belki de en fazla ihtiyacı olan devlet İngiltere idi ve Yunanistan'ı ikna etmek de onun görevi olacaktı.

7 Ekim'de Atina'dan Mudanya'daki Yunan heyetine gelen telgraf ise Müttefik kararlarına yönelik ılımlı olunması ve geri adım atılması yönündeydi.⁴⁵ Talimatın detayında, barış konferansına kadar Trakya'daki Rumların güvenliğini sağlayacak bir Yunan jandarma kuvvetinin bulunması kaydıyla, Yunanların Doğu Trakya'dan çekilebilecekleri yazılıyordu.⁴⁶ Diğer yandan telgrafta bu belirtilen ilkelerden Venizelos'un da haberdar olduğu bilgisi veriliyordu.⁴⁷ İngilizler ikna konusunda üzerlerine düşeni yapmış görünüyorlardı.

Öte yandan görüşmelerde İtalyan ve Fransız temsilcilere rağmen, İngiltere'nin Doğu Trakya'nın Yunanlar tarafından boşaltılması, ancak Türkiye'ye teslim edilme-
mesi yönündeki görüşü⁴⁸ yeni bir kriz çıkmasına neden oldu. Mudanya Görüşmeleri'nde çıkan krizi çözümlmek için Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanları acilen Paris'te toplandılar.⁴⁹

Başkanlığını Poincare'nin yaptığı ve üç aşamada tamamlanan bu toplantıların ilkinde Lord Curzon, Franklin Bouillon'un ateşkes görüşmeleri esnasındaki genel tavrından rahatsız olduğunu açıkça dile getirdi. Doğu Trakya'nın boşaltılması konusunda üçüncü toplantıda fikir birliğine varan Müttefik Dışişleri Bakanları buna ek olarak, tahliye süresinin de otuz gün olmasında uzlaşmaya vardılar.⁵⁰

Paris'teki görüşmelerde Lord Curzon, olası bir olumsuzlukta İngiltere'nin yine yalnız kalacağı düşüncesiyle daha uzlaşmacı bir tavır sergiledi. Venizelos ise bu toplantıda Müttefiklerin paniğini Trakya'dan çekileceklerini açıklayarak yatıştırdı.⁵¹ Venizelos'un yatıştırıcı tavrı, Müttefiklerin antlaşma maddeleri konusunda ortak karar almalarını kolaylaştırdı. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması öncesinde Trakya konusunda İhtilal Komitesi'ni yüreklendiren Venizelos, şimdi krizin ciddiyetini anlamış ve belki de Trakya konusunu halletme işini kendi diplomatik yeteneğine bırakmıştı.

Aynı günlerde Venizelos ile Fransa Başbakanı Poincare arasında bir görüşme gerçekleşti. Paris'te gerçekleşen görüşmede Poincare, Fransa'nın Doğu Sorununa bakış açısının belirgin olduğunu ve şu an bunun değişmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ayrıca Poincare, sadece askeri değil siyasi anlamda da Doğu Trakya'nın boşaltılmasının zaten Eylül ayında gerçekleşen Paris Görüşmelerinde karara bağlandığını ifade etti.⁵² Aynı görüşmede her ne kadar tamirat bedeli konusunu açmak istese de Venize-

45 Mazarakis-Ainionos, *age*, s. 314.

46 Psomiades, *age*, s. 238.

47 Dafnis, *age*, s. 32.

48 *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması*, Cumhuriyet Kitaplığı, 1998, s. 35.

49 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [108]*.

50 Eyyupoğlu, *age*, s. 198.

51 Psomiades, *age*, s. 237.

52 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [57]*.

los bu konuyu daha sonraya ertelemeyi tercih etti.⁵³ Paris'teki görüşmelerden sonra Mudanya krizi çözümlenerek görüşmelere yeniden başlandı.

7 Ekim'de *Embros* gazetesi Yunan heyetinin hükümetten talimat almadığı gerekçesiyle Trakya'dan geri çekilme maddesine ret cevabı verdiğini satırlarına taşıyordu.⁵⁴ Yine bu tarihte Türk ve Yunan kuvvetleri arasında belirlenecek hat konusunda Yunan Hükümeti, Mazarakis'e 1915 Osmanlı-Bulgar sınırının hat olarak belirlenmesi gerektiğini öğütlüyordu.⁵⁵

1915 yılındaki Osmanlı-Bulgar sınırı Yunanistan için oldukça elverişli bir hattı. Öyle ki 6 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında, Bulgaristan'ı İttifak Devletleri tarafında savaşa sokmak amacıyla imzalanan "*Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması*"na göre Osmanlı Devleti, Tunca ve Meriç'in batısında kalan Cisri Mustafa Paşa, Karaağaç ve Dimetoka'yı içine alan Enez'e kadar Meriç kıyısında şerit oluşturan 2600 km karelik bir bölgeyi Bulgaristan'a hibe etmişti.⁵⁶ Dolayısıyla hat, eğer 1915 Osmanlı-Bulgar sınırına göre belirlenirse Yunanistan, Trakya'dan çekilmesi gereken alanı daraltmış olacak ve sınır da bu hatta göre belirlenirse Karaağaç, Dimetoka ve Cisri Mustafa Paşa Türkiye sınırları dışında kalacaktı.

Yunanistan'ın 1915'te imzalanan Osmanlı-Bulgar Antlaşmasına sığınması, Birinci Dünya Savaşı'nın iki mağlup devletinin yapmış olduğu ölü bir antlaşmayı diriltmek anlamı taşıyordu. Oysa bu antlaşmayı imzalayan iki devlet de savaşı kaybetmiş ve rejim değişiklikleri yaşamışlardı. Yunanistan'ın bu antlaşmayı referans almaya çalışması, ne denli büyük bir çıkmazda olduğunu gösteriyordu.

Mudanya Görüşmelerinin sonlarına doğru Yunanistan Hükümeti hattın sınırı konusunda da geri atma kararı aldı. 1913 Türk-Bulgar sınırı kabul edilmezse 1914 sınırının da kabul edilebileceğini Yunan heyetine iletiler. 1914 sınırına göre Dimetoka ve Edirne tren yolu hattı Türkiye sınırları içinde kalıyordu.⁵⁷ Bu durumda Yunanistan bu bölgelerden feragat etmeyi göze alıyordu.

8 Ekim günkü görüşmelerde gündeme gelen başka bir konu da Türk esirlerin durumuydu. *Ethnos* gazetesi, Mudanya Görüşmelerinde İsmet Paşa'nın esirlerin iadesini talep ettiğini, hatta bunun ateşkes protokolüne eklenmesini istediğinin de bilgisini veriyordu.

İsmet Paşa'nın askeri esirlerin teslimini istemesi görüşmelerde tartışma çıkmasına neden oldu. İsmet Paşa'nın Müttefik generallerin yetkisiz oldukları şeklindeki gerekçeleri kabul etmeyeceğini ifade etmesi üzerine, Müttefik generaller, İsmet Paşa'nın konuyla ilgili notasını hükümetlerine ulaştıracaklarını belirterek ortamı yumuşattılar.⁵⁸

53 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [58]*.

54 *Embros*, 24 Eylül 1922.

55 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [205]*.

56 Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", *Bilig*, Güz 2012, S. 63, s. 279.

57 Eyyupoğlu, *age*, s. 199.

58 Eyyupoğlu, *age*, s. 193-194.

Aslında İsmet Paşa'nın esirler konusundaki talebinin bir anlamı vardı. İsmet Paşa, galip ülke temsilcisi olarak oturduğu yeni ateşkes masasında, Mondros Mütarekesi'ni yol haritası olarak almış gibi görünüyordu. Mudanya'da ateşkes görüşmelerinin başlamasıyla Mondros Mütarekesi'nin artık hükümsüz kaldığının taraflarca kabul edildiği düşüncesinden hareket eden -ki teknik olarak da haklı olan- İsmet Paşa, yaklaşık dört yıl önce Türklere dayatılan mütareke koşullarını, şimdi galip taraf olarak yorumlayarak yeni bir koşullar demeti oluşturmak istiyordu. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesine göre; Osmanlı Devleti esir ya da tutuklu olarak tuttuğu Müttefik güçlerin ve Ermenilerin bütün esirlerini kayıtsız ve şartsız olarak salıverilecekti,⁵⁹ o zaman şimdi de aynı yaptırım Yunanistan'a uygulanmalıydı.

Hatta esirler konusunda Mondros'ta zerre kadar adalet de yoktu. Öyle ki, söz konusu mütarekenin 22. maddesinde; "*Türk tutsaklarının Müttefik Devletler buyruğunda tutulması. Askerilik bakımından çağdışı Türk sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde tutulacaktır.*"⁶⁰ şeklinde bir hüküm de bulunmaktaydı.

Bu durumda İsmet Paşa'nın esirler konusunu gündeme getirmesi olağan, hatta beklenen bir davranıştı ve 1918'de Türklerin ödediği bedeli, şimdi Yunanlar ödemeliydi.

Diğer yandan Mudanya görüşmeleri esnasında Yunanistan'ın diğer bir gündeminin de göçmenler olduğunu belirtmekte fayda var. Yunan gazetesi *Ethnos*'un aktardığına göre Atina'ya göçmen akını tüm hızıyla devam ediyordu.⁶¹ Aynı tarihte, muhalif görüşleriyle ön planda olan *Rizospastis* gazetesi ise Venizelos'un açıklamalarına yer vermişti. Gazetenin aktardığına göre Venizelos, Paris'te şahsi diplomatik görüşmelerinin devam ettiğini ve İhtilal Komitesi, görüşlerini kabul etmedikçe de Yunanistan'ı barış görüşmelerinde temsil etmek konusunda çekimser kalacağını açıklamıştı. Gazetenin aktardığı bu demeç, Venizelos'un kendisini diplomatik bir danışmandan daha öte bir noktada gördüğünü ortaya koymaktaydı. Görünen o ki, Venizelos İhtilal Komitesi'ne kendi görüşlerini ve planını uygulamak için Lozan'da temsilci olma konusunu koz olarak kullanıyordu. Diğer yandan Doğu Trakya'nın Yunanların elinden çıkmasını da 23 Eylül 1922 tarihli Paris Görüşmelerine bağlıyordu.⁶²

Venizelos'un açıklamaları, Yunan tarafında ciddi çatlakların bulunduğunu, özellikle de Venizelos'un, reel durumu kavrayamayan İhtilal Komitesi üyeleriyle fikir çatışması içinde olduğunu gösteriyordu. Belki de Venizelos'un anladığı, şahin ihtilalcilerin ise bir türlü kavrayamadığı nokta, İngiltere'nin ne pahasına olursa olsun önce ateşkesin, ardından da barışın sağlanması konusundaki kararlılığı idi. Ayrıca Yunanistan Ateşkes Görüşmeleri sırasında karar alma konusunda ciddi bir dağınıklık gösteriyordu. Türk tarafı görüşmelerin tümünde bir bütünlük görünümü arz ederken ve ken-

59 Seha Meray- Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Anlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s. 2

60 Meray-Olcay, *age*, s. 4.

61 *Ethnos*, 25 Ekim 1922.

62 *sastis*, 25 Eylül 1922.

di topraklarında psikolojik olarak diğer taraflara üstünlük sağlarken, Yunan tarafında tam aksi bir görüntü vardı. Atina’da İhtilal Komitesi ve Pangalos, Paris’te Venizelos ve Mudanya açıklarında Mazarakis arasında bir uyumdan söz etmek mümkün değildi. Yunan tarafında birbirini tamamlayan değil, çelişen bir yapı olduğu söylenebilirdi.

Mudanya Görüşmeleri’nde gündem olan Doğu Trakya krizinin çözüldüğü ve antlaşma maddelerinin az çok belirginleştiği 9 Ekim 1922 tarihindeki müzakerelerde, savaş yanlısı görüşleriyle ün salan General Pangalos, *Eleftheron Vima* gazetesinde başka bir yazı kaleme almıştı. “*Trakya Kaybedilmiştir*” başlığıyla yayımlanan bu yazıda Pangalos, Yunanistan’ın sadece en verimli topraklarını değil, ayrıca Büyük Yunanistan hayallerini de kaybettiğini ilan etmişti.⁶³ Aynı gün Yunan temsilciler İngilizlere bir beyanname sunarak ateşkes maddeleri konusunda bir yaptırıma maruz kaldıklarını, kabul edebilecekleri ve edemeyecekleri maddeleri bildirmişti.

Beyannamenin dikkat çekici tarafı ise Yunanistan’ın Doğu Trakya’yı boşaltma fikrine olan tutumunu yumuşatmış olması, ancak bölgeye yerleşecek Türk kuvvetlerinin bölge halkına genel af ilan etmesi gerektiği talebi idi.⁶⁴ Aynı gün Yunanistan otuz gün içinde Doğu Trakya’dan çekilmesi gerektiğini ve ardından bölgenin Türk kontrolüne gireceğini öğrenirken, Türk kuvvetlerinin Boğazlara geçmesine izin verilmeyeceğini de bir rahatlatma olarak yorumluyordu.⁶⁵ Yine aynı gün Yunan *Ethnos* gazetesinde ise Mustafa Kemal’in General Harington ile görüşmek için Bursa’ya geldiği haberi satırlara yansiyordu.⁶⁶ İsmet Paşa’nın aktardığına göre ise Mustafa Kemal, Bursa’ya yalnızca görüşmelerin ilk günlerinde ve ateşkesin imzalanması sonrasında gelmişti.⁶⁷ Yunan gazetesinin böyle bir haber yapması, bilerek ise tipik bir çarpıtma, bilmeden düşülen bir hata ise ciddi bir bilgi kirliliği olduğunu göstermekteydi.

Bu esnada Venizelos artık Mudanya Görüşmelerinden umudunu kesmiş, dikkatini barış konferansına vermeye başlamıştı. Yunan Hükümeti’ne gönderdiği telgrafta, Yunan ordusu ne kadar kuvvetli olursa, Yunanistan’ın da barış görüşmelerinde o kadar etkili olacağını belirtiyordu. Ayrıca Yunanistan’ın ekonomik durumu da bir diğer sorundu. Venizelos’a göre ekonomik bir yıkıma engel olabilmek için dikkat edilmeliydi. Telgrafın en önemli bölümü ise Venizelos’un acilen Trakya ordusunun ne durumda olduğu konusunda bilgilendirilmek istemesiydi.⁶⁸

Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın artık genel çerçevesinin oluştuğu 10 Ekim günü kaleme alınan bu yazıda belli ki Venizelos, artık Lozan Konferansı’nda kendi elini güçlendirmek için çeşitli önlemlerin alınmasını istiyordu. Ona göre, Yunanistan’ın diplomatik anlamda güçlü olmasının tek yolu güçlü bir ordunun acilen hazırlanma-

63 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 512.

64 *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap*, s. 74-75.

65 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [31]*.

66 *Ethnos*, 26 Eylül 1922.

67 İsmet İnönü, *...Lozan Antlaşması*, s. 48.

68 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [8]*.

şıydı. Ordunun tam donanımlı şekilde hazırlanması, Venizelos'un konferansta daha etkili olma ve belki de ona Türkiye ile karşı karşıya kalacağı konularda rest çekme özgürlüğünü verecekti.

Tüm konularda hemfikir olunmasının ardından sıra antlaşma metninin imzalanmasına gelmişti. Toplantı sonunda Fransız ve İtalyan generaller, metni ertesi sabah imzalamak istemişler ama General Harington imzalayana kadar orada kalacaklarını söylemişti. Generaller antlaşma metninin beş ayrı dile çevrilmesini on beş saat beklediler.⁶⁹

Yunan taleplerinin göz ardı edilmesi sonucunda İsmet Paşa 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın altına imzasını atarken, tüm gözler, Yunan temsilciler üzerindeydi ve cevabı beklenen soru da “*Acaba Yunan temsilciler antlaşmayı imzalayacaklar mı?*” idi. Antlaşma metninin takdimi için aynı gün İngiliz Savaş Gemisine davet edilen Mazarakis antlaşmayı, imzalama yetkisi olmadığı ve Ateşkes maddelerini tutarsız bulduğu gerekçesiyle reddetti.⁷⁰ Oysa Yunan Hükümeti Mazarakis'e imza konusunda tam yetki vermişti.⁷¹ Bu yetkiye rağmen Mazarakis'in imza atmamakta ısrar etmesi, Yunanistan ile ilgili olarak yukarıda ifade edilen dağınıklığın, yetki kargaşasının tipik bir sonucu idi. Acaba Mazarakis kahraman olmak mı, yoksa İhtilal Komitesi'nin gözüne mi girmek istiyordu? Ateşkesin asıl muhatabı Yunanistan olmasına karşın, bu durum Müttefiklerin görüşünü etkilememiş, Türkiye ile Ateşkes imzalanmıştı.⁷²

Mazarakis için belli ki bu antlaşmanın altına imzasını koymak hazmedilemez bir durumdu. Bu davranış, akıllara 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin altına imzasını atan Rauf Bey'i getirmektedir. Her ne kadar her iki mütareke/ateşkes, tarafları, maddeleri, müzakere metodolojisi ve konjonktür açısından değerlendirilemeyecek özelliklerde olsa da Yunanistan'ın Mudanya Ateşkes Antlaşması'na bakışı, Türklerin Mondros'a bakışından çok da farklı değildi. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi için İstanbul'da bazı çevreler, bundan iyisi olamazdı gibi yorumlar yapsa da başta askerler olmak üzere pek çok çevreden direniş çağrıları da gelmişti. Yunanistan tarafında Mudanya için kanaatkâr söylem geliştiren çevreler var mıydı? Varsa da bu Yunanistan'ın sorunu idi. Kesin olan bir şey varsa o da Yunanların büyük bir ekseriyetinin mutsuz olduğu ve hayal kırıklığı yaşadığıydı. Bu hayal kırıklığının nedeni sadece Türkler karşısında yaşanan askeri bozgun değildi. Yunanlıları, başta İngiltere olmak üzere, diğer Müttefik devletlerin kendilerini diplomatik yalnızlığa itmeleri de incitmişti.

General Harington Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla ilgili duygularını şu şekilde aktarıyordu: “*Ansızın bir uzlaşmaya varıldığını anladım ve General*

69 Oral, *age*, s. 30-31.

70 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [7]*.

71 Psomiades, *age*, s. 240.

72 Dafnis, *age*, s. 46.

Marden'e mesaj gönderdim. Mesaj eline, ateş açmadan 75 dakika önce geçmişti... Az kalsın başlamak üzere olan bir savaşı önlediğim için çok mutluydum."⁷³

Aynı zamanda İngiliz General Harington, Mazarakis ve heyetinin Mudanya'da zor zamanlar geçirdiğini ama takdir gördüklerini de belirtiyordu.⁷⁴ Harington'ın bu düşüncesi gösteriyordu ki, İngilizler bir yandan gönül almayı da ihmal etmiyordu. Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve olan olmuştu!.. Şimdi sırada barış konferansı vardı ve görüşmeler başlayana kadar Yunanların gönlü alınmalı ve hala müttefik olunduğu kanıtlanmalıydı.

Ethnos gazetesi Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığını "Müttefik Devletleri Hükümetleri Doğu Trakya'yı ve Edirne'yi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine vermeye karar verdi" ifadesiyle duyurmaktaydı.⁷⁵ Bu haber, yukarıda üzerinde durulan hayal kırıklığı ve kırıklığı kanıtlar nitelikteydi.

Müttefikler ve Türkiye, Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla şu konularda uzlaşma sağlamıştı:

- *İşbu mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askeri kuvvetleri arasında muhasemat tatil edilecektir.*
- *Yunan kuvvetleri, Trakya'dan hemen çekilmeye başlayacaklardır. Trakya'nın boşaltılması 15 gün içinde tamamlanacaktır.*
- *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin jandarma kıtaları Trakya'ya geçerek buranın asayişini sağlayacaklardır. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dâhil olduğu halde 8000 kişiyi aşmayacaktır.*
- *Trakya'nın Yunanlar tarafından boşaltılması ve Türk jandarması ile mülki idarenin yerleşmesi sırasında zuhur edecek olayları önlemek üzere burada, Müttefik heyetleri ve 7 taburdan ibaret bir işgal kıtası bulunacaktır.*
- *Barış Antlaşmasının imzalanmasına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Trakya'ya askeri kıtalar nakletmeyecek ve bir ordu bulundurmaya-caktır.*⁷⁶

Ateşkesin⁷⁷ imzalanmasından bir gün sonra, antlaşmanın maddelerinden hala bi- haber olan Venizelos, ateşkesin imzalanmadığına dair Atina'dan bir telgraf aldı. Soluğu Foreign Office'de alan Venizelos, Antlaşma maddelerini burada öğrendikten sonra, Trakya'daki Gayrimüslim nüfusun durumu konusundaki endişesini Curzon'a

73 Oral, *age*, s. 30.

74 Serpil Sürmeli, "General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, V, 4, 7/ 2007, s. 57.

75 *Ethnos*, 28 Eylül 1922.

76 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. II., Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 318-319.

77 Ateşkesin tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, TTK, Ankara, 2000, s.71-74.

iletti.⁷⁸ Venizelos'un Doğu Trakya'daki Gayrimüslim nüfus konusundaki tedirginliği, onun mübadele konusunu barış konferansından önce gündemine almasında itici güç oldu. Dahası bu konuda çalışmalara başlaması için, göçmenler konusunda uzman olan, 1917 yılındaki Bolşevik Devrim'inde ortaya çıkan mülteciler konusunda başarılı çalışmalar yapan⁷⁹ ve o anda İstanbul'da bulunan Dr. Fridtjof Nansen'e bir telgraf çekerek⁸⁰ göçmenlerin iskânının kıştan önce gerçekleşmesini talep etti. Venizelos'un telgrafında, 350 bin Müslümanın da Türkiye'ye gönderilmesi konusunda bir plan hazırlanması gerektiği yer almaktaydı.⁸¹ Mübadele fikri Venizelos'un zaten Eylül ayında İngiltere'ye sunmuş olduğu bir teklifti. Henüz Mudanya Görüşmeleri başlamadan, Venizelos, Doğu Trakya ve Anadolu'daki Rum nüfusu korumak amacıyla bu fikrini İngiliz diplomatlara üstü kapalı bir şekilde iletmişti. Eylül ayından beri Venizelos ile temas halinde olan Nansen, bunun kalıcı bir durum ve sürekli bir iskân olacağını aktarmış, Milletler Cemiyeti'nin destek sağlayabileceğini eklemiştir.⁸² Venizelos'un ısrarı karşısında Dr. Nansen gördüğünden daha ciddi bir nüfus sevki olacağını belirtme ihtiyacı duymuştu. Nansen bu ifadeleriyle Venizelos'u, Yunanistan'ın kaldırmakta zorlanacağı yük konusunda açıklıkla uyarıyordu.

Diğer yandan Mazarakis bir önceki gün çağırıldıklarını ve Ateşkesin son halinin kendilerine sunulduğunu Atina'ya iletmediği 12 Ekim tarihli telgrafında, o günün sabahında Tekirdağ'a doğru yola çıkacaklarının da haberini veriyordu. Söz konusu telgrafta Doğu Trakya'dan geri çekilmenin başlayacağını da son satırda belirtiyordu.⁸³ Aynı tarihte Gelibolu'da bulunan İhtilal Komitesi lideri Fokas da Ateşkesin imzalandığını Fransız bir yetkiliden gizlice öğrenmişti.⁸⁴

Böylelikle Yunanistan'ın yenilgisi diplomatik alanda da teyit edilmiş oldu. Ancak Venizelos halen Yunan Hükümeti'ni Boğazlara yönelik bir harekete girişilmemesi konusunda uyarma ihtiyacı duyuyordu. Böyle bir durumun Yunanistan ve Müttefikler arasında gerilim yaratacağını düşünmekteydi.⁸⁵

Venizelos, imzalanan ateşkes sonucunda Yunanistan'ın kaybeden taraf olduğunu artık kabullenmiş gibiydi. Ama asıl mücadelenin barış görüşmelerinde başlaması bekleniyordu. Venizelos'un hesabı da bu yönde idi. Müttefiklerle, özellikle de İngiltere ile zamansız şekilde kopuş yaşamak istemiyordu. Bu yüzden hem asıl taleplerini barış

78 Psomiades, *agm*, s. 240.

79 Ayhan Aktar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923", *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Derleyen, Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 57.

80 Psomiades, *agm*, s. 246.

81 Matthew Frank, *Making Minorities History: Population Transfer in Twentieth Century Europe*, Oxford, UK, 2017, s. 54.

82 Frank, *age*, s. 53.

83 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [155]*.

84 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [160]*.

85 *Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [35]*.

konferansına saklamış hem de telafisinin mümkün olabileceğini düşündüğü bir ateşkesi şimdilik kabul ederek uyumlu bir görünümle ödülünü beklemeye başlamıştı.

Diğer yandan Mudanya Ateşkes Antlaşması'na yönelik Yunan görüşü, Fransa'nın ve İtalya'nın savaş yanlısı olmaması ve İngiliz kuvvetlerinin sayıca az olmasıyla ilişkilendirilmişti. Böylelikle İngiltere ateşkesi imzalamak zorunda kalmıştı. Yunanistan'daki yabancı temsilcilikler de Yunanistan'ın ateşkesi imzalaması yönünde baskılarda bulunmuştu.

Mazarakis'in ateşkes metnini reddetmesine karşın, Mudanya Ateşkes Antlaşması Yunan Hükümeti tarafından 13 Ekim 1922'de kabul edildi.⁸⁶ Yunan Hükümeti'nin ateşkesi kabul ettiğine dair bildirisini, TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey aracılığıyla TBMM Hükümeti'ne iletildi ve ateşkes 15 Ekim 1922 tarihinde yürürlüğe girdi.⁸⁷

Sonuç olarak Mudanya Ateşkes Antlaşması Yunanistan'ın İstanbul'daki temsilcisi Sinopulos tarafından imzalandı.⁸⁸ 14 Ekim'de Sinopulos Ateşkesi imzalayacaklarını şu bildiriyle Müttefiklere bildirdi:

“Yunan Hükümeti, özellikle Doğu Trakya'daki Hristiyan halkın varlığının ve mallarının korunması için verilen güvence ve süreler konusunda Mudanya'da Yunan delegelerince yapılan açıklamanın göz önünde tutulması gerektiği düşüncesiyle, Hristiyan halk yararına Müttefik Devletlerin insan-cil duygularına son kez sığınırken, bu devletlerin isteklerine uygun biçimde hareket etmek üzere, alınan kararlara razı olmaya ve 11 Ekim 1922 günü Mudanya'da imzalanan Silah Bırakışımı Sözleşmesine katılmaya zorunluluk duyduğunu açıklar.”⁸⁹

Mudanya Ateşkes Antlaşması uyarınca 15 Ekim'de Yunanların Doğu Trakya'yı boşaltmaya başlaması,⁹⁰ o dönemin Amerikalı genç gazetecisi ve daha sonraki dönemin ünlü edebiyatçısı Ernest Hemingway'in satırlarına ise şu şekilde yansımıştı:

“Doğu Trakya'daki Hristiyan halkın sonu gelmeyen sarsak yürüyüşü Makedonya yolunu tikiyor. Edirne'deki Meriç Nehri'ni geçmekte olan göçmenlerin ana kolu yirmi mil uzunlukta. İnekler, öküzler ve çamura bulanmış mandalarla çekilen 20 mil boyunca sıralanmış arabalar; dermanı kalmamış sendeleyerek erkekler, kadınlar ve çocuklar, başlarında battaniyeleri ve yanlarında 3-5 parça eşyayla yağmur altında körlemesine yürüyorlar. Göçmen-

86 Ali Fuat Türkgeçdi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948, s. 181.

87 Yusuf Oğuzoğlu, “Büyük Zafer'den Bursa'nın Kurtuluşuna ve Mudanya Mütarekesi'ne”, *70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993, s. 33.

88 Eyyupoğlu, *age*, s. 246.

89 Soysal, *age*, C. I., s. 74.

90 Dafnis, *a.g.e.*, s. 46.

lerin büyük bölümü iç bölgelerden gelenler. Nereye gittiklerini bilmiyorlar çiftliklerini, köylerini tarlalardaki olgun ürünlerini bırakmışlar ve Türklerin geldiklerini işitince göçmen akınına katılmışlar. Çamura bulanmış Yunan süvarileri göçmenleri inek çobanı gibi göttükleri için bu korkunç yürüyüşte yerlerini zorlukla koruyabiliyorlar. Bu, sessiz bir yürüyüş. Kimse sızlanmıyor. Yapabilecekleri tek şey yürümek..."⁹¹

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı, Yunanistan için belki de mikro düzeyde bir Mondros Mütarekesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu ateşkes, Yunanistan için tek bir şey ifade ediyordu o da Doğu Trakya'yı savaşmadan kaybetmek... Görüşmelerine doğrudan katılmadığı Mondros Mütarekesi'nin koşullarından kendisine yarar sağlayan Yunanistan, bu kez Mudanya'da yine katılmadığı ateşkes görüşmeleri sonunda, neredeyse Türklerin karşısındaki tek mağlup devlet olarak uluslararası sisteme tanıtılmıştı.

Ama Yunan kamuoyu, kendilerinin Anadolu ve Trakya'daki siyasi varlığını destekleyen İngiltere'yi de unutmamıştı. Ateşkesin görünen genel sonucunun aksine, Yunan basınına göre Yunanistan tek mağlup taraf değildi.

Sonuç

Sıcak çatışmayı bitirmek, Türk ve Yunan kuvvetlerini ayıracak hattı belirlemek amacıyla toplanan Mudanya Konferansı ilginç bir havada ilerlemişti. Savaşan taraflardan Yunanistan'ın masaya oturmaması önemli bir detaydı. Ancak ilerleyen zamanlarda da güçlenecek olan İngiliz hamiliği bile Doğu Trakya'nın Türklere verilmesini engellememişti. Her ne kadar görüşmelere katılmasa da Venizelos neredeyse heyetten daha etkili bir konumda, hükümet ile iletişimini koparmadan durumu günü gününe takip etmişti. Alınan her kadar için panzehir üretmeyi görev edinen Venizelos'un hâkim düşüncesi ise mevcut durumu barış görüşmelerinde düzeltebileceği yönündeydi.

Yunan heyet fiziki olarak Mudanya'daydı ancak adeta görünmezdi. Bu görünmezlik onlar için leyhte ve aleyhte birtakım sonuçlar doğurmuştu. Yunanların görüşmelere katılmaması toplantılar esnasında yaşanan krizlerin daha uç noktaya ulaşmasını engellemişti belki ama İngilizler onların düşündüğü şekilde Yunan çıkarlarını korumaktan uzak bir tavırdaydılar. Dolayısıyla Yunanlarda bir yalnızlaşma psikolojisi başlamıştı ve Venizelos böylesi bir atmosferde Lozan'a gidecekti.

Bir diğer önemli husus da Mudanya Ateşkesinin imzalanmasının Türkler tarafında yarattığı etkiydi. Savaşmadan aldıkları Doğu Trakya konusunda Yunanlar biraz daha hırslanmışlardı ama bu sonuçtan tek etkilenen Yunanlar değildi. İngiltere'deki hükümet değişimi de dolaylı olarak ve kısa vadede Mudanya Ateşkesinin bir sonucuydu. Uzun vadede ise 1919-1922 yılları arasındaki İngiliz politikasının çöktüğünün bir göstergesiydi. Nihayetinde Misak-ı Milli Megali İdea'ya, bir zamanlar küçümsenen bir zamanlar küçümsenen bir Türk de İngiltere Hükümetini yenmiş ve gidişatı değiştirmişti.

91 Michael L. Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s. 450.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Belgeleri

- Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [41].*
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [2].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [10].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [108].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [57].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [58].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [205].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [31].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [8].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [7].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [155].
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [160]
Istoriko Arheio YP. EKS. KY- 1922/8/4/1/1 [35].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri

National Archives, CAB/ 23/ 31

Sürelî Yayınlar (Yunanistan)

Ethnos
Embros
Rizospastis

Sürelî Yayınlar (İngiltere)

The Times

Kitaplar, Kitap İçinde Bölümler, Makaleler ve İnternet Kaynakları

- Akyol, Taha, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
Apomnimonemata Stilianu Ep. Gonatas 1897-1957, Athinai, 1958.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I., TTK, Ankara
Dafnis, Grigoros, *Synoptiki Istoría tis Synghronis Ellados*, Organismos Ekdoseos Didaktikon Biblon, Athinai, 1969.

- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Frank, Matthew, *Making Minorities History: Population Transfer in Twentieth Century Europe*, Oxford, UK, 2017.
- General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, 1969.
- Hülagü, Orhan, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII, Kasım 1997, S. 39.
- İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması*, Cumhuriyet Kitaplığı, 1998.
- Mazarakis- Ainionos, Aleksandros, *Apomnimevata*, İkaros, (T.Y.)
- Meray- Seha, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakılması, Sevr Anlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.
- Oğuzoğlu, Yusuf, "Büyük Zafer'den Bursa'nın Kurtuluşuna ve Mudanya Mütarekesi'ne", *70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Oral, Atilla, *Sömürge Valisi'nin Himayesinde Vahdettin'in İhanetleri ve İşgal İstanbul'u: Charles Harington*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Plastiras, Nikolaos, *Sta Gekonata 1909-1945, Athinai*, 1948.
- Psomiades, Harry J., "Thrace and the Armistice of Mudanya October 3-11, 1922, *The Journal of Modern Hellenism*, Vol. 17-18, (2000-2001).
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C. II., Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Smith, Michael L., *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.
- Sonyel, Salahi, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, TTK, Ankara, 2000.
- Sürmeli, Serpil, "General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, V, 4, 7/ 2007.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap, Genelkurmay ATASE, Ankara.*
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948.
- www.istorikathemata.com/2011/09/20-29-1922-01.html Erişim Tarihi: 23.05.2018.
- Yiğit, Ali Ata, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", *Bilgi*, Güz 2012, S. 63.

DEĞERLENDİRME

KADER / ZAFER YILI 1922 ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Cezmi ERASLAN*

Türk Milleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerine karşı verdiği mücadeleden son yılı "Zafer Yılı" olarak değerlendirilmeye layık gelişmeler ile doludur. Kıt imkânlar ile dört yılın sonunda askeri mücadelede zafere ulaşan milli iradenin gelinen noktayı yeterli görmeden eğitim, siyaset ve ekonomi alanlarında durum değerlendirmesi ve gelecek planlaması yapma idrâki, üzerinde ayrıca durulmaya değer bir seviyededir.

Zira 1922 yılı aynı zamanda altı asırlık hanedan-ı saltanat sistemini bitiren ve 23 Nisan 1920 itibarıyla ilan edilen millet hâkimiyeti ilkesinin adım adım hayat bulduğunu içerde ve dışardaki muhataplarına gösteren gelişmeler ile doludur. Elbette aksini düşünen, inanan ve savunan mensuplarıyla birlikte bu manzara oluşturulmuştur. Büyük Millet Meclisinin belki de en büyük başarısı bütün renklerini muhafaza ederek bu görüntüyü oluşturabilmesidir. Meclis içinde ve dışında, asker, sivil, bürokrat kadroların da zihniyet tahlilini yaparak kader yılında düşünce ve yaklaşım çeşitliliğini ortaya koyacak örnekler sunulmuştur.

Kitabımızın bölümleri askerî, siyasi, sosyal ve kültürel alandaki gelişmelerin yanında kazanımlarını masa başında kaybetme özrü ile malul diplomasinin de bu aşamada başarılı bir sınav verdiğini gösteren akademik tespitlerin delilleriyle doludur.

Türk İstiklâl Harbi'nin son aşamasında 1921 yılında başarısızlık yaşanan gelişmelerden de dersler çıkarıldığını görmek mümkündür. Türk ordusunun yenilerek geri çekilmek zorunda kaldığı, Büyük Millet Meclisi'nin Kayseri'ye taşınması ihtiyacı ve kararının ortaya çıktığı bir kriz döneminden Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Başkumandan yaparak çıkmak istemiş, Sakarya Melhame-i Kübrâsıyla da bunu büyük oranda başarmıştı. İtilaf Devletleri'nin sahadaki maşası Yunan Ordusunu Anadolu topraklarından temizleyen Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesinde Kütahya-Eskişehir çarpışmalarındaki askeri hataların yapılmadığını, Başkumandanın harekâtın başından sonuna kadar doğrudan cephenin ilk hattında gelişmeleri kontrol ve yönlendirme iradesi gösterdiği tespit edilmiştir.

---

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cezmi.eraslan@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3475-310X.

Bununla birlikte Türk Ordusu içinde son dönemlerde ortaya çıkan genç ve kıdemli subaylar arasında yaşanan içtihat farklarının Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi sırasında da yaşandığını görmekle köklü zihniyet değişimlerinin uzun zamanlara ihtiyaç duyduğunu da anlıyoruz. Başkumandanın daha kıdemli komutanların aldıkları emirleri biraz tereddüt ve teenni ile uygulamayı tercih etmelerinin düşman ordusunun çevrilme ve imhası aşamasında kesin başarıyı engellediğini de sahada uygulamalı olarak görmek mümkün olmuştur.

Mütareke imzalandığında 9. Kolordu Kumandanı olarak Doğu Anadolu'daki askerî varlığı muhafaza ve mahalli direnişi organize etmede öncelik alan Yakup Şevki Paşa, uzun Malta sürgününden sonra katıldığı milli ordu saflarında en üst düzeyde görev yapmış bir kahramandır. II. Ordu kumandanı olarak yakın silah arkadaşlarının kıskırtmalarına karşın liderlik yarışına girmemesi ne kadar değerli bir zor zamanlar duruşu ise Başkumandanın takip emirlerini uygularken gösterdiği tereddüt de o kadar zihniyet tahliline muhtaç olduğumuzun göstergesi sayılmalıdır. Söz konusu tereddütün süvari kuvvetlerinin takibinden alınacak sonucu da etkilediği açıktır. Yeni yeni oluşturulmaya çalışılan hava kuvvetlerinin uçak sayısı ve donanımı bakımından yokluklar içinde sağladığı askerî istihbaratın gerek taarruz gerekse takip aşamalarında ne kadar hayati önem arz ettiği açıktır.

Tarih araştırmalarında sadece kendi kaynaklarıyla yetinmek yerine muhatapların da ne yaptıkları ne düşündükleri ve uyguladıklarını özgün kaynaklarına ulaşarak incelediğimizde daha objektif verilere ulaşıldığını görmek ayrı bir mutluluk olmuştur. Yunan kaynakları hem askerî harekâtın nasıl yürütüldüğünü hem de ne tür hataların yapıldığını ortaya koymaktadırlar. Bu kaynakları kullanarak objektif tespitler ortaya koyan bilim insanlarımızın arttığını görmek ayrı bir mutluluk ve geleceğin tarihçilerine eserlerini güvenle bakabilmenin zeminini oluşturmaktadır. Keza Anadolu işgalinin planlayıcısı ve azmettiricisi, dönemin süper gücü İngiltere'nin ve baş ortağı Fransa'nın 1922 yılındaki faaliyetlerini kendi belgelerinden okumak dünyayı anlamak ve dış politikayı incelerken nelere dikkat etmek gerektiğini gösteren çok önemli bir ayrıcalıktır. Anadolu işgalini savaşız bitirmek ve memleket kaynaklarını olabildiğince muhafaza etmek azmindeki Büyük Millet Meclisi hükümeti ve ordularına mukabil emperyalist zihniyetin temsilcilerinin düşmanlarını yok etmeye çalışırken sadece kendi ekonomik çıkarlarını öncelediklerini, kendi maşalarına bile insani bir değer atfetmediklerini görmek çok öğretici bir derstir.

Selanik'ten ileriye yönetime kapasiteleri olmadığı için Anadolu'yu 15 Mayıs 1919'dan itibaren yangın yerine çeviren, Yunanistan'ın askerî temsilcilerinin Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde masada olmamaları üzerinde düşünölmeye değer bir göstergedir. Emperyalizmin temel yöntemi 'kullan-at, böl-parçala-yönet ve doğal kaynaklarını herhalde kendi menfaatine sömürerek bunu gelecek nesillere yaymaktır. Dünyanın kültür din ve medeniyet beşiği olarak kabul ettiği Balkanlar, Anadolu ve Arap Yarımadası coğrafyasının bu yöntemle barış, sükün ve huzura ne suretle hasret

birakıldığını öğrenmek, anlamak isteyen zihinlerin Türk İstiklal Mücadelesini mutlaka yıl yıl ve ayrıntılı bir şekilde incelemesi gereklidir.

1922 yılı Osmanlı Devleti'ni yöneten kadroların nasıl bir varoluş mücadelesi verdiklerini, çağı ve zamanın şartlarını değerlendirmede hangi esaslardan hareket ettiklerini anlamak için de çok önemli bir laboratuvardır. Sadaret, Dâhiliye, Hariciye gibi kilit makamları dönüşümlü olarak işgal eden yetişmiş, tecrübeli kadroların teslimiyetlerini anlamak bir ihtiyaçtır. Galip kuvvetlere silahla karşı koymanın imkânsızlığına iman etmiş olarak 'ağırbaşlılığını koruyarak diplomasi yoluyla memleketin kurtarılabilceği' ümidini taşıyan İstanbul yâranının ve sadakatle bağlı oldukları Saltanat makamının muhataplarının amacını anlayamadıklarını söylemek herhalde en hafif eleştiri olacaktır. 1890'lı yıllardan itibaren başlattıkları "Şark Meselesini bitirmek" hedefli ittifak arayışlarını 1908'de esasa bağlayan ve Mart-Nisan 1915 tarihli İstanbul Anlaşmalarıyla tamama erdiren İtilaf Devletleri yöneticilerinden medet ummak etrafında olan gelişmeleri anlayamamak demektir. Galip devletlerin hak ve adalet anlayışına sığınarak devlet ve milletin varlığını muhafaza edebileceğine inanmak ve bunu Paris Barış Konferansı'nda dile getirmek muhataplarının alaycı bakışlarına muhatap olmaktan başka bir netice vermemiştir.

Maruz kaldıkları her türlü aşağılanmaya karşın sonuna kadar galip devletleri hoş tutmaya çalışarak Anadolu hareketine destek vermemek, ısrarlı taleplere karşı Büyük Millet Meclisi'ni tanımamak bu stratejik coğrafyada devlet yönetmeye ehil olmadıklarını gösteren bir diğer kanıt olarak ortada durmaktadır. Türk Milleti'ne biçilen kefen olarak önlerine konan Sevr paçavrasını imzalayan bir hükümetin temsilcisi olarak Büyük Millet Meclisi Ordularının kazandığı zafer sayesinde İstanbul-Ankara arasındaki ayrılığın giderildiğini dile getirebilmenin nasıl bir zihin yapısına işaret ettiği tartışılmalı ve anlaşılmalıdır. Bu tavrı, tanımamakta inat ettikleri Büyük Millet Meclisi'nin başarılarına ortak olmaya çalışarak artık tükendiğini gördükleri saltanatı yaşatmak için yapılan son çırpınışlar olarak görmek gerekir kanaatindeyiz.

1918-1922 arasında yaşananlar damarlarında dolaşan kanın hanedan-ı saltanatın nân-ı nimetinden oluştuğuna inanan ve ona bağlılığı kimliğinin, ahlakının gereği olarak gören bir anlayış ile Türk Milletinin kendi hâkimiyetini eline alarak bağımsızlığını kurtarabileceğine iman edenlerin mücadelesi olarak da görülebilir. Dünyadaki ve bölgedeki gelişmeleri realist bir bakışla gören, şartları ve muhatapların amaçlarını doğru okuyan ve değerlendirenler haklılıklarını savaş meydanlarında ve diplomasi masalarında ispatlayarak Türk Milletinin ebedi şükranına nail olmuşlardır. Büyük şair Yahya Kemal'in son asır için "Mevc urmadadır râyetim cebelde-Urmaktaysa demek benim bu belde" dizeleriyle özetlediği hâkimiyeti hükümet konağının önünde bayrağın dalgalanmasından ibaret görenlerin, milletle birlikte mücadeleye giremeyenlerin milletin geleceğinde yer almaları ilahî adalete de aykırı olurdu herhalde. Türk milletinin ülkesi işgal edilmesine karşın bağımsızlık mücadelesi için silaha sarıldığı 1918-1922 dönemi basın yayın organlarını da ikiye ayırmıştı. Benzer şekilde mücadeleye kalemleriyle destek olan, İstanbul'da hayat hakkı bulamadığında Anadolu'ya geçenlerin Türk Mil-

letin geleceğinde var olmasına mukabil, galiplere karşı koymayı hayal görerek eleştirenlerin varlığı ancak barış anlaşmasına kadar devam edebilmiştir. Kadim devletin bürokrat kadroları da işgal dönemindeki tavır ve eylemlerine göre ikiye ayrılmışlardı. İşgalciler ile iş birliği yapanlar karşılığını görünce milletin birlikte hareket edenler “aynı milletin yeni bir devleti” olan Türkiye Cumhuriyeti’nde de var olmaya devam etmişlerdir.

Kader yılında Büyük Millet Meclisi’nin çalışmaları millete ümit ve Ordu’ya destek olurken asker ve sivil kökenli milletvekillerinin en hayati konularda fikirlerini sonuna kadar savunmaları, mücadeleden yılmamaları Gazi Meclis’in Türk demokrasi hayatında eşsiz, benzersiz bir konum almasını sağlamıştır. Elbette orada da her mebus aynı fikirde olmamıştır. Şahsiyat yapan, savaş zamanında siyaseti önceleyen ve fikir belirtmek yerine kararsızlık göstererek adeta büyük bir hükümet gibi çalışan Büyük Millet Meclisi’nin çalışmalarını yavaşlatan, muhalefeti/siyaseti orduyu Başkumandansız bırakma noktasına kadar taşıyan mebusların siyaset hayatında kalıcı olamadıklarını görmek de zamanı doğru okumanın önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Türk Milleti büyük fedakârlıklara katlanarak verdiği mücadeleler sonucunda yeni bir siyasi yapılanmaya giderek Türkiye Cumhuriyeti ile tarih sahnesinde ilelebet var olma ülküsüne devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti eğitim, ekonomi, siyaset, gündelik yaşam, sosyal ve kültürel hayatında son derece köklü değişim ve dönüşümler yaparak muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı hedeflemiştir. Mütareke döneminde İstanbul başta olmak üzere toplumun dünya görüşü, sosyal- dini hayatı, kılık kıyafet ve yaşam tarzı bakımından farklılaşmaya başladığını gösteren örneklerle doludur. Dönem basını ve yazını insan hayatında değişmeyen tek şey olan değişimin her alanda bilhassa İkinci Meşrutiyetle yakaladığı ivmeyi devam ettirdiğini göstermektedir.

Türk Milletine her şartta güvenen, milli hâkimiyet ülküsüne inanarak bağımsızlık yolundaki yürüyüşte gerekirse kendi eseri Meclise rağmen ordularını kumandasız bırakmayan, zafere ulaştıktan sonra neticeyi neferlere ve onları yetiştiren Türk Milletine armağan eden Gazi Başkumandana minnet ve rahmetle...